ROMÂNIA

ÎN IZVOARE GEOGRAFICE ȘI CARTOGRAFICE

Marin Popescu-Spineni s-a născut la 26 iunie 1900 în comuna Spinem", judeţul Olt. A studiat la Facultatea de filosofie şi litere din Bucureşti, la Paris şi la Berlin. A fost profesor şi director la liceul Mihai Viteazul din Bucureşti, la şcolile din Ciolpani, Comana, Sinteşti şi conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de geografie. Începând cu teza de doctorat *România în istoria cartografiei până la 1600*, susţinută în 1937, Marin Popescu-Spineni n-a pregetat de a scoate mereu la iveală tot ce putea contribui la dezvoltarea cunoştinţelor geografice despre pământul şi poporul român, fiind singurul specialist al nostru în probleme de istoria geografiei şi cartografiei. A publicat mai multe lucrări, între care amintim: *Contribuţiuni la istoria învăţământului superior* (1928), *Primele manuale de geografie în şcoala românească* (1931), *Instituţii de înaltă cultură* (1932), *Pădurea României* (1938), *Economia forestieră a României* (1938), *Geografia economică a satului Drăguş* (1939), *Geografi din secolele XV-XVI* (1942), *Podgoria română* (1945), *Istoria geografiei*, curs litografiat (1943 – 1945), *Indexul bibliografic al geografiei* (B.C.S., 1965).

Control ştiinţific: C.C. GIURESCU, m. al Acad., dr. doc., prof. univ., N. AL. RĂDULESCU dr. doc., prof. univ., I.I. RUSSU, dr. doc., R. VULPE, dr. doc., prof. univ.

Redactor de carte: DOINA PĂUNESCU

Dr. MARIN POPESCU-SPINENI

ROMÂNIA ÎN IZVOARE GEOGRAFICE ŞI CARTOGRAFICE

Din antichitate până în pragul veacului nostru

Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978

CUVÂNT ÎNAINTE

Suntem în faţa unei lucrări de geografie cu conţinut mai puţin obişnuit: *România în izvoare geografice şi cartografice*. Cititorul este îndreptăţit să găsească aci cât mai multe dintre aceste izvoare atât de importante pentru cunoaşterea în mod organizat a istoriei pământului ţării noastre. Numele autorului, Marin Popescu-Spineni, cunoscut prin multe lucrări de istoriei privitoare la istoria geografiei, şi mai ales a României în cartografia generală, este o garanţie a încrederii cu care trebuie primită. Oricine îşi poate da seama că nu este cel mai uşor lucru să duci la bun sfârşit o operă cu o temă atât de vastă, întinsă în timp şi spaţiu.

Pentru aceia care ar dori să afle aci mai mult decât li se oferă, nu mă sfiesc să spun de la început că autorul şi-a propus să dea în acest volum o prezentare sintetică a informaţiilor de natură geografică şi cartografică despre teritoriul României din vremurile cele mai vechi şi până spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Istoria geografiei, care este firul călăuzitor al autorului, arată conţinutul complex al acestei ştiinţe, aşa cum îl înţelegem noi astăzi şi pentru care o aşezăm între plăcutele ştiinţe umaniste.

Graphô în greceşte a avut foarte multe sensuri, între care cel mai răspândit era „a scrie” şi „a desena”, iar prin extindere „a descrie”. Unit cu *gê* „pământ”, ajunge să însemne o disciplină umană: *geôgraphia* – „descrierea

pământului”. Aceasta explică de ce aproape toţi geografii antichităţii în operele lor înţeleg să dea cât mai multe şi mai variate informaţii despre pământ şi despre oamenii care îl locuiesc. Astăzi ne întoarcem la acest vechi conţinut al geograf iei care ne obligă la o sinteză a cunoştinţelor despre o anumită regiune.

Acestei concepţii antice, mai ales elenă, îi datorăm noi astăzi un număr important de date pe care şi le însuşesc şi le fructifică numeroase alte ştiinţe, cu mai multă sau mai redusă contingenţă cu geografia, cum s-a crezut câtva timp când s-au despărţit de ea unele ştiinţe noi.

În perioadele care au urmat antichităţii, interesul acesta de cunoaştere generală a pământului şi a omului a intrat în declin. A urmat simplificarea descrierilor geografice şi uneori reducerea lor la o hartă. Informaţia de natură istorică n-a fost părăsită însă. Aceasta se vede şi din faptul că au copiat din scrierile geografilor antici şi a hărţilor lor, care astfel au ajuns până la noi.

În ce priveşte evoluţia geografiei din perioada postclasică şi până în pragul secolului al XIX-lea credem că este justă caracterizarea pe care a făcut-o Simion Mehedinţi în lecţia sa inaugurală a cursului de geografie ţinută la universitate în 1901: „Geografia, D-lor, a fost până în timpurile din urmă o ştiinţă descriptivă, cam în felul botanicei şi zoologiei, cu singura deosebire că acestea chiar în copilăria lor an fost înviorate de priveliştea totdeauna însufleţită a naturii vii, pe când geografia până mai acum vreo sută de ani – iar pe unele locuri poate şi mai târziu – a fost o disciplină seacă, rezemată pe un obositor exerciţiu al memoriei. Nume şi numere. Şi apoi iarăşi; numere şi nume. Longitudini şi latitudini, nume de munţi, nume de vârfuri de munţi, de câmpii, de râuri, mări, strâmtori, capuri, insule, oraşe, popoare… cu un cuvânt, după nimerita expresie a lui Pliniu, *locorurn nuda nomina*:

vorbe goale cu privire la locuri… şi atât”. Referindu-se apoi la dezvoltarea geografiei ştiinţifice din a doua jumătate a secolului trecut, Mehedinţi trage concluzia că „Din fericire… geografia a scăpat definitiv de robia vorbelor deşarte. Asemenea altor ştiinţe ale naturii, ea a încercat şi a izbutit să depăşească descrierea pasivă şi fără legătură cauzală a fenomenelor”[1].

Sunt cuvintele celui dintâi profesor român de geografie în învăţământul superior şi au servit de călăuză pentru toate generaţiile de geografi care s-au format în secolul prezent. M. Popescu-Spineni, el însuşi discipol al lui Simion Mehedinţi, face parte din seria acestor geografi. Şi el a îmbinat studiul geografiei cu al istoriei, ştiinţe care trebuie să meargă totdeauna împreună.

În acest context este explicabil de ce, în lucrarea de faţă, autorul şi-a îndreptat atenţia asupra a două feluri de lucrări care s-au scris din antichitate până la sfârşitul secolului trecut: lucrări de istorie, care în expunerile lor au dat şi referiri descriptive de natură geografică şi cartografică, şi lucrări ale unor geografi care căutau, cu mijloacele care le stăteau la îndemână după timpuri, să arate faţa pământului, descrisă geografic şi exemplificată cartografic. Este lesne de înţeles că materialul, imens şi într-un caz şi într-altul, nu poate fi cuprins într-o lucrare de proporţiile celei de faţă. În consecinţă este explicabilă lipsa unor nume şi a unor opere care am fi dorit să le aflăm aici. Dar mai este şi un alt motiv, care apasă mai greu asupra conştiinţei noastre geografice: lipsa unor lucrări pregătitoare capabile să înlesnească o astfel de lucrare enciclopedică.

Se ştie că în 1875, când a luat fiinţă Societatea Geografică Română, mişcarea geografică în ţara noastră se reducea la foarte puţin. În primul rând nu aveam geografi

1 S. MEHEDINȚI. Obiectul și definițiunea geografiei, în „Convorbiri literare“, XXXV (1901). p. 49.

cu o pregătire superioară, geografia fund numai ca disciplină şcolară în învăţământul primar, iar nevoia cunoaşterii – chiar şi numai sumare – a trăsăturilor pregnante ale mediului înconjurător obliga pe cei care aveau preocupări geografice, alături şi concomitent cu activităţile specifice profesiunii lor, la anumite observaţii, interpretări şi consemnări de date. De aceea, conform principiului universalităţii humboldtiene, care era dominant în acest sfârşit de secol, fundatorii şi sprijinitorii societăţii au fost cărturari vestiţi în domeniile lor de cercetare, dar în mod cert nu fără contingenţă cu geografia: V.A. Ureche istoric, Al. Odobescu arheolog, Gr. Ştefănescu geolog, Şt. Hepites fizician şi meteorolog, dr. I. Felix medic, Barbu Constantinescu medic şi alţii. Scopul principal al Societăţii era în primul rând „de a provoca şi de a face ea însăşi studii pentru a ajunge la perfecta cunoştinţă a pământului Ţării Româneşti din toate direcţiunile geografice şi economice” iar mai târziu de a se elabora *Dicţionarul geografic al României*, sarcină de care s-a achitat în mod mai mult decât onorabil.

Dar geografi în adevăratul înţeles al cuvânt ului nu am avut decât după trimiterea lui Simion Mehedinţi la studii în străinătate şi ulterior prin înfiinţarea catedrei de geografie la Universitatea din Bucureşti. Prin formarea de tineri geografi în ţară sau în străinătate studiul geografiei a făcut progrese însemnate şi nume cu rezonanţă internaţională au apărut şi la noi. Informările pe teme de cartografie şi geografie istorică au rămas însă mai în urmă. Putem totuşi cita nume care au adus contribuţii apreciabile şi în acest sector, ca V.A. Ureche.

N. Docan, G. Vâlsan, V. Meruţiu sau N. Grămadă. Dar aceste contribuţii erau încă prea puţine.

În asemenea condiţii autorul nostru a avut iniţiativa să umple un gol mult resimţit. Cum geograful culege şi notează descriptiv este de aşteptat să aflăm la el ştiri

foarte variate privitoare nu numai la relieful pământului, ci şi la populaţia şi utilizarea teritoriului ţării noastre în trecutul istoric. Într-un cuvânt, tot ce este în legătură cu omul. Uneori, astfel de informaţii nu le aflăm în alte izvoare istorice.

Dacă ne referim la cartografie sau hărţi, pe acestea, în afară de orientarea geografică pentru care sunt făcute, aflăm adesea o bogată iconografie care de cele mai multe ori redă lucruri văzute de geograf sau de călător.

Mai numeroase sunt pe hărţi reprezentările heraldice, totdeauna interesante, chiar când dau naştere la discuţii. Limbajul heraldic a fost foarte răspândit pretutindeni şi el a apărut mai întotdeauna înainte de a apărea alte izvoare istorice scrise. Amintesc aici leul atribuit Olteniei pe care îl consemnează Pierre Duval.

Pe cât i-a fost posibil, Popescu-Spineni a cules şi a redat, adesea în însăşi forma originalului, tot ce a aflat de la informatorii săi, căci nu totdeauna a putut merge direct la surse, ceea ce practic nu ar fi fost posibil, dat fund numărul mare de limbi în care s-a scris.

Este adevărat că pentru antichitate informarea este aproape exhaustivă. Aici însă nu trebuie uitat faptul că pe de o parte avem de-a face cu două limbi clasice cunoscute, iar pe de alta că şi la noi există o bibliografie foarte bogată şi destul de timpurie în care autorii acelei vremi au fost cercetaţi cu mare băgare de seamă.

Nu se poate spune acelaşi lucru pentru celelalte perioade (capitolele fiind de mărimi variabile) pentru care a trebuit să recurgă la istorici, care sunt amintiţi la loc potrivit. Dar aici mai este mult de făcut, mai ales în ce priveşte evul mediu.

Am spus că privim lucrarea prezentă ca o selecţie de izvoare geografice şi cartografice privitoare la teritoriul României, pe de o parte, şi ca o încercare de istorie a geografiei istorice, pe de altă parte. Se înţelege că autorul

nu a putut cupfind, e într-un singur volum totalitatea izvoarelor de interes istorico-geografic; rămâne dar ca sarcină de viitor reluarea acestor probleme cu forţe de muncă sporite.

Aurelian Sacerdoţeanu

Martie, 1971

Partea întâi

ANTICHITATEA

IZVOARE GRECEŞTI ANTERIOARE EPOCII ROMANE

Cele mai vechi ştiri literare antice despre pământul ţării noastre şi oamenii care l-au locuit datează cam de pe la mijlocul veacului al VIII-lea î.e.n. Dacă iniţial aceste menţiuni aveau un caracter întâmplător ori legendar, numărul şi valoarea lor creşte, însă, în secolele următoare pe măsură ce teritoriul carpato-pontodunărean intră în zona de interese economice şi politice ale statelor din bazinul mediteranean.

Poemele homerice amintesc numele de Traria ca o ţară locuită de traci[2], din a căror ramură erau şi geto-dacii,

---

2 «Numele etnic de Thrax. TKrehes, ce apare încă în epopeile homerice... (lat. Thraex, Tliraeci, Thraces, Tracia etc.), devenit nume etnic-național și extins asupra triburilor dintre M. Egce și Dunăre — nu pare a fi un cuvînt din limba tracilor înșiși, cum arată fonetismul lui (teuua aspirată th), e mai curînd un cuvînt grecesc ori cel puțin cu fonetism elenic, de veche dată, cu etimologie nesigură și care a fost răspmdit și generalizat, în primul rind de greci....
Triburile tracilor (cum observă în 1893 W. TOMASCHEK, Die alten Thraker, p, 11) cu greu și-ar fi putut da un nume colectiv, de ansamblu, căci la ei erau curente numele tribale, de clanuri, mai cu seamă că, fiind „în permanentă vrajbă între ei, puteau prea puțin să fie conștienți de apartenența lor comună". Numele colectiv și general de „Thraces" pare a fi fost dat inițial unuia sau unor clanuri din sud (eventual chiar din Grecia, în epoca protoistrică în jurul anului 1000 î.e.n.) ce se aflau în contact mai strîns cu grecii, extinzîndu-se apoi treptat asupra tuturor sau a majorității triburilor de limbă tracă dintre M. Egee și Dunăre ; nu însă și asupra celor din stînga fluviului care continuă să poarte numele triburilor specifice: daci(geți), carpi, costoboci etc.·; I.L

fără a o delimita însă geografic deoarece ocupa un spaţiu enorm cuprins între Munţii Rodope şi Carpaţii nordici, râurile Vardar, Morava şi Tisa şi ţărmul de vest al Mării Negre, *Iliada* îi consemnează pe tracii de la miazănoapte de Grecia acolo „de unde băteau vânturile friguroase”[3]. Cu denumirea etnică – traco-getică – îi întâlnim menţionaţi pe oamenii pământului românesc în toate ştirile literare greceşti, şi ulterior latineşti, care au urmat poemelor homerice până la începutul erei noastre. Datorită faptului că tracii de la Dunăre şi Carpaţi întreţineau raporturi cu lumea greacă, ne apare şi menţiunea pe care o găsim în secolul al VIII-lea î.e.n. la Hesiod, în poemul *Théo go ni a*, despre „Istrul care curge frumos”.

Ştirile despre locuitorii care trăiau în regiunea carpato-dunăreană se înmulţesc începând din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., odată cu crearea coloniilor greceşti pe coasta apuseană a Pontului Euxin, cu care aceştia au legături tot mai strânse.

Mărturii ale raporturilor statornicite între geto-daci cu sciţii, ilirii şi grecii din coloniile vest-pontice sunt şi primele emisiuni monetare din secolul al IV-lea î.e.n. (din sec. al III-lea î.e.n. s-au descoperit un mare număr de tezaure monetare îngropate), care au ca fond de inspiraţie lumea traco-macedoneană şi grecească.

Acest fapt înseamnă o intensă circulaţie monetară în lumea dacă, o creştere a bunurilor pentru schimb şi existenţa, bineînţeles, a unor intermediari ai schimbului; toate acestea coroborate cu mulţimea celorlalte materiale arheologice şi cu ştirile provenite din izvoarele scrise sunt

---

RUSSU, Limba traco-dacilor, ed. a doua. Edit, științifică. București, 1967, pp. 20—21.

31 lliada, II, 844; IV, 533; IX, 5.

dovezi ale permanenţei noastre pe aceste pământuri[45].

În secolul al VI-lea î.e.n... marele călător? Hecatcu din Milet (a trăit aproximativ între anii 540470 î.e.n.), din a cărui operă *Periodos gês* (*Călătorie în jurul pământului*) nu s-au păstrat decât puţine fragmente, îi cunoştea pe crobizii (crobyzii) şi pe trizii (terizii), triburi de neam tracic vecine şi probabil înrudite cu geţii din sudul Dobrogei, şi vorbea de „o cetate *Orgame* lângă Istru°, probabil localitatea Argamum menţionată mai târziu la sud de Delta Dunării, pe lângă Jurilovca, iar Şi mo ni de din Ceos (cca. 556468 î.e.n.) făcea o aluzie, în versurile sale, la „Istrul cel îndepărtat?. Merită de asemenea să-l menţionăm pe Peisandros din Rhodos (sec. al VI-lea î.e.n.), autorul unei epopei despre Heracles care, în aceeaşi vreme, pomenea cel dintâi despre un personaj Agathyrsos, fiu al lui Heracles, desigur o personificare mitologică a poporului cu acest nume din Carpaţi. Că Peisandros vorbeşte despre agatârşi ştim indirect prin gramaticul EI. Herodian, din secolul al II-lea e.n., care în lucrarea sa *Despre Prozodia generală*, din care s-au păstrat numai fragmente, arată că „Mocarsos, ţinut în Tracia. Teopomp, în cartea I a Filipicelor. împreună cu aceste (cuvinte) merge şi

---

43 Despre cele mai vechi ştiri aici menționate, cf. în general. Gr. G. TOCILESCU, Dacia înainte de romani, in „An. Soc. Acad. Rom.", X, secț. II, fase. II, București, 1880 ; M. POPESCU- SPINENI, România in istoria cartografiei pini la 1600, I, București, 1938, p, 13,

Pentru verificarea textelor antice pînă la sfirșitul secolului al III e.n. redacția a utilizat lucrarea Izvoare privind Istoria României (Fontes ad históriám Dacoromaniae pertinentes). De la Hesiod U Itinerariul lui Antoninus, sub redacția VLADIMIR ILIESCU, VIRGIL C. POPESCU, GHEORGHE ȘTEFAN, I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964.

* Cf. HERODIAN (gramaticul). Cartea a VlII-a, I, 207, 29, cf. Iζυ. Ist. Rom, (Fontes.

I, p. 625.

51 1(32), XI, 1969.

(cuvântul) agatirs, nume propriu sau nume de trib dincolo de Haemus, Este numit astfel sau de la Agathyrsos, fiul lui Heracles, sau – cum crede Peisandros – de la tirsurile lui Dionysos. Ei se mai numesc agatârşi 04.

În veacul următor, la poetul tragic atenian Eschil (cca. 525456 î.e.n.) găsim scris în *Prometeu dezlănţuit*, fr. 73, afirmaţia că „Istrul de la hiperborei şi din Munţii Ripei5 coboară? iar în tragedia *Niobe* (fr. 155) că pe malurile Istrului trăiau fecioare războinice, dibace la călărie şi neîntrecute arcaşe (amazoanele), în istoria veche a Greciei găsim, adeseori, menţiuni foarte vagi despre aceste triburi de femei războinice de la Marea Neagră. Aceasta se explică printr-o supravieţuire a matriarhatului care a întârziat în unele locuri. Cercetările făcute pentru elucidarea acestei probleme arată că în Dacia ar fi existat într-adevăr femei ce au ştiut să mânuiască şi armele, dar nu prezenţa perfect similară a amazoanelore. De altfel filosoful antic Platon arată în *Legile* acest lucru: „Cât despre vremurile noastre, bunăoară, ştiu că în jurul Pontului se află o mulţime nenumărată de femei, care se numesc sarmatide, şi cărora li s-a rânduit, ca şi bărbaţilor, să ia parte nu numai la călărie, ci chiar la mânuirea arcurilor şi a celorlalte arme, exerciţii pe care le fac şi ele deopotrivă cu bărbaţii? (VII, 804 d.e.), Sofocle (cca. 497405 î.e.n.) al doilea mare tragician al Atenei vorbeşte, de asemenea, de Istru (*Oedip rege*), de „tracii iubitori de cai° (*Tereus*, fr. 523) şi consemnează cea mai veche menţiune a geţilor, peste care ar fi domnit un „rege” Charnabon (*Triptolem*, fr. 547). În aceeaşi vreme, marele poet liric al Thebei Pindar (cca. 518438 î.e.n.) făcea frecvente referiri la Istrul „cu izvoarele umbroase” (*Olimpicele*, III, 11 – 17), la „cireada roşie de tauri traci” pe care argonauţii[6] au găsit-o la Bosfor, gura mării neospitaliere (*Pitice*, IV, 200, 206), la „strălucitoarea

6 Cf. Apollonios din Rhodos, Argonauticele, IV.

insulă”, locuită de Ahile în Pontul Euxin. Despre această insulă stâncoasă de la gurile Dunării[7], loc de escală pentru corăbierii din Milet, numită în antichitate Deuce („albă”), vorbeşte şi Euripide (cca. 480406 î.e.n.) în tragedia *Andromaca* (*v*. 1262).

În fragmentele păstrate din scrierile lui Hellanicos, contemporan cu Herodot, găsim unele ştiri despre ocupaţiile, miturile şi legendele populaţiilor negreceşti. Astfel, aflăm că tracii preparau bere din orz (*întemeieri de neamuri şi oraşe*, fr. 66), iar în *Obiceiurile barbarilor*, scrisă în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., întâlnim numele zeului Zamolxis „al geţilor din Tracia”, pe care el îl consideră, pe baza unor explicaţii raţionaliste, drept un muritor, grec de origine. Neputând da explicaţia originii pitagoriciene a credinţei getice combate zvonul că Zamolxis ar fi fost ucenicul lui Pitagora, deoarece Zamolxis a trăit înaintea acestuia; se precizează, de asemenea, că crobizii şi terizii din Dobrogea erau adoratorii acestei divinităţi, crezând în nemurirea sufletului.

Herodot (cca. 484425 î.e.n.), deopotrivă părintele istoriei şi al geografiei, născut la Halicarnas în Asia Mică, este autorul celor 9 cărţi intitulate *Istoriile* (Ιστορίαι), însemnată operă documentară, rezultat al unor lungi călătorii şi cercetări care circumscriu lumea cunoscută de greci. El este „primul elen despre care ştim că ar fi călătorit cu scopuri mai înalte şi ştiinţifice”[8].

Călătoriile îndepărtate i-au oferit prilejul de a vedea

7•• Deseori scriitorii antici făceau confuzie intre Insula Leuce (Leukos), denumirea antică a Insulei Șerpilor, intrată în mitologie ca reședință a lui Aliile, și Alergarea lui AMU, peninsulă sau mai exact limbă de pământ nisipos de la gurile Niprului (vezi și ARIAN» Descrierea cdl&toriei în jurul Pontului Euxin și Dicționar de istorie veche a României, Edit, științifică șl enciclopedică. București, 1976, p. 370).

8•• DIMITRIE ION CHICA, Istoriile lui Erodot. I, Berlin, 1893, p. XIII; Cf. Izv. 1st. Rom. (Fontes...),!, pp. 49—65.

şi, totodată, de a culege informaţii mai precise asupra localităţilor interesante, de a le vizita şi de a scrie despre rezultatele experienţelor şi investigaţiilor sale. Herodot a vizitat şi litoralul de vest şi nord-vest al Pontului Euxin, iar în scrierile sale găsim cele mai preţioase ştiri despre traci şi sciţi şi despre unele dintre triburile lor din care făceau parte şi geţii, dar diferiţi oarecum de neamul tracilor prin vitejia şi obiceiurile lor. Pe baza informaţiilor culese, istoricul grec ne-a lăsat cea mai veche descriere a Dunării de Jos şi a ţinuturilor noastre. Despre lumea tracică de la nord de Istru, Herodot avea informaţii puţine, din care cauză şi limitarea ariei de răspândire a tracilor de nord, dar indirect din ştirile lui se poate deduce că acest popor a locuit şi în regiunea Carpaţilor. Astfel, cartea a IV-a a operei sale, şi anume primele 142 de capitole, prezintă pentru noi românii, pe lângă interesul geografic, cea mai competentă recunoaştere a însuşirilor strămoşilor noştri. Povestind expediţia lui Darius, fiul lui Hystaspes, împotriva sciţilor, de-a lungul coastei de apus a Pontului Euxin, prin Tracia şi Dobrogea, Herodot spune: „Înainte de-a ajunge la Istru, biruii mai întâi pe geţii care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos şi cei care ocupa ţinutul aşezat mai sus d „oraşele Apollonia şi Mesembria – pe nume scirmiazi şi nipseeni – s-au predat lui Darius fără luptă. Geţii, însă, fiindcă s-au purtat urechibzuit, au fost îndată înrobiţi, măcar că ei sunt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci” (IV, 93). În legătură cu religia şi practicile religioase ale geţilor, ce au format obiectul numeroaselor menţiuni în izvoarele antichităţii (Hellanicos, Strabon, VII, 3, Diodor, I, 94, Dion Chrysostomos), Herodot vorbeşte despre credinţa pe care o au în nemurire, spunând: „Iată cum se cred nemuritori geţii: ei cred că nu mor, şi că acel care dispare din lumea noastră se duce la zeul Zamolxis. Unii din ei îi mai spun şi Gebeleizis. Tot la al cincilea an ei trimit la Zamolxis un sol,

tras la sorţi, cu poruncă să-i facă cunoscute lucrurile de care, de fiecare dată, au nevoie. Iată cum îl trimit pe sol. Unii din ei primesc poruncă să ţină trei suliţe (cu vârful în sus), iar alţii, apucând de mâini şi picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zamolxis şi ridicându-l în sus, îl azvârle în suliţe. Dacă – străpuns de suliţe – acesta moare, geţii socot că zeul le este binevoitor. Iar dacă nu moare, aduc învinuiri solului, zicând că e un om ticălos şi, după învinuirile aduse, trimit un altul, căruia îi dau însărcinări încă fiind în viaţă. Aceiaşi traci, când tună şi fulgeră, trag cu săgeţile în sus, spre cer şi ameninţă divinitatea (care provoacă aceste fenomene), deoarece ei cred că nu există un alt zeu în afară de al lor „(IV, 94).

De la elenii care locuiau pe ţărmurile Helespontului şi ale Pontului Euxin, Herodot a aflat că „Zamolxis despre care vorbesc – fiind doar un muritor – a fost rob în Samos, şi anume al lui Pitagora care era fiul lui Mnesarchos. După aceea, ajungând liber, strânse bogăţii mari şi, după ce se îmbogăţi se întoarse în patria lui (...) a clădit o casă pentru adunările bărbaţilor, în care (se spune), îi primea şi îi punea să benchetuiască pe fruntaşii ţării, învăţându-i că nici el, nici oaspeţii săi şi niciunul dintre urmaşii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un anume loc unde vor trăi pururi şi vor avea parte de toate bunătăţile” (IV, 95) [9]. Scriitori greci – care s-au opnt la religia geto-dacilor – impresionaţi de credinţa lor religioasă au recurs la explicaţii raţionaliste atribuindu-i originea în filosofia greacă (mai exact lui Pitagora). De lipsa de consistenţă a

9 Pentru religia geto-dacilor cf. V. PÂR VAN, Getica, o preistorie a Daciei, Academia Română în „Mem. Secț. ist." ser. III, tom. III, București, 1926, pp. 151 — 164; C. DAICOVICIU, Herodot și Pretinsul monoteism al geților. In „Apulum", II (1943—1945), pp. 90—94; IJ. RUSSU, Reltgxa geto-dactlor, în „Anu. Inst. de Stud, clasice". Cluj, V (1944-1948), pp. 61-139; C. DAICOVICIU, în „Istoria României", vol. I, Edit. Academiei, București, I960, pp. 259—260; D.M. PIPPIDI, Studii de istorie a religiilor antice. Texte și intc*pretâri, București, 1969.

acestei explicaţii pitagoriciene însuşi Herodot şi-a dat seama afirmând:

„În privinţa lui Zamolxis şi a locuinţei sale subpământene nici eu nu resping cele spuse, dar nici nu le dau crezare prea mult; mi se pare, însă, că el a trăit cu mulţi ani înainte de Pitagora" (IV, 96).

Ideea nemuririi, a continuării vieţii în cer alături de zeul suprem Zamolxis, era atât de înrădăcinată la geto-daci, încât ei nu se temeau de moarte, ci o doreau şi o binecuvântau când ea sosea mai ales pe câmpul de război, unde luptau pentru patrie şi libertate. Această morală eroică a făcut pe scriitorii antici să afirme că geto-dacii erau foarte curajoşi şi aproape neînvinşi prin dispreţul ce-l aveau pentru viaţă.

Privitor la aşezarea populaţiilor, Herodot ne-a lăsat indirect ştiri de o deosebită însemnătate privind fixarea în spaţiu a îndepărtaţilor strămoşi ai poporului român. Astfel, el menţionează: „... De la Istru în sus, spre lăuntrul continentului, Sciţia este mărginită mai întâi de agatârşi, după aceea de neuri [10]„ (IV, 100).

„Agatârşii sunt lipsiţi de energie şi foarte gingaşi. Ei poartă, cei mai mulţi, podoabe de aur (...). Cât priveşte celelalte obiceiuri, se apropie de traci" (IV, 104).

Când descrie apele, Herodot spune: „... râul Maris izvorăşte în ţara agatârşilor şi se varsă şi el în Istru" (IV, 48). Deşi Herodot avea informaţii cu totul vagi referitoare la tracii din nordul fluviului Istru, însuşi din ştirile lui putem deduce, indirect, că tracii au locuit în spaţiul carpato-dunărean, marele istoric situând grupul etnic al agatârşilor" într-un ţinut prin care trecea râul Maris (hidronim de origine certă traco-dacă, care s-a perpetuat până în zilele noastre prin forma românească Mureş).

Herodot afirmă în altă carte (V, 3) că „Neamul tracilor este cel mai numeros din lume, după cel al inzilor.

---

10 Populație ce pare să fi locuit prin regiunea Ucrainei apusene.

Dacă ar avea un singur cârmuitor sau dacă tracii s-ar înţelege între ei, el ar fi de nebiruit şi cu mult mai puternic decât toate neamurile după socotinţa mea… Tracii au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile sunt cam aceleaşi la toţi, afară de geţi, trausi şi de acei care locuiesc la nord de crestonai”[1112]. Tot despre traci arată că „luptau având pe cap căciuli din piele de vulpe, pe trupuri tunici şi, deasupra, mantale lungi, împestriţate. Purtau încălţăminte şi pulpare făcute din piele de căprioară. Erau înarmaţi cu suliţe, scuturi uşoare şi săbii mici” (VII, 75).

O atenţie deosebită acordă scriitorul antic Dunării, lăsându-ne prima descriere mai apropiată de realitate. Stabilind izvoarele în ţinutul celţilor, Istrul sfârşeşte „prin a se vărsa în mare, în Pontul Euxin – după ce a străbătut toată Europa – acolo unde se află Istria[13], colonie a milezienilor” (II, 33). Utilizând surse mai vechi şi culegând informaţii el ne-a lăsat ştiri preţioase în legătură cu Delta Dunării care în timpul său deja exista. Astfel, relatând expediţia lui Darius I împotriva sciţilor arată: „După ce au mers cale de două zile în susul fluviului, de la mare, oamenii au construit un pod peste fluviu, acolo unde se despart gurile Istrului” (IV, 89) (probabil că este vorba de Isaccea). Insistă apoi asupra debitului fluviului, despre care atesta că rămâne la valori apropiate vara şi iarna, din cauza mulţimii afluenţilor care vin din zone climatice diferite (IV, 48, 50).

Herodot ne-a transmis numele unor mari nuri, de veche tradiţie şi rezonanţă daco-getică, care curgeau în stânga Dunării de Jos şi anume: *Porata*, pe care elenii îl

---

111 1 Arheologic, agatirșii au fost identificați în grupul de morminte de înhumație tip Ciumbrud de pe Mureșul superior, datate din perioada 550—450 Le.n.

12d e brațul Sf. Gheorghe, cf. Ixv. 1st. Rom. (Fontes...), I, nota 3, p. 25.

13 Cf. V. PÂRVAN, Considerații asupra unor nume de rturi daco-scitice, București, 1923,

numeau *Pyretos* (Prutul), *Tiarantos* (probabil Şiretul), *Araros* (Buzăul?), *Naparis* (Ialomiţa), *Ordessos* (Argeşul) [14]. Urmează apoi *Maris* (Mureşul), ce îl situează în ţara agatârşilor. Sunt menţionate şi alte trei mari cursuri – *Atlas*, *Auras*, *Tibisis* – care sunt puse greşit de Herodot în dreapta fluviului, ca izvorând din Balcani (*Haemus*) (IV, 48, 49), deoarece acestea sunt de fapt râuri din Dacia, şi anume primul trebuie să fie *Aluta* (Oltul), ultimul *Tibiscus* (Timişul), iar *Auras* rămâne neidentificabil.

Istoric, geograf şi etnograf, Herodot ne-a lăsat deci informaţii preţioase cu privire la vechii locuitori ai pământurilor, din dreapta şi stânga Dunării. Plecând de la ideea că geţii şi tracii erau tot una, că agatârşii locuiau pe la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. pe la izvoarele Mureşului şi prezentau multe asemănări cu tracii, indirect se confirmă existenţa în spaţiul carpato-ponto-dunărean a unei populaţii majoritare băştinaşe care a venit în contact cu grupuri de populaţie străină pe care le-au asimilat deplin.

Tucidâde (cca. 460396 î.e.n.), cel mai mare istoric grec din secolul al V-lea î.e.n., în opera sa *Istoria războiului peloponeziac* ne dă ştiri consistente despre regatul odris creat în vremea sa de regele odris Teres (II, 29, 1), despre cel mai important dintre urmaşii acestuia, Sitalkes şi, în general, despre lumea tracă. „Ca dimensiuni, statul odrişilor1 se întindea spre mare, de la cetatea Abdera (azi lângă Polystyla, Grecian.r.) şi până la Pontul Euxin şi (anume) până la (acel punct) unde se vărsa Istrul" (II, 97, 1). De la Tucidide aflăm că „geţii şi populaţiile din acest ţinut se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sunt toţi arcaşi călări..." (II, 96, 1). De asemenea, aflăm că Sitalkes a murit în lupta cu triballii[15] de la gura râului

---

14A cademia Română, In „Mem, Secț. ist.*', sex. IIL t I, pp. 5 — 16; IDEM, Getica, pp. 40—42.

15" Odrișli formau un important și puternic trib tracic, din cele 19

Oescris (Isker), care nu s-au lăsat incluşi în regatul odris (IV, 101, 5).

Xenofon (çca 430355 î.e.n.) – ilustru istoric care a luat parte la bătălia de la Cunaxa (în Mesopotamia), purtată de Cyrus cel Tânăr împotriva fratelui său Artaxerxes II (fiul lui Darios Ochos), şi care, după moartea lui tlyrus, a condus întoarcerea, spre Pontul Euxin, a celor zece mii de mercenari greci – vorbeşte în lucrarea sa *Anabasis* (povestind această retragere) despre trecerea sa pe la curtea regelui odris, Seuthes, şi descrie cu acest prilej interesante obiceiuri din viaţa tracilor, văzute de el însuşi.

Platon (427347 î.e.n.), celebrul filosof din Atena, în operele sale *Charmidis* (156 *dt* 157 6) şi *Legile* (I, 637 *d*; VII, 805 *d*, *e*) *t* ne oferă ştiri despre Zamolxis şi despre diferite obiceiuri ale oamenilor ce credeau în el. Astfel în *Charmidis* se vorbeşte despre medicina la „traci", bazată pe o întreagă concepţie a ucenicilor lui Zamolxis care punea în legătură sănătatea trupului cu cea a sufletului, interesant element psihologic în vindecarea bolilor. Filosoful grec atribuind lui Socrate acest principiu despre vindecarea bolilor îl citează astfel: „Eu (Socrate) l-am învăţat acolo în oaste, de la un medic trac, unul din ucenicii lui Zamolxis (...). Dar Zamolxis, adaugă el, regele nostru, care este un zeu, ne spune că după cum nu trebuie să încercăm a îngriji ochii fără a ţine seama de cap, nici capul nu poate fi îngrijit neţinându-se seama de corp, tot astfel trebuie să-i dăm îngrijire trupului dimpreună cu sufletul şi iată pentru ce medicii greci nu se pricep la cele mai multe boli: (anume) pentru că ei nu cunosc întregul pe care-l au de îngrijit. Dacă acest întreg este bolnav, partea nu poate fi sănătoasă" (156, <Z) [16].

---

cunoscute în Balcani, menționat ca mare regat, încă din secolul al V-lea î.e.n., de Herodot și Tucidide.

161 1 Cf. In). Ist. Rom. (Fontes...), I, p. 101.

Ephoros (cca. 408/405334 î.e.n.) născut la Cyme, în Asia Mică, a trăit la Atena şi a scris o operă istorică vastă în 30 de cărţi. În ceea ce ne priveşte este de reţinut mărturia că, în regiunea ponto-danubiană unde era uniunea de triburi getice, „primij (locuitori) de lângă Istru sunt carpizii" populaţie probabil înrudită cu carpii, de origine geto-dacică, ce locuiau la est de Carpaţi. Carpizii sunt menţionaţi sub forma de calipizi de Herodot (IV, 17), Strabon (XII, 3, 21) şi Pomponius Mela (II, 1, 7) pe coasta de nord a Pontului Euxin[17].

Aristotel (384 – 322 î.e.n.), savant şi filosof grec, născut la Stagira, în Calcidica, dintr-o familie ateniană, a lăsat o impunătoare operă ştiinţifică, punând bazele multor discipline noi. Preocupându-l aspectele cele mai variate ale ştiinţelor sociale, el ne-a lăsat ştiri despre schimbările sociale din cetăţile elene de pe coasta Dobrogei şi a Traciei. Materiale preţioase ne-a lăsat şi în legătură cu ştiinţele naturii. Astfel, în lucrarea *Istoria animalelor*, Aristotel vorbeşte despre delfinii pontici şi despre păsările migratoare din Delta Istrului. „După echinocţiul de toamnă, pleacă din Pont şi din ţările reci, evitând iarna care se apropie, iar după cel de primăvară, pleacă din regiunile calde spre ţările reci, întrucât se tem de călduri arzătoare. Unele îşi strămută aşezarea din locuri apropiate, altele – ca să zic aşa – de la marginea pământului. De exemplu, cocorii. Ei merg din câmpiile Sciţiei în mlaştinile Egiptului-de-Sus, de unde izvorăşte Nilul... Şi pelicanii îşi schimbă aşezarea. Ei zboară de la fluviul Strymon la Istru şi acolo nasc puii" (VIII, 12). Observaţii interesante ne lasă asupra efectului climei reci şi umede din Pontul Euxin asupra animalelor şi oamenilor: „Au păr drept (vietăţile) cu umiditate multă, căci la acestea lichidul curge, nu picură. Din această cauză, sciţii din Pont şi tracii au păr drept, căci atât ei înşişi, cât şi aerul care-i

17« Cf. V. PÄRVAN, Getica, pp. 41 și 239.

înconjoară sunt umezi" (*Naşterea animalelor*, V, 3).

În lucrarea *Probleme*, Aristotel face consideraţii ştiinţifice referitoare la însuşirile fizico-geografice ale regiunii Pontului Euxin[1819]. „De ce este mai albă apa mării din Pont decât cea din Egeea? Oare din cauza refracţiei luminii din mare în aer? în jurul Pontului aerul este dens şi alb strălucitor, aşa înat şi suprafaţa mării apare la fel. Cel din Egee însă este albastru, fiindcă este curat până în depărtare şi, în chipul acesta, marea, care reflectă lumina, apare astfel. Sau poate, pentru că lacurile sunt mai albe decât marea, iar Pontul are înfăţişarea de jac, din pricina că se varsă în el multe fluvii?" (XXIII, 6).

Demostene (384322 î.e.n.), vestitul orator atenian, ne dă unele ştiri despre abundenţa griului adus în Grecia de pe ţărmul Pontului Euxin – „cantitatea de grâu adusă din Pont este mai mare decât tot ceea ce ne vine din celelalte porturi comerciale" –, ceea ce dovedeşte că populaţia, aşezată din timpuri imemorabile în aceste locuri, cultiva pământul sub toate formele sale. (*Discursul împotriva lui Leptines*, 31*; Contra lui Lacritos*, 35).

Androlion, om politic atenian din secolul al IV-lea î.e.n., din a cărui operă *Istoria Atticei* nu ne-au rămas decât fragmente izolate, ne informează că vechii traci şi alte populaţii „barbare" din Europa nu ştiau carte şi că dinadins nu voiau să înveţe literele, socotind ruşinoasă această preocupare". (Este vorba, desigur, de o obstinaţie în tradiţii primitive, impusă de scrupule religioase).

Scylax din Caryanda (mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.) este presupus ca autor al lucrării *Călătorie pe mare de-a lungul ţărmurilor locuite ale Europei, Asiei şi Libiei* în care dă o descriere asupra ţărmurilor mediteraneene şi pontice, precum şi precizări referitoare la cetăţile elenice

---

18" Cf. Izv. Ist. Rom. (Fontes...), I, pp. 107—113.

191 1 După AELIANUS, Diferite istorii. 8, 6. Cf. LI. RUSSU, Limba traco-dacilor.... p. 37.

de pe litoralul Pontului Euxin şi despre insula Leuce, adăugând şi distanţele, în zile şi nopţi, de navigaţie de la un loc la altul. „În Pont acestea sunt oraşele greceşti din Tracia: Apollonia, Mesembria, Odessos, Callatis (şi cetatea de la) fluviul Istru [20]„ (67 – 69).

ApoHonios din Rhodos (295230 î.e.n.), care şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în insula Rhodos, ne redă, în versuri, legenda argonauţilor, povestindu-ne aventurile primilor navigatori greci în Pontul Euxin. În cartea a IV-a a poemului său *Argonauticele*) găsim unele informaţii geografice referitoare la Dunăre şi gurile sale, precum şi la populaţiile trace şi scitice care locuiau în apropierea bătrânului Istru.

Polibiu (cca. 203120 î.e.n.), om politic şi istoric grec, s-a născut la Megalopolis, în Arcadia, dar a trăit mulţi ani la Roma ca ostatec având prilejul să cunoască de aproape structura statului şi a armatei romane, despre care vorbeşte pe larg în opera sa de căpetenie *Istorii* CIστορίοα). În această lucrare (40 cărţi din care s-au păstrat primele cinci) întâlnim preţioase informaţii referitoare la Dunăre şi Pontul Euxin, la bogăţiile din aceste regiuni şi la îndeletnicirile locuitorilor de pe aceste meleaguri, care stau la baza comerţului asiduu cu grecii, la efectele aluviunilor Dunării asupra formării cordonului litoral, periculos pentru navigaţia spre gurile Dunării: „Cum Istrul care vine din Europa se varsă în Pont prin mai multe guri, din mâlul adus de braţele sale s-a format în Pont (şi se menţine şi acum) un banc de nisip de aproape o mie de stadii lungime[21], la depărtare de uscat cale de o zi. Cei care plutesc în Pont, fiind încă în plină mare, dau de

---

20 1 Orașul Histria.

21“ Formarea anul cordon litoral. Intre gura Sf. Gheorghe și gura Buazului, a contribuit la decăderea Histriel în secolul al III-lea î.e.n. Pentru această problemă vezi D.M. PIPPIDI, Contribuții la istoria veche a României, ed. a doua. Edit, științifică. București, 1967, p. 17.

acest obstacol şi îşi împotmolesc corăbiile acolo, în cursul nopţii, fără să bage de seamă" (IV, 41, 1, 2) [22]. În aceeaşi lucrare se fac referiri despre condiţiile politice ale navigaţiei prin strâmtori, dominate de cetatea Byzantium etc.

Demeírios din Callatis (sec. III î.e.n.), originar din Heracleea, se presupune că a trăit cea mai mare parte a vieţii sale la Callatis, unde a primit cetăţenia oraşului pe la anul 200 î.e.n. În remarcabila sa lucrare *Despre Asia şi Europa*, din care nu ni s-au păstrat însă decât fragmente, transmise indirect prin alţi autori (cu deosebire prin Ps. Scymnos), găsim referiri la geografia şi istoria regiunilor pontice. El a înfăţişat, în ordinea lor geografică, oraşele de pe coasta Pontului Euxin: Dionysopolis, Callatis, Tomis, Istros şi a descris râurile: Istros şi Tyras (Nistru, U.R.S.S.).

Scymnos din Chios (cca. 250180 î.e.n.) a scris o *Periegesis* (Περιήγησις) în proză, din care n-au mai rămas decât câteva frânturi. S-a păstrat în schimb o altă *Periegesis* anonimă, alcătuită în primii ani ai secolului I, în 980 de versuri iambice, care este atribuită greşit geografului Scymnos; de aceea lucrarea respectivă este cunoscută sub numele de Pseudo*Scymnos*. Materialul descriptiv, între versurile 664865, bazat în mare parte pe ştiri luate din geografia pierdută a lui Demetrios din Callatis, aduce unele contribuţii geografice privind bazinul Dunării de Jos. Între altele el spune:

664665 „Ţinutul mai de la nord[23] până la Istrul pontic este locuit de tracii care se întind de-a lungul (fluviului)"...

[740 „... Mesembria28, care vine în imediata vecinătate a ţinutului getic şi tracic";

22M Aproximativ 167 km. Cifra este exagerată, spre deosebire de Arian care indică o cifră mai apropiată de realitate pentru distanța de la Histria la gura Sf. Gheorghe.

23M De la Bosfor înainte pe malul sting al Pontului, cf. Ixv. 1st. Rom. (Fontes...), I, pp. 169 (nota 1) și 171.

„Oraşul Callatis a fost o colonie a heracleoţilor…”

„Oraşul Tomoi a fost o colonie a milezienilor…”

„Oraşul Istros şi-a luat numele de Istros de la fluviu”.

„Fluviu Istru vine din ţinuturile care se află la apus şi se varsă prin cinci guri…”

„fluviul creşte datorită gheţurilor ce se topesc neîncetat iar volumul apelor pe care le poartă rămâne mereu acelaşi”.

„Se povesteşte că are în mijlocul lui multe insule mari.

Dintre acestea, una aşezată între mare şi gurile lui27, nu este mai mică decât Rhodos

şi se numeşte Pence28, din pricina unui însemnat număr de pini. Apoi după ea – în mare – e aşezată insula lui Ahile29.

(Insula) are o mulţime de pasări domestice

şi oferă celor ce vin acolo o privelişte vrednică de un loc sfânt.

DACIA ÎN LITERATURA GREACĂ. ŞI LATINĂ A EPOCII ROMANE

Am expus până aici ştirile excerptate din principalii autori greci anteriori intrării cetăţilor state-greceşti sub stăpânirea Romei. Începem o nouă serie privind epoca romană, considerata din momentul împlinirii expansiunii romane asupra întregii lumi elenistice până la căderea Imperiului roman de Apus, cu alte cuvinte de la primii autori latini din secolul I î.e.n. până la anul 476 e.n.

În această perioadă a lumii antice, unificată sub dominaţia organizatoare a Romei, civilizaţia a evoluat pe liniile a doua forme lingvistice, caracterizând două mari arii geografice deosebite: pe de o parte Grecia şi Orientul – în care a continuat să se dezvolte fără întrerupere elementele culturii elenistice – pe de altă parte Italia cu tot

Occidentul şi cu provinciile danubiene, în care s-a dezvoltat românismul. Ca urmare, pe lângă scrieri în limba latină, în vremea romană vom întâlni şi foarte numeroşi autori care au scris mai departe în limba greacă, în această privinţă, limita dintre cele două arii geografice – Orientul şi Occidentul – nu era strictă. Au fost autori romani din Italia care şi-au exprimat gândurile în greceşte, ca împăratul Marcus Aurelius, tot aşa precum unii scriitori greci din Orient au ţinut să-şi redacteze operele în limba latină, ca sirianul Ammianus Marcellinus. Dar, în general, producţiile greceşti predominau în Răsărit, iar cele latine în Apus.[24]

În această perioadă cultura geto-dacă se afla în ascensiune atingând faza unei depline maturităţi în cursul secolului I al erei noastre. Având ca fond principal tradiţiile şi moştenirile locale anterioare, ce pot fi urmărite ca evoluţie începând cu a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n., ea s-a constituit având şi contribuţia unor elemente de influenţă greacă şi mai târziu romană, devenind unitară pentru întreaga Dacie în secolele HI-I î.e.n. În secolele I î.e.n. şi I e.n., care reprezintă apogeul puterii geto-dacilor pe plan economic, politic şi cultural, bogăţiile locului – grâne şi animale, aur şi alte produse – favorizau dezvoltarea schimburilor3 cu lumea greco-romană de unde şi menţiunile tot mai dese pe care le întâlnim în literatura epocii respective.

Cains Iulius Caesar (Cezar) (10244 î.e.n.), unul dintre oamenii cei mai străluciţi ai epocii respective, este cel mai

---

24 Apreciere complet greșită, întilaită, dealtfel, și la alți autori, ceea ce dovedește inexactitatea știrilor despre gurile Dunării.

“ Insulă in Delta Dunării menționată pentru prima dată de Apollonios din Rhodos care spune că „Istrul înconjoară o insulă cu numele de Peuce"... „în formă triunghiulară întinzîndu-și lățimea către țărmul mării”... „iar vlrful cel îngust spre fluviu. In jurul el se despart două brațe” (Argonauticele, IV, 309—312).

*» Este vorba de Leuce.

vechi scriitor latin la care găsim prima menţiune despre locuitorii spaţiului carpato-dunărean. Renumitul dictator, în *Comentariile sa Xe*. despre războiul din Gallia (*Commentant de Bello Gallico*), pomeneşte, la un moment dat (VI, 25), despre „Pădurea Hercyniae”, (de fapt cadrilaterul Boemiei, prelungit spre răsărit prin lanţul Carpaţilor), care se întindea masivă, „în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, până la hotarele dacilor şi anarţilor” (*adfines Dacorum et Anartium*). Este cea dintâi menţiune sigură a numelui dacilor în izvoare, căci originea dacă a numelui de sclavi *Daos* şi *Dau os* care apare la comediografii greci *Menandru* (343292) şi *Herondas* (mijlocul secolului III î.e.n.), precum şi la latinul *Terentius* (185159 î.e.n.) este controversată2. În acelaşi capitol al operei citate, Caesar ne informează amănunţit despre bour (*urus*), un bovideu uriaş, azi dispărut, care pe atunci era-vânat din belşug în codrii hercinici.

Cicero (10643 î.e.n.), marele orator, contemporan cu dictatorul roman, prezintă în textele sale literare o menţiune despre forţa geţilor din vremea sa (*Epistulae Ad Atticum*, IX, 10, 3) şi despre sanctuarul zeului trac Zbelthurdusă din Balcani (În *Pisonem*, 35, 85).

Sallustius (8735 î.e.n., născut la Amiternum, în ţinutul sabinilor, vestit istoric latin, este autorul lucrării *Istorii* (în cinci cărţi). În fragmentele păstrate din această operă întâlnim ştirea că Istrul, al doilea fluviu, în mărime, după Nil, poartă numele de *Danuuius* numai pe cursul său superior „în care îmbrăţişează cu apele sale pământul germanilor” (III, 79) şi că vechiul „neam aprig al geţilor” era tot una cu moesii.

Diodor din Sicilia (cca. 9020 î.e.n.), istoric grec născut la Agyrion, a scris în greceşte o istorie universală numită *Biblioteca istorica* (Βιβλιοθήκη Ιστορική), mergând de la cele mai vechi ştiri până la Iulius Caesar, utilizând surse azi pierdute, în ceea ce s-a păstrat din această operă

găsim importantele ştiri despre geţi, de pildă istoria înfrângerii diadohului macedonean Lisimah, care îşi extindea pretenţiile asupra ţărmului stâng al Dunării, de către marele rege al geţilor Dromichaites, (XXI, 11 – 12).

1 Despre contactele numeroase, variate şi intense, însoţite de penetraţia romană în Dacia înainte de anul 101, vezi, în general, H. DAICOVICIU. *Dacia de la Butebista la cucerirea romand*. Edit Dacia, Cluj, 1972; I. GLODARIU, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistici şi romand*. Edit. Dacia, Cluj. 1974.

— Cf. V. PÄRVAN, op. cit., pp. 234 şi 286; C. DAICOVICIU în „Istoria României", I. p. 258; N. LASCU, *Daos. Davos (Daws) – sclavi daci*, în „Acta Husei Napocensis", Cluj, VH, 1970, pp. 79 – 91.

1 Despre această divinitate vezi I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor*... p. 107.

Aceste ştiri ne confirmă prezenţa geţilor pe la 300 î.e.n. În câmpia munteană care corespunde cu Bărăganul.

Vergiliu (7019 î.e.n.), poet latin contemporan cu Iulius Caesar şi cu Octavianus Augustus, a scris tot în secolul I î.e.n. În operele sale – *Bucolicele*, *Georgicele*, *Eneida* – găsim câteva ştiri despre strămoşii noştri, geto-dacii de la Istru, despre rigorile climei din NE Peninsulei Balcanice şi din Dobrogea scăldată de Dunărea gălbuie, despre modul de viaţă al băştinaşilor şi vegetaţia specifică locurilor noastre:

355 „Acolo veşnic e iarnă. Veşnic suflă laurii[25] aducători de frig.

360 „Repede se prinde coajă peste apa ce curge şi valurile fluviului susţin pe spatele lor roţi de car ferecate cu fier".

375

„(Oamenii) îşi duc viaţa liniştită şi sigură în bordeie săpate adânc în pământ; adună trunchiuri de stejar şi ulmi

25 Vînturi reci din nord.

întregi pe care îi rostogolesc pe vatră şi-i pun pe foc.

Locuitorii petrec la joc lunga noapte de iarnă şi le face plăcere să prepare

380 din orz fermentat şi din fructe acre de sorb o băutură ce seamănă cu vinul.

Un asemenea neam de oameni neînfrânţi sălăşluiesc sub cele şapte stele [26]„ (*Georgica*, III).

În epopeea *Acneis* vorbeşte despre Marte „care ocroteşte ogoarele geţilor" (*Eneida*, IU, 34 – 35) e.

Horaţiu (65 î.e.n. – 8 î.e.n.), poet latin, în versurile din *Odele* şi *Satirele* sale ne transmite informaţii referitoare la daci şi geţi, scoţând în evidenţă grava primejdie pe care ameninţările lor o reprezentau pentru Roma:

„Oricine îmi iese în cale mă întreabă: «Hei! bunule.

(tu trebuie să ştii, pentru că eşti în relaţii mai strânse cu zeii) ce-ai mai auzit despre daci?» „[27]

(*Satire*, II, 6, 51 – 53).

El ne informează, printre altele, şi despre obiceiurile geţilor, despre comunitatea pământului agricol (*inrnetata fugera*) în societatea getică şi despre practica getică de a se alterna cultura şi pârloaga ogoarelor:

„La fel şi geţii cei aspri cărora pământul nehotărnicit le dă roade şi cereale bune.

Nu le place să cultive acelaşi ogor mai mult de un an".

(*Ode*, III, 24, 9 – 24).

Dionisie din Halicarnas (sec. I î.e.n. – sec. I e.n.), istoric roman de origine greacă, ne transmite într-un pasaj din lucrarea sa *Antichităţi romane* ştiri despre fluviul Istru, despre Pădurea Hercinică şi despre germani pe care îi

---

264 Cf. Izv. 1st. Rom. (Fontes...), I, pp. 201—205.

27 Este o aluzie la zvonurile care circulau în iama anului 31 î.e.n. că dacii, aliații lui Antonius, intenționau să invadeze Italia (cf. DIO CASSIUS, LI, 22, 8) ; Ixv. 1st. Rom. (Fontes...), I, nota 2, p. 209.

prezintă ca vecini cu sciţii şi cu tracii, prin aceştia din urmă înţelegându-i pe geto-dad.

Straboa (63 î.e.n. – 19 e.n.) s-a născut în Amasia din Pont (Asia Mică). A trăit în epoca lui Augustus şi este cel mai mare geograf, istoric şi etnograf din antichitate.

Cu o frumoasă instrucţie familială, completată ulterior prin studii sistematice în mai multe centre culturale, el a călătorit mult în Grecia, Egipt, Siria, Roma. Studiind arhivele din Alexandria, Strabon a scris în greceşte o lucrare de istorie (*Istorica hypomnemata*) în 48 de cărţi, în care descrie evenimentele din secolele II-I î.e.n., pierdută aproape în întregime. În principala sa operă Γεωγραφικά (*Geographia*), în 17 cărţi, considerată cea mai veche şi completă lucrare de acest gen, marcând apogeul geografiei ştiinţifice greceşti, autorul geografiei a utilizat izvoarele vechi şi cele din timpul său (Posidonios, Hipparchos, Polybios), având ca temei lucrarea lui Eratosthene. Nu este un tratat complet de geografie universală cu date de geografie matematică, climatologie, biologie ş.a., ci mai mult o geografie descriptivă, vastă, plină de caracterizări critice serioase, dar şi de numeroase inconsecvenţe acceptând uneori şi naive legende mitologice din epopeele homerice. Strabon a avut cunoştinţe şi despre Spania, Galia, Oceanul Atlantic, dar mai puţine despre Britania. Spre nord cunoştinţele sale nu treceau mult de Elba şi Dunăre, iar despre Marea Caspică credea că aceasta comunică cu oceanul pe la miazănoapte.

Despre regiunile locuite de strămoşii noştri, Strabon ne oferă cele mai amănunţite descrieri antice ale regiunii de la gurile Dunării, în special în cartea a VTI-a, consacrată ţărilor dunărene, balcanice şi nord-pontice. Spaţiul restrâns al lucrării noastre nu ne îngăduie să redăm in extenso toate pasajele care interesează ţara noastră. Spicuim numai câteva8:

…” în Pont se varsă multe ape mari, de la

miazănoapte şi răsărit. Coastele acestei mări se umplu cu nămol, pe câtă vreme cele ale celorlalte îşi păstrează adâncimea lor mare. Apa din Pont este din aceeaşi pricină foarte puţin sărată şi există un curent care merge prin acele locuri unde malul coboară. I se părea (lui Eratosthene – n.r.) că pe viitor întreg Pontul se va umple cu nămol, dacă apa va continua să curgă astfel. Chiar şi în zilele noastre – spunea el – ţărmul stâng al Pontului se înfăţişează ca o mlaştină: este vorba de Salmydessos, locurile din vecinătatea Istrului, cărora marinarii le spun «piepturi» (cf. Polibiu, IV, 41, 3 – n.r.) şi cele de lângă pustiul scitic. (Geographia, I, 3, 4 = 50).

„... Dar Istrul nici nu izvorăşte din părţile Pontului, ci porneşte dintr-un punct opus, [adică] din munţii ce se află deasupra Mării Adriatice: nici nu se varsă în cele două mări, ci numai în Pont şi se desparte (în braţe) numai către vărsarea sa. [Hiparh] săvârşeşte aceeaşi greşeală ca şi unii înaintaşi ai săi, care îşi închipuiau că există un fluviu cu acelaşi nume ca şi Istrul şi care se desface din acesta, pentru a se vărsa în Marea Adriatică (cf. Pliniu cel Bătrân, III, 18, 127 *n.r.*). De la el şi-ar fi tras numele şi neamul istrienilor, al căror teritoriu îl străbate" (I, 3, 15 = 57) [2829].

De la Strabon avem unele dintre cele mai însemnate ştiri privind ţara geto-dacilor.

„Partea de miazăzi a Germaniei, de dincolo de Elba, este – cel puţin acolo unde se învecinează cu fluviul – în stăpânirea suebilor(295). Apoi, îndată urmează teritoriul geţilor10, la început îngust – mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu munţii Pădurii Hercinice şi cuprinzând şi o parte din munţi.

Apoi se lărgeşte şi se întinde spre nord până la

28•• Cf. Ixv. Ist Rom, (Fontes...), I, pp. 219—253.

29 Ibidem, I, p. 219.

l· Teritoriul dacilor, cf. PUniu cel Bătrîn. IV, 12(25). 80.

tirageţi[30] – fruntarii pe care nu le putem (Jescrie precis. Fiindcă nu sunt cunoscute aceste locuri, sunt luaţi în seamă făuritorii de mituri ce vorbesc despre Munţii Râpei şi despre hiperboreeni11, crezându-se minciunile lui Pytheas massaliotul despre ţinuturile din jurul Oceanului, lucruri născocite pe care el le înşiruia sub cuvântul că face ştiinţă astronomică şi cercetări matematice. Dar mărturia acestora trebuie nesocotită. Nu ne interesează nici dacă Sofocle spune într-o tragedie că Opriţia a fost răpită de Boreas[31] şi dusă «dincolo de Pont, la capătul lumii, unde sunt izvoarele nopţii şi unde cerul este luminat de o lumină ce abia mijeşte vechea grădină a lui Phoebus»; această susţinere, neputând întări spusele noastre, trebuie lăsată la o parte ca şi ceea ce ne spunea Socrate în *Fedru*. Noi să afirmăm numai lucruri care se întemeiază pe cercetările vechi şi contemporane" (VII, 3, 1 = 294).

În lucrarea lui Strabon găsim dese menţiuni despre geţi socotiţi de către greci că făceau parte din marea ramură a tracilor şi care aveau un teritoriu întins locuind pe ambele maluri ale Dunării, reprezentând o forţă politică şi militară de temut pentru Imperiul roman.

„Astfel elenii i-au socotit pe geţi de neam tracic. Aceşti geţi locuiau şi pe un mal şi pe celălalt al Istrului, ca şi misii, care sunt şi ei traci – acum ei se numesc moesi[32]; şi de la ei au pornit şi misii statorniciţi în zilele noastre printre lidieni, frigieni şi troieni. Frigienii nu sunt altceva decât brigii, popor tracic, ca şi migdonii şi bebricii, medobitinii, bitinii, tinii şi – socot eu – mariandinii. Aceia au părăsit cu toţii Europa. Misii însă au rămas pe loc. Pe

---

301 1 Numele tirageților trebuie interpretat ca geții de pe Tyras.
11 Populație nordică a cărei localizare nu este bine precizată de autorii antici

31l < Moesii erau așezați între Dunăre și Munții Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei

32B ucureşti, 1974, p. 29).

bună dreptate crede Posidoniu că aceşti misi din Europa (vreau să spun cei din Tracia) i-a pomenit Homer în versurile sale: «El şi-a întors privirea îndărăt, uitându-se la ţara tracilor îmblânzitori de cai şi a mişilor războinici, pricepuţi în lupta de aproape». Dacă cineva ar înţelege aceasta ca privindu-i pe misii din Asia, pasajul nu s-ar lega de context. A susţine că (Zeus) nu şi-a întors ochii de la Troia spre pământul Traciei şi că nu a îmbrăţişat dintr-o privire – odată cu Tracia – şi Misia, care este aproape, d s-a uitat spre ţinuturile vecine cu Troada, aşezate în spatele ei şi pe ambele ei laturi, despărţite fiind, însă, de traci prin toată lăţimea Helespontului, înseamnă a confunda continentele şi a nu pricepe ce vrea să spună Homer. Căci aici expresia «şi-a întors» înseamnă, fără îndoială, spre partea dinapoi. Oricine şi-ar întoarce privirea de la troieni spre cei ce nu sunt în spatele lor sau la dreapta şi la stânga, înseamnă că ar privi înainte, nu îndărăt (= 296). Cele ce spune – mai departe – Homer confirmă părerea noastră, căci acestor misi el adaugă pe hipemologi, galactofagi, abii, care sunt sciţi, şi pe sarmaţii ce-şi duc traiul în care. Aceste neamuri, ca şi bastarnii, sunt chiar astăzi amestecate cu tracii – mai ales cu cei de dincolo de Istru, dar şi acei de dincoace, care sunt amestecaţi şi cu neamurile celtice, boii, scordiscii, taurisdi. Totuşi, pe scordisd unii îi numesc «scordişti», pe taurisci «teurişti» şi «taurişti» „(VII, 3, 2 = 295).

Informaţii ample pe Iasă Strabon despre modul de organizare al geţilor şi marele rege Dromichaites, când descrie expediţia lui Alexandru (335 î.e.n.) şi conflictul dintre Lisimah şi regele dac.

„Se zice că Alexandru, fiul lui Filip, cu prilejul expediţiei sale împotriva tracilor de dincolo de Haemus15, după ce a năvălit în ţara tribaliilor – despre care ştia că se întindeau până la Istru şi insula Peuce, din Istru –, cunoscând de asemenea şi că ţinutul de dincolo de fluviu

se află în puterea geţilor, ar fi înaintat până acolo şi nu ar fi putut să debarce în insulă, din lipsa corăbiilor. (Acolo se refugiase Syrmos, regele tribaliilor şi se împotrivea încercării lui [Alexandru] de a debarca). Atunci acesta, după ce intră în ţinutul geţilor, cuceri o cetate şi se întoarse – cât putu mai repede – la el în ţară”.

„Pe timpul urmaşilor lui Alexandru – scrie Strabon – rege al geţilor era Dromichaites. Acesta – după ce l-a prins pe Lisimah, care pornise cu război împotriva lui – i-a arătat mai întâi sărăcia lui şi a neamului său, precum şi traiul lor cumpătat. I-a îndemnat apoi să nu mai poarte război împotriva unor oameni de soiul lor, ci [mai degrabă] să caute a se împrieteni cu dânşii. Iar după ce l-a cinstit ca pe un oaspe, a legat prietenie cu el şi l-a lăsat să plece” (ΥΠ, 3, 8 = 301).

Personalitatea marelui rege geto-dac Burebista (cca. 8244 î.e.n.), denumit într-o inscripţie grecească din Dionysopolis (Balcik) „cel dintâi şi cel mai puternic dintre toţi regii care au domnit vreodată peste Tracia”, în timpul căruia are loc unificarea tuturor uniunilor de triburi din Dacia, este confirmată de către Strabon şi contemporanii săi. Ca urmare a dezvoltării vieţii materiale şi spirituale pe teritoriile locuite de geto-dad şi a izbânzilor sale militare, Burebista realizează un mare regat în jurul anului 70 î.e.n. ale cărui hotare se întindeau spre vest şi nord-vest până la Dunărea Mijlocie şi Morava, spre nord până la Carpaţii Păduroşi, spre est până la Nistru şi Marea Neagră, iar spre sud peste Dobrogea până la Balcani.

„Lăsând la o parte trecutul îndepărtat al geţilor, întâmplările din vremea noastră sunt următoarele: ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălţat atât de mult prin exerciţii, abţinere de la vin şi ascultare faţă de porund (= 304), încât, în câţiva ani, a făurit un stat puternic şi a supus geţilor cea mai mare parte din populaţiile vecine. Ba

încă a ajuns să fie temut şi de romani. Căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea şi jefuind Trăda – până în Macedonia şi Ilyria – a pustiit pe celţii care erau amestecaţi cu tracii şi cu ilirii şi a nimicit (cca. 60 î.e.n. – *n.r.*) pe de-a întregul pe boii aflaţi sub conducerea lui Critasiros şi pe taurisd18. Spre a ţine în ascultare poporul, el şi-a luat ajutor pe Deceneu, un şaman17 care rătăcise multă vreme prin Egipt, învăţând acolo unele semne de prorocire, mulţumită cărora susţinea că tălmăceşte voinţa zeilor. Ba încă de un timp fusese socotit şi zeu, aşa cum am arătat când am vorbit de Zamolxis. Ca o dovadă pentru ascultarea ce i-o dădeau (geţii), este şi faptul că ei s-au lăsat înduplecaţi să taie viţa de vie şi să trăiască fără vin" (ΥΠ, 3, 11 = 303).[33]

Strabon ne dă principala indicaţie că dacii şi geţii reprezentau aceeaşi populaţie, identitatea dintre ei constituind-o unitatea etnică şi de limbă:

„A existat şi o altă împărţire a teritoriului (Daciei – n.r.) chiar din cele mai vechi timpuri: căci pe unii îi denumesc (autorii) daci, iar pe alţii geţi. Geţii sunt cei care se întind spre Pont şi spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania şi spre izvoarele Istrului" (VII, 3, 12 = 304).

Între alte ştiri, de reţinut este aceea în care se arată că: „Prin ţara lor curge nul Marisos, care se varsă în Dunăre. Pe acesta îşi făceau romanii aprovizionările pentru război. Ei numeau Danubius partea superioară a fluviului

---

33 Expresia „șaman", „vrăjitor** corespunde scepticismului grec în privința lui Zamolxis. In realitate, la geți, Zamolxis era un zeu abstract, iar preoții săi nu erau deloc impostori. Pentru interpretarea știrilor lui Strabon despre religia geților și despre Burebista, cf. V. PÂRVAN, Getica..., pp. 80—82; 131 —171 ; C. DAICOVICIU, în/sfori# României. I. p. 286 și urm.; H. DAICOVICIU, Dacii. Edit, științifică. București, 1965. p. 75 ; R. VULPE. Getul Burebista. conducător al întregului neam geto-dac. în „Stud. și com." ale Muzeului din Pitești, I, 1968; idem. Deceneu sfetnicul apropiat al tui Burebista, în „Magazin istoric", IV. 1970, nr. 6, pp. 60—65.

şi cea dinspre izvoare până la cataracte. Ţinuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor (= 305). Partea inferioară a fluviului, până la Pont – de-a lungul căreia trăiesc geţii – ei o numesc Istru. Dacii au aceeaşi limbă ca şi geţii. Aceştia sunt mai bine cunoscuţi de eleni…" (VH, 3, 13 =
= 304).

Descriind ţărmul Mării Negre, Strabon pomeneşte şi de cetăţile existente atunci, precum şi de faptul că braţul şi, respectiv, gura cea mai mare de vărsare a Istrului erau cele sudice (Pence sau Hieron Stoma) 18.

„Din regiunea cuprinsă între Istru şi munţii ce se întind de o parte şi de alta a Peoniei rămâne de înfăţişat partea de pe ţărmul Pontului – continuă autorul – de la «gura sacră» a Istrului, până la şirul de Munţi Haemus şi strâmtoarea Bizanţului (…). La o depărtare de cinci sute de stadii de «gura sacră» a Istrului, mergând neîncetat de-a lungul ţărmului mării – în aşa fel ca să-l ai la dreapta – se află orăşelul Istros, colonie a milezienilor. Vine apoi Tomis, altă cetate – tot mică – la o depărtare de două sute cincizeci de stadii de cealaltă. Apoi, la un interval de două sute optzeci de stadii de la Tomis, ni se înfăţişează oraşul Callatis (…)" (VII, 6, 1 = 318).

În capitolul în care descrie Ilyria şi Tracia, în legătură cu afluentul Istrului, Sávos (Sava), arată că oraşul Segestica (Siscia, azi Sisak) este „o aşezare prielnică pentru războiul împotriva dacilor" 19 (IV, 6, 10 = 207).

Am mai adăuga mărturiile lui Strabon în ceea ce priveşte izvoarele sale de informaţie. El spune că poetul Homer aminteşte de ţinuturile pontice, de Istru (I, 1, 10 = 6), că Alexandru Macedon cu expediţia sa ne-a făcut cunoscut ţinutul până la Dunăre, iar romanii „locurile de dincolo de Istru până la fluviul Tyras… (I, 2, 1 = 14).

Titus Livius (59 î.e.n. – 16 e.n.), istoric latin, în monumentala sa istorie romană *Ab Urbs condita* (de la

origine până în vremea sa) povestind războaiele romanilor cu regii macedoneni Filip V şi Perseus, ne oferă o serie de informaţii importante despre populaţiile vecine cu Macedonia: tracii, ilirii, dardanii, scordiscii, precum şi despre popoarele de peste Dunăre, geţii şi bastarnu20.

Publius Ovidius Naso (*Oui din*), născut în Italia la Sulmona în anul 43 î.e.n. dintr-o familie înstărită, îşi petrece viaţa la Roma, în lumea aristocraţiei, până în anul 8 e.n. când este surghiunit pe meleagurile îndepărtate ale geţilor, la Tomis, unde a şi murit în anul 17 e.n. Motivele exilării lui Ovidius de către împăratul Augustus în Dobrogea, ale cărei cetăţi, oraşe-greceşti, intraseră de curând înstăpânirea romană, au rămas necunoscute. Bănuim doar că el fusese implicat fără voia lui într-o intrigă dinastică de la curtea imperială. Venea din climatul mediteranean şi rigorile aspre ale iernilor pontice l-au făcut să sufere tot atât ca şi stările de lucruri din Dobrogea, de la începutul erei noastre, mereu bântuită de incursiunile prădalnice ale sarmaţilor şi geţilor nord-dunăreni.

În exilul său a scris două serii de elegii în versuri: *Tristia* (*Tristele*) şi *Epistulae tx Ponto* (*Scrisori din Pont*), în care îşi mărturiseşte suferinţele cu talent şi cu o impresionantă veracitate. Învingându-şi propriile sale suferinţe fizice şi morale, Ovidius a avut energia de a lupta pentru noua sa patrie, Scythia Minor, Dobrogea de mai târziu, luând parte activă la viaţa publică din Tomis, ca magistrat, învăţându-i în acelaşi timp pe geţi cum să-şi lucreze pământul şi a scris în limba lor poezii pentru sărbători. Prin bogatele informaţii pe care le dă despre locuitorii Dobrogei de atunci, despre climatul noii sale patrii, aceste lucrări reprezintă izvoare documentare extrem de preţioase pentru noi[34].

34“ Pentru traducerea pasajelor citate aid din Tristia qi Ex Ponto, cf. Iaro. Ist. Rom. (Fontes...), I, pp. 273-333.

„Când însă trista iarnă îşi arată hâda ei faţă
10. Şi pământul s-a făcut alb de gerul ca marmura, când se dezlănţuie Boreas (Crivăţul – *n.r.*) şi se alterne zăpada sub Ursă; populaţiile acestea par strivite de axa polului care tremură.

Peste tot e zăpadă; nici soarele, nici ploile nu o pot topi pe cea care a căzut;

Boreas o întăreşte şi o face să dăinuiască veşnic.
15. Încă nu s-a topit una, cade alta şi de obicei, în multe locuri, zăpada rămâne de la an la an

Oamenii se feresc de gerurile grele îmbrăcând piei de animale şi pantaloni cusuţi;
20. numai faţa li se vede din tot trupul.

Deseori auzi sunând firele de păr când sunt mişcate, din pricina gheţii ce atârnă de ele şi barba cea albă le străluceşte din pricina gerului care a pătruns-o”.

„Chiar Istrul, care nu-i mai îngust decât fluviul producător de papirus
30. Îngheaţă şi el şi se scurge în mare cu apele acoperite.

Pe unde merseră corăbiile mergi acum cu piciorul, şi copita calului izbeşte undele încremenite de ger; pe aceste noi poduri de gheaţă, pe care se scurge apa, boii sarmatici trag carele barbare” (Tristele, HI, 10).

În afară de climatul ponto-danubian, atât de sugestiv prezentat, Ovidiu face încă multe observaţii. Vorbeşte de năvălirea duşmanilor pe caii lor iuţi:
55. sunt călăreţi destoinici, trag bine cu săgeata

Localnicii fug în toate părţile; nimeni nu mai păzeşte ogoarele şi avutul lor nepăzit cade pradă jafului;
70. Ţarina părăsită şi nelucrată ajunge pârloagă.

nimeni nu mai brăzdează pământul, cu mâna pe plug...”

Şi apoi adaugă: (*Tristele*, III, 10).
65. „Nu mă chinuieşte atât clima mereu friguroasă şi

pământul veşnic ars din pricina gerului alb, nici faptul că barbarii nu cunosc limba latină, iar limba greacă a fost învinsă de limba getică, dar mă îngrozeşte faptul că sunt ameninţat din toate părţile de Marte, care se află foarte aproape de mine.

70. iar zidul mic cu greu ne poate apăra de duşman".

(*Tristele*, V, 2).

Ceea ce îl făcea să suporte greu şederea sa forţată la Tomis erau frigul şi desele atacuri vrăjmaşe (*frigus et nortes*). Poetul învăţase şi el limba geţilor afirmând chiar:

„Nu mă îndoiesc că în astă cărţulie s-au strecurat multe din limba barbarilor: nu e vina omului, ci a locului".

(*Tristele*, V, 7, v. 59 – 60)

Vorbind despre geţi, el mai spune:

25. „Păstorul cântă din fluierele lui lipite cu smoală, ţinând coiful pe cap, iar fricoasele oi se tem (aici) de războaie, nu de lup.

De-abia suntem apăraţi de întăritura făcută şi chiar înăuntrul cetăţii gloata barbarilor, amestecată cu greci, provoacă teama; căci ei locuiesc împreună cu noi, fără deosebire.

30. Şi ocupă cea mai mare parte din case.

Chiar dacă nu ţi-ar fi frică de ei, i-ai putea urî, văzându-le trupurile acoperite cu piei şi părul lung.

Eu sunt aici barbarul, căci nu sunt înţeles de nimeni: când aud cuvinte latineşti, geţii rid prosteşte".

(*Tristele*, V, 10).

Este recunoscător geţilor, fiindcă a fost tratat omenos. Lor le vorbea în limba getică despre prietenia şi despre cinstea romană. Iar ei îl preţuiau şi îi respectau ginta latină. Într-o adunare, un bătrân get care ascultase pe exilatul din cetatea Tomis, a răspuns:

«Şi noi, bunule oaspe, cunoaştem numele prieteniei, noi, care locuim departe de voi, la Pont şi la Istru».

(*Epistulae Ex Ponto*, III, 2, v. 4344).

Ovidius ne-a lăsat ştiri deosebit de interesante despre preocupările geţilor, din versurile sale reieşind clar că agricultura şi creşterea oilor erau ocupaţii de bază ale locuitorilor Daciei Pontice, ocupaţii care s-au perpetuat secole de-a rândul până în zilele noastre. Astfel, peisajul dobrogean este completat cu elemente de geografie economică.

„Ţ) uşmanul abia dă răgaz agricultorului să sape pământul oile au aici lâna aspră…

Io…

Femeia nu lucrează lâna, ci pisează darurile [zeiţei] Ceres şi pe vârful capului duce urcioare grele cu apă…

Aici viţa de vie nu se împleteşte pe ulm". (*Ex Ponto*, III, 8). În afară de grecii din cetatea Tomis, vorbeşte de nenumărate ori despre geţi ca cei mai numeroşi şi mai caracteristici locuitori ai Dobrogei. În plus mai pomeneşte, incidental, despre scito-sarmaţi şi despre traci, bessi şi coralii.

Atunci când îi scrie prietenului şi protectorului său C. Pomponius Graecinus, Ovidius îl informează:

„Graecinus, în aceste locuri a fost comandant de curând Flaccus22 şi sub conducerea lui sălbaticul ţărm al Istrului s-a aflat în siguranţă…"

(*Ex Ponto*, IV, 9, 75 – 76). Pământul acesta, leagăn fără început şi fără sfârşit, pe care aşa de adevărat ni-l înfăţişează, rămâne şi pentru cel ce a fost Ovidius „gazdă credincioasă" (*Ex Ponto*, IV, 14, 60).

Într-o poemă scrisă de un poet latin anonim, (primul pătrar al sec. I. e.n.), intitulată *Consolaţio ad Líviám* (Mângâierea Liviei, soţia împăratului August) şi care s-a păstrat amestecată printre manuscrisele operelor lui Ovidius, se vorbeşte de *Dacius Appulus* (Dacul Appuius), desigur aluzie la un trib din mijlocul Daciei, unde era cetatea Apulum23.

Pompeius Trogus (prima jumătate a secolului I e.n.) a

scris o istorie universală în 44 de cărţi, numită *Istoria lui Filip* (Historiae *Philippicae*), din care nu s-au păstrat decât o serie de pasaje excerptate şi reproduse într-un rezumat făcut de istoricul *Iustinus* (pe la mijlocul secolului II e.n.). Din aceste excerpte aflăm mai multe ştiri importante referitoare la geto-daci. De exemplu, despre uniunea de triburi de la Dunărea de Jos condusă de un *rex Histrianorum*, care se opune întâi lui Atheas, regele scit înfrânt şi ucis în lupta cu Filip al II-lea al Macedoniei, despre dezastrul strategului macedonean Zopyrion „pe care Alexandru cel Mare îl lăsase guvernator al Pontului", învins în realitate la gurile Dunării de către geţi în anul 326 î.e.n., despre luptele „regelui Oroles", probabil conducătorul unei uniuni tribale din Transilvania, cu bastarnii.

În opera lui Trogus (la Iustinus) este consemnată pe la 200 î.e.n. prima apariţie a *dacilor* în istorie ca o forţă politică deosebită de a fraţilor lor geţii. Este singurul izvor pentru regele *Rubobostes* (prima jumătate a sec. II î.e.n.), sub care a crescut puterea dacilor din Transilvania înainte de Burebista24 („*incrementa Dacorum per Rubobosten regent*").

Curtius Rufus (4 î.e.n. – 54 e.n.) a scris *Istoria lui Alexandru cel Mare Macedon*, în care se vorbeşte despre importanta expediţie a lui Zopyrion împotriva geţilor, terminată cu un dezastru din pricina unor furtuni mari iscate pe neaşteptate.

Seneca (cca. 4 î.e.n. – 65 e.n.), născut la Córdoba, în Spania, a avut o bogată şi variată activitate. În lucrările sale găsim referiri asupra climatului aspru din ţinuturile Istrului, cu „o iarnă veşnică, un cer mohorât" (...) cu „mlaştini îngheţate de ger" (*De providentia*, IV, 14), precum şi consideraţii

L. Pomponius Flaccus, frate cu Graecinus, a fost „prefect al ţărmului mării", calitate în care a recucerit

cetatea Troesmisin anul 15 e.n., cf. *Itv. Îşi. Rom.* (*Fontes*). I, nota 93, p. 333.

„Pentru viaţa poetului la Tomis, cf. V. PÂRVAN, *ap. cât.*.. pp. 166 – 169; N. LASCU, *Pământul şi vechii locuitori ai ţării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*. În voi. colectiv „Publius Ovidius Naso", Bucureşti, 1957, pp. 119191; I.I. RUSSU, *Dacius Appulus*, în „Apulum", IV, 1961, pp. 85 – 95.

M Cf. C. DAICOVICIU, în *Istoria României*, I, p. 243; idem în „Acta Musei Napocensis", Cluj, VI, 1969, p. 459 – 463; VI ILIESCU, în „Studii clasice". X, 1968, pp. 115 – 122.

comparative privind natura acestor locuri şi cea de pe malurile Nilului, sau menţiuni asupra debitelor celor două fluvii, care variază în funcţie de anotimp. „Iar fluviile, vaste prin natura lor, umflate de ploi au ieşit din albie. Închipuieşte-ţi cum arată Ronul, Rinul şi Dunărea, care sunt torente chiar şi în albia lor obişnuită, atunci când se revarsă şi îşi fac noi maluri, spintecând pământul şi ieşind, în acelaşi timp din albia lor" (*Quaestiones naturales*, III, 27, 8).

Lucanus s-a născut la Córdoba în anul 39 e.n. şi s-a sinucis în anul 65 fiind bănuit de un complot împotriva împăratului Nero. Deşi a scris mult nu s-a păstrat decât epopeea *Phar solia*, în care a descris războiul civil dintre Caesar şi Pompeius. În versurile sale pomeneşte, adesea, despre primejdia pe care o reprezentau pentru Imperiul roman pe de o parte dacii, pe de alta geţii (considerând ca separate forţele geto-dacilor): „... Zei cereşti, ţineţi departe de mine această nebunie, / şi anume ca, printr-un dezastru care i-ar pune în mişcare pe daci şi pe geţi..." (II, v. 295297).

Dioscorides Pedanius (sec. I e.n.), medic grec, care a trăit la Roma sub împăraţii Claudius (4154 e.n.) şi Nero (5468), a scris în greceşte opera *Despre materia medicală*

(lucrare tradusă în secolul al V-lea şi în limba latină – *De virilis herbarum* – *Despre puterile ierburilor* Pentru acele vremuri, valoarea lucrării consta nu numai în indicaţiile terapeutice corespunzătoare epocii respective, dar şi în faptul că dădea corespondentul în mai multe limbi, printre care şi în limba dacă, a unor plante[35]. De exemplu, „talpa-gâştii... romanii (o numesc) *blitum*, dacii *blis* (dacii bles, cod. C.p. 77); „izmă, sau osmitis... romanii *mentastrum*... dacii *teudila*" (П, 117; HI, 35, 1). Numele dacice de plante „vindecătoare" pe care le întâlnim în lucrarea lui Dioscorides, ca de altfel şi în cea a ltd PseudoApuleius, dovedesc că dacii aveau îndelungate tradiţii în cunoaşterea şi practicarea unei botanici medicinale.

Pomponius Mela (prima jumătate a sec. I e.n.), geograf, spaniol de origine, este autorul unei geografii generale a lumii vechi, cu caracter de compilaţie, intitulată de *Chorographia* (*Descrierea Părutntului*). Lucrarea, scrisă cam pe la anul 43 e.n., în trei cărţi, a fost utilizată, pe alocuri, şi de către Pliniu cel Bătrân în *Istoria naturală*. Cărţile oferă un bogat material geografic, dar în acelaşi timp şi date de natură istorică şi etnografică, dispuse în forma periegesei, adică a descrierii unei plimbări de-a lungul coastelor. Deşi Pomponius Mela ne lasă o mulţime de informaţii folositoare, materialul fiind adunat din lucrări greceşti mai vechi, conţine, uneori, şi grave erori. Pentru istoria şi geografia românească ne-a lăsat fragmente

---

35* Cf. I.I. RUSSU, Limba traco-dacilor, pp. 43—45: .. despre proveniența, data și împrejurările în care termenii botanici de origine dacică au intrat în textele lui Dioscorides (și Pseudo- Apuleius), părerile erudiților sînt împărțite; o soluție unanim admisă nu s-a aflat încă. In ceea ce privește felul în care au ajuns numele de plante „dacice" în textul operei medico-botanice a lui Dioscorides, este sigur azi, după cercetări îndelungate, că ele sînt adaosuri, făcute spre sfîrșitul sec. al U-lea în manuscrisul copiat în noi „ediții" ; sinonimele dace erau luate dintr-un glosar botanic care avea la bază o scriere a lui Pamphilos.

valoroase referitoare la Tracia şi regiunile Mării Negre. Astfel, în paragraful dedicat „Traciei”, după ce arată hotarele, dă elemente asupra climei, solului, bogăţiilor şi apelor acestei ţări, în care cuprinde şi locurile de la nord de Balcani şi din Scythia Minor (Dobrogea), îi descrie locuitorii şi credinţele lor religioase, arătând că „Tracia este locuită de un singur neam de oameni, tracii, având fiecare alt nume şi alte obiceiuri.

Unii sunt fioroşi şi cu totul gata să înfrunte moartea, mai ales geţii. Acest lucru se datorează credinţelor lor diferite; unii cred că sufletele celor care mor se vor întoarce pe pământ, iar alţii socotesc că, deşi nu se vor mai întoarce, ele totuşi nu se sting, ci merg în locuri mai fericitz; alţii cred că sufletele mor negreşit, însă că e mai bine aşa decât să trăiască. De aceea, la unii sunt deplânse naşterile şi jeliţi nou-născuţii; dar dimpotrivă, înmormântările sunt prilej de sărbătoare şi le cinstesc ca pe nişte lucruri sfinte prin cânt şi joc” (II, 2, 18) 27.

Valoroasă este descrierea Mării Negre: „În afară de câteva locuri unde sunt promontorii, ţărmul este în general lung şi drept, iar pe alocuri şerpuitor; dar, fiindcă în partea din faţă ţărmul se îndepărtează mai puţin decât pe stânga şi dreapta, marea se încovoaie prin înclinări domoale până face ambele părţi unghiuri adânci şi foarte încovoiate în formă de arc scitic. Marea este puţin adâncă, furtunoasă, plină de neguri, cu puţine porturi şi fără să aibă în jurul ei un ţărm lin şi nisipos, ea este aproape de vânturile de miazănoapte şi nefiind adâncă are valuri multe şi clocotitoare. Din pricina firii deosebit de crude a locuitorilor de pe ţărmul ei, a fost numită odinioară *Axenus*18, dar mai târziu, prin contact cu alte populaţii, locuitorii şi-au îmblânzit puţin obiceiurile şi marea a fost numită *Euxinus*” (I, 19, 102).

Sunt menţionate şi oraşele greceşti de pe coasta tracă însă cu unele greşeli. Astfel, arătând că „Pe ţărm,

aproape de Istru, se află Histropoles, apoi Callatis, întemeiată de milezieni, apoi Tomi, portul Carla şi promontoriul Tiristis", Mela face două confuzii: una în privinţa enumerării şi alta în atribuirea originii milesiene oraşului Callatis, care este colonie greacă, fundată de către megarieni către sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n., pe locul unei aşezări indigene cu numele de Cerbatis sau Acervetis. Mai spre miazăzi dincolo de promontoriul Tiristis (Kaliakra), enumera cetatea Bizone (Kavarna), Cruni numit mai târziu Dionysopolis (Balcik), Odessos (Varna), Mesembria, Anchialos şi Apollonia (Sozopol). În ceea ce priveşte râurile, Mela face unele confuzii, când vorbeşte de vărsarea lor, între numele Dunării şi Peninsula Istria din Iugoslavia, afirmând că „Danuvius care acum se numeşte Istru... Istrul se varsă printre istrieni" (II, 3, 57) şi că „sunt şase insule între gurile Istrului: cea mai cunoscută şi mai mare dintre ele fiind Pence" 39 (II, 7, 97).

Columella (mijlocul secolului I e.n.), originar tot din Spania, este autorul unui tratat de agricultură *De re rustica* (*Despre agricultură*), în care găsim şi informaţia că geţii erau printre popoarele experte în lucrarea pământului şi creşterea vitelor şi ca şi nomazii sciţi şi geţii se numesc „băutori de lapte", VII, 2 (γαλακτοπόται).

Plinius Secundus, Caius (2379 e.n.), cunoscut şi sub numele de Pliniu cel Bătrân „cel mai ilustru apostol al ştiinţei romane", a pierit în timp ce se afla în zona devastată de erupţia vulcanului Vezuviu, din anul 79, unde se dusese în scopul de a salva pe sinistraţii de la Pompei şi Stabiae în calitatea sa de prefect al flotei militare romane de la Misenum. A deţinut şi alte demnităţi

«Cf. I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor*... pp. 112 – 116.

— Cf. *Ixv. Ist. Rom*, (*Fontes*...), I, p. 389.

„Termenul grecesc de „neospitalieră", ce redă iniţial noţiunea exprimată de sciţi „de culoare închisă. era verosimil utilizat în antichitate deoarece datorită climei

aspre şi a furtunilor era evitată de către corăbii.

GH. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*, *I*. Bucureşti, 1943, p. 68; *Ixv*, *îşi*. *Rom*. (*Fontes*...), I, pp. 386393; Die/. *Îşi*. *veche Rom* p. 123.

şi grade militare, dar mai presus de toate a fost un erudit scriitor roman, cu o bogată activitate literară şi ştiinţifică.

Din considerabila şi variata sa operă, ni s-a păstrat în întregime numai *Naturális História* (*Istoria naturală*) *60* în 37 de cărţi, lucrare monumentală cuprinzând: o descriere fizică a lumii (cartea a II-a), o geografie şi o etnografie (cărţile III-IV), o antropologie (cartea V), cărţi de zoologie (VIII-XI), de botanică şi agricultură (XII-XIX), de farmacopee (XV-XXXII), despre minerale şi despre utilizarea lor în meşteşuguri şi în artă (XXXIII-XXXVII), în ultimele cărţi, el face de fapt o istorie a artei antice. Lucrarea este concepută enciclopedic; compilând însă mult din lucrările de specialitate greceşti şi latineşti, judecarea faptelor este lipsită uneori de clasificări raţionale, în decadenţă faţă de maeştrii anteriori ai ştiinţei greceşti din care s-a inspirat. Prezentarea miturilor şi legendelor nu este însoţită de o analiză critică. Cu toate acestea prin mulţimea informaţiilor valoarea lucrării este incontestabilă, *Istoria naturală* a lui Pliniu prezentând un tezaur de cunoştinţe antice, care nu se mai întâlnesc în alte izvoare.

În cartea I, în introducere, Pliniu cel Bătrân ne spune: „Cartea a patra cuprinde aşezarea geografică, neamurile... Daciei, Sarmaţiei, Sciţiei, a insulelor din Pont" (I, 47). Remarcăm că este prima atestare în izvoarele antice a numelui de *Dacia*, ca designând o anumită regiune, dar etnicul *daci* este mult mai vechi după cum am văzut. Date geografice şi etnografice despre această ţara sunt înfăţişate în cărţile III, IV, VII, IX, XVIII, XXXII.

Pliniu (III, 18 (22), 127) combate eroarea, foarte

răspândită de altfel în scrierile anterioare lui pe baza unei întâmplătoare coincidenţe de nume, între *Istria*, peninsula din nordul Adriaticii, şi *Hister* (Istros), că Dunărea ar fi avut un braţ care se vărsa în Adriatica, în faţa gurilor Padului. Greşita versiune a dat naştere şi variantei legendare după care argonauţii ar fi urmat, în retragerea lor din Pontul Euxin, cursul acestui braţ trecând în Adriatica. Dar, fără consideraţii critice, Pliniu socoate autentică legenda, corectând-o doar în sensul că *nava Argo* a fost trecută în Adriatica pe uscat. Autorul *Istoriei naturale* descrie şi litoralul Pontului Euxin (IV, 12, (24), 76, 78) prezentându-i forma şi dimensiunile în mii de paşi şi dând date despre fauna mării: „În Pont nu pătrunde niciun animal vătămător pentru peşti, în afară de foci şi de delfini mici. Tonii intră de-a lungul ţărmului drept şi ies de-a lungul ţărmului stâng... (observaţie corespunzând direcţiei reale a curentului litoral circumpontic – n.r.). Dintre peştii care intră în mare, singurii ce nu se întorc sunt tribiile" (IX (20), 50, 52); este vorba probabil de scrumbia de Dunăre (*Alosa Pontica*).

Despre Dunăre, Pliniu afirmă că primeşte şaizeci de afluenţi şi că se varsă în mare prin şase braţe: „Primul braţ este al Pencei31, numit aşa din cauza insulei Pence, de care e cel mai apropiat; el este absorbit de o mlaştină mare de nouăsprezece mii de paşi. Din albia acestui braţ[3637], mai sus de Histropolis (Histria), se formează un lac cu o circumferinţă de şaizeci şi trei de mii de paşi numit Halmyris (azi Razim – *n. r*). Braţul al doilea se

---

368 e G. POPA-LISSEANTJ, op. cit,, pp. 55—58; In). Ist. Rom. (Fontes,..), I. pp. 396—411. »1 Numit și Hieron Stoma „Gura Sacră" de către Strabon și Claudiu Ptolemeu (pp. 23, 42) el corespunde cu actualul braț „Sf. Gheorghe".

37 Probabil Dunavățul (al șaptelea) care dă în lacul Razim și comunică cu marea prin Por
tița.

numeşte Naracustoma[38] (Gura îngustă – n.r.); al treilea Calonstoma[39] (Braţul frumos – *n. r*) lângă insula sarmatică; al patrulea Pseudostomon* (Braţul fals – *n. r*) cu insula Conopon Diabasis (Vadul ţânţarilor – *n. r*), al cincilea Borion Stoma (Braţul de nord – *n. r*) şi al şaselea Psilon Stoma" (Braţul gol – adică fără sălcii sau stuf – *n. r*) (IV, 12 (24), 78).

Sintetizând datele rămase de la autorii antici referitoare la gurile de vărsare ale Dunării reţinem că la Herodot Dunărea avea cinci braţe, la Strabon şapte braţe, la Pliniu şi Ptolemeu şase braţe (la Pliniu al şaptelea braţ apare sub forma unei bălţi), iar la Arrian cinci. În orice caz Delta Dunării era deja formată, însă de dimensiuni mai reduse şi se vărsa printr-un număr mai mare de braţe, decât azi.

Pliniu dă informaţii preţioase atât asupra locuitorilor regiunilor noastre, cât şi asupra unor populaţii migratoare care au poposit temporar pe acest teritoriu; fiind popoare nomade de călăreţi, acestea îşi exercitau puterea cu precădere în regiunile de stepă extracarpatice: „totuşi regiunile apropiate de ţărm au fost ocupate când de geţi, numiţi de romani daci, când de sarmaţi (...), când de sciţi (...) apoi de alani; iar în părţile mai de sus, între Dunăre şi Pădurea Hercinică, până la castrele de iarnă de la Carnuntum din Pannónia şi la hotarele de acolo cu germanii; câmpiile şi şesurile sunt stăpânite de sarmaţii iazigi82, iar munţii şi pădurile de daci, împinşi de primii până la nul Pathissus" (Tisa) (IV, 25, 80) 83.

Pliniu ne dă informaţii preţioase asupra tradiţiei

---

38 Probabil unul din canalele brațului Sulina.

39u In timpul lui Decebal se reiau războaiele dintre daci și romani de unde și creșterea atenției scriitorilor antici asupra problemei Daciei. Desigur că evenimentele petrecute, cît și cele urmate din expedițiile de cucerire ale lui Traian, le întîlnim în lucrările anticilor în mod contradictoriu în funcție de perioada în care au scris.

" Vezi și C. DAICOVICIU, op. cil., pp. 294 - 295.

strămoşeşti a culturii grâului pe meleagurile noastre: „Grecia a apreciat şi griul din Pont care n-a ajuns însă până în Italia (...). Griul se deosebeşte şi în privinţa paiului, căci e de calitate mai bună cu cât acesta este mai greu. Griul din Tracia este îmbrăcat în mai multe cămăşi din pricina frigurilor mari din acel ţinut. Din această cauză, şi fiindcă ogoarele sunt acoperite cu zăpadă, a fost creat griul de trei luni, numit astfel pentru că, după aproape trei luni de la semănat, este cules odată cu griul din restul lumii „(XVIII, 7 (12), 63 şi 69).

Flavius Iosephus (37100 e.n.) s-a născut la Ierusalim făcând parte din secta fariseilor; pârticipând la o răscoală împotriva romanilor, cade prizonier al acestora, fiind eliberat mai târziu de către împăratul Vespasian căruia îi câştigă încrederea. A trăit multă vreme la Roma unde a scris mai multe lucrări istorice despre neamul său, traduse chiar de el în greacă. Au rămas de la el: *Războiul iudaic* (περί τον Ίου δαικον Πολέμου), în care descrie răscoala la care a participat, şi *Arheologia iudaică* (Ίάνδαική άρχαιογία), o istorie a neamului ebraic, în acestea găsim câteva informaţii privitoare la regiunile noastre: astfel, aflăm că ordinul schimnicilor religioşi ai dacilor, numiţi de el „întemeietori" (πολισταί) şi pe care Strabon îi numea tot κτίσται („întemeietori") era analog sectei egalitare a „esenilor" iudaici. Iosephus ne povesteşte unele evenimente de la Dunărea de Jos din vremea lui Vespasian, ca invazia sarmaţilor din Dobrogea din anul 70 e.n. terminată după căderea în luptă a lui Agrippa cu victoria lui Rubrius Gallus şi cu întărirea limes-ului pe fluviu.

Silius Italiens (25101 e.n.) a fost consul în anul 68. A scris o lucrare *Punica* (*Punicile*), referitoare la al doilea război roman cu Hanibal, în care pomeneşte de daci, care întrebuinţau aceleaşi mijloace de luptă ca punii:

„Întrecându-i pe toţi, comandantul Hanibal, care se deosebeşte prin armele specifice ale patriei sale, aruncă

acum torţe fumegânde cu smoală aprinsă, acum atacă neobosit cu ţăruşi, lănci, pietre sau sloboade din arc săgeţi înmuiate în venin de viperă şi care sunt de două ori vătămătoare pe care le scoate mereu din tolba sa perfidă, în*tocmai c*a *u*n *d*a*c d*in ţinuturile războinice ale pământului getic care, bucuros că şi-a ascuţit săgeţile cu veninul din patria sa, le aruncă pe neaşteptate la ţărmurile Istrului cu două nume" (I, 319326).

Referirile la dubla numire a Dunării, *Danuvius* pe cursul superior şi mijlociu şi *Istros* (Hister) pe cursul inferior, erau uneori extinse de către scriitorii antici, când unul, când altul, asupra întregului curs.

Statius Papinius (cca. 40/4596 e.n.), poet roman născut la Neapoli, a scris sub Domiţian pe care l-a lăudat excesiv. Adesea, în versurile din poemele *Silvae* şi *Thebais*, se găsesc aluzii la dacii cu care împăratul său a dus război.

Valerius Martialis (cca. 40104 e.n.) poet roman, născut în Spania, oferă în apreciatele sale epigrame (*Epigrammata*), nu totdeauna satirice, ştiri importante despre dacii din vremea războaielor acestora cu Domiţian34. El vorbeşte despre solia de nobili daci condusă de fratele lui Decebal, Diegis, care a fost trimisă să trateze pacea cu împăratul şi despre generalul său, Cornelius Fuscus, al cărui trup zăcea în pământul Daciei, unde fusese doborât în luptă. Poet de curte, el exaltă victoriile (mai mult presupuse) ale lui Domiţian, care „de trei ori şi-a spălat calul asudat în zăpada getică" (IX, 101, 18).

Valerius Flaccus (4596 e.n.) a reluat tema de altă dată a grecului Apollonius din Rhodos despre rătăcirea argonauţilor, scriind în latină o *Argonauticd* a sa, cu navigaţia corabiei „Argo" pe Dunăre în sus. Ca şi Apollonios, adoptă versiunea fantezistă despre un braţ al Dunării spre Adriatica, la care s-a referit şi Pliniu cel Bătrân.

Sex. Iulius Frontinus (cca. 40103 e.n.) ne-a lăsat o culeşere de *Strategemata*, diferite stratageme (şiretlicuri de război) din istorie, printre care sunt povestite şi unele anecdote referitoare la locuitorii regiunilor noastre, ca de pildă cea întrebuinţată de Scorilo86, rege dac, probabil tatăl lui Decebal, care pentru a-şi convinge supuşii de nevoia solidarităţii şi deci că nu este momentul potrivit pentru un nou atac împotriva romanilor, deşi aceştia erau angajaţi în lupte civile interne (dintre August şi Antonius) „a pus în faţa concetăţenilor săi doi câini şi pe când se luptau între ei cu îndârjire, i-a atacat un lup. Imediat câinii s-au aruncat asupra acestuia, uitând de cearta lor" (St*ratagemele,* I, 10, 4). De asemenea descrie manevra învăluitoare folosită cu succes de către generalul Minucius Rufus (consul în anul 110 î.e.n.) împotriva scordiscilor şi a dacilor, care a trimis în timpul luptei câţiva călăreţi şi trâmbiţaşi să sune din partea opusă producând panică, ca şi trucul regelui scit Atheas, care a trimis femei şi copii să mine turme în spatele tribaliilor, făcându-i pe aceştia să creadă că sciţilor le-aţi sosit ajutoare.

Dion Chrysostomos (cca. 40120 e.n.), născut la Prusa în Bithynia, a activat la Roma în timpul lui Domiţian. Din cauza ideilor sale liberale contra stăpânirii romane este surghiunit în vremea lui Domiţian în ţinuturile geţilor, adică la curtea lui Decebal, unde a putut cunoaşte îndeaproape viaţa dacilor, despre a căror cultură ne-a lăsat informaţii foarte valoroase. Se reîntoarce la Roma în anul 97 e.n., în timpul lui Traian, şi scrie în limba greacă 80 de *Discursuri* (Λόγοι) dintre care s-au păstrat o bună parte, precum şi o *Istorie a geţilor*, astăzi pierdută, dar din care au mai rămas câteva fragmente, reproduse de istoricii târzii, printre care istoricul got Iordanes (sec. VI e.n.). Într-unul din *Discursurile* sale păstrate, găsim ştiri de o deosebită semnificaţie pentru istoria Daciei privind oamenii şi locurile, precum şi menţiuni referitoare la vizita

pe care o face în oraşul grec Olbia[40] de la gura Borysthene-ului, arătând că mai înainte această importantă colonie milezianăfusese cucerită de oştile lui Burebista care supuseseră toate oraşele pontice, de acolo până la Apollonia din Tracia.

Plutarh (46120 e.n.), grec din Chaeroneea în Beoţia, om de vastă cultură, a scris, printre multe alte lucrări, o celebră culegere intitulată *Vieţi paralele* (Βίοι παράλληλοι), conţinând 26 de biografii ale celor mai de seamă personalităţi din istoria greacă, alternând cu ale celor din istoria romană. În paginile acestei lucrări găsim informaţii şi despre ţinuturile noastre. Astfel, în descrierea acţiunii lui Alexandru Macedon la Dunăre împotriva tribaliilor, Plutarh aminteşte despre tratativele lui Perseus cu bastarnii36 împotriva romanilor (Aemilius Paulus, 12), iar în altă biografie vorbeşte despre „regele get Dicomes" probabil căpetenie a geţilor din Câmpia munteană, care a fost aliat al lui Marcus Antonius împotriva lui Octavian (*Antonius*, 63). Aventura lui Lisimah în stepele getice, unde, silit de sete, a fost nevoit să i se predea lui Dromichaites, este menţionată în *Vieţi* (*Demetrios*, 39), precum şi într-o altă lucrare a lui Plutarh, *Despre sdncitate*.

Papírul Hunt, după numele învăţatului englez A.S. Hunt, care l-a publicat prima oară, este numit şi *Papirul British Museum 2851* după numărul de inventar al Muzeului din Londra unde se păstrează în prezent. A fost descoperit mai demult în Egipt. Scris în limba latină acest document reprezintă un *pridianum*, adică un registru de situaţie a efectivului *cohortei I Hispanorum veterana miuiaria equitorta*, în vremea lui Traian37. Din cauza unor neclarităţi şi deteriorări ale caligrafiei sale, datarea documentului comportă discuţii, unii cercetători situându-l precis în anul 99 e.n.; alţii ceva mai târziu, între anii

40 Azi Porutino, în U.KS.S.

105108 sau 110117 e.n. Din răspândirile efectivului respectivei cohorte reiese că la data în discuţie, fie în ajunul războaielor dacice, fie în cursul desfăşurării lor, Câmpia Munteniei şi a Olteniei, precum şi Moldova de Jos erau posesiuni romane aparţinând provinciei Moesia Inferioară. Soldaţii din această unitate sunt precizaţi ca ţinând garnizoană la *Piroboridava* (Poiana) pe Siret şi ca detaşaţi la Buridava (Stolniceni) pe Olt, iar alţii sunt trimişi să participe la o expediţie tot în stânga Dunării şi să însoţească transporturile de grâne strânse de acolo. Cohorta făcuse parte din trupele Egiptului şi de curând fusese transferată în Balcani. Pridianul datează din acel moment când transferarea nu fusese complet efectuată.

Balbus (sec. I-II e.n.), un însemnat gromatic roman (inginer în măsurători) care l-a însoţit pe Traian în cursul războaielor purtate împotriva dacilor, a efectuat diferite construcţii şi măsurători topografice în Dacia. A scris un tratat despre topografie, din care s-au păstrat numai câteva fragmente conţinând şi ştiri despre activitatea sa din ţara cucerită de la Decebal. Astfel, într-o lucrare dedicată colegului său de meserie Celsus, cu privire la *Expositio et ratio omnium formarum* (*Expunerea şi teoria figurilor geometrice*), el spune că operaţiunile militare ale lui Traian solicitau să se facă măsurători ştiinţifice pentru trasarea precisă a poziţiei şi planului castrelor, pentru proiectarea precisă a podurilor în raport cu lărgimea râurilor, pentru calcularea de la distanţă a înălţimii munţilor fortificaţi care urinau să fie cuceriţi. E menţionat fără detalii şi un instrument, inventat de Celsus, care îi înlesnise măsurătorile.

Este de regretat că nu s-a păstrat mai mult din lucrările acestui geometru şi cartograf, care după cum se vede reprezentau un adevărat tezaur de precizii cartografice privind ţara noastră.

Pliniu cel Tânăr (61/62114 e.n.), nepot şi fiu adoptiv

al lui Pliniu cel Bătrân, a fost el însuşi o personalitate distinsă, care a ocupat funcţii politice sub Domiţian şi Traian (consul, apoi guvernator al provinciilor Pont şi Bithynia), fiind totodată orator şi scriitor distins fi romanilor. A lăsat un discurs elogios (*Panegyricus*) închinat împăratului Traian şi scrisori în nouă cărţi (*Epistularum libri novem*), dintre care una conţine corespondenţa sa cu împăratul din timpul misiunii sale din Bithynia. În *Panegyricus*, discurs rostit în senat în anul 100, în ajunul războiului dacic al lui Traian, se fac aluzii critice la războaiele lui Domiţian şi la pacea de compromis încheiată de acesta cu Decebal, precum şi prevederi asupra succesului apropiatului război care se proiecta; se insistă asupra climei din timpul iernii, anotimp favorabil inamicilor transdanubieni. În *Scrisori*, redactate ulterior, vorbeşte de condiţiile grele ale războaielor duse de Traian în Dacia (VIII, 4), iar din corespondenţa sa cu Traian aflăm o serie de detalii în privinţa relaţiilor Moesiei Inferioare cu Bizanţul şi Bithynia, precum şi o ştire despre relaţiile diplomatice ale lui Decebal cu Pacorus, regele părţilor (X, 74) 38. Voind să sape un canal navigabil între Marea Neagră şi un loc de lângă Nicomedia, Pliniu este sfătuit de Traian să se asigure mai întâi de raportul nivelurilor apelor respective şi să ceară în această privinţă un specialist în asemenea măsurători (*librator*) din provincia Moesia Inferioară, care „nu duce lipsă de atari meşteri” (X, 6162).

Împăratul Traian (53117 e.n., pe tron 93117) însuşi şi-a scris impresiile din războaiele pe care le-a condus împotriva eroicului rege Decebal şi a statului dac, într-o lucrare numită *Dacica*, alcătuită din mai multe „cărţi”. Din nefericire, această operă care ar fi fost de o importanţă capitală pentru cunoaşterea geografiei antice a ţării noastre, a civilizaţiei şi culturii dacilor a dispărut cu desăvârşire. Dacă ştim că a existat e graţie criticii aspre pe care i-o face un gramatic din secolul al VI-lea, *Priscianus*

(VI, 13, p. 205), în legătură cu valoarea inferioară literară a lucrării (*un admodum simpliciter et militanter*), cum bine l-a caracterizat şi criticul literar şi istoricul german H. Peter de la începutul sec. al. XX-lea.

Citind, ca exemplu de stil plicticos următoarele cinci cuvinte din capitolul cărţii I, în care era descrisă înaintarea forţelor armate în prima campanie, *iulie Berzobim*, *deinde Aizi processimus* („de acolo am înaintat spre Berzobis apoi spre Aizis"), exigentul critic a salvat o informaţie esenţială pentru reconstituirea drumului urmat de împăratul Traian la începutul războiului din anul 101 e.n., căci localităţile menţionate: Berzobis (azi Berzovia) şi Aizis sau Azizis (undeva pe actualul râu Pogăniş) apar mai târziu pe *Tabula Peutingeriana* ca staţiuni ale drumului care, venind de la Lederata pe Dunăre, continua prin Banat spre Tibiscum (Jupa-Caransebeş) şi apoi pe valea Bistrei spre Sarmizegetusa. *Dacica* lui Traian, a cărei dispariţie nu poate fi regretată de ajuns, a inspirat mai toate lucrările antice în mare parte, de asemenea, pierdute, care tratau despre războaiele cu Decebal, precum şi lunga istorie în figuri sculptate de pe Columna lui Traian de la Roma39.

Criton (sec. II e.n.), medic militar grec din Pieria, Macedonia, l-a însoţit pe împăratul Traian în războaiele acestuia din Dacia, pe care le-a descris în limba greacă în lucrare intitulată *Γ etika* (*Getica*), astăzi, în cea mai mare parte, pierdută.

Au rămas din această operă doar câteva fragmente citate de alţi autori mai târzii (Joannès Lydos, *De magistratibus*, Π, 28). Din acestea aflăm, de pildă, despre evaluarea cantităţilor de aur şi argint ale lui Decebal căzute în mâna romanilor (cifre însă foarte mult exagerate), fapt ce implica o exploatare continuă a zăcămintelor auro-argentifere, precum şi despre obiceiul diviziunii sarcinilor de război în armata dacă, ceea ce

dovedeşte un aparat de stat destul de dezvoltat, unii şefi fiind puşi să supravegheze lucrările agricole, iar alţii să aibă grijă de fortificaţii.

Juvenal (cca. 60130 e.n.), poet satiric, a scris sub domnia lui Traian şi Hadrian. În versurile sale, el confirmă ştirea că dezastrul lui Cornelius Fuscus din anul 87, sub Domiţian, a avut loc în Carpaţi, unde trupul său era prada „vulturilor din Dacia" (*Satirarum libri quinque*, IV, 111) 40.

P. Cornelius Tacitus (Tacit) (55 cca 120 e.n.), unul dintre cei mai mari istorici romani, a lăsat o preţioasă carte de etnografie, *Germania* sau *De origine et situ Germanorum* (*Despre originea şi ţara germanilor*), în care, printre altele, se dau utile informaţii despre bastarnii şi despre burii mebilici, vecini cu dacii. În operele sale de mare valoare *Historiae* (*Istoriile*) şi *Annales* (*Analele*), povestind istoria romană de la Augustus până la Vespasian sunt adesea pomenite regiunile noastre, în *Annales* se vorbeşte pe larg despre situaţia regatului odris al Traciei în vremea împăratului Tiberius şi despre marea răscoală a tracilor din anul 26 e.n., iar în *Historiae* sunt descrise, stăruitor, războaiele civile de după moartea lui Nero şi luptele împotriva atacurilor dacilor şi sarmaţilor (probabil au participat şi elemente sarmate) care, profitând de aceste disensiuni romane, au atacat de nenumărate ori provincia Moesia. Amănunţit este redată victoria romană împotriva călăreţilor sarmaţi, care invadând nordul Dobrogei în iarna anului 6770 au fost nimiciţi uşor.

Mcmnon (prima jumătate a sec. II e.n.), a scris o istorie a cetăţii sale *Heraclea Pontica*, metropola cetăţii elenice Callatis (Mangalia) din Dobrogea. Din această lucrare nu s-au păstrat decât fragmente, dintre care unul este preţios fiindcă relatează războiul care a avut loc pe la anul 260 î.e.n. Între Bizanţ şi Tomis, pe de o parte, şi Callatis şi Histria pe de alta, terminat cu victoria

Bizanţului şi ascensiunea economică a Tonusului[41].

Suetoniu (cca. 70150 e.n.), istoric roman care a trăit sub domnia lui Traian şi Hadrian, a scris printre altele *Vitae duodecim Caesarum* (*Vieţile celor 12 Caesart*), tratând despre seria împăraţilor până la Domiţian, El ne confirmă ştirea că Iulius Caesar proiecta, puţin înainte de a fi ucis, o expediţie şi la Pontul Euxin pentru că „... dorea să ţină în frâu pe daci, care se răspândiseră în Tracia şi în Pont...” (*iulius*, XLIV, 6*; Augustus*, VIII, 4), De asemenea menţionează înfrângerile lui Domiţian în războaiele pe care le-a dus „de nevoie” (*necessario*) „împotriva dacilor”, precum şi succesul cu care în cele din urmă a încheiat aceste războaie (*Domitianus*, VI, 1).

L. Annaeus Floras (prima jumătate a sec. II e.n.) a scris *o scurta istorie a războaielor Romei* în care ne lasă şi unele amănunte despre noi pe care nu le găsim în alte izvoare. Vorbeşte de obiceiurile crude ale tracilor în războaie şi de impetuozitatea scordiscilor: „Cei mai sălbatici dintre toţi tracii au fost scordiscii” 42 (în realitate erau triburi de neam celtic care s-au aşezat la sfârşitul secolului IV î.e.n. În nordul Serbiei, în regiunea de confluenţă a râurilor Sava, Tisa şi Morava cu Dunărea), precum şi despre prudenţa comandantului roman Scribonius Curio, care, ajungând pentru prima oară la Dunăre (pe la Porţile de Fier), a pregetat să pătrundă în Dacia „fiind înspăimântat de întunecimea codrilor de acolo”. Pădurile, văile şi depresiunile carpatice oferind locuri minunate de adăpost au determinat pe scriitorul antic să spună că „Dacii trăiesc nedezlipiţi de munţi” (*Daci montibus inhaerent*) şi că de acolo atacau „sub conducerea regelui Cotiso” Imperiul roman iarna „ori de câte ori Dunărea, îngheţată de ger, îşi unea malurile” (*Războaiele cu dacii*, II, 28 [IV, 12], 18).

Fronto (cca. 100169 e.n.), originar din Africa, a

41 Im. 1st. Rom. (Fontes ...) p. 521.

ocupat înalte demnităţi la Roma şi, ca eminent profesor de retorică şi filosofie, a fost maestrul lui Marcus Aurelius. În scrierile sale dă câteva amănunte inedite în legătură cu războaiele dacice ale lui Traian. Astfel, vorbeşte de efectul teribil al săbiilor dace în formă de coasă (*Dacorum falces*), face o aluzie la capturarea consularului Longinus de către Decebal, motivează părăsirea cuceririlor traiane din Mesembria de către Hadrian, dar transmite şi ştirea falsă că acesta ar fi procedat la fel cu Dacia.

Flavius Arriauus (Arian) (cca. 95175 e.n.), născut în Nicomedia (Bithynia), mare istoric, geograf şi comandant de oşti, a scris mai multe lucrări în limba greacă, dintre care pentru noi un interes deosebit îl au: *Periplus Ponti Euxini* (*Călătorie în jurul Pontului Euxin*) şi *Anabasis*, în care sunt tratate expediţiile lui Alexandru Macedon.

În prima lucrare este descrisă, cu multe amănunte, mica insulă stâncoasă de la gurile Dunării, pe care o găsim şi la Pliniu cel Bătrân şi ceilalţi autori antici, *Leuce* (*leukos* „alba”) care a intrat în mitologie ca sanctuar al cultului lui Ahile, frecventată de corăbierii Pontului Euxin: „Pentru cineva care ar naviga din regiunea acestei guri drept spre larg cu vântul de nord-vest, se arată o insulă pe care unii o numesc Insula lui Ahile, alţii Alergarea lui Ahile, iar alţii îi spun Leuce” 48 (21, 1). Autorul se înşală, însă, făcând confuzia, pe care o întâlnim şi la alţi scriitori, datorită asemănării numelui, între această insulă şi „Drumul (sau Alergarea) lui Ahile”, care se află la gura Niprului. Tot în această lucrare sunt date şi distanţele dintre braţele Dunării, distanţe care nu toate mai corespund azi: „De la gura Istrului, numită Psilon, şi până la cea de-a doua gură sunt şaizeci de stadii[4243]. De aci şi până la gura ce se

---

42 Cf. Iζυ. 1st. Rom. (Fontes), I, pp. 589 -591 ; G. POPA-LISSEANU op. cit.. II. pp. 50-57 ; S. MEHEDINȚI, Arriani Pcriplus Ponti Euxini. în „Bul. Soc. geogi. rom.”. București, 1893.

434 4 Un stadiu în vremea romană era egal cu 185 m.

numeşte Calon sunt patruzeci de stadii. Iar de la Calon la a patra gură a Istrului cu numele de Naracon sunt alte şaizeci de stadii. De aci la a cincea gură (Hieron – *n.r.*) sunt o sută douăzeci de stadii" (24, 12). De asemenea sunt arătate şi distanţele dintre localităţile de pe litoral. De la ultima gură şi „până la cetatea Istria sunt cinci sute de stadii, (*Ptolemeu*, *III*, *10, 3*, *indică 425 stadii*), iar de la Istria până la cetatea Tomis trei sute de stadii (la Strabon, VII, 6, 1: 250 stadii – *n.r.*). De la Tomis până la cetatea Callatis, sunt alte trei sute de stadii..." (24, 13).

În cea de-a doua lucrare *Expediţiile lui Alexandru*, scrisă cu multă conştiinciozitate după însăşi notele de campanie ale generalului lui Alexandru, Ptolemeu al lui Lagos (viitorul rege al Egiptului), este vorba şi de expediţia din anul 355 î.e.n. împotriva tribaliilor (neam tracic de la nord-vest de Balcani, din dreapta Dunării, cam în faţa gurii Oltului) întrucât aflase că vor să se răscoale, cu care prilej tânărul rege macedonean a făcut o incursiune împotriva aliaţilor acestora, geţii din stânga fluviului (din Romanaţi sau Teleorman), care au locuit acolo în toate timpurile[44].

Zice Arian: „... pe Alexandru îl cuprinse dorinţa de a trece pe malul celălalt al Istrului. Pe una din corăbii se urcă şi el. Apoi, puse să se umple cu paie burdufuri din pielea corturilor sub care se adăposteau ai săi; adună din regiune cât putu mai multe luntre dintr-un singur trunchi (căci acestea se aflau din belşug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau când merg unii la alţii pe fluviu, iar mulţi fac cu ele piraterie). După ce adună foarte multe de acestea, trecu pe ele cât mai mulţi soldaţi. Cei care trecură împreună cu Alexandru erau cam la vreo mie cinci sute de călăreţi şi vreo patru mii de pedestraşi" (I, 3, 56).

Ajunşi în lunca geţilor, ostaşii lui Alexandru sunt surprinşi de întinsele lanuri de grâu, dovadă că ocupaţia

---

44 Izv. 1st. Rom. (Fontes...), I, pp. 585—587.

de căpetenie a dacilor era agricultura.

„În cursul nopţu merseră prin locuri unde holdele de grâu erau îmbelşugate, în felul acesta rămaseră mai neobservaţi în înaintarea lor pe mal. Cu ivirea zorilor, Alexandru o porni prin holde. El porunci pedestraşilor să înainteze, culcând griul cu lăncile înclinate, până a ajuns la pământul necultivat. Câtă vreme călăreţii înaintară prin holde, falanga îi urma (...). Dar geţii nu ţinură piept nici măcar primului atac al cavaleriei. Ei rămaseră uimiţi de îndrăzneala cu care într-o singură noapte trecuseră atât de uşor cel mai mare dintre fluvii, Istrul, fără să facă pod la locul de trecere (...). Mai întâi, ei fugiră spre un oraş, care se afla la o depărtare de o paiasangă (30 de stadii*) de Istru. Când văzură că, lăsând în frunte pe călăreţi, Alexandru duce în grabă falanga de-a lungul fluviului, pentru ca nu cumva pedestraşii să fie încercuiţi de geţii care stăteau la pândă, geţii părăsiră şi oraşul, care nu era bine întărit. Îşi luară copiii şi femeile pe cai, cât puteau duce caii. Ei se retraseră cât putură mai departe de fluviu, prin locuri singuratice. Alexandru cuceri oraşul şi luă toată prada pe care o lăsaseră geţii" (I, 4, 1 – 4).

Urmează alte relatări, în legătură cu primirea solilor din partea populaţiilor ce locuiau pe malurile Dunării înspre Adriatica (I, 4, 68) 4 e.

Appianus (Apian) (cca. 100 – cca. 161) s-a născut la Alexandria, dar a trăit multă vreme la Roma unde a ocupat funcţii importante în ordinul ecvestru. Apoi a fost trimis ca *procurator Augusti* în Egipt. A murit după anul 161 e.n. A scris în greceşte o întinsă *Istorie romană* (ΡωμάϊκαΙ Ιστορίαι) în 24 de cărţi, din care ne-au rămas întregi doar 10, grupate pe popoarele cu care Roma a dus războaie. Importante pentru noi sunt cărţile referitoare la Macedonia, la Mithridates şi la Războaiele civile.

Este un critic nu numai erudit şi bogat informat, dar onest şi imparţial, aşa că opera lui poate fi utilizată cu

încredere. Informaţiile pe care le dă cu privire la ţara noastră şi la regiunile vecine sunt preţioase. În „prefaţă" el spune: „Pornind să scriu *Istoria romană* am socotit necesar să înfăţişez la început hotarele provinciilor aflate sub stăpânirea romană" (1, 1). Enumerând şi descriind aceste provincii, el ajunge să vorbească şi de „misii din Europa" (moesii), precum şi de traci („câţi se află în preajma Pontului Euxin"; 3, 8). De asemenea pomeneşte despre stăpânirea romanilor peste geţii de dincolo de Istru „pe care îi numesc daci" (4, 15).

În cartea privitoare la *Macedonia* (IX), prezentând faptele de arme ale popoarelor sud-dunărene, menţionează şi pe geţii transdanubieni care ajutau aceste popoare împotriva romanilor. Cu deosebire sunt interesante tratativele regelui macedonean Perseus[45] purtate cu conducătorul geţilor Cloilios, pe care ar fi voit să-l tocmească împotriva romanilor, fără a-l plăti înainte, ceea ce a dus la ruperea alianţei. Cu acest prilej sunt arătate diferenţele sociale din democraţia militară getică (18, 13).

În *Illyrica* (IX), de asemenea sunt menţionaţi geţii de dincolo de Istru unde s-au refugiat tribalii şi autariaţii iliri în secolul al III-lea î.e.n. (2, 3; 4, 8). Ultimii „au cutreierat cale de douăzeci şi trei de zile (venind dinspre Adriatica – *n. r*) şi, în cele din urmă, s-au aşezat într-un ţinut mlăştinos şi nelocuit, aparţinând geţilor, lângă seminţia bastarnilor" (Illyrica, 3, 5; 4, 8) [46].

Mai departe, în aceeaşi carte, înfăţişând acţiunile militare ale lui Octavian de pe teritoriul Pannoniei,

---

45•• = 5500 m.

44 In>. Ist. Rom. (Fontes ...) I, p. 587.

464 1 Prin această migrație a lor se pot explica elementele ilirice descoperite în necropolele de la Gogoșu și Balta Verde (Mehedinți) din bălțile Dunării oltene. Cf. AL. VULPE, Tracii și ilirii la sfîrșitul primei epoci a fierului in Oltenia. în „Stud. și cercet. de ist. veche", t XIII, 1962, 2, p. 307—324; vezi și Dicționar de istorie veche a României, pp. 341—342.

vorbeşte de cetatea Segeşte de pe râul Sava oraş bine întărit pe care „Cezarul dorea foarte mult să-l ocupe spre a-l folosi ca depozit [de aprovizionare] în războiul pe care îl proiecta împotriva dacilor şi bastarnilor, care sunt dincolo de Istru” (22, 65). Acest război n-a mai avut loc.

Tot în *Illyrica*, Appian povesteşte prima expediţie romană din Dobrogea, la 7271 î.e.n., când M. Terentius Varró Lucullus a supus cetăţile pontice Apollonia, Mesembria, Odessos, Dionysopolis, Callatis şi Histria (29, 84). El ne mai spune că, în afară de Dalmaţia şi toate provinciile dunărene: Raetia, Noricum, Pannoniile, Moesiile (plus Dacia, pe care o omite), instituţia fiscală *portorium Illyrici* (Ιλλυρικόν τέλος) se întindea până la Pontul Euxin (6, 15).

Din cartea despre *Mithridates* aflăm, printre altele, că acest rege pontic dispunea, împotriva romanilor, de alianţa oraşelor elenice din Pontul Euxin, precum şi de popoarele dimprejurul acestei mări, menţionându-se, printre alţii „corallii (o populaţie blondă de prin Dobrogea – *n.r.*) *41* şi neamurile trace, care locuiesc lângă Istru” (desigur geţii) şi cele din „preajma munţilor Rhodope şi Haemus”, precum şi bastarnii „cei mai puternici dintre toţi aceştia” (15, 53; 69, 293).

În cartea despre *Războaiele civile* (Εμφύλια) se vorbeşte despre expediţia proiectată de Iulius Caesar împotriva geţilor „neam oţelit în lupte şi iubitori de război” şi zădărnicită prin asasinarea sa (II, 110), apoi de îngrijorarea ce există la Roma după acest asasinat, că geţii ar fi urmat să-i atace pe romani, ceea ce i-a înlesnit lui Marcus Antonius să obţină comanda unei armate utilizată de el apoi în scopuri personale.

Dionysios-Perie getul s-a născut în Susiana şi a trăit în prima jumătate a secolului al II-lea. A scris *Orbis descripţia* (*Descrierea pământzdui*), compusă în 1187 de versuri, în care menţionează:

293. „În apropiere de Rin izvorăşte Istrul cel sacru, care se îndreaptă spre răsărit până la Pontul

300. Euxin unde îşi varsă cu zgomot toată spuma apelor sale rin cinci guri60 în jurul (insulei) Pence.

n partea sa dinspre miazănoapte, se întind răspândite numeroase triburi până la intrarea Lacului Meotic; germani, sarmaţi şi geţi şi bastarni

305. Ţara imensă a dacilor, alanii cei viteji”.

Ptolemeu (cca. 90168 e.n.), astronom şi geograf grec, pe numele său de cetăţean roman *Claudios Ptolemaios*, s-a născut la Ptolemais în Egipt şi a trăit mai toată viaţa la Alexandria. Numele său derivă din acela al localităţii sale natale, fără nicio altă legătură cu dinastia regilor Ptolemei care domniseră în Egipt înaintea romanilor. A scris, în greceşte, numeroase lucrări de ştiinţă, dintre care câteva, păstrate în întregime, s-au bucurat de un excepţional prestigiu de-a lungul veacurilor. Două se impun în primul rând atenţiei: pe de o parte Μεγάλη σύνταξις (*Marea compoziţie*) sau Σύνταξις μαθηματική (*Compoziţie matematica*), cunoscută curent şi sub numele de *Almagesta* (nume dat ulterior de arabi), pe de alta *Geographia* sau, după titlul său originar Γεωγραφική ύρήγησις. (*Îndreptar geografic*) care pentru noi are o deosebită importanţă deoarece ne permite să tragem o serie de concluzii referitoare la situaţia daco-geţilor şi a vechimii aşezărilor.

În *Geographia* au fost adunate toate determinările de longitudine şi latitudine care, cu mijloacele empirice din epoca respectivă, se făcuseră pentru stabilirea localităţilor cunoscute. Lucrarea este predominată de preocupări cartografice, fără a se da atenţie altor probleme ale geografiei. Sub aspectul cartografic însă prezintă, printre altele, meritul, deşi neluat în consideraţie până la Mercator, de a fi pus bazele metodei de proiectare plană pentru construirea hărţilor.

Geographia sa nu este o operă originală, ci reproduce, cu îndreptări şi adăugiri, datele vechilor geografi ionieni şi eleni şi în special harta geografică a lui Marinus din Tyrus (cca. 120 î.e.n.) întocmită pe la sfârşitul secolului I e.n., azi pierdută. Iată ce spune Ptolemeu însuşi cu privire la acest izvor al său: „Marinus din Tyrus, cd mai nou dintre aceia care în timpul nostru au cultivat geografia, pare a se fi ocupat de dânsa cu mult zel, deoarece se vede că el a avut cunoştinţă de un mare număr de relaţii, afară de cele cunoscute mai înainte şi că a studiat cu grijă mai toate scrierile anterioare, aducând corecturile necesare faptelor admise din greşeală, ca sigure, nu numai de aceşti autori, dar şi de el însuşi prima dată. Aceasta se poate vedea din diferitele ediţii ale corectărilor făcute de dânsul *Tabelei geografice*". Mai departe Ptolemeu arată că „s-a silit – păstrând de la Marinus din Tyrus tot ce n-a avut nevoie de îndreptare – să facă mai limpede şi mai înţeles, prin ajutorul informaţiilor, mai noi, şi printr-o aşezare mai bună a locurilor din hartă, tot ceea ce lăsase Marinus întunecos şi încurcat" (I, 1124).

Aşa cum se prezintă, *Geographia* lui Ptolemeu concretizează suma progreselor realizate în cunoaşterea geografiei cartografice din antichitate. Aceste progrese îmbrăţişaseră un spaţiu enorm, ca efect al marii extinderi a relaţiilor economice din epoca elenistică şi din primele secole ale Imperiului roman. Cunoştinţele geografice dobândite de pe spaţii vaste ale lumii antice erau adunate cu deosebire în arhivele şi bibliotecile marilor centre comerciale din Orient şi nu întâmplător au fost puse în valoare tocmai de eruditi provenind din asemenea centre, ca Tyrul din Fenicia şi Alexandria din Egipt Lucrarea lui Ptolemeu fiind ultima în genul său care s-a produs în vechime şi singura care s-a păstrat, a exercitat o enormă influenţă asupra evului mediu până la Renaştere, de altfel ca şi *Almagesta* sa. Influenţă binefăcătoare în ce priveşte

cunoştinţele geografice, dar profund dăunătoare în ştiinţa astronomică europeană prin concepţia geocentrică pe care a promovat-o, sprijinită dogmatic de Biserică, concepţie care a întârziat, cu multe secole, viziunea justului sistem heliocentric, pe care abia Copernic, în secolul al XVI-lea, a reuşit să-l descopere. De fapt a fost o redescoperire, căci printre predecesorii lui Ptolemeu, în epoca elenistică, existaseră învăţaţi care îl prevăzuseră, cum a fost *Aristarh din Samos* (sec. III î.e.n.), dar, din nefericire aceia au rămas izolaţi şi neînţeleşi chiar în vremea lor, impunându-se posterităţii tocmai sistemul greşit susţinut şi de Ptolemeu.

Geographia lui Ptolemeu, o operă prin excelenţă cartografică, nu s-a păstrat totuşi însoţită de o hartă şi nici nu se ştie dacă a întocmit vreodată o asemenea anexă. Harta lumii care însoţeşte opera lui Ptolemeu a avut la bază harta lui Marinus. Dar pe baza textului lucrării, care e de fapt o listă de localităţi şi puncte precizate prin coordonate, au putut fi construite ulterior diferite hărţi, dintre care cea mai veche cunoscută, datând de prin secolul al XII-lea e.n., s-a păstrat la Mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos. Din cauza imperfecţiunii măsurătorilor din antichitate (după zile de navigaţie şi de marş, cu orientări după stele, precum şi datorită adoptării unei cifre prea mici pentru circumferinţa pământului) şi a diferitelor erori de transcriere şi de interpretare a ştirilor folosite, coordonatele lui Ptolemeu apar destul de eronate în raport cu cele riguros stabilite în timpul nostru. Totuşi, graţie comparaţiilor de greşeli, hărţile obţinute pe baza lor corespund în linii mari realităţii. Principalul izvor a lui Ptolemeu folosit pentru regiunile nordice, deci şi despre Dacia, a fost Marinus, dovada fiind că elementele redate de Ptolemeu nu mai corespund cu epoca lui.

Date despre ţara noastră găsim în cartea a III-a a *Geographiei*, în capitolele despre aşezarea Daciei şi

Moesiei (Harta a IX-a a Europei).

Dacia este prezentată ca o unitate aparte, cu numeroase numiri etnice şi de localităţi, cărora le determină şi poziţia lor geografică, hotarele ei depăşind în descriere pe harta lui Ptolemeu limitele statului lui Decebal sau al Daciei romane, acest fapt dovedind că autorul a utilizat lucrări mai vechi care cuprindeau regiunile locuite efectiv de daci.

„Dacia se mărgineşte la miazănoapte cu acea parte a Sarmaţiei europene82, care se întinde de la muntele Carpatos88 până la cotitura pomenită a fluviului Tyras (Nistru, U.R.S.S. – *n. r*) la apus cu iazigii metanaşti, pe lângă râul Tibiscos (Tisa – n.r.), iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea râului Tibiscos până la Axiopolis de unde, până în Pont şi la gurile sale, Dunărea se numeşte Istru…" (III, 8, 1). În continuare sunt date gradele de latitudine şi longitudine ale „cotiturilor" pe care le face Dunărea în punctele de confluenţă cu Tibiscos, Rabon, Ciabrus, Aluta, Oescus, şi la Axiopolis şi Dinogetia (III, 8, 2) M.

Ptolemeu menţionează de la vest la est şi de la nord la sud existenţa a numeroase triburi, nuclee de viaţă organizată, şi anume: „anarţii, teuriscii şi costobocii, iar dedesubtul lor [vin] predavensii şi ratacensii şi caucoensii, tot aşa mai jos de aceştia (sunt) biefii, bundevensii şi cotensii şi mai jos de ei albocensii, potulatensii şi sensii, după care [sunt], în partea cea mai de miazăzi, saldenşii, ceiagisii şi pieţigii" (III, 8, 3). Dintre denumirile înşirate s-a stabilit că în cea mai mare parte (12) erau sigur triburi dacice58, aşezate pe grupe de câte cinci în vestul, în centrul şi în răsăritul Daciei. Din datele lui Ptolemeu asupra triburilor şi localităţilor, cât şi din izvoarele mai vechi istorice şi geografice se desprinde concluzia că dacii prin mărimea numerică a lor, prin organizarea şi civilizaţia lor erau într-adevăr, dintre popoarele de la Dunărea de Jos,

cei mai primejdioşi pentru romani. Acest fapt explică, de altfel, şi permanenţa şi continuitatea lor neîntreruptă în teritoriul carpato-pontic-danubian şi în regiuni întinse în jurul acestui spaţiu.[47]

În ceea ce priveşte oraşele, Ptolemeu dă un catalog de 44 nume de localităţi dacice56, cele mai însemnate oraşe din Dacia fiind următoarele:

Ruconium (46°30: 48°10), *Docidava* (47°20: 48°), (probabil în partea de nord a Crişanei), *Porolissum* (Moigrad) (49°: 48°), *Arcobadara* (50°40: 48°), *Trip Htdum* (52°15: 48°15), *Patridava* (53°: 48°10), *Carsidaua* (53°20: 48°15) (ultimele trei aşezate în ţinutul costobocilor, în nordul Moldovei), *Petrodoua* (Piatra Neamţ – Bâtca Doamnei?) (53°45: 47°40), *Ulpianum* (47°30:

47°30), *Napoca* (Cluj) (49°: 47°40), *Patœoissa* (*Potaissa*, Turda) (49°: 47°20), *Salinae* (Ocna Mureşului) (49°15: 47°10), *Praetoria Augusta* (50°30: 47°), *Sangidava* (51°30: 47°30) (pe cursul superior al Mureşului, prin părţile Topliţei?), *Angustia* (Breţcu) (52°15: 47°15), *Viidava* (Tiseşti – Tg. Ocna?) (53°10:

47°40), *Marcodava* (49°30: 47°) (în centrul Podişului Transilvaniei, la nord-est de Apulum), *Ziridava* (45°30: 46°20), *Singidava* (48°: 46°20) (probabil la sud de Munţii Apuseni?), *Apulum* (Alba Iulia) (49°15: 46°40), *G ei mizer a* (*Germisara*, Geoagiu) (49°30: 46°15), *Comidava* (*Cumidaua*, Râşnov) (51 °30: 46°40), *Ramidava* (Drajna de Sus?) (51 °50: 46°30), *Pirum* (51°15: 46°), *Zusidava* (52°40: 46°15) (aproximativ prin nord-estul Munteniei), *Polonda* (53°: 47°), *Zurobara* (45°40: 45°40) *Aizisis* (*Aizis*, Valea Mare) (46°15: 45°20), *Argidava* (identificată la Vărădia) (46°30: 45°15), *Tibiscum* (Jupa-Caransebeş) (48°30: 45°15), *Sarmizegethusa Regia* (Grădiştea

---

47 Cf. Iζυ. Ist. Rom. (Fontes ...) I, pp. 541—543. Vezi pentru Interpretarea rîului Tibiscos p. 44.

“ Vezi C. C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, o/>. ci/., pp. 62 -63.

Muncelului) (47°50: 45°15), *Aquae* (Călan) (49 °30: 45 °20), *Netindava* (52°45: 45°30), *Trasum* (52°: 45°30), *Zeugma* (46°40: 44°40) *Tibiscum* (sau Tiriscum?) (46°40: 44°50), *Dierna* (Orşova) (47°15: 44°30), *Acmonia* (48°: 45°), *Drubetis* (*Drobeta* Turnu-Severin) (47°45: 44°30), *Prateria* (49°30: 44°30), (49°: 44°45), *Pinum* (50°30: 44°40), *Amutrium* (50°: 44°45), *Sornum* (51 °30: 45°) (ΠΙ, 8, 4).

Cele mai multe dintre aceste localităţi n-au fost identificate. Unele coordonate sunt foarte greşite, de pildă cele pentru *Tibiscum*, care este menţionată de două ori, în locuri diferite şi în fiecare loc departe de oraşul real, ale cărui ruine s-au descoperit la Jupa, lângă Caransebeş.

În această listă de oraşe (πόλεις), în majoritate sunt nume dace, greu de localizat în special pentru acelea al căror nume nu a fost atestat de alte izvoare; foarte puţine sunt cele romane (localizate sigur), deoarece enumerarea localităţilor arată situaţia Daciei imediat de după cucerire, aşa cum era la Marinus din Tyr, care a scris sub Traian. Este indicată *Sarmizegetusa Regia*, ca reşedinţă a regelui dac, dar lipseşte cealaltă *Sarmizegetusa*, colonia romană *Vipia Traiana*, întemeiată numai după cucerirea Daciei. Ptolemeu nu pare să fi adăugat mai nimic. Iar Marinus însuşi reproduce date din *Harta Imperiului roman* (*Forma Imperii Romani*), ridicată de Arippa sub August şi care conţinea şi date din ţările vecine cu Imperiul.

În capitolul 10 din cartea a III-a, Ptolemeu prezintă provincia romană *Moesia Inferior* despărţită de *Moesia Superior*, la apus, prin râul Ciabrus (Ţibriţa în Bulgaria), iar spre răsărit întinzându-se până la Pontul Euxin, cu toată Dobrogea. Despre Dunăre (*Danubius*) spune că de la Axiopolis în avale poartă numele de *Istros*, ceea ce este numai parţial în acord cu alte izvoare, care, când limitează acest nume, pune limita la Porţile de Fier (III, 10, 1).

M Pentru alte aşezări care nu apar în texte şi sunt atestate, de obicei, arheologic vezi: *Istoria României*, 1960, I, pp. 273, 275, 278, 279 şi OCTAVIAN TOROPU, *Romanitatea Urzic şi străromânii* în *Dacia Traiană svd-carpatică*. Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1976.

Sunt prezentate apoi gurile Dunării. Prima despărţire a gurilor este pusă lângă cetatea *Noviodunum*, la gradele 54°50: 46°30, „iar de acolo partea cea mai de miazăzi, care cuprinde insula numită *Pence* şi are poziţia 55°20: 46°30, se varsă în Pont prin gura numită Scară" (*Hieron Stoma* – braţul Sf. Gheorghe) „sau *Pence*, cu poziţia 56°: 46 Í 5. Partea cea mai de miazănoapte se desparte şi ea în două având poziţia 55°: 46°45. Partea de mai la miazănoapte a acestei despărţituri se desparte şi ea în două, având poziţia 55°30: 47°. Apoi partea de miazăzi a acestei diviziuni îşi întrerupe cursul cu puţin înainte de vărsare în Pont. Partea mai de la miazănoapte, care formează o baltă numită *Thiagola* a cărei aşezare este 55°40: 47 Í5 se varsă în Pont prin gura numită tot *Thiagola* sau *Psilon*" (îngustă, probabil unul din canalele braţului Chilia; Ψιλόν Στόμα) „a cărei aşezare este 56Í5: 47°. Partea mai de miazăzi a celei de a doua diviziuni se desparte şi ea în două la poziţia 55 °20: 46 °45. Partea mai de miazănoapte a acestei despărţituri se varsă în Pont prin gura numită *Boreică* (*nordică*, Βορείον Στόμα) a cărei aşezare are gradele 56°20: 46°50, iar partea mai de miazăzi se desparte şi ea în două la poziţia 55°40: 46°30. Partea cea mai de miazăzi din această despărţitură se varsă în Pont prin gura numită *Naracion* (Ναράκιον Στόμα), situată la 56Í0: 46°20. Partea mai de miazănoapte se desparte şi ea în două la poziţia 56°: 46°40. Partea mai de miazănoapte a acestei despărţituri se varsă prin Pseudostomos (Gura falsă; Ψευδοστόμος), a cărei aşezare este 56° 15: 46°40. Partea mai dinspre miazăzi se varsă prin gura numită Calon (Frumoasă – braţul Sulina; Καλόν

Στόμα), a cărei aşezare este 56Í5: 46°30 „(III, 10, 2).

Pe ţărmul Pontului [din cuprinsul acestei provincii] la sud de Gura Sacră (*Hieron Stoma*) fiinţau următoarele cetăţi greceşti, alături de comunităţile romane: *Promontoriul Pteron* (Πτερόν άκρον, poate Capul Dolojman) (56°20: 46°), *Cetatea Istros* („Ιστρος πόλις) (55°40*: 46°), *Tomi* (Τόμοι) (55°: 45°50), *Callatis* (54°40: 45°30), iar mai la sud *Dionysopolis* (Balcik, Bulgaria) (54°20: 45°15), *Promontoriul Tiristis* (Haliakra) (55.45 610, greşit situat), *Odessas* (Varna, Bulgaria) (54°50: 45°), *Mesembria* (Nesebăr) (55°: 44°40).

Ca oraşe pe Dunăre, în cuprinsul Moesiei Inferioare, sunt enumerate: *Regianum* (Augusta, Ogost) (50°: 43°40), *Oescus* al tribaliilor (Ghighen, OIσκος Τριβαλλών) (51°: 44°), *Diacum* (o formă greşită pentru Dimum) (51°20: 44°20), *Novae* (Sviştov, Bulgaria) (52°: 44°40), *Trimammium* (52°20*: 44°50), *Prista* (Πριστή πόλις Sexaginta Prista) (Ruse, Bulgaria) (52°40: 45°10), *Durostorum* (Silistra, Bulgaria (53°15: 45°15), *Tramarisca* (*Transmarisca*, Tutrakan, Bulgaria) (53°30: 45°30), iar mai departe *Sucidaua* (Izvoarele) (54°: 45°40), *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda) (54°20: 45°45), *Carsum* (Carsium, Hârşova) (54Í0: 45°50), *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia) (54°: 46°20), *Dinogetia* (53° 10: 46°40), *Noviodunum* (Isaccea) (54°40: 46°30), *Sitioenta*, scris corupt probabil în loc de *Salsoroia* (Mahmudia). În interiorul Dobrogei de nord, la sud de Deltă este pusă localitatea *Tibisca* (55°: 46°20), probabil o altă coruptelă în loc de Ibida (Slava Rusă) (III, 10, 5 – 6).

Spre deosebire de Dacia, căreia îi descrie situaţia dinainte de cucerire, Ptolemeu prezintă provincia *Moesia Inferior* aşa cum arăta în vremea sa, fără oraşul *Nicopolis ad Istrum* (*Stări Nikiup* lângă Tîrnovo, Bulgaria) – care până la Septimius Severus făcea parte din provincia Tracia – dar menţionând la *Troesmis Legiunea V Macedonica*,

unitate care avea să rămână în Dobrogea numai până la anul 167 e.n., ulterior fiind transferată în Dacia, la *Potaissa* (Turda).

Printr-o eroare de copiere a manuscrisului lui Ptolemeu se explică dezordinea de text de la *Durostorum*, unde numele localităţii este însoţit doar de termenul *„legiune”* (λεγιών) fără a se preciza titlul complet: *Legiunea XI Claudia*. În schimb, imediat urmează numele altei legiuni *I. Italica* care trebuia pomenită la *Novae*, unde îşi avea garnizoana. Oraşe importante ale provinciei, ca *Trop acum Trtùani* (Adamclisi) şi *Marcianopolis* (Devnia, Bulgaria) lipsesc la Ptolemeu.

În ce priveşte populaţiile băştinaşe ale Moesiei Inferioare, Ptolemeu prezintă, ca şi pentru Dacia, un tablou etnic amestecat (utilizând izvoare vechi chiar până la Herodot), înşirind de la vest la est pe *Tribalii* (la Oescus), pe *D intenses* în regiunea localităţii *Dimum*, greşit scrisă *Diacum* (Διακόν), pe *Appiarenses* în regiunea localităţii Appiaria, care nepomenită de el, se ştie că se găsea pe malul drept al Dunării între *Sexaginta Prista* (Ruse) şi *Transmarisca* (Tutrakan), apoi pe *Crobyzi* spre litoralul de sud al Dobrogei, *pe Cetenses* şi pe *Obulenses*, undeva prin mijlocul Dobrogei, în sfârşit pe *Troglodytaie* („locuitori în peşteri”), prin nordul acestei regiuni, şi pe *Peucini* în insula Peuce, adică în întreaga Deltă. Coincidenţa numelui ultimei populaţii compusă desigur din pescari geţi şi greci, cu acela al tribului germanic al *Peucinilor* bastarni a dat naştere unei confuzii, adesea reproduse în izvoarele antice. De fapt, bastarnii locuiau în Carpaţii nordici de la vest de Vistula, extinzându-se spre estul şi sud-estul Europei numai în secolul II-I î.e.n. şi numai în cuprinsul regiunilor de podiş ale Moldovei, fără a locui la Dunăre ori în stepă87.

Printre posesiunile transdanubiene ale Moesiei Inferioare, Ptolemeu nu trece Muntenia, sud-vestul

Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, care, oricum, se ştie că după cucerirea Daciei şi transformarea ei în provincie, Traian reorganizând limesul Dunării de Jos a inclus o parte din teritoriile cucerite la nord de Dunăre, la Moesia, provincie dunăreană, de limbă latină, de care au ţinut o vreme. Printr-un anacronism la Ptolemeu toate aceste teritorii sunt cuprinse în Dacia preromană, singura pe care o prezintă. În schimb descrie ca aparţinând Moesiei Inferioare „Ţărmul începând de la gura cea mai de miazănoapte a Istrului şi până la gura fluviului Borysthenes şi ţinutul din interior până la fluviul Hierasos” (Şir*em.r.*:) (III, 10, 7) care în realitate au depins de provincia romană începând din secolul al II-lea e.n. De-a lungul acestei coaste sunt pomenite populaţiile: *Harpii* – se pare o variantă pentru carpi – şi *Britolagai* – un trib celtic aşezat la nord de braţul Chilia al Deltei Dunării, şi vecin cu neamurile traco-getice tirageţii şi harpii, desigur în secolul III î.e.n. De asemenea sunt precizate gura fluviului *Borysthenes* (Niprului şi Bugului, U.R.S.S.) 57°30*: 48°30), gura râului *Axiaces* (Tiligul, între Bug şi Nistru) (57°: 48°) şi aproximativ fixate, după Ptolemeu, o serie de localităţi în bazinele Nistrului şi Prutului: oraşul *Physca* (pe lângă actuala Odessa) (57°40: 47°40), gura fluviului *Tyras* (Nistru) (56°20: 47°40), *Hermonactis vicus* (Ἑρμώνακτος κώμη, pe la Budaki) (56° 15: 47°30), oraşul *Harpis* („Αρπις πόλις, pe la gura lacului Sasâk) (56°47°15). În interiorul Moldovei, pe malul stâng al râului Hi*erasos* – Şiret (παρατάν Ιέρασον ποταμόν), sunt enumerate de la nord la sud următoarele trei localităţi cu nume caracteristice dacice: Za*rgidava (B*radu?) (54°40: 47°45), Ta*masidava (*Răcătău) (5420: 47 °30) şi Pi*roboridava*

(Poiana) (54°: 47°).[4849]

Iar în jurul limanului Nistrului apar orăşelele *Niconium* (56°20: 48Í0) şi *Ophiussa* (56°: 48°), precum şi importanta colonie milezianã Tyras (Cetatea Albă) (56°: 47°40). Ca ţinând de Moesia Inferioară mai sunt menţionate în largul Mării Negre insula „aşa-zisă" *Borysthenes* (Berezan lângă Oceakov) (57 Í5: 47°40Í şi „insula lui Ahile" sau *Leuce* (Insula Şerpilor) (57°30: 46°40).

În capitolul 5 al cărţii a III-a, Ptolemeu menţionează printre altele la 46°: 48°30, Munţii Carpaţi, prin care se înţeleg Carpaţii Orientali, căci cei septentrionali sunt numiţi „munţii Sarmaţiei" (Σαρματικά όρη) * Un munte numit „Pence" (Πεύκη όρος) (51°: 51°), pomenit prin Carpaţii nordici, aminteşte pe adevăraţii peucini bastarnici, fără nicio legătură cu omonima Deltă a Dunării. Printre locuitorii de la nord de Dacia (ύπερ τήν Δακίαν) sunt precizaţi tocmai aceşti germanici, redaţi sub două nume diferite: *Peucini* şi *Bastarnae* (Πεύκινοι τε καί Βαστέρναι), La apus sunt menţionaţi slavii *Venedae*, iar la răsărit *Iazyges* şi *Roxolani*. Pe versantul nordic al Carpaţilor sunt enumerate şi o serie de populaţii traco-dace: *Arsietaie*, *Saboci*, *Piengitaie*, *Biessi*, *Costoboci*, *Transmontani* (daţi ca două popoare, dar desigur e vorba de unul singur, o ramură a costobocilor, „de peste munţi", din vestul Ucrainei, spre deosebire de cei din nordul Moldovei), *Carpiani* (este vorba de uniunile de triburi dacice carpii, situate în spaţiul est-carpatic), *Tagri* („la sud de bastarni, lângă Dacia") şi *Tyragetae* („geţii de pe Tyras)

---

48 R. VULPE, Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie. București, 1955, în vol. „Nouvelles études d'histoire", 1955, p. 103 — 119.

49M R. VULPE, în „Viața românească", XXII, 1930, nr. 9-10, p. 297-310; XXXIII, 1931. nr. 5-6, pp. 162-170; 239 - 247; și în „Dacia", n.s., I, 1957, pp. 162-164; AL. VULPE, Ptolemy and the ancient Geography o/ Moldavia, In „Studii clasice", VI, 1964, p. 233—246.

59 (III 5: 1, 7, 8, 9, 10, 11).

Dintre localităţi situate de Ptolemeu „sub fluviul Tyras" sunt menţionate: *Carrodunum* (49°30: 48°40), *Maetonium* (51 °: 48°30), *Clepidava* (52°30: 48°40), *Vibantavarium* (53° 30: 48°40) şi *Era ctum* (53°50: 48°40). Afară de *Clepidava*, care este evident geto-dac, celelalte patru nume sunt celtice, ecouri ale migraţiilor celtice în aceste părţi în sec. III î.e.n.

În capitolul 7, 1 şi 8, 1 din cartea a III-a se tratează despre Pannónia inferioară din vestul Daciei ocupată de *Iazyges Metanastare* („strămutaţi"). Aceştia făceau parte din familia sarmaţilor care au locuit iniţial la răsărit de Volga şi care an trecut în secolul I e.n. Carpaţii septentrionali (Σαρματικά όρη), prin nordul Daciei, aşezându-se în câmpia dintre Tisa şi Dunărea pannonică alungându-i de aici pe daci, infiltrându-se unele grupuri şi în vestul României, în zona de şes. La Ptolemeu, Tisa forma limita dintre teritoriul acestor iazigi şi Dacia. În cotul de nord-est al Dunării, pe malul drept, în Pannónia, cam pe unde se află azi Budapesta, e menţionată localitatea *Carpis*, care aminteşte de populaţia dacică care se întindea până la Dunăre înainte de venirea iazigilor. Dintre localităţile din interiorul ţării iazyge, reţinem *Par ti scum* (45 °: 46°40), situată pe dreapta Tisei (*Pathisus*), cam pe locul actualului oraş Seghedin (R. P. Ungaria). Numele acestei localităţi îl reproduce pe al râului Tisa, care, numită de Ptolemeu *Tibiscos* prin confuzie cu numele afluentului bănăţean *Tibiscus* (Timişul), se chema cu adevărat *Pathissus*. Aşa îi spune Pliniu cel Bătrân (IV, 12, 80), în vreme ce Strabon îi dă forma coruptă *Parisos* (VII, 5, 2). La Aminianus Marcellinus (XVII, 13, 4) apare ca *Parthiscus*. Abia târziu, la Iordanes (*Getica* 5 şi 34) întâlnim forma apropiată de cea actuală: *Tist a*.

Ptolemeu în *Geographia* lui, care reprezintă o creaţie în domeniul geografiei pentru epoca respectivă (deşi

autorul a acordat atenţia cea mai mare localităţilor şi stabilirii coordonatelor lor geografice), ne-a lăsat şi unele indicaţii de geografie fizică. Astfel, în capitolele consacrate aşezării Daciei şi Moesiei

— V. PÂRVAN, *Getica*, pp. 221 – 224, 238 – 243.

superioare este descris mai detaliat fluviul Dunărea (*Danubius*, *Istros*) cu tot cursul său şi cu numeroasele sale braţe în zona gurilor de vărsare; sunt menţionate mai mult prin punctele lor de confluenţă, râurile *Hierasus* (Şiret), *Alutus* (Olt), *Rhabon* (Jiul), *Tibiscos* (Tisa). Nu găsim menţiuni despre alte râuri mari ca Prutul, Ialomiţa, Argeşul, Mureşul, Someşul, iar despre cursurile interioare ale râurilor pomenite găsim indicaţii parţiale numai pentru *Hierasus*, care, deşi este sigur Şiretul, apare eronat cu traseul Prutului. În ce priveşte munţii, afară de cei menţionaţi foarte vag, în părţile nordice ale Daciei în capitolul despre *Sarmaţia Europaea*, Ptolemeu nu mai vorbeşte nimic.

Deşi lipsesc o serie de date esenţiale pentru ştiinţa geografică şi prezintă erori de localizare inerente modului cum a fost alcătuită şi cum s-a transmis, această lucrare rămâne totuşi prin marele număr de localităţi pe care îl conţine, cu nume în mare majoritate geto-dace, ca şi prin coordonatele pe care le notează şi care trebuie astăzi corectate şi folosite în spirit critic, cel mai bogat izvor de cunoştinţe cu privire la topografia spaţiului ocupat de geto-daci în antichitate60.

Polyaenus (secolul II.e. n,), originar din Macedonia, a trăit la Roma, unde a alcătuit o carte *Stratagemata*, scrisă în greceşte, în care a adunat vreo 900 de istorioare cu videşuguri de război, din toată istoria şi de la toate popoarele, în cele opt cărţi ale lucrării se găsesc şi unele ştiri privitoare la geţi şi traci. Astfel aflăm despre un *Dromichaites* care, ca aliat al regelui elenistic Antioh II, a participat la asediul cetăţii trace Cypsela în anul 254 î.e.n.

(IV, 12, 16), Nu se poate şti dacă acest purtător de nume getic este acelaşi cu vestitul adversar al lui Lisimah sau vreun eventual urmaş. Cât despre înfrângerea lui Lisimah în Bărăgan, pe la 290 î.e.n., Polyaenus spune că acesta ar fi fost călăuzit prin locurile neprielnice ale stepei, care azi se consideră că ar corespunde cu Câmpia munteană, de către generalul get Seuthes care s-a prefăcut că a fugit de la regele său Dromichaites, pentru a se alătura invadatorului macedonean (VII, 25). Această relatare nu o mai găsim în alte surse istorice.

Lucian din Samosata (cca. 125192 e.n.), născut la Samosata în Siria Commagene, s-a distins prin retorică şi sofistică, trăind multă vreme la Atena. A scris multe lucrări filosofice şi satirice, remarcabile printr-o seducătoare fantezie, ori spirit de observaţie, prin vervă sarcastică, printr-un umor incisiv. Poreclit de Karl Marx „un Voltaire al antichităţii", el s-a arătat un sceptic faţă de ideile religioase, demascând trucurile cu care preoţii diferitelor culte din vremea sa înşelau credulitatea maselor. În opera sa *Scitul sau Oaspetele* (Σκύθης ή πρόξενος) idealizează superioritatea morală a sciţilor faţă de greci, atribuind acestui neam şi particularităţi caracteristice geţilor, ca credinţa în Zamolxis şi în nemurire. În alte lucrări spune, însă, că acest zeu e „trac" sau mai precis, „get" (*Istoria adevărata*, II, 17; *Zeus tragedian*, 42; *Adunarea zeilor*, 9). Face aluzii la caracterul războinic prin excelenţă al geţilor: „Şi ori de câte ori priveam la ţinutul geţilor, nu-i vedeam pe geţi decât luptând. Ori de câte ori treceam la sciţi, mi-era dat să-i văd rătăcind în căruţe" (*Icaromenippos*.

10 GR. G. TOCILESCU, op. cit., pp. 427 – 438; G. SCHÜTTE, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917; C. BRĂTESCU, *Dacia* şi *Moesia după Ptolemeu*, „Analele Dobrogei", IV, 1923, p. 46 – 63 (conţinând o reconstituire personală a hărţii Dadei şi Moesiei după datele lui Ptolemeu); V. PÂRVAN, op. cit., p.

220 – 270; C. DAICOVICIU, în Istoria României, I, p. 265 – 267; VI. ILIESCU, în „Izvoare privind istoria României (Pontes)”, I, p, 535 – 555. Pentru analiza lingvistică a toponemiei oferite de Ptolemeu, cf., I.I. RUSSU, Li*mba traco-dacilor*, p. 89 – 130.

16), la longevitatea regelui scit Ateas care a căzut în lupta cu Filip în Dobrogea la peste 90 de ani (*Oamenii, cu viaţa lungă*, Μακρόβιοι, 10).

Galenus (cca. 122199 e.n.), vestit medic hippocratic, creator al metodei experimentale, s-a născut la Pergam. La Roma a fost medicul împăraţilor Marcus Aurelius, Commodus şi Septimius Severus. A scris în limba greacă numeroase lucrări, din care au rămas câteva cărţi de anatomie, de medicină şi de filosofie. În lucrarea *Despre temperamente* (Περί κράτεων, II, 6), căutând să stabilească o legătură între climat şi fizionomie, spune că „întreg neamul tracic”, ca şi cele scitice, celtice şi germanice, are „pielea rece şi umeda” şi „de aceea ea este moale, albă şi fără păr”, ceea ce, evident nu corespunde exact realităţii.

Pausania (a doua jumătate a sec. II e.n.), geograf originar din localitatea Magnesia din Lidia, a făcut lungi călătorii în Italia şi Grecia şi în Orient, pentru a se stabili apoi la Roma. A scris, în greacă, o *Descriere a Greciei*, în 10 cărţi, reprezentând în acelaşi timp o periegeză turistică şi o operă de veritabil geograf. Autorul dă precizii minuţioase şi exacte despre poziţiile, monumentele şi obiectele de artă din diferitele regiuni ale pământului elladic, adăugând şi informaţii despre istoria, obiceiurile şi legendele locale, care, fiind obţinute din auzite şi din lecturi, nu prezintă o valoare egală cu a constatărilor sale la faţa locului. Printre altele, el ne vorbeşte despre războaiele lui Lisimah cu geţii lui Dromichaites pe la 290 î.e.n., dar, spre deosebire de alte izvoare, înclină a crede că acesta ar fi scăpat din înfrângere cu fuga, numai fiul său

Agathocles căzând captiv la geţi. Confirmă încheierea păcii cu recunoaşterea teritoriilor getice de peste Dunăre şi cu căsătoria dintre regele get şi fiica lui Lisimah (I, 9, 7). Pomeneşte despre o insulă în Pontul Euxin, numită Leuce, pe care am găsit-o descrisă şi la Pliniu cel Bătrân, Strabon, Ptolemeu, însă atribuindu-i-se fals o pădure deasă plină cu animale sălbatice (III, 19, 11), imposibilă chiar în vechime pe mica suprafaţă a acelei stânci izolate de la gurile Istrului. Istrul, Rinul, Hypanis, Borysthenes (Niprul) şi alte fluvii sunt numite „nuri de iarnă" (Χειμέριος), cu „ape care îngheaţă iarna... Ele străbat pământuri ce sunt acoperite de zăpadă în cea mai mare parte a timpului, iar aerul de acolo este foarte rece" (VIII, 28, 2). Ca şi Herodot şi alţi autori ai antichităţii, transmite observaţia că Istrul are „acelaşi debit de apă şi iarna şi vara" (VIII, 38, 3). În alt loc atestă faptul că invazia costobocilor, din timpul lui Marcu Aureliu a ajuns până în Grecia, unde, în luptă cu ei, a căzut un vestit sportiv din Elateia, câştigător la alergările olimpice (X, 34, 5) ei.

Maximus din Tyr (a doua jumătate a sec. II. e.n.), sofist, ne-a lăsat mai multe discursuri scrise în greceşte. În aceste *Discuţii* (Διαλέξεις) se ocupă, între altele, şi de fluviul Istru, pe care îl consideră cel mai mare după NÛ-ul ce oferă „cea mai plăcută privelişte dar nu din pricina belşugului de ape, căci şi Istrul poate purta corăbii mari. Însă Istrul nu aduce fertilitate, pe rând Nilul aduce... (autorul se referă la mâlul revărsat anual de fluviul african

81 Despre această Invazie, care a lăsat urme ÿi în Dobrogea, cf. V. PÂRVAN, *Cetatea Tropaeum*, *Consideraţii istorice*. În „Bul. monum. istorice", IV, 1911; L.I. RUSSU, în Dacia", n.s., III, 1959, p. 341 – 358; EM. POPESCU, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 192 – 200; R. VULPE. în *Din istoria Dobrogei*. II, p. 158163.

XXXI, 7). În aceste discuţii găsim referiri şi la Insula Leuce care a intrat în mitologie ca reşedinţă a lui Ahile:

„Într-o insulă drept în faţa Istrului, în Marea Pontică. (Acolo se află) templul şi altarele lui Ahile. Nimeni nu vine de bunăvoie acolo, decât să aducă jertfe lui Ahile” (XV, 7).

Clemens din Alexandria (150216 e.n.), s-a născut probabil la Atena. A scris în greceşte lucrări de filosofie şi de erudiţie, încercând, ca adept al creştinismului, să stabilească relaţii între această nouă credinţă şi filosofia păgână. În lucrarea *Covoarele* (Στρωματεῖς) găsim câteva ştiri despre moravurile geţilor, care îşi cinsteau bărbaţii înţelepţi ca pe zei, fiind în această privinţă la fel cu odrisii şi cu brahmanii indieni (I, 15, p. 130). Reproduce ştirea despre cinstea pe care o râvneau geţii de a fi aleşi pentru sacrificiul uman, anual, adus lui Zamolxis (IV, 8, p. 213). Constatând că popoarele atribuie zeilor chipuri şi patimi omeneşti, afirmă că tracii îi socot pe zeii lor „roşcovani şi cu ochii albaştri” (VII, 4, p. 302).

Tertullian (Q. Septimius Tertullianus), născut la Cartagina în anul 160 e.n., a fost primul scriitor creştin de limbă latină. În lucrarea sa *Adversus ludaeos* (*Contra Iudeilor*), cap. 7, el citează şi „neamul dacilor” 62, din provincia Dacia, printre cele în care creştinismul ar fi fost dominant la vremea sa. Este o evidentă exagerare retorică a unei puteri creştine care trebuie să fi fost în realitate foarte slabă, căci ceva mai târziu Origenes va pune pe daci printre neamurile în care cei mai mulţi încă nu auziseră cuvântul evangheliei63.

Origenes (185255 e.n.), teolog creştin din Alexandria, unul dintre cei mai importanţi cărturari de la începuturile bisericii creştine, condamnat totuşi de biserică pentru originalitatea ideilor. În lucrările sale, scrise parte în greceşte, parte în latină, se găsesc aluzii şi la populaţiile din vechea Dacie. În afară de pasajul deja citat din *Comentariile lui Matei* (39), unde vorbeşte de slaba răspândire a evangheliei în Dacia84 din timpul său, mai întâlnim în polemica sa*âm potriva lui Celsus* (un adversar

al creştinismului), ştirea acestuia că geţii („de la care nu ştiu dacă s-a păstrat ceva scris") erau reputaţi, alături de druizii galilor, ca printre „neamurile foarte înţelepte", precum şi vechea interpretare a grecilor că Zamolxis ar fi fost un muritor, elev al lui Pitagora.

În *Comentariile la geneză*, transmite informaţia că apostolul Andrei a avut ca misiune evanghelizarea Sciţiei, ceea ce ar putea să fie, eventual, o aluzie şi la Dobrogea, numită în antichitate Scythia Minor86.

Claudius Aelianus (sfârşitul sec. II – prima jumătate a sec. III) s-a născut la Praeneste, în Italia; a trăit la Roma, unde a predat multă vreme retorica, dar, între altele, s-a ocupat şi cu zoologia. A scris în greceşte mai multe lucrări, dintre care cele mai importante sunt *Despre animale* (Περί Ζώων) şi *Istoria variată* (Ποικίλη Ιστορία).

În lucrarea sa *Despre animale66*, una dintre cele mai vechi de acest gen, sunt descrise particularităţile animalelor şi locurile unde acestea trăiesc. Autorul,[50]

care n-a ieşit niciodată din Italia, n-a făcut cercetări proprii în respectivul domeniu, dar a adunat, cu o merituoasă erudiţie, ştiri din lucrările anterioare.

Despre regiunile noastre găsim multe informaţii demne de reţinut, chiar dacă uneori, ca în cazul „boilor fără coarne", nu este vorba decât de zvonuri legendare. Povesteşte despre boi, despre albine, despre berzele care fug de frig şi despre faptul că şoimii noştri nu sunt mai puţin meşteri la vânatul păsărilor decât vulturii, şi nici ca mărime nu le sunt inferiori.

Interesant descrisă este fauna Mării Negre: „Căci Pontul are adăposturi şi culcuşuri bine hărăzite de natură. Dar lipsesc acolo animalele mari. Rătăcesc acolo delfinii mici şi slabi. Pontul nu are nici polipi, nici crabi, nici raci" (IV, 9). În schimb trăieşte marsuinul „un animal asemănător cu delfinul, având şi el lapte... (V, 4). „... Pontul

50 Cf. In>. 1st. Rom, (Fontes ...). pp. 642, 643, 649.

Euxin are din belşug peşte, căci de obicei nu hrăneşte animale mari. Chiar dacă pe alocuri are foci şi delfini foarte mici…” (IX, 59) şi tonii – care „… simt schimbările anotimpurilor… Asupra faptului că văd cu un ochi şi cu un altul nu, este de acord şi Eschil, când spune «Privind cu ochiul stâng ca un ton».

Ei intră în Pont şi ţin uscatul în partea dreaptă, unde văd. Apoi când ies, înoată pe lângă celălalt mal”… (IX, 42). (Este o interpretare legendară a unui efect al curentului litoral circumpontic) …” Tonul e foarte gras pe la şale şi pântece, încât ai spune că ai de-a face cu pieptul unei scroafe care alăptează. El are pielea aspră: făuritorii de lănci lustruiesc cu ea mânerele lăncilor. Începând de la mijlocul capului şi până la coadă, sub măduvă, se întinde o membrană moale şi îngustă. Dacă o usuci la soare, poţi avea, dacă vrei, bici de mânat o pereche de cai, întrucât ea nu se deosebeşte aproape deloc de o curea. Când peştele e crescut, nu-l vede nimeni încercând să iasă de sub gheaţă şi să vină la copcă (…). Nu are nevoie nici de iarbă, nici de alt peşte, ca să mănânce. Cât timp durează frigul, vrea să fie scutit de orice efort şi se bucură de răgaz, hrănindu-se din propria-i grăsime (…). La suprafaţa apei, tonul este prins uşor, când pescarii îi întind curse (…) tonul cască gura mare, trage lacom mâncarea, înghite momeala şi piere (…)” (XIV, 26). Într-un alt paragraf, ne arată că tonul trăieşte şi în Dunăre, alături de crapi, coracini, bibani, peşti-spadă, moruni, barbuni, crapi negri, porci-de-mare, peşti-mierle albi ş.a. (XIV, 23).

Interesantă este tehnica de pescuit a localnicilor, precum şi uneltele întrebuinţate. Menţionăm câteva date în această privinţă.

„[Nu este vorba de] misă care locuiesc în Pergamul lui Telephos, ci mă gândesc la aceia din Pont, din partea de miazăzi, care îşi au aşezările lângă pământul scitic, resping atacurile sciţilor şi apără pentru Roma toată

regiunea pomenită mai sus, adică din Heracleia şi de lângă apele [râului] Axios din vecinătatea cetăţii Tomis. (...)". Şi pescuiesc astfel:

„Dacă omului îi stă la îndemână o pereche de cai, foloseşte caii. El duce pe umeri jugul, merge acolo unde socoteşte că e bine să se aşeze şi crede că e loc prielnic de pescuit. Leagă de mijlocul jugului [animalelor] capătul unei funii trainice şi foarte potrivită pentru tras, punând nutreţ din belşug boilor sau cailor (...). În partea cealaltă, leagă de funie o undiţă puternică şi grozav de ascuţită. Înfige în ea un plămân de taur şi o aruncă somnului din Istru [momindu-l cu o mâncare foarte plăcută. De sfoara care leagă undiţa atârnă atât plumb, cât să ajungă ca să fie o greutate pentru tras [în jos]. Câjjd simte carnea de taur, peştele porneşte îndată s-o prindă (...) * deschide gura mare (...) şi fără să simtă e străpuns de undiţa pe care am amintit-o. Dorind să scape de nenorocirea ce l-a copleşit, smunceşte în jos şi scutură funia cât poate de tare. Pescarul baga de seamă (...). El mină boii sau caii (...). Peştele e biruit (...) e tras pe ţărm (...)" (XIV, 25).

Aelianus înfăţişează cu lux de amănunte îngheţul şi dezgheţul fluviului Dunărea, descrie vânturile şi oamenii pricepuţi, care trăiesc pe lângă acest „rege al apelor". Istrul are un „golf foarte adânc", în care acostează corăbiile de transport (la Istria). E vorba, desigur, de lagunele de azi Sinoe şi Razim. Dar iarna „golful se mânie ca şi marea, când e agitată de vânturile ce suflă cu furie nebunească (...) Gheaţa, oprită şi respinsă, merge spre adâncime, se strânge mult şi alcătuieşte un strat gros. Din această pricină apa adevărată a Istrului curge pe dedesubt, pe drumuriaş zice – tăinuite (...). În timpul iernii oamenii de prin partea locului călătoresc pe ea cu căruţa sau călări (... Gheaţa de pe Istru înconjură corabia (...), o încătuşează şi nu-i mai sunt de folos pânzele (...) ea nu mai seamănă cu o corabie (...) ci pare acum o movilă dintr-o

câmpie întinsă (... Corabia rămâne pe loc până ce se înmoaie frigul (...)" (XIV, 26).

Aelianus ne-a lăsat şi unele ştiri referitoare la îndeletnicirile locuitorilor din jurul Pontului, a căror ocupaţie de căpetenie a fost agricultura. Dovadă că apicultura era şi ea dezvoltată, fapt relatat şi de Herodot (dar într-un mod exagerat, este şi afirmaţia autorului care ne spune că pe aceste meleaguri există nişte albine cărora nu le pasă de frig şi locuitorii le vând mierea şi fagurii. Ca animale autorul menţionează „oile din Pont, care se îngraşă cu absint foarte amar" – pelinul de Dobrogea (menţiune pe care o găseşte în poveştile lui Alexandru din Myndos care a trăit la începutul erei noastre), despre care vorbeşte şi Ovidiu. Vestiţi erau şi caii getici care aleargă foarte repede (XV, 24).

Dacă primele ştiri despre flora Daciei le-am găsit la Dioscorides, despre faună ele abundă în lucrările mai multor scriitori antici – Herodot, Strabon, Pliniu – dar mai ales la Claudius Aelianus.

Vulpile mişună peste tot. Sunt amatoare de dropii pe care aflăm că le vânează astfel: „se întorc cu spatele, apleacă capul la pământ şi ridică în sus coada, ca un gât de pasare. Dropiile, înşelate, vin ca la o pasăre la fel cu ele. Dar după ce se apropie de vulpe, aceasta le prinde foarte uşor, căci se întoarce cu capul şi se năpusteşte asupra păsărilor..." (VI, 24).

Cassius Dio (a doua jumătate a sec. Îl şi prima jumătate a sec. III.e.n.), ilustru istoric, născut la Niceea în Bithynia, se trăgea dintr-o familie romanizată, bogată, de rang senatorial. A ocupat la Roma demnităţi înalte, până la consulat, fund foarte apreciat de Septimius Severus. A fost proconsul în Africa şi legat consular în Dalmatia şi Pannónia Superior. Numele de „Dion Cassius", care i se dă adesea, nu corespunde situaţiei sale de cetăţean roman (şi încă de frunte), implicând prioritatea gentilicului faţă de

cognomen. Oficial se chema *Cassius Dio Cocceianus*. *A* consacrat mai bine de trei de ce nu muncă migălitoare de-a alcătui, pe bază de studiu în biblioteci şi arhive, o mare *Istorie romană*, pe care a scris-o în greceşte CPcü-ccíxiu Topía), cu onestitate şi competenţă, în 80 de cărţi. Din acestea nu s-au păstrat întregi decât cărţile XXXVI-LIV şi fragmente din cărţile LV-LIX, deci cam un sfert, privind perioada 69 î.e.n. – 46 e.n. Restul, printre care şi cărţile LXVII şi LXVIII, privitoare la războaiele lui Domiţiau şi Traian împotriva dacilor, ne-au parvenit doar prin excerpte făcute de epitomatori bizantini, cu deosebire de călugărul Xifilin din secolul XI. Aceste excerpte, oricât de sărace, sunt autentice şi preţioase, rămânând cele mai cuprinzătoare dintre izvoarele de care dispunem pentru istoria Daciei în epoca cuceririi ei de către romani. În folosirea lor, însă, trebuie să se ţină seama de condiţia lor de segmente răzleţe, tăiate din opera lui Cassius Dio la mari distanţe ca evenimente unele de altele şi reproduse într-o succesiune cu falsă amprentă de continuitate67. În anul 235, după moartea lui Sever Alexandru, ultimul reprezentant al Severinilor, s-a retras la Niceea, unde şi-a completat opera. Data morţii sale nu este cunoscută.

Şi el, ca şi Appian, dă definiţia sensului general al numelui de Illyricuin, care, pornind de la Dalmatia, a ajuns să cuprindă toate provinciile danubiene, de la Aenus (Inn) în Raetia până la Pontul Euxin „iar pe alocuri se întinde şi dincolo de Istru", adică în Dacia (XII, fragm. 50) 68.

De la Cassius Dio ştim că proconsulul Caius Antonius Hybrida a suferit o înfrângere (la anul 61 e.n.), lângă Histria, din partea cetăţilor pontice revoltate din cauza abuzurilor sale, acestea fiind ajutate de geţi (XXXVIII, 10, 1; LI, 26). Tot el ne mai informează, ca şi Strabon, despre strânsele raporturi de rudenie dintre geţi şi daci, pe de o parte („Cei de dincolo de Istru poartă numele de daci, fie că sunt geţi, fie că sunt traci din neamul dacilor") şi tribalii

şi moesi de alta, toţi fiind de acelaşi neam trac (LI, 22, 6). îi deosebeşte clar pe dacii din munţi, ai lui Decebal, „cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic şi romanii”, de geţi „măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept” (vezi şi Strabon, p. 23) care, fiind de acă – aşi neam „locuiesc de-a lungul Istrului” (LXVII, 6, 1).

În cartea LI (2326) povesteşte pe larg campaniile lui M. Licinius Crassus, din anii 2928 î.e.n., împotriva bastarnilor, tracilor şi geţilor, terminate cu afirmarea definitivă a stăpânirii romane până la gurile Dunării. Ajutat de regele get Roles (de prin sudul Dobrogei, a cărui stăpânire s-ar fi întins, după V. Pârvan, până „la răsărit de lantra… către Abrittus şi Tropaeum Traiani”; *Getica*, p. 88), „prieten şi aliat a lui Caesar Octavian” (care curând avea să devină împărat sub numele de Augustus), Crassus l-a învins pe Dapyx, regele altor geţi cum îl aminteşte Cassius Dio (probabil căpetenia unui trib sau a unei uniuni de triburi din Dobrogea), care a căzut în luptă. O parte dintre supuşi s-au refugiat cu bunurile lor în peştera Keiris69, dar zidindu-li-se intrările s-au predat de foame. Apoi fără a-l fi provocat prin ceva, comandantul roman l-a atacat şi pe Zyraxes (sec. I î.e.n.), regele geţilor din nordul Dobrogei, asediindu-i de pe apă şi de pe uscat cetatea sa Genucla, de pe Dunăre (neidentificată), unde auzise Crassus că se aflau steagurile luate de bastarni şi geţi, într-o luptă, de la romanii lui C. Antonius Hybrida, prin înfrângerea acestuia lângă Histria din anul 61 î.e.n. În cele din urmă cetatea căzu, dar între timp Zyraxes reuşise să fugă „cu mulţi bani” peste fluviu, la „sciţi” 70, de fapt geto-bastarno-sarmaţii din sudul Moldovei şi a Bugeacului.

Cartea LXVII, consacrată domniei lui Domiţian, constituie izvorul principal pentru cunoaşterea împrejurărilor în care Decebal a ajuns la tron şi în care este schiţat singurul portret moral pe care îl avem al acestui mare rege al dacilor: „foarte priceput la planurile

de război şi iscusit în înfăptuirea lor, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător şi se pricepea să folosească izbânda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrângere. Din această pricină, multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani" (LXVII, 6, 1). Mai departe este descris dezastrul lui Cornelius Fuscus în Dacia, apoi victoria lui Tettius Iulianus la Tapae (88 e.n.) şi constrângerea lui Decebal de a cere o pace, care, încheiată în anul 89 e.n., îl făcea pe regele dac numai de nevoie aliat al Romei în schimbul unor avantajoase subsidii dacilor.

În cartea LXVIII (616), care se referă la domnia lui Traian se află cam tot ce se ştie despre desfăşurarea celor două războaie dacice ale acestuia (101102 şi 105106 e.n.): trecerea Dunării în anul 101 e.n., mesajul scris cu litere latine pe o ciupercă mare şi adresat lui Traian „că atât ceilalţi aliaţi, cât şi burii[51] sfătuiesc pe Traian să se întoarcă şi să facă pace. Dar Traian dădu lupta cu ei, îşi văzu răniţi pe mulţi dintre ai săi şi ucise mulţi duşmani" (probabil este vorba de lupta de la Porţile de Fier ale Transilvaniei). Istoricul roman ne lasă descrierea unei bătălii culminante (care este foarte posibil să fi avut loc nu la Tapae în Banat, cum dă impresia defectuosul mod al lui Xiphilin de a-şi înscria pasajele excerptate din Cassius Dio, ci la Adamclisi în Dobrogea[5253]), încercuirea capitalei lui Decebal prin cucerirea munţilor fortificaţi din jur, capturarea surorii regelui dac78, supunerea lui Decebal,

---

51 Neam germanic din zona izvoarelor Vistulei care au luat parte ca aliați ai lui Decebal; vezi și R. VULPE, In „Studii clasice", V, 1963, p. 223—247 și In „Viața militară'1, 1967, 3, p. 20-21.

52" T. ANTONESCU, Columna Traian4, Iași, 1910, pp, 93-94, 142-143, 172-180; R. VULPE in „Studii Clasice", VI, 1964, pp. 205-232 și în „Viața militară", 1965, 3, pp. 29-31; 1968. 12, pp. 16—17; 1969, 9, pp. 16—18; Din istoria Dobrogei, II, pp. 84—91.

53 R. VULPE, Capturarea surorii lui Decebal, în „Sargetia", IV, 1966, pp. 75—96; în „Viața militară", 9, 1966, pp. 22—24.

căruia i se acordă grele condiţii de pace (102 e.n.), reizbucnirea războiului în 105 e.n., prinderea consularului roman Longinus şi sinuciderea lui, încercarea de asasinat împotriva lui Traian, descrierea amănunţită a podului de peste Dunăre de la Drobeta (distrus ulterior de Hadrian), înaintarea armatei romane în munţii Daciei şi cucerirea capitalei lui Decebal, sinuciderea eroică a acestuia, capturarea uriaşului lui tezaur, construcţia Columnei Traiane la Roma după război[54].

Din cărţile următoare aflăm diferitele evenimente întâmplate în Dacia, în vremea războaielor lui Marcus Aurelius cu diferitele atacuri ale dacilor liberi din nord asupra provinciei, îngăduirea relaţiilor comerciale dintre iazigii din pusta Tisei şi roxolanii din răsărit prin mijlocul Daciei, pacificarea burilor germanici din nord (cărora li s-au luat ostateci şi li s-a impus să respecte o zonă nelocuită de-a lungul frontierei), supunerea unor daci liberi şi aşezarea lor în provincie. De asemenea, ni se dau ştiri răzleţe asupra luptelor şi relaţiilor romanilor cu comunităţile dacilor liberi, situate în afara graniţelor provinciei romane (respectiv Muntenia, Moldova şi partea de nord-vest a Transilvaniei), în timpul lui Commodus şi al lui Caracalla.

Filostrat (circa 170245), retor, s-a născut la Atena, dar a profesat la Roma unde s-a bucurat de protecţia lui Septimius Severus. La îndemnul împărătesei Iulia, a scris *Viaţa lui Apollonius din Tyana* un vestit dramaturg din Asia Mică, din secolul al II-lea. Dintr-o altă lucrare a sa intitulată *Vieţile sofiştilor* (I, 7, 12) aflăm că Dion Chrysostomos, duşman al lui Domiţian care îl prigonise, şi mult preţuit de Traian, a fost în Dacia pe vremea lui Decebal şi a scris o carte *Geticele*, azi pierdută (dar care a fost folosită de Iordanes în lucrarea cu acelaşi nume). Pe

54 Pentru reconstituirea războaielor dacice ale lui Traian in întregime cf. R. Paribeni, Opti-

Dion din Prusa nu ştiu cum să-l caracterizez, fiindcă el a fost înzestrat în toate privinţele… 2. Cât era de pregătit să scrie o istorie, o dovedesc Geticele, căci el a ajuns şi la geţi, în rătăcirile sale. În dialogurile intitulate *Heroicos*, Filostrat reproduce multe amănunte despre cultul lui Ahile din „insula din Pont” (20, 32).

Herodian (secolul III. e.n.), istoric, s-a născut la Alexandria, în Egipt. A trăit la Roma fiind contemporan cu Cassius Dio, dar îndeplinind funcţii mai modeste, rezervate clasei ecvestre. În lucrarea sa *Istoria împăraţilor de după Marcus Aurelius*, scrisă în greceşte, găsim şi câteva mărturii cu privire la regiunile noastre, prilejuite de evenimentele din vremea împăraţilor Marcus Aurelius şi Gordian III. Importante prin autenticitatea lor sunt ştirile pe care le dă despre împăratul Maximinus Tracul, care, originar „dintr-un sat situat, pe cât se pare, într-un ţinut din cele mai îndepărtate şi pe jumătate barbare ale Traciei, în copilărie ducea vitele la păscut” (VI, 8, 1). Este posibil, după cum ar reieşi din alte izvoare, mai târzii, că patria sa din Trăda să fi fost o regiune getică din Moesia Inferioară76. Herodian vorbeşte şi de însuşirile Istrului, care vara este navigabil, datorită adâncimii şi lăţimii, iar „iarna îngheaţă din pridna frigului şi poate fi trecut călare, ca pe o câmpie. Valurile acestor ape se învârtoşează şi se fac atât de tari, încât nu numai că rezistă la copitele cailor şi la picioarele oamenilor, ba chiar acei ce vor să ia apă nu folosesc urdoare sau vase mai mari, d securi şi săpăligi, ca să taie blocuri de gheaţă şi duc astfel apă – fără vas – ca pe un bolovan” (VI, 7, 6 – 7).

Diogene Laertiu (prima jumătate a sec. III e.n.), istoric şi filosof, este de origine, pe cât se pare a spune numele său, din Laerte, oraş în Sicilia. A scris o lucrare despre *Vieţile, doctrinele şi cugetările filosofilor iluştri*, în care, printre altele, sunt menţionate şi numele a doi intelectuali de frunte din cetatea Callatis (Mangalia):

Demetrios, cunoscutul geograf din secolul al III-lea î.e.n. (V, 83), care a scris una dintre cele mai bune lucrări asupra regiunilor pontice, foarte mult folosită de Ps. Scymnos, şi filosoful Heraclides Lambos care, originar din cetatea dobrogeană, a trăit la Alexandria în secolul al II-lea î.e.n., scriind o „*Succesiune* (în timp a filosofilor)” şi *Raţionamentul lembeutic*, despre al cărui conţinut nu se ştie nimic (V, 94). Niciuna din lucrări nu s-a păstrat.

Athenaâos (începutul secolului III e.n.) originar din Naucratis, în Egipt, a scris *Banchetul înţelepţilor*, o vastă lucrare de erudiţie enciclopedică, cu abundente informaţii scoase din lucrări care n-au ajuns până la noi. Din aceste ştiri aflăm, de exemplu, că Mitridate (pe care probabil autorul îl confundă cu unul dintre regii din timpul celui de-al doilea război punic) şi-a asigurat alianţa tracilor împotriva romanilor prin ameninţare, după ce trimisese împotriva lor şi a Macedoniei „numeroase oşti mari” (V, 50). Într-un alt paragrai se pomeneşte, prin comparaţie, de somnul din apele Istrului asemuit cu o specie din Nil (VII, 88) şi reîntâlnim citată ştirea de la Hellanicos, că tracii preparau berea din orz (X, 67), precum şi cea de la Theopompos că „geţii cântă din citerele pe care le aduc cu ei, când se află într-o solie” (XIV, 24).

Caius Iulius Solinus (mijlocul sec. III e.n.), scriitor latin, a redactat o lucrare cu extrase din diferiţi autori, dar în cea mai mare parte din Pliniu cel Bătrân, cunoscută sub titlul *Collectanea Herum Memorabilium* (*Culegere de fapte memorabile*). Ştirile adunate în această lucrare (utile în măsura în care izvoarele originale s-au pierdut) au fost selectate special pentru caracterul lor neobişnuit, senzaţional, pentru cititorii din Roma. Expunerea materialului e făcută în ordine geografică, începând cu Roma şi cu provinciile cele mai apropiate şi continuând, gradat, spre regiunile cele mai îndepărtate din lumea cunoscută de atunci.

Spaţiul ponto-danubian este descris în capitolul privitor la regiunea Tracia. „Acum, zice el, e locul să ne îndreptăm spre Tracia (...) spre cele mai destoinice neamuri ale Europei. Cei ce doresc să-i cerceteze cu grijă vor afla cu uşurinţă că barbarii traci au un dispreţ pentru viaţă dintr-un fel de exerciţiu natural al înţelepciunii. Toţi sunt gata pentru moarte de bunăvoie, deoarece unii dintre ei socotesc că sufletele morţilor se întorc, iar alţii că ele nu mor, ci devin mai fericite”[55] (10, 12). Continuând descrierea tracilor, Solinus arată că bărbaţii au mai multe soţii, iar cele care sunt destinate să fie sacrificate pe rugul soţului defunct primesc jertfa cu cea mai mare cinste. Femeile nu se mărită după voia părinţilor; cele frumoase aleg pe cel ce dă preţul cel mai bun, iar cele urâte îşi cumpără ele cu zestrea lor soţii. „În timpul prânzului soţii înconjură vetrele, aruncă în foc seminţe din buruienile pe care le au şi, după ce sunt loviţi de mirosul acestora, cu simţurile amorţite, simt o veselie asemănătoare cu beţia” (10, 5).

Ştirile interesante despre regiunile noastre sunt multe la acest scriitor, dar el nu face altceva decât să le repete pe cele deja cunoscute din autorii de bază şi, cu deosebire, din *Istoria naturala* a lui Pliniu.

Dexippos (a doua jumătate a sec. III e.n.), istoric de valoare, s-a născut la Atena, pe care, în 267, a apărat-o în fruntea unei trupe de cetăţeni voluntari împotriva invaziei maritime a coaliţiei nord-pontice conduse de goţi. A scris, în greceşte, o *Cronica universala*, o *Istorie a diadohilor* (urmaşii lui Alexandru Macedon) şi *Scythica*, o foarte importantă istorie a invaziilor din secolul al III-lea (238268 e.n.), pornite din regiunile „scitice” împotriva Imperiului roman. Niciuna din aceste lucrări nu s-a păstrat. Unele din ştirile pe care le conţineau se regăsesc reproduse (în greacă sau latină) în scrierile altor autori, ca citate scurte

55 Vezi descrierea lui Pomponius Mela. TI, 2 p. 28

ori numai ca simple aluzii. Cu deosebire este de regretat pierderea lucrării *Scythica* al cărei conţinut, scris pe baza unor mărturii directe şi chiar a unei experienţe proprii, reprezenta un adevărat tezaur de ştiri despre populaţiile migratoare de la nord de Dunăre şi de Pontul Euxin, coalizate sub conducerea goţilor[56].

Din *Cronica universala*, ni s-a transmis, prin *História Augusta* (Maximus et Balbinus 16, 3), ştirea că „războiul scitic" (*bellum Scythicum*), prin care se înţelegea seria de atacuri repetate ale populaţiilor trans danubiene şi nord-pontice, a început în anul 238 e.n. printr-o incursiune a carpilor din Moldova în Moesia Inferioară şi care la un moment dat din lunga desfăşurare a acelui „război" s-a întâmplat şi distrugerea cetăţii Histria (*Histriae exddium*). Momentul a fost invazia maritimă a nord-ponticilor din anul 267, la respingerea căreia a participat şi Dexippos în Attica, după cum aflăm tot din *História Augusta* (Galbeni, 13, 610). Acea invazie a început de-a lungul coastei de nord-vest a Pontului Euxin, în direcţia curentului litoral, spre sud şi cu o pătrundere în golful cetăţii Histria (numită de greci Istros ca şi Dunărea), unde debarcând pe ţărmul roman al cetăţu, agresorii scitici au comis multe distrugeri grave (*Scythae per Euxinum navigantes*, *Histrum ingressi multă gravia în solo Romano fecerunt*).

Din *Cronica universală* ca şi din *Scythica* ne-au mai rămas ştiri despre invazia gotică din anul 250 e.n. În Moesia Inferioară, terminată cu succesele năvălitorilor, mai ales cu cucerirea şi prădarea oraşului Filipopolis şi cu moartea împăratului Dedus care a căzut în luptă, împotrivindu-li-se la Abrittus[57] (Razgrad – Bulgaria).

Porphyrios (234305), filosof, neoplatonic, mistic, originar din Tyr, a lăsat mai multe lucrări referitoare la

---

56' ••Cf. lxu. Ist. Rom. (Fontes ..), p. 733.

577 1 Fragmenta Historicoruw Graecorum (Iacoby), II, A, fragmentele 22, 25, 27 ; cf. R. VULPE, Din Istoria Dobrogei, II, pp. 244—249.

filosofie, morală, literatură şi religie (manifestându-se împotriva creştinismului). În *Viaţa* lui *Pitagora*, adună diferite versuri antice despre *Zamolxis*, cu interpretarea fantezistă după care acest zeu „trac” ar fi fost la origine un sclav al lui Pitagora. Raportează şi etimologii dubioase ale numelui Zamolxis, care după unii ar fi însemnat „îmbrăcat cu piele de urs” (*Zalmos*), după alţii „bărbat străin” (14). În lucrarea *Peştera Nimfelor din Odiseea*, Porphyrios transmite consideraţii de ordin geografic: „În ţinuturile de miazănoapte stau mărturie celţii, tracii şi sdţii; ţara lor este plină de umezeală şi are păşuni din belşug” (28).

IZVOARE GRECEŞTI ŞI LATINE DIN SECOLELE IV-VI E.N.

Deschiderea unui paragraf separat pentru aceste trei secole nu este justificată de evoluţia în sine a izvoarelor greceşti şi latine din epoca romană, care, în general, se menţine la un nivel comparabil secolelor anterioare în ce priveşte informaţiile geografice. Dar se impune sub aspectul schimbărilor intervenite în istoria regiunilor noastre, schimbări determinate de înteţirea migraţiilor popoarelor şi de părăsirea Daciei Traiane de către Aurelian. Pe de altă parte însăşi structura Imperiului roman a suferit la sfârşitul secolului al III-lea mari şi profunde transformări, trecându-se prin reformele începute de Diocleţian, de la Principatul de tradiţie dictatorial ă-republicană, la Dominatul absolutist şi totalitar, pentru ca în curând, prin edictul de toleranţă al lui Constantin cel Mare, să se treacă şi de la marea varietate a credinţelor păgâne, la unificarea spirituală sub autoritatea organizată a creştinismului, devenit religie de stat.

În periodizarea tradiţională a istoriei universale, se obişnuieşte ca secolele IV-VI să fie trecute la perioada „bizantină” şi chiar să fie puse la începutul evului-mediu.

Totuşi, din punctul de vedere al condiţiilor specifice

ţării noastre – importante transformări de ordin economic, politic şi cultural – nu se poate urma acest criteriu, deoarece trebuie să ţinem seama în primul rând că, după cucerirea Daciei de către romani, populaţia geto-dacică a continuat să trăiască în cuprinsul teritoriului locuit anterior, atât în cadrul provinciei Traiane, cât şi în zonele rămase în afara graniţelor Imperiului roman. În al doilea rând trebuie să avem în vedere refacerea unităţii geto-dace şi evoluţia acesteia după retragerea lui Aurelian, între 271275 e.n., din care avea să se nască un fond etnic, cultural şi lingvistic unitar daco-roman şi romanic pentru întreg teritoriul vechii Dacă (sec. IV – VI).

Continuitatea populaţiei daco-romane şi apoi romanice în secolele IV-VI e.n., deci din perioada hunică până la venirea paleoslavilor, o găsim documentată într-o cultură romanică de caracter rural a unei populaţii sedentare de agricultori, păstori şi meşteşugari, numită cultura Bratei, identificată atât în fosta Dacie romană cât şi în celelalte teritorii din afara provinciei, iar din perioada secolelor VI-VII e.n. cultura unei civilizaţii unitare, de caracter romanic, cunoscută sub numele de Ipoteşti-Cândeşti-Ciurelu.

Această populaţie daco-romană, care a continuat să trăiască pe teritoriul Daciei străvechi, s-a aflat tot timpul sub influenţa puternică a vieţii romane, dezvoltate în secolele IV-VI e.n. În dreapta fluviului, relaţiile populaţiei cu imperiul intrând într-o fază de întărire şi înviorare. Teritoriul Daciei Traiane încetând de a mai face parte din Imperiul roman a devenit din punct de vedere al oficialităţii romane, un teritoriu barbar (*barbaricum*).

Nici măcar căderea Imperiului roman de Apus, la anul 476, nu îndreptăţeşte stabilirea unei noi perioade, căci ceea ce a rămas, Imperiul de Răsărit, a continuat să păstreze provinciile latine de la Dunăre, să-şi menţină formele latine ale vieţii de stat şi a căutat tot timpul să

refacă unitatea Imperiului de altă dată, reuşind măcar momentan şi parţial s-o realizeze sub Iustinian.

Abia la începutul secolului al VII-lea, când Imperiul, redus definitiv la provinciile sale greceşti din răsărit şi silit sub presiunea invaziilor avaro-paleoslave să renunţe la provinciile romanice de la Dunăre, abia atunci a suferit şi decisiva sa reformă, suprimând limba latină ca limbă oficială, devenind un stat exclusiv grecesc. Numai după această ultimă transformare, Imperiul roman va fi cu adevărat *bizantin*, pierzând orice legătură cu amintirile Romei.

Din cauza simultaneităţi dintre vechile tradiţii care se strângeau şi tendinţele noi care se impuneau perioada reprezentată de secolele *IV-VI este mai propriu numita romano-bizantine*. Autorii din această epocă, atât greci, cât şi latini, îşi bazează informaţiile lor în mare parte pe literatura anterioară, dar adesea vin şi cu importante mărturii contemporane cu ei, unele de importanţă deosebită pentru istoria poporului român şi a romanităţii danubiene. Este de remarcat că numărul scriitorilor de limbă latină este în creştere în această vreme, iar cei care oferă informaţii referitoare la regiunile noastre sunt mult mai numeroşi, decât cei de limbă greacă (18 la 8). Este şi cauza că regimul dominatului, reprezentat aproape numai din împăraţi originari din provinciile latine ale Imperiului, căutau să unifice statul, impunând generalizarea limbii latine. De aceea, chiar scribii din provinciile răsăritene, greceşti căutau să se exprime în latineşte, mai ales în secolul IV. în secolul V limba greacă îşi reia prioritatea de mai înainte.

* * *

Lactantius Firraianus (cca. 26D325), originar probabil din Africa, a predat retorica la Nicomedia în Bithynia şi a fost preceptorul unuia dintre fiii lui Constantin cel Mare. Îmbrăţişând creştinismul ei a scris o

lucrare *Despre felul în care au murit persecutorii* (*De mortibus persecvtorum*), plină de invective la adresa împăraţilor care au persecutat pe creştini, căutând să explice drept pedeapsă divină felul cum ei au murit. Vorbind despre împăratul Decius (IV, 3), spune că acesta a căzut în lupta împotriva carpilor, „care ocupaseră atunci Dacia şi Moesia 1 (la 251 e.n.); în realitate este vorba despre goţii care năvăliseră în anul 250 şi la care au participat, probabil, şi unele elemente carpice din Moldova. Despre Maximianus Galerius, cel mai aprig persecutor al noii religii, afirma că mama sa pe nume Romula era o *transdanubiana* (adică din Dacia Traiană) refugiată „cu prilejul invaziei carpilor" (probabil cea din anul 245, care a zdruncinat puternic stăpânirea romană din Dacia) la sud de Dunăre, în teritoriul viitoarei Dacii, creată ulterior de împăratul Aurelian (IX, 1). O aluzie la originea dacă a împăratului Galerius o găsim în paragraful următor: „Odinioară, când primise titlul de împărat, el a declarat că este duşmanul numelui de roman şi că vrea să schimbe titulatura Imperiului roman în aceea de Imperiu dacic" (XXVII, 9).

Eutropius (316387), istoric roman, grec de origine, a îndeplinit funcţii importante, iar la îndemnul împăratului Valens a scris, în latineşte, o *Scurta istorie de la întemeierea Koméi* (*Breviarum ab Urbe condita*) până la moartea lui Iovian (364). În această lucrare condensată, sobră şi imparţială, care a fost adesea folosită şi copiată de istoricii ulteriori găsim preţioase informaţii, dar şi unele exagerări despre cucerirea, colonizarea şi părăsirea provinciei Dacia. Astfel, Eutropius pomeneşte despre expediţia lui M. Licius Terentius Lucullus Varró din anul 7271 î.e.n., care după ce a supus pe bessi din Tracia, a cucerit cetăţile pontice *Apollonia*, *Cauatis*, *Parthenopolis* (Costineşti), *Tomis*, *Histros* (Istros, Histria) şi o cetate Burziaone (VI, 10) al cărei nume, evident scâlciat, ar putea

fi *Bizone* (Kavarna, R.P.B.) 1. Eutropius menţionează dezastrele expediţiilor lui Appius Sabinius şi Cornelius Fuscus în războaiele purtate de Domiţian cu dacii (VII, 23, 4), apoi victoria lui Traian asupra lui Decebal şi prefacerea Daciei în provincie romană, precizând că această ţară, căreia îi evaluează perimetrul la un milion de paşi (circa 1500 km), corespundea în vremea sa cu ţinuturile ocupate atunci de taifali, victofali şi thervingi (vizigoţi) (VIII, 2, 1). Eutropius dorind să sublinieze activitatea lui Traian (în opoziţie cu Hadrian) exagerează datele referitoare la o amplă colonizare a Daciei cu colonişti din tot Imperiul roman, datorită faptului că dacii în timpul războaielor daco-romane au suferit mari pierderi2 umane.

„După moartea lui Traian a fost făcut împărat Aelius Hadrianus… el a rechemat armatele din Asiria… A încercat să facă acelaşi lucru şi în Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii săi, ca nu cumva să fie daţi pe mâna barbarilor o mulţime de cetăţeni romani; deoarece Traian după cucerirea Daciei, adusese o mulţime foarte mare de oameni din toate colţurile lumii romane pentru populare oraşelor şi cultivarea ogoarelor, căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungului război cu Decebal” (VIII, 6, 1 – 2).

Trebuie văzut în acest paragraf nu latura negativă, exagerată, interpretată antiştiinţific de unii istorici de rea credinţă care l-au folosit drept argument al teoriei exterminării dacilor, ci pe cea pozitivă. Este o importantă mărturie a rapidităţii cu care a fost romanizată Dacia (numai la un deceniu de la cucerire) şi a existenţei oraşelor în Dacia preromană, precum şi a imposibilităţii evacuării întregii populaţii romane, când numărul coloniştilor nu era prea mare, în cazul unei renunţări la posesiunea acestei provincii, de unde reiese că nici evacuarea ce avea să fie hotărâtă de Aurelian, cam cu un secol înainte de Eutropius, n-a putut fi totală şi când romanizarea deplină a

dacilor nu avusese încă loc.

Vrând să salveze prestigiul roman, autorul antic „lărgeşte" operaţia de evacuare a Daciei în timpul lui Aurelian (figură elogiată de autor) creând astfel impresia unei evacuări totale: „Deoarece toată Illyria şi Moesia erau devastate şi nu mai spera să o mai poată păstra, el a golit provincia Dacia, pe care o crease Traian dincolo de Dunăre. Romanii, pe care i-a scos de pe ogoarele şi din oraşele Daciei, i-a aşezat în partea de mijloc a Moesiei. Şi astfel provincia Dacia este acum în dreapta Dunării, pe când înainte fusese în stânga ei „(IX, 15, 1). Afirmaţia pe care tot Eutropius o făcuse puţin mai înainte (IX, 8) în legătură cu invaziile gotice la sud de Dunăre din timpul lui Gallienus, că „Dacia, pe care o alipise imperiului dincolo de Dunăre a fost pierdută" („Grecia, Macedonia, Pontul, Asia au fost devastate de goţi") a fost pe nedrept folosită de adversarii continuităţii românilor în Dacia Traiană şi socotită ca o primă etapă a evacuării8. Departe de aşa ceva, verbul *amissa est* (utilizat constant şi de istoricii care l-au folosit ulterior pe Eutropius) se referă la izolarea în care se găsea această provincie transdanubiană în timpul când provinciile vecine din Moesia şi Illyricum erau invadate şi devastate în voie de populaţiile aflate în migraţie[5859]. Ce rost ar fi avut ca Aurelian să-şi fi mutat coloniştii în provincii devastate de barbari?

De fapt, această izolare abia pe Aurelian îl va determina pentru prima şi unica oară să se decidă la retragerea din Dacia. În altă ordine de idei, Eutropius oferă precizia că Galerius s-a născut în apropiere de Serdica, în provincia aureliană Dacia (IX, 22). Despre acest

---

58 D. PROTASE, Problema continuității tn Dacia tn lumina arheologiei și numismaticei, In

59 D. MARIN, în „Buletinul Institutului de Filologie română Al. Philippide", Iași. X. 1943» p. 169-172; C. DAICOVICIU, Dacica, p. 476-486.

împărat mai spune că i-a supus pe carpi, pe bastarni şi pe sarmaţi, pe mulţi dintre ei deportându-i şi colonizându-i la graniţele imperiului (IX, 25). Şi despre împăratul Licinius (urmaşul lui Galerius şi rivalul lui Constantin cel Mare) spune că era originar din Dacia aureliană (X, 4).

Rufius Festus (sec. IV), cunoscut şi sub numele de *Sextus Rufus*, *a* fost contemporan cu Eutropius. Tot din îndemnul împăratului Valens, a scris şi el în jurul anului 372 o *Scurtă istorie a poporului roman* (*Breviárium rer um gest arum populi Romani*), mult mai comprimată, reprezentând de fapt un simplu rezumat al lucrării lui Eutropius. Nu e de mirare că în multe locuri se repetă unele cuvinte ale acestuia; de pildă vorbind despre toate vicisitudinile Daciei într-o singură frază Festus le redă astfel: „Traian i-a învins pe dacii lui Decebal şi a transformat în provincie romană teritoriul Daciei de dincolo de Dunăre; acesta are de jur-împrejur un milion de paşi; dar în timpul împăratului Gallienus, ea a fost pierdută, iar Aurelian, după ce i-a mutat de acolo pe romani a creat două Dacii (Ripensis şi Mediterranea – *n.r.*) în regiunea Moesiei şi a Dardaniei" (VIII). Adaugă apoi că aceste două Dacii aureliene (în realitate numai una singură) făceau parte, în vremea sa, din vicariatul Illyricului, împreună cu Noricul, Pannoniile, Valeria, Savia, Dalmaţia şi Moesia Prima. În alt loc (IX) reluând ştirea lui Eutropius despre Marcus Lucullus, care în 7271 î.e.n. a cucerit cetăţile pontice Apollonia, Callatis, Parthenopolis, Tomis şi Histria, adaugă că astfel romanii au ajuns până la Dunăre, cucerind teritoriile celor şase provincii care în vremea lui Festus alcătuiau dioceza Traciai-Tracia (la sud de Balcani), Haemimontus (în munţii Balcani), Moesia Inferior (sau Secunda), Scythia (Dobrogea), Rhodope şi Europa, în care se afla „a doua capitală a lumii romane" Constantinopolis.

Ammianus Marcellinus (cca. 330400), ultimul mare

istoric al antichităţii, era de origine grec din Antiohia. intrând în armata romană, şi distingându-se în diferite campanii, a ajuns *protector domesticus* în garda personală a împăratului Valens. După moartea acestuia, s-a retras la Roma unde a scris, în latineşte, o importantă *Istorie romană* (*Kerum gestarum libri XXXI*), concepută ca o continuare a *Istoriilor* lui Tacitus (care se oprise la Domiţian). Din cele 31 de cărţi, câte avea în total lucrarea lui Ammianus, primele 13, tratând domniile de la Traian la Constantin cel Mare, s-au pierdut. În celelalte 18 tomuri, care ne-au rămas, Ammianus vorbeşte de seria împăraţilor contemporani cu el (353378) de la Constantin II la Valens. Această parte a operei sale, scrisă cu imparţialitate şi sinceritate, în lumina unei concepţii superioare despre istorie şi pe baza unei cunoaşteri directe a faptelor, oferă informaţii foarte valoroase. Adesea, istoricul îşi completează expunerea cu descrieri geografice, care atunci când sunt împrumutate din cărţi mai vechi prezintă defectele acelora, dar când acestea izvorăsc din propria sa experienţă sunt demne de toată preţuirea. În legătură cu ţara noastră nu ni s-au păstrat decât capitolele referitoare la luptele dintre romani şi goţi la Dunărea de Jos şi năvălirea hunilor, precum şi referiri cu caracter geografic deosebit de interesante5.

Vorbind, în cartea XXVII, despre dioceza *Tracici*, cu cele şase provincii ale sale (pe care le-am enumerat la p. 57, în opera lui Rufius Festus), de la început constată în privinţa acestei arii geografice dezacordurile ştirilor din izvoarele vechi, ceea ce îl determină să declare că „ne vom mulţumi să arătăm numai ceea ce ne amintim că am văzut noi înşine”. Apoi începe descrierea teritoriului de la Dunărea de Jos, unde această ţară (dioceza Tracia) este de „forma unui corn de lună” sau, mai bine zis, ne dă „înfăţişarea unui frumos amfiteatru. Pe înălţimile lui de apus, înghesuit între piunţii prăpăstioşi se deschide

defileul Succi (Cheile lui Traian, la izvoarele Hebrului – tt.r.), care desparte Tracia de Dacia (Mediterranea – fi.r.). Partea din stânga, aflată sub straja stelelor de la miazănoapte, este cuprinsă între înălţimile muntelui Haemus şi Istru unde acesta trece pe pământ roman şi are lângă el un număr mare de oraşe, de castre şi întărituri. Pe latura dreaptă dinspre miazăzi se întind înălţimile munţilor Rodope, care în partea unde răsare luceafărul de dimineaţă, ajung până la mare…" (XXVII, 4, 1 – 7).

După ce împarte dioceza Traciei în provincii, el arată că în Mysia (adică Moesia) sunt cetăţile *Marcianopolis*, *Durostorus* (Durostorum), *Nicopolis* (ad Istrum) şi *Odessus*, iar în dreapta lor în Scythia sunt „mai de seamă între altele *Dionysopolis*, *Tomis* şi *Cauatis*?[60] Laudă populaţia de „ţărani care locuiesc în regiunile de munte (…) ne întrec pe noi în privinţa deplinătăţii puterilor trupeşti şi a privilegiului unei vieţi mai îndelungate, iar lucrul acesta, cred ei, stă în legătură cu faptul, că nu se îmbuibă cu necurăţenia mâncărurilor calde, ci mereu în puterea vârstei, îşi răcoresc trupurile cu stropii reci de rouă, sunt stăpâni pe dulceaţa unui aer mai curat şi simt înaintea tuturor razele soarelui dătător de viaţă, rămânând până acum neatinşi de relele civilizaţiei umane" (XXVII, 4, 14) e.

Urmează povestirea războaielor dintre împăratul Valens şi Athanaric, conducător al therevingilor (adică al vizigoţilor), care au avut loc la Dunărea de Jos. În primăvara anului 367, Valens a pornit războiul făcându-şi tabăra prin apropiere de fortăreaţa numită *Dafne* şi a trecut peste Dunăre. Thervingii s-au retras fără luptă spre munţii cei înalţi ai *Serrilor* (*montes Serrorum*) accesibili doar pentru cei care îi cunoşteau bine. „Dar după ce a trecut toată vara, pentru a nu se întoarce fără nicio ispravă, trimiţând pe Arintheus, comandantul de

60■ Ixv. Ist. Rom. (Fontes …), II, pp. 120—122.

pedestrime, împreună cu câteva cete prădalnice, a răpit o parte din familiile şi sclavii celor care rătăceau pe câmpii şi puteau fi prinşi înainte de a ajunge în văgăunile întortocheate ale munţilor. Şi, mulţumit cu atât cât i-a dat întâmplarea, s-a întors apoi nevătămat împreună cu ai săi, fără să pricinuiască cuiva rană grea, dar şi fără să primească" (XXVII, 5, 2 – 4).

După cuvintele acestui pasaj s-ar părea că *Dafne*[1] (Daphne) se afla undeva în dreapta Dunării, dar Procopius, care scrie mai târziu, aşază această fortăreaţă în stânga, în dreptul cetăţii Transmarisca (Tutrakan), deci undeva prin preajma gurii Argeşului, precizând că a fost construit ca un cap de pod de Constantin cel Mare. Arheologii n-au izbutit încasă-i găsească urmele pe teren. Se poate ca în textul lui Ammianus să fie o lipsă de precizie din cauza exprimării prea concise, Dafne fiind pomenită numai ca cetatea cea mai importantă din partea locului, fără o preocupare de poziţia ei topografică. În orice caz, e sigur că Valens şi-a trecut armata pe la Olteniţa şi că a înaintat în şesul Munteniei spre nord. *Montes Serrorum*, unde s-au retras thervingii, fără a mai fi urmăriţi de armata romană, ar putea fi identificaţi fie cu Munţii Buzăului, fie cu munţii din sud-vestul Moldovei[6162]. *Serrii* erau o populaţie sarmatică din nordul Caucazului (unde îi atestă Pomponius Mela şi Pliniu cel Bătrân), imigrată în Dacia, împreună cu alţi sarmaţi, pe la începutul secolului IV e.n.

---

61 Vezi P. DIACONU, în căutarea Dafnei, în „Pontica", IV, 1971, pp. 311-318,; IDEM, Unde a fost cetatea Dafne, în „Magazin istoric", nr. 10(115), X, 1976, p. 7.

62 C. DICULESCU, Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien, Leipzig, 1923, p. 33. 8 Cf. K VULPE, op. ciL, p. 310; I. B ARNE A în R. Vulpe — I. Barnea, Din istoria Dobro

gei, H, p. 394.

* Vechii greci și romani considerau drept „barbare" toate popoarele străine de civilizația greco-romană (în afară de egipteni), iar,teritoriile cucerite de aceștia alcătuiau așa numita,, Barbari cum

Mai departe, cu privire la anul 368, Ammianus continuă: „În anul următor, încercând (Valens) să intre iarăşi cu aceeaşi grabă în ţinuturile duşmanului, a fost împiedicat de umflarea apelor Dunării şi a rămas pe loc în apropiere de Satul carpilor (*Vicus Car forum*) dând poruncă să i se măsoare până spre toamnă o tabără de vară. De acolo, neputând face nimic din pricina mărimii apelor, s-a dus în tabăra de iarnă de la Marcianopolis" (XXVII, 5, 5). Cum ştim, dintr-o inscripţie găsită la Sarai, pe lângă Hârşova (*Carsium*), că Valens a construit acolo o cetate, putem deduce că *Vicus Carporum* (o localitate populată de carpii colonizaţi în Dobrogea de împăraţii anteriori, de pildă Aurelian sau Galerius) se afla tot prin apropiere de *Carsium* (azi Ghindăreşti) şi că deci intenţia sa, zădărnicită de excepţionale inundaţii, era de a trece Dunărea de data aceasta pe la gura Ialomiţele.

Valens, reluând războiul în 369, reuşi, în sfârşit, să treacă fluviul pe la Noviodunum (Isaccea de azi), în Dobrogea de nord, înaintând prin Bugeac. Lăsăm lui Ammianus cuvântul: … „şi în anul al treilea, cu aceeaşi perseverenţă, după ce a trecut Dunărea lângă Noviodunum, pe un pod de vase a năvălit în ţinuturile barbarilor* (teritoriul din afara graniţei Imperiului – *n.r.*) şi continuându-şi înaintarea în marşuri neântrerupte până departe s-a năpustit asupra tribului războinic al *greuthungilor*. După câteva încăierări uşoare, deoarece Athanaric, pe atunci un şef foarte puternic (*index potenţissimus*), avusese îndrăzneala să-i stea în cale cu o mână de oameni socotiţi de el că sunt mai mulţi decât trebuie şi de teama pieirii i-a pus pe fugă" (XXVII, 5, 6). Curând, apoi la cererea căpeteniei gotice, s-a încheiat pacea.

Greuthungii, cunoscuţi în istorie cu numele de *ostrogoţi*, aşa precum thervingii vor rămâne cunoscuţi sub acela de vizigoţi, erau populaţii de neam germanic,

coborâte în regiunile de la S şi SE de coastele Mării Baltice pe la mijlocul secolului al II-lea e.n.; separarea triburilor vizigote în aria de vest şi a celor ostrogote în cea de est s-a produs, probabil, pe la sfârşitul secolului al III-lea.

Thervingii staţionaseră în Podişul Central Moldovenesc de unde îşi exercitau autoritatea şi asupra Munteniei, pe când greuthungii au staţionat în regiunile de la nord şi nord-est de Dacia până la Don (Tanais). Graniţa dintre cele două neamuri gotice era în general Nistrul. Totuşi, după cum reiese din textul citat al lui Ammianus, în partea de sud, greuthungii locuiau şi la vest de acest fluviu, ocupând stepa Bugeacului. împăratul Valens, după ce a trecut Dunărea la Noviodunum, a trebuit să invadeze teritoriul lor (deşi erau neutri) pentru a-l surprinde pe Athanaric.

În partea dinspre acele păduri, greuthungii construiseră un val de demarcaţie şi de apărare, pe care, în alt loc (XXXI, 3, 5) Ammianus îl numeşte *Vauum Greuthungorum*. Între cele două neamuri – thervingii şi greuthungii – exista şi deosebirea geografică după spaţiul pe care au staţionat şi populaţiile băştinaşe supuse: thervingii, care ocupau regiuni accidentate şi păduroase, aveau la bază carpii din părţile Moldovei, iar greuthungii, care stăpâneau şesurile răsăritene stăpâneau pe sarmaţii din stepele nord pontice10. Datele de ordin arheologic, precum şi mărturiile izvoarelor scrise confirmă prezenţa neamurilor germanice în diferitele părţi ale spaţiului Dacic: Şimleul Silvaniei, Valea lui Mihai, Oradea, Pecica, Apahida, Turda, Alba ïulia ş.a. În Transilvania, Coşoveni de Jos (jud. Dolj), Pietroasa şi Chiojd (jud. Buzău), precum şi inscripţii vechi germanice lângă Fălticeni, apoi la Basarabi (jud. Constanţa), Radu Negru (jud. Ialomiţa) şi la Leţcani (jud. Iaşi).

În cartea XXXI, Ammianus se ocupă din nou de regiunile din răsăritul Daciei, cu prilejul relatării năvălirii

hunilor, popor de călăreţi războinici, care, pentru înfăţişarea lor asemănătoare mongolilor, încă necunoscuţi până atunci în Europa şi sub impresia vieţii lor nomade şi a năprasnicelor lor atacuri, sunt descrişi de istoricul roman în culorile cele mai înfricoşătoare, în parte exagerate, „Neamul hunilor, puţin cunoscut în vechile monumente istorice, locuieşte dincolo de mlaştinile Maeotice, în preajma Oceanului îngheţat, şi întrece orice măsură a sălbăticiei”… (XXXI, 2, l)”. La dânşii nimeni nu ară şi nici nu pune vreodată mâna pe plug; căci toţi umblă de colo până colo, fără sălaşuri statornice, fără cămin şi fără lege, fără un trai regulat, totdeauna ca nişte fugari, împreună cu căruţele în care locuiesc” (XXXI, 2, 10).

În expansiunea lor Spre Europa, hunii ajung la hotarele stăpânirii alane care se întindea între Don, Munţii Caucaz şi Munţii Urăli „în pustiurile fără sfârşit ale Sciţiei” (XXXI, 2, 13).[63]

Alanii, popor de aceeaşi origine cu sciţii şi sarmaţii, nu pot rezista atacurilor hunilor fiind supuşi, şi cuceritorii trec mai departe spre vest. Pe neaşteptate îi atacară pe greuthungi (ostrogoţi) învingându-i în mai multe lupte, le cuceriră vasta ţară pentru a ajunge în anul 376 la fluviul *Dansatium* (Dniester, Nistru, odinioară *Tyr as*), la hotarul thervingilor. Athanaric, „judele thervingilor” (*Tkervingorum iudex*), adică mai mare peste toţi „regii” triburilor11, îşi adună toate forţele şi se pregăti de rezistenţă într-o „tabără lângă ţărmurile râului Dansatium şi valul greuthungilor” (*Vallum Greuthungorum* de care a fost vorba mai sus).

Cu iscusinţa lor caracteristică, călăreţii huni reuşiră să dejoace măsurile de siguranţă ale thervingilor şi să-l

63 R. VULPE, Verhnii val Bessarabii i problema grevturtgov b tapadu ot Dniestra (Valul de Sus al Basarabiei și problema greuthungilor de la vest de Nistru), in voi. ..Materiali i isledovania po arheologhii iugo-zapada S.S.S.R i Rumînscoi Narodnoi Respubîiki”. Chișinău. 1960, p. 259-278.

lovească pe Athanaric pe neaşteptate. Acesta, cu trupele cuprinse de panică şi fugărite, îşi caută în grabă un refugiu „într-o regiune cu înălţimi priporoase (*ad efjugia proferare montium fraeruptorum*)”, de fapt în Podişul central al Moldovei dintre Siret şi Prut, al cărui relief râpos şi păduros îl face aproape inexpugnabil. Pentru a încerca să reziste încă o dată hunilor, Athanaric închide latura de sud a acestui podiş, singura poartă care ar fi fost accesibilă pentru năvălitori (locul unde Carpaţii se apropie mai mult de Dunăre) ridicând „un val mare de pământ (*muros altuis erigebat*) de la malurile râului Gerasus până la Dunăre, spintecând în două ţinuturile taifalilor (*a superctiiis Gerasi /luminiş ad usque Danubium, Taifalorum terras praestringens*)”.

Este valul care poate fi urmărit azi de la râpa Siretului lângă Ploscuţeni, pe lângă Nicoreşti şi Tecuci până la Stoicani pe râpa Prutului13. Taifalii, un trib germanic permanent asociat cu thervingii, locuiau în preajma sa. Dar în timp ce încă se mai lucra la aceste fortificaţii au apărut pe neaşteptate hunii. Cu toate că, încărcaţi de prăzi, aceştia, au renunţat să-i atace şi s-au retras, thervingii au fost cuprinşi de o nouă panică, ceea ce i-a determinat pe unii să se retragă în Imperiul roman, în Dobrogea, iar pe alţii, conduşi de Athanaric, să se refugieze în Carpaţi, „într-un loc din *Caucalanda*, greu de pătruns din pricina pădurilor şi munţilor înalţi, după ce a izgonit de acolo pe sarmaţi” (XXXI, 4, 13) 13.

Unde era această Caucalanda nu se ştie precis, dar e de căutat cam tot pe unde locuia tribul *Caucocses* pomenit de Ptolemeu, fie în depresiunile Carpaţilor Moldovei14, fie în Munţii Buzăului. Ultima localizare este susţinută de prezenţa celebrului tezaur gotic descoperit la Pietroasa (între Buzău şi Mizil) şi atribuit lui Athanaric de majoritatea cercetătorilor16.

Thervingii care l-au părăsit pe Athanaric şi au fost

primiţi în imperiu de Valens „făgăduindu-i că vor trăi în pace şi vor da la nevoie ajutoare” au ajuns în cele din urmă în conflict armat, nemulţumiţi fiind de tratamentul pe care li-l aplicau autorităţile romane. Unindu-se şi cu alţi goţi se dă o primă luptă la *Salices* („Sălcii”) undeva în nordul Dobrogei care s-a terminat fără rezultat. În cele din urmă, armata romană este zdrobită la Adrianopol, în anul 378, într-o crâncenă bătălie, în care însuşi împăratul Valens îşi găsi moartea. Acest eveniment a avut o importanţă epocală, fiindcă noul împărat, Theodosius I, i-a acceptat pe thervingii-vizigoţi să se aşeze în provinciile Scythia şi Moesia Secunda, ca „federaţi” (aliaţi), cu organizarea lor proprie, fiind silit astfel să dea primul exemplu al unei politici care va fi fatală imperiului.

Despre această consecinţă, ca şi despre soarta lui Athanaric, Ammianus nu mai spune nimic. Din alte izvoare, însă, aflăm că sub presiunea hunilor în anul 381, Athanaric s-a văzut silit să părăsească şi Munţii Caucalandei, refugiindu-se la Constantinopol unde, puţin după sosire, a murit de bătrâneţe şi a fost înmormântat cu mare cinste.

Aurelius Victor (sec. IV), originar din Africa, a îndeplinit la Roma înalte deminităţi sub împăraţii Iulian Apostatul, Graţian şi Theodosius I. A scris, în latineşte, lucrarea intitulată *Caesar es* (*Cesarii* sau Despre *împăraţi*), reprezentând o serie de biografii a împăraţilor romani de la August până la Constantius al II-lea (361) şi o *Epitome* (Rezumat), în care se expun aceleaşi biografii foarte pe scurt. Aurelius Victor ne oferă adesea informaţii referitoare la Dacia romană pe care nu le mai găsim în altele dintre izvoarele păstrate. Unele ştiri ni s-au transmis corupte prin copiere. Astfel, ciuntitul pasaj din care ar reieşi că Traian s-ar fi bătut „cu pileaţii dacilor şi cu neamurile sacilor, sub regele Decebal şi sub Sardonius” (*Dacorumpileatis Sacisgue nationibus*, *Decibalo rege ac Sarlonios*) (*Caes*. XIII) s-a dovedit a nu fi decât

denaturarea unei fraze care de fapt a însemnat „cu pileaţii şi comaţii dacilor sub regele Decebal şi cu sarmaţii” (*Dacorum pileatis comatisque nationibus Decibalo rege ac Sarmatis*) [64]. Autorul reproduce şi el echivoc afirmaţia că sub Gallienus s-au pierdut „teritoriile de dincolo de Dunăre pe care le câştigase Traian” (… *et amissa trans Istrum quae Traianus quaesierat*) (*Caes*. XXXIII) şi greşit mai afirmă că sub Diocleţian „neamul carpilor a fost mutat în teritoriul nostru (adică în interiorul Imperiului – *n.r.*), o parte din aceştia se găseau aici încă de la Aurelian ca supuşi ai romanilor” (*Caes*. XXXIX). De fapt, carpii, de origine geto-dacică, din Moldova, au fost învinşi în anul 272, la Carsium dar ei au mai rămas în nordul Dunării şi după aceea, având un rol important în procesul de entogeneză a poporului român. În vremea lui Constantin cel Mare se reiau intervenţiile la nord de Dunăre şi sub acesta încep construcţii militare „Peste Dunăre s-a făcut un pod; în multe locuri au fost ridicate în mod adecvat castre şi castele militare” (*Caes*. XLI). E vorba, desigur, de podul ale cărui urme s-au constatat între Ghighen (Oescus) în Bulgaria şi Celei (Sucidava) în Oltenia[65], precum şi de cetăţile Drobeta (Turnu Severin), Sucidava şi Daphne?

Auxentius din Durostorum (sec. IV) era discipolul episcopului arian Ulfila, care, cappodocian de origine, predicase în greacă şi latină, evanghelizându-i pe goţi şi traducând Biblia în limba gotică (monument lingvistic păstrat până azi). Se pare că ar fi predicat şi pentru daco-romani, dar nu avem încă dovezi. Auxentius născut undeva în nordul Dunării, poate daco-roman după nume şi după limba latină în care scria, a fost luat de mic copil de la

---

64 1 8 GR. TOCILESCU, Monumentul de la Adamclissi, Viena 1895» p. 147, nota 1.
» V. pasajul de la EUTROPIUS.

65 V. PÂRVAN, Contribuții epigrajice la istoria creștinismului daco-roman, București, 1911,

părinţii săi de Ulfila, care l-a crescut în credinţa creştină[66]. Refugiat în Imperiul roman în timpul persecuţiei dezlănţuită de Athanaric împotriva creştinilor din regatul său, Auxentius a devenit episcop de Durostorum sub împăratul arian Valens.

În urma reacţiunii ortodoxe din 382, sub Theodosius I, şi-a pierdut această situaţie. De la el a rămas o *Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui „Ulfila* (*Epistula de fi* de *vita et obitu Ulfilae*), în care povesteşte cele de mai sus. Este printre primii dintre autorii care întrebuinţează numele *România* pentru Imperiul roman. Pe Athanaric, în bună cunoştinţă, îl numeşte tot *iudex* (*Athieredans*) ca şi Ammianus Marcellinus (v. mai sus) şi alţi autori contemporani.

Ambrosius (333397), născut la Augusta Treverorum, a trecut la creştinism târziu, după ce a îndeplinit importante sarcini. Ales episcop de Mediolanum (Milano), a exercitat o imensă autoritate eclesiastică, supunându-l chiar pe împăratul Theodosius I la penitenţă. A lăsat numeroase lucrări, cu deosebire discursuri scrise. În cartea sa de comentarii la *Evanghelia lui Luca* (X, 10) căutând să convingă pe credincioşi că semnele unor mari tulburări prevăzute de Scriptură ar fi început să se arate, dă ca exemplu invazia hunică din 375376 în Moldova şi în răsărit, când „hunii au năvălit peste alani, alanii peste goţi (greuthungi), goţii (thervingi) peste taifali şi sarmaţi (*Chuni* în *Halanos*, *Halani în Göthös*, *Gothi în Taifalos et Sarmatas insurrexerunt*)”. Ultima etapă este o aluzie la refugiul lui Athanaric mai întâi în Podişul central al Moldovei, la taifali, apoi în Munţii Caucalandei, de unde i-a scos pe sarmaţi, după cum spune Ammianus Marcellinus

---

66p p. 68—69, 149—151; I. STOIAN, Auxentius episcop arian de Durostor, in „Biserica ortodoxă română”, LVI, 1938 nr. 7—8; G. POPA-LISSEANU, Dacia în atdorii clasici: I, Autorii latini. București, 1943, p. 90—95.

(v. p. 61).

Paulinus din Nota (353431), pe numele său întreg *Meropius Pontius Anicius Paulinus*, originar din Burdigala (Bordeaux), în Gallia, a trecut la creştinism în anul 391, iar pe la începutul secolului al V-lea a ajuns episcop de Nota, în Italia. A lăsat mai multe scrieri latine – poezii şi scrisori – dintre care interesante pentru noi sunt poemele dedicate prietenului său Nicetas, episcopul oraşului Remesiana (azi Pirot) capitala Daciei Mediterranea, care a luptat, se pare, cel mai mult, pentru răspândirea creştinismului printre strămoşii noştri. În *Poemul XVII* (*Despre întoarcerea lui Nicetas sau Despre Dacia*), scris cu prilejul unei vizite a lui Nicetas la Nota, găsim referiri la daci şi la natura locurilor unde trăiau aceştia. Dacii de unde a sosit Nicetas i se par lui Paulinus aşezaţi „departe până sub ursa polară" (*Arctoos porcul usque Dacos*, XVII, 5, 17).

„Acolo unde Boreas, în ţinuturile ripheice, (la nordul Dunării – *n.r.*), înţepeneşte fluviile cu gheţuri dese, te vei dezgheţa cu focul (credinţei)

minţile înţepenite de gheaţa de deasupra" (XVII, 201205)

Aleargă şi geţii[67] şi dacii din cele două ţinuturi[68]; cel care lucrează pământul în ţinutul de la mijloc[69] sau cel cu căciulă şi boi mulţi, locuitor al ţărmului[70] îmbelşugat (XVII, 250).

Nume ca „scit", „geţi", „daci", „pileat" nu mai avea în acea vreme decât sensul unor arhaisme literare, dar din

---

67M Autorul se referă, probabil, la vizigoții din Dacia Mediterranea la cate Niceta avea mare trecere; cf. In). Ist. Rom. (Fontes), II, p. 181, nota 3.

681 1 Este vorba de cele două Dacii.

691 3 Este o aluzie la Dacia Mediterranea (cu centrul la Naissus, Niș, Iugoslavia).

70" Este o aluzie la Dacia Ripensis, provincie romană înființată de Aurelian la sud de
Dunăre după retragerea trupelor din Dacia în 271 e.n.

conţinutul poemului, scris în limba latină, reiese clar că misiunea evanghelică a lui Nicetas nu se mărginea la Dunărea Daciei aureliene, ci se extindea şi asupra populaţiilor de la nord de fluviu, prin care trebuie să înţelegem, în primul rând, pe romanii rămaşi în Dacia traiană[71]. De altfel, în această privinţă, mai sunt şi alte mărturii, din care rezultă că Nicetas a fost „apostolul daco-romanilor”; existenţa însuşi în inima Daciei, în secolul al IV-lea, a unei populaţii creştine vorbind latineşte este dovedită şi de inscripţia de la Biertan (jud. Sibiu) datată în secolul al IV-lea e.n., inscripţie ce constituie o importantă mărturie cu privire la începuturile creştinismului şi dovedirea continuităţii populaţiei daco-romanice în Transilvania.

Augustinus (354430), unul din cei mai iluştri gânditori ai creştinismului antic, s-a născut în Numidia (Africa), a făcut studii de retorică la Cartagina şi a profesat retorica la Roma şi la Mediolanum (Milano); după ce a trecut la creştinism s-a întors în Africa. A lăsat un mare număr de scrieri profane şi religioase cu informaţii foarte variate. În lucrarea sa de apărare a creştinismului *Cetate*a lui *Dumnezeu* (*De civitate Dei*), dă ştiri şi despre persecuţiile lui Athanaric împotriva creştinilor duse „cu o cruzime uimitoare” (XVIII, 52). Regiunea din răsăritul Carpaţilor stăpânită de regele therving (vizigot) e numită de el *Gothia*.

Rufius Festus Avienus (sec. IV e.n.), poet roman, s-a născut la Bolsena în Etruria şi a fost preconsul în Africa în anul 366 şi următorii. El a scris mai mult poezii didactice, iar printre altele şi o lucrare de geografie intitulată *Descrierea famintului* (*Descripţia orbis terrae*, în 1394 hexametri latineşti) în care transmite ştiri, luate de la autori mai vechi. În această operă îl parafrazează, cu deosebire, pe Dionysios din Alexandria din secolul al II-lea

71» « V. PÂRVAN, op.cit., pp. 158-178.

e.n. (*Periegesis*), care la rândul său reproducea informaţii şi mai vechi. Nefiind originală, informaţiile servesc ca mijloc de comparaţie cu lucrările mai vechi, repetându-se şi datele cu privire la regiunile noastre: „Din năprasnicele întunecimi barbare izvorăşte şi Dunărea (...). El (fluviul – n.r.) se îndreaptă spre răsărit şi se varsă în Pontul Euxin; îşi scurge apele în mare prin cinci guri, unde se înalţă insula Peuce (...). De aci înainte pe unde şuieră suflarea acvilonului îngheţat, stăpânesc sarmaţii, germanii, getul, fioroşii bastarni şi neamurile dacilor”... (435, 440).

História Augusta (sec. IV) reprezintă o colecţie în care se cuprinde o serie de biografii ale împăraţilor romani de la Hadrian şi până la Numerianus (117284 e.n.) inclusiv uzurpatorii, scrise în cursul secolului IV, cu interpolări adăugate în secolul următor. Este intitulată *Scriptores Historiae Augustare*, prezentându-se ca o lucrare colectivă scrisă de şase autori, ale căror nume nu sunt însă sigure; *Aelius Sparţianus*, *Iulius Capitolinus*, *Vutcacius Gallicanus*, *Aelius Lampridius*, *Trebeltius Pottio* şi *Flavius Vopiscus*. Cercetările recente au constatat că după data redactării (sfârşitul sec. al IV-lea sau începutul sec. al V-lea) şi după caracterul unitar al întregii scrieri, ea nu poate fi atribuită decât unui singur autor de inspiraţie păgână; un exponent al clasei senatoriale, care pentru a-şi afirma punctul de vedere a denaturat faptele. Cu toate defectele sale de compoziţie şi de probitate, această lucrare constituie[72], prin informaţiile sale, un important izvor istoric pentru secolul al II-lea şi, mai ales, pentru secolul al III-lea e.n. Adesea oferă ştiri interesante despre regiunile noastre. Aflăm, astfel, de l*asparţi anus*, că Hadrian a respins în 117118, atacurile iazigilor din Câmpia Tisei asupra Daciei (populaţie din familia sarmaţilor ce au convieţuit cu dacii liberi în zona extracarpatică a României) şi a potolit agitaţia roxolanilor, care, nemulţumiţi cu subvenţiile

721 6 Izv. Ist. Rom. (Fontes .. J, II, pp. 97, 105, 109.

plătite de Imperiu, ameninţau cu război (*Vita Hadr.*, 56).

„Apoi, aflând de năvala sarmaţilor şi a roxolanilor a plecat în Moesia, după ce şi-a trimis înainte armatele. Pentru un timp scurt a pus în fruntea Pannoniei şi a Daciei pe Március Turbo (...). După ce a aflat pricina, el (Hadrian – *n.r.*) a încheiat pace cu regele roxolanilor care se plângea de micşorarea subvenţiilor băneşti".

Lui *Iulius Capitolinus* îi sunt atribuite informaţiile că sub Antoninus Pius a fost respins un atac al dacilor liberi asupra provinciei traiane (*Vita Anton.*, 5, 4) şi ne dă o listă, discutabilă, a populaţiilor de la nord de Dunăre care au atacat Imperiul roman în timpul războaielor marcomanice ale lui Marcus Aurelius (*Vita M. Ani.*, 22, 1): „toate neamurile, începând de la graniţa Ilyriei şi până în Gallia au conspirat împotriva imperiului, cum ar fi marcomanii, variştii, hermundurii şi cvazii, suevii, sarmaţii, lacringii şi burii; aceştia şi alţii împreună cu victualii, sosibu, sicobiţu, roxolanii, bastarnii, alaun, peucinii, costobocii", incluzându-i greşit pe roxolani şi pa alani, care de fapt au rămas liniştiţi în acele împrejurimi, dar omiţând în schimb pe hasdingi şi pe cotini care sigur au atacat Dacia şi Pannónia. Ne dă informaţii, de altfel destul de îndoielnice, asupra originii lui Maximinus Tracul, care ar fi avut un tată got, adică din Dacia, şi o mamă alană, deşi tot el ne dă indicii pentru a deduce, mai plauzibil, că acest împărat din secolul al III-lea ar fi fost „get" din Moesia Inferioară, originea sa germanică fiind o născocire a autorului (*Vita Maxim.*, 19). Prin Capitolinus ni s-au transmis şi ştirile istoricului atenian de la mijlocul secolului al III-lea Dexippos (v. / 53) cu privire la invaziile carpo-gotice de la Dunărea de Jos în secolul al III-lea şi la distrugerea Histriei: „Sub aceştia[73], carpii s-au luptat împotriva moeşilor (adică a locuitorilor din Moesia Inferioară – *n.r.*).

73 In anul 238.

18 Sub numele de sciți trebuie să înțelegem goți.

Tot atunci a avut loc şi începutul războiului cu sciţu26 şi distrugerea cetăţii Histriei, sau după cum spune Dexippos, a cetăţii histriene" (*Vita Max. şi Balb.*, 16, 3). În realitate luptele cu goţii s-au dat mai târziu, iar distrugerea cetăţii27 a avut loc într-adevăr, dar la o dată ce corespunde cu a doua jumătate a secolului al III-lea şi deci, probabil, odată cu invazia goţilor.

Aelius Lampridius vorbeşte despre tulburările din provincia Dacia din timpul împăratului Commodus (*Vita Commod.*, 13). *Trebellius Pollio* (XXX, Tyrauni, 9) ne informează despre scurta domnie a împăratului Regalianus care „era de neam dac, fiind chiar rudă cu însuşi Decebal", transmite ştirile lui Dexippos (v. mai sus) privitoare la invaziile maritime ale goţilor din vremea lui Gallienus, inclusiv despre distrugerile comise de aceştia la gurile Dunării şi la Histria cu prilejul invaziei din anul 267 (*Vita Gali.*, 13, 6). De asemenea, povesteşte despre marea invazie din anul 263269, pornită de la gura Nistrului (Tyras) şi terminată, după ocolirea întregii Tracii şi a

---

11 Vezi pentru această problemă V. PÂRVAN, începuturile vieții romane la gurile Dwtdrii, ed. a. doua. Edit, științifică. București, 1974.

" Vezi pentru această problemă VL. ILIESCU, op. cit.

'••Pentru a se acoperi In fața opiniei publice și a da impresia că nu s-a pierdut o provincie romană. Aurelian a înființat o nouă Dacie — Dacia Ripensis —, între Moesia Superioară și Inferioară.

10 Vezi și G. POPA-LISSEANU, Izvoarele istoriei românilor. IX-X, București 1936, pp. 23— 42; 61, 97.

" GH. POPA-LISSEANU, Ixvoatele ... Ambasadele lui Priscus. VIII, 1936, pp. 81-137.

Termenul este folosit șl de Priscus în același sens în care este uzitat de vechii greco-romani, care considerau drept, „barbare" toate popoarele străine de civilizația greco-romană. cu excepția egiptenilor.

M Aproximativ 12,5 km ; se pare că solii au trecut Dunărea în apropiere de Baziaș.

Macedoniei, cu decisivul dezastru al agresorilor la Naissus: „În cele din urmă diferitele ramuri ale sciţilor, peucii, greuthungii, ostrogoţii, thervingii, vizii, gepizii, chiar şi ceilalţi şi herulii, din dorinţa de a prăda, au năvălit pe teritoriul roman şi au devastat aici multe, în timp ce Claudius era ocupat cu altele şi în timp ce se pregătea ca un împărat pentru acest război pe care l-a şi terminat" (*Vita Claudii*, 612). Deşi Trebellius Pollio se arată peste tot foarte răuvoitor la adresa lui Gallienus, nu pomeneşte nimic despre „pierderea" vreunei părţi din Dacia sub domnia acestui împărat, tăcere care dovedeşte suficient lipsa de orice temeinicie a interpretărilor neştiinţifice despre o evacuare a Daciei încă de pe atunci.

În sfârşit, *Flavius Vopiscus*, biograful lui Aurelian (pe care ţine să-l elogieze în chip deosebit), menţionează părăsirea Daciei traiane, abia sub acest împărat, reproducând aproape cuvânt cu cuvânt relatările succinte ale lui Eutropius, fără nicio valoare istorică. „Văzând Illyricul devastat, iar Moesia pierdută şi nemaisperând să mai poată păstra Dacia transdunăreană, provincie pe care Traian o crease, el a părăsit-o28, retrăgând armata şi pe provinciali. Populaţiile pe care le-a scos de acolo, le-a aşezat în Moesia şi a numit-o «Dacia sa*29, provincia care acum desparte cele două Moesii" (*Vita Aurel.*, 39). Nimic nu îndreptăţeşte, în acest pasaj, lipsit de judecată, ideea că Aurelian ar fi retras toată populaţia provinciei Dacia din moment ce, cu un rând mai sus afirmă că Moesia era pierdută; ce rost mai avea acest transfer de populaţie? Prin *provinciales* nu se pot înţelege decât aceia care alcătuiau cadrele administrative şi economice ale provinciei, funcţionarii şi bogătaşii80. Mai înainte de această „evacuare", tot după cum ne spune Vopiscus, Aurelian zdrobise în anul 271, în şesurile Munteniei, o coaliţie de goţi şi daci liberi (22, 2), iar în anul 272 nimiceşte lângă Carsium, în Dobrogea, trupele carpilor...

Deci după pacificarea Orientului, Aurelian s-a întors victorios în Europa şi aici a sfărâmat trupele carpilor" (*Vita Aurel.*, 30, 4). Conform celor arătate de Ammianus Marcellinus, unii carpi au fost colonizaţi în Dobrogea, iar alţii au continuat să trăiască în teritoriul lor de baştină.

Paulus Orosâus (sec. IV-V), preot spaniol, s-a născut în Catalonia. În principala sa lucrare *Historiae adversus paganos*, în şapte cărţi, găsim şi unele informaţii geografice referitoare la spaţiul dacic. Astfel, vorbind de cursul Dunării (numită şi Ilister), spune că „la răsărit se găseşte Alania, la mijloc Dacia unde e şi Goţia (*Dacia ubi et Gothia*)" (I, 2, 53). Concepe Moesia în vechea ei întindere dinainte de Domiţian, ca hotare „dinspre răsărit gurile Dunării, dinspre sud-est Thracia, dinspre miazăzi Macedonia, dinspre sud-vest Dalmaţia, dinspre apus Istria, dinspre nord-vest Pannónia şi dinspre miazănoapte Dunărea" (I, 2, 55). Despre Dacia traiană din timpul său spune că este „pierdută pentru totdeauna" (VII, 22). Confundă, ca şi alţi autori din vremea sa, pe geţi cu goţii, din cauza asemănării de nume, dar şi pentru că locuiseră în secolul III-IV în aceleaşi ţinuturi. Interesant este şi pasajul în care se arată cum împăratul August a fost silit, după doisprezece ani, să deschidă din nou porţile templului lui Ianus, din cauza „mişcării dacilor" (*Dacorum commotione*) (VI, 22).

Philostorgius (368425), cleric arian, prieten cu episcopul Leontius din Tripolis (originar din Moesia), a scris în greceşte, o *Istorie eclesiastică*, în care vorbeşte despre Ulfila „unul din sciţii de dincolo de Istru (pe care cei vechi îi numeau *geţi*, iar cei de acum îi numesc *goţi*)". Ne spune că la goţi, creştinismul a fost răspândit prin locuitorii din Asia Minoră capturaţi cu prilejul invaziilor maritime din vremea lui Valerian şi Gallienus. Ulfila descindea dintr-unul din acei captivi, adus din Cappadocia. Tot de la Philostorgius aflăm că în secolul al IV-lea, goţii au

devastat oraşul Halmyris, situat în nordul Dobrogei, între lacul cu acelaşi nume (azi Razim) şi braţul Pence (Sf. Gheorghe).

Zosimus, scriitor grec, a trăit la Constantinopol pe la mijlocul secolului al V-lea. A scris obiectiv şi destul de critic o *Istorie* a împăraţilor romani, evenimentele fiind orânduite în şase cărţi, începând cu Augustus şi sfârşind cu anul 425, în timpul domniei lui Theodosius al II-lea. Era un adversar al creştinismului. Amănunte interesante ne înfăţişează Zosimus despre locuitorii de la nordul Dunării care în vremea sa, îşi continuau îndeletnicirile agricole şi păstoreşti. Este una dintre cele mai bune opere istorice din ultima perioadă a literaturii greceşti clasice, constituind un preţios izvor pentru evenimentele din secolele III-IV, dând informaţii despre războaiele şi moartea lui Decius (în anul 251) în Moesia Inferioară, despre invaziile maritime ale goţilor din vremea lui Gallienus, despre expediţia lui Constantin cel Mare din anul 322 în stânga Dunării, probabil în Muntenia, împotriva „sarmaţilor", al căror rege Rausimodus a căzut în luptă, despre agitaţiile goţilor lui Athanaric [sciţii de (peste Istru)] care îl sprijiniseră pe uzurpatorul Procopius împotriva lui Valens, despre expediţiile acestuia din anii 367369 împotriva lui Athanaric. Cu amănunte completează ştirile lui Ammianus Marcellinus (vezi p. 61) despre împrejurările în care Athanaric a fost silit să părăsească ţara noastră şi să ceară azil în anul 381, la Constantinopol, unde curând avea să moară, fiind înmormântat de Theodosius I cu mare cinste. De asemenea, de la Zosimus ştim că cete de scyri (germanici) şi de „carpodaci", amestecate cu huni, care invadaseră Moesia, au fost respinse de Theodosius (IV, 34).

Priscus Panites (sec. V), sofist şi retor, istoric şi diplomat, originar din Pauion (în sudul Traciei), a făcut parte dintre membrii soliei bizantine conduse de Maximus, trimisă de împăratul Theodosius al II-lea în anul 448, la

curtea lui Attila, regele hunilor, pentru negocieri. La întoarcerea la Constantinopol el a descris, în greceşte, impresiile sale de călătorie, dovedindu-se în acelaşi timp şi un excelent reporter. Observaţiile prilejuite de călătorii (*Ambasadele*) au fost sintetizate în lucrarea sa de căpetenie intitulată *Istoria Bizanţului* (înglobate şi evenimentele în legătură cu Attila), iar fragmente din această operă şi din lucrarea *Istoria goţilor* s-au păstrat în excerptele făcute mai târziu, în timpul împăratului Constantin Porfirogenetul (912959), *Excerpta de legationibuf1*. În acest raport, găsim şi unele ştiri importante de ordin geografic şi etnografic în legătură cu vestul spaţiului Daciei, într-o vreme când dominaţia hunică se întindea din Asia Centrală până în Pannónia. Drumul lui Priscus spre curtea lui Attila, şi a ambasadorilor respectivi, a trecut prin Philippopolis (azi Plovdiv), Serdica (Sofia), Naissus (oraşul iugoslav Niş), apoi mai departe spre nord, probabil pe valea Moravei, şi, în continuare – traversând Dunărea – pe teritoriul actual al ţării noastre, prin Banatul de azi; solii romanilor au mers şapte zile până la curtea regelui hun. Dar e bine să reproducem din pasajele referitoare la această călătorie.

„Apoi dintr-o regiune plină de dealuri am ajuns într-o câmpie împădurită. Acolo ne-au primit luntraşii barbari33 în bărci monoxile făcute din trunchiuri de copaci, tăiate şi scobite de ei înşişi. Ei ne-au trecut dincolo de fluviu (Dunărea) cu toate că nu se pregăteau pentru noi (...). După ce am trecut Istrul şi am străbătut împreună cu barbarii un drum de aproape şaptezeci de stadii33, am fost nevoiţi să ne oprim într-o câmpie până când Edecon l-a înştiinţat pe Attila despre sosirea noastră (...). Ajunşi la corturile lui Attila, solia bizantină a rămas acolo „numai o singură zi, iar a doua zi ne-am dus împreună cu Attila în ţinuturile dinspre miazănoapte ale ţării (...). Iar Attila s-a oprit într-un sat, unde voia să se însoare cu fata lui Escam:

căci avea mai multe soţii, dar o lua şi pe aceasta, după obiceiul scitic (). De acolo am călătorit pe un drum neted, aşezat într-o câmpie şi am trecut peste multe râuri navigabile, dintre care cele mai mari, după Istru, erau aşa numitul Drecon, apoi Tigas şi Tiphisas. Pe acestea le-am trecut în bărci monoxile (ciobace), de care se foloseau locuitorii de pe malurile nurilor, iar pe celelalte le-am trecut pe plute, pe care barbarii le poartă în căruţe, deoarece locurile sunt mlăştinoase. Ni se aducea de prin sate mâncare, şi anume în loc de gnu, mei, în loc de vin, mied (medos) numit astfel în graiul locuitorilor indigeni. De asemenea şi servitorii noştri care ne însoţeau aveau şi ei o băutură preparată din orz. Barbarii o numesc kamos. După ce am străbătut un drum lung, spre scăpătat ne-am aşezat cortul lângă un lac, care avea apă bună de băut şi la care locuitorii satului vecin veneau după apă" 34. Este vorba aşadar de o populaţie agricolă, sedentară, care nu era de origine hună şi care prezenta însemnătate economică şi politică. După O. Diculescu86, cele trei nume de râuri bănăţene, stâlcite sau date de huni sau de germanici preluate de la populaţiile autohtone, ar putea fi identificate cu Timişul (Tiphisas, Tibiscus), Bega (Tigas) şi cu Mureşul (Dreccon, Drecon). Originea termenului *medos*, „mied", este foarte discutată, căci nu se întâlneşte numai în limbile slave, dar şi în cele germanice vechi, în greacă şi chiar în sanscrită. Nu poate servi prin urmare la determinarea limbii localnicilor de la care Priscus l-a auzit. La fel în ce priveşte termenul kamos.

După cale de şapte zile solii au ajuns la reşedinţa lui Attila36, unde Priscus, în timp ce se plimba prin faţa palatului lui Attila este salutat de un om, spre surprinderea sa, în limba greacă, „«Fiţi binevenit î», iar eu am răspuns mirat că un scit vorbeşte în greceşte. Căci sciţii37 sunt amestecaţi şi pe lângă limba lor barbară caută să vorbească sau limba hunilor sau a goţilor sau a ausonilor,

atunci când unii dintre dânşii au de-a face cu romanii”. Se ştie că Ausonia este un nume străvechi al Italiei. Priscus înţelegea prin limba ausonilor atunci când este vorba de limba latină, şi „limba romanilor” sau „elina” când are în vedere limba greacă „şi nu lesne vorbeşte cineva dintre ei greceşte, decât doar cei care au fost luaţi prizonieri şi din Trăda şi de pe ţărmul Ilyriei”. Acest grec care îşi cumpărase libertatea preferase să rămână în teritoriul bunic „deoarece străinii care rămân la sciţi în urma războiului îşi petrec viaţa în linişte, fiecare se bucură de ceea ce are şi nu supără pe nimeni, dar în schimb nu este supărat de loc sau numai puţin”. Acest episod ca şi multe altele din cuprinsul lucrării dovedesc că invazia hunilor a fost distrugătoare în prima fază, existând după aceea o linişte şi chiar o bunăstare în teritoriul asupra căruia se întindea stăpânirea hunilor, inclusiv Dada, deoarece aceştia nu l-au ocupat direct şi permanent. Ei îşi exercitau controlul prin „vizite” şi expediţii de pedepsire pentru cei ce nu-şi îndeplineau obligaţiile de supuşi. În perioada bunică (sec. V-VI e.n.) centrul de greutate al vieţii economice se deplasează spre mediul rural mai bogat în trai, fapt ce explică, de altfel, lipsa unor date documentare despre existenţa oraşelor de odinioară care decad, fiind date uitării. În schimb populaţia daco-romană este prezentă pretutindeni în mediul rural, continuându-şi formele tradiţionale de viaţă din secolele anterioare38.

Cu ocazia banchetului oferit la curtea lui Attila a luat parte şi un bufon, Zercon, un poliglot: „Amestecând în graiul ausonilor vorbe ale hunilor şi goţilor, a produs veselie şi i-a făcut să râdă în hohote”. La curtea regelui hun se vorbeau limbile latină, bunică şi gotică. Faptul că se întrebuinţa limba latină se explică nu numai prin prestigiul acestei limbi, dar şi prin aceea că populaţia locală, romanică, urmaşa romanilor provinciali, vorbea latineşte şi chiar furniza interpreţi, Priscus confirmând chiar prezenţa

la masă a unuia dintre barbari care cunoştea limba ausonilor.

Prâscianus (sec. V-VI), gramatic erudit, originar din Mauretenia, a trăit la Constantinopol în vremea împăratului Anastasius (491 518). A scris, în latineşte, printre altele, opera sa fundamentală de gramatică*Institution's grammaticae* şi o descriere geografică în versuri *Periegesis*, parafrazare după lucrarea cu titlu similar a lui Dyonysios Periegetul. În lucrarea menţionată, el a salvat de la uitare comentariile lui Traian despre războaiele dacice care s-au pierdut şi din care reproduce câteva cuvinte (*înde Berzobim deinde Aizi processimus*), despre prima campanie a împăratului în Banat. În *Periegesis* reproduce menţiuni mai vechi despre cursul Istrului şi despre Deltă, despre geţi, daci, bastarni, moesi, traci, precum şi observaţii despre Marea Neagră şi insula de la gurile Dunării care era locul de întâlnire al păsărilor, căutând să explice numele Leuce („albă"), al acestei insule prin „multele sale păsări albe ca zăpada" (*pascit aves quoniam multos candor e nivali*).

Iustinâan (482565), împărat (527565), la origine trac romanizat, a emis în anul 535, prin *Novella XI*, un edict prin care instituia la Iustiniana Prima, adică Scupi (Skopje), un arhiepiscopat. Documentele precizează provinciile puse sub autoritatea acestui arhiepiscopat, printre care figurează şi *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea*, precum şi două dintre cetăţile romane care fuseseră reînfiinţate, între timp, în stânga Dunării, în fosta Dacie Traiană, ca *Recidiva* şi *Litterata* în Banat. *Recidiva* pare a fi o stricire pentru Arcidava (Văr adia, în Banat) 39, iar *Litter ăla* este *Leder aţa* situată în vremea lui Traian pe dreapta Dunării, dar prezentată pe vremea lui Iustinian ca un cap de pod pe stânga.

Procopius (cca. 500 cca 565), important istoric al epocii lui Iustinian, s-a născut la Caesareea pe la sfârşitul

secolului al V-lea şi a murit la Constantinopol, unde a îndeplinit înalte funcţii demnitare. A participat la campanule din Africa împotriva vandalilor în anul 533, din Italia împotriva goţilor (ostrogoţilor) în 536 şi din Orient împotriva perşilor în 541, însoţindu-l, ca secretar şi consilier, pe generalul Belisarius. A scris, în greceşte, *Istoria* acestor războaie flaropixóv), în opt cărţi, *Despre zidiri de cetăţi* (ITspl xticiloctcov, *De aediziciis*) şi *Anecdota* CAvéxăora), o expunere a măruntelor cancanuri de la curtea lui Iustinian, apărută după moartea împăratului, cunoscută şi sub numele de *Istoria secretă*.

În *Istoria războiului vandalic* (*Despre războaie*), cărţile trei şi patru, dă o definiţie „goţilor (ostrogoţilor), vandalilor şi gepizilor", pe care „unii îi numeau neamuri getice40. Toţi aceştia se deosebesc între ei prin nume (...), dar încolo sunt în toate la fel. Căci toţi sunt albi la trup şi cu părul blond, înalţi la statură, frumoşi la chip şi folosesc aceleaşi legi. Toţi sunt de credinţa lui Arius (creştini arieni – *n.r.*), şi au o singură limbă, numită gotică. Eu cred că la obârşie se trag cu toţi dintr-un singur neam şi s-au deosebit după numele conducătorilor lor. Acest neam locuia din vechime dincolo de fluviul Istros" (III, 2, 1 6). Ultima afirmaţie se referă la expansiunea goţilor în răsăritul Daciei şi în regiunile sarmitice în secolele III şi IV.

În *Istoria războiului gotic*, cărţile cinci-opt, sunt pomenite atacurile date asupra provinciilor de la Dunărea de Jos, în vremea lui Iustinian, de „huni, anti şi slavi (sclaveni)", precum şi expediţiile de represalii ale trupelor romane în stânga fluviului, unde se aşezaseră vremelnic aceste populaţii. Cu prilejul unei asemenea expediţii a căzut în luptă generalul Chilbudios, iar armata sa zdrobită. Tăinuindu-i moartea, antii (grup de triburi slave) ar fi căutat să-i înşele pe romani, fără succes, trimiţând în Imperiu pe unul de ai lor care vorbea bine latineşte (poate un daco-roman dintre supuşii lor) şi care s-a dat drept

Chilbudios. În tratativele cu aceşti anti, căutând să-i atragă ca aliaţi împotriva „hunilor” (resturi rămase după dezmembrarea domeniului lui Attila), Iustinian le-a îngăduit să se aşeze în jurul unei vechi cetăţi romane din stânga Dunării *Turris* (poate Turnu-Măgurele), întemeiată de Traian şi acum ruinată şi pustie, dar aparţinând Imperiului roman, în baza vechiului său drept. De aci reiese clar că Imperiul roman n-a renunţat niciodată la drepturile sale în stânga fluviului menţinându-şi stăpânirea pe o largă fâşie la nord de Dunăre, existând astfel un contact permanent cu Imperiul roman şi în cursul secolelor următoare. În aceeaşi „Istorie”, Procopius vorbeşte de gepizii din nordul Dunării, care, ca federaţi ai Imperiului, se aşezaseră şi în întreaga Dacie aureliană.

În *istoria secretă* (18) se repetă ştirile despre expansiunea gepizilor în provinciile din sud-vestul Daciei şi despre invaziile hunilor, sclavenilor şi antilor până aproape de Bizanţ.

Dar lucrarea lui Procopius care cuprinde cele mai valoroase informaţii pentru noi, (istorice şi geografice), este *De aedificiis*, în care autorul dă o listă a fortificaţiilor din Imperiu, zidite sau refăcute de Iustinâan la Dunăre. Acest fapt dovedeşte menţinerea stăpânirii romane la nord de Dunăre în perioada cuprinsă între domnia lui Aurelian (270 – 275) şi invazia hunilor când se produce o slăbire sensibilă a raporturilor daco-romane, după care se vor reîntări în perioada imediat următoare până către sfârşitul secolului al VI-lea. Numărul lor este foarte mare, peste 700 căci, potrivit strategiei evoluate din acea vreme, asemenea construcţii de apărare nu se făceau numai pe graniţă ca mai înainte, ci şi în interiorul provinciilor, la toate răspântiile de drumuri importante, la noduri, la puncte obligatorii de trecere. Scythia (Dobrogea) şi celelalte provincii de la Dunărea de Jos, aflându-se în calea celor mai primejdioase atacuri ale populaţiilor în migraţie

transdanubiene spre Constantinopol, s-au bucurat de o deosebită grijă în această privinţă: „Acum voi arăta şi cum a întărit ţărmul fluviului Istru, care se mai numeşte şi Dunăre, cu fortificaţii şi garnizoane de soldaţi. 2. Căutând să oprească trecerea Dunării de către barbarii care locuiau de cealaltă parte, împăraţii romani de odinioară au acoperit tot ţărmul acestui fluviu cu fortificaţii, nu numai în dreapta fluviului, ci au zidit pe alocuri şi în partea opusă oraşele[74] întărite şi cetăţi" (IV, 5, 1, 2). În lucrarea sa, Procopius dă numele localităţilor fortificate, dar foarte adesea fără o ordine sistematică şi fără un minimum de precizii topografice, aşa că foarte multe din ele, simple aşezări rurale necunoscute din alte izvoare, rămân neidentificate; în schimb, cum numele lor sunt în majoritate de vechi origini preromane, lista lui Procopius prezintă o deosebită valoare ca document pentru toponimia traco-getică a acestor provincii12.

Capitolele 6, 7 din cartea a IV-a a lucrării sunt consacrate fortificaţiilor de pe porţiunea Dunării, corespunzătoare provinciilor Illyria, Moesia Secunda şi Scythia. Ne reţine atenţia sistemul fortificaţiilor de la Dunărea inferioară, unde apar şi câteva capete de pod în stânga fluviului, cu justificarea că era necesar ca fluviul să fie străjuit de ambele părţi; unele întăriturii existente înaintea lui Iustinian au fost reconstruite.

„Lângă malul fluviului se află o fortăreaţă veche, numită a hunilor[75] de care împăratul avu grijă deosebită, mai ales în privinţa zidului înconjurător. Este un loc, nu prea departe de această fortăreaţă a hunilor, unde erau

---

74 Romanii au păstrat fără întrerupere capetele de pod și după retragerea aureliană și pînă la Attila, fapt atestat de descoperirile arheologige (ceramică) și monetare din Dobrogea, Banat și

75 G. POPA-LISSEANU, Izvoarele istoriei românilor, XV, Principius De aedificius, București,

1939.

două întăriturі de ambele părţi ale fluviului Istrus şi anume Palatiolum în Illyria şi Sycibida de cealaltă parte. (IV, 6, 3334).

Cele două cetăţi: cea din dioceza Illyriei (mai precis Dacia Ripensis) numită *Palatiolum* şi cea din faţa ei, *Sycibida* (corect *Sucidava* la Celei), ruinate cu timpul, au fost renovate de Iustinian, care a tăiat astfel calea barbarilor. Fortăreaţa Palatiolum era situată chiar la extremitatea podului de lemn care fusese construit de Constantin cel Mare pentru legătura cu Sucidava şi care desigur nu mai exista în vremea lui Iustinian. Printre alte fortăreţe Procopius menţionează cetatea *Transmarisca* (Tutrakan, Bulgaria): „În faţa ei, pe celălalt mal, împăratul roman Constantin construise odinioară, cu multă grijă, fortăreaţa numită Daphne[76], socotind că nu va fi inutil să fie străjuit acolo fluviul de ambele părţi. Cu trecerea timpului barbarii au distrus totul, iar împăratul Iustinian a zidit-o la loc începând din temelii" (IV, 7, 7 8). După acestea s-a îngrijit de cetăţile *Altina* şi *Candidiana* (probabil Malăk Preslaveţ din Bulgaria), *Sauupyrgos* (neidentificat), *Durostorum fi Sucidava*. *Altina* (probabil Oltina) este intercalată greşit înainte de Candidiana. În interior faţă de aceste localităţi dunărene sunt menţionate *Questris*, *Palatnatis* (Kiosë-Aidin?), *Adina* (localitatea neidentificată din sudul Dobrogei), *Tilicion*, neidentificată.

În Dobrogea, care făcea parte integrantă din

---

43 Această localitate, probabil o rămășiță a efemerei formațiuni politice de după moartea lui Attila, din această regiune, poate fi presupusă în fața actualului lac Poteln; cf. Izv. 1st. Rom. (Fontes), vol. II, p. 467, nota 114.

44 Cf. D. TUDOR, op. cit., p. 451 ; vezi și nota 7, p. 103,

41 Cf. însă recent A. ARICESCU în „Dacia", XIV, 1970, propune Tropaeum Traiani. precum și alte noi identificări.

76 V. PÂRVAN, Cetatea Ulmetum, 1-111, București, 1912-1915, în „An. Acad. Rom.

Imperiul bizantin, Iustinian ridică numeroase construcţii noi sau le reface pe cele distruse, fapt confirmat şi de săpăturile arheologice şi descoperirile numismatice. Astfel în provincia Scythia sunt scoase în evidenţă mai întâi cetatea *Sanctus Cyrillus* (KvpÊXXoc), probabil la Rasova în apropiere de Cernavodă (Axiopolis) [77], apoi *Ulmetum* (în mijlocul Dobrogei, la Pantelimonul de Sus) 49, care după ce „barbarii sclavini îşi făcuseră acolo un loc de pândă, unde stătuse un timp foarte îndelungat, ea fusese lăsată cu totul în părăsire şi nu mai rămase nimic din ea decât numele. Pe aceasta a rezidit-o din temelie şi a scăpat astfel părţile acelea de năvălirile sclavinilor".

...(IV, 7, 1718), ce reprezentau grupuri avansate de slavi desprinse din masa principală a slavilor de curând veniţi în Câmpia Română. „Undeva, după ea, se află oraşul *Ibida* (Slava Rusă*n.r.*), ale cărui ziduri se ruinaseră în mare parte; pe acestea împăratul le-a renovat în grabă şi a făcut astfel ca oraşul să fie cât se poate de întărit" (IV, 7, 19). Mai departe exista *Aegissus* (Tulcea) şi o altă fortăreaţă la extremitatea Scythiei Minore „cu numele *Halmyris*" pe care fiind în mare parte distrusă, Iustinian a reînnoit-o.

În capitolul 11, după ce a terminat descrierea cetăţilor principale din celelalte provincii ale diocezei Tracia, Procopius înşiră, fără comentarii, fără precizii topografice, şi fără o ordine anumită, o serie de nume de castele (<ppoópta) dintre care cele referitoare la provincia Scythia sunt următoarele. Mai întâi cele cunoscute şi identificate: *Trocsmis* (Igliţa-Turcoaia), *Noviodunum* (Isaccea), *Callatis* (Mangalia), *Zaldapa* (Abtaat, Abrit, Bulg.), *Axiopolis* (Hânogu, la sud de Cernavodă), *Carsium* (Hârşova), *Tomis* (Constanţa), apoi cele cunoscute şi din alte izvoare, dar încă nelocalizate sigur: *Argamum* CApya-ico) (poate trebuie situată la Capul Dolojman, lângă Jurilovca) şi *Constantiana* (poate alt nume al oraşului

77M em. Sect, ist.", XXXIV, (XXXVI-XXXVII).

Tomis, Constanţa), în sfârşit cele total necunoscute: *Grapso*, *Nono*, *Residina*, *Bassidina*, *Beledina* (aceste două localităţi erau probabil lângă Callatis), *Diniscarta*, *Rubusta*, *Capustorus*, *Birginaso*, *Tillito*, *Ancyriana*, *Muridat*) *a*, *Itzis*, *Castellonovo*, *Padisara*, *Bismafa*, *Valentiniana*, *Gratiana*, *Preidis*, *Pauli Mândra* („Stâna lui Paulus"), *Tzasclis*, *Pulchra Theodora* („Frumoasa Theodora", soţia lui Iustinian), *Créas*, *Catassu*, *Nisconis*, *Nov a Iustinian a*, *Praesidium*, *Ergamia*. Încă vreo câteva, ca *Monteregina* („Muntele Reginei"), *Beds*, *Maurovalle* (amestec cu un termen grec: „Valea Neagră"), *Tigra*, *Scedeba*, par să ţină de Moesia Secunda sau Inferioară, fiind citate laolaltă cu cetăţi care se găseau sigur în această provincie, ca *Abrittus* (Razgrad), *Altina* (Oltina), *Novae* (Şiştov), deşi Procopius le pune greşit printre localităţile Scythiei (BxuOAac) [7879].

Interesante sunt deci datele pe care acest autor ni le dă despre fortificaţiile zidite sau restaurate pe malul stâng al Dunării, dovedind străduinţa cu care chiar în această vreme târzie Imperiul roman a continuat să ţină sub controlul imperiului o bună parte din sudul fostei provincii romane. În afară de cazul cetăţii *Daphne* (Dafne) probabil la gura Argeşului, menţionat şi de Ammianus Marcellinus, Procopius vorbeşte, după cum am văzut în cartea a IV-a, de „numărul şi mărimea clădirilor şi a întăriturilor pe care Iustinian le-a ridicat din temelie pe malul de dincolo", în faţa cetăţilor din Moesia Superioară, adică în Banat. Printre ele precizează *Litterata* (Palanca) pe care cei vechi o numeau *Lederata* şi de care a fost vorba în legătură cu Novella XI a lui Iustinian. Ocupându-se de numele cetăţii *Pontes* (Kladovo), de pe malul drept al Dunării, în faţa

---

784 7 Pentru cetățile dobrogene de la Procopius cf. R. VULPE. Histoire ancienne de la Dobroudja. p. 326—340. Pentru toponimie, AL. PHILIPPIDE Istoria românilor, I, Iași, 1925, pp. 427—475.

79c lasici: II Autorii greci, pp. 92—94.

oraşului Drobeta Turnu-Severin, Procopius dă informaţii asupra Podului lui Traian construit de Apollodor din Damasc şi ruinat în vremea sa. Arătând că Traian a zidit câte o cetate la fiecare capăt al Podului, istoricul spune că Iustinian n-ar fi reconstruit stăruitor decât pe cea de la Pontes aflată pe malul drept al fluviului, pe cealaltă, numită *Theodora* (odinioară vechea *Drobeta*, azi Drobeta-Turnu-Severin), socotind-o, că era prea expusă barbarilor pentru a-i da atenţie. În realitate, în săpăturile executate în epoca modernă în ruinele Drobetei, s-au constatat urme de restaurări şi construcţii din vremea acestui împărat48. Au fost realizate poate după anul 560, data cea mai târzie când a fost scrisă lucrarea lui Procopius.

Petrus Patricius (500565) născut la Thessalonic, a profesat retorica la Constantinopol; în anul 538 primeşte titlul de *magister officiorum*, iar în anul 550 pe cel de *patricius*. A scris o *Istorie*, din care nu s-au păstrat decât fragmente. Unele (frag. 35) <B se referă la războaiele purtate împotriva dacilor de către Domiţian şi Traian, care, reprezentând excerpte din Cassius Dio, servesc la completarea lacunelor din rezumatul făcut de Xiphilius după cărţile pierdute ale operei acestuia.

În fragmentul 8 se raportează episodul din anul 238 e.n. când cu prilejul coaliţiei carpilor şi goţilor în Dobrogea şi Moesia, legatul lui Gordian al III-lea (239241), Iullius Menophilus a vârât zâzanie între cele două forţe construise la pace, plătind subsidii numai goţilor, ceea ce i-a făcut pe carpi să trimită o solie la guvernatorul roman în Moesia, fără succes, protestând, în special, că lor li se cuvine o asemenea favoare, deoarece „noi suntem mai vrednici decât goţii”. Raportul dintre cele două forţe transdanubiene la acea dată era într-adevăr în favoarea carpilor.

Ioannes Lydos (sec. al VI-lea, cca. 490565), născut în Lydia, a îndeplinit înalte funcţii demnitare şi a scris, în

greceşte, în vremea lui Iustinian, trei tratate (*Despre magistraturile statului roman*, Despre *luni – calendarul şi sărbătorile romane*, *Despre semne*) în care sunt utilizate lucrări azi pierdute, fiind astfel salvate de la uitare o seamă de ştiri importante. În lucrarea sa *Despre magistraturile statutui roman* (II, 28) vorbeşte de Dacia (căreia îi spune prin confuzie „Scythia”), dând următoarele ştiri luate din *Getica*, opera pierdută a lui Criton, medicul lui Traian: „această ţară este bogată în averi şi puternică în arme şi acum şi că a fost şi mai înainte – ţara pe care mai întâi a cucerit-o Traian, învingând pe Decebal, regele geţilor, şi a adus romanilor cinci milioane de libre de aur şi de două ori pe atâtea de argint, afară de cupe şi de obiecte care depăşeau limita oricărui preţ, de turme, de arme, şi de peste cinci sute de mii de bărbaţi foarte războinici, cu arme cu tot, după cum a afirmat Criton, care luase parte la război” 80. Mai departe, autorul grec, confundând mereu, îl laudă pe Iustinian fiindcă „a creat o prefectură a trupelor din Scythia” şi că astfel „s-a luat la întrecere cu Traian”, hotărându-se să păstreze pentru romani regiunile de la nord” „care lepădaseră cândva jugul”. Confundă deci Dobrogea cu Dacia Traiană părăsită de Aurelian, iar din înfiinţarea de capete de pod pe malul stâng al Dunării sub Iustinian, face o imaginară operă de recucerire a întregii provincii transdanubiene de odinioară.

Ioannes Malalas (cca. 491578), născut în Antiohia, a scris în greceşte o *Chronographia* în 18 cărţi, o istorie a lumii de la creaţie şi până la sfârşitul domniei lui Iustinian, folosind autori mai vechi şi transmiţând ştiri de la unii dintre ei, ale căror opere s-au pierdut. El este singurul autor care îi dă provinciei Dacia Traiană numele de *Dacia Parapotamia*, adică „Dacia de lângă fluviu” (XI).

Dar, în alt loc (XII), atribuie acelaşi nume, *Parapotamia*, Daciei Aureliene. Referindu-se la epoca lui Iustinian, când el însuşi scria, Malalas povesteşte despre o

regină, Boa, care domnea peste hunii sabin, una dintre forţele supravieţuitoare dezmembrării imperiului lui Attila. Această regină, aliată cu Iustinian împotriva perşilor, era văduva unui rege numit *VlacH* (BXàxoc).

Se poate ca acest nume să n-aibă nicio legătură cu denumirea (porecla) preluată de germani de la celţi şi apoi de slavi de la germani pentru a desemna populaţiile romanizate, dar nici nu se poate trece uşor peste coincidenţa cu importanţa numerică şi calitativă a, populaţiilor romanice din Dada şi Pannónia asupra cărora se întinsese de aproape două veacuri stăpânirea vremelnică a hunilor. O influenţă a „vlahilor" din aceste foste provincii romane asupra hunilor n-ar fi fost de loc în afara ordinii fireşti a lucrurilor.

Iordanes51 (mijlocul sec. al VI-lea), got romanizat (cu amestec alan), s-a născut undeva în Moesia, poate la *Durostorum*; a fost mai întâi secretarul unui general got din armata romană, pentru ca apoi, îmbrăţişând creştinismul catolic (sau „ortodox", spre deosebire de „arian"), să ajungă episcop de Ravenna, în Italia. A scris două opere de istorie: *Despre originea şi faptele romanilor* (*De origine actibusque Romanorum* pe scurt *Romană*) şi *Despre originea şi faptele geţilor* (goţilor) (*De origine actibusque Getarum* numită şi *De rebus Geticis-Despre treburile getice* ori mai pe scurt *Getica*). E foarte posibil ca aceste lucrări, date la iveală în anul 551, să fi fost scrise în Dobrogea, la Tomis, dar nici alte ipoteze nu sunt excluse52.[80]

Romană este o cronică universală, un rezumat cronologic, fără o deosebită valoare documentară. Ştirile pe care le conţine se regăsesc în izvoarele mai vechi (Eusebius, Hieronymus, Florus, Rufius Festus şi Marcellinus Comes) din care au fost împrumutate şi care s-

80 G. POPA-LISSEANU, Izvoarele istoriei românilor, XIV, Iordanes, București. 1939. p. 3—7. Izv. 1st. Rom. (Fontes), II, pp. 413—417.

au păstrat. E cazul, de pildă, cu menţiunile despre cucerirea Daciei de către Traian, de „amissa Dacia” sub Gallienus şi de evacuarea ei sub Aurelian, precum şi de înfiinţarea Daciei Ripensis şi Daciei Mediterranea în sudul Dunării (Rom. 267) care se regăsesc la Eutropius. Dar spre deosebire de acesta şi de autorü dinaintea lui, Iordanes vine cu unele informaţii proprii, interesante prin amănuntele pe care le dă în calitatea sa de cunoscător competent al realităţilor dunărene, neacceptând menţiunea predecesorilor săi despre evacuarea populaţiei din Dacia Traiana, ci o corectează, arătând clar caracterul limitat al retragerii romane din Dacia spunând numai că Aurelian a rechemat „de acolo legiunile”. Este un indiciu că în secolul al VI-lea, populaţia romanică continua să existe în nordul Dunării.

Cea de-a doua lucrare, *Getica*, care se ocupă de istoria goţilor, slavilor şi populaţiilor romanizate din sud-estul Europei, inclusiv teritoriul dacic, prezintă un deosebit interes, ca izvor, pentru trecutul ţării noastre deoarece ne transmite o serie de informaţii despre istoria, geografia şi etnografia Daciei în timpul secolelor IV-VI e.n. În ansamblul ei lucrarea are la bază o istorie a goţilor, scrisă în jurul anului 530, în douăsprezece cărţi, azi pierdută, a lui Magnus Aurelius Cassiodorus, în afară de capitolele care se referă la istoria dacilor reproduse după Dion Crysostomos. Dorind să scrie o istorie a neamului său gotic şi pornind de la confuzia frecventă în vremea sa, între goţi şi geţi (v. mai sus, la Procopius), încurcând chiar evenimente memorabile din istoria poporului de la nord de Dunăre, Iordanes nu s-a mulţumit cu datele mai recente privitoare la goţii propriu-zişi, ci le-a precedat cu toate ştirile mai vechi despre geţi (înţelegându-i prin aceştia şi pe daci şi uneori chiar pe tracii balcanici), atribuindu-le de-a valma goţilor. În felul acesta *Getica*, închipuită eronat de autor ca o istorie a goţilor, a devenit în mare parte o

istorie a neamului geto-dac, preţioasă mai ales prin împrumuturile pe care le face din izvoare vechi, azi pierdute, din care ne transmite, destul de corect, pasaje valoroase. Lucrarea începe cu un capitol numit „împărţirea pământului, în care dă o scurtă privire generală asupra celor trei continente cunoscute pe atunci (Europa, Asia, Africa) şi asupra oceanelor aferente. Urmează descrierea insulei Britanice, şi a Scandinaviei (*Scandza*), pe care o socoate tot „insula", apoi a regiunilor din nordul Mării Negre ocupate în cele din urmă de soţi, după plecarea lor din Scandinavia. În capitolul V, vorbeşte şi de ţara gepizilor din secolul al VI-lea în cuprinsul căreia se află şi Dada „apărată de Alpii abrupţi, ca o cunună" (*Dacia est, act coronae speciem arduis Alpibus emunita, V*, 34). La nord şi la vest ţara gepizilor era mărginită de nul *Tisia* (Tora), la sud de „însăşi Dunărea cea mare" (*magnus ipse Danubius*), iar spre est era tăiată de *Flutausis* (probabil stâlcirea unui nume ca, de pildă, *Flumen Alutus*, Oltul), care „se varsă cu furie, repede şi vijelios, în undele Istrului".

În continuare, tot în capitolul V, vorbeşte despre popasurile „goţilor" în „Dada, Trăda şi Moesia", atribuindu-le anacronic, pentru a evidenţia vechimea şi strălucirea goţilor, ştiri şi fapte mult mai vechi ce aparţineau geto-dacilor şi tracilor; confuzia pe care o face Iordanes este evidentă când din zeul getic Zamolxis, din regele trac Seuthes (*Zeuta*) şi din marele preot dac Deceneu (*Dicineus*) îi face regi „goţi". Preţios e pasajul în care îi laudă pe pretinşii goţi, adică pe geţi, pentru destoinicia lor spirituală, citându-l în această privinţă pe excelentul martor Dion Chrysostomos din secolul I e.n. (vezi p. 32). „Deci, geţii n-au fost lipsiţi de oameni care să-i înveţe filosofia. De aceea ei au fost totdeauna superiori tuturor barbarilor şi aproape egali cu grecii, după cum relatează Dion care a compus istoria şi analele lor în limba greacă" (V, 39 – 40).

În capitolul X, atribuind goţilor fapte din istoria sciţilor şi a tracilor, se referă şi la geţii dintre Dunărea de jos şi Balcani; reproducând un pasaj din Dion Chrysostomos spune că Filip al II-lea al Macedoniei (prin 339 î.e.n.), „ducând mare lipsă de bani, după spusele istoricului Dion, s-a gândit să jefuiască cu o armată regulată cetatea *Odyssus* (*Odessos*, azi Varna *n.r.*) din Moesia şi care pe atunci era supusă goţilor (geţilor *n.r.*) din cauza vecinătăţii în care se afla cu oraşul *Thornes*" (*Tomis*, Constanţa); afirmaţia este exagerată, făcându-se confuzie cu situaţia de la sfârşitul secolului al IV-lea, când vizigoţilor li se încredinţase Dobrogea. „De aici preoţii goţilor aceia care se numesc cucernici (*pii*), deschizând în grabă porţile şi îmbrăcaţi în haine albe i-au ieşit înainte cu chitare şi au invocat prin cântece şi rugăciuni pe zeii lor strămoşeşti să le fie favorabili şi să alunge pe macedoneni"… (X, 65). Impresionaţi de atâta credinţă a unor oameni fără arme, macedonenii au renunţat la asediu şi au încheiat pace cu ei.

Capitolul XI, bazat în cea mai mare parte pe Dion Chrysostomos, e deosebit de important pentru noi, fiindcă oferă ştiri de o deosebită valoare despre viaţa spirituală a geţilor şi dacilor, apreciată la un înalt nivel. Vorbind de Burebista şi de sfetnicul său, marele preot Deceneu, textul lui Iordanes stăruie asupra meritelor acestuia de a-i fi disciplinat pe geto-daci şi de a-i fi îndrumat spre ştiinţe. Singurul gând al geţilor era să ducă la „îndeplinire, pe orice cale, ceea ce îi învăţa folositor sfătuitorul lor Deceneu (…) * Iar el, observând înclinarea lor de a-l asculta în toate, şi că ei sunt din fire inteligenţi, i-a instruit aproape în toate ramurile filosofiei; căci era un maestru priceput în acest domeniu. El i-a învăţat etica, dezvăţându-i de obiceiurile lor barbare; i-a instruit în ştiinţele fizicii, făcându-i să trăiască potrivit legilor naturii; transcriind aceste legi ele se păstrează până astăzi, sub numele de

betagines (pasaj intercalat anacronic, referindu-se la goţii adevăraţi din vremea lui Iordanes*n.r.*); i-a învăţat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare, în privinţa minţii; dându-le un exemplu practic, i-a îndemnat să petreacă viaţa în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale Zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele astronomice şi cum creşte şi scade orbita Lunii şi cu cât globul de foc al Soarelui întrece măsura globului pământesc şi le-a expus sub ce nume şi sub ce semne cele trei sute patruzeci şi şase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit până la apus spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc.

Vezi ce mare plăcere, ca nişte oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, când mai aveau puţintel timp liber după lupte. Puteam vedea pe unul cercetând poziţia cerului, pe altul însuşirile ierburilor şi ale fructelor, pe acesta studiind creşterea şi scăderea Lunii, pe celălalt observând eclipsele Soarelui şi cum, prin rotaţia cerului[81] (astrele), care se grăbesc să atingă regiunea orientală sunt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se apoi după o regulă prestabilită".

Deceneu, transmiţând acestea şi alte multe geţilor le-a apărut prin ştiinţa sa ca o fiinţă miraculoasă şi a ajuns să conducă nu numai pe oamenii de rând, dar chiar şi pe regi: „Căci atunci a ales dintre ei pe bărbaţu cei mai de seamă şi mai înţelepţi pe care i-a învăţat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinităţi şi sanctuare făcându-i preoţi şi le-a dat numele de *pileaţi*, fiindcă, după cum cred, aveau capetele acoperite cu o „thiară", pe care cu alt nume o numeau *pilleus* (...); restul poporului a dat ordin să se numească *capillati*" (XI, 69 – 72).

Fireşte, ceea ce citim în cuvintele lui Dion Chrysostomos despre nivelul superior al spiritului geto-dac

---

81" Să nn uităm că în mentalitatea de atunci, ca și la Ptolemeu, era suverană concepția geocentrică.

cuprinde exagerări retorice, dar sunt vrednice de reţinut, pe de o parte miezul de adevăr cu privire la profundele cunoştinţe astronomice şi botanice (plante medicinale, vezi p. 27 la Dioscorides), pe care le deţineau geto-dacii prin vechi tradiţii, iar pe de alta uimirea pe care seriozitatea respectivelor preocupări o impuneau grecilor.

În capitolul XII, descriind din nou Dacia ca ţară pe care o ocupau gepizii în vremea sa şi spunând din nou că este „înconjurată de o cunună de munţi" (*corona montium cingitur*), Iordanes precizează că în interiorul ei se pătrunde, doar prin două intrări: „una pe la Bontás şi alta pe la Tapae (*duos tantum Habens accesus*, *unum per Bontás*, *alterum per Tapas*)". Tapae, cunoscut şi de la Cassius Dio (vezi p. 51), este identificat cu trecătoarea „Poarta de Fier" dintre Banat şi Transilvania, dar „Bontaie" rămâne necunoscută. S-ar putea să fie, precum s-a presupus54, o scâlcire a numelui *Pontes* de la extremitatea de pe malul drept al Podului de la Drobeta, care într-adevăr, reprezenta un punct strategic important de intrare în provincia Dacia.

Că Iordanes omitea mai multe alte puncte prin care se putea pătrunde în Dacia, nu e motiv de reproş. Doar două erau punctele geografice esenţiale de pe drumul principal dintre Moesia Superioară şi Sarmizegetusa, despre care aflase din cărţi. Şi le-a luat drept „porţi" unice. Mai departe, Iordanes spune că „această *Gotia*, pe care strămoşii noştri au numit-o *Dacia* şi care acum se numeşte *Gepidia* (...) se mărginea la răsărit cu aroxolanii (roxolanii), la apus cu iazigii, la miazănoapte cu sarmaţii şi bastarnii şi la miazăzi cu fluviul Dunărea". Sunt hotarele etnice ale Daciei dinainte de venirea goţilor, aşa cum se cunosc la Ptolemeu. Iordanes adaugă că „iazigii sunt despărţiţi de roxolani numai prin ríni Aluta" (*n-am Iazyges ab Aroxolanis Aluta tantum fluvio segregantur*), ceea ce nu s-ar putea interpreta decât în cadrul unei duble insinuări

sarmatice, care, la un moment dat, după părăsirea Daciei romane şi înainte de întinderea dominaţiei gotice-gepidice, probabil pe la începutul secolului al IV-lea, s-ar fi produs din două direcţii, echilibrându-se de o parte şi de alta a Oltului şi suprapunându-se populaţiei romanice băştinaşe. Continuând capitolul, aflăm şi câteva date despre cursul Dunării, care „izvorând din pământurile Alamanniei" (Germania de sud-est ocupată în vremea sa de alamanni*n.r.*), „primeşte de la izvor şi până la gura sa care se varsă în Pont şaizeci de râuri din dreapta şi din stânga, pe o întindere de 1200 mile[82], având forma unei spinări de peşte, în care se înfig râurile ca nişte coaste (...). El se numeşte Hister în limba bessilor (generalizare pentru toţi tracii*n.r.*) şi are adâncimea apei, în albia unde este mai adâncă numai de două sute de picioare" (= 59 m) (XII, 75) 56.

În capitolul XIII, unde e vorba de victoriile dace asupra generalilor lui Domiţian, Iordanes precizează că Fuscus a trecut cu armata sa Dunărea în Dacia „pe un pod de corăbii legate între ele" (*conscrtis navibus ad instar pontis*). În naivul său naţionalism gotic, autorul nu menţionează niciodată înfrângerile suferite de presupuşii goţi, geţii, precum le va trece cu vederea şi pe acelea ale adevăraţilor goţi de mai târziu.

Vorbeşte la un moment, în capitolul XVII, de luptele goţilor cu fraţii lor gepizii, pe care, pe la mijlocul secolului al III-lea, i-a biruit „la oraşul Galtis, pe lângă care curge râul Auha". Aceste elemente geografice n-au fost încă identificate. Încercarea foarte atrăgătoare, de a se localiza

---

82M T. ANTONESCU, Columna Traiană. pp. 9 și 62 (la o copiere tîrzie a originalului prin dictare s-a auzit Bontás, iar ulterior —••n — a fost luat drept —u—).

M Adică 1 852 km. ceea ce reprezintă mult mai puțin dedt lungimea reală a fluviului, care este de 2 850 km.

" Izv. 1st. Rom. (Fontes), H, pp. 419.

Galtis la actualul sat Ungra pe Olt (jud. Braşov), numai pentru coincidenţa cu „Galt", numele răsare cu un mileniu mai recent al acestei localităţi şi pentru vaga asemănare dintre Auha şi Aluta numele antic al râului, nu corespunde împrejurărilor conflictului respectiv, care s-a desfăşurat mult mai probabil în afara Daciei, poate spre răsărit.

În capitolul I se spune că, după moartea lui Attila şi după înfrângerea hunilor la Nedao în Pannónia (anul 454), gepizii învingători „au pus stăpânire în calitate de învingători pe tot teritoriul Daciei (...) necerând nimic de la Imperiul roman, în pactul lor de alianţă, decât pace şi daruri anuale; împăratul le-a încuviinţat atunci bucuros toate acestea şi până astăzi acest popor primeşte de la împăratul roman darul obişnuit" (264). Este o dovadă că Imperiul n-a rămas niciodată indiferent la soarta Daciei după părăsirea ei de către Aurelian, nici chiar după multe secole de la acest eveniment. În acelaşi capitol se precizează că o grupare de huni sadagari, de sciri şi alani, condusă de Candac, a fost primită în Imperiul roman şi colonizată în Scythia Minoră (Dobrogea) şi în Moesia Inferioară. Iordanes precizează că bunicul său Paria a fost secretarul acestui Candac. Apoi spune că „Hernac, cel mai tânăr fiu al lui Attila şi-a ales, împreună cu ai săi, locuinţa în partea cea mai îndepărtată a Scythiei Minore" (În *Extrema Minoris Scythiae*). Sub numele de *Extrema Scythiae* se înţelegea colţul Dobrogei de nord-est, dintre Deltă şi lacul Razim, unde se afla oraşul Halmyris67.

Theophylaetus Simocattes (570640) a scris, în greceşte, *Istoriile* (*Historiae*), povestind frământata domnie a lui Mauricius (582602), ultimul împărat care a căutat să apere provinciile romane de la Dunărea de Jos împotriva invaziilor avaro-slave. El este autorul care aminteşte despre acel incident de la poalele de nord ale Balcanilor (Haemus), din timpul unui marş de noapte al armatei romane împotriva avarilor, în anul 587, când unul

din oamenii care duceau poverile pe catâri, i-a strigat „în limba ţării” unui tovarăş al său, de pe al cărui animal sarcina sta să cadă: *retorna*, *retor na* „reîntoarnă, reîntoarnă” (adică să întoarcă sacul pe spinarea catârului), ceea ce a făcut ca ceilalţi soldaţi auzind aceste cuvinte, au luat drept un semnal de alarmă şi, repetând strigătul cu răcnete din om în om, au provocat o grozavă panică atât printre romani, cât şi printre avari, fiecare oştire apucând fuga în direcţii opuse (II, 15). Această anecdotă, repetată de Theophanes Confessor (752 – 817) în *Chronographia* (I) cu termenii şi mai semnificativi *torna*, *torna*, *fratre*? *, rămâne o expresie citată, fie într-o formă, fie în cealaltă şi apare ca cel mai vechi document de latină vulgară orientală, adică de limbă românească.[83]

HĂRŢI, itäierabii şi liste cu denumiri geografice din EPOCA ROMANĂ

La toate popoarele şi în toate vremurile, geografia a urmat mersul civilizaţiei, reprezentările cartografice, chiar naive, existând cu multe veacuri înaintea erei noastre.

Prima hartă a pământului „cumenic”, în afară de reprezentările din îndepărtata Chină sau Indie şi de cele ale unei şcoli egiptene, pare să fie a filosofului Anaximandru din Milet, din secolul al VI-lea î.e.n., elevul vestitului filosof Thales din Milet care se ocupase cu astronomia, cosmografia şi geografia. În secolul al II-lea î.e.n., Crates din Mallos a avut presupuneri mai îndrăzneţe, realizând chiar un glob închipuind Teira, cu toate imensele lacune inerente cunoştinţelor şi metodelor de pe atunci, iar Hecateu din Milet a reconstruit o altă hartă care era considerată, în antichitate, ca cea mai desăvârşită descriere a Pământului, până la cunoaşterea lucrărilor lui Eratosthene. Geograful din Alexandria,

---

83 Cf. P. NĂSTUREL, Torna, torna, fratre : o problemă de istorie și de lingvistică, în „Studii și cercetări dc istoric veche”, VII, 1956. 1—2, p. 179—186.

Eratosthene, născut la Cyrene (cca. 284192 î.e.n.), a făcut cele dintâi măsurători pentru aflarea dimensiunilor globului pământesc realizând o proiecţie ştiinţifică a Terrei pe o suprafaţă plană. În această privinţă, Hipparchos din Niceea (Bithynia) din secolul al II-lea î.e.n., a venit cu importante perfecţionări bazate pe observaţii astronomice.

Poarte multe hărţi s-au făcut în epoca romană. Uriaşa reţea de drumuri organizată pe toată întinderea lumii romane răspundea cerinţelor de expansiune romană şi sunt cunoscute sub numele de itinerarii (liste de etape şi de distanţe), în acest scop, încă din timpul lui Iulius Caesar s-a început măsurătoarea lumii cunoscute (*oicumene*), operaţie care avea să se termine sub domnia împăratului Augustus, prin îngrijirea ginerelui şi colaboratorului acestuia, *M. Vipsanitts Agrippa*, care, pe baza rezultatelor obţinute, a pus să se picteze în mijlocul Romei, în Campus Martins, pe peretele porticului Foliei, sora sa, o hartă a lumii, *Orbis pictus*, de proporţii mari. N-a rămas nimic din această lucrare. Hărţi similare s-au expus şi în alte oraşe romane, din provincii, dar de asemenea nu s-au păstrat. S-au pierdut şi *Comentariile lui Agrippa*, care constau dintr-un text explicativ al hărţii sale, conţinând mai mult cifre de distanţe, după cât ne putem da seama din scrierile ulterioare care au utilizat acele comentarii.

Nu ni s-au păstrat nici hărţile care însoţeau geografia lui Ptolemeu, constituind un Atlas de 26 de planşe şi care erau desenate conform metodelor înaintate de proiecţie imaginate de acest geograf-astronom (metoda conică şi cea homeopteră). Totuşi după cum am arătat mai înainte la Ptolemeu, datele matematice din acel text sunt atât de numeroase şi de sistematice încât pe baza lor s-au putut reconstitui ulterior respectivele hărţi. Cu toate defectele lor aceste hărţi sunt totuşi cele mai bune care se puteau alcătui în condiţiile ştiinţei cartografice antice, ele bucurându-se în vremea aceea, ca şi multă vreme după

această epocă, de o largă folosinţă din partea geografilor şi cartografilor. Sub aceeaşi formă, teritoriul dacic a circulat în lucrările de geografie sau în atlasele de hărţi. În orice caz cea mai veche şi reuşită hartă care menţionează grafic şi pământul Daciei, mult superioară hărţilor generale din vremea romană, care a ajuns până la noi, este Tabula Peutingeriana[84].

Acest document, alcătuit din 11 foi de pergament, care se conservă acum la Hofbibliothek din Viena, reprezintă o copie, realizată în anul 1265 de un călugăr din Colmar, cu erori mai ales ortografice, după un exemplar mai vechi, ulterior pierdut, care la rândul său se referea la un original din secolul al III-lea, eventual chiar din secolul al II-lea e.n. Locul de proveniență a manuscrisului a rămas până azi necunoscut, iar din cele 12 foi ale sale, prima cu titlul şi autorul lucrării, s-a pierdut. Numele de *Tabula Peutingeriana*, sub care lucrarea este cunoscută, derivă din al eruditului consilier imperial *Conrad Peutinger* (14651547) din Augsburg, care îl obţinuse în anul 1508 de la umanistul Conrad Celtes. Acesta îl descoperise în 1494 la Worms, unde nu se ştie prin ce împrejurări a ajuns. Este o hartă pictată în culori, reprezentând provinciile Imperiului roman, în interiorul cărora sunt desenate, prin linii frânte în cremalieră, drumurile oficiale cu toate staţiunile şi cu distanţele dintre ele în mii de paşi (*millia passuum*), Nici drumurile, nici localităţile nu sunt chiar atâtea câte se cunosc din alte izvoare, dar sigur e că harta le conţine pe toate cele principale. Cu foarte rare excepţii, alte amănunte geografice lipsesc, aşa că de fapt acest document cartografic nu este în esenţă decât un *Itinerariu* desenat. Poate de aceea şi forma sa extraordinar de turtită apare atât de stranie, cu continentele şi mările subţiate şi

84 K. MILLE'R, Die Peutingerscke Tafel oder Weltkarte des Castorius, Stuttgart 1929; M. POPESCU-SPINENI, România in istoria cartografiei ptnâ la 1600, pp. 51 — 56; Izv. Ist. Rom. (Fontes), I, p. 741.

alungite orizontal, de la vest spre est, întreaga sa lungime măsurând nu mai puţin de 6, 82 m, în vreme ce în lăţime abia ajunge la O, 34 m. S-a presupus că la origine, această hartă ar fi fost reprodusă direct după lucrarea lui Agrippa *Orbis pictus*, care, fiind expusă pe peretele unui portic, trebuia să capete o asemenea înfăţişare. Oricât de atrăgătoare, însă, presupunerea nu se poate menţine, deoarece sunt suficiente indicii că *Orbis pictus* avea un aspect normal. E mai probabil că originalul pierdut din care derivă *Tabula Peutingeriana* era un sul portativ, cu o fâşie de pergament, care, pentru motive de ordin practic, trebuia să fie foarte îngust. Formele orografice sunt redate foarte schematic prin haşuri lungi şi dantelate, iar hidrografia este redată prin linii de aceeaşi grosime, fiind indicate punctele de trecere peste fluvii. În schimb se găsesc drumurile principale ale întregii lumi civilizate cunoscute până atunci şi în special cele din Imperiul roman, în epoca sa de extensiune maximă.

S-a emis ipoteza că originalul său ar fi fost creat de Castorius, un cosmograf din secolul al IV-lea e.n., ceea ce nu este plauzibil. Chiar dacă va fi suferit unele mici adausuri în secolul al IV-lea ori ulterior, prototipul *Tabulei* sigur este mai vechi. O probă peremptorie este prezenţa provinciei *Dacia*, care n-ar mai fi figurat cu drumurile sale oficiale dacă harta ar fi fost concepută abia după domnia lui Aurelian, precum şi faptul că harta nu prezintă partea răsăriteană a Daciei romane (Transilvania de est) care numai în perioada 251271 a fost lipsită de partea ei orientală prin cedarea ei goţilor de împăratul Treb. Gallus.

În acest itinerariu, toponimia Daciei nu este lipsită de interes. Prezintă nume de localităţi, de etimologie romană şi dacă. Pe lângă faptul că dă numele, localităţile pot fi identificate cu ajutorul distanţelor menţionate, în mile, între ele.

În spaţiul acestei provincii sunt trasate trei drumuri.

Primul este cel urmat de împăratul Traian la începutul primului său război cu Decebal din anul 101. Desprinzându-se din drumul de pe dreapta Dunării, din Moesia Superior, la *Lederata* (Ram) şi continuând pe stânga fluviului 12 mii de paşi[85] (= 18 km) până la *Apus flumen* (râul Caraş) apoi apucând prin vestul Munţilor Banatului, această cale trecea prin staţiile *Arcidava* (Vărădia), *Centum Putea* (Centum Puteai „O sută de puţuri", azi Surduc), *Bersovia* (*Berzobis* din Comentariile lui Traian, azi Berzovia), *Azizis* (Aizis la Traian, azi probabil Fârliug), cu câte 12 m.p. (= 12 km) între ele. După încă 3 mii de paşi (= 5 km), se ajungea la *Capul Bubali* – de la sud de satul Cornăţel (Păltiniş), iar după încă 10 m.p. (= 15 km) se oprea la *Tibiscum* (Jupa lângă Caransebeş) pe râul Timiş (*Tibiscus*).

Aici întâlnea al doilea drum, care venea de la *Taliata*, în Moesia superioară, trecea Dunărea la Porţile de Fier pe la Tierna (*Dierna*, Orşova la gura Cernei), pentru ca să se continue pe Cerna în sus şi pe Belareca, pe 11 m.p. (cca. 16 km), pe la *Ad Mediám* („La mijloc", Mehadia sau Băile Herculane), încă 14 m.p. (= 21 km) pe la *Praetorium* (Domaşna), încă 9 m.p. (cca. 13 km) pe Timiş la vale, la *Ad Pannonios* (Teregova), încă pe atâtea la *Gaganis* (Slatina pe Timiş), încă 11 m.p. (cca. 16 km) până la *Masclianis* (Vălişoara), şi pentru că după alţi 14 m.p. (= 21 km), să ajungă la *Tibiscum*. De aici, acest al doilea drum, intră în defileul Bistrei spre est trecând, după 14 m.p. (= 21 km), pe la *Agnaviae* (= Acmonia, azi Voislova), după 8 m.p. (= 11 km) pe la *Pons Auguşti* (Băuţar) şi ajungând după alţi 15 m.p. (= 22 km), peste pasul Poarta de Fier, la „Sarmategte" (deformare pentru *Sarmizegetusa*, *Colonia Ulpia Traiana*). De aci, după 14 m.p. (= 21 km), continua pe la *Ad Aquas* (*Aquae* „Ape = Băi", Călan), încă 13 m.p. (= 19 km) la *Petris* (Uroiu), încă 9 m.p. (= 13 km) la

85 mii paşi — m.p. (prescurtare).

Germizera (Germizara, Geoagiu, pe Mureş), încă pe atât la *Blandiana* (Vinţul de Jos), şi după încă 8 m.p. (= 11 km) ajungea la centrul militar al provinciei la *Apulum* (Alba Iulia). Mai departe, după 12 m.p. (= 18 km), pe Mureş în sus, trecea pe la *Brucla* (Aiud), după o distanţă egală pe la *Salinae* („Ocne”, Ocna Mureşului), după alta la fel pe la *Potavissa* (*Potaissa*, Turda), iar după alţi 23 m.p. (= 34 km) poposea la *Napoca* (Cluj-Napoca), de unde, luând-o pe Someş la vale, mai ţinea 16 m.p. (= 24 km) până la *Optatiana* (Sutor), încă 15 m.p. (= 22 km) până la *Largiana* (Românaşi), alţi 17 m.p. (= 26 km) până la *Cersiae* (Cersiae, *Certiae*, Romita) pentru ca să sfârşească după 4 m.p. (= 6 km) la *Porolissum* (Moigrad).

Al treilea drum ce traversa Dacia Inferioară (Oltenia) se desprindea de la *Drubetaie* (*Drobeta-Tumi* Severin), prin Podul lui Traian, de calea de pe limessul Moesiei Superioare, la 21 m.p. (31 km) de *Egeta* (Brza Palanka în Serbia). Astfel, de la Drobeta, după 36 m.p. (= 53 km), drumul ajungea la *Amutria* (*Ad Mutrium*, pe Motru), după încă 35 m.p. (= 52 km) la *Pelendova* (*Pelendova*, Craiova), mai făcea 20 m. p. (= 30 km) până la *Castra Nova* („Castrele noi” lângă Giorocul Mare) şi, după încă 30 m.p. (= 45 km), ajungea la *Romula* („Roma mică”, Reşca), de unde cotea pe valea Oltului (*Alutus*) în sus, trecând, după 13 m.p. (= 19 km) pe la *Acidava* (Enoşeşti), după încă 24 m.p. (= 36 km) la *Rusidava* (Drăgăşani), după încă 14 m.p. (= 21 km) la *Pons Aluli* („Podul Oltului”, Ioneştii Govorei), după alţi 13 m.p. (= 19 km) la *Burridava* (*Buridava*, Stolniceni), după încă 12 m.p. (= 18 km), la *Castra Traiana* (Sâmbotin), iar după 9 m.p. (= 13 km) la *Arutela* (Bivolari). De aici mai ţinea 15 m.p. (= 22 km) până la *Praetorium* (Racoviţa-Copăceni), apoi încă 9 m.p. (= 13 km) până la *Pons Velus* („Podul Vedil”, Câineni), încă 44 m.p. (= 65 km), prin defileul Câineni, până la *Stenarium* (*Capul Stenarum* „Capul stricătorilor”, Boiţa), de unde părăsea

Oltul, ţinând 12 m.p. (= 18 km) până la *Cedoniae* (Sibiu), încă 24 m.p. (= 36 km) până la *Acidava* (*Sacidava*, Miercurea) pentru ca, după alţi 15 m.p. (= 22 km) să ajungă la *Apulum* (Alba Iulia) pe Mureş unde se întâlnea cu drumul al doilea.

În afară de aceste trei drumuri ale Daciei un al patrulea înconjura Scythia Minoră (Dobrogea) urmând pe malul drept al Dunării de Jos şi al Deltei şi continuând apoi pe litoral. Este limesul danubian al Imperiului, care venind din Moesia Superioară, de la *Singidunutn* (Belgrad) şi *Viminacium* (Kostolac), prin *Lederata* (Ram), *Egeta* (Brza Palanka), *Ratiaria* (Arcăr) şi continuând în Moesia Inferioară, prin *Oescus* (Ghighen), *Novae* (Sviştov), Prista (*Sexaginta Prista*, Ruse) Transmarisca (Tutrakan), *Nigriniana* (*Candidiana*, Cadichioi*, *Tegulicium* (Vetren), ajungea la *Durostorum* (Silistra), de unde intra pe teritoriul românesc al Dobrogei, trecând după 18 m.p. pe la *Sagadava* (Sacidava, Muzait lângă Rasova) 2, pentru ca după 17 m.p. (= 26 km) să poposească la *Axiopolis* (Hinogu lângă Cernavodă). Mai departe, după 18 m.p. (= 27 km), atingea *Capidava*, de unde, la o distanţă egală, trecea pe la *Carsium* (Hârşova), apoi, după 25 m.p. (= 37 km), pe la *Beroe* (Piatra Frecăţei?), iar după alţi 21 m.p. (= 31 km) ajungea la *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia). De acolo ţinea 9 m.p. (= 31 km) până la *Arrubium* (= Măcin), pe urmă 26 m.p. (= 38 km) până la *Noviodunum* (Isaccea), 41 m.p. (= 61 km) până la *Ad Stoma* („La Gură”, undeva pe lângă Deltă). Drumul cotea apoi spre sud ocolind actuala lagună Razim şi ajungând, după 60 m.p. (= 89 km), la oraşul *Histriopolis* (Histria), de unde, după alţi 40 m.p. (= 60 km) întâlnea oraşul *Tomis* (Constanţa).

De aici, mai ţinea 12 m.p. (= 18 km) până la *Stratonis* (poate *Stratonis Turris*, Tuzla) şi încă 22 m.p. (= 32 km) până la oraşul *Callatis* (Mangalia), de unde intra în teritoriul bulgar, în sudul Dobrogei, ajungând, după 24

m.p. (= 36 km) la *Trissa* (= *Tirizis*, Capul Kaliakra). Mai departe continuă pe ţărmul pontic spre *Bizone* (Kavarna), *Dionysopolis* (Bakik), *Odessos* (Varna) îndreptându-se prin *Mesembria* (Nesebăr), *Apollonia* (Sozopoli – Burgas) spre *Byzantium* (Constantinopolis, Istanbul).

Ca localităţi mai importante, însemnate cu câte două turnuri, pe cele patru drumuri pe care le-am descris până aici, sunt: *Tibiscum*, *Sarmizegetusa* (*Vipia Traiana*), *Apulum*, *Napoca*, *Porolissum*, *Durostorum*, *Axiopolis*, *Troesmis*. Oraşul *Tomis*, ca metropolă pontică, prezintă trei turnuri. Iar *Ad Aquas* (*Aquae*), localitate balneară, dintre Sarmizegetusa şi Apulum, este distinsă cu imaginea unei construcţii pătrate cu bazin la mijloc.

Cifrele distanţelor au suferit, pe alocuri, unele deformări, ca şi numele localităţilor, fapt de care cercetătorul trebuie să ţină seama în încercările sale de identificare a acestora. Totuşi, în general, cele mai multe s-au dovedit corespunzătoare.

Afară de drumuri, pe însăşi spaţiul provinciei Daciei nu se vede scris nimic. Doar la sud este desenat în verde-cenuşiu traseul vag al Dunării, cu patru afluenţi anonimi care străbat provincia izvorând din nişte munţi desenaţi la nord. De-a lungul munţilor figurează indicaţia *Alpes Bastarnice* (Carpaţii septentrionali), iar alături numele neamului germanic *Bastarni*, care locuiau dincolo de munţi, în Galiţia. La vest de aceşti munţi, tot în dreptul provinciei Dacia, sunt numele etnice *Venedi* (slavi) şi *Sarmataie*, mai la vest *Lupiones Sarmataie*, *Amaxobii Sarmataie* („Sarmaţii cu căruţa”), *Montes Sarmatarum* (Carpaţii septentrionali), în partea opusă, la est de munţii Bastarniei, apare numirea de *Daci Petoporiani* („Dacii lui Petoporus”) şi un fluviu, care izvorând din munţii citaţi şi vărsându-se în Pontul Euxin, puţin la est de gurile Dunării, trebuie să fie Nistrul (Tyras), dar care este indicat pe hartă cu numele *Agalingus*, de rezonanţă germanică.

— Azi probabil Malók Presloveţ, Bulgaria.

1 Aci *Tabula* prezintă o eroare, inversând poziţiile Sagadavei şi Sucidavei, în opoziţie cu ştirile mai precise din alte izvoare privind aceste localităţi. Cf. R. VULPE, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, în vol. „Studia Balcanica: Recherches de Géographie historique", Sofia, 1970, pp. 4244.

poate bastam. În spaţiul dintre acest fluviu şi partea de răsărit a Transilvaniei, corespunzător întregii Moldove, sunt scrise numele *Piti*, *Gaete*, *Dragae*, *Venedi*. Ultimul se referă la slavi, poate ca adaus al unui copist târziu, penultimul înseamnă *Daci*, antepenultimul e o deformare în loc de *Getae*, „geţi", numai primul nume rămânând enigmatic.

După Pârvan ar fi un epitet stâlcit al numelui următor *Getae*, care ar fi sunat corect *Piegetaé6*.

În Dobrogea, reprezentată ca o peninsulă lungă, strânsă între Dunăre şi Marc, şi în vestul Dobrogei, fluviul este trasat rectâliniu, fără cotiturile de la Durostorum (Silistra-Bulgaria) şi de la Galaţi şi fără indicarea marilor braţe din dreptul Bărăganului. În schimb sunt desenate şase braţe ale Deltei cu scrisul *Hostia fi* (*uminis*) *Danubii* („Gurile fluviului Dunărea"). În mijlocul Mării, în dreptul Deltei, într-un fel de golf mare numit *Sinus*, este un ostrov, *Insula Heloris*, nume care reprezintă poate o stâlcire în loc de *Leuce* sau *A chilleis* (genitiv grec [86]AXIXX – éoe).

În epoca romană, în afară de hărţile generale (referitoare la întreaga lume sau la întregul Imperiu), se întrebuinţau şi hărţi regionale. Dintre acestea s-a păstrat una, care pe lângă calitatea unică de a fi un original autentic, prezintă şi interesul deosebit de a se referi la litoralul Dobrogei. E vorba de Scutul de la Dura-Europos4,

---

86♦ R. VULPE, Histrum ingressi- Histriae etcidium, în „Studii clasice", XI, 1969, pp. 167 — 170. « Cf. Izv. Ist. Rom, (Fontes..), I, 747-749.

o pavăză de lemn îmbrăcată cu o piele de O, 18 pe O, 45 m, pe care e pictată în culori o hartă sumară de-a lungul ţărmului de apus al Pontului Euxin din Tracia până în Crimeea. Documentul a fost descoperit în 19221923, cu prilejul săpăturilor conduse de F. Cumont în ruinele oraşului Dura-Europos, pe malul stâng al Eufratului, în Siria. Clima uscată a deşertului explică conservarea sa deşi cu unele lacune; câmpul scutului, în albastru, reprezintă marea pe care sunt desenate simbolic două corăbii, iar pe margine sunt figurate localităţi cu nume scrise în litere greceşti, uneori însoţite de cifrele distanţelor dintre ele în mii de paşi. Cu albastru sunt trasaţi şi afluenţii însemnaţi ai mării. Harta reprezintă Itinerarul urmat de posesorul scutului, un soldat din *Cohors XX Palmyrenorum sagittariorum*, cu prilejul vreunei expediţii nord-pontice, pe mare. Toate indiciile concordă pentru a data documentul în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. (230 – 250 e.n.). Ordinea localităţilor de la sud la nord este inversă faţă de regulile cartografice, adică sunt enumerate începând de sus, cu nordul jos, cu marea în stânga şi cu hotarul de vest, în dreapta. În măsura în care numele lor s-a păstrat, apare întâi, sus, *Mesembria* (Nesebăr), urmând *Odessos* (Varna), *Dionysopolis* (Balcik), *Timum* (*Timogittia*, neidentificat), *Bizone* (Kavarna), *Tirizis* (Kaliakra), *Callaiis* (Mangalia), *Amlaidyna* (23 August – Tatlageac), *Stratonis* (Stratonis Turris, Tuzla), *Tomis*, lângă care apare cifra de 33, 400 m.p., adică 50 km, reprezentând probabil distanţa parcursă de la Callatis (aşa cum reiese şi din Tabula Peutingeriana). Mai departe, în jos, adică spre nord, vin la rând: *Halmyris* (scris greşit Olymyrya) cu cifre de 74 m.p. (= 102 km), *Istros potamos* cu cifra de 44 m.p. (= 65 km), apoi un nume indescifrabil cu literele X şi A, pe urmă *Danubios potamos* (*Danwuius*/*lumen*, „Fluviul Dunărea”), urmat de un alt nume ilizibil, pe urmă de numele oraşului

Tyras, cu cifra de 84, 500 m.p. (= 125 km). Itinerariul continua pe ţărmul pontic până după Artabilera, dincolo de Crimeea.

De la Tomis spre nord, această hartă prezintă unele neclarităţi. Aparenta repetare a Dunării, printr-un curs de apă pictat de două ori cu o linie albastră şi scris odată cu numele grec *Istros potamos*, apoi cu cel latin *Danubios potamos*, nu poate fi o reală eroare, ci în primul caz e vorba de cetatea *Istros* = Histria, al cărei acces dinspre mare până în fundul golfului Sinoe părea un *potamos* („fluviu"), aşa cum îl întâlnim cu cinci secole mai înainte la Pseudo*Scymnos* (v. mai sus) [87], iar în al doilea caz de Dunărea însăşi, care era natural ca în vremea romană să fie chemată cu numele său roman chiar în documente greceşti. Mai ciudată este poziţia numelui *Halmyris*, între Tomis şi Histria, când de fapt respectiva localitate era mult mai la nord, aproape de Deltă. Să fie vorba de o altă localitate care s-ar ascunde sub forma *Olymyrya* de pe hartă? Dar şi în acest caz, puţin probabil, rămâne enigmatică cifra de 74 m.p., care ar corespunde numai distanţei de la Tomis până la realul Halmyris din nordul lacului Razim. Cât despre cei 44 m.p. de la *Istros potamos*, corespund unei distanţe dintre Histria şi Tomis. Iar cei 84, 500 m.p. de la Tyras ar putea să se refere la distanţa faţă de Histria.

*

* * *

Dintre diferitele Itinerarii nereprezentate cartografic, simple liste de etape şi distanţe, care ni s-au păstrat din antichitate, ne interesează aici numai unul, Itinerarium Antonim redactat în secolul al III-lea, în vremea împăratului Caracalla (la al cărui nume oficial: *M. Aurelius Antoninus* face aluzie titlul lucrării) şi ajuns până la noi

87 R. VULPE, La limite méridionale de la province romaine de Scythie, pp. 42—44.

printr-o copie remaniată sub Diocleţian. Nu cuprinde provincia Dada traiană, care pe timpul acestuia din urmă nu mai făcea parte din Imperiu, dar se referă şi la teritoriul ţării noastre prin ştirile despre drumul circular din Dobrogea şi sudul ei, identic cu cel din *Tabula Peutingeriana*. În comparaţie cu această hartă, *Itinerariul Antonini* prezintă unele elemente de amănunt. Astfel, referindu-ne la Dobrogea, observăm că în Itinerariu lipsesc localităţile Sacidava, Ad Stoma, Stratonis, Tirizis, Bizone, care există în Tabula, în schimb figurează altele, ca Cius, Dinogetia, Halmyris, Vallis Domitiana, Ad Salices, absente în harta lui Peutinger. Localitatea Nigriniaua din această hartă capătă, în Itinerariu, antonimul Candidiana. În Itinerariu sunt indicate şi lagărele de legiuni: XI Claudia, I Iovia, II Herculea, după situaţia din secolul al IV-lea. Distanţele precizate şi aici în *millia passuum*[5], diferă adesea de cele din Tabula, dovedindu-se uneori greşite de copist.

Urmărind în acest itinerariu, spre *est*, limesul danubian din Moesia Inferioară, care venea de la *Oescus*, *Novae*, *Sexaginta Prista*, *Transmarisca*, *Candidiana* (= *Nigriniana* din Tab. Peut., Cadichioi), *Tegulicium*, ajungem la *Durostorum* (Silistra) unde era garnizoana *Legiunii XI Claudia*. De aici, pe teritoriul Dobrogei, după 12 m.p. (= 18 km) distanţa greşită fiind prea mică[8], este indicată *Sucidava* (Izvoare), iar după alţi 18 m.p. (= 27 km) *Axiopolis* (Hinogu-Cernavoda). În continuare, drumul mai ţinea 12 m.p. (= 18 km) până la *Capidava*, încă 18 în.p. (= 27 km) la *Carsium* (Hârşova), tot pe atâta până la *Cius* (Gârliciu), încă 10 m.p. (= 15 km) până la *Beroe* (Piatra – Erecăţei), pentru ca după 14 m.p. (= 21 km) să ajungă la *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia), unde este precizată *Légió I laoia Scythica*. Ultimul calificativ, ráerindu-se la numele provinciei *Scythia* din secolul al IV-lea, adică Dobrogea (Scythia Minor) este scris pe un rând separat, ca şi când ar

fi vorba de o localitate, dar lipsa de cifră miliară denotă uşor greşeala.

Cifra 18 m.p. (= 27 km) notată după numele Troesmis ar indica astfel distanţa directă până la staţia următoare, *Arrubium* (Macin), totuşi mult prea mare faţă de realitate (13 km, adică cei 9 m.p. din *Tab. Peut.*). De la Arrubium drumul ţinea 9 m.p. (= 13 km) până la *Dinogetia* (Bisericuţa-Garvăn), în cotul Galaţilor, apoi încă pe atât până la *Noviodunum* (Isaccea), unde era garnizoana *Legiunii* II *Herculea*. De aici, după 20 m.p. (= 30 km), se ajunge la *Aegyssus* (Tulcea), după alţi 24 m.p. (= 36 km) la *Salsovia* (Mahmudia), după 17 m.p. (= 26 km), înconjurând *Extrema Scythicae*, la *Halmyris*, după 9 m.p. (= 13 km) la *Vallis Domitiana* (neidentificată), iar după alţi 17 m.p. (= 27 km) la *Ad Salices* (*Salices*, undeva pe la vest de lacul Razim j.

De la această localitate, atestată şi de Ammianus Marcellinus (v. p. 61) mai erau 26 m.p. (= 38 km) până la *Historius* (eroare pentru *Histrzis*, *Histria*). Continuându-se de-a lungul litoralului, spre sud, drumul ajungea, după 25 m.p. (= 37 km; prea puţin), la *Tomis* (Constanţa), apoi după încă 36 m.p. (= 53 km) la *Callatis* (Mangalia), de unde, după 30 m.p. (= 45 km), ajungea la *Timogittia* (neidentificată). Mai departe, urmărea ţărmul pontic trecând prin *Dionysopolis*, *Odessas*, *Mesembria*, *Apollonia* (Bulgaria) spre *Byzantium*.

Notifia Dignitatum. Fără a reprezenta un itinerariu, Notiţia Dignitatum reprezintă un tabel oficial al demnităţilor civile şi militare ale Imperiului din secolul al IV-lea, printre care şi comandamentele militare din provincii; prezintă interes geografic prin faptul că localităţile, în care îşi aveau garnizoana diferitele corpuri de trupă, sunt menţionate ordonat pe dieceze şi provincii.

Lucrarea, alcătuită în a doua jumătate a secolului al IV-lea, dar păstrată numai prin copii din secolele VIII-IX,

este împărţită în două: una privind partea apuseană a Imperiului *Pars Occidentis*, alta partea răsăriteană *Pars Orientis*. În această ultimă parte intrau *şx diocesis Daciarum şx diocesis TKraciarum*, fiecare condusă de un *vicarius*. De *vicarius dioceseos Daciarum* depindeau provinciile *Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis*, *Moesia Prima*, *Dardania* şi *Macedonia*. Sub *vicarius dioceseos TKraciarum* se aflau provinciile *Europa* (Constantinopolis), *Thracia* (Philippopolis), *Haemimontus*, *Rhodope*, *Moesia Secunda* şi *Scythia*, Ultima provincie cuprindea în cea mai mare parte Dobrogea (judeţele Constanţa şi Tulcea).

Capitolul XXXIX al părţii Orientului tratează despre trupele de pe limesul dunărean comandate de un *dux Scythiae*[88]. În fruntea capitolului e înscris un cadru pătrat, un fel de rezumat grafic, foarte ciudat datorită poate copiştilor din secolele VIII-IX: cu o bandă diagonală închipuind fluviul *Danuvius* şi cu unele fortificaţii ale provinciei, de ordin secundar (*castellum*), distribuite de o parte şi de alta a acestei benzi (sus: Flaviana, Capidava, Beroe, Cius; jos: Arrubium, Aegyssus, Thalamonium). Urmează enumerarea garnizoanelor de pe Dunăre, grupate pe arme: întâi corpurile de cavalerie (*cuneus equitum*), apoi unităţile de *auxiliares* şi în sfârşit legiunile, după care vin birourile statului major (*officium*). În cuprinsul fiecărei arme, garnizoanele sunt menţionate în ordine riguros topografică, de la sud spre nord, în sensul cursului Dunării. În total, rezultă următoarea succesiune de localităţi ale provinciei: *Flaviana* (Dunăreni) staţie a flotei dunărene a provinciei, pe lacul Mârleanu, cu o trupă de marinari (*milites năuclarii*); *Sacidava* (Muzait); *Axiupolis* (*Axiopolis*, Hinogu), *Capidava*, *dus* (Gârliciu), *Bireo* (Beroe, Piatra-Frecaţei), *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia) cu sediul

88 Notitia Dignitatum, ediția O. Seeck, Berlin, 1876, retipărită fără modificări 1962; cf. R. VULPE, Histoire ancienne de ta Dobroudja, pp. 299—304 ; I. BARNEA în ,,Din istoria Dobrogei", U, pp. 371-374.

Legiunii II Herculea, *Arrubium* (Macin), *Dirigot Kia* (greşit în loc de *Dinogetia*, Garvăn), *Noviodunum* (Isaccea) cu sediul Legiunii I Iovia; *Aegyssus* (Tulcea), *Talamonium* (poate Preslava), *Salsovia* (Mahmudia), *Gratiana* (poate Murighiol). La *Plateypegiis* („corăbii" de un anumit tip), situată undeva pe la gura braţului Pence (Sf. Gheorghe), se afla staţia navală a provinciei cu o trupă de vâslaşi (*classis musculorum Scythicorum*).

Capitolul XL, referitor la Moesia Secunda, începe tot cu un pătrat rezumativ conţinând un număr de *castella* ale provinciei, fără provincia Dunării (Sexaginta Prosta, Appiaria, Securisca, Dimum, Sucidava, Catris, Tegra). Sunt apoi enumerate, tot pe arme, trupele provinciei comandate de *vir spectabilis dux Moesiae Secundae*. La *Novae* (Şvištov) era comandamentul Legiunii I Italica, iar la *Durostorum* comandamentul Legiunii XI Claudia. Mai la vale, pe Dunăre, pe teritoriul Dobrogei, sunt pomenite localităţile *Sucidava* (Pirjoaia-Izvoarele) şi *Altinum* (Oltina), staţie navală a provinciei, pe lacul Oltina, cu o trupă *milites năuclarii AUinenses*. Vecinătatea acestei garnizoane navale din Moesia Secunda cu garnizoana similară din *Flaviana*, în provincia Scythia, dovedeşte că la capătul său dinspre Dunăre, limita dintre cele două provincii create de Diocleţian trecea printre lacurile Oltina şi Mârleanu8.

În capitolul XLII, referitor la provincia aureliană *Dacia Ripensis*, sunt menţionate capete de pod pe malul stâng al Dunării, pe pământul fostei Dacii traiane, la *Drobeta* (Turnu-Severin) şi *Zerna* (Dierna, Orşova), ţinute de garnizoanele provinciei de pe malul drept. Sunt tocmai localităţile care străjuiau principalele căi de pătrundere spre interiorul fostei provincii, care, chiar părăsită administrativ, se afla mereu în atenţia autorităţilor romane.

Hieroeles a trăit în prima jumătate a secolului al VI-

lea şi a alcătuit un ghid de călătorii (Eovek Syjiao) (Synecdemus), un *indice istorico-geografic al provinciilor şi oraşelor* din vremea lui Iustinian, redactat în anii 527523. Ne interesează din această lucrare o listă în care sunt înşirate următoarele 15 oraşe ale provinciei Scythia, dar care nu au nicio indicaţie de distanţă sau de alt fel. Astfel, pentru Scythia se începe cu capitala provinciei *Tomis* (Constanţa), apoi cu oraşele *Dionysopolis* (Balcik), *Acrae* (Capul Kaliakra), *Callatis* (Mangalia), *Istros* (Histria), *Constantiana* (neidentificat, presupus Constanţa), *Zeldepa* (Zaldapa, Abrit, Bulgaria), *Tropaeum* (Tropaeum Traiani, Adamclisi), *Axiopolis* (Hinogu-Cernavodă), *Capidava*, *Carsos* (Carsium, Hârşova), *Trosmis* (*Troesmis*, Igliţa), *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Halmyris*9. Lăsând de o parte *Tomis*, care, ca metropolă a provinciei, este pomenită în frunte, restul listei respectă o ordine topografică justă: litoralul de la sud spre nord, două cetăţi din interior[8990]: *Zaldapa* şi *Tropaeum*, apoi limesul dunărean de la *Axiopolis* până în Deltă. Este ceea ce a dus la ipoteza că oraşul *Constantiana*, adesea considerat ca un dublet pentru Tomis – Constanţa, ar fi de căutat, în realitate, la nord de Histria, poate la Capul Dolojman lângă Jurilovca10.

Notiţia epicopatuum este o listă anonimă a oraşelor din Imperiul de răsărit care erau reşedinţe de episcopate11. Păstrată într-un exemplar grecesc din

---

896 R. VULPE, La limite méridionale de la province romaine de Scythie, pp. 44—46.

90 Cf. GR. TOCILESCU, Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie, București, 1900,

p. 27—28. Aceeași listă a fost reprodusă (cu erori ortografice) in De thematibus, II, 20, de Constantin Porphyrogenitus (sec. X). Cf. G. POPA-LISSEANU, Dacia in autorii clasici, II, Autorii greci. p. 115.

16 EM. POPESCU în Tabula Imperii Romani, București, 1959 (Union académique internationale), foaia L 35, p. 34 ; cf. R. VULPE, Note de istorie tomitand, în „Pontica”, II, 1969, pp. 158—159.

secolul al VIII-lea, lista se referă la o situaţie din secolele V-VI.

În cuprinsul provinciei *Scythia* sunt pomenite 15 oraşe cu rangul de eparhii creştine, şi anume *Tomis* ca metropolă (ţi), Tp07 to Xi<), apoi celelalte în următoarea ordine: întâi pe Dunăre în jos: *Axiopolis* CAyâÇiovtto Xk), *Capidava* (Ka7 ü7) 8-áov), *Bipreison* (Bítuocivov, stâlcire inextricabilă a unui nume care ar putea fi *Troesmis* sau oricare altul), *Cupron* (Kothrpov, nume mutilat probabil în loc de *Carsium*), *Nicomedeon* (Nixo tatq80 v, deformare evidentă a lui *Noviodunum*), *Deson* (Aéorov, evident *Aegyssus* stâlcit), *Salsovia*, *Halmyris*; apoi în mijlocul Dobrogei de sud: *Tropaeum* şi *Zaldapa* (*7*, *z* şi-a *z*); în sfârşit pe litoral de la sud spre nord: *Dionysopolis*, *Callaiis* (KaXârou), *Histria*, *Constantiana*. Ordinea se aseamănă cu aceea din *Synecdemus* al lui Hieroeles; în cadrul Moesiei Secunde este menţionată Sucidava, pe care o recunoaştem în forma denaturată Eexe Sércov.

Geograful din Havenna sau *Anonimul Ravennal* (sec. VII e.n.), nume sub care este cunoscut, a redactat o operă geografică în cinci cărţi, compusă după aşezarea bulgarilor în Balcani (680) şi cunoscută sub numele de *Cosmographia* (*Descrierea lumii*). Lucrarea cuprinde, de fapt, o serie de itinerarii din Imperiul roman şi aproximativ 5300 de denumiri geografice fiind întocmită pe baza unor hărţi mai vechi militare şi completate cu adaosuri şi schimbări din Orosius, Iordanes şi Isidor din Sevilla. Materialul, alcătuit sau copiat în latineşte, în secolele VII-VIII, şi descoperit la Ravenna, se referă la o situaţie din secolele II-III e.n., când provincia traiană *Dacia*, despre care tratează printre

altele, făcea parte din Imperiu[9192]. Numele localităţilor din această provincie coincid adesea cu cele din *Tabula Peutingeriana*, dar sunt şi unele pe care numai Geograful Ravennat le prezintă[93]: *Tema*, *Canonia*, *Potula*, *Bacauca*, *Burticum*, *Macedonica*, majoritatea prin Banat. Pe altele le redă în forme diferite: de exemplu *Gazanae* în loc de *Gagana* (Slatina pe Timiş), *Augmonia* în loc de *Acmonia* de la Ptolemeu (*Agnaviae* în Tab. Peut.), *Certie* în loc de *Cersiae*, care pot reprezenta eventuale mutilări, dar există cel puţin un caz în care Anonimul are mai multă dreptate decât Tabula: când scrie *Sacidava* în loc de *Acida* «*a* dintre Cedoniae şi Apulum. Dar de o deosebită valoare este ştirea, care numai la Geograful Ravennat se întâlneşte, despre un drum care, traversând de-a curmezişul Moldova şi partea de răsărit a Transilvaniei, ducea de la Tyras la Porolissum (Moigrad), prin următoarele 11 staţii: *Phira* (stâlcire pentru *Tyra*), *Tir ep sum*, *Iseina*, *Capóra*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum*, *Congri*, *Porolissum*, *Certi* (a) *e*. Afară de *Tyras*, *Porolissum* şi *Certiae* – *Cersiae* (Romita), niciuna dintre celelalte 8 localităţi de pe acest drum n-a fost încă identificată. Acest drum, care trebuie să fi început din afara provinciei Dacia şi ducea pe la pasul Angustia (Breţcu) sau Oituz la Porolissum, pare să fie cel pe care îl urmau, în legăturile lor, cele două ramuri sarmate, iazigii din pusta Tisei şi roxolanii din răsărit, pentru relaţiile lor reciproce permise de Marcus Aurelius prin teritoriul provinciei Dacia (vezi mai sus la Cassius Dio).

În provincia Scythia, Geograful Ravennat

---

91 DB BOOR, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte", XII, 1891, p. 531 și urm. ; R. VULPE, Histoire ancienne de la Dobroudja. p. 341 ; I. BARNEA, op. cit., p. 459 ; EM. POPESCU, Actes du I-er Congrès international des études sud-est européennes, VI, Sofia, 1970.

92« J. SCHNETZ, Itineraria Romana. II, Leipzig, 1940, IV, 5, p. 46-47; V. PÂRVAN. op. cit., p. 270—272; M. MACREA, Viața (n Dacia romand, p. 153; I. BARNEA, op, cit., p. 422.

93 Izv. Ist. Rom. (Fontes..), II, pp. 578—581.

menţionează 18 localităţi, în ordinea următoare: mai întâi din Deltă, pe Dunăre în sus, până la Capidava: *Stoma Peuci* (Ad Stoma), *Salsovia*, *Egypsum* (*Aegyssus*), *Noviodunum*, *Dinogessia* (*Dinogetia*), *Arrubium*, *Koramis* (stâlcire în loc de *Troesmis*), *Bir afon* (*Beroe* deformat), *Carsium*, *Capidava*; apoi pe litoral, de la sud spre nord: *Dionysopolis*, *Bizoi* (*Bizone*), *Timum* (*Timogittia*), *Tirissa* (*Tirizis*), *Callatis*, *Stratonis*, *Tomis*, *Istriopolis* (*Histria*). Ca şi Tabula Peutingeriana şi Itinerarium Antonini, Ravennatul anonim nu menţionează *Constantiana*, nici oraşele din interior *Tropaeum* şi *Zaldapa*, desigur fiindcă aceste oraşe, care figurează în lista lui Hierocles precum şi în Notiţia episcopatuum, nu se aflau pe traiectul principalelor drumuri ale provinciei.

Partea a doua

EVUL MEDIU

Sfârşitul lumii antice şi începutul celei medievale sunt mult discutate de istoriografie. Epoca medie (evul mediu) înseamnă acea perioadă de tranziţie, care din punct de vedere cronologic ocupă perioada de timp dintre destrămarea modului de producţie sclavagist (sec. V) şi începutul dezvoltării modului de producţie capitalist (secolele XVI-XVII).

Evul mediu şi relaţiile feudale n-au apărut simultan peste tot unde această orânduire a fost cunoscută. Există indici că începuturi ale acestei epoci au apărut în decursul secolelor III VII.

Pentru teritoriul Daciei străvechi, elemente ale relaţiilor lumii medievale apar înainte de secolul al IX-lea, formaţiunile politice româneşti (secolele IX-X) încheind perioada de tranziţie spre feudalism.

Este ştiut, reîntorcându-ne cu câteva secole în urmă, că după retragereadministraţiei romane din Dacia, populaţia geto-dacă şi daco-romană îşi continuă existenţa pe întregul teritoriu al Daciei preromane, devenit treptat-

treptat, spre sfârşitul secolului al Illilea o Dacoromanie, menţinându-eşi unitatea de structură şi etnicitate daco-romană ce avea de-a lungul secolelor IV şi VI să se transforme, în limitele aceluiaşi teritoriu, în populaţie romanică şi apoi în poporul român.

Dacă procesul de romanizare nu s-ar fi petrecut pe loc, în mediul geto-dac băştinaş nu ar fi avut loc împletirea civilizaţiei dacice şi romane dovedită pretutindeni arheologic atât în provincia Dacia, cât şi în Dada liberă. Începuturile romanizării, corespunzătoare secolelor I î.e.n. – I e.n., au avut loc în aceleaşi condiţii în tot spaţiul dacic, dovada fiind numeroasele monede şi produse romane din această perioadă, rezultat al unor raporturi de schimb, culturale şi politice, ale geto-dacilor cu romanii. Legăturile directe ale populaţiei autohtone din regiunile dacice, neocupate de romani, cu Imperiul roman le găsim oglindite în marele număr de tezaure monetare, difl secolele I™III e.n., şi mai ales în aspectul cultural local din zonele respective. Atât cultura carpică de tip Poieneşti-nvârteşcoiţţ, cât şi cea a dacilor liberi din Muntenia de tip Chitâla «Militari reflectă clar o influenţă romană, ca şi cultura de la Biertan (secolul IV), ce prezintă interes prin obiectele de caracter creştifl, la care se adaugă cripta romană de la Galaţi difl aceeaşi perioadă.

Prezenţa neîntrejuptă a populaţiei dacă «romane în perioada ce a urmat retragerii aureliene şi a contactului neîntrerupt a Imperiului roman este dovedită atât prin descoperirile arheologice şi monetare, cât şi prin capetele de pod (secolele IV w VI) menţinute şi întărite de către romani, care în timpul lui Constantin cel Mare, recuceresc malul stâng, în cefitrele mai vechi de la Dierna, Drobeta, Sucidava, Pietroasele, Bărboşi etc.

Apariţia primelor popoare migratoare a obligat adesea pe autohtoni să se retragă temporar în zonele mai ferite, dar întotdeauna în cadrul aceleiaşi regiuni,

înregistrându-se o decadenţă generală a oraşelor, centrul de viaţă economică deplasându-se spre mediul rural. Prezenţa numeroaselor vestigii ale culturii materiale autohtone, ale îndeletnicirilor tradiţionale – agricultură, creşterea vitelor, mineritul, meşteşugurile – atestă cu pregnanţă faptul că, în toată perioada migraţiei popoarelor, populaţia romanică a continuat formele tradiţionale de viaţă, incompatibile cu viaţa nomadă a migratorilor. Aşezările săteşti din epoca romană (Archind, Obreja, Sebiş, Şic, Mugeni, Porumbenii Mici, Cioroiul Nou, Verbiţa ş.a.) sau cele daco-romane, aparţinând perioadei secolelor III-VI (Mănăştur, Noşlac, Ţaga, Soporul de Câmpie ş.a.), complexele rituale, circulaţia monedelor romane şi descoperirea de monede izolate sau tezaure pe locul fostelor castre romane sau în apropierea lor, lipsind, în general, din complexele arheologice aparţinătoare goţilor, gepizilor etc., la care se adaugă vestigiile creştine din secolele IV-VI, atestă continuitatea populaţiei daco-romane şi romanică pe întregul teritoriu al Dacoromaniei. La venirea slavilor vechi pe teritoriul Daciei preromane – secolele VI-VII – nucleul etnicităţii romanice a poporului român, al unităţii lingvistice romanice, al spiritualităţii sale se constituise.

Poporul român, ce apare pe deplin constituit, este menţionat ca atare în documente vechi istorice (bizantine, slave şi maghiare) sub numele de *vlahi*, cu foarte multe variante.

Pe întregul cuprins al Daciei preromane, în secolele IX-X, sunt atestate numeroase formaţiuni politice româneşti. Strămoşii noştri n-au putut întemeia de timpuriu un stat mare puternic datorită împrejurărilor istorice vitrege, dar în condiţiile dezvoltării relaţiilor de producţie feudale îi găsim constituai în organizaţii politice mai mici – cnezate şi voievodate.

În secolele IX-X şi începutul secolului al XI-lea sunt

deja atestate documentar voievodatele transilvănene ce ocupau teritorii întinse: cel bănăţean de la Dunărea până la Crişul Alb, cel din Transilvania propriu-zisă de la Porţile Meseşnlui până în regiunea Mureşului superior şi cel din Crişana, între râurile Tisa, Someş şi Mureş, cu centrul în cetatea Biharea.

În documentele secolelor XII-XIII sunt amintite şi alte formaţiuni politice româneşti ca: Ţara Birsei, a Făgăraşului (*Terra Blachorum*), Ţara Almaşului, Ţara Oaşului, Ţara Haţegului, a Năsăudului, Maramureşului sau cele de la sud de Carpaţi – Voievodatul lui Litovoi, Cnezatul lui Farcaş, Voievodatul lui Seneslau. Aceste formaţiuni şi-au păstrat autonomia până târziu în evul mediu, cârmuindu-se după vechiul drept românesc (*jus valachicum*) ceea ce explică şi situaţia autonomă a voievodatului Transilvaniei în cadrul regatului ungar.

Constituirea statelor feudale româneşti de sine stătătoare, sub voievozii Basarab la sud de Carpaţi şi Bogdan la est, dovedeşte existenţa potenţialului uman, stadiul înalt de dezvoltare politico-economic la care ajunsese poporul român în prima jumătate a secolului XIV. Perioada de sfârşit a secolului al XIV-lea găseşte Ţările române ca state prospere, consolidate din punct de vedere economic şi puternice din punct de vedere politico-militar, ajungând în acea vreme să fie factori determinanţi în dezvoltările politice, militare şi diplomatice de la Dunărea de Jos.

AUTORI BIZANTINI

Pe întinsa vatră daco-romană, începând cu secolul al VII-lea, cronicile bizantine, maghiare şi cronica rusească atribuită lui Nestor (secolul al XI-lea) consemnează numele de *vlahi*, desemnând prin aceasta Romanitatea orientală.

Originea reală a numelui *valah*[1] şi a derivatului acestuia *Valahia* este astăzi bine cunoscută. Vechii germani care cunoscuseră ca vecini ai lor pe galii, cărora le ziceau

walli, prin transpunerea lui *g* în *w*, au numit şi pe cuceritorii şi asimilatorii romani ai galiilor cu acelaşi termen.

O cronică anglo-saxonă menţionează pe galii romanizaţi sub numele de „Salwalas”, lucru deosebit de important, de unde se deduce că este vorba de o generalizare a unui nume etnic local, aplicată mai întâi galiilor (celţii din Britania se numesc şi azi *Wales* în graiul germanic al anglo-saxonilor), apoi succesorilor lor de la Rin, romanilor. Cuvântul preluat de slavi, trecut la bizantini şi celelalte popoare, în forme variate, desemna iniţial pe cetăţenii Imperiului roman şi apoi pe vorbitorii limbilor romanice în genere (germ. walh = roman, gal romanizat; pol. un ochi = italieni, woloszy = români; magh. olaszok = italieni, oláhok = români).

Pentru perioada feudalismului timpuriu, cât şi pentru secolele XI-XIV, un aport deosebit pentru cunoaşterea spaţiului carpato-dunărean în care se formase poporul român şi se închegase limba română îl aduc scrierile istoricilor bizantini. Ocupaţi de regiunea Dunării de Jos în politica urmată de împăraţii Bizanţului, în izvoarele narative bizantine se menţionează existenţa vlahilor sud-dunăreni (începutul sec. X) şi a românilor ungrovlahr din nordul Dunării, vlahii balcanici reprezentând o ramură a poporului românesc „desprinsă de trunchiul viguros care – găsându-şi la vremea potrivită forme proprii de organizare politică – s-a dezvoltat pe teritoriul său de baştină din Dacia”[9495]. Deoarece izvoarele bizantine sunt mult prea numeroase pentru a încerca o analiză sau chiar o enumerare a lor ne vom rezuma să menţionăm numai

---

94 Vezi pentru această problemă: D. ONCIUL. Tradiția istorică fn chestiunea originilor romă

95 Izvoarele Istoriei României (Fontes). Scriitori bizantini (sec. XI—XIV), publicate de ALEXANDRU ELIAN și NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, III, Edit. Academiei R.S.R., București, 1975, p. XXVIII.

câteva.

Între anii 726 şi 780 o însemnare păstrată la mănăstirea Castamonitu de pe muntele Athos arată: „În zilele împăraţilor iconoclaşti, grupuri de pe ambele maluri ale Dunării folosindu-se de anarhia timpului, aşa-numiţii «rinchini» şi mai ales «vlaho-rinchini» veniră în Imperiu bizantin (la Sfântul Munte) cu femeile şi cu copiii lor fiindcă nu era nimeni care să li se împotrivească şi să lupte cu ei”.

La nordul Dunării înainte de anul 800, creştini nu puteau fi decât românii. Este important că bizantinii îi numeau pe aceşti români tot *vlahi*, nume preluat de ei prin slavi; este o dovadă că acei români trecuseră în provinciile greceşti din sud venind de la nordul Dunării. Dacă ar fi fost autohtoni, „romeii” greci nu i-ar fi numit cu o poreclă slavă.

Menţiunile despre vlahi sunt numeroase în literatura narativă bizantină începând cu secolul al X-lea, când s-a restaurat dominaţia bizantină asupra Peninsulei Balcanice invadată, în secolele VII-X, în mare măsură de slavi.

La începutul acestor mărturii se află împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912959) care pe la mijlocul secolului al X-lea îşi scrie lucrările sale de bază *Viaţa împăratului Vasile I*, *Despre ceremoniile de la curtea bizantină*, *Despre provinciile Imperiului bizantin*. În cunoscutele sale sfaturi către fiul său – *De administrando imperio* – atrage atenţia asupra importanţei strategice a spaţiului carpato-danubian, înfăţişând deosebit de bine întrepătrunderea lumii paleo-slave cu cea proto-românească, venind parcă să confirme că pe sub „pânza migratorilor renasc şi tradiţiile geto-dace, dar se accentuează progresiv pecetea romanică a civilizaţiei locale”. Vorbind de populaţia proto-românească, dar mai degrabă românească, savantul împărat foloseşte un termen surprinzător pentru un autor bizantin şi anume

acela de *romani*, în vreme ce pentru bizantini el foloseşte denumirea de *Romei*.

„Locuiau atunci în părţile de la miazănoapte până la Dunăre goţii şi multe neamuri foarte mari. Dintre aceştia cele mai vrednice de luat în seamă sunt goţii, vizigoţii, gepizii şi vandalii, care se deosebesc între ei numai prin nume şi prin nimic altceva şi vorbesc o singură limbă. Toţi ţin de secta vătămătoare a lui Arius. Ei au trecut Dunărea pe timpul lui Arcadius şi Honorius (de fapt sub Valens între 376377 n.r.) şi s-au aşezat pe pământul romanilor" 8 (25).

Kekaumenos, scriitor bizantin şi înalt demnitar, a scris în secolul al XI-lea o operă de strategie militară numită impropriu *Strategikon* (mai potrivit ar fi titlul *Sfaturi şi povestiri*) care cuprinde numeroase informaţii istorice şi etnografice de mare interes cu privire la vlahii din Tesalia şi ne transmite, în acelaşi timp, unele tradiţii despre originea dacă a românilor şi despre migrarea, cu veacuri înainte, a unor grupuri de populaţie din nordul Dunării spre sudul Peninsulei Balcanice. Lucrarea cuprinde două părţi: una de strategie militară, alta cu sfaturile unui părinte către fiii săi. În partea a doua a lucrării Kekaumenos, care se înrudea cu familiile Polemarchos şi Niculiţă din Tesalia, dă frâu liber unor ieşiri violente împotriva vlahilor, care s-au revoltat în anul 1066 împotriva împăratului Constantin al X-lea Ducas, căutând prin aceasta de a-şi disculpa ruda, care a participat la răscoala din Tesalia ca conducător. El afirmă că românii (vlahii) sunt aceiaşi cu dacii supuşi de Traian:

„Vă sfătuiesc deci pe voi şi pe urmaşii voştri următoarele deoarece neamul vlahilor este cu totul necredincios (...) deoarece n-a păstrat niciodată credinţă faţă de cineva, nici faţă de împăraţii mai demult ai romeil

or[9697]. Loviţi cu război de către împăratul Traian şi înfrânţi pe deplin, au fost supuşi «de acesta», iar regele lor, numit Decebal, a fost ucis şi capul i-a fost înfipt într-o suliţă în mijlocul oraşului romeilor. Căci aceştia sunt aşa-numiţii daci «zişi» şi besi" 4 (9, p. 270). Faptul că autorul bizantin mută începutul vlahilor în epoca Daciei antice confirmă faptul că el a avut cunoştinţă din lectura izvoarelor antice târzii şi bizantine, dar nu putea afla din acestea că vlahii erau urmaşii romanilor din Dacia Traiană. Ostilitatea sa faţă de vlahi reiese şi din faptul că pe aceştia nu-i numeşte romani ci „îi identifică cu două popoare antice *dacii* şi *besii*[98], Kekaumenos având pe lângă motivele personale şi rădăcini mult mai profunde şi anume evoluţia societăţii româneşti din vremea sa. Trecând peste unele erori de localizare a evenimentelor, reţinem faptul că el aminteşte de unele deplasări de populaţie de la nord la sud şi nu invers.

Kedrenos, cunoscut şi sub numele de Georgius Cedrenos, un călugăr care a trăit în secolele XI-XII, este autorul lucrării *Histonarum Compendium6*, o cronică universală bazată pe compilaţia izvoarelor anterioare începând cu creaţia şi continuând până la suirea lui Isaac Comnenul (1057) pe tronul din Bizanţ.

96•• Ediția folosită De administrando imperio, cf. Lro. Ist. Rom. (Fontes..), II, p. 661.

97•• G. POPA-LISSEANU, Dacia in autorii clasici, II, pp. 125—129.

98 Cf. Ixv. 1st. Rom. (Fontes, ...), III, p. 145: incidentul relatat de Kedrenos constituie cel mai vechi eveniment istoric în care sínt implicați români, sub numele de „vlahi". Termenul de călători poate fi utilizat de scriitorul bizantin pentru a desemna pe vlahii „păstori" care se ocupau cu creșterea vitelor și se mutau iama și vara cu turmele lor ; deci este vorba de trans- huinanță. Romanitatea orientală ce reapare în sec. al X-lea sub numele de vlahi s-a extins spre sud și sud-est in Tracia, Macedonia și Tesalia, cf. P. P. PANAITESCU, Introducere la istoria culturii românești, Edit, științifică, București, 1969, pp. 122—123. Se poate ca termenul de călător să fie legat și de ocupația de chervanagii a vlahilor sau cea de cărăuși sau paznici ai drumurilor.

Vorbind de neamurile cunoscute, de aşezarea şi de conducerea lor, Kedrenos arată că urmaşii ţarului bulgar Nicola au fost fiii săi: David, Moise, Aaron şi Samuel care şi-au împărţit între ei puterea... „Iar dintre aceşti patru fraţi, David a murit curând fiind ucis de nişte valahi călători, între Castoria şi Prespa şi aşa-numiţii» Stejari frumoşi» „6... (II, p. 435).

Autorul bizantin prin aceste cuvinte ne-a lăsat cea mai veche ştire despre români în istorie, menţionând în acelaşi timp că în anii 23, 24 şi 35 de domnie, împăratul Constantin cel Mare a trecut Dunărea făcând peste ea un pod de piatră „şi a supus pe sciţi" (goţi), I, p. 517.

Anna Comnena (10831143), fiica împăratului Alexie I Comnenul, elaborează o operă istorică de mare întindere, închinată domniei tatălui ei şi intitulată *Alexias*. Lucrarea, în 15 cărţi, a fost terminată în anul 1148 şi reprezintă un important izvor pentru istoria acestei perioade, autoarea folosind numeroase izvoare, precum şi amintirile oamenilor de stat şi ale ofiţerilor care au trăit şi luptat alături de Alexie.

Anna Comnena vorbeşte într-unul din capitolele lucrării de sauromaţi (pecenegi), „cei ce erau numiţi misieni de către cei vechi", care se strămutară în împărăţia romeilor pricina fiind „duşmănia de neîmpăcat faţă de ei a geţilor". În alt capitol, deşi localizările nu au putut fi identificate cu precizie, se menţionează prezenţa unei aşezări de vlahi din secolul al XI-lea în câmpia Tesaliei. Această precizare o întâlnim în descrierea legată de mişcarea armatei împăratului din Constantinopol în părţile Larissei, care trecând peste muntele Kellion, lăsând la dreapta drumul public şi colina numită Kissvon, a coborât la Ezevansat de vlahi, aşezat foarte aproape de Andronia. Referindu-se la ordinul lui Alexie I Comnenul pentru formarea armatei destinată luptei împotriva pecenegilor, bulgarilor şi vlahilor, Anna Comnena ne dă unele informaţii

referitoare la fenomenul transhumanţei, tipic pentru viaţa păstorilor vlahi şi anume ca „să înroleze, rând pe rând, noi recruţi şi dintre bulgari şi dintre cei ce duc o viaţă nomadă – pe aceştia limba populară îi numeşte vlahi – pe călăreţii şi pedestraşii veniţi din alte părţi, din toate ţinuturile”[99100].

Descriind conflictele dintre Imperiul bizantin şi cumani, autoarea ne indică prezenţa unei populaţii româneşti, statornică pe ambele maluri ale fluviului Dunărea, precum şi informaţia că o parte din vlahi colaborează cu cumanii împotriva imperiului, iar alţii sunt alături de bizantini.

Aceste elemente sunt indicate în pasajele referitoare la întâlnirea de la Balta Sacră, de lângă Anchialos, a împăratului cu Pudilă – un valah din zona Dunării – unul dintre fruntaşii vlahilor care aduce vestea trecerii cumanilor peste Dunăre, precum şi în cele referitoare la trecerea cumanilor prin văile înguste numite clisuri (în limba populară), călăuziţi de vlahi.

Din timpul lui Alexis Comnenul avem ştirea că în anul 1105 s-a ivit la Sfântul Munte o mare răzmeriţă. Locuiau acolo, în cătune (*cătunas*), trei sute de familii de vlahie, care vindeau călugărilor brânză, lapte, caş, zis de la Athos.

Nicetas Chômâtes Acominatus (? – 1213), istoric bizantin, s-a născut în Erigia (Asia Mică), pe la mijlocul secolului al XII-lea. Şi-a făcut studiile la Constantinopol, unde a deţinut şi înalte funcţii în stat sub împăraţii Comneni şi Angeli.

Este autorul a numeroase lucrări cu caracter religios, precum şi al unei istorii (*Istoria*) în 21 de cărţi, în care redă, în general obiectiv, evenimentele dintre anii 1118 şi 1206. Ca izvor al istoriei poporului nostru, lucrarea este deosebit de interesantă, deoarece stadiul de dezvoltare a societăţii dintre Carpaţi şi Dunăre din secolele XII şi XIII

---

99 Cf. Izv. Ist. Ron.. (Fontes..), UI, p. 109.

100•• Istoria României (compendiu).

poate fi apreciat ţinând seama că românii şi cumanii de la nordul Dunării dau acum ajutor bulgarilor şi vlahilor balcanici în lupta acestora împotriva Bizanţului, sub conducerea lui Petru şi Asan, apoi a lui Ioniţă. Românii nord-dunăreni au contribuit, de altfel, la obţinerea independenţei ţaratului bulgaro-valah, care a jucat un rol de seamă în sud-estul Europei în secolele XII-XIV. Despre revolta vlahilor balcanici împotriva împăratului Isaac al II-lea Anghelos, autorul scrie „(…) Iar după ce s-au potolit şi neamurile din răsărit (…) «Isaac» vru să-şi ia soţie de neam străin, căci pe aceea pe care o avusese o pierduse prin moarte. Intrând dar în tratative, prin soli, cu Bel a (al III-lea, 11721196 – *n. r*), craiul Ungariei, ia de soţie pe fiica aceluia care nu împlinise încă zece ani”. Voind nuntă mare, a făcut „fără cruţare” să se strângă bani din ţările supuse lui. A jefuit oraşele dinspre „părţile cetăţii Anchialosului[101], pe furiş, dar mai ales şi-a făcut sieşi şi romeilor duşmani pe barbarii din muntie Haemus, care mai înainte se numeau misieni, iar acum se cheamă vlahi” (*Despre Isaac Anghelos* I, 4). Sporirea dărilor împăratului a produs nemulţumire. Vlahii, după ce s-au plâns împăratului care se afla în tabără la Kypsela (azi Ipsela – n.r.), au pus la cale o răscoală violentă. Petru şi Asan, trimişii poporului, cereau să li se dea dreptul de a intra în armata imperiului – să le dea un loc de moşie, cereau libertate şi scuturarea jugului celui de demult. Au îndrăznit să rostească în faţa împăratului, în special Asan, chiar cuvinte ce lăsau să se întrevadă răzvrătirea ce o vor face la întoarcerea lor acasă. Asan a fost pălmuit pentru atitudinea sa nedemnă. Răscoala s-a produs. Povestirea ei, care a produs necazuri şi nelegiuiri, spune Acominatus „ar putea să cuprindă atâtea Iliade de nenorociri” 11.

Împotriva vlahilor din Haemus (Balcani) s-au făcut mai multe expediţii. Petru şi Asan, bizuindu-se pe

101 Azi Ahtopol, în Bulgaria, la sud de Burgas.

„strâmtorile” din munţi şi pe întăriturile cetăţilor, s-au încumetat să lupte împotriva împăratului. Rebelii îşi întind acţiunea în târgurile şi aşezările mai depărtate. Şi cum răscoala le-a izbândit, Petru îşi încununează capul cu o coroniţă de aur şi îşi pune în picioare încălţăminte roşie îngăduită numai împăraţilor bizantini. Multă vreme răscoala ţinu piept romeilor, extinzându-se şi asupra altor aşezări, dar pornind Isaac împotriva lor au apucat „din nou prin locuri înguste, anevoioase şi greu de străbătut” ţinând piept multă vreme. „Dar ridicându-se pe neaşteptate o ceaţă (...), pândind la trecătorile înguste, romeii le ies înainte pe ascuns şi-i împrăştie (...)”.

Petru şi Asan şi tovarăşii lor de răscoală „s-au năpustit spre Istru şi trecându-l s-au unit cu sciţii (= cumanii – *n.r.*) din vecinătate”. împăratul Isaac (anul expediţiei 1186) le-a ocupat teritoriul şi „dând foc la clăile de grâne, amăgit de vorbele înşelătoare ale vlahilor care au venit să i se închine s-a grăbit să facă cale-întoarsă, fără să se mai îngrijească de situaţia încă gravă a regiunii” (*Despre Isaac Anghelos*, I, 5).

Din cele spuse reiese că vlahii nu erau numai păstori şi stăpâni ai reliefului accidentat, ci şi agricultori, formând sate care cultivau câmpurile şi câmpiile.

Armatele s-au retras din ordinul împăratului Isaac, considerând retragerea ca un act de mare izbândă; se arăta fălos, întrucât el „într-o clipă i-a redus pe răsculaţi în stare de supunere şi ascultarea de mai înainte”. Dar s-a înşelat. Petru şi Asan întăriţi au trecut Istrul şi se întoarseră în patria lor, în Moesia „hotărâţi să aducă daune împărăţiei romeilor şi cea mai puternică lovitură”.

Au urmat apoi a doua şi a treia expediţie a împăratului Isaac al II-lea împotriva vlahilor şi cumanilor (11871188) „căci auzise că misienii nu mai cată la culmi şi la munţi, ci năimind oaste de mercenari sciţi (cumani – *n.r.*) năvălesc în părţile Agathopolisului şi pradă cumplit»

ţinuturile» acestea” (II, 1, p. 516). Acominatus – care îl urma pe împărat, în calitate de ajutor de secretar – relatează că „sciţii şi vlahii (...) regrupându-se întâmpinau cu îndrăzneală pe romeii ce năvăleau călare asupra lor, luptându-se în felul lor obişnuit, moştenit din străbuni”. „Duşmanii” socotiţi de majoritatea scriitorilor bizantini „barbari” „năvăleau pe furiş şi aici se năpusteau să dea lupta, aici pândeau (...), aici se deplasau în altă parte, dar mereu întreprindeau câte ceva cu succes. Iar când împăratul alerga spre Agathopolis (la sud de Burgas – *n.r.*) ca să-i oprească pe barbari în năvălirile lor, ei jefuiau satele cele mai apropiate de Filipopole” (azi Plovdiv, R.P. Bulgaria).

„Împăratul hotărî deci să pătrundă încă o dată în Zagora şi să încerce să facă tot cei stătea în putinţă ca să-i supună pe misieni. Deci, plecând din Filipopole, se duce la Triadiţa” (azi Sofia – *n.r.*) (II, 1, p. 521).

Referitor la cea de a patra expediţie, Acominatus arată că vlahii devenisei a acum de neînfrânat în atacurile lor şi năvălind „nu prădau numai sate şi ogoare, ci se înarmau şi în vederea atacării unor oraşe bine întărite... Au cucerit Anchialos şi au supus Vama, ajungând la Triadiţa numită în vechime Sardica, au distrus cea mai mare parte dintr-însa şi au golit de locuitori şi Stumpion” (azi Stob, localitate la sud de Sofia) sosind la Niş.

Imperiul era împresurat „ca un fagure de albine, fiind din toate părţile închis de rele”. Se spunea chiar că „atât timp cât vor împărţi Anghelii, domnia vlahilor va spori şi va creşte din ce în ce mai mult şi vor dobândi ţinuturi şi oraşe străine şi vor ieşi dintr-înşii domni şi din coapsele lor se vor naşte stăpânitori” (III, 4, p. 573) 18.

Isaac al II-lea este înlăturat de la tron de Alexie al III-lea Anghelos (11951203), care încă „de la începutul împărăţiei lui (1195) a căutat în tot felul să încheie pace cu vlahii şi a trimis soli la Petru şi Asan”. Încercările n-au

ajuns la niciun rezultat. Vlahii au continuat luptele, în ţinuturile Serres, unde se spune că „unul din preoţii prizonieri îi cere îndurare lui Asan, vorbindu-i în limba sa, căci era cunoscător al graiului vlahilor, să aibă milă de el şi să-l sloboade” (*Despre Alexie Anghelos*, I, 4, p. 612, cap. I, 5, p. 617). Tot în aceste locuri un oarecare Chrysos (Hrisu, rom. Hrâsu) după neam valah, care se mai numea şi Dobromir, şi avea aceleaşi sentimente ca şi Petru şi Asan în privinţa răscoalei „mărunt de stat, cu 500 de oameni din acelaşi neam cu el, a luat parte la lupte” (II, 3, p. 644).

Acominatus pomeneşte de românii (vlahii) moldoveni cu prilejul prinderii fugarului Andronic Comnenul, care complotase împotriva împăratului bizantin: „un Andronicus, luându-şi merinde şi călăuze de drum, plecă în Galiţia. Dar, tocmai când începuse să prindă curaj, crezând că scăpase de mâna urmăritorilor săi şi tocmai ajunsese la hotarele Galiţiei, la care tindea ca la un azil de scăpare, tocmai atunci a căzut în lanţurile vânătorilor, pentru că nişte vlahi, la care ajunsese vestea despre fuga lui, au pus mâna pe (Unsul” (*De Manuelo Comneno*, IV, p. 171, ed. Bonn).

Ioan Kinnamos (Cinnamus) a trăit în secolul al XII-lea fiind în apropierea lui Manuel I Comnenul şi după moartea acestuia în preajma lui Andronic I Comnenul. A scris o lucrare, *História*, din care s-au păstrat şapte cărţi, de o mare valoare documentară, remarcată prin precizia informaţiei, obiectivitate şi imparţialitate. Istoricul bizantin vorbind despre campaniile lui Manuel Comnenul (11431180) contra ungurilor, observă că la expediţia din 1166 al cărui teatru de război viza şi teritoriul de azi al României a participat şi un puternic contingent de vlahi, care încă din secolul al X-lea aveau o organizare militară aparte. Autorul precizează originea romană a lor, fiind o afirmaţie categorică şi unică în felul ei în literatura bizantină. Kinnamos, bine informat asupra acestei

expediţii, arată că comandantul imperial Leon Vatatzes a pornit de la Marea Neagră parcurgând teritoriul românilor de la nord de Dunăre. Deşi despre originea geografică a valahilor înrolaţi în armata lui Leon sunt două poziţii diferite (unii cercetători îi consideră românii de la nord de Dunăre, alţii îi socotesc că este vorba de românii din sudul Dunării), conştiinţa originii lor romane este dovedită peremptoriu de textul respectiv „iar lui Leon, numit şi Vatatzes, care aducea atâta oaste numeroasă din altă parte, ba chiar şi o mare mulţime de valahi, despre care se spune că sunt colonii de demult ai celor din Italia” (VI, 3, p. 259).

Ioan Zonaras (prima jumătate a sec. al XII-lea), istoric, a îndeplinit funcţii înalte la curtea bizantină, iar spre sfârşitul vieţii s-a călugărit la o mănăstire de pe insula Sfânta Glykeria, azi Niandro, din Marea Marmara. Ad, el a scris o cronică universală intitulată *Rezumat de istorii*, în limba greacă, care cuprinde istoria omenirii de la Facerea Lumii până în anul 1118.

Zonaras a folosit pentru elaborarea lucrării, pe lângă Biblie, operele lui Iosephus Flavius, Eusebius, Herodot, Xenofon, Arrian, Plutarh, Dio Cassius şi alţii. Bine informat, deşi nu totdeauna sursele folosite sunt filtrate critic, cu un stil simplu şi curgător, opera sa s-a bucurat de o largă răspândire în lumea bizantină.

Din *Cronica* sa extragem din paragraful *Despre numele de misieni şi geţi* următoarele13:

„Şi Marcus Crassus, trimis în această vreme în Macedonia şi Tracia şi Elada, s-a luptat cu multe neamuri şi pe unele le-a învins, pe altele şi le-a apropiat pe cale paşnică. Iar aceste neamuri se numeau altă dată misieni şi geţi, locuind ţinutul întreg dintre Haemus (Balcani – *n.r.*) şi Istru; cu trecerea timpului, unele dintre ele s-au numit şi cu alte nume…” (X, 32).

Zonaras descrie în continuare luptele lui Tiberius (9

î.e.n.) cu dacii, sarmaţii, pacificarea Dalmaţiei:

„Iar Tiberius se ocupa de războaie şi a venit în grabă la Roma, temându-se ca nu cumva Augustus să-i prefere pe altcineva în timpul absenţei sale. Dar deoarece dadi şi sauromaţii şi alte popoare din Pannónia s-au pus în mişcare, Tiberius s-a îndreptat împotriva lor, plecând din provincia celtică (din Gallia – *n.r.*) (...). După ce romanii au înfăptuit multe în războaiele cu aceste neamuri şi au suferit nu mai puţine, în cele din urmă pe unele le-au supus prin înţelegere, pe altele le-au învins prin lupte”... (X, 37). Interesante pentru noi sunt descrierile războaielor lui Traian împotriva dacilor lui Decebal şi cucerirea Daciei:

„A pornit deci un război împotriva dacilor, pe care ionienii îl numesc «dakoi», după cum spune Apian în cartea a douăzeci şi treia a *Istoriei romane*, nemaidorind să le dea banii pe care îi luau anual şi voind să-i pedepsească pentru faptele lor. Aşadar Decebal, care îi cârmuia pe daci, aflând de expediţia iniţiată de Traian împotriva neamului «său», s-a temut, căci ştia că bărbatul este foarte priceput în treburile militare. Şi încingându-se lupta între ei, romanii au ucis mulţi duşmani, dar nu mai puţini şi dintre ai lor au fost răniţi. Atât de mulţi răniţi erau încât, lipsind feşele pentru bandaje, Traian nu şi-a cruţat nici propria sa haină. Iar după ce, cu greutate, a cucerit culmile şi a ajuns aproape de capitala lor, Decebal a trimis soli, promiţând că va preda şi armele şi maşinile şi pe meşteri şi că va face tot ce i se va cere; şi venind la împărat i s-a închinat, plecându-se până la pământ. Traian, plecând apoi în Italia i-a luat cu el şi pe solii lui Decebal. Aceştia au fost introduşi în senat şi, depunând armele şi împreunându-şi mâinile în felul prizonierilor, au spus şi au cerut cu rugăminţi multe lucruri. Şi astfel, după ce au căpătat tratate, din nou şi-au luat armele. Iar Traian a primit onorurile triumfului şi a fost numit Dacicus. Şi, din pricina războiului, nu a neglijat celelalte treburi şi nu a

făcut mai puţin dreptate, ci în multe locuri şi adeseori a judecat de pe tribună.

Când i s-a dat de veste că Decebal din nou se răzvrăteşte şi nu respectă tratatele, iarăşi a pornit cu război împotriva lui. Decebal, fiindu-i inferior în forţă, s-a pregătit cu grijă să-l învingă prin înşelăciune. Şi ştiind că Traian este un om binevoitor şi că primeşte pe cel ce vrea să stea de vorbă cu el, a trimis nişte pretinşi dezertori care, de va fi cu putinţă, să-l ucidă. Dar unul dintre ei a fost bănuit şi prins şi supus cercetărilor, a mărturisit taina. împăratul, după ce a construit un pod peste Istru, lucrare mai presus de orice admiraţie şi cu neputinţă de descris, a trecut fluviul pe acest pod şi i-a înfrânt pe daci, cu greu şi înfruntând primejdii, dar i-a înfrânt. Şi Decebal pierzând orice nădejde, şi-a făcut singur seama. Şi de atunci neamul dacilor şi ţara lor au devenit supuse romanilor. Şi a găsit şi tezaurul lui Decebal, deşi această descoperire era greu de făcut. Căci bărbatul, după ce abătuse din albia sa un râu care curgea prin apropierea capitalei sale, săpase adânc foarte în pământul peste care trecea apa şi aşezase în groapă foarte mult aur şi încă mai mult argint şi alte lucruri de preţ care nu sunt distruse de umezeală şi a acoperit cu lespezi groapa şi a pus pe deasupra pământ şi prundiş şi astfel din nou a readus apa în albia de mai înainte. Şi într-o peşteră depusese multe lucruri. A făcut acestea nefiind nimeni altcineva de faţă decât prizonierii care lucrau în acest scop; iar după ascunderea bogăţiilor i-a ucis pe prizonieri, ca să nu dezvăluiască cele făcute de ei. Dar unul dintre prietenii lui Decebal, având şi el cunoştinţă de «locul unde se afla» tezaurul, l-a arătat” (XI, 21).

Zonaras vorbeşte de un colaborator al lui Gallienus (după 260) care era din Dacia:

„Aureolus, era «de loc» din ţara getică numită mai târziu Dacia şi de neam neînsemnat (căci fusese mai

înainte păstor), cum soarta hotărâse să-l înalţe, a intrat în armată şi, fiind foarte priceput, a fost numit îngrijitor al cailor împăratului...”[102][103]. Zonaras mai aminteşte de Licinius (împărat roman, 308324 e.n.) care era de origine din părţile Daciei şi discută originea împăratului Leon I (457474) care era tracă sau iliro-dacă.

„Maximinus şi-a luat părtaş la domnie pe Licinius, care se trăgea din neamul dacilor şi era cumnat după soră al marelui Constantin” (...).

„Şi unii spun că se trăgea după neam din traci, alţii din dacii din Illyricum”[104].

Eustathios al Tesalonieului (*Eustathios Kataphloros*) (cca. 1125?), episcop bizantin din secolul al XII-lea, s-a născut la Constantinopol şi a deţinut importante funcţii bisericeşti (diacon la Sfânta Sofia, profesor la Patriarhie, mitropolit al Mirelor şi în 1175 mitropolit al Tesalonieului).

Opera sa vastă numără scrieri teologice, comentarii asupra unor lucrări din antichitate (Iliada, Odiseea, poemele lui Pindar ş.a.), o istorie a cuceririi Tesalonieului de normanzi şi numeroase cuvântări.

Eustathios, într-o *cuuântare improvizată către împăratul Isaac Anghelos, rostită în Filipopole, când (acesta) a făcut două atacuri pe timp de noapte asufra sciţilor (cumanilor) care avuseseră neruşi*narea *să pornească în acel ceas la jefuirea (oamenilor) lui Dumnezeu* (adică a creştinilor – romeilor), ne prezintă informaţii asupra popoarelor din regiunea Dunării de Jos: despre sciţi (cumani), despre peoni (unguri), despre dalmaţi, despre vlahi şi bulgari16.

Lăudându-l pentru calităţile sale militare şi politice

---

102 Cf, Izv. Ist. Rom, (Fontes..), III, pp. 191 —195 și nota 23: Aureolus ajunge general, ulte

103r ior proclamat împărat, dar este ucis de Claudius.

104 Ibidem, p. 203.

18 Cf. Izv. Ist. Rom. (Fontes..). III, p. 177.

dovedite în luptele cu cumanii şi cu alţi „barbari" de la nordul Dunării, adaugă o menţiune asupra răscoalei vlahilor şi bulgarilor din vremea Anghelilor:

„Şi-mi îngădui să-mi reamintesc de steaua cea strălucitoare a dinastiei Comnenilor, de Ioan[105], pe care, aşa cum spunea cineva, nu se cuvine să-l vorbim de rău (...) pentru a cărei pieire noi ridicăm în fiecare an imnuri de slavă lui Dumnezeu. Mă întorc însă cu povestirea şi mai mult în urmă în timp, când, după cum istorisesc scrierile vechi, toată seminţia scitică s-a revărsat, cu zeci de mii de oameni, peste Tracia «ajungând» chiar până la Melantida, numită de limba coruptă «a poporului» Melitida. Şi această nenorocire nu pare nici ea mare pentru pământul romeilor, dacă te gândeşti la năvala neruşinată a bulgarilor şi a *vlahilor*, care au ajuns cândva, în preajma Megalopolisului..."[106].

Eustathios în *Comentarii* la *„înconjurul lumii"* de *Dionisie Periegetul*, se referă la episodul retragerii administraţiei romane din Dacia.

„... Istoria transmite că şi la sud de Istru (Dunăre) sunt daci. Căci se spune că Aurelian[107], scoţându-i din Dacia pe romanii colonizaţi acolo, din pricina primejdiilor din ţinutul de dincolo de Istru, i-a aşezat în mijlocul Misiei, numind ţara Dacia"[108].

---

105 loan al II-lea Comnenul (1118—1143).

106 Este vorba despre colaborarea români lor-vlahi cu bulgarii din timpul celui de al II-lea țarat al Asăneștilor, în anii de după 1185; cf Izv. 1st Rom. (Fontes...), III, nota 24, p. 183.

1071 6 Lucius Domitius Aurelianus (270—275).

1088 8 „Scoaterea" din Dacia a romanilor este preluată mecanic de Eustathios de la Eutropius (IX, 15, 1) ; vezi VL. ILIESCU, Pírásit ea Dadei în lumina izvoarelor literare. oj>. cit., p. 425—442; cf. Izv. Ist. Rom. (Fontes...), III, p. 183.

Vezi ALEXANDRU ELIAN și NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, în Izv. 1st. Rom. (Fonts..), III. p. 443.

88 Ibidem, p. 449.

Georgios Pachymeres (1242 – cca. 1310) s-a născut în Niceea şi a trăit la Constantinopol unde a ocupat demnităţi laice şi ecleziastice.

Pachymeres este considerat drept cea mai de seamă personalitate culturală din Bizanţul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIII-lea. Este autorul a numeroase lucrări şi a lăsat o bogată corespondenţă.

Lucrarea cea mai de seamă a lui este *Istorii compuse* scrisă în limba greacă care cuprinde istoria bizantină între anii 1261 – 1308. Bine informat şi imparţial, opera sa rămâne un izvor de seamă pentru această epocă[109].

În anul 1259, despotul Epirului (1236? – 1271?), Mihail al II-lea Anghelos, aspiră la coroana bizantină şi este sprijinit şi de megalovlahiţii din Tesalia. Mihail al II-lea Anghelos: „trimiţând soli primeşte din partea lui Manfred (fiu nelegitim al lui Frederic al II-lea, rege al Siciliei, 12581266 – *n.r.*) trei mii de oameni viteji dintre germani (...). îl avea şi pe fiul său nelegitim, Ioan (stăpânitorul Tesaliei – n.r.) ... îşi aducea pe aceia care în vechime se numeau elini, pe care-i conducea Ahile şi care sínintmiţi acum *megalovlahiţi*..."[110] (I, I, 30).

Sub Andronic al II-lea, la anul 1285, românii din Imperiul bizantin au avut mult de suferit, deoarece, după cum arată Pachymeres, împăratul dispune mutarea unora dintre vlahi în Anatolia.

„Iar pe vlahi, care se întinseră aproape de la marginea Constantinopolului până spre Bizya23 şi mai departe, în mulţime fără număr, neam de oameni care se simţeau foarte bine în locuri greu de umblat şi care se ocupau cu păstoritul, totuşi erau obişnuiţi cu luptele, bănuindu-i de dezertare, căci, gândea împăratul, se vor

---

109 Bizya cetate în Tracia răsăriteană, pe drumul de la Adrianopol la Constantinopol, la

1101 30 km de acesta din urmă. Ibidem, nota 30.

alătura şi ei năvălitorilor[111][112], hotărî să-i mute în răsărit, pe ţărmul din faţa Bizanţului, dar şi să-i sărăcească prin angarale, ca nu cumva să se trufească, încrezători în mulţimea şi puterea lor. Şi, pe de o parte, au fost păgubiţi foarte mult, pe de altă parte au fost strămutaţi fără milă, «încât ei» socoteau mutarea nu mai puţin, ci mai mult dăunătoare decât angaralele. Căci vitele acelea şi toată avuţia, unde erau oferite la mulţi pe preţ de nimic, celelalte, dacă se mai strămutau pe vreme de iarnă, se prăpădeau atunci cu totul. Iar averea lor, parte era smulsă, iar ce rămânea se prăpădea în chip nefericit, încât ei să nu fie în stare să stea mult acolo, ci când nenorocirea va trece, să-şi redobândească din nou patria, răscumpărându-şi prin plata a multe monede de aur locuinţa" 25.

În lupta de la Apros, din 1305, când bizantinii sunt înfrânţi de catalani, valahii (românii) se găsesc voluntari în armata bizantină. Mihail al IX-lea Paleologul, fiul lui Andronic EI, asociat la domnie (12941320) „îşi strânge oastea şi părăsind Orestiada îşi ridică tabăra în apropiere de Apros ca, odată cu ivirea zorilor să înceapă lupta cu italienii (=» catalanii) ... A doua zi aşadar, orânduind la locul numit Iméri, pe alani şi pe turcopuli îi aşează în primele rânduri (...), iar după ei îi oţându-i pe macedoneni (...) şi i-a orânduit pe *vlahi* ca şi pe toţi ceilalţi câţi erau adunaţi ca voluntari, aşa cum se obişnuia..." 26.

Ephraemus (sec. al XIII-lea), autor al unei lucrări, *Cronica*, scrisă din preocuparea de a celebra evenimente de seamă ale bisericii creştine, are o viaţă necunoscută. Opera însă se termină cu recucerirea, la anul 1261, a Constantinopolului de Mihail Paleologul, aşa că este sigur că a trăit în secolul al XIII-lea.

Vom folosi câteva din ştirile pe care el le prezintă

---

111 4 E vorba de „pirateria care se întinsese pe mare" și de „năvălirea sciților" (tătarilor). 18 Cf. I«. Ist. Rom. (Fontes), III, p. 449.

112 Ibidem,

despre românii din sudul Dunării. Astfel, în capitolul intitulat de *Leone Magno* scrie:

Vers. 874. „După moartea lui Marcianus ajunge la puterea regească un oarecare numit Leon, supranumit Markelles... *De origine el era din Tracia*, *sau din Dacia*, cum cred unii...”

În partea în care vorbeşte despre Isaac Anghelos, prezintă răscoala vlahilor.

Vers. 5756. „... popoarele moeşilor mişcându-se, *locuitori din Haemus care se numesc şi blachi* au refuzat credinţa Imperiului roman, fiindcă se vedeau spoliaţi de turmele lor... Pe lângă aceasta, au fost împinşi la această răzvrătire de doi fraţi, Asan şi Petru şi ei moesieni de neam şi fire...”

În continuare arată cele întâmplate, cum „Petru şi-a pus şi o coroană de aur pe cap şi în picioare sandale de purpură”, cum atacându-i împăratul „Asan însă şi Petru, autorii nelegiuirii, au trecut peste Istru”... Vorbeşte „de *viclenia vlahilor*” şi de incursiunile lor „în ţinuturile romeilor”.

Vers. 6068. Autorul fixează locuri unde s-a întins răscoala spunând:

„*Blacfyii* şi cumanii începură să devasteze din nou regiunile romeilor din apus şi împăratul a luat iarăşi armele împotriva lor. Şi trecând peste oraşul Anchialos, a intrat în regiunea Haemului, *lăcaşul vlahilor*” unde „a găsit aci garnizoane puternice şi castele şi oraşe întărite cu ziduri şi turnuri...”

Vers. 6152. „Poporul *vlahilor* era de nesuferit, fiind bogat... având mijloace de război deosebit de bune... au cucerit Varna, au luat Anchialos, au invadat ţinuturile de la Triadiţa (Sofia) şi au dărâmat Naissus (Niş) ...”

Vers. 7359 cuprinde informarea cum cu ajutorul românilor a fost bătut Balduin de Elandra: „Cu ajutorul *blahilor*, romanii mai reţineau Didymoteichon şi

Adrianopolul… „Pe romanii, ce ţineau piept, Ephraimus îi numeşte *ausoni*?”: „Dar Balduin, regele italicilor, aflând de mişcările romanilor conspiratori – a trimis soldaţi în oraşele rebele…”

Vers. 7369. Luptele au continuat. Theodor Lascaris „uzurpatorul demnităţii regale… este legat de Asan, împreună cu cei mai de seamă fruntaşi ai săi şi cu o mulţime de popor. Asan însă l-a tratat cu multă bunătate şi onoruri… A ocupat oraşul Adrianopol, oraşul fortificat Didymoteichon, apoi Tracia şi Macedonia întreagă… A cuprins *întreaga Vlahie* plină de munţi.

Oraşele parte ni le-a dat nouă, parte le-a reţinut sub stăpânirea sa… Asan s-a dovedit a fi un bărbat de seamă lăudat de toţi… era un om de o fire bună şi miloasă, iubit deopotrivă şi de ai noştri şi de bulgari” 28.

Iohannes Cantacuzenes (sec. al XIV-lea) descendent dintr-o veche familie bizantină, a domnit la Constantinopol între 1347 şi 1354. Îndepărtat de la tron de Ioan al V-lea, el se retrage într-o mănăstire atonită unde îşi desfăşoară activitatea de cărturar, scriind opere cu caracter teologic, filosofic şi istoric. Lucrarea sa *Istorii* (T<7 Top (ai), în patru cărţi, ce urmăreşte relatarea evenimentelor dintre 13201356, cuprinde informaţii preţioase despre vlahi şi ţara lor. Ca în majoritatea izvoarelor, găsim referiri la păstorit, ocupaţie străveche a românilor, moştenită de la daco-geţi, şi care va deveni, cu timpul, parte integrantă a vieţii economice româneşti, păstoritul din Carpaţi deosebindu-se fundamental de cel din Peninsula Balcanică. Astfel, el menţionează pe un păstor cu numele de Syrmpanus (Şerban) „de naţiune dac”[113] care a fost de mai multe ori bătut şi torturat, fiind aruncat cu cătuşe în închisoare, de unde scăpând s-a unit cu păstori mai mulţi şi, deşi fără arme ostăşeşti, s-au amestecat printre trupele trimise să se împotrivească lui Paleologus ce se găsea prin

113 Nume dat romanilor și prin extensiune bizantinilor.

ţinuturile de la Rodope (I, 30 ed. Bonn, p. 146). Descriind urcarea pe tron a ţarului bulgarilor Mihail al III-lea Şişman (1323) autorul arată, printre altele, că acesta a primit sprijinul românilor, „strângându-şi oaste proprie şi primind într-ajutor nu puţin şi de la ungrovlahi şi încă şi de la sciţi” (tătari – *n. r*), ceea ce dovedeşte existenţa unei formaţiuni statale puternice la nordul Dunării. Termenul bizantin de „ungrovlahi” desemna pur şi simplu „Vlahia dinspre Ungaria ceea ce dovedeşte o perfecţionare terminologică a cunoştinţelor geopolitice ale bizantinilor în urma contactului prelungit cu romanitatea nord-dunăreană, cât şi cu cea balcanică” 30.

Demetrios Kydones (cca. 1324/1325 – cca. 1397/1398) s-a născut în Tesalonic şi era fiul unei familii înstărite, tatăl său fiind în serviciul lui Ioan Cantacuzino, viitorul împărat Ioan al VI-lea (13471354). A învăţat limba latină, a trecut la catolicism şi a fost duşman înverşunat al oricărei apropieri de turci. Eşecul politicii sale a făcut să fie îndepărtat din funcţiile publice şi s-a retras o vreme la Gattilusii din Lesbos.

Kydones a fost un traducător iscusit şi popularizator al operelor teologice catolice în Bizanţ. A scris el însuşi mai multe lucrări teologice originale. A lăsat mai multe discursuri şi o foarte bogată corespondenţă, de mare interes istoric31.

Kydones arată în *Discurs deliberativ adresat romeilor scris* în *timpul călătoriei la Roma a domnului Ioan Paleologul, în vremea* când *era patriarh domnul Pilotei*, că a făcut cu mari eforturi în anul 1366 o călătorie pe Dunăre, până la Buda, în căutare de ajutor pentru Imperiul bizantin ameninţat de turci:

„… în miez de iarna, peste aşteptările tuturor, a ieşit în largul Pontului şi a urcat cu corabia pe Istru, nu traversându-l de pe un mal pe celălalt, ci feri aduse de maluri ca de nişte stânci ascunse sub apă. A pornit cu

oameni puţini, de păreau, că nu-i sunt de ajuns nici pentru ca să-l slujească la masă, urmând să se roage de fiare mai degrabă decât de oameni; şi avea să-i convingă să ia armele pentru noi şi să înfrunte primejdii ei, nişte străini, pentru libertatea noastră...

Kydones, în toamna anului 1386, răspunde unei scrisori a unui prieten, care fugind de ciumă s-a refugiat între vlahi unde viaţa lui, printre aceştia, a fost foarte grea.

„Sosind, scrisoarea ta ne-a umplut de bucurie şi de mâhnire totodată. Căci faptul de a o primi după atât vreme şi de a afla dintr-însa că ai scăpat de ciumă şi că peste puţin te vei întoarce (...). Cât priveşte faptul că trăieşti greu aceasta ne-a provocat o mare mâhnire, căci ne-am închipuit cât de grea este (pentru tine> tovărăşia unor oameni cu obiceiuri cu totul neasemănătoare... (alor tale> (...).

Ştii doar că şi la noi sunt unii cărora nu li s-ar lăsa nimic în casă (...) oameni mai cumpăniţi decât barbară în aparenţă numai, datorită faptului că practică violenţa nu la întâmplare ci cu oarecare îndemânare. De aceea e foarte greu să te păzeşti de aceştia, căci ei pot să se ascundă multă vreme şi pot, atunci când sunt descoperiţi, să-i convingă pe reclamanţi că ei nu sunt vinovaţi (...). Încât atunci când îi acuzi de jaf pe *vlahi*, eşti ca aceea care cad din nenorociri în alte nenorociri (...). Şi tu, acum, stând laolaltă cu *vlahii*, i-ai uitat pe cei din Constantinopol. Te rugăm, deci, să te lepezi de tovărăşia cu cei neciopliţi, şi, dacă vii la noi, să nu retractezi cele spuse şi nici, după ce ai cunoscut fumul, să ne numeşti pe noi foc”[114][115].

---

114 3 1 Cf. In). 1st. Rom. (Fontes). III. pp. 525—529.

115 Mai toți scriitorii bizantini nutreau un profund dispreț față de popoarele străine, considerate barbare. (Caracterizarea pe care o face vlahilor nu trebuie, desigur, luată ad litteram). Jaful și beția sînt trăsături am zice clasice pe care scriitorii bizantini le aplică „barbarilor". Deși s-au emis ipoteze asupra originii prietenului lui

Constantin Manasses (? – 1173), mitropolit al Naupactului, poet şi prozator, a scris un *Cronograf*, în 6733 versuri de câte 15 silabe, în care tratează istoria Imperiului roman începând cu creaţiunea şi ajungând până la moartea lui Nicephorus Botaneiates, din anul 1081.

Începând cu versul 2142, autorul face portretul împăratului Traian, dar nu pomeneşte nimic despre cucerirea Daciei, scriind: „un bărbat foarte priceput în afacerile militare, care câştigase şase sute de victorii, viteaz, curajos şi mărinimos, un bărbat îndrăzneţ în luptă cu duşmanul şi ţinând justă balanţa dreptăţii…

Traian era făcut de la natură să mângâie pe cei obidiţi, să ajute pe cei loviţi de nenorociri, să fie faţă de stăpâni cu bunăvoinţă, să mângâie pe prieteni, să suporte cu răbdare orice ocară, zicând că un împărat trebuie să fie asemenea cu un zeu şi să rabde uşor obrăznicia vorbelor răutăcioase. Sabia scoasă din teacă o dete, în prezenţa senatului şi a magistraţilor, prefectului cetăţii din Roma cu vorbele acestea: «Primeşte această sabie, şi dacă în imperiu mă voi purta cu nedreptate, foloseşte-te de ea în contra mea, şi nu-mi cruţa viaţa; dacă însă voi fi dat ordinele mele după legi, cu dreptate şi echitate, socoteşte

---

Kydones (P. Ș. NĂSTUREI#, Sur quelques boyards roumains d’origine grecque aux XIV*«—XV*« siècles, în „Revue des études byzantines", XXV, 1967, p. 108 ; E. STĂNESCU, Autour d'une lettre de Démetrios Kydonès expédiée en Valachie, în „Revue des études sud-est européennes", VII, 1969, I, p. 221—230) nu reiese clar din scrisoare dacă este vorba de vlahii din nordul sau cei din sudul Dunării. Este mai probabil că autorul îi are în vedere pe cei din sud ; cf. Fontes ... III, p. 529, nota 6.

11 Vezi G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 157.

88 Vezi P. Ș. NĂSTUREL, Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Com- nène, în „Byzantina", I, Tesalonic, 1969, p. 181 — 183.

84 Dacii sínt după P. Ș. Năsturel, op. cit., p. 182, români, cf. Izv. 1st. Rom. (Fontes), III p. 537, nota 4.

că ţi-am dat-o pentru apărarea mea» 32”.

Manasses adresează un discurs lui Manuel I Comnenul, înainte de a muri, în 1173, în care se referă la luptele împăratului cu ungurii. În acesta, deci în secolul al XII-lea, face o menţiune şi despre români pe care însă el îi numeşte „daci” 33; sub nume vechi, el prezintă cu numiri arhaizante obişnuite în literatura bizantină şi alte popoare: pe unguri cu panonii, pe gepizi cu cumanii, pe sârbi cu triballii.

Manasses spune împăratului:

„... Eu nu mă voi ocupa de sciţi şi de perşi şi de cilicieni, nici de robiri de ţări, nici de mutări de popoare întregi ca şi cum aş umple un vas cu un amestec de băuturi de toate felurile, ci voi da glas, în măsura în care cuvântul poate să o facă, admiraţiei pentru acest lucru măreţ şi pe care nicio limbă nu-l poate descrie. Căci oare cum s-o faci? Până unde să te avânţi? încă n-a isprăvit de vorbit oratorul despre cele întâmplate isaurienilor şi cilicienilor şi Istrul, cel cu vârtejuri adânci, te-a şi văzut revărsând peste împărăţia romeilor belşug de fapte vitejeşti (...). Şi oare cine dintre cei care au primit stăpânirea asupra romeilor i-a învins pe panonii cei nebiruiţi în luptă şi i-a pus să plătească bir pe ei, popor de buni călăreţi, bine înarmat, în armuri de fier îmbrăcat, de Ares insuflat, cu zeci de mii de chipuri şi zeci de mii de oameni, un popor covârşind în mulţime nisipul, mai presus decât triballii, decât *dacii* şi decât gepizii în privinţa curajului... Sălăşluieşte neamul acesta dincolo de Istrul cel învolburat şi cu valuri multe, care-şi aruncă apele cu zgomot prin mai multe guri în Pontul Euxin. E depărtat de această împărăţie a noastră prin distanţe nemărginite şi de necuprins, fiind cunoscut aproape numai din auzite (...). Pe isaurieni şi cilicieni, pe inzi şi pe perşi i-a pus pe fugă Alexandru. Iar pe tine, care i-ai biruit în război pe *daci*34 şi perşi şi cilicieni, te recunosc acum de stăpân şi panonii”.

IZVOARE OCCIDENTALE

(*misionari şi poeme medievale*)

La începutul evului mediu o serie de misionari urmărind, prin predicile lor, răspândirea învăţăturii creştine pretutindeni în Occident (inclusiv Insulele Britanice) au întreprins numeroase călătorii. Însemnările lor, în general cu caracter religios, cuprind şi unele descrieri şi informaţii geografice asupra cărora ne vom opri pe scurt. În afară de acestea, unele referiri asupra populaţiei romanice, care apare în istorie, după cum am văzut, sub numele de vlahi şi care ocupau în pânză neîntreruptă nordul Dunării, Dacia preromană, precum şi asupra grupurilor de vlahi care se răspândiseră în Peninsula Balcanică până în Pind şi Salonic, le mai găsim menţionate în unele fragmente din poemele medievale, precum şi în câteva scrieri narative.

Isidorus de Sevilla (570636) fiul unui guvernator din Spania, devenit episcop, este autorul unei mari enciclopedii medievale intitulată *Etimologii*, în care sunt expuse sub formă de explicaţii de cuvinte toate cunoştinţele ştiinţifice înregistrate până la el, şi al unui *mapamond* de la începutul secolului al VII-lea, ce se găseşte în Biblioteca Vaticanului[116]. Pe mapamondul respectiv, lumea cunoscută de autor era reprezentată într-o formă ovala, înconjurată de „Oceanus”. În interior erau cele trei continente, câteva mări, golfuri, insule, râuri. Dunărea, înfăţişată ca o diagonală ce străbate Europa, porneşte de la „fons Danubii”, unde este „Raetia” 1, trece prin Germania, prin „Pannónia, cum Norico”, unde primeşte pe „Dravus fi., Savus fi.”, pe lângă „Dacia ubi et Gothia” la nord şi „Moesia” la sud; „Scythia inferior

116 Cf. M. POPESCU-SPINENI, România in istoria cartografiei pinâ la 1600» pp. 61, 64, 65,67. » Cf. A. SACERDOȚEANU, Românii in Evul Mediu, Buc., 1936, p. 242.

■ Idem, p. 246.

Barbarica”, la răsărit şi se varsă în „Pontus Euxinus”, prin şapte guri.

Iulius Honorius, în secolul V, a conceput o *Sphaera*, care nu se deosebeşte în ceea ce priveşte forma, dar în care găsim următoarele menţiuni, în părţile Dunării: „Gippedi, Vânduli, Carpi”, iar spre răsărit de Borysthenes sunt „Nomades”.

Beatus (pe la 776), preot spaniol, menţionează în harta sa *Dacia ubi et Gothia*; aceeaşi menţiune o găsim pe mapamondul *Anglo-saxon* – din secolul al X-lea – şi harta *Coloniana* de la începutul secolului al XII-lea.

În catedrala Hereford, din Anglia, exista o hartă a lumii dintre anii 1283 – 1313. Pe lângă reprezentările fantastice – plante cu chip de om, cai cu şase picioare ş.a. – sunt figurate şi cetăţi, biserici. În bazinul Dunării de Jos este figurat *fluvius Tize*, *Rufes Sarmatharum*, *Hister-Danubius*, *Dacia hec* 7 *oppidum*.

Benjamin de Tudela s-a născut în Tudela, Navara, la începutul secolului al XII-lea şi a întreprins în scopuri religioase (era rabin) şi comerciale o lungă călătorie între anii 1159 şi 1173. În călătoria sa din Spania spre Palestina trece prin Peninsula Balcanică, Persia, Turkestan şi revine în Europa prin Egipt şi Sicilia. Astfel, în lucrarea sa *Itinerarium*, tipărită mai târziu în mai multe ediţii şi limbi (latină, ebraică – în 1545, engleză, franceză, germană), Benjamin de Tudela relatând călătoria sa prin Peninsula Balcanică face menţiuni despre o ţară a vlahilor „aici începe *Vlahia*, ai cărei locuitori sălăşluiesc în munţi. Neamul acesta poartă numele de *vlahi*. În iuţeală sunt asemenea cu căprioarele, şi nimeni nu poate a-i înfrunta în război şi niciun rege nu-i poate birui”…”

Ansbertus, un cronicar german care se ocupă de cruciada lui Frederic Barbarosa în Peninsula Balcanică (11891190), arată cum „au intrat în pădurea cea mare a Bulgariei unde căzeau în cursele grecilor, bulgarilor,

sârbilor şi *vlahilor*”; că în partea Dunării „domnea un oarecare *vlah Galopetru* şi fratele lui Crasian3, împreună cu supuşii *vlahi*”; că „a intrat în ţinutul numit *Vlahia cea bogata* – la mică distanţă de Salonic”.

Robert de Clary, cavaler sărac din regiunea Amiens, participant la cea de-a IV-a Cruciadă, ne-a lăsat lucrarea la *conquête de Constantinople*. El scrie că în anul 1185, în timpul lui Andronic I, unul din răzvrătiţi a fugit într-o ţară care se cheamă *Vlahia* pe care n-o stăpânea împăratul Isaac *şi-s en ăla* îi *uns an une terre que on ap elle Blakie, chi’s avoit non Kyrsac*.

Godeâredus sau Gotifredus din Viterbium (cca. 1120?), născut în localitatea Viterbo, în centrul Italiei, devine o personalitate de seamă în această perioadă, fiind cunoscut ca „magistru”, „capelan al curţii imperiale” şi „notar” al împăraţilor Conrad al III-lea, Frederic I şi Henrich al VI-lea (Barbarosa). A scris *Gesta Prinderici* şi un poem în versuri *Gesta Henrichi*. Descriind războaiele de atunci, scriitorul spune că toată romanitatea din Imperiul bizantin a fost prinsă în focul războiului şi între ţări enumera şi „*Blachina*” din apropierea Constantinopolului[117][118].

Der Nibelungen Not constituie partea a doua a cunoscutei epopei germane, *Cântecul Nibelungilor*, scrisă cam prin veacul al XII-lea (11401160) [119]. Vorbindu-se de nunta lui Attila cu Kriemhild, care a avut loc undeva în Pannónia, se menţionează că printre invitaţii la festivitate erau şi valahi conduşi de principele lor Râmunc. În traducere liberă, versurile din amintita epopee ar suna astfel: „Erau popoare alese şi neamuri mari, care vorbeau tot felul de limbi (...). împreună cu polonii şi cu vlahii,

---

117 G. POPA-LISSEANU, Izvoarele istoriei românilor. Românii (n poezia medieval», III, 1834, pp. 7-8.

118* Ibidem, pp. 8—10.

1194 Ibidem, pp. 15—17.

înainta pe câmpie ceata cailor de rasă, călăriţi de voinici. Fiecare, fără teamă, îşi arăta obiceiurile din patria sa. Râmunc, ducele din ţara Vlahilor (Der herzoge Râmuncûzer Vlâchen land), se afla înaintea celor 700 de viteji ai săi. Toţi goneau ca nişte păsări zburătoare".

Interesant este faptul că autorul poemului ştia de originea romană a acestor vlahi, prin numele dat conducătorului lor, şi deşi nu s-a putut localiza acest ducat, edificator este pentru noi faptul că el exprimă şi ideea continuităţii vlahilor din romanii antici, pentru că ei apar şi în perioada hunilor; de asemenea este indicată existenţa unei formaţiuni politice prestatale locale – *Walachenland*[120][121].

Rudolf von Ems (secolul al XIII-lea, mort în anul 1254) este autorul unei geografii în versuri, *Weltchronik*1, în care apar şi românii care se deosebesc de vecinii lor prin limba pe care o vorbesc.

Între ţările de la Dunăre, *von der grozin Dunowe*, autorul ne vorbeşte de Moesia, de Pannónia Inferioară, de Bulgaria, de Rumenia, de Tracia, de Ungaria.

Între neamuri, el menţionează pe *wilde Vlachin*, ce ocupa ţara închisă de munţi, *Klüse tor*, dincolo de locurile cu zăpadă (*sneberges hant*), ceea ce înseamnă că sunt vlahii de pădure.

lausen Enikel, din Boemia, a scris o *Weltchronik*6 în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în care prezintă expediţiile lui Carol cel Mare („viteazul rege"), care a cucerit pe unguri şi pe avari şi a ajuns până la valahi (*unz în Walachen*) unde şi-a aşezat oştirile sale.

Ottocar din Stiria, în a sa *Oesterreichische Reimehronik*, descrie robia lui Otto din Bavaria şi peripeţiile vieţii sale. Arată cum pe vremea lui Carol Robert, acesta a fost adus la Deva, predat voievodului

---

120 Cf. A. ARMBRUSTER, Romanitatea românilor, pp. 34 — 35.

121 G. POPA-LISSEANU, op. cit., pp. 10-15.

român şi apoi condus prin Transilvania până la graniţă, la Halici.

În cronica amintită, valahii sunt descrişi ca realitate etnică şi lingvistică existentă în răsăritul Europei. Alături de valahi mai este consemnată şi prezenţa unor grupuri de populaţii în Transilvania: *Zökel und, Walachen / verfluocht roitsmat den Valben sân* (vers 6819) sau „NÛ Korn ouch an der vart / Walachen, Unger, Zökel, Walben…” (10963).

Philippe Musket, poet francez, a scris în prima jumătate a secolului al XIII-lea un poem asupra regilor franci, *História re gum Francorum*[9].

În câteva pasaje el vorbeşte şi despre noi atunci când aminteşte că una dintre fiicele lui Henric de Angs (Hainaut) a fost măritată cu Ioaniţiu, regele blaşilor şi al cumanilor, *Iehanins Stres des Blas et des Convins* (vers 23004), şi când ne relatează că tătarii bătuţi de regii din ţara *blaşilor* au avut mari pierderi *„Des Tartar es revint noviele / Ki partot le monde fu biele /, Que* îi *rois de la Here as Bias J Les ot descomfis a un pas* (30959)”.

Rogerius, călugăr italian din Apulia, a venit la Roma pe la 1230 unde a ajuns în curând capelan al cardinalului Ioan Toletanus. Acesta l-a trimis în diferite misiuni în Ungaria şi într-una dintre ele a fost surprins la Oradea Mare de invazia tătarilor din 1241 şi făcut prizonier. A trăit zile grele.

Ca să i se cunoască soarta vieţii şi să se ştie prin ce fel de nenorociri şi primejdii a trecut, a scris cartea *Ingressus et processus Tartarorum Hungáriám înfrântium*, intitulată şi *Carmen Miserabile* (*Cântecul de jale*).

Cu multe amănunte sunt descrise: drumul invadatorilor, bogata Rudana (Rodna), Ţara episcopului comandor, moartea lui Rynoldus, episcopul din Ultrasilvana (de Alba Iulia), şi a lui Nicolae din Scibiniu (Sibiu), Oradea, Podul lui Torna, un sat deasupra Crişului,

Chanad (Cenad) (XX, XXVII, XXX, XXXIV).

Rogerius arată că după ce s-au mai liniştit lucrurile cu năvălitorii, populaţia, care a fost nevoită să se retragă temporar în locuri mai adăpostite, de-a lungul văilor, în păduri şi în zona de dealuri, s-a întors la aşezările sale stabile şi „şi-au ales cneji, adică *balivi*, care să facă dreptate” 10, fiecare conducând „în jur ca la o mie de case şi erau ca la o sută de cneji”. Cnejii se adunau aproape în fiecare săptămână (XXXV).

„Işti domini”, cum mai numeşte Rogerius pe cneji, erau bărbaţi din popor şi prin ei s-a restabilit viaţa şi s-a întronat legea: *pacem habebamus et fora*, *iustaque unicuique iusticia seruabatur* (XXXV) U.

— *Ibidem*, III, pp. 26 – 27.

10 *Ibidem*, *Izvoare*... v. p. 49. *Rogerius*, cap. XXXV, spune: şefii tătari *constituierunt canesios*, *id est baliuos*, *qui iusticiam facerent*; foarte interesantă sinonimie pentru valorificarea comparativă a cnezatului cu apuseanul *baliv* (it. *balio*, *balivo*, *it*. *bailli*) în sensul de guvernator şi judecător provincial.

11 Pentru poemele italiene vezi; AL. MARCU, *Riflessi di storia rumena în opere italiano dei secoli XIV-XVI*, în „Ephemeris Dacoromâna”, I; CLAUDIU ISOPESCU, *Notizie intorno ai Romeni nella tiueratura geografica italiana*, în „Acad. Roum., Bull. de la sect historique”, t. XVI, Bucureşti, 1929, p. 1 – 90.

CE ÎNFĂŢIŞEAZĂ HĂRŢILE NAUTICE

Condiţiile social-economice ale evului mediu au fost favorabile desfăşurării călătoriilor, la început pe mare şi ulterior pe uscat, pentru descoperirea de noi pământuri, ceea ce au dat un nou impuls geografiei şi, mai ales, cartografiei. De la reprezentarea fantezistă a pământului s-a trecut la una mai concretă care avea să ofere o imagine mai apropiată de realitate şi deci mai uşor de verificat şi rectificat. Acest spirit nou în redactarea hărţilor se

manifestă pentru prima oară în cartografia marină. În aceste hărţi nautice numite portulane, bazate pe cercetarea amănunţită a litoralului mărilor şi oceanelor, erau trecute toate cunoştinţele necesare piloţilor de porturi şi de mare largă. În apropierea coastelor erau trecute adâncimile mici, curenţii, farurile şi toate elementele ce împiedicau sau ajutau navigaţia. Cele mai multe hărţi aparţin corăbierilor spanioli, veneţieni şi genovezi care cutreierau mările şi ţărmurile în vederea găsirii sau stabilirii de debuşee comerciale.

Pe măsura îmbogăţirii cunoştinţelor geografice şi a progresului metodei de cartografiere, lucrările ajung să dea informaţii tot mai preţioase, referirile fiind nu numai la cadru fizic, ci şi la situaţia politică şi economică a statelor ce se afirmau la sfârşitul Evului mediu.

Giovanni da Carignano este autorul unei vechi hărţi (1309) în care găsim trasate aproape exact Marea Neagră şi întreg bazinul Dunării.

Pietro Vesconte ne-a lăsat patru hărţi (câte una din 1311 şi 1313, şi două din 1318), în care sunt trecute localităţile cunoscute, pe atunci, de pe litoralul Mării Negre.

Angelino Dulcerto, de origine catalană, fixează pe harta sa (1339), pe lângă multe localităţi de lângă ţărmuri, forme orografice şi hidrografice din interiorul continentelor. Sunt desenate frumoase tipuri de oameni, iar fauna şi flora sunt redate foarte interesant (prin metoda semnelor). Indică *Hic est Transilvana*, *regia septem castra* şi Dobrogea. La începutul Deltei Dunării este menţionată localitatea Vicina, care are un steag cu semilună. Acelaşi steag îl găsim şi în nordul braţului Chilia.

Battista Becharius în *Carta Marina* (1426) figurează la nord de Dunăre ţara „Vellachia”, iar în harta lui *Vaesequa* (1439), care cuprinde Europa şi Africa de nord, se indică „*Hic est Trawsilvana*…

Andreas Walsperger (1448) adaugă în Transilvania oraşul „Hrmâstat", care nu este altul decât Hermannstadt – Sibiu.

Bartholomaeus de Pareto elaborează o hartă maritimă cu un contur foarte corect al Europei, inclusiv pe cel al Mării Negre, lucrată în anul 1455. În această hartă, Dunărea este trecută cu cele şase guri, ca şi pe hărţile mai vechi, iar printre ţările notate figurează pe spaţiul dacic: „Transilvania, Vellachia", plus litoralul Dobrogei.

O Hartă italiană din 1453 arată: *prinzipio della Volac Kia* (Banat), *Trasiuana* (Transilvania), *Volac Kia* (Muntenia) şi *Vlac Hia* şi *Volachia*, pentru Moldova.

Fra Mauro Camalduleb (1459), pe zidul mănăstirii Sf. Mihailfdin Murano, a desenat o hartă pe care găsim numirile: „*Vlachia pizola*, *Vlachia graţia*, *porto de fier o*, *temesuai*, *capologo*, *Craso*, *Sechei*, *Mogdona*, *Varadin*".

Graţios us Benincasa (1461) înmulţeşte numirile cu: „Ursia, Turda, Zotmar, Zilec, Zarand, Bihor", iar pe litoral menţionează Constenca, San Georgio, Solina ş.a.*

Ar mai fi de amintit dintre cartografii litoralului Dobrogei din vremea respectivă: fraţii *Pizigani*, *Viladestes*, *Anonima Pisana* (sec. XIII); apoi *Atlasul Anonim Catalan*, 1375, *Harta nautică anonimă*, sec. XIV; *Andrea Bianco*, 1436, *Bertran de Maiorca*, 1482, *Juan de la Cosa*, 1500, *Giorgio Calapoda*, 1552, *Iacobus de Maiolo*, 1561, *Jaume Olives*, *Malorquien*. 1559, *B art-Olives*, 1561, *Bart-Crescentius*, 1596; *Carta anonima*, sec. XVT, *Ianszon e Martin Janszon*, sec. XVII, *Diego Homer* 1559 *Atlante*.

CRONICI ŞI CRONICARI DIN SECOLELE XI-XV

Nestor (? – 1112), călugăr şi cronicar rus, este presupusul autor al lucrării *Povest vremennihlet* (*Povestea anilor care au trecut*), o cronică de cea mai mare importanţă pentru istoria estului Europei, scrisă la Kiev, la sfârşitul secolului al XI-lea[122] (1112).

122•• MARIN POPESCU-SPINENI, op. cit., pp. 72-80.

În paragraful în care se vorbeşte despre popoarele slave şi peregrinările lor se spune că după ce unii s-au aşezat pe malurile Moravei, alţii au venit spre Dunăre, unde, *volochii* atacându-i, au plecat şi s-au stabilit pe Vistula, în pasajul referitor la aşezarea ungurilor în Pannónia, autorul arată că ungurii, la început popor de păstori călări, venind din răsărit, au trebuit să lupte mai întâi cu volochii şi cu slavii pe care i-au găsit pe aceste meleaguri; au gonit pe volochi şi au luat în stăpânire această ţară şi s-au aşezat cu slavii împreună, pe care i-au supus şi de atunci se cheamă „Ţara Ungurească”.

Schlözer, un istoric german din secolul al XIII-lea, care a lucrat pentru împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei, ne arată cine erau aceşti volochi cu care s-au întâlnit slavii şi apoi ungurii. Iată ce afirmă el: „Aceşti *volochi* nu sunt nici romani, nici bulgari, nici wälsche, ci *vlachi*, urmaşi ai marii şi străvechii seminţii de popoare a tracilor, dacilor şi geţilor, care, şi acum, îşi au limba lor proprie şi, cu toate asupririle, locuiesc în Valachia, Moldova, Transilvania şi Ungaria în număr de milioane”[123].

„Să admitem – adaugă Schlözer – că sub acest nume nicăieri în istorie nu se vorbeşte de ei înainte de veacul al XI-lea. Ei însă au locuit într-un colţ de lume care, după ce împăratul Aurelian şi-a retras din Dacia pe toţi coloniştii romani şi a părăsit lumea de la nordul Dunării, a rămas în decurs de mai multe secole o *terra incognita*. Ca acele naţiuni să fi pierit cu totul de atunci de pe suprafaţa pământului este apriori imposibil. Vor fi fost, timp îndelungat, apăsaţi de goţi şi apoi de huni şi de alţii; de toţi însă s-au liberat. Ce s-a petrecut după aceea în marea lor ţară primitivă, între secolele V şi

XI, despre aceasta istoria nu ştie decât foarte puţin sau nimic; şi ceea ce ea ne spune nu este cel puţin în contrazicere cu afirmarea lui Nestor că a fost o vreme

123< G. POPA-LISSEANU, op. cit.. Faptele ungurilor. I, 1934.

«când aceşti vlahi (poate din Transilvania) au pornit un atac asupra Pannoniei şi au ajuns stăpâni peste locuitorii slavi de atunci ai acestei ţări»". Este de remarcat că ruşii i-au numit pe vlahi, volochi şi bolochi[124] *[125].

Ceea ce este sigur e faptul că în secolele al X-lea şi al XI-lea, românii (*blahi*) erau întâlniţi atât în estul, sudul şi vestul Carpaţilor, cât şi în inima Transilvaniei fiind menţionaţi într-o serie de cronici.

Cronica lui Anonymus ne-a lăsat o serie de ştiri despre venirea ungurilor în Pannónia, având la bază o cronică internă maghiară intitulată *Gesta Hungarorum*[126], scrisă în anii 1091 – 1092, deci cu o sută de ani mai veche. Identificarea lui Anonymus a format obiectul a numeroase studii; cert este faptul că această cronică a fost scrisă în secolul al XII-lea de notarul unuia dintre cei patru regi cu numele de Bela5 (*P. dictus magister quondam regis Bele nótárius*) şi ne prezintă situaţia Transilvaniei înainte de cucerirea ungurească. Notarul regelui Bela arată că în spaţiul carpato-pannonian a existat o continuitate romană permanentă şi că abia ungurii la pătrunderea lor i-au izgonit pe aceştia din Pannónia, iar că la venirea lor în Transilvania au dat aici de vlahi adică de români, ceea ce dovedeşte că Anonymus avea în vedere o realitate etnică contemporană prin identificarea românilor cu vlahii (blachii) ca urmaşi direcţi ai daco-romanilor.

Autorul spune că după mai multe lupte cu neamurile din Pannónia care au avut acelaşi caracter ca şi în cazul aşezării hunilor şi avarilor, ungurii schimbându-şi modul de viaţă de la păstori călări la popor agricol (adică după anul 1.000) pătrund la răsărit de câmpie, în partea muntoasă şi

---

124 La slavii de est, poporul român poartă numele de voloch. Cf. Istoria României, I, p. 781.

125* Unii istorici socotesc a fi Bela IV (1235—1270), dar D. Ondul crede că este vorba de

126B ela H (1131-1141); la fel și P. P. PANAITESCU, op. cit., p. 128.

păduroasă. Apropiindu-se de cetatea Bihariei, unde stăpânea ducele Menumorut, solii sunt salutaţi de acesta care i-a primit cu bunăvoinţă şi le-a spus: „Spuneţi lui Arpad, ducele Ungariei, domnului vostru, datori îi suntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sunt necesare, fiindcă e om străin şi duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce l-a cerut bunăvoinţei noastre nu i-l vom ceda niciodată, câtă vreme vom fi în viaţă… Noi nici din dragoste, nici de frică, nu-i cedăm din pământ nici cât un deget… Şi vorbele lui nu ne tulbură inima, că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Attila, care se numea «biciul lui Dumnezeu». Şi chiar dacă acela a răpit prin violenţă această ţară, de la strămoşul meu, acum însă, graţie stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să mi-o smulgă din mâinile mele” (XIX, XX). În pătrunderea lor spre Transilvania, Ungurii întâmpină rezistenţa voievozilor români locali, organizaţi în numeroase formaţiuni feudale româneşti. Notarul Anonymus povesteşte că anumite triburi ungureşti au pătruns pe valea Someşului în secolul al X-lea, dar cucerirea Transilvaniei s-a realizat numai după înfrângerea voievozilor români locali şi „pe măsură ce ungurii se transformau dintr-o adunare de triburi într-un stat feudal”. Ungurii au mers pe lângă Tisa spre Someş, au aşezat tabăra şi au ajuns la fortăreaţa Satmar. Şi după o luptă de trei zile asediind fortăreaţa au câştigat victoria; pe soldaţii ducelui Menumorut i-a băgat în lanţuri (XXI). Au urmat luptele de pe Criş şi de la poarta Meseşului unde locuitorii ţării au zidit porţi de piatră şi au făcut îngrăditură mare de copaci (XXII)…

La fortăreaţa Bihor luptele au fost grele. În a treisprezecea zi după ce ungurii au umplut şanţurile fortăreţei şi voiau să aşeze scări, ostaşii s-au predat. Menumorut, care condusese luptele dintr-o pădure apropiată, a trebuit să cadă la înţelegere. A dat şi daruri, a dat chiar pe fiica sa lui Zulta, unul dintre fiii lui Arpad, şi

au celebrat căsătoria la palatul ducal (LI).

Arpad a primit jurământul nobililor şi al fruntaşilor unguri, a împărţit onoruri şi proprietăţi. Unuia i-a dat comitatul Zarandului, altuia i-a dăruit Ţara şi fortăreaţa Satmar.

După ce au ocupat ţinutul dintre Tisa, Bodrog şi Crişuri, văzând rodnicia pământului şi tot felul de animale şi mulţimea de peşti din fluvii, au vrut şi au ajuns la poarta Meseşului.

Dar un oarecare *Tuhutum* râvnea la bunătatea ţării de dincolo de pădure, zisă Ultrasilvania, aşa că trimise iscoade acolo (XXIV).

Le-au plăcut rodnicia pământului, locuitorii, râurile – din care se strângea aurul – minele de sare şi altele. Acolo domnea „un oarecare valah *Geleou* cu blachi şi sclavi”, care nu aveau alte arme decât arcuri şi săgeţi şi care sufereau mult din pricina cumanilor şi a pecenegilor (XXV).

Ducele de Arpad a încuviinţat propunerea lui Tuhutum şi aşa au pătruns ungurii spre răsărit, împotriva lui Geleou. S-au luptat între ei cu înverşunare şi, până la urmă, Geleou a fost omorât lângă râul Copus-Căpuşul. Locuitorii s-au supus cuceritorilor (XXVI, XXVII).

Apoi ungurii s-au îndreptat spre Pannónia. Au trimis o armată împotriva lui *Glad*, care îşi avea domnia de la fluviul Mureş până la Horom, fortăreaţă la Dunăre, în Banat. Locuitorii din acea parte, de la Mureş până la râul Timiş, li s-au supus. La Vadul Nisipurilor, când au voit să treacă peste râul Timiş, Glad, „ducele acelei patrii”, le-a ieşit înainte, împreună cu o mare armată. Duşmanii cădeau înainte-le ca snopii după secerători, dar victoria a fost de partea ungurilor. Glad a putut scăpa şi s-a ascuns în fortăreaţa Kevea, unde a făcut ultima încercare de a apăra teritoriul. Până la urmă s-a predat, dăruindu-le de bunăvoie fortăreaţa, împreună cu diferite daruri (XLIV) … „Pe acea vreme ungurii, în mintea lor, nu doreau nimic

altceva, decât să ocupe ţări, să subjuge şi să se îndeletnicească cu fapte războinice…” (XLIV).

Simon de Kéza s-a născut în localitatea Chiza din Bihor, de unde şi explicaţia că trăind în mijlocul românilor i-a putut cunoaşte de aproape. A fost canonic la Episcopia din Oradea şi între anii 12821290 a scris *Chronicon Hungaricum* (*Cronica ungurilor*) [127], folosind pentru redactarea ei cronica cea veche scrisă în timpul lui Ladislau Cumanul. Spre deosebire de cele relatate de Anonymus, care trece destul de repede peste referirile privind valahii din Transilvania, adică românii, Simon de Kéza dă în cele trei pasaje privitoare la români unele elemente de o adâncă semnificaţie pentru istoria noastră medievală. De la ambii cronicari se desprinde ideea comună că românii sunt *pastores Romanorum*. Spre deosebire de Anonymus care consideră „blackii” ca descendenţi direcţi ai romanilor, Simon de Kéza le plasează începuturile în perioada bunică. Eroarea pe care o găsim în acest pasaj susţine, totuşi, ideea continuităţii elementului roman, reprezentată la cronicarul maghiar prin români (blacki) [128]care, legaţi dev glia strămoşească prin ocupaţiile lor tradiţionale – cultivarea pământului şi creşterea animalelor –, nu au cerut lui Attila să plece, ci au rămas de bunăvoie („sponte”) pe locurile lor.

Revenind asupra acestei idei în pasajul referitor la „stăpânii Pannoniei după alungarea hunilor” el spune că după ce fiii lui Ethele (Attila) au pierit aproape cu toţii, împreună cu poporul scitic, în războiul Crumheld (Krimhild), Pannónia a trăit zece ani fără rege, rămânând în ea numai „străinii” sclavi, greci, teutoni, messiani şi vlahi „Pannónia exstitit X annis sine rege, Sclavis

---

127•• SIMON DE KÉZA, Gesta Hwnnoruw et Hungarorwn, cf. G. POPA-LISSEANU, op. cit., IV, 1935, pp. 12—18; vezi și ed. Szentpétery din Scriptores rerum Hungaricarum, I. pp. 156—157.

128 Cf. A. ARMBRUSTER, op. cit., p. 32.

tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et *Ulahis*", Deci dintre aceste popoare „străine", care au rămas după distrugerea hunilor în Europa răsăriteană, singuri românii (*Vlahi*) erau de origine romană[129].

În al treilea pasaj, amintind despre „Secuii, rămăşiţe ale hunilor", afirmă că dintre huni trei mii de bărbaţi au scăpat cu fuga din războiul Crimheld; ei au ajuns vecini cu blackii: „aceştia nu s-au chemat huni, ci zaculi". Amestecându-se cu românii (blackii) învaţă de la dânşii scrierea[130] (IV, 6).

Aceleaşi ştiri despre români le vom găsi în *Chronicon pictum* din 1358, iar din secolul al XV-lea în *Chronicon Dubnicense* şi *Chronicon Budense*.

Descriptio Europae Orientalis[131] (*Descrierea Europei Orientale*) este titlul unei lucrări scrisă probabil în anul 1308. Autorul, un anonim francez presupus a fi un călugăr dominican sau franciscan, care a trăit ca misionar în Peninsula Balcanică, concepe această lucrare ca un instrument de informare pentru Carol Robert de Anjou şi Carol de Valois. Descriind ţările din Europa Orientală, românii apar, conform opiniei timpului respectiv, ca parte componentă a peisajului descris, fiind consideraţi, ca şi în izvoarele maghiare, *pastor es Romanorum* „deci descendent romani – popor de origine romană – care au continuat opera romană în spaţiul dacic" 11. Astfel, autorul notează că „între Macedonia, Achaia şi Thesalonic se găseşte un oarecare popor, foarte mare şi răspândit, numit

---

129 Gesta Hunnorum et Hungarorum. IV, § 7, p. 37 (ed. Szentpétery, p. 163).

130•• Kéza spune : Secuii sed cum Blachis in montibus confinii sortent kabuerunt ; unde Blachis commtxtt litteris ipsorum uit perhibentur. Este vorba de amestecul secuilor cu românii, temă foarte mult discutată, dar nimic nu stă împotriva tradiției consemnată de cronicar.

131 G. POPA-LISSEANU, Izvoarele Descrierea Europei Orientale. II, 1934, pp 5-7.

blazi, care şi altă dată au fost păstori ai romanilor şi din cauza terenului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară şi în Ungaria, unde se aflau păşunile romanilor, dar, în urmă, fiind izgoniţi de aci de unguri (...). Ei au din abundenţă multă brânză excelentă, lapte şi carne mai presus de alte naţii. Ţara acestor *blachi*, care este mare şi bogată, a ocupat-o aproape în întregime armata prinţului Carol, care e stabilit în părţile Greciei" (IV). E vorba de Carolus Valesius, fratele lui Filip al IV-lea al Franţei, care, după moartea lui Balduin II – în 1301, era pretendent la coroana Imperiului roman de Răsărit.

Prezenţa elementului latin în Pannónia la venirea ungurilor şi a ocupaţiei sale tradiţionale de agricultor-păstor este atestată de cronicarul anonim care spune că „Regatul Ungariei odinioară nu se chema Ungaria, ci Messia şi Pannónia[132]; Messia se numea după produsul secerişului, căci este bogată mult în seceriş; Pannónia se numea după bogăţia pâinii"... unde locuiau pe atunci pannonii care „toţi erau păstori ai romanilor şi aveau în fruntea lor zece regi puternici (...), cu care ungurii s-au luptat în câmpul deschis, au ridicat, pentru veşnicie, o piatră de marmură foarte mare pe care stă scrisă această victorie" (XVII).

Autorul face distincţie între Câmpia Dunării mijlocii „partea dunăreană" şi „partea transilvană". Spune el: „se numeşte «partea transilvană» aceea care este despărţită de «partea dunăreană» printr-o pădure ce ţine cale de patru zile. Partea danubiană este udată prin mijloc de faimosul fluviu numit Dunăre... Cea transilvană... este udată de foarte mari fluvii navigabile, pe care este dusă sarea în corăbii mari, în tot regatul, şi în alte regate vecine, şi anume: Vişeul, Thecu, Thalabintul, Tisa, Şiretul, Prutul, Lapiş, Someşul, Arieşul, Mureşul, Bistriţa. Aproape majoritatea acestor fluvii duc în nisipul lor aur... şi conţin

---

132i * Messia (Moesia) și Pannónia sínt total fanteziste.

din abundenţă peşte" (XVIII).

Anonimul are şi multe împrumuturi din cronicile maghiare, pe care le redă destul de confuz. Sunt interesante însă etimologiile sale populare (messiazeiţa secerişului, deci seceriş şi Pannónia, pâine), care oglindesc bogăţia agricolă a acestor ţinuturi. De asemenea, *menţionarea unor cursuri de apa* (*flumina navalia*) pe care se transportă marfă atât în Ungaria, cât şi în alte domenii vecine (*et ad alia régna vicina*), *ce îşi păstrează vechile nume din epoca dacoromană*, este o dovadă a permanenţei populaţiei daco-romane.

Chronicon pictum Vindobonense[133] (*Cronica pictată de la Viena*), scrisă în anul 1358 de un anonim, deci din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, este considerată ca una dintre cele mai preţioase monumente de artă, din secolul al XIV-lea, fiindcă, pe lângă text, cuprinde şi 150 de tablouri în miniatură.

În această scriere cu caracter istoric documentar sunt cuprinse ştiri despre români, fiind însă tot o prelucrare a străvechilor fapte ale ungurilor (*Gesta Hungarorum*).

Lupă cum arată un document din 1324, Carol Robert era în bune relaţii cu Ţara Românească, ceea ce înseamnă că regele Ungariei recunoştea statul muntean, Basarab fiind numit „voievodul nostru transalpin", iar stăpânitorul acestui stat recunoscuse la rândul său suzeranitatea ungară. În anul 1330 relaţiile cu ungurii se strică, cauzele conflictului nefiind lămurite, dar pesemne că ungurii care îl ajutaseră pe Basarab să bată pe tătari socoteau că ţara eliberată li se cuvenea lor. *Chronicon pictum* relatând aceste evenimente spune că „în anul 1330, regele şi-a adunat o mare oaste... şi la îndemnul voievodului ardelean Torna şi a lui Dionisie, fiul lui Nicolae" s-a dus „în ţara

---

1331 1 G. POPA-LISSEANU, op. cit.. XI, 1937, p. 252.

voievodului vlahilor Basarab[134]... ca să alunge din ţara aceasta pe Basarab sau (...) să o dea unuia din sfătuitorii săi", însuşi craiul se îndreaptă împotriva lui Basarab şi oastea ungară, ce intră în ţara voievodului vlahilor Basarab pe la Severin, cuprinde de întâi cetatea, ce nu demult intrase în stăpânirea lui Basarab, şi străbătând de-a curmezişul Oltenia se îndreaptă spre cetatea Argeşului. „Bazard" trimise o solie de pace la rege obligându-se să dea o despăgubire de război în valoare de 7.000 mărci de argint, osteneala de a strânge armata, să plătească tributul obişnuit şi să trimită pe unul din fiii săi la curtea regelui să-l servească pe cheltuială proprie, dar zice el străinilor numai „să vă întoarceţi îndărăt cu pace... pentru că dacă veniţi mai mult înăuntrul ţării, nu veţi putea nicidecum să înlăturaţi primejdia".

134 în Chronicon, Basarab e scris „Bazard".

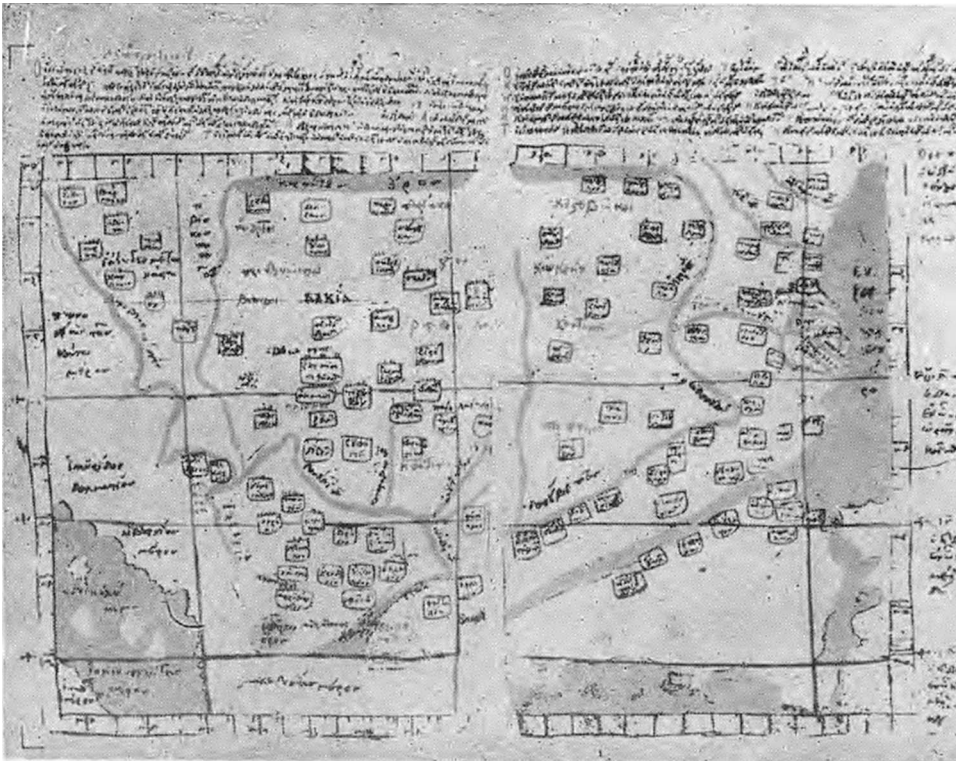

Dacta în *harta lui Claudtu Ptolemeu* (în mss. de la Vatoped). După Gr. G. Tocileseo, *Dacia înainte de romanţ* în „Analele Societăţii Academice Române”. Ses. 1877, tom. X, Sect. II, meni. şi note, fasc. II. Bucureşti, 1880.

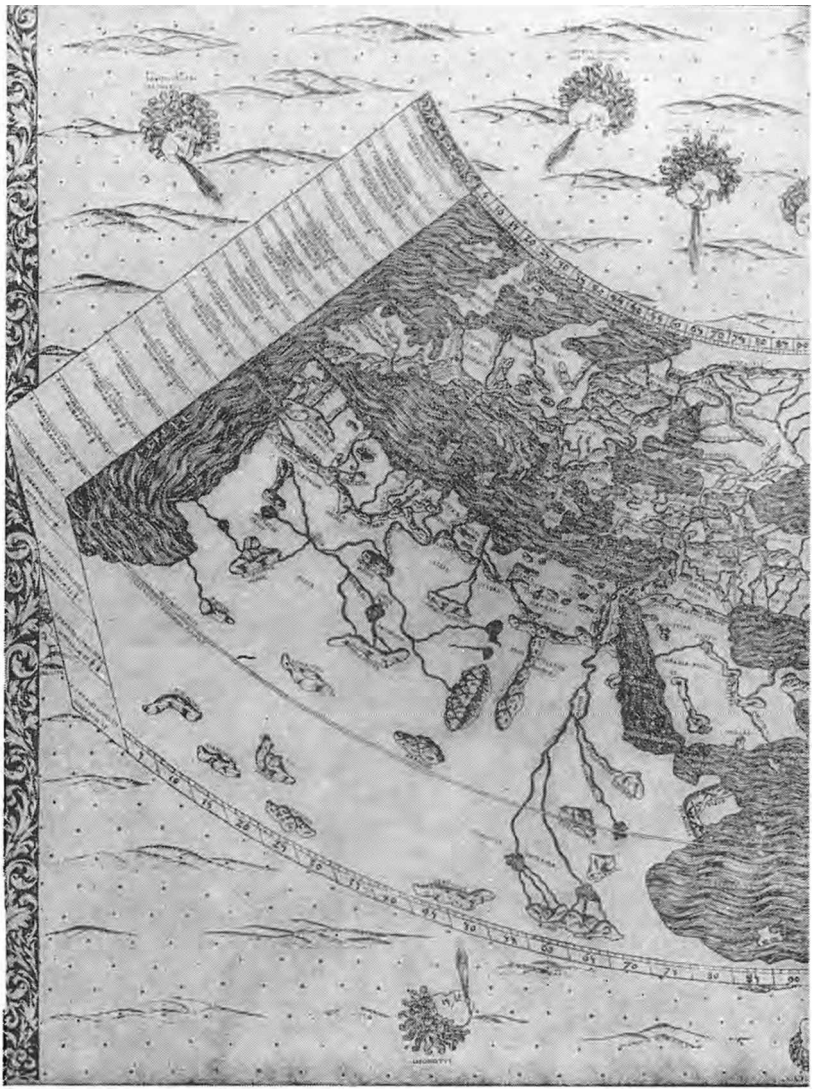

Dacta pe glob: *up*» *Claudtu Ptolemeu* (141 e.n.). Originalul, gravat pe aramă, a fost publicat în Italia la 1474.

Voiissiii) Káinul, *Monumenta Cartogtaphica Africae el Aegypţi*, tom. II, fasc. I, 1928, p. 154. (Bibi, Facultăţii de geologie-geografie, Universitatea Bucureşti).

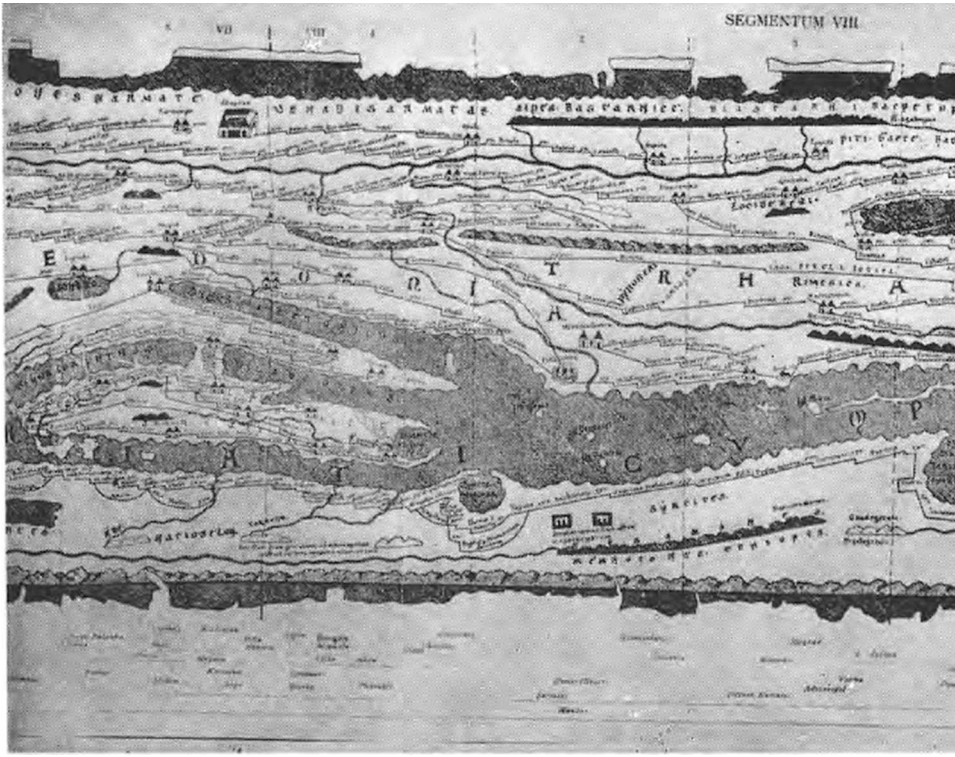

Un fragment din *Tabula Pruliugrrvuna* Segmentul» VIIS – VIII, t.

Koiimd. Miller. *Dir Peutingersche Tafel ode*» *Wruhovte des Castorius*. Stuttgart 1929

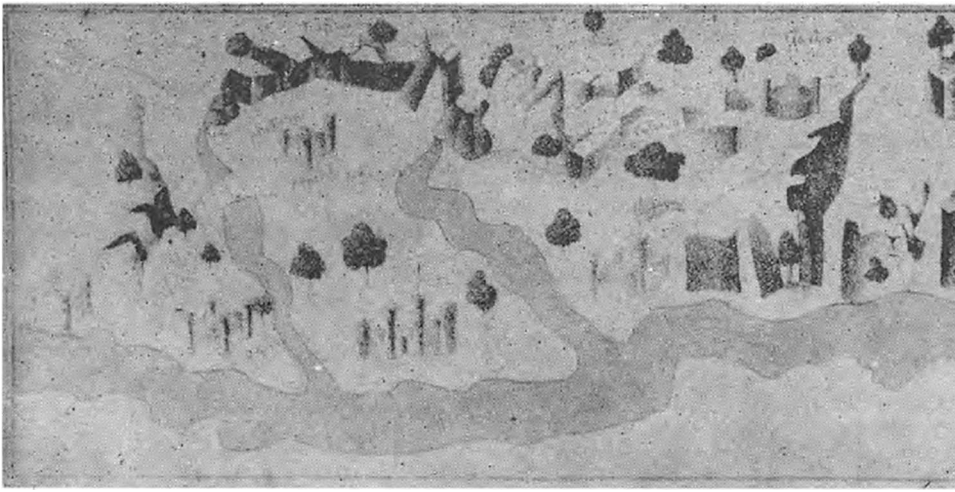

O hartă italiană a Dunării, cu miniaturile cetăţilor, din anul 1453. Colecţia V.A. Urechi», *Chartograjxa română*, în „Analele Academici Române”, 1880.

Hart Schedel, *Walachia, Transilvana… Chronicorunt liber*. *Norinib*. Koburger, 1493, f. CCLXXXYL

TIS PERPETVI STRIGONIEN: PRIMATIS
TV ES SPES REFVGIVM ET PROTECTOR MEVS DNE DEVS
INSIGNIA EIVSDEM DOMINI STRIGONI ENSIS
EC.A 1560
EFFIGIES R: D. NICOLAI OLAHI ARCHIEPI: ET COMI
LEGATI NATI AC SVMMI SECRETARII ET CANCELLARII REGII
IN HVNGARIA E.C. ANNO ÆTATIS SVÆ LXVII

Nicolaus Olahus (14931568), umanist de origine română din Transilvania.

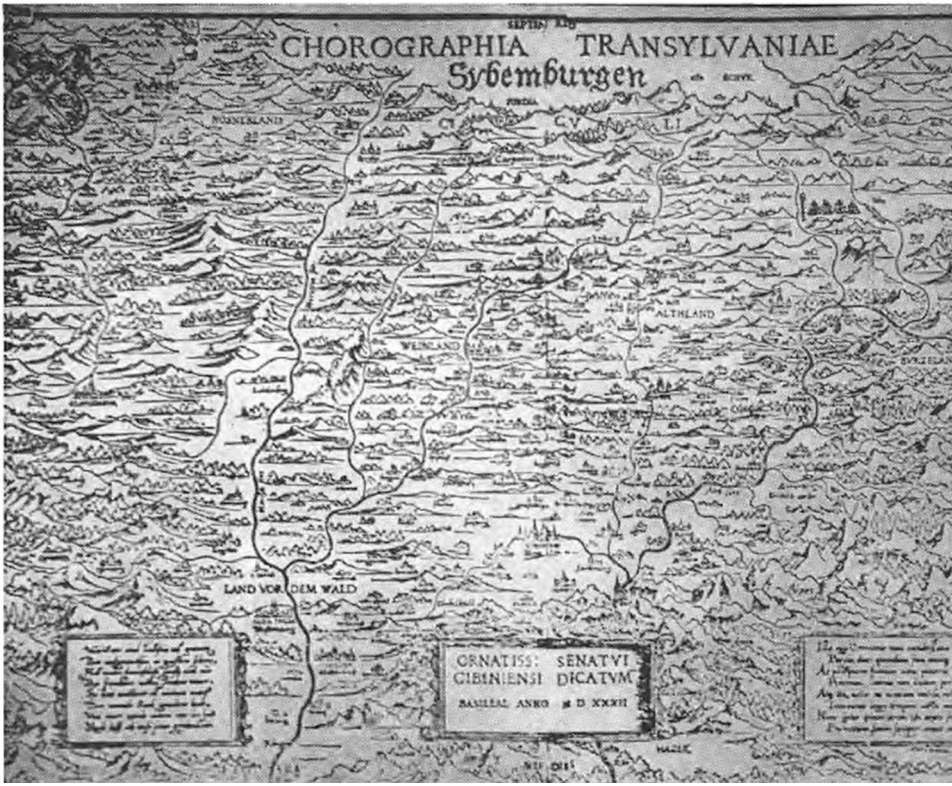

Ioan Ilonlerus, *Chorographia Transylvaniae*. Basileae 1532.

Georg. Relcheretortíer, *Moldaviae /inilimarumq regionum typus*. Viena 1541; în Alexandru Papiu Ilnrian, *Tezauru de monumente istorice*. Bucureşti, Tom. I 1864, pp. 134135.

Regele respinse această pace avantajoasă, ba îl şi insultase cu dispreţ pe Basarab în faţa solilor că „de barbă îl va scoate din ascunzişurile sale”. Armata ungară a pornit spre ţara vlahilor în preajma iernii. Printre munţi şi dealuri împădurite mergând fără ieşire şi-au dat seama că trebuie să renunţe şi au cerut păsuire vlahilor să se întoarcă. Dar Basarab nu putea uita insulta pe care o primise şi i-a aşteptat într-un loc prăpăstios şi strâmt – armata se retrăgea probabil prin defileul Oltului – unde după ce i-a lăsat să se angajeze bine, „mulţimea nenumărată a românilor – după cum glăsuieşte *Cronica pictata* – sus pe

râpi, alergând din toate părţile, arunca săgeţi asupra oştii ungureşti care era în fundul văii pe un drum (…) strâmt, unde din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi cădeau în luptă, pentru că din pricina urcuşului prăpăstios (…) nu se putea sui împotriva românilor pe niciuna din râpile de pe cele două laturi ale drumului (* * *). Au căzut tineri şi bătrâni, principi şi nobili, fără nicio deosebire. Căci această tristă întâmplare a ţinut mult, din ziua a şasea a săptămânii până în ziua a doua a săptămânii viitoare". Regele abia a scăpat cu câţiva inşi schimbându-şi hainele cu ale unui nobil fDesev, fiul lui Dionisie), care şi-a pierdut viaţa pentru rege atrăgând furia românească asupra lui. Victoria strălucită din 1330 arată puterea noului stat românesc, iar Basarab îşi apărase pământul său ca un adevărat paznic al ţării.

Laonicus Chalcocondylas, cronicar bizantin, s-a născut la Constantinopol, la începutul secolului al XV-lea, dintr-o familie nobilă.

A scris lucrarea *De rebus Turcicis* –, o istorie contemporană consacrată căderii Imperiului bizantin, de la anul 1298 până la 1463, adică din vremea când pe ruinele vechilor stăpâniri greceşti se întemeia imperiul cel nou al turcilor, în cadrul acestei lucrări de ansamblu găsim ample ştiri despre români, pe care în mod consecvent îi numeşte *daci*, spre deosebire de locuitorii din sudul fluviului pe care îi numeşte *vlahi* (de două ori apar în descriere), dar referirile se fac tot când vorbeşte de românii nord-dunăreni. În capitolul intitulat „Descrierea Daciei", expunerea începe prin a arăta că Baiazid a pornit război împotriva lui Mircea, principele Daciei. Spune că neamul dacilor este foarte priceput la război şi că ei locuiesc, de obicei, în sate. „Ţara lor se întinde de la Ardealul pannonilor Daciei până la Marea Neagră; iar la dreapta pe unde se lungeşte spre mare e udată de fluviul Dunărea, la stânga ei este ţinutul numit Bogdania. Ţara lor dinspre

Peonodacia o separă un munte ce se întinde departe, numit de locuitori Prasovos”[135].

Unitatea teritorială şi de neam a spaţiului dacic, deşi erau trei mari formaţiuni politice, rezidă şi din unitatea de limbă, căreia cronicarul medieval îi acordă o atenţie specială, iar o dovadă în plus a argumentării şi continuării romanităţii o aflăm prin faptul că „obiceiurile”, „armele” şi „traiul de toate zilele” al românilor au rămas neschimbate de pe timpul romanilor.

„Dacii întrebuinţează un grai asemănător cu al italienilor, dar stricat întru atât şi deosebit, încât italienii cu greu înţeleg ceva, când vorbele nu sunt exprimate desluşit, încât să spună înţelesul ce ar putea să spună. De une deci folosindu-se de acelaşi grai şi având obiceiuri de ale romanilor au ajuns în această ţară şi s-au aşezat cu locuinţele, nici pe altul nu l-am auzit spunând ceva lămurit, nici eu însumi nu mă pot pronunţa cum au fost aduşi cu locuinţele în aceste locuri (...). Ei se aseamănă cu italienii şi în alte privinţe şi în întocmirea traiului de toate zilele, şi se folosesc de aceleaşi arme şi de aceleaşi unelte încă şi acum ca şi romanii” 17.

Inspirându-se din cronicile bizantine mai vechi şi din surse ce nu ne sunt cunoscute, (dar care se verifică în general), Laonicus aminteşte de unele deplasări etnice de la nord de fluviu la sud, care îşi găsesc explicaţie în mutarea administraţiei romane din anul 271 la sudul Dunării, şi de Mircea cel Bătrân şi luptele fiilor săi naturali pentru succesiune.

LUCRĂRI ISTOBICO-GEOGRAFICE ŞI

---

135 G. POPA-LISSEANU, Dacia in autorii clasici, H, pp. 170—171 ; vezi și LAONIC CHALCOCONDiju. Expuneri istorice, trad, de Vasile Green, Edit Academiei, București, 1958, pp. 3-32.

11 „Daci" =e aici români ; „Bogdania" = Moldova ; „Peonodacia" = „Dada ungurească”, adică Transilvania ; „Prasovos" = Brașov.

CARTOGRAFICE DIN VEACURILE XV ŞI XVI[136][137]

(*autori străini şi localnici*)

La descrierile istorice şi geografice ale Daciei vechi, care au apărut în diferite izvoare şi în care s-a putut urmări evoluţia poporului român de-a lungul veacurilor, umaniştii au adăugat de timpuriu unele relatări de importanţă istorică, politică, economico-geografică şi militară, insistând mai mult asupra bogăţiilor Ţărilor române. Începând cu veacul al XV-lea, spaţiul Ţărilor române apare tot mai des menţionat în documentele vremii, poporul român impunându-se ca o identitate istorică ce se afirmă prin entitate, originalitate şi, în primul rând, prin latinitatea limbii.

Mărturii despre originea şi permanenţa poporului roman în cuprinsul pământului pe care îl locuieşte, despre limba şi obiceiurile sale *le găsim confirmate atât în scrierile învăţaţilor umanişti străini, cât şi în cele locale din perioada respectivă*.

La acestea se adaugă hărţile şi. cosmografiile din timpul respectiv ce marchează o nouă etapă în dezvoltarea cartografiei, fiind perioada hărţilor de călătorie pe uscat.

Nicolaus Cusanus (1401?), născut la Cues pe Mosella, a fost una dintre figurile cele mai de seamă ale zbuciumatului secol al XV-lea. Şi-a luat doctoratul la Padova unde a lucrat cu cartograful Paolo Toscancili. Ca misionar a vizitat Roma, Paris, Praga, Colonia, Constantinopol, iar în anul 1448 a fost numit cardinal şi trimis papal în Ţările Dunărene. Preocupările sale erau îndreptate mai mult spre orientul Europei de unde şi lucrările sale *De figura mundi* (1462), *De Iudo globi*

1361 1 Vezi pentru aceste probleme și A. ARMBRUSTER, op. cit., pp. 52—53.

137 La gruparea autorilor s-a ținut seama, în special, de perioada în care aceștia și-au desfășurat
cea mai importantă parte a activității lor.

(1463), precum şi o *hartă a Europei centrale şi răsăritene* rămasă în manuscris –, în care menţionează, alături de alte ţări din bazinul Dunării, *Regnum Dominorum Septem Castrum* şi *Valachia*. Sunt prezentate apele, munţii, indicându-se şi o serie de localităţi cu nume stâlcite: Severin, Calafack, Ziargona (Giurgiu?), Brailano, Souchula (Bucureşti), Groschena (Grosana-Argeş), Sacunia (Suceava), Iastriter (Iaşi), Mameris (Maramureş), Nomi Noster (Năsăud), Belgrad (Alba Iulia), Tamesuor (Timişoara), Gron (Grădiştea =» Sarmizegetusa), Warado ş.a. Faptul că autorul fixează pe hartă unele localităţi de câte două ori, cu numele puţin schimbat, dovedeşte că a avut izvoare atât vechi (latine), cât şi mai noi pe care le-a transcris uneori în cartografia germană.

Hart. Schedel (14401514), istoric umanist din Nürnberg, în lucrarea sa *Liber Chronicorunt* (1493) are o hartă în care se găseşte Transilvania la est de Tisa fi., Wurtzlant, Sibenburg (Ţara Birsei), Walachia. Într-o gravură este reprezentată o cetate din Transilvania. Schedel a compilat *Cronica din Nürnberg*, creaţie monumentală a tiparului german, realizând o istorie a lumii până în anul 1492.

Nicolaus Germanus, călugăr şi geograf, a publicat *Cosmographie de Ptolemeo*, *Liber tacuini multorum annorum* (1466) şi *Tabula moderna Poloniae*, *Ungariae*, *Boemiae*, *Germaniae*, *Rusiae*, *Lithuaniae* (ediţia 1507).

În Cosmografia pe care o dedică ducelui Borso (1466) nu se arată numai un reproducător al hărţii vechi a lui Ptolemeu, ci avea să realizeze o lucrare personală şi anume avea, pe de o parte, să construiască hărţi cu ştiri moderne, iar pe de altă parte să încerce o construcţie nouă, introducând proiecţia în formă de trapez, şi să prezinte formele de relief sub o înfăţişare conică haşurată.

În harta *Europa Centrală şi Răsăriteană* este figurat şi teritoriul României, sub numele de Valachia, în care

găsim denumirea de Septem castra (pentru Banat), Transilvania, Valachia (pentru Oltenia), Valachia Magna (pentru Muntenia), Valachia (pentru Moldova).

Harta construită pe conturul hărţii antice a Daciei lui Ptolemeu înfăţişează elemente de geografie fizică (ape, munţi, arbori ce fac dovada unor păduri vaste) şi localităţi: Tissa, Scames (Mureş), Legey (Târnava?), Prut, Carpatus, Dolma (Dorna), Tatro (Trotuş), Brassco, Sibigo (Sibiu), Brailano, Stapenol, Boza (Buzău), Daperlao (Bârlad), Trigoforum (Târgul de Floci), Nemygz (Neamţ), Zacavia (Suceava), Temesar, Zaades (Cenad), Rotetori, Birbotium, Groschena, Chelia, Gostanza, Pangalla…

Desigur că sunt unele confuzii de ordin informativ şi unele transcrieri greşite (de exemplu niciodată Mureşul sau Someşul n-au fost numite „Scames”, sau izvoarele Oltului plasate la sud de Sibiu, confundând Oltul până la Sibiu cu Mureşul), dar acestea nu minimalizează valoarea hărţii pentru perioada când a fost elaborată, ea reprezentând un oarecare progres în ceea ce priveşte bogăţia numirilor de localităţi.

Enea Silvio Piccolomini (14051464) s-a născut la Corsignano, lângă Florenţa. A fost unul dintre cei mai eruditi umanişti care se impune atenţiei noastre prin faptul că a contribuit mult la răspândirea ideilor despre originea daco-romană a poporului român. Pregătirea sa complexă i-a asigurat o autoritate excepţională, având diferite funcţii în viaţa politică, înainte de a deveni Papă (între 1458 şi 1464), ca secretar al cancelariei imperiale şi diplomat. Tot înainte de a se pontifica primise de la Frederic al III-lea titlul de principe şi de consilier imperial. A călătorit prin multe ţări din Europa, fiind unul dintre iniţiatorii şi organizatorii unei cruciade.

Eruditul umanist, cunoscut în literatură şi sub numele de *Pius al II-lea*, a publicat mai multe lucrări în care se găsesc şi unele referiri la Ţările române. A scris

prima geografie completă a lumii – cu material cules din izvoarele antice, cu informaţiile personale şi de la misionarii dominicani şi franciscani – *História rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, intitulată de el *Cosmographia* şi tipărită postum în mai multe capitole şi ediţii; *Cosmografia Asiei şi*

Europei ce s-a publicat în 1509 a devenit *Foarte îngrijită descriere a Asiei şi Europei* în 1534 şi apoi *Opera Geographica et Historica* în 1651, în 1690 şi în 1707. Pentru *Cosmographia în Asiae et Europae eleganţi descriptione* (1509) [138][139], retipărită de mai multe ori2, noi am folosit ediţia publicată la Paris în anul 1534, sub titlul pe care-l dăm în traducere românească: *A lui Pius* II, *Mare Pontifice, Poarte îngrijită descriere a Asiei şi a Europei, îmbrăţişând într-o admirabila forma literara, faptele demne de amintire, fie ale celor de demult, fie ale celor mai de curând, mai ales acelea pe care le-au săvârşit în timpul lui Frederic III la europeni, creştinii cu turcii, prutenii, soldanii şi cu ceilalţi duşmani ai credinţei, sau*

138T aris, „St. Geneviève", 4°. 306 pièce 1, înv. 702.

139 Colonia, 1531 ; Paris la Ch. ChevaUon, 1534; Paris la Galeotum, 1534; Venedig. 1554; Basileae. 1551, 1570, 1561 ; Helmstadil 1690.

•• Parisijs apud Claudium CKevallonium sub sole atireo in via Iacobea, 1534, 8 foi (f.l. verso este titlul; Index alfabeticus return in Hoc opere maxime iUustrium), pp. 1—522 (Finis), 691 p. Text 12,5x7,2 cm. Se găsește în Bibi. Nat. Paris G. 9146 In. 8° și G.32 352; vezi și M. POPESCU-SPI- NENI, Geograful Sylvius Aeneas și țările românești, în „Revista Geografică română", an. I, fasc. I. 1938; IDEM, Geografi din secolele XV—XVI, București, 1942, pp. 7—18; Călători străini despre țările române. I, Edit, științifică, București, 1968, pp. 469 — 474. In titlu prin: „mira ... res meworatu dristiaru cum Turris. Prutenis el calteris Rostis zidei" trebuie înțelese direcțiile de cruciadă din timpul lui Prederic și pentru care milita însuși Pius II. Este vorba de turci, de pruși și de soldanul Egiptului și Siriei.

* Cf. VIRGIL CÂNDEA, Redescoperirea Daciei, la „Magazin istoric", nr. 9 (I). 1967.

chiar între ei înşişi prin deznodământul diferit al războaielor. S-*a adăugat descrierea prescurtată a Asiei, Africii şi Europei a elveţianului Henricus Glareanus poet laureat*[3].

În lucrarea menţionată găsim prima afirmare asupra romanităţii românilor ceea ce dovedeşte că Pius al II-lea era un bun cunoscător al istoriei Daciei, el stabilind identitatea între daco-romani şi români. Ideea continuităţii rămâne, în mare măsură, prin el o achiziţie definitivă a culturii europene, Dacia fiind astfel redescoperită de cărturarii umanişti ai Europei, care încep să vadă în ea nu o veche noţiune geografică, ci o ţară contemporană care a supravieţuit Imperiului roman şi şi-a păstrat caracterul romanic[4].

În capitolul II intitulat *Despre regiunea Transilvaniei*, despre *popoarele care locuiesc în ea*: *saşi*, *secui*, *români* (p. 297) *şi Valahia* (p. 299 – 300), el arată că „*Regiunea Transilvaniei, pe care au locuit-o odinioară dacii*, popoare viteze şi cunoscute prin multe înfrângeri ale romanilor, este aşezată dincolo de Dunăre”. După ce stăruie asupra „*T eul hones*, *Siculi et Valachi*”, urmează prezentarea unor fapte istorice petrecute în oraşul Bistriţa, în legătură cu luptele la domnie, şi a unor date privind pătrunderea „ca la trei mii de turci în Transilvania pe care sibienii şi chiar germanii i-au distrus până la unul, luându-le înapoi prada” (p. 298).

Papa Pius al II-lea admiră pe unii bărbaţi de seamă din Transilvania. „Iu arta militară au dobândit renume Nicolae Voievod de Transilvania, Mihail Ursatiu… şi Ioan Huniadé, al cărui nume întunecă pe ceilalţi, mărind gloria nu a ungurilor, cât a valahilor din care se şi născuse” (p. 299).

Despre Valahia scrie ca „este un ţinut foarte întins, începând de la <hotarele> Transilvaniei şi întinzându-se până la Marea Neagră; este neted aproape în întregime şi

lipsit de (cursuri) de ape; partea de sud o udă fluviul Dunărea".

În aceeaşi lucrare, eronat susţine că numele vlahilor dat românilor ar veni de la generalul roman Flaccus care ar fi colonizat ţara cu ostaşii săi; presupusa descendenţă din Flaccus este dedusă din *Epistolae ex Ponto*, deşi eruditul papa nu pomeneşte de poetul exilat şi de versurile sale. Bucurându-se de o autoritate excepţională opiniile lui Pius al II-lea au căpătat o largă răspândire în lucrările de geografie sau enciclopedii istorico-geografice din secolele XVT-XVII, nefiind zdruncinate, de fapt, decât în secolul al XVIII-lea. Astfel, el spune că „*Vatachi genus ItaHcum sunt*" ar fi descendenţă coloniei de romani aduşi aici din Italia, care a avut un comandant numit Elaccus, de la care regiunea s-a numit *Placeia*. Apoi, după o lungă scurgere de vreme, podindu-se numele, cum se întâmplă adesea s-a numit Valahia, iar poporul s-a numit în loc de *fiaceivalah*? Poporul păstrează până acum vorbirea romană, deşi în cea mai mare parte schimbată şi de-abia înţeleasă de un italic" (p. 299) 6.

Afirmă autorul că valahii locuiesc şi pe lângă insulele Dunării printre care Pence, cunoscută la cei vechi din auzite, şi îşi au locuinţe chiar şi în Trăda: „*Valachi et insulas Istri accolunt, inter quas Pencen... et in Thracia quoque dedes habent*" (p. 300).

Aşadar, valahii sunt consemnaţi în Transilvania, în „Delta Dunării, în Valahia – cuprinzând în aceasta şi Moldova.

Bun cunoscător al regiunilor dunărene, el face aluzie la valahii de la Dunăre, care sunt duşmanii turcilor.

Enea Silvio Piccolomini, dându-şi seama de faptul că graniţele dintre popoare se schimbă cu vremea, cere să i se dea iertare dacă cd care-i citesc scrierile nu-i găsesc „acele limite ale ţinuturilor, pe care fie că şi le-au imaginat d înşişi în minte, fie că le-au găsit la alţii (...). Ştiu că e

foarte grea descrierea provinciilor, deoarece şi autorii înşişi pe care ar trebui să-i imit, nu numai că se află deosebiţi unul de altul, dar sunt de păreri contrare între ei şi foarte divergeaţi, şi hotarele provinciilor însăşi de cele mai multe ori sunt mutate potrivit cu autoritatea şi puterea stăpânitorilor. Căci provincia care a fost odinioară cea mai mare, acum sau a dispărut, sau e foarte mică. Şi, dimpotrivă, cea care nu exista, sau era foarte mică, acum o vedem cea mai mare" (p. 300).

Antonio Bonf mi (cca. 14341503), cunoscut istoric de origine italiană, şi-a trăit ultimii ani la curtea maghiară fiind adus de Matd Corvin. Este autorul care în secolul al XV-lea a dezvoltat cel mai mult ideea originii poporului român în lucrarea *Rerum Ungaricarum decades*1... (în zece cărţi şi tipărită în mai multe ediţii) în care înfăţişând istoria Ungariei până în 1495 el descrie şi Dada spunând că „după Iazigi, lângă Dunăre, urmează Dacia, care se întinde între Tisa, care izvorăşte din Munţii Carpaţi, care acum se numeşte Marmarissa, cu Hyerasus şi Tyras şi este despărţită de Sarmaţia, prin râul Axiaces" 8,[140]

Descriind Dacia antică, Bonfint vorbeşte pe larg de cucerirea şi stăpânirea romană în Dacia, arătând că „odinioară în toată Dacia erau colonişti romani (...), după

---

140 Această idee a fost remarcată de: MIRON COSTIN, De Neamul moldovenilor, ed. C. Giurescu, București, 1914, pp. 16—17; D. ONCIUL, Tradiția istorică tn chestiunea originelor române, în „An. Acad. Rom.", ser. II, t. XXIX, București, 1907, pp. 575—578; N. IORGA, Breve storia dei Rumeni, Bucarest, 1911, p. 132; IDEM, Istoria Românilor prin călători. I, București, 1920, p. 231 ; Cronica lui Simion Dascălu. ed. Const C. Giurescu, București 1937, p. 4 ; R. ORTIZ, Per la Storia della cultura Italiana in Rumania. Bucarest, 1916, p. 14; S. PUȘCARIU, Istoria literaturii române, Epoca Veche, I Sibiu, p. 104

1 ANTONII BONFINI, Rerum Ungaricarum decades qvatvor cvm dimidia, Basikae, 1568, pp. 866-890; vezi și Călători. .., I, pp. 480-483.

•• Axiaces = Tiligul, între Nistru și Bug.

cum am putut deduce din multele inscripţii de pe pietre vechi şi mai ales din acestea care au fost descoperite de curând în Transilvania".

Toate afirmaţiile pe care le întâlnim în lucrarea lui Bonfini referitoare la originea românilor, după cum este şi paragraful în care caută să demonstreze descendenţa romană „corviniană" a regelui Matei (la originea Corvineştilor după el s-ar afla Valerius Volusus, un roman a cărei familie este mai veche decât Roma) [141], au un element comun şi anume că aceştia sunt urmaşii legiunilor romane din Dacia, iar limba română este o mărturie a acestora: „... Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturiseşte până în vremea de acum limba lor, care, deşi se afla în mijlocul unor popoare barbare atât de felurite, nu a putut fi răpusă. Ei au locuit de partea cealaltă a Dunării pe care odinioară o populau dacii şi geţii...

În continuare el ne dă ştiri despre geto-daci, despre vechile lor oraşe, despre cum au devenit colonie romană şi descrie Transilvania.

„Peste Munţii (...) se întinde regiunea numită astăzi Transilvania, odinioară o parte a Daciei, foarte bogată în vite... cai cu coamă, bouri şi cai sălbatici... vin, cereale. De asemenea în aur şi argint şi alte metale; unele nuri poartă solzişori de aur şi duc cu ele uneori bucăţi de aur de câte o livră şi jumătate". Face aprecierea că această regiune este înconjurată de toate părţile de Munţii Carpaţi „în formă de coroană".

În lucrare apar cele trei provincii: „Transilvania, încinsă de cele două Valahii, adică, Moldova şi Ţara Românească, cu o populaţie pe care azi o numim valachi (Pius îi numeşte flacei), şi care se întind începând de la marginile Transilvaniei, până departe la Marea Neagră: 4 *Transsylvania incipientes inter Tyram et Borysthenem fiwoium, ad Euxinum usque mare latius effunduntur*".

141•• Vezi și A. ARMBRUSTER, op. rit., pp. 58-59.

Raffaelo Mafiei (Volterrano) născut în februarie 1451 în Volterra (Toscana) şi mort la Roma (1522) a făcut stadii clasice, filosofice şi teologia. Deşi a îndeplinit misiuni religioase în Ungaria, Raffaelo Mafiei nu a avut ocazia să viziteze şi Ţările române, dar a avut posibilitatea să ia contact cu românii, preocupându-se de originea şi trecutul lor. În lucrarea sa de bază *Comentarii Urbani*[142][143], publicată la Roma, în 1506, găsim numeroase ştiri referitoare la trecutul românilor.

După ce se ocupă de geografia Daciei, fiind primul autor care face legătura dintre râul Moldova şi statul feudal cu acelaşi nume, insistă mai mult asupra istoriei Daciei antice, adică asupra spaţiului dacic corespunzător Transilvaniei (*ubi septem Castra*) şi Valahiei „în duas divisa partes: Prima Montana dicitur continua Metanastis: nune Transylvanis inter Danubium et Carpatum montem, altera cui Moltauiae nomen est a flumine appellatae" u, explicând originea românilor „prin colonizarea romană a teritoriului românesc «prin limba semiitalică» a românilor ca şi prin numele poporului şi al ţării"[144].

„In his hodie regionibus, e o quod Romanos, ut dixi, accepere colonos, pleraque vocabula loquuntur lingua semijtalica, argumenta est nomen Valachiam eram appellant..."

Stephanu Taurinus (*Stieröchsel*) (cca. 14851519) s-a născut într-un sat de lângă Ólomod (Olmütz) în Moravia, de unde şi-a zis „Olmucensis". A studiat la Viena şi a călătorit în mai multe ţări, între care şi Transilvania, acordând o atenţie deosebită vestigiilor şi inscripţiilor

---

142 R. VOLATERRANUS. Commentariorunt Urbanorum octo et triginta libri, accurotius quam antehac txcttsi; Basilae 1509, s-a mai tipărit la Fraga 1511, 1544, 1559, Lione 1552 ș,a.

143C inquecento, Acad. Rom., Bulletin delà Section Historique, tome XVI, Bucarest. 1929, pp. 7 — 12.

144u Cf. A. ARMBRUSTER, op. rit., pp. 73-74. ••

romane din fosta provincie Dacia.

A scris poemul *Stavromachia, id est cruciatorum servile bellum*™ (publicat la Viena în 1519) căruia i-a făcut şi un *Index* Abecedariusnote ce de fapt sunt o descriere a Transilvaniei cu citate din autorii antici şi mai ales din inscripţiile romane[145][146].

Taurinus ne oferă un material informativ despre români demn de remarcat, El spune că „Dacia odinioară, acum Transilvania, o ţară puternică în război, orientată spre răsărit şi care a fost de mare renume, pe care a condus-o dârz regele Decebal (...) este bogată în aur, argint, ogoare, vii, turme, ocne de sare; plăteşte în fiecare an o dare însemnată regelui Ungariei" (p. 454). Fixează Ţara secuilor (Siculia) „la colţul de la marginea extremă a Daciei în hotar cu moldovenii" iar „*Valahia*, în vorbirea obişnuită, numită de către latini *Vlaccia – Valachia vulgo Latinis Vlaccia dicitur* – provincie în hotar cu Pannónia cisdanubiană, coboară împreună cu Dunărea până la Mare... De aci sunt valacii, locuitorii Vlacciei pe care lumea îi numeşte valahi". Însuşindu-şi cele scrise de Enea Silvius, el îl adoptă pe Fiaccus, transformându-l însă pe „ducele" roman în Vlaccus. *„Înde Vlacci Vlacciae populi, quos vulgus Valachos appellat. Vlacci autem (ut în liter as retulit Aeneas Sylvius) ah Vlacco corum duce, qui cos primus ex Italicis montibus în Moesiam deduxit, cognominari ceperunt...*"

Numeroase sunt observaţiile asupra oraşelor şi râurilor din Transilvania, Vorbeşte de Abrud, târgul bogat în aur cu „vistieria nicicând secătuită", veche colonie a romanilor (p. 447); „Alba Iulia, oraş al Daciei, aşezat în

---

145 STEPHANI TAURINI OLMUCENSIS, Stauromachiae ... 1519. reprodusă de J. CHEL EN

146i a Zarwis (Sarmizegetusa) nu este „Varhel'' (Grădiștea în Hațeg). Săpăturile sistematice de la Grădiștea Muncelului au arătat că Sarmizegetusa lui Decebal n-a fost una cu cea ulterioară lui Traian.

centrul ei (p. 448); Timişoara „cetatea... pe care a asediat-o Gheorghe Doja” (p. 467); „«Zarmis», odinioară strălucita capitală a regelui de demult al dacilor Decebal... numită de locuitori Varhel, adică locul cetăţii...” (pp. 469470) 1G.

Orice informaţie în legătură cu aşezările omeneşti, Taurinus o întăreşte cu material arheologic, cu mărturii din inscripţii date, cum spune autorul, pentru ca să mulţumească „pe cititorul curios de antichităţi” (p. 469).

Iată acum câteva descrieri de râuri. Zice el: „Chrysa curge din munţii Daciei în atingere cu Pannónia; şi-a luat numele din faptul că este bogat în aur (...), Mureşul (Marisi us sau Marisus) ... râu aurifer al Daciei, sau, dacă preferi, al Transilvaniei, izvorând din munţii Transilvaniei în hotar cu Moldova, curge mai întâi de-a lungul ogoarelor secuilor, apoi navigabil, scaldă aproape jumătate Dacia... (p. 453); Sargetia[147] (aici Streiul) care curgea pe lângă capitala lui Decebal (...) acum scaldă cetatea strălucită a Huniazilor... Decebal îşi ascunsese sub albia râului Sargetia comorile sale pe care le-a găsit împăratul Traian... (pp. 465466); Someşul, râu al Daciei, nu departe de Criş, (izvorăşte) din munţii Daciei orientaţi spre Moldova (...) scaldă incinta cetăţii Cluj, se întoarce iarăşi spre răsărit, şi îndoindu-se spre nord devine navigabil f entra ca oficiul sării regeşti să transporte în toţi anii năvile încărcate cu sare...). Nu departe de teritoriul Bistriţei scăpând în vale este dus în Ungaria, spre a se vărsa în râul Tisa...” (p. 469).

Gilles le Bouvier Berry, francez de origine, a scris primul tratat de geografie în limba franceză, care s-a păstrat în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris şi

147 Sargetia nu pare să fi existat realmente în Dacia. Cassius Dio, singurul autor care o pomenește în legătură cu comorile capturate de Traian, reproduce o legendă, cu același nume de rîu din Dardania balcanică, alt loc și alte împrejurări. Chiar dacă ara admite existența unui rîu cu acest nume în Dacia, el nu putea fi la Hunedoara, ci In Munții Orăștiei.

care a fost publicat în acelaşi oraş de către dr. E.T. Hamy[148][149], în anul 1808. *Descrierea ţărilor* a fost terminată pe la anul 1451. Când vorbeşte despre Turcia şi Ungaria, el spune: *Par de vers la Hongrierie est le royaulme de Crussie qui est grant royaume et en est Valaquie et Bourguerie, et font ces gens continuellement guerre aux Tures, qui tiennent la Grèce, et aucunes fois gaignent fals sur les Turcs, aucunes fois gaigent les Turcs pais sur eul % et pour ce ont iceulx Tures et auures gens tousjours guerre contre le mescreans. Ces gens sont armés et enbastonnés comme les Grecs, et ont bon pais, s* îl *estoit en pais et ont moult de bon chevaulx et de bestial gros et assz blez et vins* (p. 97).

Hetoum, probabil călugăr francez, fiind trimis ca diplomat al Vaticanului în Orientul apropiat a trecut şi prin sudul Europei lăsând o serie de însemnări istorice. În partea a patra a lucrării sale *Les fleurs des histoires de la terre Dorient* vorbeşte despre cuceririle turcilor... *qui ont conquest Rhodes, Hongrie et dernièrement assailly Autrich*. În această lucrare găsim şi unele referiri la români *„Le dite Mahommet fist guerre au flacciens autrement dit Valachiens qui estoyent très frotes gébr très beliqueuses qui demouroyent au de la du fleuve de la Dunoe. Il les bainquit et mist a neant, et ocupa leur pay qui et molt long et larg et bien fertile et ce humilia le peuple par les gros tributs qui leurs fai soit payer, et fist plusieurs haultes entrefrinses en Europe" 13*.

Ştefan Brodarics (1470 cca 1539), om politic, diplomat şi erudit, s-a născut „în acea parte a Pannoniei

---

1481 1 E. T. HAMY, Recueil de voyages et de documents pour servir à Vhistoire de la géographie depuis le XIII-e jusqu'à, la fin du XVI-e siècle .... Paris, MDCCCCVIII.

w HETOUM, Les fleurs des histoires de la terre Dorient ... III, 1517—1520, p. kXIIIași b. BlbL British Museum, 583 d. I (I) și la Bibi. Nat. Réz. O1 r. 18 A.

149s trăini..., I, pp. 445-446.

superioare, care se numeşte în mod deosebit Slovenia"; a făcut studii în Italia, la Padova, a fost episcop de Sirmiu şi cancelar la curtea de la Buda, călătorind în acelaşi timp prin ţările de la Dunărea mijlocie şi Dunărea de Jos.

A scris de *Conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohács...* le şi *Tomus* II *Qui ea continent Quae in Imperium Caroli V Caesaris inciderunt. Ex quibus is desumptus ac confectus sit, Catalogus sequens indic abitt*?

În anexă, la opera lui Bonfini (*Rerum Ungaricarum* decadesJ[150], s-a mai publicat partea întâi (*De Conflictu...*) adică cea care se ocupă cu lupta de la Mohács. În povestirea acestor evenimente, autorul dă şi o descriere despre ţările vecine menţionând, printre altele: „... Dincolo de munţii despre care am spus că se întind de la Carpaţi până la Severin se află Transilvania, care a făcut odinioară parte din Dacia"; după ce descrie oraşele şi bogăţiile ei face următoarea remarcă interesantă: „Transilvania este cuprinsă între cele două Valahii: Ţara Românească (Transalpina) şi Moldova, cea dintâi vecină cu Dunărea, a doua cu Marea Neagră (*Mario Euxino*); acestea două împreună cu Transilvania ocupă acum acea pai te-a Europei care fusese pe vremuri Dacia" (p. 761).

În tomul II, *care cuprinde cele ce s-au întâmplat în imperiul împăratului Carol V*, cu înfrângerea din lupta de la Mohács unde moare Ludovic al II-lea, Ştefan Brodarics completează ştirile. Arată că peste Valachia Mare, care se numeşte Moldova, domnea Ştefan, iar peste cea mică, care se numeşte Transalpina, domnea Radul (p. 1177). Mai spune că, înainte de a fi în funcţia de cancelar, Brodarics a fost delegat roman (*ex legatione Romană*), funcţie pe care o deţinea „mai mult din cauza dorinţei de a face bine, decât din posibilitatea de a-l săvârşi *quam tunc obibat, paucis ante mensibus accersitus, maiorc ad bene agendum animo, quam facultate...*" (p. 1178).

1501 1 Basileae, 1568, pp. 757 —774.

În capitolul în care este vorba de Ungaria, ulterior ţinutul transdunărean, sunt cuprinse aceleaşi informaţii despre Transilvania, împreună cu ambele Valahii spunând că ţinutul e închis de toate părţile de Dunăre, Munţii Carpaţi, Marea Neagră şi iarăşi Dunărea (p. 1180). Pace afirmaţia că împăratul Ferdinand a hotărât să redobândească colonia vechilor daci, care a fost numită de grecii din urmă Pannodacia (p. 1734) 22.

Dominicus Marius Niger, călugăr, originar din Veneţia, s-a născut pe la mijlocul secolului al XV-lea. Încă din anul 1490 el terminase o lucrare, care abia în 1557 a văzut lumina tiparului, intitulată *Dominicus Marius Nigrus, veneţianul, unsprezece cărţi de comentarii geografice™*. Lucrarea care cuprinde locurile întregului pământ locuit, ţinuturile, provinciile, oraşele, munţii, insulele, inclusiv obiceiurile şi alte elemente, este socotită, după părerea unor învăţaţi, mai folositoare decât lucrarea lui Strabon. În *Cornent anus X, Europae…* în capitolul *înfăţişarea ţinutului Daciei* autorul, pe lângă consideraţiile de natură geografică, ne dă şi unele elemente cu caracter istoric: „Dacia e un ţinut căruia Pompeius Trogus spune că i-au dat numele dacii, urmaşii geţilor. Appianus spune că sunt geţi aceia ce se numesc daci, chiar dacă Strabon aşază pe daci până la izvoarele Dunării, care se numeau odinioară, după cum spune el, da vi. Şi Pliniu spune că geţii sunt numiţi daci de către romani. Afirmă însă că geţii, spre răsărit, se apropie de Marea Neagră, care ţinut s-a numit în urmă Gothizbil şi îndată după aceea Gepidia, iar acum ţinutul Transilvaniei, care abundă în aur, argint şi ceea ce numesc argint viu, şi chiar în aramă, plumb şi fier; bogată chiar în sare, care se scoate din munţi, şi în tot felul de vieţuitoare…”

Se dau marginile Daciei „desigur de la Munţii Carpaţi până unde se varsă fluviul Tyras în Pont… dinspre apus, de-a lungul fluviului Tybiscus (Tisa) unde se mărgineşte cu

iazigii, la sud cu Dunărea" (p. 252253) ... „E foarte întinsă, întărită de munţi, cu puţine intrări... înăuntru aproape toată e numai cârn

„BRODARICUS, *Towns II*... Basileae, 1574, exemplar în Bibi. St. Geneviève, Paris, M. 35, inv. 52.

M DOMINICI MARII NIGRI, *Cosmographiae contentarioruw libri XI*... Basileae, 1557, 6 f. + 43 foi (index) + 787 p., în „Bibi. St. Geneviève", Paris. fol. 26 G. Înv. 48; vezi şi M. POPESCU-SPINENI, *Geografi din secolele XV-XVI*. pp. 45 – 49.

Mbie Această confuzie veche, din sec. IV (v. Iordanes), între numele goţilor şi al geţilor se regăseşte şi la autorii din evul mediu, ca şi cea dintre dad *fDari*) şi danezi (Dani) datorită falselor asemănări de limbă.

pie (...) în care Darius a înfruntat un mare pericol şi care ca să nu piară a luat drumul înapoi. Ţara e grozav de friguroasă". În capitolul *înfăţişarea Moesiei Inferioare* sunt arătate oraşele: Tomi, ce se traduce în latineşte tăietură sau tăiere; Callatis sau Calapis, care mai înainte se numea Cerbatis, iar acum Pandala (p. 257).

* * *

Nicolaus Oláh us (Românul) (1493156S) s-a născut la Sibiu fiind nepot de soră al lui Ioan Corvin de Huniadé şi totodată scoborâtor din viţa domnească a Basarabilor24. Olahus este primul umanist şi geograf de origine română care se afirmă pe plan european, numele însuşi însemnând numai latinizarea Olah – Român. Departe de a-şi face uitată sau de a-şi ascunde originea – ceea ce îi conferă lui Olahus un loc legitim în cultura românească fără a-l desprinde de cultura ungară, în cuprinsul căreia s-a afirmat25 –, umanistul afirmă când are prilejul „Valahia patria mea paternă". A îndrăgit cultura şi a ajuns înalt demnitar regesc, serviciile sale aduse Ungariei şi ocuparea funcţiilor superioare la curte impunând reînnobilarea lui Olahus.

În diploma de înnobilare a lui Olahus, semnată de Ferdinand I la 23 noiem* brie 1558 ne aflăm în faţa unor afirmaţii a romanităţii românilor, pe lângă cele istorice, de data aceasta şi lingvistice. Referindu-se la strămoşii lui Nicolaus Olahus, documentul evidenţiază strălucitele virtuţi ale ascendenţilor marelui umanist care se trage „din cei mai vechi conducători ai neamului românesc" care nu au câtuşi de puţin „originea cea mai de pe urmă": „*inter quas* (*gentes*) *Valachi*, *gentiles tui*, *minime*. *postremas habent*: *ut quos ab lipsa rerum domina urbe Roma oriundos et în veteris Daciae opulentissima parte*, *cui nune nomen est Transalpinae*, *ad arcendos hoştium finitimorum în provincias Romanas incursiones*, *collocaios esse constat*; *unde nune quoque sua lingua Romani vocantur***16 („se ştie, într-adevăr, că ei se trag chiar de la Roma, cetatea stăpână a împăraţilor, şi că au fost aşezaţi într-o parte foarte bogată a Daciei, care se numeşte *Transalpina*, spre a opri incursiunile vecinilor duşmani în provinciile romane. De aceea ei chiar şi acum pe limba lor se numesc romani").

Pe când se afla în Ţările de Jos, la îndemnul şi sub influenţa literaturii geografice şi istorice din acea vreme, dorind să facă cunoscută Ungaria umaniştilor occidentali, Nicolaus Olahus scrie, în 1536, *Geografia Ungariei*, lucrare geografico-istorică, care a fost tipărită în anul 1735 sub titlul *Hungária sive de originibus gentis*, *regionis*, *situ*, *divisionis*, *habitu atque opfortunitatibus31*.

Manuscrisul acestei lucrări a circulat mult şi a fost folosit de scriitorii vremii între care menţionăm şi pe Reicherstorffer, originar din Biertan.

În această lucrare, Olahus dă informaţii şi despre români, afirmând în acelaşi timp unitatea de neam, origine, limbă şi obiceiuri a românilor din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania.[151]

În capitolul XII prezintă geografia „acelei părţi care

151 Vezi Călători străini..., I, pp. 484-500.

este dincolo de râul Tisa, numită odinioară, după cum spune Ptolemeu «Dacia» „... şi care cuprinde ţările „Valahia Mare, care se numeşte şi Ţara Românească (Transalpina), Moldova, Transilvania, Maramureşul, ţara dintre Someşuri, Crişana, Nyir, ţara dintre Timişuri; Ţara Românească, de care se spune că s-a numit odinioară Elaccia, după Elaccus care a adus acolo o colonie de romani: începând din munţii care o despart de Transilvania se întinde cam până la Marea Neagră".

Despre continuitatea elementului roman în Dacia şi a limbii românilor găsim afirmaţii şi în capitolul XIII care tratează despre Moldova şi căreia după ce îi arată hotarele spune: *„Lingua, ritu, religione cădem Moldavi utuntur, qua Transalpini* (moldovenii au aceeaşi limbă, obiceiuri şi religie ca şi cei din Ţara Românească); *Sermo corum et aliorum Valachorum fuit olim Romanus, vt qui* sunt *coloniae Romanorum*; *nostra tempestate, maxime ab e o differt*: *praeterquam quod multă corum vocabula, latinis sunt intelligibilia* (limba lor şi a celorlalţi valahi a fost cândva romană, căci ei sunt colonii de romani; în vremea noastră limba lor se deosebeşte foarte mult de a lor (romanilor) măcar că multe din cuvintele lor pot fi înţelese de latini)".

Capitolul XIV înfăţişează Transilvania. Este o geografie completă, prima în felul ei, în care găsim informaţii interesante cu privire la relief, ape, bogăţii, locuitori, aşezări omeneşti: „Transilvania este încinsă de jur-împrejur de munţi foarte înalţi şi mai ales din partea care e hotar cu Ţara Românească..."

„În această Transilvanie îşi au obârşia râurile Şieul, Bistriţa, cele două Someşuri... cele două Crişuri... Mureşul – care odinioară era numit Amorois, Marisus sau Morossus –, Arieşul, Târnavele şi Ampoiul. Sunt arătate apoi oraşele de pe fiecare din râuri, cu bogăţiile şi ocupaţiile de seamă ale localnicilor.

„Iar poporul este vânjos... întreaga regiune este alcătuită alternativ din şesuri şi păduri, întretăiate de ape cotite, plină de pământ roditor... Are belşug de vin, aur, argint, fier şi alte metale, pe lângă care mai e plină de sare; este nespus de bogată în boi, fiare sălbatice, urşi, peşti, încât nu poţi să învinuieşti natura că nu ar fi adunat în acest ţinut toate bunătăţile vieţii".

Şi continuă: „*Vatachi Romanorum coloniae esse traduntur. Eius reiargumentum est, quod multă habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi pleraque numismata, e o toci reperiuntur; haud duble, magna vetustatis imperiique Romani istic indicia*** (Vlahii socotesc a fi colonii romane. Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba romană. Monede romane se găsesc multe în acest loc şi ele constituie un neîndoielnic semn al vechimii stăpânirii romane prin părţile acestea28).

Multe şi interesante fapte de geografie a aşezărilor omeneşti se desprind din capitolele XV şi XVI.

Capitolul XVII *Despre Provincia Timişana şi vecinătăţile ei* este, de asemenea, bogat în descrieri geografice, iar în capitolul XIX Despre *celelalte resurse ale Ungariei* sunt înfăţişate şi resursele naturale, de tot felul, ale Transilvaniei.

Ioan Honterus (14981549) 29, sas de origine, s-a născut la Braşov sub numele de Grass. A studiat la Cracovia, Viena, Basel şi Wittemberg, în mediul

M N. OLAHUS, *Hungária sive de originibus gentis, regionis, situ, divisions, habitu atque opportunitatibus*, în M. Bél, *Adparatus ad Histriam Hungáriáé*, Posonii, 1735, pp. 2526; ŞT. BJGZDECHI, op. cit., p. 63.

„M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei până la 1600*, I-II, pp. 111 – umanist german. Reîntors definitiv la Braşov, în 1533, el întemeiază în 1535 prima tipografie din oraş (a treia pe teritoriul României) şi

organizează în 1544, pe baze umaniste, gimnaziul local (este primul profesor de geografie). În anul 1530, în perioada când era profesor la Cracovia, publica primele sale lucrări printre care o Cosmographie – *Ioannis Honteri Corouensis Rudimentorum Cosmographiae libri duo, quorum prior astronomiae, posterior geographiae principia brevissime completitur* (Cracoviae, 1530) şi ulterior o hartă *Chorographia Transylvaniae Sybembürgen* (anno 1532).

Scrierile sale au apărut în mai multe ediţii şi s-au bucurat de aprecierea oamenilor de ştiinţă din vremea sa.

Rudimenta Cosmographiae, concepută la început în proză (publicata în 17 ediţii), a apărut şi în ediţii versificate (1541, 1546), este cel mai folosit manual de geografie şi astronomie în Germania şi sud-estul Europei până spre sfârşitul secolului al XVII-lea. În versuri hexametrice, el arată că ţinutul moeşilor şi oraşelor dacilor le stăpânesc moldovenii, valahii transalpini şi transilvănenii cu cele Şapte cetăţi înconjurate de Carpaţi: *Mysorus înde solum, Dacorumque oppida quae nune / Moldavique; tenent, Transalpinique; Valachi /. Et quae Carpathio septem circundedit ar ces / vertice...3 t>*.

Chorographia Transylvaniae este harta originală alcătuită pe baza cercetărilor personale făcute, între anii 1530 şi 1532, în Transilvania; este dedicată Senatului din Sibiu şi tipărită la Basel în anul 1532[152].

152•• ••HONTERUS, Rudimentorum Cosmographicorum . De variarum rerum nomenclaturis Per classes .... Tiguri, Zürich, 1580, t. B, (verso) f. B, (recto).

11 Oroatiss senatul Cibinensi dedicatum, Basileae, anno, 1532 în Biblioteca Academiei, H II, 164 și BibL de Stat Berlin 0 8° 16301. “ Corona (Brașov), 1541, 1542; Tiguri, 1546, 1548, 1549, 1552; Anverpiae 1552, 1554; Tiguri 1558; Anverpiae 1560; Basileae 1561; Tiguri 1564, 1565; Viena 1566; Tiguri 1570; F.L. 1570, 1573; Tiguri 1573; F.L. 1578, 1581, 1583; Tiguri 1583; Anverpiae f.d.; Basileae 1585; FJ,. 1590; Pragae 1595; Tiguri 1597; Colonise Agrippinae 1600;

Este pentru prima dată când apar unităţi administrative, când formele de relief, apele, aşezările omeneşti îşi găsesc o reprezentare cât mai reală.

Transilvania este împărţită în următoarele regiuni: Ţara Birsei (*Burzeland*), Ţara Oltului (*Althland*), Ţara din faţa pădurii (*Land vor dem Wald*, cu centrul la Alba Iulia), Ţara Vinurilor – Târnavele (*Weinland*), Ţara Năsăud (*Nosnerland*), Ţara Secuilor (*Ciculia*).

Multe numiri de sate apar în fiecare dintre aceste mari unităţi, unele dintre ele în traducere sau în transcriere fonetică germană; Şapte Sate (7 Dörfer), Tărlungeni (Tarlen), Satele Vlahilor (*Blechisch dorfer*).

Formele de relief coboară domol spre centrul ţării şi sunt reprezentate prin movile. În colţul din dreapta, jos, sunt menţionaţi munţii *Alpes*, între aceste movile sunt multe râuri: Alth sau Aluta, Morossus, Klein Kockel şi Gros Kockel (Târnavele). Flora este înfăţişată prin pÛcuri de copaci.

Prin numeroasele ediţii publicate[153], harta Transilvaniei a fost un mijloc de răspândire a ştirilor despre această parte de ţară. Pe lângă aceasta, Honterus a mai publicat harta bazinului Dunării mijlocii cu Ungaria, Serbia, Dalmaţia, Thracia, Bulgaria, Dada, Transilvania, Valachia, Moldavia.

Georg de Reichersdorf (*Reiherstorf* sau *Reicherstorffer*) (cca. 1495 după 1554) s-a născut în Transilvania, fiind originar din Biertan. Din puţinele date biografice care se cunosc reiese că a funcţionat iniţial la Sibiu ca notar al oraşului. Ulterior a îndeplinit diferite funcţii la curtea Ungariei, iar sub Ferdinand I (1526) capătă titlul de secretar regal şi consilier. În mai multe rânduri având funcţia de ambasador în Transilvania şi

---

Hanoviae 1611.

153o fficina Birckemannica, 1559; ANTONIUS POSSEVINO, Moscovia, aceeași editură, 1595; MANUCIÜS,

Moldova a avut prilejul să-i cunoască de aproape pe români.

Sub domnia lui Ferdinand I este trimis la curtea lui Petru Rareş, cu anumite solii; astfel, la 27 iunie 1527, pleacă din Viena spre Liov şi de aici, pe la nord, ajunge în Moldova unde rămâne mai multă vreme. La 20 august 1527 i se consemnează prezenţa şi la Braşov.

În anul 1535 când revine, pentru scurt timp, în Moldova el trece prin Munţii Maramureşului.

În urma acestei călătorii Reicherstorffer face o descriere sumară a celor văzute (1538). O formă dezvoltată, cu multe informări geografice, este publicată sub titlul *Chorographia Moldovei*, care s-a tipărit pentru prima dată în anul 1541[154] *[155]. Acest material îmbogăţit, împreună cu descrierea Transilvaniei, face obiectul celui de-al doilea volum intitulat *Chorographia Transilvaniei*, publicat la Viena în 1550[156][157], care cuprinde descrierea Transilvaniei (pp. 120), descrierea Moldovei (pp. 2131), foaia ultimă având stemele oraşelor: Cibinium, Coronae, Coloswar, Zabesus, Megieş, Segeswar, Bistrici, Insignia Transilvaniae provinciáé, în acelaşi an mai apare o ediţie, dar care nu cuprinde decât *Chorographia Transilvaniei*.

În anul 1595 s-a tipărit o hartă a lui Reicherstorffer

154« GEORGIO A REICHERSTORFFER TRANSYLVANO AUTORE, Moldavia«, quae ohm Daciae pars Chorographia, Viennae, 1541.

84 IDEM, Chorographia Transylvania«, quae Dacia olim appellate aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicaţia, Viennae, 1550, In —4®, 79 + 31 p.

38 Coloniae Agrippinae, 1595, Biblioteca Academiei, H. 966 CXXV 81.

155T ransilvaniae descriptio Romae, Ex Typogiaphia Accoliana, 1600; IACOBUS BONGARS, Rerum

156H ungaricarum Scriptores varii, historici, geographici, Frankfurt, 1600; IDEM. Respublica et Status

157R egni Hungáriáé, Leyden, Ex officina Elzeviriana, 1634 ; LG. SCHWANDTNER, Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini, t I, Vindobonnae, 1746 ; J.H. JÄCK, Taschenbibliothek, Nürnberg,

intitulată *Moldaviae liniiimarumq. regionum typus*™. Opera sa a fost tipărită în mai multe rânduri, în diferite oficine şi în colecţii de documente[158]. În limba română s-a tipărit de Al. Papiu-Ilarian în anul 1864[159].

Ambele lucrări fiind destinate curţii de la Viena, având ca scop informarea rapidă a lui Ferdinand I, umanistul sas a preferat să plagieze lucrările umaniştilor vestiţi, decât să-şi aducă o contribuţie nouă, originală, în privinţa latinităţii românilor pe care îi cunoştea atât de bine. Reicherstorffer spune: „... se apucă unii să descrie situaţi unea, ţinuturile şi însăşi clima deosebitelor provincii, ţări, naţiuni şi popoare, fără să fi cercetat cu amănunţime toate câte le scriu". Eu voi descrie „în scurt şi după adevărata metodă geografică, situaţiunea şi cuprinsul Moldovei". Dacă „până acum, numai de nume a fost cunoscută", eu „am vizitat toată Moldova, m-am decis s-o descriu, nimic alt nu am avut în vedere decât adevărul (...) am fost martor la toate (...) sunt cele văzute şi cunoscute (...) şi, împins de dorinţa binelui public, mi-am luat voia şi m-am decis a scoate la lumină această descriere".

Mai afirmă că din „proprie vedere, la faţa locului, cu cea mai mare luare aminte: munţii, râurile, cetăţile, oraşele, satele acestui pământ şi le-a notat, pentru ca să ştie a da răspunsuri adevărate şi sigure, la orice întrebare". Critică înaintaşii care au desenat, şi îşi propune să facă o hartă „mai cuprinzătoare, mai mare".

Impresionat de bogăţiile Moldovei, el scrie: „Avută şi mănoasă, cu câmpie pururea înverzitoare; pământul dă vin şi bucate în abundenţă fără multă cultura, numai în apropierea mării se întind deşerturi arenoase,

---

158 1 828 (Beschreiburg von Siebenbürgen și Beschreibung des Fürstenthums Moldau).

159 Chorographia Moldovei partea Daciei, in „Tesauru de monumente istorice pentru România", III, București. 1864, pp. 121 — 144; Călători străini... I, pp. 181 — 186.

înspăimântătoare; aici viţa de vie nu se mai cultivă, pământul nu se lucrează (…)”.

Cunoaşte şi „Valachia, ţară deschisă şi întinsă în lung şi în lat. ce poartă şi numele de Transalpina, fiindcă se desparte de Transilvania „printr-un şir de munţi, acoperiţi cu dese şi frumoase păduri”… Mai vorbeşte „despre riturile şi datinile moldovenilor”, arătându-le îmbrăcămintea, armele de război, religia. Remarcă valoarea cailor şi a şoimilor, care nu puteau fi scoşi din ţară decât „cu ordinul domnitorului”, cu excepţia ambasadorilor, „care au voie” şi din care „un număr de 500 cai din cei mai nobili şi mai ageri, împreună cu 300 şoimi, din cei mai aleşi, precum şi o mare sumă de galbeni, se trimiteau sultanului”.

O atenţie deosebită dă populaţiei. Caută să lămurească însă etimologia şi originea „valahilor” copiindu-l pe Piccolomini. Susţine că numele vine de la „flacci”, gintă romană. Aceasta se confirmă „prin limba romană ce vorbeşte încă această naţiune, însă aşa de alterată, încât un roman de-abia o ar înţelege… Romanii sunt o seminţie italiană şi se trag, precum zic ei, din romanii cei vechi aduşi în Dacia… astăzi nu le mai rămase alt monument de vechea lor origine, afară de limba părintească[160]…”

Dezaprobă clasa conducătoare care „cearcă pururea toate chipurile şi măiestriile de a se pierde şi a se ucide unii pe alţii şi nu o dată cearcă, spre mare răul lor, puterea împăratului turcesc… Poporul era pedepsit şi adesea la cele mai mici abateri, pentru ca să poată cu atât mai bine îmblânzi cerbicia lor… Pentru cea mai mică vină şi mai pe toată ziua se aplică pedepsele extreme, în faţa a toată lumea, pentru ca să-şi arate cu atât mai vârtos severitatea. De aci vine ascultarea şi supunerea cea mare către principii lor”.

160” In traducerea autorului.

Personalitatea geografului transilvănean se evidenţiază şi în *concepţia şi execuţia hărţii Moldovei*. Pe baza materialului adunat, el fixează mai multe localităţi, pe care le transcrie, uneori, într-o formă stâlcită. Formele de relief sunt reprezentate prin haşuri umbrite în partea de răsărit, iar limitele dintre acestea prin linii punctate.

Într-o epigramă, scrisă pentru Ioan Alexandru Brassicanu, Reicherstorffer scrie: „Puţini cunoşteau Moldova cea Mare, dar acum Georg o făcu cunoscută cu laudă, prin geniul său. Se cădea să o fi cunoscut mai bine cei ce dorm apăsaţi de vin şi de somn, şi care cred că turcii ar fi numai nişte vise deşerte. Pe când noi pierdem timpul, păgânul înghite şi regi, înghite şi popoare”.

Descrierea Transilvaniei cuprinde un bogat material istoric, arheologic şi geografic, cu multe incursiuni în antichitate. Interesante sunt informaţiile despre oraşele: Oradea aşezată îndată după intrarea în Transilvania, lângă care este satul numit Negreni, pe care îl locuiesc românii şi care este înconjurat de pretutindeni de munţi şi de povârnişuri, Cluj (p.7) oraş destul de mare, de bogat şi de felurite mărfuri, Sibiu (p. 8) ce îşi ia numele de la râul Cibin şi se mai numeşte şi Hermanstadt, Bistriţa, Mediaş, despre scaunele săseşti, despre capitinnle parohiale principale care împreună constituiau „Universitas” (Obştea saşilor).

Deosebit de geografică este descrierea făcută oraşului Braşov (p.10) şi a împrejurimilor: „Iar partea aceasta a Birsei este cu mult mai frumoasă şi e în aşa fel împărţită prin aşezarea locului, încât poate fi socotită aproape ca o altă Transilvanie; căci este închisă de pretutindeni de munţi; e despărţită de secui printr-un râu numit de Ptolemeu Alutat-o (Olt). Pe dinăuntru este toată nespus de îngrijită, ai spune hotărât văzând-o că este o grădină (...). Partea din acest loc până chiar prin strâmtorile munţilor o ocupă valahii... Mândră şi bogată

regiune (...) şi sq nu bănuiască cineva că în toată Europa mai este o provincie egală prin bogăţie şi frumuseţe cu această provincie", mai scrie Reichersdorffer despre Transilvania – „cea numită aşa pentru că este aşezată dincolo de păduri". * * *

Francesco Berlinghieri, în a sa *Geographia*, scrisă în 1478, are un capitol *Sito di Dacia* şi o hartă al cărei titlu este *Tabula nona d* Europa* cuprinzând teritoriul Daciei.

Vorbind despre daci îi numeşte, câteodată, şi *davi*. El mai arată că la Dunăre asaltul Turciei a fost oprit de poporul valah (*popol valaccho*).

În hartă, Dacia este mărginită de munţii: Scardo, Orbelo şi Emo. La nord de Dunăre apar denumirile: Usceno, Bormano, Ruccenia, Triphulo, Carsidava, Albocesii, Biephigi, Anarţi, Saldenşi, Potulatensi, Burdavnsi, Predavesi, Teurisci, Ratacesi, Rabon fi., Ciaginsi, Sensi, Cotensi, Caucoensi, Cistoboci, Britolage, (P) Evicini, Troglodite, Obulesi.

Autorul foloseşte culoarea ca semn convenţional: galben pentru munte, albastru pentru ape. În general, datele lui Berlinghieri privind coordonatele geografice le repetă pe cele ale lui Plolemeu.

Sebastian Münster (14891552) s-a născut la Ingelheim-Hesse şi a fost unul dintre marii umanişti ai Germaniei. A îmbrăţişat cu ardoare reforma lui Luther şi a fost profesor de teologie, ebraică, matematică şi geografie la Heidelberg şi Basel. A scris, editat şi tradus multe lucrări, dintre care numeroase cu conţinut geografic şi cartografic (pentru care este supranumit şi Strabon al Europei), care s-au publicat în numeroase ediţii şi în diferite limbi.

Opera sa geografică se bazează pe cele mai cunoscute lucrări istorice şi geografice ale umanismului european şi a fost întregită şi cu materialul informativ cules prin corespondenţa ce a purtat-o cu diferiţi oameni

învăţaţi ai timpului.

Preocupările sale geografice şi cartografice încep încă din anii 15151518 când a lucrat 44 de hărţi ce s-au păstrat în manuscris. A construit şi instrumente cartografice.

Ptolemeu, Mela, Solinus, geografi de seamă ai antichităţii, au fost republicaţi şi conţinutul operelor lor modernizat.

Din vasta sa operă vom alege două lucrări asupra cărora ne vom opri: *Geografia universală* şi *Cosmografia*, lucrări care nu excelează prin originalitate.

Titlul primei lucrări care ţine loc şi de prefaţă este în traducere românească: *Geografia universală, veche şi nouă, cuprinzând opt cărţi de expunere a lui Claudiu Ptolemeu din Alexandria, Prima dintre acestea a fost redată în noua traducere a lui Pirckheimer şi prin adăugirea unui mic comentariu mai clar decât a fost până acum. Celelalte, fiind comparate cu originalul grecesc şi cu alte exemplare vechi, au fost îndreptate în foarte multe locuri. Pe deasupra s-au mai adăugat Scholia, în care se arată numele dispărute ale oraşelor, munţilor şi fluviilor aşa cum sunt astăzi. Urmează hărţile lui Ptolemeu, operă a lui Sebastian Münster, executate într-un nou fel. Acestora li s-au mai adăugat hărţi noi, care arată în cuvinte şi desene faţa actuală a pământului, dintre care uncie n-au fost adăugite până acum lui Ptolemeu.*

În sfârşit, s-a adăugat un rezumat al expunerii geografice în *care se expun diferite feluri de trai şi obiceiuri ale neamurilor şi ţinuturilor. Toată lucrarea a fost prevăzută cu un index al popoarelor demne de amintire, al oraşelor, fluviilor, munţilor, ţărilor, lacurilor ş.a.30*.

Cartea a III-a, capitolul VIII, cuprinde „Aşezarea Daciei" şi „Harta nouă a Europei" (*Daciae Situs*; *Tabula nova Europae*) (p.44, col. II).

Reproduced textul geografiei Daciei al lui Ptolemeu,

Munster modernizează conţinutul, spunând: „Dacia de odinioară, astăzi e împărţită în diferite provincii”; despre *Vualachia* arată că „s-a numit mai întâi Flaccia, după conducătorul roman Flaccus care a locuit acel ţinut, apoi cu scurgerea vremii Flaccia a degenerat în Falachia, cuvânt pe care germanii l-au schimbat în Vualachia” (p.179, col. I).

A doua lucrare are titlul: *Cosmographiae universalis*, în şase cărţi, în care sunt descrise „după povestirea scriitorilor de mai bună credinţă, aşezările tuturor părţilor pământului locuit şi proprietăţile lor particulare şi formele topografice ale regiunilor, felurile de a fi ale pământului, prin care se face că dă lucruri atât de diferite şi variate ca specie şi însufleţite şi neînsufleţite; natura şi desenele animalelor călătoare; chipurile şi descrierile cetăţilor mai însemnate; începuturile, înfloririle şi schimbările domnilor; obiceiurile, legile, religia, faptele mari, schimbările tuturor neamurilor; de asemenea genealogia regilor şi principilor40”, în prezentarea materialului, *Cosmografia* se deosebeşte mult de textul

Geografiei, în care descrie, pe larg, Valachia (p. 917) şi Transilvania (p. 918).

Münster face multe adăugiri şi modificări, în dorinţa de a cuprinde întreg materialul adunat de la învăţaţii timpului care şi-au dat concursul la realizarea acestei enciclopedii. El spune că Valachia este „acea parte a Traciei care odinioară se numea Getica, unde Darius, fiul lui Histaspe era gata să piară”; renunţă la ipoteza că schimbarea numelui din Flaccia în Valachia s-a făcut de germani şi arată că originea locuitorilor este romană, dar că întrebuinţează o limbă care totuşi din toate punctele de vedere, abia poate fi înţeleasă de „homo romanus”.

Münster nu desparte pe vlahii din Muntenia de vlahii din Transilvania „din acel ţinut ce l-au ocupat odinioară dacii, după care s-a numit mult timp Dacia, şi pe care,

spune el acum o stăpânesc teutonii, saşii, secuii şi valahă”[161].

În capitolul *Despre administrarea Transilvaniei*, Münster arată că această regiune au condus-o înainte regii Ungariei prin delegaţi ai provinciei, numiţi „voievozi”, aleşi de către secui, români şi germani. Dintre voievozi, Matei Corvin a ajuns până la demnitatea de rege (p. 918).

Remarcă „strategia naturală” a Transilvaniei, o regiune înconjurată de munţi mai înalţi, ca o cetate apărată cu întărituri, un ţinut puternic, neînvins în război.

Este, de asemenea, interesant modul în care autorul prezintă localităţile din vechea Dacie. Găsim menţiuni despre Suceava, capitala Moldovei, despre Târgovişte, capitala Munteniei, şi despre Cibin (Sibiu), capitala Transilvaniei.[162]

Despre ultimul spune: „Sibiul, de o întindere egală cu a Vienei”, este prezentat ca o localitate apărată, în care nu se poate intra deoarece are împrejur „pe o lungime de 1.000 de paşi, lacuri şi mocirle” (919).

Despre Moldova arată că este inexpugnabilă prin vitejia locuitorilor ei.

Textul geografic mai cuprinde şi unele relaţii privitoare la istoria Valahiei, la rivalitatea dintre familiile Dăneştilor şi Drăculeştilor. Este un mare admirator al lui Vlad Ţepeş, pe care-l prezintă ca un om energic, viteaz. Se spune că întronase cinstea într-o asemenea măsură încât un foarte bogat negustor florentin, care venise în ţară, uitându-şi pungile cu bani în mijlocul drumului şi le-a găsit neatinse a doua zi, spre marea lui mirare.

---

161 IOACHIMUM VADIANUM MEDICUM, Epitome trium terrae partium Asiae, Africae et

162 SEBASTIAN MÜNSTER, Cosmographiae universalis Lib. VI,.., Basileae, 1550; 6 foi + 6 foi (însemnate cu steluțe ♦, ••2, e 3 cu lista autorilor consultați) + 14 perechi de foi (14 hărți) + pp. 1-1163.
41 M. POPESCU-SPINENI. Geografi din secolele XV-XVI. 1942, pp. 19-30.

Ioachim Vadianus (14841551), medic, filosof şi geograf, s-a născut la Saint-Gall şi şi-a făcut studiile la Viena.

După descoperirea tiparului multe dintre tratatele antice de geografie s-au tipărit în Italia. Printre cei care au înfăptuit acest lucru se află şi Ioachim Vadianus – cunoscut umanist elveţian al timpului său.

În anul 1518 el publică opera geografului antic Pomponius Mela, *De orbis situ libri très*... la care adaugă comentarii în care înfăţişează, prin comparaţii, situaţia din antichitate cu cea contemporană din timpul său.

Bun cunoscător al lucrărilor înaintaşilor săi, el însuşi adunând un bogat material în urma călătoriilor ce le întreprinde, scrie în 1533 *Prescurtare cuprinzând descrierea pe scurt a locurilor celor trei părţi ale pământului, ale Asiei, Africii şi Europei, cu un index al regiunilor, oraşelor, fluviilor"*.

În capitolul „Sarmaţia" Vadianus aminteşte de râul Tibiscus spunând că poporul îl numeşte Tisa şi că desparte pe sarmaţi de daci. „Dincolo de acesta locuiesc ţinuturi fertile, nedespărţite de locurile muntoase, transilvănenii (transsylvani) şi cei ce se numesc septemeastrens (...). Oraşele le sunt foarte întărite şi sunt conduse de un prefect numit de regele Ungariei sau voievod, sau căpitan, în graiul poporului".

În susţinerea originel românilor, el se bazează pe trecutul lor geto-dac şi daco-roman, pe limba şi pe numele lor dat de străini, afirmând că „vechii daci se ridicau prin aşa de mare glorie în război, încât romanii le plăteau tribut anual. Dar Traian temându-se să nu li se mărească puterile şi bogăţiile prin această situaţie şi să nu-şi înalţe gândurile mai sus, atacând pe regele lor Decebal, l-a învins şi toată Dacia a transformat-o în provincie... P. 27). În continuare, arată cum romanii au clădit în Dacia oraşe şi au adus colonişti, ridicând un pod de piatră peste Dunăre, „o operă

atât de minunată”. În continuare arată cum Aurelian a pierdut speranţa de a mai putea păstra toată Dacia şi a trecut „restul coloniei” în Moesia.

Spune că de vreme ce „astăzi e atâta schimbare în lucrurile muritorilor, o parte a Daciei o ţin ungurii, altă parte turcii...” Pe valahii, a căror limbă păstrează încă urmele vechii limbi romane provinciale, arată că i-a văzut la regele Sigismund, unde veniseră ca delegaţi, primiţi cu onoruri şi trimişi înapoi cu daruri (p. 28).

În anul 1538 el a tipărit o altă lucrare cu titlul: *C. Iulius Solinus. Poarte bogat tezaur istoric...*41[163], de faptele demne de amintit de pe tot pământul. Textul lucrării este completat de o hartă intitulată *Typus Gracciae* ce reprezintă vechea Dacie, Marea Neagră, Peninsula Balcanică, Grecia şi Asia Mică.

În capitolul de *Thracorum moribus institutis ele TKraciae locis ac populis* se arată că „şi Mysia inferioară se spune că e astăzi Transilvania, că poporul îi zice Zipferland şi Valahia. că „geţii se spune că parte sunt valahi, parte transilvăneni... ge*tas alunt partim esse valachos,* pa*rtim Transilvanos sient”,* că Valahia s-a numit „de la un oarecare conducător Flaccus, de unde ţinutul s-a numit Flaccia şi apoi, după o lungă scurgere de vreme, prin denaturarea cuvântului, Valachia...”, ca „regiunea de lângă Dunăre unde aceasta se varsă în mare se numeşte astăzi Muldavia” (p. 38).

După moartea lui Vadianus, *Ioan Gamers*, „bărbat neîntrecut în tot felul de cunoştinţe”, publică în 1557

1634 8 IOACHIM VADIANUS, C. Iutii Sotini Polyhistor, rerum toto orbe ... memorabtlium thesaurus locu ptetissimus ... Basileae, 1538, 10 foi necifrate + 149 p. + de la p. 230 urmează Mela»

44 IOAN C AMERS, Comentaria in C. Iutii Solini ... cum cornent ariis Ioachitni Vadiani philo- sophi, medici et poetae ....., Basileae per Henrichum Petri, 1557, 927 p.

44 Comentarii asupra cărții întîi și a doua ale lui Pomponius Mela (pp. t, 93, 96).

Comentarii asupra eruditului C. *Iulius Solinus şi asupra faptelor măreţe ale Romanilor a lui Lucius Fiorul*4*… şi cele trei cărţi despre înfăţişarea globului a lui Pomponius Mela* cu comentariile lui Ioachim Vadianus, filosof, doctor şi poet…

Din textul lui Vadianus reţinem că deasupra Cataractelor (Porţile de Fier) curge Dunărea, iar mai jos de acestea fluviul capătă numele de Istru „şi se află în cea mai mare parte în munţii dacilor”. Mai spune că pe „acei vecini ai iazigilor şi transilvănenilor îi numesc astăzi valahi, cu un cuvânt născocit de boemi şi sarmaţi, căci Vlasi numesc pe italieni şi e sigur că s-au aşezat acolo după războaiele romanilor cu panonii şi sarmaţii, deoarece nici astăzi limba acelora nu se deosebeşte mult de cea italiană… „Şi nu e de mirare – consideră el – că „pe supravieţuitorii poporului roman, pe coloniştii care păstrau resturile limbii lor, vecinii i-au numit valahi cum i-ar numi italieni”.

Vadianus cunoaşte teoria lui Enea Silvio Piccolomini, pe care nici nu o combate, dar nici nu o admite, şi este autorul care face legătura dintre generalul Flaccus a lui Piccolomini şi cel din versurile lui Ovidiu.

„Ştiu că Aeneas Silvius, în *Descrierea Europei*, gândeşte altfel, însă dacă gândeşte bine să judece cititorul nepărtinitor, căci autoritatea istoricilor dovedeşte că acest cuvânt e nu numai de origine străină, dar şi foarte recent”. Şi încheie cu citatul din cartea IV, Pontice ale lui Ovidius

„De curând a fost stăpân pe aceste locuri
După obiceiul grecesc Flaccus
Şi sub acel conducător ţărmul sălbatic
Al Istrului a fost apărat
Acesta a ţinut neamurile moesienilor”.

trăgând concluzia că Flaccus „a stăpânit pe moesieni, nu pe daci, mai ales pe cei de dincolo de Dunăre – *Mysos enin tenuisse, non Dacos praesertim transdanubianos indicat*”.

Jacques Signot, geograf francez, a scris la *division du Monde* care, adnotată mereu, s-a tipărit în mai multe ediţii[164].

El susţine o teorie nouă. În capitolul „De Dace" afirmă că Dacia altă dată se numea Danemarca: *„Dace ou Dacie auurement Danemarche fut anciennement d'Europe ou Habitèrent les Danois, dont elle est ainsi nommée au nom de-eulx qui Jurent gens fiers orgueilleux, prompts, Hardis en guerres. Celle region est divisée de Germanie du fleuve Ister, est assez près de Hongrie le peuple se diet maintenant Valache ou transmontain"*.

Când ajunge să vorbească de împărţirea Europei, în state, în vechime şi în timpul său el spune că: *„Alanie procède depuis les marestz méotkides uisques en Dace. Ceste régióné est grande, large, à este vindrent les Vandes, les Attains gens cruelz, înhumains, qui fièrent plusieurs maulx au mond"* (f. XV).

André Thé vet (15021590) s-a născut la Angoulême în Franţa şi a studiat teologia intrând în ordinul călugărilor franciscani. A călătorit prin multe ţări din Europa, şi a ajuns chiar şi în America de Sud (Brazilia).

Vădind preocupări geografice, el a realizat multe opere47, dintre care interes pentru noi prezintă lucrarea *La Cosmographie Universelle*.

În capitolul *De la Valachie, Transsytvanie, Bulgarie et Servie46* Thévet vorbeşte despre originea geto-dacă a poporului român şi despre migraţia goţilor, care, după cum este cunoscut, s-au aşezat în vestul Daciei rămânând alături de dacii romanizaţi şi sfârşind prin a fi asimilaţi de autohtonii pământului nostru… îmi va fi destul să ştiu, spune autorul, că ea (Valahia) face parte din Dacia, ca şi celelalte numite mai sus. Dar originea poporului acestei ţări în întregime, aşa cum susţin cei mai mulţi, vine de la

---

164ş i la Bibi. Nat. Paris G. 9136; G. 9137; G. 9409; la St. Geneviève G 8° 38 (rés), Inv. 1616; la British Museum 8755 a III (3).

geţi, numiţi astfel de romani, pe care noi de atunci i-am numit goţi, care plecând din Scandinavia, acea mare peninsulă descrisă de mine, sub conducerea unui rege al lor, numit Berich, se opriră în această ţară şi se înmulţiră aci în aşa măsură încât se vede încă amintirea lor. Dar cei care cunosc binişor chestiunea, nu înlătură prima mea părere privind primul izvor; dar despre cei care acum se numesc valahi, ei susţin că din timpul împăratului Gratian, cam în anul mântuirii 380, acest ţinut fu locuit de romani şi goţi – alungind pe primii. Căci mai înainte ea fusese subjugată şi transformată în provincie de împăratul Traian, ceea ce se dovedeşte prin limba lor, care se împărtăşeşte într-un fel oarecare din cea romană şi din vechiul lor jargon; iată că ei folosesc slavona, cum fac de asemenea toate neamurile vecine lor". Neavând o contribuţie nouă în privinţa originii românilor, Thévet se mulţumeşte să reproducă lucrări mai vechi arhicunoscute; el se întreabă: „*D'oitvient le nom de Valachie*?" şi răspunde: „Dar vă spun de unde au luat aceşti oameni numele de valahi şi provincia lor de Valahia, n-am să vă dau vreun motiv, decât acela pe care îmi pare că l-am citit într-o istorie scrisă la iuţeală, că ei au acest nume de la un şef al lor, numit Val Flacce, care numi ţara Val Flaccia şi că apoi numele denaturându-se, ea se numi Valaccia şi în sfârşit Valahia – din care las pe fiecare să creadă ce-o vrea; atât numai, că nu e istorie veche care să amintească de acest cuvânt de valah în afară de Analele Ungariei din timpul regelui ungur Carol, ieşit din neamul Sf. Ludovic, rege al Franţei, care domni în Ungaria în anul 1330, care se zice că a avut război cu Basarab, duce sau voievod al valahilor. Cât despre Moldova, care e în Valahia, ea are acest nume de la un fluviu, tot aşa cum ţara Bosnia e numită astfel de la un râu..." (f. 896 a).[165]

165 Chap. V, Livre XX, f. 894 b - 898 b. Ed. folosită : exemplarul din Paris, Bibi. Ste Geneviève, fol. G 24 (rés), Inv. 45—46.

Pentru Valahia mai dă informaţia că „aproape de Bodon (Vidin) fu odinioară podul pe care împăratul Traian îl zidi peste Dunăre ducându-se contra valahilor şi a transilvănenilor. Şi locul unde a fost acest pod se numeşte acum Severin, lângă care se văd încă şi acum multe antichităţi, printre altele statui, medalii şi idoli pe care ţăranii le găsesc scormonind pământul…” (f. 897 a).

Anton Veranesics (15041573), erudit de seamă, s-a născut la Sebenico (azi Sibenik, în Dalmaţia) şi şi-a făcut studiile la Viena şi Cracovia. Numit prepozit al capitolului Transilvaniei, a trăit multă vreme la Alba Iulia, ajungând cardinal şi viceregе sub urmaşul lui Ferdinand I. Anton Veranesics cunoscând Ţările române le-a descris pe baza observaţiilor sale proprii, bazându-se mai puţin pe lucrările umaniştilor străini. Lucrarea sa, intitulată *Expeditionis Solymanni* în *Moldáviám et Transilvaniam libri III*, cuprinde: *De situ Transylvaniae*, *Moldaviae et Transalpinae liber tertius*[166] (1538), care a fost tradusă în limba română şi publicată. *Descrierea Transilvaniei*, *Moldovei şi Ţarii Romaneşti*? *9* este o încercare de prezentare geografică şi istorică a bazinului Dunării de Jos. Dacă Moldova şi Ţara Românească nu le-a cunoscut direct, prezentarea Transilvaniei este făcută pe baza unor cercetări la faţa locului: „multe am ajuns să cunosc cu ochii mei, ca unul ce am stat multă vreme în Transilvania, <dar> cele mai multe m-am străduit să le cunosc după tradiţie şi povestirea localnicilor” (120).

Văzând pericolul turcesc care, fără mare luptă, ameninţa să-şi întindă şi mai departe stăpânirea, mai adânc spre Germania, autorul arată rolul ce îi revine Transilvaniei în lupta cu turcii: „Aceasta, zice el, aşa precum este întărită pe dinăuntru de felurite obstacole ba

166 ANTON VERANCSICS, Liber de rebus hungaricis annt 1536, în ,, Monument a Hungáriáé Historica, Scriptorcs", II, pp. 119 —151; vezi ./fezauru de monumente istorice pentru România**,

ale munţilor, ba ale apelor şi drumurilor şi e păzită în afară în toate părţile de munţii cei mai înalţi şi mai abrupţi, cum dacă ar fi înconjurată de zidurile cele mai puternice, <tot astfel> îndrăznesc să spun că ar putea singură şi prin ea însăşi să îndestuleze cu grâne în cea mai mare parte puterea turcească şi să o întreţină cu ajutoare băneşti, atât de mănoasă este în bucate, îmbelşugată în vii, bogată în vite şi plină de tot felul de minereuri de metale şi de sare" (p. 123).

Analizând critic izvoarele, el consideră că unii istorici confundă numele geţilor cu al goţilor, şi de asemenea ale danilor cu al dacilor; arată unde trăiau dacii şi geţii, iar în legătură cu populaţia recentă afirmă: „Iar davii, apoi dacii, azi se numesc transilvăneni şi munteni, dintre care aceştia ajung la miazăzi până la Istru, iar aceia se îndreaptă către apus spre Ungaria şi se întind până la Tibiscum[167], care era odinioară marginea întărită a Daciei".

Mai adaugă: „Dar în veacul nostru, li s-a dat acelora alt nume, căci aproape toţi apusenii numesc pe moldoveni *dani* şi pe munteni *draguli*, măcar că nici românii înşişi nu folosesc <acest nume), căci ei îşi zic români" (p. 126). Consideră că turcii au dat numele de draguli de la principele Dragula (adică Vlad Ţepeş; părere greşită ce trebuie căutată la Piccolomini). La fel s-a întâmplat cu moldovenii, care au primit numele de bogdani după voievodul Bogdan (p. 126).

„Transilvania, Ţara Românească şi Moldova se deosebesc numai prin întreită împărţire, dar locuitorii acestora se numesc români" (p. 127). (...) Poporul care locuieşte aceste pământuri în vremea noastră este acel al valahilor, care îşi trag originea de la romani, deşi cu un nume mult schimbat. Despre acest lucru, întrucât mulţi bâjbâie şi autorii se pronunţă în diferite feluri, îmi voi spune puţin mai pe larg şi părerea mea în această privinţă"

1674 1 Prin Tibiscum, Renașterea înțelegea Tisa.

(p. 131).

Combate multe teorii ale predecesorilor săi care susţin că numele locuitorilor vine de la bărbatul roman Fiaccus, conducător al unei colonii romane, arătând originea slavă a denumirii de „valah" care înseamnă şi italian (p. 131, 133). „Valahii îşi trag originea de la romani". Lăsând de o parte nenumăratele cuvinte pe care valahii le au întocmai şi cu acelaşi înţeles ca în limba latină şi în dialectele italienilor, când întreabă ei pe cineva dacă ştie să vorbească pe limba valahă spun: «Oare ştii româneşte?» (*scisne... Romane*?) sau dacă este valah îl întreabă: «dacă este român» (*num Romanus sit*)". Mai departe, afirmă că „ei mai rostesc şi multe cuvinte pe ungureşte şi pe limba slavă, dar aceasta din cauza diverselor schimbări ale ţării lor şi a vecinătăţii pe care au. ici cu rutenii şi polonii, şi colo cu bulgarii, rascienii şi sirmienii" (sârbi) (p.135). Mai arată că „italienii din Dalmaţia sunt numiţi vlahi sau vlasi şi despre ei se crede că sunt cu mult cei mai vechi şi decât romanii şi decât ungurii (...), iar când ungurii au urmat în stăpânire, ei au adoptat de la iliri numele de vlazi sau vlahi... iar mai târziu i-au numit valahi" (p. 136).

Vorbeşte şi despre conducătorii valahilor care se numesc voievozi, „ceea ce înseamnă conducători de oaste de la *voy* sau *voyniza*, care în limba ilirică (slavă) înseamnă oaste, şi *vody* care înseamnă a conduce" (p. 137).

Sunt numeroase relatările de ordin geografic în opera lui Veranesics. Din capitolul *Despre pregătirile regelui Ioan contra sultanului ce năvălea în Transilvania* redăm descrierea unei văi: „este aleasă valea Oituzului, numită astfel de la torentul foarte repede care curge prin ea, plină de primejdii pentru cei ce trec pe ea şi aşezată chiar la întâlnirea Transilvaniei şi a Moldovei... vale povârnită şi greu de urcat (...) de amândouă părţile se ridică maluri foarte înalte, abrupte şi îmbrăcate cu păduri

foarte dese şi foarte mari, iar înaintea defileului se întinde o câmpie deschisă şi încăpătoare…” (p. 108).

Peeler Heyns, din Ţările de Jos, a scris *Oglinda lumii, redată mai întâi în ritm brabant şi acum transformată în proză franceză, folositoare şi potrivită în biblioteca tuturor studenţilor silitori, revăzută, îndreptată şi mărită cu mai multe hărţi frumoase*? *2*.

În capitolul *Transsylvanie ou Ies Sept-bourgs* spune că „această ţară îşi are numele de la cele «Şapte târguri» pe care saxonii le-au clădit aci. E înconjurată de munţi foarte înalţi şi păduroşi, ca un oraş cu ziduri (*cu’une ville des murailles*), aşa că e greu să poţi intra aci sau ieşi, decât prin unele trecători, pe unde râurile ies, cum e râul numit Alt (Olt), pe care e aşezată fortăreaţa numită Rothurn (Turnul Roşu), pentru a păzi această trecere; de asemenea pe râul numit Marisch se află castelul numit Bros (Orăştie)”. Prezintă apoi oraşele Sibiu şi Braşov, la ultimul arătând că „intrarea şi ieşirea din acest ţinut

18 P. HEYNS, *Le miroir du monde*… Anvers, 1579; Anvers, 1583. Folosim ediţia din 1583 aflată în Bibi. Not. Paris, G. 3107. Lucrarea s-a mai publicat în anul 1587. În 1598, ZACHARIAS HENYS a adăugit-o şi a publicat-o la Amsterdam, Bibi. Nat. Paris, G. 3108 şi Ce ÎI 616-şi apoi în 1615 la Ambern – Bibi. Nat. Paris, G. 3110.

sunt păzite de castelul Turts-fest53… că aci se face schimb de mărfuri cu grecii, iar la două zile de aci e oraşul Ter vis (Târgovişte), în Ţara Walachii, un bun oraş comercial” (f. 66 b). Lucrarea are şi două hărţi şi anume *Ungariae descriptio Wolfgango Laşio* (750 x105) şi *Transsylvania* (750 x105) (f. 66 a şi 67 a).

Martin Cromer (15121589), umanist de seamă al Poloniei, este autorul unei istorii naţionale *Despre originea şi faptele polonilor64* în care se opreşte şi asupra trecutului românilor, afirmând romanitatea din faza Daciei romane şi care s-a păstrat, cu toate că s-au ivit mai multe

ţări române, prin unitatea valahilor. Stăruind asupra vicisitudinilor istorice prin care a trecut Dacia (care pe vremea lui Cromer corespunde ansamblului celor trei provincii româneşti) în timpul primelor migraţii, istoricul polonez arată că aici s-a născut un popor cu o limbă proprie care-i trădează originea romană. O atenţie deosebită acordă etimologiei *Valac Kus-Flaccus*, exprimându-şi îndoiala cu privire la Flaccus, şi conchide că în limba polonilor şi slavilor nu numai acest popor, ci chiar toţi din neamul italic se numesc *valasii* şi *vullosi*, ceea ce este un indiciu în plus că acest popor este de origine italica".

Gerhard Mercator (Kremer) (15121594), geograf şi mare cartograf, s-a născut la Rupelinonde, în Flandra şi a murit la Duisburg.

A făcut studii de filosofic şi de matematici, preocupându-se în acelaşi timp de gravură şi construirea instrumentelor astronomice. S-a dedicat geografiei alcătuind hărţi după coordonatele geografice şi globuri terestre, încununând activitatea tuturor geografilor evului mediu şi sugerând pentru viitor metode noi de lucru66. Mercator a introdus harta cu scara crescândă spre poli, în proiecţie şi desfăşurată cilindric, care poartă numele de „proiecţia Mercator" utilizată şi azi în întocmirea hărţilor.

Vasta sa activitate a început cu adnotarea şi publicarea *Tabulae geographicae ad mentem Ptolemaei61*, care s-a tipărit în mai multe ediţii. Urmează elaborarea vestitului *Atlas sive Cosmograp Hicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricaţi Figura* sau *Atlas Mitior*, care a apărut în zeci de ediţii în limbile latină, franceză, olandeză, germană, engleză şi o ediţie chiar în limba turcă, în toate acestea găsim hărţi şi descrieri despre ţările noastre. Pentru exemplificare utilizăm în prezenta lucrare *Atlas Minor*, editat de I. Hondius, la Amsterdam, în anul 160768, în care găsim o *Hartă a Transilvaniei* şi o *Hartă a Valac*

Hiei.

În capitolul *Transilvania Siebenbürgen* găsim cu adevărat o completă descriere geografică. La paragraful „regiunea şi numele", el spune că „Transilvania e partea mediteraneană a vechii Dacă, pe care romanii au numit-o Ripensis; acum îşi are numirea de la împrejmuirea cu munţi şi păduri; Pădurea u Turts-fest este Cetatea Turcii – Bran.

** CROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum libri* XXX, Basileae, 1555, p. 312313.

M Pentru, latinitatea limbii române vezi AL. ROSETTI, Istoria limbii române I. Limba latină, Buc., 1968, pp. 77 – 199.

— S. MEHEDINŢI, *Terra*, 1930, pp. 333, 334, 336, 688; *M*. POPESCU-SPINENI, *Geograful Mercator şi Ţările Româneşti*, în „Anuarul festiv al Soc. studenţilor în geografie". Bucureşti, 1938.

«Coloniae, 1578, 1584, 1605.

«*Atlas Minor*, GBRARDI MERCATORIS À.I. HONDIO, Amsterdam, 1607, 4 foi + foi A-Z (câte patru de fiecare literă) 4-foi Aa-Zz (câte patru foi de fiecare literă) + foi Aaa-Zzz (dte 4 foi de fiecare literă) + foi Aaa, Nnn, Bibi. Nat Paris, G. 3104.

Hercinica, Munţii Carpaţi. Popular se numeşte şi Siebenbürgen (Cele şapte târguri → *Septem Castrensis*) prin schimbarea numelui de la cuvântul nemţesc, şi în ungureşte Erdeli".

Vorbind de „aşezare şi bogăţiile solului", Mercator o învecinează „între Pannónia spre vest, Valahia spre sud, Moldova spre răsărit".

„Transilvania e cea mai productivă în tot felul de bogăţii şi abundenţa griului e mare în toată această regiune. În afară de experienţa zilnică, dovedeşte acest lucru moneda lui Traian, pe care e înfăţişată Ceres stând în picioare ţinând în mâna dreaptă cornul Amaltheei, iar în

stânga tăbliţa cu această inscripţie: Abundenţa Daciei (*Abundantia Daciae*). Produce vin neîntrecut la Alba Iulia, Deva". În paragraful *Varietatea animalelor* arată: „În afară de o mare mulţime de boi, încât chiar cei mai mari se vând cu câte un florin, ce să mai spun despre caii de rasă şi neîntrecuţi pe care-i creşte, care au din firea lor un galop sprinten, prin mişcarea regulat alternantă a picioarelor. Ce să mai amintesc diferitele neamuri de păsări; vulturi, şoimi, potârnichi, păuni de pădure... Şi ca să trec de la păsări la fiare sălbatice, această regiune are dumbrăvi însemnate şi păduri mari în care se află: zimbri, cerbi, râşi, urşi, căprioare, iepuri albi: (*Un*, *Bubali*, *Alces cerui immanes magnitudinis*, *Lynces*, *Martes*, *Mureş Pontici*, *Ursi*, *Damae et Lepores albi*)".

După ce face unele referiri cu conţinut istoric „căci Traian împăratul, învingând pe regele dacilor Decebal a transformat-o prima dată în provincie şi oraşul Sarmizegetusa l-a numit după numele său Ulpia Traiana" şi sunt arătate populaţiile care s-au perindat prin aceste locuri, Mercator dă o descriere a oraşelor. Iată ce spune despre Sibiu care era capitală: „Aşezat în câmpie, nu e împiedicat aproape de niciun munte ca să nu se descopere într-o admirabilă întindere. Nu e cu mult mai mic decât Viena Austriei, dar prin dibăcia oamenilor şi prin poziţia naturală este cu mult mai întărit, căci din cauza multor piscine şi bălţi pătrunderea armatei prezintă obstacole".

În capitolul *Valahia* găsim referiri la originea romană a românilor, în care se constată însă că Mercator a copiat, în linii mari, teoria lui Piccolomini referitoare la derivarea etnicului Valachus din numele generalului Elaccus.

„*Valahia* (*de unde s-a numit regiunea aşa*) îşi are numele de la Flacci, un neam de cetăţeni romani. Căci romanii învingând şi supunând pe geţi, prin aducerea unui oarecare Flaccus au adus acolo o colonie, de unde s-a numit mai întâi Flaccia, apoi prin schimbarea cuvântului,

Valahia. Originea numelui de Transalpina a ieşit din acest fapt, căci e împărţită şi mărginită de munţi neîntrerupţi şi aceştia foarte înalţi înspre Ungaria şi cea mai mare parte dinspre Transilvania, intervenind ici şi colo păduri dese şi frumoase”.

Descriind aşezarea geografică arată că... „la răsărit are un lac cu peşte pe care îl face răul Hierasus, numit de locuitori Prut59, la sud se înclină pe ţărmul Dunării şi la fel la vest, atingând hotarele Transilvaniei la oraşul Severin, unde se văd 34 de stâlpi admirabili ai podului lui Traian. Spre nord se mărgineşte cu Hoina (Cerna?), un fluviu neînsemnat şi hotarele mergând în linie dreaptă pe uscat până la Istru...”

Sunt descrise bogăţiile solului, varietatea animalelor şi oraşele, spunând că nimic nu-i lipseşte din ceea ce ar putea să pară necesar pentru trebuinţele

* * Hierasus nu era Prutul, ci Siretul. Eroarea, perpetuată uneori până azi. se datorează lui Ptolemeu care, omiţând Prutul (*Pyretus*), dă Siretului (*Hierasus*, *Tiarartlos*, *Seretus*) o linie asemănătoare ca localizare cu a Prutului.

omului; nu-i lipsesc nici vinurile, nici animalele de diferite specii – între care menţionează caii „astrucones”.

Arată că lângă oraşul Trescortum (Târgşor) se scoate un fel de smoală (*bitumina species*) din care se fac luminări foarte bune, ca din ceară, şi încheie observând că în afară de populaţia din oraş, restul populaţiei acestei regiuni locuieşte în sate şi la moşii (fol. Yyyiij) (verso).

Ţinând seama de numărul mare de ediţii şi apreciind metoda de înfăţişare a faptelor geografice, considerăm ca valoroase contribuţiile lui Mercator la răspândirea ştirilor despre pământul şi populaţia din ţara noastră.

Iacobo Gastaldo (Castaldi) s-a născut la începutul secolului al XVI-lea în Italia, la Villafranca. Este cunoscut ca unul dintre cei mai mari cartografi din Veneţia. De la el

au rămas 109 hărţi[168].

În patru dintre aceste hărţi este cuprins şi spaţiul ponto-carpatic-dunărean şi regiunile înconjurătoare:

Descriptio Ungariae, W auachiae, Moldaviae, Podoliae et circumiacentium regionum (1546), *Tabula Poloniae, Ungariae, Boemiae, Germaniae, Rusiae, Lithuae\\ d4B>y, ÎI dissegno particulare déllé Regioni che sono da Constantinopoli, à Veneţia, da Veneţia a Viena et da Viena a Constantinopoli cd di molli altri paesi liquali sono fuori di questi viaggicioèparte de Ongaria, Transilvania, Valachia...* (1559)*; Romániáé quae olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulgáriáé, Walachiae* (1584).

Wolfgang Lazius (cca. 1514 – 1566) s-a născut la Viena şi a fost profesor de medicină la Viena şi Buda. Preocupările sale geografice, cartografice şi istorice îl

---

168 Vezi LEO BAGROW, A Ortclii Catalogus Cartographicorum, I, Gotha, 1928, pp. 74—96. w IBIDEM, I, pp. 127-133; M. POPESCU-SPINENI, Rumänien in der zweiten H&ifU des XVI, Jahrhunderts, Jena, 1936; IDEM, România (n istoria cartografiei pfnă la 1600, p. 129.

11 Francofurte ad Moenum, apud haeredes A. Wecheli, 1598.

« După A. ARMBRUSTER, op. cit., p. 94. nota 79.

M Vezi A. VERESS, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. I, București, 1929, p. 250—258; Călători străini despre Țările române, 1970, II, p. 312—371 ; A. ARMBRUSTER, op. cit., p. 112.

M Vezi LEO BAGRQW, op. cit., Ester Teil (von A—L), în „Petermanna Mitteilungen", nr. 199, Gotha, 1928, Zweiter Teil (von M —Z) nr. 210, Gotha, 1930.

41 A. ORTELIUS, THealrum orbis terrarum, Antverpiae, 1570, Bibi. Nat. Paris, G. 523.

••••ABRAHAMI ORTEU J, Antverpiani, Thesaurus Geographicus ..., Antverpiae, 1587, Bibi.

Nat. Paris, G. f. 30 Inv. 51.
47 IDEM, Synonymia Geographica ..., Antverpiae, 1578, Bibi. Nat Paris, G. 3098 și „St Geneviève", G. 4283, inv. 666.

situează între marii oameni de ştiinţă ai secolului al XVI-lea. A elaborat 25 de hărţi60, în care bazinul Dunării este redat în şase hărţi, cunoscute sub numele generic de *Hungáriáé Chorographiam*... sau *Hungáriáé descriptio*, ce cuprind şi teritoriul ţării noastre pe care, de altfel, îl desparte de Ungaria printr-un hotar. Astfel sunt menţionate „Transilvania – Her del, *olim Dacia mediterr*; Siculi, Transalpina Hung Havasalfevide, *olim Dacia Alpestris*, Muldavia e Pars, Walachiae Pars, fără delimitări teritoriale între ele.

La Basel în anul 1551 Lazius a publicat una dintre cele mai de seamă opere ale timpului *Reipublicae Romanae în exteris provinciis*, *bello acquisitis*, *constituiae*, *comentariorum libri duodecimi* (ediţia a doua publicată după moartea autorului în 1598 la Frankfurt pe Main, este completată cu ştirile din manuscrisele autorului) 61 în care Dacia şi vestigiile romane din Dacia ocupau un loc central. Lazius este primul umanist „care arată legătura dintre denumirea din graiul săsesc şi denumirea românilor dată de ei înşişi: *Ab illő verő muniment o* (Turnu Roşu) *duorum fene mieliarorum spacio vsque ad Cibinium*, *campi sunt cis Alutam quos Blechischfeld incolae nominant*: *vt non absurda coniectura sit*, *Palodam Ptolemaei his finibus sitam fuisse*: *siquidem et vitra Alutum fagi Walachici plures sunt*, *quos similiter Saxones a vetusto nimirum veteris municipii Romani nomine*, *Blechischdorffer appellant*" *62*.

Giovan Andrea Gromo (1518 – 1567?) s-a născut în Bergamo, în Italia. A slujit, fiind căpitan, pe la diferiţi principi din Europa, între care şi la curtea lui Ioan Sigismund Zápolya (1564 – 1565), principele Transilvaniei.

Gromo a alcătuit o descriere geografică a Transilvaniei, în anul 1564, care a fost adresată scaunului papal şi în care, povestind domnia lui Ioan Zápolya, face ample incursiuni în trecutul daco-roman al locuitorilor din

Ardeal a căror limbă se deosebeşte de a ungurilor, şi care „sunt descendenţi din colonia romană”. A folosit materialul existent, în special al lui Reicherstorffer, şi a cercetat direct unele locuri. Este posibil că în redactare a folosit şi material descriptiv, hărţi. Lucrarea sa, cu titlul: *Compendio di tutto* îl *regno posseduto dal Re Giovanni Transilvana ed di iulie te cose notabili à esso regno*, conţine totuşi erori geografice, ceea ce dovedeşte o insuficientă înţelegere a textelor folosite, iar datele istorice sunt schimbate faţă de realităţile istorice. „Cât despre aşezarea, mărimea şi particularităţile acestei ţări – Transilvania – eu spun că dinspre *Verso Sirocco* – [vântul de sud], trecând Dunărea la Orşova – oraş mare deschis al sultanului, dincolo de acest fluviu, la o depărtare de două mile de acest oraş, începe statul acestui rege, şi îndreptându-se spre apus printr-o trecătoare foarte îngustă şi greu de trecut se întinde prin *Valachia citerioare* (Banatul de Severin) de dincoace de Carpaţi până la trecătoarea întărită numită de unii Porţile de Eier şi de alţii Porţile de Marmoră... de-aci se intră în Transilvania. Se învecinează spre *Verso Greco* [vânt de nord-est] şi răsărit cu îmbelşugata *Vlachia ulterioare*... ţară ce se întinde de la hotarele Moldovei spre *Verso Maestro* [vând de nord-vest], căci se îndreaptă de la hotarele Transilvaniei spre *Verso Garbino* [vânt de sud-vest] până la Dunăre; de acolo, întorcându-se după cursul fluviului, merge pe mâna stângă până la Marea Maggiore [Marea Neagră]”.

Despre populaţia din Transilvania, Gromo spune că la oraşe sunt şi unguri „dar satele sunt toate locuite de valahi şi aceasta nu numai în Banat, ci chiar în Transilvania, îndeletnicirea românilor fiind să cultive pământul şi să crească cirezi” (de vite).

Se ocupă şi de aşezarea geografică a ţărilor învecinate, apoi de numele tuturor oraşelor, castelelor,

râurilor însemnate, de împărţirea, numărul şi diversele ocupaţiuni ale locuitorilor, şi originea fiecăreia dintre „naţiunile” din Transilvania.

După ce enumeră pe unguri şi pe saşi adaugă:

„A treia naţiune este a Valahilor care e răspândită în toate părţile acestui stat… Limba lor este alta şi deosebită de cea maghiară… ei folosesc şi astăzi încă o limbă asemănătoare cu limba veche a romanilor, (La terza natione è la Valaccha quale è sparsa per tutte le parţi di quel Regno… La lingua lor è aliena et uaria dali Ungheria… cosè ancora usano lingua assomigliante alla antica Romană) 63”.

Abraham Orlelius (1527 – 1598) s-a născut la Anvers şi a condus de tânăr întreprinderea cartografică rămasă moştenire de la tatăl său. Călătoreşte prin multe ţări din Europa şi stabileşte prietenii cu cartografii vremii. Colecţionează lucrări publicate şi în manuscris şi începe tipărirea unor mari atlase, reeditări îmbogăţite, traduceri şi adaptări din diverşi autori.

Numeroase sunt ediţiile din atlasul *Theatrum orbis terrarum* (în 58 de foi) şi din *Thesaurus Geographicus*, în care apar lucrările a numeroşi autori: în prima lucrare, publicată în 1570, sunt 87 de nume de colaboratori, iar a doua, din 160364, 183 de autori.

În aceste atlase găsim numeroase hărţi în care este prezentat bazinul Dunării de Jos, în general, sau hărţi pe ţări (*Transsytvaniam* a lui Ioannes Sambucus, 1566; Lazius, *Hungáriáé Tabula*; Ioannes Honterius, *Tabulas Geographicas* ş.a.); la capitolul *Transsylvania-Dacia* se află textul şi harta Transilvaniei (295 X 420) ce cuprinde părţi însemnate din Ţara Românească şi Moldova şi sunt consemnate o serie de oraşe.

În textul de la atlasul *Theatrum orbis terrarum*, prelucrat personal de Ortelius, în capitolul referitor la Transilvania, el scrie despre bogăţia acestui ţinut:

„Transilvania însăşi e foarte productivă în tot felul de avuţii, mai ales aur, argint şi alte metale; pe lângă acestea în sare de munte. Creşte cai foarte apreciaţi; abundă în vin. Transilvania este înconjurată de cele două Valahii: Transalpina şi Moldova; prima fiind apropiată de Dunăre, cealaltă de Marea Neagră – ambele împreună cu Transilvania ocupă acum acea parte a Europei care era odinioară Dacia (f. 43 a, b) 66. *„Transsylvaniam duae cingunt Walachiae, Transalpina et Moldavia, illa Danùbio; haec Mari Euxino admota; utraque cum Transsylvania, earn Európáé nunc occupant partem, quae olim Dacia erai”*.

Pentru geografia Transilvaniei, Ortelius spune că a folosit lucrările scriitorilor „Stephanus Broderith, Ani. Bonfinius, Georgius Rithaymerus, Pius II (Piccolomini), Ioan Aventinus, Martin Cromer şi Sebastián Münster”.

În *Thesaurus Geographicus*™, în legătură cu Dacia, ne lasă următoarele informaţii: „Cuvântul Pannodacia e des întrebuinţat la Laonicus Chalcondilas, care spune că aceasta se mai numeşte şi Ardeal (Ardelium). Moldova e numită de Laonicus şi Bogdania. Godreccius scrie că Valahia Transalpina e numită de turci Carabogdania Mică, fiindcă produce grâu negru. Chiar Laonicus aminteşte de Bogdania Neagră” (f. C2 recto).

Ortelius a publicat şi *însemnări geografice sinonime sau diferitele nume şi numiri, după tradiţiile autorilor, după distanţele dintre secole şi după dialectele şi migraţiunile popoarelor... operă folositoare şi necesară atât pentru geografi, dar chiar pentru cei care se ocupă cu istoria şi poezia*™.

În această lucrare, scrie: „Dacia – Aaxia, după *Ptolemeu* e ţinut al Europei. Dacii, Davii numiţi în vechime, *Strabo* crede – şi la fel şi noi – că locuiau la Dunăre, spre izvoarele ei. *Eustatius* spune că pe daci unii i-au numit Daos. Pe cei pe care romanii îi numesc daci, grecii îi

numesc geţi, spune *Pliniu*. Iordanes astfel spune despre Dacia: această Goţie, pe care strămoşii noştri au numit-o Dacia, acum se numeşte Gepidia. *Suidas* scrie că în vremea sa dacii s-au numit patzinacosas".

„Dacia celor vechi, după cum arată *Ştefan Broderith*, cuprinde astăzi Transilvania, Valahia şi Moldova. Dacia Mediterrana şi Dacia Ripensis, Pannodacia.

Transilvania sau Ultrasilvania, azi e numită de germani Sibenbürgen, de unguri însă Herdel.

Lazius şi Sambucus amintesc că despre Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea spun Eutropius, Iordanes, Marcellinus, Comes şi Liber Notiţiarum (Cartea însemnărilor).

Cuvântul de Pannodacâde (Pannodacia) e frecvent la Laonicus Chalcocondylas, care spune că aceasta se mai numeşte şi Ardelium" (p. 114).

Giulio Ruggiero (? – după 1573), abate apostolic în Polonia, în anul 1568 a trimis papei Pius al V-lea un raport despre situaţia religioasă a statului polon, în care vorbeşte şi despre români, prin „Dacia antică", evidenţiind unitatea românilor în prezenţa celor trei ţări române, prin nume şi limbă, iar coruperea latinei clasice se datorează prin vecinătatea românilor de „lumea greacă".

Despre originea romană şi numele de la Flaccus, combătând etimologia lui Piccolomini, adaugă: „Însă eu cred mai degrabă că ei se numesc aşa pentru că acesta este numele comun în Polonia pentru toţi italienii, de la care îşi au originea, pentru că ţin încă în mare parte limba latină care este desigur alterată, dar, nu prea mult deosebită de a noastră italiana – (*Sono questi Vallachi per antica origine Italiani, per esser colonia de Romani, condotta da Placeo, la quale con vocabolo corrotto uoglione molii ehe siano delii Vallachi, ma io credo piu presto ehe şi chiamano cosi, per essere* îl *medesimo commune în Polonia a tulii gvltaliani, da quati essi Hanno*

origine...)”.

Ruggiero vorbeşte despre aşezarea moldovenilor, despre Moldova, care „este o ţară parte a Daciei din vechime, la Dunăre spre Mar Maggiore”, iar lângă ea este „ţara pe care o locuiesc muntenii numiţi de poloni *multani*” şi mai este Transilvania68.

Ioan Sambucus (1531 – 1584), de origine franceză, s-a născut în Ungaria, şi a murit la Viena în 1584. A studiat filosofia, dreptul şi medicina la universităţile din Germania, Franţa şi Italia. A călătorit prin multe ţări, prilej cu care a adunat material cartografic, obiecte vechi, inscripţii. Ortelius îl numea *amicus suus*, iar lui Honterius i-a fost foarte apropiat sufleteşte toată viaţa. I-a cunoscut bine pe români, atât din copilărie, trăind în apropierea lor cât şi din activitatea sa editorială; într-o cuvântare rostită la înmormântarea lui George Bona Transilvanul, Sambucus evocă trecutul antic al Daciei, luptele dacilor cu romanii, colonizarea ei de către romani. În aceeaşi cuvântare, deşi nu face legătura cu românii, afirmă originea romană a lui Nicolaus Olahus69. Sambucus este autorul hărţii Transilvania70, alcătuită după modelul lui Honterus, tipărită la Viena în 1566.

Antonio Maria Graziani (1537 – 1611) s-a născut la Borgo, în Toscana. Datorită protecţiei lui Commendone îşi face studiile la Padova şi, ulterior, ca secretar al acestuia, îndeplineşte misiuni diplomatice în Polonia şi Ţările româneşti. A fost episcop şi în această calitate este trimis la principii creştini spre a forma o Ligă antiotomană. A călătorit în Moldova şi în Transilvania, unde a strâns şi material istoric şi geografic, şi a scris o biografie a lui Despot Vodă în care a cuprins şi o scurtă descriere a Moldovei[169]. Despre populaţia geto-dacică, romanizarea şi

169 A. M. GRAZIANI, De Ioonne Heraclide Despota, în E. Legrand, Deux vies de Jacques Basilicos, Paris, 1889, p. 169—171; v. N. IORGA, op. cit., p. 136—137.

unitatea românilor, despre locurile ce le ocupau ei, Graziani face următoarele menţiuni:

„*Valahia* (numire dată împreună celor două ţări), despre care socoate că a fost locuită odinioară de *daci* şi de *geţi* este împărţită în două părţi: dintre care una muntoasă şi aspră se îndreaptă spre miazăzi şi este numită Valahia *transalpina*; cealaltă plană şi mai bogată în ogoare şi în oameni e orientată spre nord şi se cheamă Moldova…”

ţ, Valahii au oraşe puţine; locuiesc în sate şi târguşoare, în care caselé sunt clădite din bârne… Ei folosesc o limbă a lor şi aceasta nu este prea deosebită de cea latină. Căci spune că au fost aduse acolo colonii de latini după ce poporul a fost învins de împăratul Traian. Dar, stricându-se limba cu trecerea vremii şi din amestecul cu barbarii, ei rostesc cuvintele latine aşa fel, fie schimbând literele, fie cu acelaşi sunet, dar mai aspru, încât acestea nu sunt înţelese de ai noştri decât numai punând sârguinţă şi luare-aminte, dar îndată ce se deprind puţin, urmăreascâ uşor limba în întregime – *Lingua utuntur sua, ea que haud magnopere latinae dissimili. Latinorum eram coloniae post devictam a Trajano imper aiore gentem e o deductae fuerunt*… „[170].

Giovanni Lorenzo D’Anania s-a născut la Taverna şi a trăit la Neapole, fiind sub protecţia arhiepiscopului din localitatea Caraffa.

Umanistul italian a scris mai multe opere, între care una geografică, ce s-a tipărit în mai multe ediţii, şi anume *La Universal Fabrica del Mondo*… tipărită prima dată la Neapole, în anul 1573, apoi, completată, la Veneţia în 1582 şi în 1596.

Iată părţi din geografia ţărilor noastre:

„*Transilvania*, mai întâi numită *Dacia*, a fost vestită datorită regelui Decebal; astăzi poartă acest nume din

---

170» Călători străini…, II, p. 381 ; După A. ARMBRUSTER, op. cit., p. 96, nota 86.

cauza mulţimii de păduri, care fiind ramificări ale Pădurii Hercinice, o înconjoară din toate părţile. Seamănă şi ca poziţii şi ca mărime cu Toscana. Este peste măsură de bogată în argint şi în orice alt metal… Această ţară are trei feluri de locuitori pe lângă unguri care sunt în fruntea treburilor şi care domnesc ca stăpâni: secuii, românii şi saşii; primii doi văd de agricultură şi de vite, ultimii duc o viaţă orăşenească – Cecoli, Vallacchi et Sassoni, ehe sono i principali; le duc vallacchi attendono al Fagricolture, et al bestiamo, gli ultimi vivono ciuilmente".

Anania descrie apoi *Vallacchia*, înţelegând prin aceasta atât Ţara Românească, cât şi Moldova. În acest capitol se ocupă de originea romană a locuitorilor, de numele lor „Valah", care îl derivă însă din cel al generalului Flaccus, şi de numele ţării.

„I-a dat acest nume, azi corupt, Flaccus, trimis acolo de Senat cu nişte coloni ca să oprească avântul atâtor neamuri barbare şi care a rămas acolo, căci era mare ameninţare din partea aceea, de unde mai apoi a urmat năruirea Imperiului. Această ţară se întinde spre nord până în Podolia şi spre mare până în Tartaria minoră, atingând în stânga Transilvania şi în dreapta Marea Neagră. Se împarte în două părţi: una care e situată lângă Transilvania, e numită *Valahia*

Superioară şi *Transalpina* şi cealaltă, care se află în mare parte spre Mare, ei o numesc *Valahia Inferioară* şi Moldova… Toate aceste două mari regiuni sunt mănoase în grâne şi vite şi mai ales în oi şi boi, care se nasc acolo mai mari ca în orice altă parte a Europei…"

„În ce priveşte obiceiurile *valahilor*, acestea se potrivesc întru totul cu grecii în domeniul religiei şi de aceea se află sub autoritatea patriarhului de Constantinopol, dar nu oficiază slujbele bisericeşti pe greceşte, cum se face în toată Grecia, ci se folosesc de limba sârbească aşa cum se slujesc şi de slovele lor (…).

Sunt destul de războinici, încalecă cu toţii pe cai cărora le crestează nările, şi care în chipul acesta, oricât ar fi de împovăraţi, rabdă o zi întreagă de drum, fără a se obosi…”

Ei poartă drept stemă un cap de bour – un bue – împodobit cu o coroană împreună cu o suliţă şi o stea deasupra…78.

Antonio Posse vino (1533 – 1611) s-a născut la Mantova şi a murit la Ferrara. A studiat la Mantova şi la Roma şi a cercetat la celebra Universitate de la Padova, îmbrăţişând cariera ecleziastică este trimis în mai multe ţări din Europa răsăriteană cu scopul de a converti la catolicism vârfurile conducătoare. A călătorit şi în Transilvania, unde a rămas o lună şi jumătate, apoi în Moldova şi de aici la Moscova. Este autorul a mai multor lucrări, unele tipărite, altele în manuscris.

Pentru răsăritul Europei Possevino a alcătuit harta: *Moscoviae Russiae Regionis Novissima Descriptio* (1587) şi de *Moscovia14*, o lucrare cu conţinut geografic.

Pentru Transilvania, el a scris o adevărată geografie, pe care a înaintat-o papei, dar care n-a obţinut încuviinţarea tipăririi. Lucrarea s-a editat în 1913, sub titlul: *Antonio Possevino della Compagna di Gesù, Transilvania15*. Autorul citează printre sursele folosite cronicile maghiare, dar nu menţionează *Chorographia Transilvaniei* a lui Reichestorf fier pe care o foloseşte în totalitate.

Possevino înfăţişează aspecte economice şi sociale. Vorbeşte de bogăţii, de fertilitatea pământului, abundenţa sa în fructe, în animale, în minerale de aur, argint, sare etc. Descrie aşezările omeneşti, satele şi oraşele. Menţionează că la Alba Iulia era un episcop al valahilor78.

Fusese trimis în Transilvania de către Papa Grigore al XIII-lea spre a-i atrage pe români de partea Romei. În 12 aprilie 1583, printr-un raport, el informează că:

„Întreagă acea ţară, care se află spre răsărit,

dincoace de Munţii Carpaţi, înconjurată ca o cunună de munţi înalţi, şi care s-a numit apoi Transilvania, după pădurile ce o înconjoară, era în vechime o parte destul de însemnată a Daciei. Căci deşi aceasta, *Dacia*, era mai mare decât porţiunea ce se cuprinde în cercul munţilor, cu toate acestea Transilvania era partea cea mai de seamă şi tocmai aceea unde regii Daciei îşi aveau... reşedinţa şi curtea lor. Ea se învecinează în partea de nord cu Moldova şi Sarmaţia*... despărţită de Munţii Carpaţi. La răsărit şi la miazăzi se învecinează cu Ţara Românească, numită Transalpina. La apus se mărgineşte cu Ungaria sau Polonia inferioară. Printre povârnişurile acelor munţi se află câteva comitate, printre care, prelungindu-se spre miazăzi comitatul Bihorului – îl contado Bihorense – Acesta, deşi este stăpânit în parte de turci, totuşi se află încă şi astăzi în bună parte în mâinile principelui Transilvaniei – împreună cu oraşul Oradea care este în acel spaţiu, ce se numea odinioară Dacia mediterană[171]; întocmai cum mai departe către miazăzi şi răsărit se întinde o câmpie de 4 leghe de la gurile Mureşului, până la Lugoj, cetatea cea mai înaintată a sus-numitului principe spre Timişoara... în acea Timişoara îşi are reşedinţa obişnuită un paşă turcesc... /.

Cu multe amănunte sunt descrise apele Transilvaniei.

„Niciun râu nu intră în Transilvania, dar din ea ies 4 râuri vestite: Mureşul, Oltul, Crişul şi Someşul. Dar Mureşul este cel mai mare dintre toate, căci izvorăşte din acei munţi ai Transilvaniei în atingere cu «Moldova», coboară din «Ciculia» care mai drept ar trebui să se numească «Scitulia», şi tăind aproape prin mijloc Transilvania, trece mai întâi la Târgu Mureş, Aiud, Alba Iulia, cetatea Devei şi cetatea Ilia, apoi pe la Lipova, Seghedin unde se varsă în «Tibisco», numit Tisa – Tissa –,

171 Eroare vădită.

” După Călători străini . .„11, pp. 536—539.

care se aruncă apoi, în Dunăre. Astfel pe acest Mureş plutesc luntre, cu care se cară sarea şi orice alte lucruri spre Ungaria…”. În continuare este descris Oltul cu izvorul din inima munţilor, care trece prin Ţara Birsei – Territorio Barezense – curge spre Sibiu – Cibino – de-aci coboară printr-o vale strâmtă având pe amândouă părţile munţi foarte înalţi, în Ţara Românească – Valahia – numită Transalpina, apoi nu prea departe de Nicopole se varsă în Istru sau Dunăre cum vrem să-i spunem. Acel râu poartă pe apele sale un fel de plute – Zatte – mai curând decât luntre, cu ajutorul cărora se transportă din ţară sarea sau alte lucruri…” – urmează descrierea celorlalte două râuri, a Crişului şi a Someşului, realizând adevărate informări geografice77.

Despre înfăţişarea fizică, despre mărime, Possevino spune în continuare:

„Întinderea Transilvaniei înăuntrul cercului de munţi (măcar că şi ea este în cea mai mare parte a sa plină de munţi şi de dealuri) poate avea în lungime cam 25 de leghe ungureşti, care fiind cu mult mai lungi decât altele, fac cam 140 de mile italiene. Lărgimea este tot pe atâta, deoarece această ţară fiind aproape ca un cerc, diametrul este acelaşi din orişicare parte. Este adevărat că înţelegându-se acum sub acest nume de Transilvania şi o parte a câmpiei Ungariei[172] nu numai spre Oradea şi Tokay şi mai departe către Debreţin – Dobrocino –, ci şi spre Timişoara, este mai întinsă şi are poziţii care, prin aşezarea lor, s-ar întări mai uşor şi are câmpii foarte mănoase şi un orizont larg deschis”.

Despre bogăţii, despre climă, boli, ape minerale scrie: pâransilvania este bogată nu numai în vite şi în fel de fel de animale sălbatice, dar este îmbelşugată şi în fructe, viţă de vie şi în păduri de stejari, şi în mere şi în pere care cresc de la sine şi în afară de aceasta este atât

172 Comitatele exterioare.

de bogată în argint, aur şi sare, încât dacă s-ar putea face negoţ cu aceste produse aşa cum se vând în altă parte, şi s-ar arăta mai multă grijă minelor, şi dacă s-ar prelucra lâna chiar în ţară, veniturile ar fi foarte mari…", „Doar clima Transilvaniei nu pare a prii tuturor, deoarece nu puţini se îmbolnăvesc de dureri colice care nu sunt cele obişnuite… şi unii le vindecă cu leacuri răcoritoare… Acestor dureri ca semne prevestitoare le urmează paralizia sau a picioarelor sau a mâinilor… Cauza acestor boli… Am discutat… cu diferiţi medici… care susţin că pământul fiind mineral şi nitros pricinuieşte acea strângere a intestinului… alţii atribuie aceasta amestecului de mercur, adică de argint viu care se află în pământ, dar mai mult în apă… alţii atribuie cauza unor curenţi de aer, care, căzând perpendicular în acele văi şi între culmile munţilor, vatămă creierul, din care cauză se resimt nervii…" 78.

În cartea a II-a, capitolul 1, Possevino face *Descrierea amănunţită a regiunilor sau comitatelor şi a scaunelor în care este împărţită Transilvania*, în care, pe lângă menţionarea lor, furnizează şi o imagine fidelă a românilor:

„Trei feluri de popoare locuiau şi locuiesc în Transilvania; ungurii, de fapt, se află în afara Transilvaniei, deşi sunt şi ei amestecaţi cu dacii cu care au totuşi aceeaşi limbă79, românii care nu au centru hotărât – *die non Kanno certa sede* – (în sens că ei sunt peste tot, nu au un sediu principal), saşii care stăpânesc şapte oraşe, de aceea numesc în limba lor Transilvania: Siebenbürgen".

În cele cinci cărţi, care compun lucrarea sa, Possevino face o adevărată geografie a oraşelor, geografie militară şi politică a Transilvaniei80, fiind interesant de citit pentru că evidenţiază cât de mult se răspândiseră în străinătate cunoştinţele despre Ţările române. Încheiem această prezentare, reproducând constatările lui Possevino despre originea românilor:

„Aceia care se numesc *valahi*, locuind în Transilvania, dau destule semne de a coborî celor care din Italia au mers acolo, având ei limba foarte stricată de italiană sau latină şi arată după înfăţişare că sunt coborâtori din noi înşine – *et mostrando dai semblante di essere discesi da noi altri*" *81*.

Possevino mai arată că „Ioan Corvin este născut de românul Butto" şi spune că „secuii sunt amestecaţi cu numeroşi vlahi". Pe români îi numeşte: „*reliquie delvantiche colonie Romane, şi come anco hoggide ne serbano la lingua nostra corrotta*".

Al. Guagnini (1538 – 1614) este autorul unei descrieri82 amănunţite despre faptele polonilor, în care discută şi originea românilor. El este de părere că aceştia descind din geţi şi din daci, apoi din *colonia Italorum*. îi numeşte *Wtochos* şi adaugă că numele acesta se află şi la germani, care spun italienilor *Welschen*, iar romanilor *wlochos*. Respinge ipoteza ridicată de Papa Pius al II-lea (Aeneas Sylvius Piccolomini) deoarece colonia lui Flaccus nu putea da naştere unui popor aşa de numeros, personajul invocat fiind un simplu comandant de oaste redusă.

Giovanni Botero (1540 – 1617) s-a născut la Bene Vogienna în Piemont. De tânăr a intrat în Ordinul iezuiţilor din Turcia. În 1576 a fost secretar al Cardinalului din Milan, iar între anii 1584 şi 1586 a îndeplinit o misiune secretă la Paris, trimis de ducele de Piemont, Carol Emanuel. Din 1586, timp de 14 ani, a călătorit prin multe ţări din Europa, ca trimis de Propaganda Fide spre a cerceta starea catolicismului.

Botero a fost un iubitor al scrisului în domeniul social-politic şi economic. Un mare răsunet au avut lucrările sale: *Della régióné di Stato*, Milano, 1583;[173]

Cause della grandezza e magnificenza della città,

173 Călători străini .., II, p. 542—564.

1589; *Relazioni Universali*, Veneţia, 1591. Aceasta din urmă, întregită şi reeditată, s-a tipărit în alte 17 ediţii şi 3 traduceri în limba latină. Lucrarea, ce conţine un bogat material de informaţii istorice, geografice şi etnografice pentru toate ţările vremii, prezintă, în prima parte, Europa şi Asia. Botero, bine informat asupra realităţilor din Ţările române, ne-a lăsat o serie de consideraţii, deosebit de interesante, privind natura, economia şi populaţia lor.

„Provincia pe care anticii o numeau Dacia cuprinde astăzi Transilvania, Valahia şi Moldova".

„Transilvania este foarte bogată în aur, argint, metale, sare din ocne, cai foarte buni, vite şi grâne... Râurile cară aur curat în bucăţi groase uneori cât un deget... în păduri se află bouri – un –, boi şi cai sălbatici. Apa este rea deoarece conţine foarte mult alaun şi argint viu, de aceea produce uşor colici şi sciatică; şi din aceeaşi cauză vinurile produc calculi la băşică şi la încheieturile mâinilor şi picioarelor. Nu e un ţinut prea sănătos din cauza mulţimei de mine şi a mercurului, mai ales că locuitorii nu sunt prea cumpătaţi la mâncare şi băutură şi ciuma face adeseori ravagii nenorocite..."

„Ieşind din Transilvania pe la hotarele Ţării Severinului (unde se văd şi astăzi urmele podului lui Traian) se intră în *Vallachia* numită de turci *Carabogdana* – autorul cuprinde şi Moldova pentru că produce grâu negru (= kara Bogdan nume dat de turci Moldovei) ... Se împarte în două ţări, adică *Valahia Mied* şi *Valahia Mare*, cea mare Moldova, cea mică se numeşte Ţara Românească (Transalpina)... aceasta din urmă se apropie de Marea Neagră şi cuprinde tot ţărmul care se întinde de la Delta Dunării... şi cea dintâi este în parte muntoasă; aceasta din

---

11 A. VERESS, Epistoloe et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus princípium Báthory (1571-1613), I, Budapest 1911, p. 281.

••* AL. GUAGNINIUS, Rerum Polonicarum tomi très, Francofurti, 1584 ; vezi și Călători străini .., II. pp. 291-296.

urmă este un ţinut de şes şi roditor, dar este rău gospodărit, căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea... Cum lipsesc aici copacii, fac foc cu paie – stopie (tizic) – şi cu balegă de vite..."

„Numele Moldovei vine de la un râu care trece prin ea până se varsă în «Haluta»".

Sunt arătate oraşele din ambele ţări, bogăţiile, ocupaţia locuitorilor, comerţul. Despre locuitori spune:

„După limbă dovedesc că se trag din romani pentru că păstrează limba latină, dar mai coruptă ca noi, italienii. Numesc calul „callo", apa „apa", pâinea „pa" – *Chiamano* îl *cavallo*, *calbo*; *Vaqua*, *apa*; *îi pane*, *pa* în privinţa conducerii statale face observaţia că „Voievozii Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei se menţin în principatele lor prin forţa vie a darurilor; şi se muta în fiecare zi cei din Ţara Românească şi din Moldova pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult, şi pentru ca acesta să se poată menţine se istovesc locuitorii şi se distrug provinciile..." 8S.

Feranto Capeci (1549 – 1589), sicilian de origine, călugăr iezuit, rector al Colegiului iezuit din Cluj, a trăit doi ani şi şapte luni în Transilvania unde a şi murit. A strâns un material istoric şi geografic pe care îl găsim consemnat în scrisorile sale către superiorii săi.

La 24 februarie 1584, din Cluj el scrie către Claudio Aquaviva: „Transil vania, care e mai la miazănoapte şi e muntoasă... cu toate acestea i se zice

43 GIOVANNI BOTERO, *Le Relaţioni Universali*... 1596, 1, p. 162; Vallachia în III, cartea I, p. 160. Cf. CIE. ISOPESCU, *Notizie*... p. 58 – 62; R. ORTIZ, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916; N. IORGA, op. cit., p. 217 – 228; *Călători străini*... IV, p. 571 – 577.

«regnum» şi poate aduna până la 40 de mii de călăreţi. Domnul ei nu se intitulează rege, ci principe sau

voievod – *principe o* vaivodatitlu rămas din vechime din vremea când era unită cu Ungaria, căci pe atunci era cârmuită de un voievod…”

pâransilvania este locuită de trei feluri de oameni care toţi vorbesc limbi deosebite: Valahii care sunt locuitorii cei mai vechi şi se trag din italieni şi longobarzi; de aceea limba lor seamănă aşa de mult cu italiana modernă, încât se poate învăţa bine în câteva luni, după cum şi ei învaţă uşor limba italiană; ba chiar, ei îşi zic români… (Valachi! quali sonoi più antichi habitatori edescendono da italiani e longobardi… essi şi chiamano *Romaneschi*)”.

Capeci spune că „Valahii n-au oraşe de seamă şi printre ei nu se află multă nobilime, ci locuiesc mai mult prin munţi şi sunt păstori. Şi aceasta o spun despre românii din Transilvania, pentru că cei din Valahia şi Moldova, ţări în care nu locuiesc decât români, au mulţi nobili şi boieri – signori – şi oraşe bune” 84.

Henri Hondius (1546 – 1611) descinde dintr-o familie de tipografi şi cartografi din Amsterdam. Josse Hondius, gravor de hărţi, născut în Elandra, este fondatorul întreprinderii cartografice Hondius; fiul său, Ioducus Hondius, ia asupra sa opera şi tot ce a rămas de la Mercator, fiind dusă mai departe de fiul acestuia Henri ce pune în valoare moştenirea, publicând *Nouveau théâtre du monde, ou. nouvel atlas…86*.

Cu multe amănunte autorul se referă la spaţiul geografic carpato-ponticdanubian. În capitolul „Transilvania, Partie de Pancienne Dace” el spune: „Vechea Dacie cuprinde azi o parte din Ungaria, Transilvania, Valahia şi toată Moldova. Căci în vechime ea era împărţită în trei, adică: Ripensis, care era de-a lungul malurilor Dunării, Alpestris, care este astăzi Valahia şi Moldova; a treia numindu-se Mediteranea, care este astăzi toată Transilvania”.

Despre Alba Iulia spune că este aşezată la apus de fluviul Mureş „pe o largă şi plăcută câmpie, care se întinde până la muntele Sf. Mihail. Altă dată a fost aşa mare şi spaţios că avea mai mult de cinci mile, nu atât în lungime cât în lărgime. Aici se găsesc multe ruine romane şi urme de ale lucrărilor lor. La când leghe de acest loc, pe munţii înalţi, se află oraşul Abrud şi un altul zis Zlatna. Vechile clădiri ale acestuia fac să apară vechea lui grandoare". Despre Mureş arată că „îşi are izvorul în Alpii Transilvanid lipiţi de Moldova şi venind din secuime trece prin Dada şi se varsă în Tisa sau Tibisc şi împreună se varsă în Dunăre deasupra Belgradului. În vechime, romanii aveau obiceiul de a conduce vasele şi toate instrumentele de război pe acest fluviu şi astăzi se transportă sarea regală în Ungaria".

În capitolul „Valahia" autorul scrie că „toate provinciile care se deosebesc acum prin numele de Valahia şi Moldova erau acum câţiva ani cuprinse sub singurul nume de Valahia, numită vulgar Woloska Zemlea, adică pământul Valahid, şi locuitorii se numesc Wolvezky. Toată această întindere de ţară se împărţea în Majoră şi Minoră. Majora a luat numele de Moldova şi numele de Valahia a rămas Minorei".

Un alt studiu istorico-geografic este destinat fluviului Dunărea. [174]

Membrii familiei Hondius mai au şi alte lucrări, în care nu lipsesc descrieri şi hărţi despre provinciile româneşti86.

D. Henrion (a doua jumătate a sec. XVI), fost profesor la Paris, a publicat în două ediţii lucrarea *Cosmographie* 87. În ediţia a doua (1626), revăzută şi adăugită, în

---

174 H. HONDIUS, Nouveau théâtre du monde ... (3 vol.), Amsterdam, 1641; volum mare 400 X 600; cf. M. POPRSCU-SPINENT, Henri Hondius și geografia patriei noastre acum 323 de ani, în „Natura" seria geograf ie-geologie, XVH, 2, p. 90—92.

capitolul XXXIII, Henrion descriind Transilvania spune că „unii geografi cuprind Transilvania la Ungaria, dar că cea mai mare parte o descrie ca o provincie separată. Eu o consider aparte fiind limitrofă în partea orientală a Ungariei întinzându-se până la cele două Valahii şi peste tot mărginită de munţi şi de păduri”.

„Quelques géographes comprennent la Transylvanie sous la Hongrie, mais la plus-part en font une province et description séparée; c’est pourquoi nous adjuster ons icy quelque chose d’icelle. La Transylvanie, laquelle nous avons dit estre limitrophe en la partie Orientale de Hongrie et s’estendre jusques aux deux Valachies, est presque tout environnée de montagnes et forests…” (p. 684).

„Quant à la province Valachie, que quelques-uns appellent Flaccie et les autres Valachie: elle est située entre le Danube et le fleuve Tyra, et entre la Transylvanie et le Pont Euxin: On la divise aujourd huy en deux parties c’est assavoir grande et petite: la grand Valachie et celle partie qui est vers la mer Euxine, et qu’on appelle ordinairement Moldavie.

La petite Valachie, que quelques-uns appellent Transalpine et Valachie tnontueuse, mais ordinairement simplement Valachie, est celle partie qui s’est end le long de rives du Danube… (p. 763).

Jacques Bongars (1554 – 1612) s-a născut la Orléans şi a murit la Paris A avut o aleasă pregătire, studiind în Germania, Franţa şi Italia, şi a întreprins numeroase călătorii în Anglia, Olanda, Danemarca, Turcia, Ungaria, Transilvania, Ţara Românească88.

În tovărăşia lui Guillaume Lenormand a străbătut regiunea Dunării de jos.

Bongars a vizitat oraşele Braşov şi RâşnovJ iar pe la Bran a trecut, prin Târgovişte, spre Bucureşti. Nu era ambasador, ci venea numai pentru scopuri ştiinţifice.

În anul 1600, la Frankfurt pe Main, el a publicat lucrarea sa privind o culegere de cronici care cuprind izvoare geografice, arheologice şi istorice 89. În anexa ei, Bongars a publicat inscripţii romane şi însemnări de cronici murale de pe biserici din Transilvania: *Appendix ad Res Ungaricas, în qua Transylvanicae Inscriptiones v eter es nonnullae et Annales exeripţi de templis 90*.[175]

În Transilvania, el a călătorit în anul 1585, la Braşov oprindu-se mai mult, fiindcă aci l-a întâlnit pe P. Kertz, medic, colecţionar de documente şi inscripţii. Călătoria a început la 6 mai 1585. A fost la Satu Mare – „2 mile cetate mândră... situată pe o insulă cu un înconjur de o leghe ce îl face Someşul”...; la Baia Mare, pe „râul Lăpuş, care izvorând din Munţii Maramureşului (Ţibleşului) desparte ţările împăratului de ale principelui Transilvaniei – Du Transylvain – „luând prânzul la Chioar, 2 mile, ceea ce însemna cetatea de stâncă – *Chiteau de roche* – şi chiar e „aşezată între munţi înalţi şi sălbatici, clădită pe o stâncă, înconjurată de prăpăstii, neavând decât o intrare săpată în piatră;... am plecat de acolo şi trecând munţi şi păduri, am intrat în Transilvania (căci până aici era Ungaria rămasă prin tratat regelui Ioan (Ioan Zápolya). M-am oprit la Dej, oraş pe malul râului Someş”... „am petrecut o noapte la Turda... oraş vechi care are multe mine antice, ocne de sare dintre care una s-a umplut cu apă... /*; „am trecut râul Arieş; am prânzit la Aiud, oraş şi castel vechi... la castel se găsesc oseminte de uriaşi, capete de balauri aduse dintr-un munte al Transilvaniei unde se spune că ar fi în foarte mare mulţime”...; „am ajuns la Alba, ce se află pe un deal... adică Iulia castelul alb... la o jumătate de

175 JACOBUS BONGARSIUS, Rerum Hungaricarum Scriptores varii Historici, geographici, Francofurti, 1600, pp. 619—620.
40 Cf. A. VERESS, Bibliografia româno—ungară, București, I, p. 64 ; W. WATTENBACH, Iahob Bongars Reise durch Siebenbürgen 1585, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XII, 1874, p. 354-380.

leghe de oraş am trecut Mureşul – Maruse – pe un pod de lemn, până unde se spune că se întindea în vechime oraşul, pietrele, statuile şi coloanele care se scot de acolo stau mărturie pentru aceasta...; „am ajuns la Sibiu... în germană Hermanstadt... şi Cibinum de la un râu mic care trecea pe alături numit Cibin...;..." am trecut prin Făgăraş, oraş şi castel întărit şi frumos, apoi am mers prin păduri" „... am dormit la Şercaia – Scharkaim –;... am mers prin păduri şi prin munţii numiţi Pădurea Şercăii;... am ajuns la Braşov... oraş mic bine clădit, înconjurat aproape de jur-împrejur de munţi ca o coroană – oraşul este populat de cauza târgului ce se ţine acolo în fiecare vineri şi sâmbăta la care vin toţi muntenii – *Vattaques* – şi moldovenii – *Bogdans* – ca la un bâlci..."

În continuare autorul face o descriere, spunând între altele:

„Transilvania este provincie bogată în vin şi grâne, toată numai dealuri, înconjurată de munţi înalţi şi de pădun ca de un parapet. Este bogată în tot felul de metale; aurul se găseşte din belşug în râuri şi sunt oameni care sunt rânduiţi să-l strângă.

Plăteşte tribut sultanului 14.000 de thalleri..."

De la Braşov călătoria a continuat. „Am trecut prin Râşnov – Rosenau ... am dormit la castel care ţine strajă, castel aşezat între munţi şi care este pentru paza acestei trecători – Trecătoarea Branului ... asemenea castele sunt la toate ieşirile Transilvaniei. Aproape de o leghe de castel, la poalele muntelui este o cruce care desparte Transilvania de Valahia. Am prânzit pe câmp, puţin mai departe şi apoi am trecut la coborâre peste o stâncă numită Piatra Craiului – Königstuhl – pe unde trăsurile sunt coborâte cu funiile."[176].

În peregrinările sale prin Ţara Românească s-a oprit într-un sat „aşezat de-a lungul Ialomiţei...". „la Castelul lui

---

176 1 Vezi Călători străini .... III, p. 154-160.

Negru Vodă", la Târgovişte, la Bucureşti, unde a doua zi, fiind chemaţi la divan a prezentat scrisorile domnitorului Mihnea. A plecat de-aci. „Am trecut la Giurgiu – Jerva, de la Jerkökü, numele turcesc al Giurgiului – târg şi castel care are o garnizoană turcească pe Dunăre".

Bongars descrie Ţara Românească astfel: „Valahia este o ţară bogată în grâne, vin, vite, cai, având mine de aur şi de argint, de pucioasă, de sare, de ceară şi de chihlimbar... Pământul... dincoace de Târgovişte şi până la Dunăre neted de tot în afară de faptul că jumătate de leghe dincoace de Târgovişte şi până la jumătate de leghe dincolo de Bucureşti – Boucorest – se vede ca o ridicătură care pare făcută de cu mâna, deasupra căreia totuşi locul este şes. De la intrare în ţară până la... Târgovişte se merge printre munţi înalţi, peste torenţi şi râuri".

În descrierea acestei călătorii, Bongars remarcă..." românii folosesc în actele publice şi religioase alfabetul şi limba sârbească. Transilvănenii îi numesc

Bloc şi *Blocksland*, Credem că este acelaşi lucru ca *Welschen* sau *Wallen*[177][178], alţii spun ai lui Flaccus despre care vorbeşte Ovidiu din Pont" *2.

Jurnalul de călătorie al lui Bongars care are o reală însemnătate pentru ţările româneşti este completat cu scrisorile pe care el le-a trimis cunoscuţilor săi, între care colegului său de şcoală, Guillaume Lenormand şi care i-a fost tovarăş de drum în trecere spre Constantinopol prin ţările noastre. La 1 martie 1597 îi scria:

„Aceste puţine inscripţii adunate de mine prin

177" Vezi Hurmuz a hi XI, p. 192; Călători străini ... III, p. 161-163.

178W ANTONIO MAGINO PATA VINO, Geographiae CI. Ptolemaei pars secunda. Colonia, 1597, ff. 1 — 292, foi a—g 4 verso : f. 34 b Harta Europei, 161 X 116; f. 157 b Harta Hungária et Transylvania, 160 X 115; Transylvaniae descriptio, f. 160a — 161 b. Comentariu, j. 161 b — 164 a; Turciei imperii descriptio, f. 270 a; Valachia duplex, nempe Moldavia et Transalpina, f, 271 6 — 272 a.

* IBIDEM, f. 164 a

Ungaria şi Transilvania le închin în cinstea ta, frate Guillaume... acestea au fost văzute de tine şi ţi-au fost citite când călătoream împreună spre Constantinopol.

În această scrisoare, Bongars explică originea şi limba românilor prin numele de valah (sau blahi), considerându-l o formă echivalentă numelui de gal. Trecuseră doisprezece ani şi el îi amintea ce înseamnă Valahia şi neamul valah i

„... abia atunci ne-am lămurit, când trecând prin Braşov, munţii aceia de la care îi vine numele Transalpinei (Ţara Românească), am intrat în Valahia însăşi şi am auzit acest popor bâlbâind *cuvinte aproape toate latineşti*. Ne venea în gând că în Elveţia, *Walchii* sunt acei pe care germanii îi numesc *Welsche*, nume cu care ei numesc, uneori, pe italieni şi alteori şi pe toţi străinii, aşa precum neamul germanic al anglilor îi numeşte pe britanii alungaţi spre marginile insuleii *Walli* (*Wallos*) sau *Gallos*. Încât este evident că şi rămăşiţele romanilor – *romanorum... reliquias* – care apărau Dacia – *praesidiis tenebant* – nu şi-au luat numele de la Flaccus, *gentis auctore ementito Placeo*, cum inventa în chip de basm cei mai mulţi, ci e dat de către germanii care desemnau prin el pe vecinii lor romanici; galii! sau wallii, românii (valahi sau, care pentru greci sunt blachi) şi \valonii ce sunt cu toţii pentru germani unul şi acelaşi popor" 93.

Giovanni Antonio Margini (1555 – 1617) a fost profesor la gimnaziul din Bologna şi apoi la Universitatea din Padova unde a predat astronomia şi geografia.

Activitatea sa geografică este cuprinsă în lucrarea intitulată *Geographiae universae*84, *atât nouă cât şi veche*, împărţită în 2 volume, care s-a publicat prima dată la Veneţia în anul 1596 şi ultima dată, după moartea autorului, în anul 1621. Lucrarea cuprinde, aşa cum se vede şi din titlul ei, două părţi: într-una el analizează geografia lui Claudiu Ptolemeu, marele geograf antic,

publicându-i şi hărţile pentru a veni în ajutorul celor ce studiază geografia şi istoria ţărilor şi popoarelor antice; în a doua se găsesc concepţiile personale ale lui Margini, descrieri făcute pe baza unui material informativ recent. Informaţii privitoare la bazinul Dunării de Jos, Margini le obţine de la un localnic pe nume Iohannes Hertel.

În cele ce ne interesează, folosim *Geografia universală* (partea a doua) care cuprinde, în afară de hărţile vechi ale lui Ptolemeu, şi hărţile mai noi, lucrate de Hieronymus Porrus, împreună cu un bogat material descriptiv98.

În capitolul „Descrierea Transilvaniei", Margini introduce în textul expunerii cifrele de la 1 la 54, care sunt note explicative şi comentarii, iar la sfârşit spune: „În privinţa tuturor acestor locuri ale hărţii Transilvaniei am fost învăţat, şi în mod exact cu realitatea şi în mod demn de crezut, de Ioanne Hortylio Transilvane, bărbat foarte cult, care acum se află la Padova pentru studii" 96.

Descrierea Transilvaniei la Margini – Hortiliu începe cu etimologia numelui şi prezentarea naturii: „numele de Transilvania vine de la înconjurul cu păduri şi munţi, între care e ascunsă. Munţii de care este înconjurată sunt Carpaţii care, pornind din munţii Sarmaţiei, coboară în Dacia în două şiruri sau împrăştiaţi în mai multe ramuri şi depărtându-se formează această regiune, ca o insulă; pădurea care o înconjură despre care cred unii că este Pădurea Hârcynas (Hercinică) – eu nu-i contrazic – fiindcă Caesar în cartea a şasea a Comentariilor povesteşte că această pădure, cea mai mare decât toate din Europa, începe din Germania şi se întinde în ţinutul din direcţia fluviului Dunărea, până în ţara dacilor" (nota 2). În continuare, se mai dau explicaţii că „Transilvania se numeşte Pannodacia, fiindcă a fost sub stăpânirea regilor Pannoniei, iar Ripensis, fiindcă e udată de multe fluvii şi

râuleţe, şi, în sfârşit, Mediteranea[179], fiindcă e aşezată parcă în mijlocul celorlalte două părţi ale Daciei”.

După ce arată care îi sunt marginile şi care i-au fost locuitorii în trecut, se ocupă de populaţia autohtonă românească insistând asupra originii sale, neam care descinde din „romanii care au început să locuiască aci prima dată pe timpul lui Traian care a învins pe Decebal, care a alipit-o imperiului, transformând-o în provincie şi i-a dat legi romane”. În continuare vorbeşte despre părăsirea Daciei de către Aurelian, dar conştiinţa continuităţii populaţiei daco-romane cu toate implicaţiile care au urmat este prezentă la Margini: „dar ţinutul a fost părăsit cam după două sute de ani, în care interval de timp lucrurile s-au schimbat, intervenind depărtarea de obiceiurile romane şi de limba acestora mai cultă”.

În privinţa etimologiei denumirii de valahus, geograful italian Margini se îndoieşte, pe bună dreptate, de teoria lui Piccolomini şi a altor adepţi, situându-se printre primii umanişti (Raffaelo Mafiei, Benvenuto di G. Georgio) care ne lasă o interpretare justă, ce îşi menţine valabilitatea până în zilele noastre; „Şi ni*ci n*u *sunt numiţi romani de către cei mai mulţi (*nume pe care îl păstrează totuşi între ei), ci *valahi (*Ro*mani,* qu*od tarnen nomen interese adhuc retinent sed Vlachi)”* ™. La numărul 11 din Comentarii, completează „sunt numiţi, după cum vor unii de la romanul Flaccus, părere pe care n-o aprob; eu aş socoti că pentru acest nume se potriveşte foarte bine o numire comună aproape a tuturor dialectelor: căci de germani sunt numiţi Vualchen, care vine de la Vuelchsin, prin care ei designează pe italieni; tot astfel şi polonii numesc pe italieni Vuolsch; ungurii îi numesc Olach, pe italieni Olhas. Tot astfel ceilalţi, aproape toţi se deosebesc puţin în privinţa acestor două nume. De unde se poate

179 In paragraf sint prezente și unele confuzii.
••t IBIDEM, f. 160 a.

trage concluzia că s-au numit va*lahi,* mai degrabă de la italieni, decât după Flaccus”. (tv*alachi»* di*cuntur eram à Germanes Vualcheu q*. à. Vu*elchsin,* qu*od Italos signant,* it*a eram* et *Poloni Italos Vuolse H appelant.* Hu*ngari Olach,* Ol*has Italos vocitant unde colligi potest,* qu*od* ab *Italis potiusque a Flaccho Valachos vocali sunt).*

Enumerând populaţiile care au locuit cândva în Transilvania vorbeşte de urmaşii populaţiilor care au supravieţuit alături de Romani (români) şi anume de saxoni (*Saxones*) care au venit în Transilvania în anul al douăzecilea după victoria câştigată de Carol cel Mare în Pannónia. Despre secui (*Scythae*) spune că ei au venit prima dată împreună cu Attila în Pannónia, de unde au plecat în Transilvania. Odinioară se foloseau de o limbă deosebită, astăzi însă printr-un dialect neînsemnat se deosebeşte de vorbirea ungurească. Se dă explicaţia că *sekeli* înseamnă loc de locuinţe, adică locuitori de*scaun ehabitatores sedium* – (nota 15) şi literele lor se apropie de cele abisiniene, ebraice, scriind spre stânga (nota 17). „După aceştia, în urma tuturor, au venit ungurii, care în limba lor maternă se numesc *magyar*, adică *magor*” (nota 26).

Sunt citate şi descrise oraşele, arătând şi faptul că Ptolemeu aminteşte de 42 de oraşe, dintre care nu au mai rămas decât cinci (nota 25).

Comentariul este plin de amănunte în legătură cu economia regiunii: „Griul creşte în aşa cantitate, încât locuitorii, după ce umplu magaziile, îl păstrează mulţi ani în grămezi şi gropi” (nota 30) … „Vinurile de la Alba Iulia, Deva, Aiud rivalizează cu vinul italian” (nota 31).

Are mulţime de fructe: „mere, pruna Damascena, Catonea, *cerasa*, *meraţia et dulcia*, *melones*, *angurias brassicae*…” (nota 32) … „Dă dovadă de păşuni din care sunt aduse vite în Italia, Austria şi multe oraşe din Germania” (nota 33).

În pădurile foarte mari şi în dumbrăvi întinse sunt zimbri, bivoli, căprioare, cerbi, râşi, găina şi cocoşul de munte, vulturi, şoimi etc., Această specie de şoimi se deosebeşte de toţi ceilalţi; e o pasăre neîntrecută la vânătoare, de care nu fără motiv doreşte împăratul turcilor ca să i se aducă în dar în fiecare an când se trimite tributul de la transilvăneni" (f. 164 *a*, nota 43).

„Bălţile şi râurile sunt pline de peşti de neîntrecută calitate ca: *Accipenser nimirum magnus et parvus*, *Ciprius trium generum*, *Salmo*, *Lampetra* /*luviatilis et lacustris*, *Silurus*, *Mulus bărbătuş*, *Murenae*, *Truta alba et nigra*, *Lupis*, *Perds*, *Tinis* etc". (f. 161 6). Este şi un peşte „lung, foarte corpolent, încât deschis pe mijloc aminteşte un porc îngrăşat a cărui carne băgată în sare se păstrează în vase mari şi se mănâncă cu mare plăcere în timpul păresimilor" (nota 52).

Flora este evidenţiată prin următoarele plante caracteristice: „*rauponticum*, *centauricum maius* de două feluri, *gentiana* foarte mare cu floare roşcată şi trandafirie, *rodia radix*, *absinthium ponticum legitimum*, *appios bellonij*, *libanotis prima théophrasti*, *crocus* etc."

„Este şi o specie de molift, care nu e inferior molitfului de Cipru, şi din el se scurge terebintul" (n. 45).

În capitolul „Valahia dublă: adică Moldova şi Transalpina" (f. 271 *b*) se arată marginile, de unde vine numele, înfăţişarea, apele, oraşele, locuitorii.

„Provincia Valahia, pe care unii o numesc Flaccia, alţii Valagnia, se întinde între Dunăre şi fluviul Tyras, între Transilvania şi Pontul Euxin şi precum s-a spus era o parte a Daciei".

„În Moldova – numită de turci Carabogdania, desigur după griul negru – populaţia, în afară de autohtoni (*incolae Moldaviae praeter naturales*), este formată din armeni, iudei, unguri, saxoni, şi ragusani, în mâna cărora e tot comerţul, căci aceştia trimit grâu şi vin în Rusia şi Polonia

şi chiar piei de animale, haine, ceară, miere, carne de bou sărată, unt şi legume la Constantinopol”.

În capitolul „Valahia Mică, numită Transalpina şi de unii chiar Muntenia (Montana)”, sunt fixate marginile, descrise oraşele, obiceiurile. În încheiere se arată: „Valahia era odinioară tributara regelui Poloniei şi îi trimitea, în caz de război, 50.000 de soldaţi şi avea din belşug tot felul de bogăţii, dar din cauza războaielor îndelungate cu turcii, nu numai că a fost pustiită, dar a fost făcută şi tributară turcului, către anul 1461, până în anul acesta, când ambii voievozi au conspirat împreună cu împăratul roman contra turcului” (f. 272 *a*).

Franco Sivori (c. 1560 – după 1589), secretarul domnitorului Petru Cercel, s-a născut la Genova, tatăl său fiind un mare negustor. Cunoscând pe viitorul domnitor s-a alăturat lui şi împreună, cu ajutorul său financiar (dându-i o mare sumă de bani), au făcut câteva călătorii în Orient.

După înscăunare, Petru Cercel l-a trimis în mai multe solii, în Polonia, în Franţa şi la Roma unde trebuia să ajungă spre a trata chestiuni secrete cu papa.

Sivori a întocmit numeroase memorii adresate diferiţilor demnitari din Europa şi pentru acestea el s-a documentat asupra geografiei Ţărilor române, asupra pământului cu bogăţiile lui, asupra locuitorilor cu obiceiurile lor, asupra limbii, credinţei, asupra politicului.

Când Petru Cercel se afla la Roma, în 1588, informaţiile erau culese şi cuprinse în lucrarea intitulată: *Memoriale dette cose accorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova Vanno 1581 per andar în Vallachia*”, manuscris în Biblioteca Vaticanului (fondul Ferrainoli, nr. 43). Memoriile aveau următoarea structură: *Situaţia geografi*că cu pământul, întinderea, producţia, împărţirea administrativă, impozite, venituri domneşti, tributul, bogăţia de vânat, vânaturi, bogăţiile subsolului, mine, ocne, bitum, metale,

chihlimbar;

Populaţia, ocupaţiuni, îmbrăcăminte, produsele pe care le exportă, felul de trai, religia, felul de judecată, principele, boierii, ţăranii, limba, sfetnicii.

Mai cuprinde aspecte istorice în legătură cu situaţia când Sivori lucra pe lângă domnitorul Cercel ca: mazilirea, fuga în Transilvania, întemniţarea la Mediaş, intervenţii la Praga şi la regele Poloniei pentru eliberarea sa.

În capitolul *Boierii, ţăranii, limba*, Sivori afirmă unitatea românilor pe baza limbii lor care „este un amestec în parte de la latinească, în parte de italiană, în parte de greacă şi în parte de slavonă, totul împreună făcând o limbă barbară... (*È parte meschina di lattino, parte ittaliana, parte greca e parte schiauona, ehe lutta insieme fa una lingua* barbară.

Şi conchide că românii „sunt un neam care învaţă repede orice limbă şi se găsesc mulţi dintre ei care vorbesc patru sau cinci limbi" iar principele – Petru Cercel – avea „minunată inteligenţă de vorbea şi scria limba latină, italiană, franceză, greacă, turcă, sârbă, polonă şi română"[180].

Pierre Bertius (a doua jumătate a sec. XVI), profesor la Ley da, s-a afirmat ca geograf prin activitatea la catedră şi prin lucrările tipărite între anii 1598 şi 1641".

Lucrarea cea mai de seamă este *La Géographie raccourcie*, din care se desprinde direcţia novatoare ce se

---

1801 6 Vezi ȘTEFAN PASCU, Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al X Vl-lea. Sibiu, 1944, p. 182; Călători străini..., III, pp. 1-19.

••' P. BERTIUS, Atlas (Caert Thresor Cl. J. Visscher), 1598; PETRI BERTII, Comm en tar io- rum rerum Germanicarum Libri III. cum Tab. geogr., Amstelodami, 1616; IDEM, Theatrum geographiae veteris .... Lugduai Batavorum. 1618; IDEM. Tabularum geographicarum Lib. 7, Amstelo- dami, 1618 ; IDEM, La Géographie raccourcie ... avec des belles Cartes Géographiques ..., Amsterdam, 7618; IDEM, Breviarum totius orbis terrarum .... Paris, 1624; Lugdunum Batavorum (Lcyda), 1641.

făcea simţită în geografie. Bertius dă o înaltă consideraţie studiilor geografice, arătând că: „dacă într-adevăr se află ceva demn pentru iubitorii de înţelepciune, atunci desigur geografia ţine primul loc”[181].

Geografia trebuie cunoscută pentru că „pământul şi apele care ne înconjură formează scena pe care se desfăşoară viaţa omenească”.

Bertius cuprinde în lucrarea sa tot pământul românesc, în capitolele: „Despre Transilvania” (p. 473), „Valachia Majora”, „Valachia Minora” (p. 768). El glorifică trecutul neamului, oprindu-se la vremea când Dacia atinsese apogeul sub Decebal. Menţionează că la venirea romanilor „tezaurul ţării a fost îngropat în râul Sargete”, pe care descoperindu-l, aceştia l-au transportat la Roma.

Arată că, după retragerea stăpânirii romane „autohtonii şi-au reluat felul de viaţă, acum sub numele de valahi (*walaches*)”; mai târziu „au primit pe secui, în cele «şase scaune» şi pe saxoni, în cele «şapte cetăţi»… ungurii au urmat pe ceilalţi, au venit cu armele, au provocat pagube, iar sub Ştefan, regele Pannoniei, subjugă ţara”. Bertius prezintă numele provinciilor, scaunelor, cetăţilor, oraşelor. Vorbeşte despre numele brânzeturilor noastre, care rivalizau cu cele din Olanda, despre animalele ce se vindeau cu preţ foarte scump în străinătate şi despre ierburile cele mai nobile: *le rhapontique*, *la centaure grand*, *le gentiane grand d’une fleur jaune et pourprée*, *la racine rodia*, *l’absinthe politique*, *le premier libanot de Théophraste*, *le saffran et 600 autres*” (p. 476).

Partea a treia EPOCA MODERNĂ

În *istoria universală*, epoca modernă se caracterizează printr-un mare avânt al forţelor de producţie, prin apariţia unui nou tip de relaţii sociale, prin dezvoltarea ştiinţelor şi culturii. În schimb în cele trei ţări române, formulele diferite de guvernare străină, atât cea

181l oe IDEM, La Géographie raccourcie ..., p. 3.

habsburgică cât şi cea turco-fanariotă, au constituit o piedică serioasă în dezvoltarea tehnică şi economică, socială şi culturală. Deşi acum îşi desfăşoară activitatea strălucită mari oameni de cultură şi ştiinţă ca Dimitrie Cantemir, Cantacuzino Stolnicul ş.a., renaşterea românească nu s-a desfăşurat într-un ritm accelerat.

„Şi totuşi printre breşele relaţiilor învechite, în urma slăbirii dominaţiei turceşti, ca rezultat al luptelor interioare (îndeosebi a popoarelor din sud-estul Europei în ale căror prime rânduri s-au situat românii) şi a loviturilor dinafară ale puterilor vecine, au început să crească mlădiţele noilor forţe şi relaţii în Ţările române".

În domeniul cultural au loc înnoiri, vechea cultură legată de biserică şi clasa feudală fiind înlocuită cu una nouă – laică şi democratică, iar folosirea tot mai mult a limbii române ca limbă de cultură scrisă a dus la întărirea comunităţii de limbă a poporului român şi a unităţii sale spirituale şi etnice.

Eliberarea Principatelor Române de sub dominaţia otomană, organizarea lor ca ţări independente pentru care milita, poporul, boierimea munteană şi moldoveana n-au putut fi realizate uşor. Principatele rămân sub suzeranitatea Turciei şi sub protecţia Rusiei, cele două puteri folosindu-le după interesele lor în jocul politic internaţional. Rivalităţile dintre cele patru mari puteri, Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Imperiul rus şi regatul Prusiei, atrag Principatele în diferite alianţe şi războaie (războiul austro-turc 1716 – 1718, războiul austroruso-turc 1735 – 1739, războirii ruso-turc 1768 – 1774, războiul ruso-austro-turc din 1787 – 1792, războiul ruso-turc din 1806 – 1812).

Procesul obiectiv şi legic al dezvoltării societăţii româneşti – pe plan economic, social, politic şi cultural – duce spre împlinirea năzuinţelor de unire a Ţărilor române care, după veacuri de luptă a maselor largi populare,

devine o realitate concretă în 1859 prin unirea Moldovei cu Ţara Românească.

Pasul următor pentru făurirea statului naţional unitar l-a constituit cucerirea independenţei naţionale în anul 1877, unul din cele mai de seamă evenimente din istoria României. Lupta României pentru independenţă face parte din mişcarea generală de eliberare naţională a popoarelor din Peninsula Balcanică. Izbucnirea războiului ruso-turc şi intrarea în acest război a României ca aliată a Rusiei

— M. CONSTANTINESCU, C. DAICOVICIU, ŞT. PASCU, *Istoria României* (compendiu). Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969.

Împotriva Imperiului otoman a dus la încununarea ei cu succes, au jalonat afirmarea statului român modern în viaţa internaţională. împrejurările istorice n-au permis unirea simultană a celor trei ţări române – Moldova, Transilvania şi Ţara Românească; acest proces de desăvârşire a unităţii statului naţional român – operă a întregului nostru popor – se va încheia în anul 1918, realizându-se cadrul naţional şi social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie, deschizându-se o nouă pagină în istoria patriei – etapa contemporană de dezvoltare a ei.

TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN REPREZENTĂRILE CARTOGRAFICE MODERNE DIN APUSUL EUROPEI

În secolul al XVII-lea, în special spre sfârşitul său, determinările astronomice efectuate în diferite părţi ale lumii sunt destul de numeroase pentru a se trece la o ridicare ştiinţifică a hărţilor. Datele adevărate şi cele greşite erau atât de înlănţuite încât trebuia totul clădit din nou. Mijlocul secolului al XVII-lea marchează începutul dezlegării problemelor mari ale geografiei matematice, facerii hărţilor pe temeiuri noi, introducerii metodelor moderne pentru ridicarea hărţilor. Din această epocă se evidenţiază o serie de cartografi care prin hărţile şi

atlasele realizate au contribuit la dezvoltarea acestei ştiinţe şi la cunoaşterea lumii.

Philipp Cluverius (1580 – 1623), savant german, a scris mai multe lucrări de geografie antică şi modernă.

În lucrarea *Introductio în universam geographiam tam veterani quam novam*[182]... ediţia din 1683, apărută sub îngrijirea lui Johannes Bunonis, găsim şi o hartă intitulată *Daciarum Moesiarumque Vetus descriptio*.

Autorul prezintă o Dacie care seamănă, în ceea ce priveşte hotarele, celei antice a lui Ptolemeu, cu un conţinut însă mult îmbogăţit pe baza informaţiilor mai noi.

Astfel, apar numirile: *Dacia Mediterranea quae Patzinacae Scytharum gens*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Alpestris*, *Gepidia* ş.a.

Harta pune în circulaţie identificări cartografice pe care istoricii şi geografii de mai târziu le vor folosi mult.

Guillaume Bleauw, matematician, geograf şi topográf, a publicat atlase şi a construit globuri terestre de o exactitate remarcabilă pentru acea epocă. De la el avem *Theatrum urbium* (1619) şi *Usage des globes et sphères célestes et terrestres* (1642), publicate la Amsterdam.

Între lucrările sale cele care înfăţişează spaţiul Dunării, alcătuite în primul pătrar al secolului al XVII-lea, sunt: *Walachia*, *Servia*, *Bulgaria* (385 X 510) cu text în limbile franceză, germană, olandeză şi latină2.

Fiul său J. Bleauw, care i-a fost colaborator, a terminat marele atlas început de tatăl său *Theatrum mundi*, tipărit în 14 volume la Amsterdam între 1663 şi 1667.

---

182 PHILIPPI CLUVERII, Introductio in universam geograpHiam tam veterem quam novam. Multis locis cmendata, mcmorabilibus locorum Mustrata ct Tabutis Gcographiris aucta studio . ..,1629, Arostelodaini, 1677; Amstelodami, 1683; Paris, 1697; cf. M. POPESCU-SPINENI, România in istoria cartografici ptnd la 1600, I, II, pp. 46—49.
* Vezi la BibL Academiei R.S.R. H 1537 C XLI 53; H 1538 CXLI 54; H 169 C IV 22; H 2065 D LXI 5.

Singur a publicat apoi mai multe lucrări, între care menţionăm *Atlas Maior, sive Cosmographia El am ana*?[183][184]. În tomul II, cartea a VI-a, se prezintă *Transsylvania*, *Valachia*, *Moldavia*.

Împreună cu tatăl său semnează hărţile Transilvaniei3, Ungariei4 şi Rusiei5, în care este cuprins bazinul Dunării de Jos şi litoralul Mării Negre.

Pierre Duval (1618 – 1683), născut în Franţa la Abbeville, este considerat întemeietorul direcţiei ştiinţifice în geografia franceză.

Dintre lucrările sale de seamă amintim, în primul rând, o lucrare de metodică intitulată: *Mic tratat pentru înţelegerea celor publicate deja9*, apoi un *A B C al lumii întregi, cu poziţiile geografice ale ţărilor şi mai multe observaţii pentru istoria modernă1*, din care se desprinde convingerea autorului că geografia trebuie să obişnuiască pe cititor cu coordonatele fiecărei ţări, fiecărei localităţi, pentru a fi cât mai exactă.

Într-o altă lucrare intitulată *Memorii geografice ale*

183« a Amstelodami, 1657; Amsterdam, 1667, 12 voi.

•• GUILLELMUS et IOANNES BLEAUW, Transilvania SibenbUrgen, Milliaria Germanica communia, Amsterdam!, (380 X 500), foaia colorată, vezi și la Bibi. Academiei R.S.R., H 3382 C CIX 70 ; H 588 D XIV 29.

•• GUILLAUME BLÆUW, Hungária Regnum (505 x 420), Bibi. Academiei R.S.R., H 823 D XVII 78.

•• IDEM, Tabula Russiae. Amsterdam (500 x 540). Bibi. Academiei R.S.R.. H 3373 C CIX 61.

•• PIERRE DUVAL. Abrégé iu monde. Paris, 1651, Bibi. Nat. H.V.G. 32. T IDEM, L'A B C de tout le monde avec les positions géographique des Pals .... 1651, Bibi. Nat Paris, G. 9384, G. 9392.

184 P. DUVAL d'AB BE VILLE, Mémoires géographiques de tous les Pays du monde, Paris, 1651, Bibi. Nat Paris, G. 9397; IDEM, Le monde ou la Géographie universelle .... Paris, 1670, 1676»

•• Mémoires ..., Preface de l’auteur ...

tuturor ţărilor lumii, cu mai multe observaţii istorice8, Duval arată *cât de importantă este geografia pentru cei ce se ocupă cu istoria şi cu politica* „ea fiind ochiul istoriei şi prima parte a studiului ei, ca şi istoria, ochiul politicii (...). Studiul tuturor autorilor este ca şi orb fără luminile geografiei...”

Cunoştinţele de istorie, cronologie şi genealogie sunt interesante, arată autorul, dar după cele de geografie care trebuie „să fie învăţată încă din copilărie”, după cum mai întâi a fost Pământul şi abia în urmă omul, noi trebuie să cunoaştem întâi locurile.

În lucrarea *Memorii geografice*... în capitolul referitor la Europa, când ajunge la descrierea Mării Negre, numită altă dată Pontul Euxin, arată că „numele de Neagră i-a venit de la furtunile sale şi de la pirateriile care se fac pe ea ÿi nu de la culoarea apelor sale, care sunt albe” (p. 253). În acelaşi volum, în capitolul intitulat *Despre ţările tributare turcilor şi aliate cu turcii*, menţionează printre ele, recunoscând unitatea neamului românesc, şi *Transilvania*, *Valahia şi Moldova*, ţări care *„au fost cunoscute altă dată sub numele de Dacia, Ele au principii lor deosebiţi, care depind de marele sultan... Fiecare are principele ei care se numeşte voievod, adică şef de trupe*” (p. 578).

În lucrarea intitulată *Le monde ou la Géographie universelle*... în volumul II, rezervat Europei, se află şi o serie de hărţi: *Ungaria* – paşalâcul de la Buda (p. 548), *Transilvania*, *Moldova*, *Muntenia*, *Blazoanele Transilvaniei*, *Moldovei* şi *Munteniei* (pp. 556 – 557). În ediţia din 1670 autorul descrie într-un singur capitol, împreună, Transilvania, Valahia şi Moldova (p. 601605): „Transilvania, condusă de un ban sau prinţ, care se intitula principe al regatului Transilvaniei, domn al unei părţi din Ungaria şi conte al secuilor, plătea turcilor un tribut de 50.000 de livre. Era bogată şi ungurii, când o posedau, o

numeau comoara lor”.

„Valahia care se întindea de-a lungul Dunării a fost numită Transalpina pentru a fi deosebită de Moldova. Ea era condusă tot de un prinţ numit Gospodar şi uneori voievod; îşi avea reşedinţa la Târgovişte şi plătea sultanului 120 mii livre anual. Moldova cea bogată în ceară şi miere, din care se scoteau în toţi anii mai mult de 200.000 de taleri doar pentru dijma prinţului (...), a avut un domn numit Ştefan, care a învins pe turci, pe tătarii mici şi pe poloni în diferite rânduri”.

Atunci când descrie blazoanele provinciilor noastre, aflăm că Transilvania avea ca semn distinctiv şapte munţi cu cetăţi pe ei, Valahia un leu stând pe două labe, o stea în stânga şi o semilună în dreapta, iar Moldova un cap de zimbru cu o stea deasupra capului[185186].

Blazonarea lui Duval corespunde realităţii, pentru Transilvania şi Valahia parţial, pentru Moldova integral. *Leul* este semnul Olteniei iar *şapte munţi* al Transilvaniei (= Siebenbürgen, deformat).

Nicolas Sanson (1627 – 1667) din Abbeville, socotit părintele geografiei şi cartografiei franceze, a fost geograful regelui Ludovic al XIII-lea şi consilier de stat.

A publicat numeroase hărţi, care au alcătuit voluminoase atlase11.

Preocupat de înaintarea trupelor turceşti spre Viena, el a publicat: *Estais de V Empire des Tures en Europe et pays cicomvoisins*; *entre les quels sont Hongrie*,

---

1851 6 PIERRE DUVAL, La géographie du temps par P, Du-Val ... Corrigée et augmentée sur les Manuscrites de l’auteur. Par le R.P. Placide Augustin Deschauffé, Paris, 1688, I —III, In 12, 612 p., BibL Nat. Paris. G. 9404 și 9405; IDEM. Geographia Universalis: The Present State of the World ... London, 1691 ; IDEM, Atlas universel .... Paris, 1835, BibL Sorbonne, H V a 6 fo.

1861 1 IDEM, Estais de l’Empire des Turqs .... Paris, 1655 (500 x 400), BibL Academiei R.S.R., H 177 C IV 30; IBIDEM, Paris. 1695 (650 x 460), Bibi. Academiei R.S.R., H 706 D XV 33.

Transilvanie, Valaquie, Moldavie, Petite Tartarie etc. *Suiets, ou tributaires des Turqs* (*1655*) *u*; *Le Cours du Danube depuis să source jusqu'à ses Embouchures*... (în care oraşele Oradea, Timişoara, Sighet şi Belgrad sunt prezentate cu semilună în vârful cetăţilor); *Cours du Danube, depuis Belgrade jusques au Pont Euxin, ou sont, d'un costê La Transilvanie, La Valaquie, La Moldavie, La Bassarabie*; *et de l'autre la Bulgarie, la Românie et partie de la Servie et de la Macedonie*[187]; *Le Royaume de Hongrie... les Principauté de Transilvanie, Moldavie et Valaquié4*.

Cornelius Danckerts a lucrat în întreprinderea cartografică Blaeuw. Cu fiii săi (familia gravorilor olandezi – sec. XVI-XVII) a înfiinţat la Amsterdam o nouă editură cartografică.

Aici a publicat Cornelius *Nava Transilvaniae Principatus Tabula navissima descriptio*™, în care ne înfăţişează unităţi administrative, numite comitate, „ţări" şi oraşe: *d'Albe Julie, Atland, Burceland, Walachia-Pleine de Hatzag, Villáé valahe, Moldavia – Ciceiu, Comit-Schepsi, Cych* etc.

Justus Danckerts, gravor olandez din Amsterdam (sec. XVII), a tipărit o hartă a Peninsulei Balcanice şi a bazinului Dunării în care figurează Transilvania, Valachia şi Moldavia18.

T. Danckerts (1660 – 1692) a alcătuit şi el o hartă a fluviului Dunărea cu toate regiunile mărginaşe şi una a

---

1871 8 IDEM, Cours du Danube, depuis Belgrade jusques au Pont Euxin, Paria 1665 (540 X 440); Bibi. Academiei R.S.R., H 167 C IV 20 ; IDEM, Le cours du Danube ..., Paris, 1693 (560 x 1190), Bibi. Academiei R.S.R., H 3569 D CXIII 4L

Imperiului otoman[188][189], în care sunt înfăţişate şi Ţările române.

Ioannes Ianssonius a dezvoltat la Amsterdam o industrie cartografică, în care se editează hărţile sale şi ale altor cartografi ai vremii.

Între hărţile publicate care au legătură cu spaţiul ponto-carpatic-danubian şi regiunile înconjurătoare menţionăm următoarele: *Turcicum imperium*18, *Transylvaniae Siebenbürgen*™, *Partis Hungáriáé inter Tibiscum et Nigrum Chrijsum*10.

În întreprinderea sa s-au tipărit atlase care la vremea respectivă au avut o mare preţuire: *Le Nouveau théâtre du Monde*11, *Le nouvel Atlas*11, *Navus Atlas*™, *Atlantis Majoris*? 1, *Atias contractus*, *Cinquiesme partie du Grand Atlas*™. În *Nouveau théâtre* (1649) sunt capitolele „Transsylvania” (p. QQQQQ) şi „Danubius” (p. B B B B B); din *Atlas contractus* (1766) menţionăm hărţile: *Nava et accurata Transylvaniae descriptio*; *Valachia Seruia*, *Bulgaria*, *România*; *Transylvaniae Siebenbürgen*.

Reiner şi Iosua Oltens, doi fraţi, amândoi cartografi, au dat numele une mari întreprinderi industriale cartografice de la Amsterdam, care a strâns în jurul său

---

188 EDITURA DANCKERTS, Regni Hungáriáé, Graeciae et Moreae ac Regionum, que ei quondam fűére christ iani ut Transilvaniae, Valachiae, Moldáviáé, Bessarabiae, Bosniac, Slavonian, Serviae, Bulgáriáé, Croatiac, Dalmatiae, MorlacHiae, Ragusanae R cpublic ae, Maximaeq. Partis Danubii Flu- minis, Amstelodami (580 x 500) ; vezi și la Bibi. Academiei R.S.R., H 392 D VII 33 ; Amstelodami (750 x 490; 1:4000000), Bibi. de stat Berlin O.S. 14310 și Bibi. Academiei R.S.R., H 366 D

189 Amsterdam. 1649-1650, în 5 voi., BibL „St. Geneviève” f. W 3.

13 Amstelodami, 1658, Bibi. de stat Berlin, B 338.

84 IOANNES IANSSONIUS, Atlantis Majoris sive Cosmographiae universalis, Amsterdam, 1667 (colorat cu mîna). Bibi. Teleki, Tg. Mureș.

* Amsterdam, 1650, BibL Nat. Paria, G 11.

numeroşi geografi. Au publicat *Attas Maior2**, în opt tomuri, la care au colaborat: G. De lâsle, Nicolaus Visscher, P. Sebnek, G. Valk, F. de Witt, Homannios Heredes, Iacobus Sandrart, Gerardus şi Leonardus Valk.

În tomul I este harta *Danubius* de Iacobus Sandrart şi *Principatus Valachiae, Moldaviae et Transilvaniae, divisus în singuläres Populos cum f intimis regionibus* de Gerardus et Leonardus Valk (harta 26, pp. 9192).

Reiner şi Iosua Ottens sunt autorii hărţilor: *Nevissima Tabula Regni Hungáriáé et Regionum quondam ei unitarum ut Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Seroiae, Romániáé, Bulgáriáé... Accedit pars magna Dominii Veneti Maris Adriatici et Regionum adiacentium21...; Exactissima Totius Danubii Fluvii Tabula et minores în cum influentes fluvii...28* şi *Théâtre de la guerre dans le B armal de Temeswar26*.

Nicolaus Visscher obţinând privilegiul din partea Belgiei, în anul 1640, publică *Exactissima Tabula qua tam Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usq. ad ejiis Ostia30*, regiune în care autorul desemnează ca *regiones adiacentes*: Transilvania, Valachia, Moldavia... El prezintă împărţirea administrativă pentru Transilvania şi neamurile care o locuiesc: *Valachi populi, moldavi populi; siculi populi, saxoni populi, hungari populi*. Interesante sunt toponimiile din Dobrogea şi bine înfăţişată este Valea Carasu de la Cernavodă, pe care o denumeşte *Lago de Gara su*. Moldova este numita însă *Principatus Valachiae propria e*, iar Muntenia *Principatus Moldaviae*. O atenţie deosebită o acordă pădurii din jurul oraşului „Bucharest" şi codrilor dintre „Bardalach – Falziu".

Visscher a mai publicat şi alte hărţi[190], în care sunt

190 REINERUM et IOSUAM OTTENS, Atlas Maior cum generalis omnium totius orbis regno- rum rerum... aulorum tabulis collectus et eleganți ordine dispositus ab Reinero Ottens. in VIII Tomos divisus, Amstelodami, 1678.

cuprinse Principatele române. Unele dintre ele sunt însoţite de un registru de localităţi în limbile olandeză, germană şi latină.

Gerardus Valk a publicat *Le Royaume de Hongrie et les Estais qui en ont été sujets et qui font présentement la parţi septentrionale de la Turquie en Europe* (1678). împreună cu Leonardus Valk semnează *Charta Principatus Valachiae, Moldaviae et Transylvaniae* (1678) [191][192].

Petrus Schenk, cartograf şi editor, publică la Amsterdam la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, o serie de hărţi înfăţişând diferite zone din Europa.

Nova et accurata Tabula sedis Belli în regno Hungáriáé3 (1717) cuprinde toate provinciile româneşti. În aceasta apar comitatele „Temesiensis, Csanadiensis, Aradensis, Bihariensis, Maramorisensis şi judeţele Mechedintzi, Syl Super.

Syl Inf., Romanatzi, Vultza, Olt, Artzes, Teleorman, Mustzel, Dembovitza, Sakuieni”.

Schenk a publicat în editura sa o hartă, alcătuită după observaţiile contelui Luigi Ferdinande Marsilli de către G. De lâsle84, şi alta desenată de un celebru inginer şi adăugită în timpul ultimei *Campagne* cu observaţiile

---

1918 7 Amstelodami ; foaie colorată, 880 X 490, Bibi. Academiei R.S.R., H 722, D XV 49 și H 3722 D CXVI 34.

192 Bibi. Academiei R.S.R., H 205 D V 9 și Bibi. de stat Berlin, Q 2211.

88 Bibi. Academiei, H 92 C III 4.

diferiţilor ingineri[193][194].

Hubert Jaillot a publicat *Atlas Nowueau* (1692) în care găsim şi hărţi privitoare la statele din sud-estul european, ca: *Le Royaume de Hongrie et les États qui ont été unis à sa Couronne™*; *Estais de l'Empire des Turqs en Europe*? *1*; *Principauté de Transilvanie divisée en cinq Nations, subdivisée en Quartiers et Corniez38*.

Nicolas de Fer (1646 – 1720) a fost unul dintre cei mai productivi cartografi francezi. A lucrat peste 600 de planşe frumos împodobite.

În vremea aceea, concurenţa comercială i-a adus învinuirea că a făcut multe greşeli de localizare şi inexactităţi.

Între lucrările ce privesc sud-estul european menţionăm *Principalul Transilvaniei...* ZB şi *Teatrul războiului pentru frontierele celor două imperii de la Viena până la Constantinopol...*[195].

Guillaume de PIsle s-a născut în anul 1675, dintr-o

1938 4 G. DE 1TSLE, Carte particulière de la Hongrie, de la Transilvanie, de la Croatie et de la Sclavonic. Dressée sur les Observations de Mr le comte Marsilli, Amsterdam.

84 PETRUS SCHENK, Théâtre de la Guerre ouvert en Hongrie et dans la Tartarie Crimée ... Dessiné au mois du Juillet 1737 par un célèbre Ingénieur et augmenté dans cette dernière Campagne des Observations de divers autres Ingénieurs.

84 Paris, 1690. Hartă colorată, 550 x 930, Bibi. Academiei R.S.R., H 720 D XV 47.

87 Paris, 1696. Hartă colorată, 500 x 610, Bibi. Academiei R.S.R., H 3454 C CXII 21 şi H 3453 C CXII 20.

88 Paris, 1696 şi Amsterdam, 600 x 480, Bibi. Academiei R.S.R., H 240 D V 44 ; H 354 D VI 85; H 235 D V 39.

194B ibi. Academiei R.S.R., H 691 C IV 40; H 587 D XIV 28.

195 IDEM, Le théâtre de la gturre sur les frontières de deux empires depuis Vienne jusqu'à Constantinopol ..., Paris, 1705; Paris, 1717; Paris, 1737; Bibi. Academiei R.S.R., H 373 D VII 14; H 730 D XV 57 ; H 3728 D CXVI 40.

familie de intelectuali din Lorena. Tatăl său Claude, mutat la Paris, s-a ocupat cu geografia şi istoria. Fiul şi-a manifestat de timpuriu înclinarea spre cartografie, ajungând în 1702 membru al Academiei de Ştiinţe din Paris.

Guillaume De lâsle este recunoscut ca o mare personalitate ştiinţifică a vremii, dovada acestui fapt fiind şi corespondenţa pe care o poartă cu învăţaţii timpului. Este vizitat la Paris de Petru cel Mare care este surprins de informaţiile pe care le găseşte la el asupra ţării sale, mult mai complete decât la el acasă. În numeroasele sale lucrări De lâsle pune – pentru întâia oară – fiecare punct la locul lui pe harta lumii după principiile geografiei matematice, iar ţinuturile desenate pe hărţi se apropie de forma lor reală.

În anul 1700, el publică *Atlas ou recueil de Cartes Géographiques des meilleurs autheurs* (5 vol.), în care a publicat şi lucrarea sa *Nova et accurata regni Hungáriáé Tabula, ad usum serenissimi Burgundiáé ducts*. Aceasta a fost completată şi retipărită sub titlurile: *Le Royaume de Hongrie et de pays qui en dépendoient autrefois. Dressée sur un grand nombre de mémoires et Cartes manuscrites ou imprimées. Rectifié par les observations du C. Marsili et quelques autres*. Faţă de prima ediţie, aceasta este completată cu 36 de comitate în Transilvania, cu judeţele din Oltenia şi Muntenia, cu coordonate geografice şi căi de comunicaţie.

MĂRTURII CU CARACTER GEOGIIAFICO-ETXOGRAFIC DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

Martin Opitz (1597 – 1639), părintele literaturii moderne germane, a fost un an (1622 – 1623) profesor de literatură clasică la Şcoala superioară de la Alba Iulia. În scurtul timp cât a stat în Transilvania a avut ocazia să cunoască mai îndeaproape pe românii transilvăneni dedicându-le un poem în limba germană, dar purtând titlul

românesc de *Zlatna* (533 de rânduri) ... Încântat de trecutul glorios al românilor, Martin Opitz se ocupă, în prima parte a poemului, de evoluţia istorică a oraşului, de limba şi obiceiurile românilor. Acest poem este publicat ca anexă la lucrarea sa *Teutsche Poemala und Aristarchus wieder die Verachtung T eul scher Sprache*... în susţinerea romanităţii românilor el arată că românii sunt în aceste locuri din vremea romană şi că „nu au putut fi extirpaţi, cu toate că barbarii au pustiit aceste locuri", iar limba românilor este cea mai aproape de latină „despre care lucru se poate mira oricine, căci nici Italia, nici Spania, nici Galia n-au păstrat atâta asemănare cu străbuna lor cât a păstrat aceasta de la romani, atât de mult se înrudesc latina cu româna – *Walachisch und Latein* (vers. 105 – 114) a. Şi în continuare „în căsuţele de ţărani, care n-au părăsit cu totul nici vechiul trai, nici firea obiceiurilor vechi, stă ascuns mult sânge nobil".

La Opitz găsim o frumoasă descriere a horei, iar despre portul popular feminin el scrie „fetele, care încă şi acum se poartă mai degrabă după chipul roman, simple într-adevăr, dar sunt inteligente, se gândesc mult şi vorbesc puţin" 8. Autorul menţionat a mai scris şi o lucrare intitulată *Dacia Antiqua* care însă s-a pierdut, fiind arsă în anul 1639 odată cu moartea scriitorului german (de ciumă) când s-au distrus toate lucrurile sale.

David Frölich (1595 – 1684), născut în localitatea Kezmark, la poalele masivului Tatra, este unul dintre cei mai de seamă geografi din prima jumătate a secolului al XVII-lea. A călătorit prin multe ţări europene, iar în anul 1630 îl găsim în Transilvania, ca invitat al unui prieten, profesor la Colegiul de la Alba Iulia. A scris o lucrare de geografie universală în care, sistematic în tratare, el se ocupă de raportul existent între aşezarea geografică şi climă, abordează probleme de geografia economică şi fizică, schiţează topografia regiunilor, urmăreşte aspectele

etnografice ale ţărilor[196] vizitate.

În lucrarea respectivă, intitulată *Medulla Geographiae practicae* se află un capitol despre Transilvania (pp. 363 – 378), în care autorul introduce elemente noi, în special pe tărâmul geografiei fizice: „Această ţară a fost numită Transilvania, după mulţimea pădurilor, deoarece nu se poate intra şi ieşi din ea decât prin păduri. Astfel şi ungurii o numesc *Erdély*, adică loc păduros, iar germanii *Siebenbürgen*, după cele şapte oraşe întărite sau cetăţi principale ale lor, căci

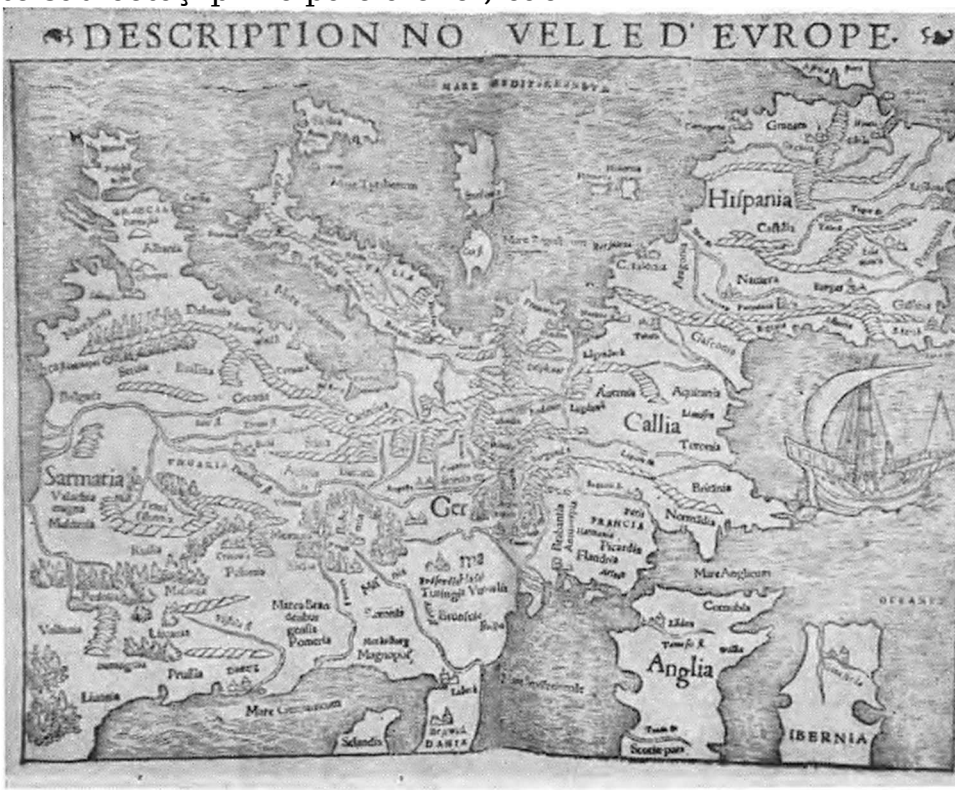

196 MARTIN OPITII, Teutsche Poemata ..., Strassburg, Anno 1624. Anexa „Zlatna, odei Von ruhe dess Gemüthes. Cf. K.K. KLEIN, Beziehungen Martin Opitzens zum Rumâncntum, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 50 (1927), 7—8, p. 96.

Sebastián Münster, *Cosmographiae universalis* Lib. VI… Basileac. 1550 (Bibi. Nat. Paris).

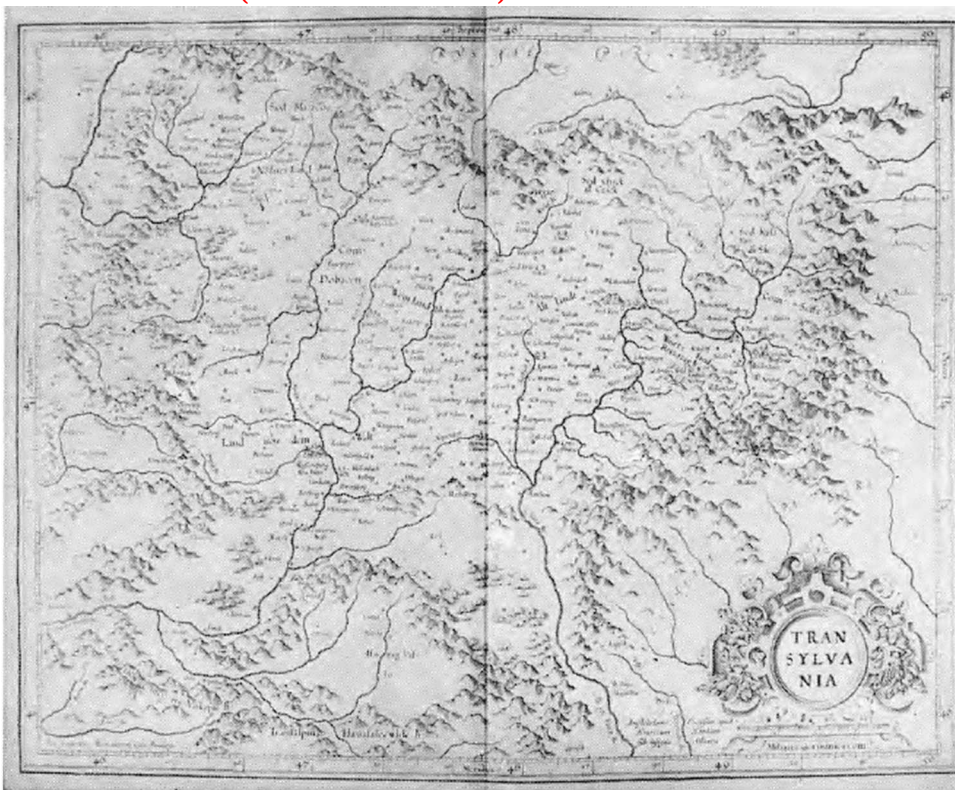

Gerurd Mercator, Transylvania, *Atlas Minor*, 1607.

Gerard Merealor, *Walachia, Servie, Bulgaria et Romawa. Atlas Minor*... 1607; (Bibi. Nat. Paris 3101). Autorul deţine informaţii geografice relativ exacte, dar este mai puţin informat din punct de vedere al realităţilor istorice (Dobrogea care era inclusă în Imperiul Otoman figurează în hartă sub denumirea de Bulgaria).

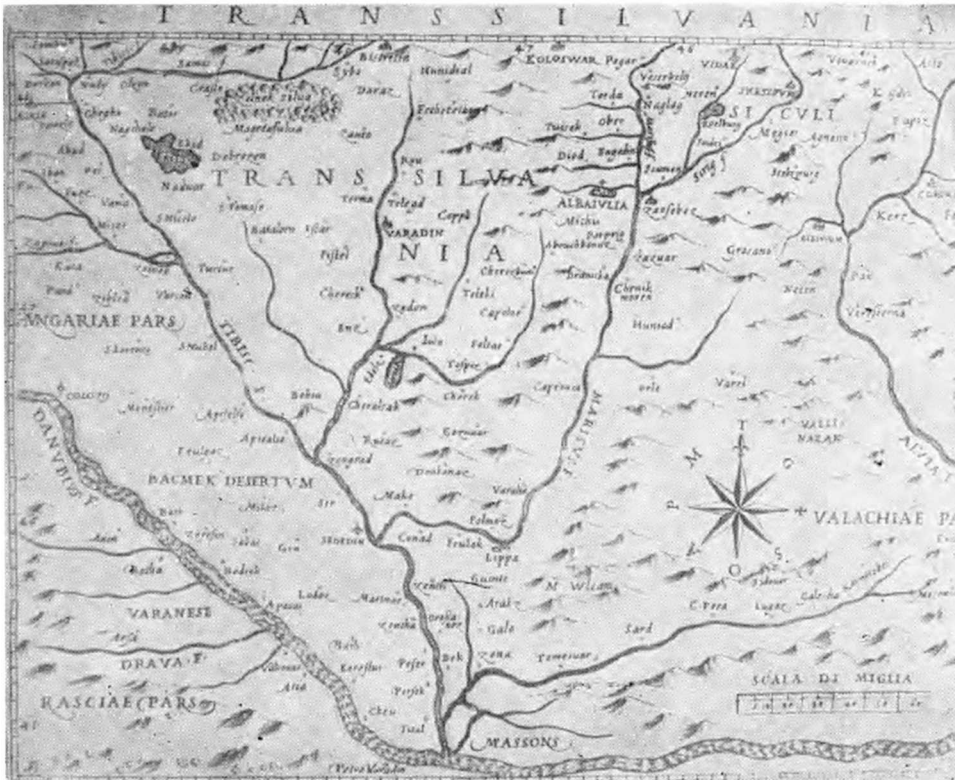

Abmhnni Ortelius, *Transilvania* (Britisch Museum P. 22954).

Abmhum Ortelius, *Addttawentum IV* Antverpiae 1590 (Bibi. Univ. Amsterdam).

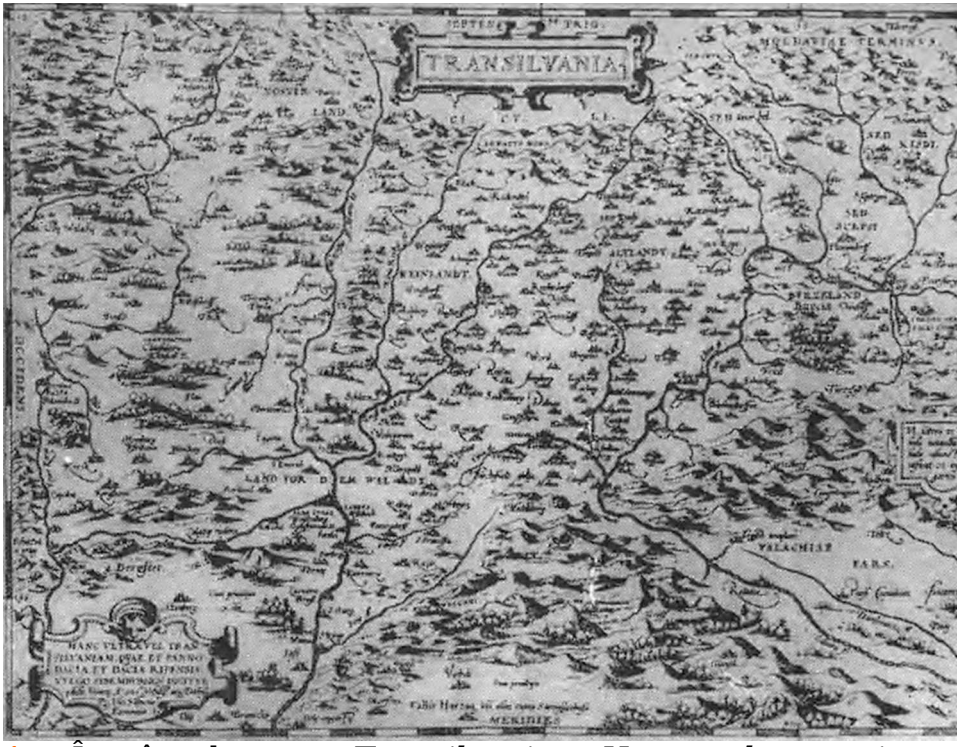

1. În în butus, *Transilvania. Hanc ultra vei Transilvaniam*, quae *et Pannodacia et Dacia Ripensis. Vulgo Stbtmburgen dicilur*, edidit Viennae Å 1566. În A. Orlelltut – *Theatnon orbis terrarum*, Antverpiae 1570, f. 43 ab.

Philipp Cluverius, *Daciarum Moesiarumqaae Vetus Descriptio*. În *Introductio în universam geographiam tam veterem. quam novam... et Tabulis Geographiris aucta el opera Iohannis Bunonis*. Amstelocdami, 1633 (Bibi. Centrală de Stat, Bucureşti).

Justus Danckerts, *Regni Hungáriáé, Graeciae et Moreact…*). *Transy Zuaniae, Walachiae, Moldaviae, Bessarabiae, Bosnia*» *Sclavoniae, Serviae, Bulgáriáé, Croaţiae* (…). *Danubii /luminiş* (hartă pusă la dispoziţia redacţiei de au. Mircea Tr. Biju)

Burg în limba germană înseamnă cetate sau întăritură" 5. Amintind despre caracterul muntos al acestei regiuni, el spune că cele mai multe piscuri în Transilvania se află în Munţii Făgăraş (*ad castrum Fogaras dictum*) enunţând, totodată, şi numele a opt trecători. Descrie oraşele Transilvaniei, portul popular, bogăţia regiunii şi ocupaţiile locuitorilor, arătând printre altele, că românii şi saşii exploatează minele de aur şi argint de la Abrudbania (Abrud) şi Keresbania (Baia de Criş) şi că românii şi ungurii trăiesc în câmpia Haţeg pe care o lucrează.

Sarmizegetusa, locul ruinelor vechi, este răscolit de localnici care găsesc pietre preţioase, monede şi alte antichităţi de mare valoare. Vorbind despre români mai spune că aceştia folosesc limba italică coruptă şi sunt urmaşii colonrlor romani, readucând în discuţie pe enigmaticul Flaccus în lucrarea *Der Uralte Deutsch Ungarische*... (1641), ceea ce dovedeşte că eruditul savant a adoptat şi unele teorii tradiţionaliste".

* * *

De la ultimii umanişti saşi, mijlocul secolului al XVI-lea, (vezi pp. 122 – 127) care s-au pronunţat asupra originii românilor, urmează o perioadă de aproape un secol în care nu mai apar mărturii săseşti asupra românilor datorită condiţiilor politice şi sociale cu care s-a confruntat Transilvania în această perioadă. Spre mijlocul secolului al XVII-lea reînvie în grupul unor eruditi saşi aşa-zisa „teorie geto-dacă-gotică a originii saşilor", criticată vehement în Germania, prin care se elimină factorul dac ca participant la geneza poporului român, „susţinându-se orişinea pur romană a poporului român şi, implicit, continuitatea romanilor pe teritoriul fostei provincii a Daciei, corespunzătoare ansamblului celor trei ţări române" 6. Sasul V. Franck von Franckenstein în lucrarea *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae în Transylvania* (Sibiu, 1696) combate această teorie demonstrând convingător că neamul său imigrase în Tansilvania venind din Germania în secolul al XII-lea. Dintre saşii care şi-au însuşit „teoria descendenţei dace a saşilor" utilizând ca bibliografie numai autori străini, (primul a fost David Hermann), dar *în operele cărora găsim o serie de elemente interesante pentru poporul român* sunt: Kelpius, Toppéi ti nu-s, Tröster.

Martin Kelpius, sas din Transilvania (Hoghilag), într-o lucrare despre germanii din Transilvania, după ce vorbeşte de originea dacă a saşilor scrie că numele

românilor de la romani se trage, pentru că ei sunt romani, folosesc limba latină coruptă şi au obiceiurile romanilor7.

Laurentius Toppeltinus (Toppéit) (1641 – 1670) erudit sas din Mediaş, în lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum*... * cu conţinut istoric şi etnografice, după ce susţine şi el, desigur neargumentat, originea dacă a saşilor, prezintă în capitolele următoare originea pur romană a românilor, eliminând aportul dac, a coloniştilor romani aduşi de împăratul Traian după cucerirea Daciei, precum şi faptul că etnonimul *valachus* provine de la cuvântul *Valii* prin care germanii îi numesc pe italieni; * pentru ca în continuare să menţioneze că *Valachos a Duce*[197]

Flacco nominates quidam asservant, praeeunte Aenea Sylvio, ac post ipsum aliis non paucis aàstipulantibus. Dar în lucrarea lui Toppeltinus interesant este capitolul IX, consacrat limbii români*lor de lingua Valachorum et Literis*, cea mai grăitoare dovadă a romanităţii valahilor, care însă, arată el, deşi vorbesc o limbă romană folosesc numai alfabetul chirilic pe care l-au avut de la *Gabriele Nunc vir o egregio, qui Constantinum Voyvodam Anno 1658 în suo exilio pro scriba cornitabatur*™ şi l-a reprodus la sfârşitul cărţii. De asemenea Toppeltinus spune că, în limba saşilor, românii sunt numiţi Blahi *„d'Blach – nostra lingua Dacica"*. În capitolul de *Habitu valachorum* în *Transsylvania*, tânărul medieşan descrie datinile şi obiceiurile românilor şi face o asemănare între îmbrăcămintea românilor şi veşmintele romanilor – descriere pe care o găsim în opera lui Miron Costin *De neamul moldovenilor*, care a tradus parţial lucrarea lui Toppeltinus11.

---

197 LAURENTIUS TOPPELTINUS, Origines et occasus Transsylvanorum, Lugduni, 1667 ; ed. a H-a, 1762.
••Despre conținutul operei lui Töppelt și modul emu a foit utilizat de cronicarii noștri vezi și A. SACERDOȚEANU, op. cit., pp. 55-57.

Iohann Tröster, sas din Transilvania, mort în 1670, a trăit în Sibiu. El a scris *Vechea şi noua Dacie*...[198199], o lucrare importantă, în patru cărţi, însoţită de o hartă a Transilvaniei făcută în 1666, două tabele de nume în litere tunice şi chirilice, două portrete: un român şi o româncă, precum şi stampele multor oraşe din Transilvania. Pentru partea cartografică şi stampe a colaborat cu H. Iacob Schollenberger[200].

În cartea a patra el vorbeşte despre populaţia Moldovei care este una şi aceeaşi cu cea din Ţara Românească, care „sind Wallachen, der Römischen Colonien Übrige, nennen sich Romunos" sunt romani şi se numesc romuni.

„De unde şi-a căpătat acest popor numele de astăzi este greu să afle cineva. Papa Piu II şi după el aproape toţi scriitorii sunt de părere că aceşti oameni şi aceste ţări îşi au numele de *Flacci* şi de aici cu timpul *Vlachi sau Valachi, pe nemţeşte Wallachen, de la ducele roman Pomponiu Flace*".

Combătând cu argumente istorice diferitele etimologii ale denumirii românilor el arată „că această deducere este falsă şi fără valoare (...). Mai întâi nu se poate arăta cu niciun scriitor demn de crezământ că Tiberius ar fi stăpânit Dacia Metorea, unde sunt situate cele două Ţări române... A doua oară, Elace n-a intrat nici când în Dacia Metorea". Cea mai decisivă reprobare însă

1981 4 Vezi A. VERRES, Bibliografia româno-ungară ... I, pag. 107, nota 1.

1991 1 Das Alt- und Neu Deutsche Dacia. Das ist Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen darinnen dessen AUer und Jetziger Einwohner Wahres Herkommen, Religion, Sprachen, Scrifften .... von JOHANNE TRÖSTER, Cibinio-Transylv., S S Th. et Philosoph. Medicae Studioso, Nürnberg, 1666, inv. 124, 8 f + 480 4- Register + 1 hartă + 12 stampe.

200i » Transylvania, 1666, H. IACOB SCHOLLENBERGER sculp. (190 X 275).

vine de acolo că românii pe timpul lui Diocleţian încă nu existau ca popor valah deosebit. Tröster insistând mult asupra originii romane a românilor se opreşte asupra latinităţii limbii române, analizează îndeletnicirile, obiceiurile, îmbrăcămintea, dansurile, moravurile ş.a; „dacă voiesc să salute o persoană îşi apleacă capul, după datina romanilor, strâng mâna cu reverenţă, ducând-o la gură, poartă cămăşi şi o haină făcută din panură, pe care o agaţă cu laţ în grumaz, aşa ca să acopere partea stângă a trupului, aşa cum descrie Cezar că se îmbrăcau romanii. Femeile continuă ocupaţiile moştenite: torc, ţes, fac veşminte. Fetele poartă două cingătoare, încărcate de mulţi ciucuri, precum erau cingătoarele la romani. Oamenii, plăcerea cea mai mare şi-o află în oi, cu care ei se duc vara în munţii răcoroşi, ca şi *Afri armentării*[201][202], cu toată averea şi bunul lor şi, aici, culcaţi pe iarbă ca nişte adevăraţi Tityri pot privi cum caprele cu nasul lătăreţ şi mieii graşi se agaţă pe piscurile ascuţite; apoi cântă din fluierul lung cam de un cot şi jumătate un cântec[203][204]…

Grija de a avea pe lângă drumuri fântâni frumoase, prevăzute cu pietre late sau grăderi (ghizduri) de lemn, cu cumpănă, cu ciutură, aşa cum erau fântânile cristaline blânduziene descrise de Horaţiu – este încă o dovadă a originii lor. Limba „sigilează timbrul latinităţii”, ei „romanii, atât de separaţi de Roma, între limbi străine, ce s-au schimbat aşa de mult de oarde de popoare, care din

---

201 Afri amentarii = „păstori africani" (VIRGILIUS, Georgica, lib. III 344) și Tityrus «=

202n umele unui păstor (IDEM, Bucolica) în care Virgilius în parte se descrie pe sine. Tröster răsfringe cu simpatie asupra românilor plăcutele imagini ale marelui poet latin.

2031 8 Op. cit., pp. 322-323.

11 Cf. SILVESTRU MOLDOVAN, Din literatura geografică a Transilvaniei „Bul. Soc. Geogr. rom"., V, semestrul II (partea I și II), 1884, București, 1885, pp. 75—100.

204 Wittenberg, 1690.

timpul acela au cutreierat Dacia, şi-au păstrat până în ziua de azi limba lor veche sau latină aşa că nici Italia, nici Galia, nici Spania nu se apropie atât de mult de limba romană ca limba acestor români, aşa cum au învăţat de la strămoşi" 16.

*

* * *

Ioannes Franciscus este autorul unui studiu asupra Transilvaniei: *Q.D.B.V. Memorabilia aliquot Transylvaniae*11. El afirmă că valahii se numesc „rumuni" şi că „Dacia acum e Transilvania, Moldova şi Valahia – Transalpina".

Georg Krecitwilz, probabil originar din Transilvania, este autorul a două lucrări: *Totius Regni Hungáriáé superioris et inferioris accurata Descriptio*, ce s-a tipărit la Frankfurt am Main în 1685[205] şi *Totius principatus Transylvaniae accurata Descriptio*, tipărită la Nürnberg şi Frankfurt în anul 1688[206].

Autorul se numeşte pe foaia de titlu a lucrărilor „Transilvănean" şi cu toată originea lui discutabilă, dovedeşte multe cunoştinţe despre Transilvania „cartea sa fiind cea mai amănunţită pe vremea ei". Kreckwitz a afirmat de la primul volum romanitatea valahilor „românii se folosesc de limba şi veşmântul romanilor"; dar în a doua lucrare ce cuprinde *Descrierea Principatului Transilvaniei* o dezvoltă mai mult afirmând romanitatea românilor pe baza limbii „*Dieser Nation, nemlich die Walachen, dass sie ihren Anfang von der Italis genommen, weiset ihre Sprach aus*: *Massen sie sich der Römischen Sprach wiiwol solche sehr corrupt ist, gebrauchen, und Kommt mit der Spanischen, Prantzösisehen und Italiänischen sehr nahe überein, also dass man dieselbige mit geringer Mühe gegen einander verstehen Kann*". Afirmă că numele de

205 In 8°, 1074 p. -1- Register.

2061 8 In 12°, 387 p. 4- Register.

Valah vine de la Flaccus şi arată că în Transilvania sunt numiţi de saşi Blooch *„Walachen werden în Siebenbuergen Blooch geheissen”*. În aceeaşi lucrare descrie unităţile geografice, bogăţiile naturale, localităţile din Transilvania în ordine alfabetică. Dă stampe cu oraşele mai însemnate şi însoţeşte lucrarea cu harta *Transilvania Siebenbürgen*.

Hrâsant Notara, originar din Grecia, a venit în Ţara Românească adus de Constantin Brâncoveanu ca profesor pentru fiii săi. Şi-a făcut studiile la Padova şi Paris.

Notara este autorul lucrării *Introducere în cele geografice şi sferice*[207], cerută de Scarlat Mavrocordat, fiul domnitorului Nicolae Alexandru Mavrocordat, pe care o publică la Paris în anul 1716.

Prelucrând harta lui Constantin Cantacuzino stolnicul, Notara alcătuieşte *Mapa geografică a Principatului Valakiei*[208], şase planşe frumos şi bogat

---

207 8 0 HRISANT NOTARA, Isagoge ts tâ geograf hikà kai sfkairikà, En Parisios, 1716.

208 Tn colțul din dreapta se găsește titlul : Augvstissimo invectissimoque Romanorum Imperatori Iosepho £ Mappam hanc geographicam Principatus Valachiae in XVII themata divisas, ab exemplari graeco quod, juxta accuratissimam descriptionem Sapientiss-i, Virx Constantini Cantacuzeni et Excel- lentiss-i Medici ac Philosophi Ioannis Comneni, novxssimi edidit, ac Celsissimo Principi Valachiae D-no Ioanni Constantino Bassarabae Woewondae dedicavit Chrysanthus Presbyter. Apostolici ac Sanctis- simi Hierosolymarum Patriarchalis Throni Archimandrita ...

Tn colțul din stînga, în medalion, portretul lui Brîncoveanu și data: Anno 1717.

” ANTON-MARIA DEL CHIARO FIORENTINO. Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia con la descrixione del paese, natura, costumi. riti e religions degli abitanti. Annessani la tavola topografica di quella provincia .Veneția, 1718. Nuova edizione per cura di N. IORGA tn „Studii și documente”, XXIX, București, 1914; Revoluțiile Valahiei, in românește de S. Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, 1929. Traducerea este infidelă originalului; vezi și C BOROIANA, Anton-Maria del Chiaro. în „Studia bibliologica”, III. 1969, pp. 115—132.

ornate, în perspectivă apar munţii înzăpeziţi şi sunt înfăţişate aşezările omeneşti: sate, oraşe, mănăstiri, schituri. Hrisant Notara este acela care determină în anul 1716 coordonatele geografice ale oraşelor Târgovişte şi Bucureşti.

Anton-Maria doi Chiaro Fiorentino (mijlocul sec. XVII – după 1718) a trăit în Ţara Românească între anii 1709 şi 1716, fiind în acest răstimp secretar al domnitorilor Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino şi Nicolae Mavrocordat.

„Prin el – după cum afirmă N. Iorga – Italia ne-a făcut unul dintre cele mai preţioase daruri în domeniul cunoaşterii trecutului nostru prin lucrarea *Revoluţiile Valakiei*™, Opera sa are pentru Ţara Românească aceeaşi însemnătate pe care o are pentru Moldova lucrarea domnescului autor Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*".

Del Chiaro a fost prieten cu Constantin Cantacuzino stolnicul, a învăţat româneşte şi a întreprins multe călătorii prin ţară. S-a ataşat mult de poporul nostru, interesându-l toate aspectele vieţii de la noi, de la ceremoniile Curţii, de la petrecerile ei simple… până la căsuţa ţăranului.

În primul capitol el spune: „Voi sprijini descrierea mea pe conştiinţă, ţinând seamă şi de ceea ce am văzut şi de ceea ce mi-au încredinţat persoane care au luat parte la evenimentele ţării. Pentru o mai bună înţelegere, îmi voi permite unele însemnări asupra alcătuirii ţării, asupra obiceiurilor, riturilor şi religiei locuitorilor, asupra felului ocârmuirii politice şi dependenţei ei de Poarta Otomană".

Preocupările de geografie ale lui Del Chiaro ne obligă să spunem dintru început că el porneşte de la o cugetare geografică bine stabilită. Îşi prezintă materialul după un plan, care îi dă dreptul să fie situat între precursorii geografiei moderne. Nu lipsesc explicaţiile judicioase,

obiective şi exacte. Pe deasupra dovedeşte şi o informare generală uimitoare.

Capitolul întâi intitulat „Alcătuirea, situaţiunea şi produsele provinciei” cuprinde, de fapt, cea mai de seamă parte a geografiei sale.

Pe toată întinderea ei de pământ, arată autorul, Valahia este „o parte din vechea Dacie, în care se cuprindeau provinciile, denumite de geografii de azi Transilvania, Valahia şi Moldova”.

În ceea ce priveşte numele acestei provincii, el redă pe scurt, cu conştiinciozitate, părerile altor autori şi anume după Piccolomini, Elachia s-ar numi de la căpitanul de oşti Flacco – de unde Valahia, iar după Bonfini, Valahia îşi trage numele de la expresia grecească árcó tou pâXXctv xal Tije áxí So; ceea ce înseamnă arta de a trage cu săgeata, în care aceşti locuitori erau foarte dibaci; în fine, s-ar putea ca numele să-i fi rămas de la una dintre fiicele lui Diocletian – Valachia – dată de soţie principelui de aici. Mai târziu, turcii i-au zis Kara Vlahia, care înseamnă Vlahia neagră, precum Moldovei i s-a spus Bogdania, adică în limba slavă dăruită de Dumnezeu, din cauza fertilităţii pământului. Partea valoroasă a lucrării o reprezintă observaţiile sale directe. Astfel, aflăm că provincia Valahiei era împărţită în 17 judeţe, adică judecătorii sau vicariate ori prefecturi, şi anume: Olt, Râmnic, Buzău, Argeş, Teleorman, Vlaşca, Ilfov, Ialomiţa, Săcuieni, Prahova, Dâmboviţa, Muscel, Jiul Superior, Jiul inferior, Vâlcea, Mehedinţi şi Romanaţi. În nord, Valahia se întinde până la 46 grade latitudine, iar în sud spre Dunăre, până la 45 grade şi jumătate[209].

Ea se mărgineşte cu provinciile româneşti Transilvania, Moldova şi cu Dunărea care o înconjură şi o separă de Serbia şi de Bulgaria „ceea ce se poate uşor vedea pe harta geografică anexată la începutul acestei

209” Astăzi: 43°50' în sud și 45°50' în nord.

cărţi”.

Într-adevăr, Del Chiaro, sub numele de *Indice Topografico del Principala di Valachia*, publică harta Stolnicului Cantacuzino, deja apreciată în lumea cercetătorilor. El însuşi afirmă că „spre uşurarea cititorului” o anexează „cu atât mai mult, cu cât după cercetarea celor mai buni cunoscători, ea nu putea fi mai exactă şi mai fidelă: 700 mile italiene înconjură acest pământ care e tot ce poate fi mai fertil şi mai desfătător. De la Dunăre până la Bucureşti – care se afla în mijlocul Valahiei – şi de la Bucureşti – până la Târgovişte –, care se află la o depărtare de 14 ore de drum – nu se vede decât o vastă şi delicioasă câmpie, în care nu se găseşte nici cea mai mică piatră”.

„Peste tot”, spune el, „se văd multe şi foarte frumoase păduri, mai ales de stejaruri, aşezate cu atâta simetrie şi păstrate atât de curate... sunt păşuni, unde din Transilvania se trimit la păşunat turme de cai, de porci, de oi (...). De ad, se îndestulează Veneţia cu ceară, vite, de ad se fac depozitele sultanului cu unt şi miere”.

Ne mai informează că vinurile albe şi roşii au un gust delicat şi sunt sănătoase pentru stomac. Caii îl uimiseră prin iuţimea şi ţinuta lor, pentru care erau cântaţi nu numai de ofiţerii din Transilvania, ci şi de negustorii din Polonia.

În păduri consemnează abundenţa de mistreţi, capre sălbatice, cerbi, căprioare, lupi, urşi, vulpi etc., precum şi mulţimea păsărilor sălbatice.

Interesante observaţii face nu în ceea ce priveşte romanitatea românilor, deoarece rezumă opiniile altor autori (Piccolomini, Bonfini ş.a.), d atunci când vorbeşte de limba şi ţara lor, precum şi despre firea lor: „Valahii nu sunt lipsiţi de curaj şi de vrednide ca să ţie piept oricărei naţiuni războinice, dar asupririle şi dările necontenite ce plătesc de câteva ori pe an, într-atât i-a deprimat, că din

vechea faimă romană, nu le-a mai rămas decât numele”.

Remarcă priceperea unor muncitori de la fabrica de sticlă (*fornaci de vetri*), care dădeau un produs mai bun decât cel din Polonia. Laudă tiparniţele şi elegantele produse tipografice ale mitropolitului Antim. „Valahii sunt foarte meşteri în orice meserie, sunt sprinteni la călărie, ageri la mânuirea sabiei şi arcaşi dibad... Cât priveşte meseriile manuale d reuşesc admirabil (...), Ei îşi zic romuni, patriei lor adică Valahiei, *Tzara Kumaneàsed*, iar limbii, limba românească, şi cu drept cuvânt, căci dacă e vreo îndoială că valahii sunt urmaşii coloniştilor romani, limba lor înlătură acea îndoială şi convinge c-valaha nu este alta decât o directă şi curată derivaţie din idiomul latin”.

Del Chiaro descrie cu amănunte capitala ţării, Bucureşti, oraşul cel mai frecventat, situat într-un loc foarte jos şi foarte mocirlos, care ar fi impracticabil din cauza noroiului, dacă de o parte şi de alta a străzilor sale principale nu s-ar fi pus scânduri groase de stejar, în formă de pod.

Casele, răspândite printre grădini mari, erau înconjurate cu garduri din bârne de stejar înalte, numai curtea principelui Brâncoveanu era înconjurată cu zid.

„Oraşul e aproape rotund, având o circonferinţă destul de mare: numărul locuitorilor însă – care nu trece de 50.000 – nu corespunde întinderii locului – căci casele sunt rare şi izolate unele de altele cu câte o curte, bucătărie, grajd şi deosebit grădină, cu arbori fructiferi, ceea ce dă un aspect plăcut şi vioi. Nu are cişmele, ci numai câteva fântâni cu apă rea, numai Dâmboviţa «care udă Bucureştiul prin două ramificaţii, conţine apă uşoară şi sănătoasă»”. Despre Dâmboviţa spune că îşi are izvoarele în munţii Rucărului şi conţine păstrăvi foarte gustoşi în apele sale cristaline.

Menţionează multe râuri bogate în peşte şi

pomeneşte de nenumărate iazuri, aflate pe moşiile boierilor, de morunul din Dunăre cu icrele foarte mult gustate, care se mănâncă proaspete, preparate cu untdelemn, piper şi zeamă de lămâie.

Cunoaşte multe denumiri de munţi: Buceciul (Bucegi) „foarte renumit în popor şi de unde izvorăşte râul Prahova”; muntele Bobul, de unde izvorăşte Ialomiţa; Lăuta (Leaota), Pietroasa şi Craiul, munţii Buzău şi Istriţa.

Despre bogăţiile subsolului afirmă că sare se găseşte în cantităţi enorme şi se exportă în ţările de peste Dunăre, că minele de aur şi argint zac în adâncimile pământului, în mari cantităţi, ascunse de ochii lăcomiei turceşti ca şi minele de aramă; cele de fier se văd pe drumul ce duce de la Brădiceni la Târgovişte.

REPREZENTANŢI DE SEAMĂ AI CULTURII ŞI ŞTIINŢEI ROMÂNEŞTI

(*secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*)

Dacă pe plan european veacul al XVII-lea nu marchează un progres substanţial în cunoaşterea Ţărilor române, întâlnindu-se în lucrările cu caracter universal cunoştinţe generale şi cu totul excepţional unele detalii mai ample şi originale, gândirea autohtonă românească, alături de a învăţaţilor saşi transilvăneni, va face cunoscută lumii externe teritoriul românesc asigurând astfel dezvoltarea şi continuitatea cunoaşterii.

Impunerea limbii naţionale ca limbă a culturii scrise se exprimă într-un mare număr de scrieri care imprimă dezvoltării conştiinţei de neam o intensitate şi o calitate specifică.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, pe lângă tipăriturile slavone, apar şi cărţi în limba română, cu un conţinut religios la început, ele adresându-se „către toată seminţia românească de pretutindeni ce se află într-această limbă”[210].

---

210 VARLAAM, Carte românească, ăe învățătură (Cazania); cf. G.

Grigore Ureche (cca. 1590 – 1647) este primul cărturar de seamă al umanismului român, cu o educaţie modernă şi cultură aleasă, care iubind cartea şi având îndemânarea de a scrie, a pus bazele istoriografiei naţionale2.

Studiile şi le-a făcut la o şcoală din Liov, unde a avut prilejul să studieze limba polonă, istoria, geografia, limba latină şi limba greacă. Întors în Moldova, el va ocupa funcţiile de mare spătar şi apoi de mare vornic sub domnia lui Vasile Lupu. Preocupat de a înfăţişa istoria Moldovei, Grigore Ureche ne-a lăsat cea mai veche scriere în limba română *Letopiseţul Ţarii Moldovei*, lucrare în care sunt prezentate, în mod cronologic, evenimentele mai importante de la întemeiere până la Aron Tiranul (între anii 1359 şi 1594) s. Modelul scrierii este cel din cronicile şi cosmografiile vremii. Izvoarele folosite sunt interne, dar şi lucrări străine în limba polonă sau latină, privitoare la regiuni mai întinse sau învecinate nouă.

Grigore Ureche, creatorul istoriografiei româneşti, este acela care întăreşte pe baza documentaţiei multiple (ceea ce a citit în timpul studiilor sale) concepţia nouă, în formare atunci, a „unităţii de origine, de neam şi de limbă a locuitorilor Ţării Româneşti, Moldovei şi Transilvaniei” 4. El se preocupă de începuturile propriului său neam, de originea numelui Moldova sau Vlahia, de momentele întemeierii primelor state feudale Moldova şi Ţara Românească. Astfel, în *Preadoslaviia… descălecării a ţării Moldovei din începutul ei* care nu conţine concepţia lui Ureche, cât mai ales a istoricilor străini, el arată că „Vor unii să zică Moldovei că au chemat-o ştiţia sau Schithia, pre limba slovenească. Ce ştiţia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ci închide şi Ardealul şi Ţara

---

IVAȘCU, Istoria literaturii române, I, Editura Științifică, București, 1969.

■ G. IVAȘCU, op. cit., p. 147.

Muntenească şi câmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare şi de Ţara Leşească", în continuare, Ureche spune că unii au numit acest ţinut, aşa cum scriu letopiseţele latineşti, „pre numele hatmanului râmlenesc ce l-au chimat Elacus (...) şi schimbându-se şi schimonosindu-sa numele, din Flachia i-au zis Vlahiia", dar el nu admite aserţiunea şi consideră că numele zis Vlahia „nu-l putem da ţării noastre Moldovei, ci Ţării Munteneşti (...)" 6.

În capitolul *Pentru limba noastră moldovenească*, găsim concepţia lui Ureche despre originea limbii şi poporului român „Aşijderea şi limba noastră din multe limbi este adunată şi ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinpregiur, măcar că de la Râm ne tragem, şi cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune şi la predosloviile letopiseţului celui moldovenesc de toate pre rându; ce fiindu ţara mai de-apoi ca la o slobozie, de prinpregiur venindu-şi descălecându, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la râmleani, ceale ce zicem latină; pâine, ei zic panis, carne, ei zic care, găină, ei zic galena, muieria, mulier, fămeala, fciuina, părinte, pater, al nostru, noster şi altile multe din limba latinească, că d ne-am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înţelege".

Grigore Ureche ca şi numeroşi cronicari şi călători străini dinainte observă latinitatea limbii pe baza confruntării ei cu latina.

Nu lipsesc nici exemple de cuvinte moştenite de la franci, de la greci, de la Ieşi, de la turci, de la sârbi etc.

Cercetând *Letopiseţul Ţării Moldovei*, avem prilejul de-a afla multe ştiri geografice despre ţările ce mărgineau Moldova. „Întâiu cumu-i Ţara Leşească, pre limba lor Polsca Zemlia", „De împărăţia tătărască...", „De împărăţia turcilor...", „Pentru ţara ungurească de jos şi Ardealul de sus...". Tradiţia descendenţei o găsim şi când vorbeşte despre celelalte provincii româneşti: [211]

211 Citatele au fost date după textele stabilite de LI VIU ONU, op.

„Ardealul, sau ţara ungurească de jos, să cheamă ţara peste munte, care cuprinde o parte din Daţiia şi peste munte. Drept aceia îi zic Ţara peste munte, căci iaste incongiurată de toate părţile cu munţi şi cu păduri, cum ar fi îngrădită. Zicu-i şi Ţara de 7 oraşe, din limba nemţească, iară locuitorii ţării îşi zic ardeleni, carii se hotărăscu despre apus cu ungurimea, sau cumu-i zic unii Panoniia. Iar despre miazănoapte se hotărăscu cu Ţara Leşească, despre amiazazi cu Ţara Muntenească, despre răsărit cu Moldova (...)".

Amintind despre populaţia din Ţara Ardealului, Grigore Ureche scrie că aici „nu lăcuiesc numai unguri, ce şi saşi peste seamă de mulţi şi români peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de rumâni decât de unguri (...)". Rumânii, câţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sântu cu moldoveanii şi toţi de la Râm se trag". Prima afirmare a obârşiei romane este completată în continuare de a doua referire, cărturarul român afirmând că toţi românii, indiferent de statul căruia îi aparţin, sunt de seminţie romană.

Vorbind despre bogăţia Ardealului arată că este o „ţară plină de toată hrana, câtă trebuie vieţii omeneşti, că pâine peste seamă rodeşte multă, de nimenea nu o cumpără, ci tuturor prisoseşte; vin pretutindenea nimănui nu lipseşte; miere multă şi bună, de care fac mied aşa de bun..."

În încheiere, Grigore Ureche spune că ştirile înfăţişate în cronica sa au fost consemnate spre[212] [213]a fi

---

cit.

212•• G. IVAȘCU, op. cit., pp. 182-183.

7 MIRON COSTIN, Opere alese, texte stabilite și studiu introductiv de LTVTU ONU, București, 1967. Citatele după textele stabilite dej Livin Onu.

213 Asupra originii neamului său a mai scris două lucrări in limba polonă, Chronika ziew moldawskich y multanskich (Cronica țărilor Moldovei și Munteniei, pe scurt Cronica polonă, cca 1677) ; și History

lăsate, „feciorilor şi nepoţilor să le hie ceale bune de învăţătură, iar ceale râie ca să se poată feri şi să se socotească şi celor bune să urmeze”.

Miron Costin (1633 – 1691) cărturar de orientare umanistă şi om politic, fiul hatmanului Costin din Moldova, este continuatorul direct al lui Grigore Ureche în istoriografia şi literatura română, activitatea sa având orizonturi mai cuprinzătoare decât a predecesorului său8.

Miron Costin, acumulând o cultură „de vaste orizonturi europene”, cunoscând limba slavonă, şi, prin religia ortodoxă şi tradiţia de familie, păstrând contactul cu tradiţia bizantino-slavă este socotit „cel dintâi român (facem abstracţie de Nicolaus Olahus...), care se structurează interior în contact pe de o parte cu izvoarele antichităţii romane, pe de alta, cu atmosfera culturii occidentale...7.

Având putinţa să afle documente istorice şi arheologice mai multe şi mai noi, Miron Costin a continuat letopiseţul lui Grigore Ureche realizându-i *Letopiseţul Ţării Moldav ei* (de la Aron Vodă încoace de unde este părăsit de Ureche...), 1675, importantă operă istoriografică. Străbătând drumurile pământului românesc cu ocazia unor misiuni diplomatice sau treburi personale, Miron Costin a avut posibilitatea să cunoască obiceiurile, graiul şi datinile poporului nostru, să cunoască râurile şi munţii pământului românesc, realizând un studiu complex privind geneza românilor8 *De neamul moldovenilor*, de fapt a românilor căci se ocupă şi de munteni şi transilvăneni. Prin această lucrare îl putem considera pe Miron Costin şi primul geograf etnograf al ţării noastre. În

---

a polskimi rytmami o Woloskiey Z ierni i Moltanskicy (Istoria tn versuri polone despre Moldova și Țara Românească, pe scurt Poema polonă — în 1684).

••Vezi și CONST. GIURESCU, De neamul moldovenilor.. București, 1914; P.P. PANAITESCU, Opere alese, Edit. Tineretului, București, 1965.

Predoslovie scrisă ulterior la *De neamul moldovenilor* îşi exprimă astfel ceea ce dorea să scrie „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoţ lumii la vedere feliül neamului, din ce izvor şi seminţie sântu lăcuitorii ţării noastre Moldovei şi Ţării Munteneşti… şi românii din ţările ungureşti (adică cele aflate sub stăpânirea maghiară – *n. r*) că toţi un neam şi odată descălecaţi sunt (…). Laud osârdia răposatului Ureche (…) vornicul, care le-a făcut de dragostea ţării Letopiseţul său… iar de descălecatul cel dintâi cu romani, adică râmleni, nenică nu pomeneşte, numai amelită la un loc… „6.

Preocupat de originea neamului său şi de ideea romanităţii la români, cronicarul moldovean îşi începe cartea dintâi din *De neamul moldovenilor*, *din ce ţara au ieşit strămoşii lor*, cu descrierea Italiei, o naraţiune cu adevărat geografică privind aşezarea, marginile, hotarele, situaţia economică, oamenii. Când ajunge la explicarea numelui acesteia Miron Costin spune că „iaste vecchiu, la toate istoriile cele mai vechi latineşti, de pre Ital, craiul lor. Neamţii italiianului zicu-i valios, şi noao, moldovenilor şi muntenilor iară aşa valios. Franţozii italianului zăcu-i *valashos*, noao şi muntenilor *valashos*, leaşii italianului *vloh*, iară noao *voloşini*, iar muntenilor acu s-au luat leaşii după apa Oltului şi au mai adaos tiparnicii lor o slovă: *M* de le zicu *molteni*, adică «olteni», ungurii italianului: *olaşu*, iară moldoveanului şi munteanului *olah*. Şi ţării Italiei leaşii zic *Vlosca Zemlea*, adică Ţara Vlohului, iară ţării noastre: *Volosca Zemlea*”. Apoi mai departe: „Caută-te dară acu, cetitorule, ca într-o oglindă şi te priveşte de unde eşti, lepădându de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnatu de ţine de neştiinţă rătăciţi, alţii de zavistie, carea din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alţii din burguite scripturi deşarte”.

Pentru argumentarea ştiinţifică a originii românilor, Miron Costin s-a folosit, pe lângă izvoarele antice şi

cunoştinţele europene, şi de obiceiurile şi datinile româneşti pe care le-a identificat cu obiceiurile romano-italiene. Iată cum înfăţişează el o discuţie purtată chiar în casa lui, la Iaşi, de un episcop italian: „Mie nu-mi trebuiaşte să mai cetesc la istorii de moldoveni cine sunt; pre o seamă de obiceaiuri foarte bune, îi cunoscu de unde sântu: aşa – libovnid la oaspeţe; aşa – femeile lor se feresc de vederea străinilor şi se dau în lături; aşa – să nu treacă femeia pe dinaintea bărbatului pe drum sau pe cărare; aşa – toată viaţa în mâncare cu dulceaţa curechiului, numai acestea sărat, atâta osebire, aceia, şi iama şi vara, tot verde, nemurat. Toate acestea atocmai cu italienii sunt şi a vedere se mărturiseşte o fire".

Conştiinţa originii latine a tuturor românilor este confirmată şi de limba lor. Astfel, el dovedeşte unor istorici cu care polemizează, pe diverse şi solide argumente istorice, filologice, etnografice, asemănarea dintre limba latină şi a noastră, ce acum îşi are calea sa, „cură în măsurile sale".

Referindu-se asupra denumirii naţionale a românilor, originea numelui, el nu-l acceptă pe Flaccus discutând pe larg şi combătând teoria lui Enea Silvio Piccolomini, care s-a inspirat din stihurile lui Ovidiu că „Ceia ce-au scris că numele de vlah a acestui neam, adică moldovenilor şi muntenilor, iaste de pre Flah, hatmanul Râmului, basne sunt (…) alte chipuri şi capete au avut Italia mai vestite şi mai vechi decât acel Flah".

În capitolul al treilea care se numeşte de *Dachiia* reafirmă din nou unitatea neamului arătând că „Locul acesta dară unde iaste acum Moldova şi Ţara Muntenească, iaste dreptu Dachia, cum şi tot Ardealul cu Maramorăşul şi cu Ţara Oltului. Alt nume mai vechi decât acesta, Dachia, nu se află în toţi câţi sunt istorici… Dachii cu multe veacuri mai înainte de Hristos au aşezat locurile acestea".

În capitolul „De Traian împăratul”, cronicarul moldovean, combătându-i pe toţi acei care au încercat să denigreze originea daco-romană a poporului, relatează războaiele care au dus la cucerirea Daciei şi măsurile administrative luate de Traian care a împărţit Dacia în „Daţia inferior, adică Dachiia de Gios” (Moldova şi Ţara Românească – n.r.), „Daţia superior, adică Dachiia de Sus” (Transilvania). Când aminteşte despre locuitori scrie că… nu şi-au schimbat numele său, ci tot ro*manus,* apoi cu vreme şi îndelungate veacuri ro*mani,* apoi rumâni până astăzi (…) ca de la Italia, carii ţări streinii îi zic vl*ah,* vl*oh,* unii zic va*llios,* ungurii olaş, de pe vl*oh* adică italian, au zis vl*ah* şi muntenii Valahiia, mai târziu”. Acest capitol se încheie cu consideraţii asupra şanţului lui Traian („Troianul”), numit aşa „în veacinica pomenire şi veste de locuitorii ţării”.

Prezintă în continuare cetăţile „acum întregi şi câte şi ruine – şi în Moldova în Ţara Muntenească”, zidite unele de daci, altele de romani, iar unele de domni „după al doilea descălecat” şi, în sfârşit, unele zidite de greci şi de genovezi. Atrage atenţia asupra cetăţu Hotinului, despre care spune că „avem ştiri că este clădită de daci, ceea ce poate să fie, căci dacii au locuit şi în Podolia”. Susţine că Suceava, Neamţul, Tighina au temelii fie dace, fie romane, aşa cum sunt şi ruinele de mai jos de Roman, de lângă Galaţi şi de pe Bârlad”.

A doua operă a lui Miron Costin este *Letopiseţul Ţării Moldovei*, care continua cronologia istoriei Moldovei a lui Grigore Ureche de la 1594 până în anul 1661, dar în care acordă nu spaţiu larg evenimentelor din toate ţările române. „Letopiseţele nu sunt numai să le citească omul, să ştie ce au fost în vremi trecute, ce mai mult să hie de învăţătură ce este bine şi ce este rău şi de ce să se ferească şi ce va urma hie cine”.

Letopiseţul Ţării Moldovei este cronica românească

cu cele mai numeroase copii în manuscrise. Pentru documentare, Miron Costin a folosit, în primul rând, tradiţia orală, care i-a înţeles rolul istoric, observaţia directă a evenimentelor şi diferite izvoare externe (cronici polone în limba latină).

Ca să convingă pe cititori, arată că el a văzut în Ţara Muntenească, între Cladova şi Diiu, „oraşe acum turceşti, pe Dunăre, urme şi praguri şi turnuri ruinate, semne ale cuceririi romane (...) unde este acum a noastră Moldova, romanii au zidit câteva cetăţi şi au aşezat soldaţi, a numit dominos peste cetăţi, de unde hospodarn noştri până astăzi se numesc domni (*domn* e aproape ca dominus) pe limba romanilor şi în Ţara Transilvaniei la fel, care până în vremurile acestea sunt cu nume neschimbat".

În capitolul „Descălecatul al doilea" arată că „şi aemu mulţi ne zic ţării noastre Daţia, însă norodul, neamul lăcuitorilor, nu şi-au schimbat numele său, ce tot *romanus*, apoi cu vreme şi îndelungate vacuri roman, apoi români până astăzi (...)", „fără acest Traian împărat pre aicea au venit şi au încungiurat această parte de lume, cum s-au pomenit şi el au descălecat neamul, seminţia, limba, care trăieşte până aemu în Moldova, în Ţara Muntenească şi cât norod este în Ardeal cu acest nume român.

Ţara Moldovei se numeşte Moldova şi cea Muntenească, Muntenia pentru că, după îndepărtarea hoardelor tătărăşti, populaţia care a coborât spre Dunăre şi-a zis „de la monte, şi muntean nu este nimic altceva decât om de la munte" de unde şi numele „Muntenească sau Montanca". Pentru Moldova spune „urmez întru aceasta pe răposatul Ureche", cu „căţeaua Molda înecată într-un râu numit de-atunci Mol da, apoi Moldova" iar de la numele râului se trage numele poporului şi al ţării.

Pentru prima dată în literatura geografică se arată *Ţinuturile Ţarii Moldovei*, *Ţinuturile luate de turci*, *Ţinuturile Ţarii Munteneşti*.

Miron Costin a vizitat Oltenia şi a poposit la Severin. Aici el aşază „ţara Mehedinţilor, care se mărgineşte cu ţinutul acum turcesc Raşava (Serbia), chiar acolo unde Dunărea străbate printre munţi" pomeneşte şi de „o ţărişoară deosebită, cârmuitorii ei se numesc bani, cu acest titlu, ban de Craiova".

Descrierea apelor, oraşelor prezintă şi acum un interes deosebit pentru studiile de geografie regională.

Un geograf roman, al cărui nume nu se cunoaşte, a scris între anii 1660 şi 1630 *De Ţara Ardealului şi de ţinuturile ei câte sunt* toate preseamă[214].

Autorul, după ce arată că Ardealul „nu iaste ţara foarte mare, fiindcă e numai o parte ce să zice o lături de ţinut, carea iaste despre partea ţării ungureşti", ne prezintă câteva din ţinuturile sale.

„Întâi ţinut, Huniad Vaida, Hunidoara, cetatecarea s-au zidit de Iancu Vodă, feciorul lui Jikomont erai, care au fost născut din Morcima fata de român. Deci acest Ianc ce i-au zis Huniad Vodă el au zidit Hunidoara. Şi au născut dintr-însa Mateiaş crai. Şi într-acest ţinut iaste Deva, cetate şi oraş, care iaste sus într-un deal...

Urmează apoi descrierea ţinutului Alba Iulia, loc mare şi bogat.

Despre ţinutul Turdei aduce informaţia că „acolo sunt ocne foarte alese", că „aproape de oraşul Turda cură în jos o apă foarte frumoasă, care se cheamă Areniaş şi-i zic apa poliita". Mai aflăm că lângă Turda „sus în coastă au fost un oraş foarte frumos al romanilor, pre nume s-au chemat Selinum".

Al patrulea ţinut, „al Koloşului, pre acea şi Clujul să cheamă cetate" are „ocne de sare foarte alese", are o

---

2141 6 CIPARIU, De Țara Ardealului. în „Organul luminării". XXV, pp. 131-132; M. GASTER, CHrestomație Română, I, București, 1891, pp. 175—178.
11 G. IVAȘCU, op. rit., p. 226.

cetate în care „s-au născut Matiaş Crai, în cetatea cea veche, într-o casă mare veche, care este la poarta despre amiazazi…

Urmează ţinutul cu „cetatea Dejului şi este acolo o ocnă de sare foarte vestită, aproape de apa Someş…

Al şaselea ţinut este la „margine de Ardeal şi de alte părţi ale ţării… despre ţara ungurească… despre Moldova… Şi mult nărod locuiesc într-această parte… Pre cursul apei Bistriţa din sus de cetate, 4 mile de loc, este Baia Rodni cea veche”.

Ardealul, spune autorul”, a fost lung şi larg şi împrejur munţi ca o corună frumoasă. E bogat. Printre dealuri sunt sate dese şi frumoase; oameni lucrători cu plugul şi cu sapa. Are aur foarte scump şi bun, argint, plumb, fier, oţel şi pre alocurea sunt oraşe de băi”. Şi încheie: „cum de-ar fi pace ar putea fi jumătate din locuitorii poliiţi cu aur”.

Stolnicul Constantin Cantacuzino (cca. 1640 – 1716), fratele mai mic al lui Şerban Cantacuzino domnul, este una dintre cele mai importante figuri culturale ale secolului al XVII-lea. Personalitate complexă, el este „cel dintâi care introduce în cultura noastră în acelaşi timp erudiţia istoricului de perspectivă modernă şi stilul ştiinţific, direct…” u.

Dacă Miron Costin înfăţişează Italia din timpul epocii sale, dar nu avusese prilejul să o vadă, Constantin Cantacuzino împlineşte acest vis, pentru că îşi face studiile la Padova între anii 1666 şi 1668. Călătoriile prin Europa Centrală, după care se înapoiază în ţară prin Viena şi cunoaşterea operelor umaniştilor îi asigură o bogăţie de cunoştinţe şi o forţă de argumentare a continuităţii poporului român în teritoriul dacic.

Stolnicul Constantin Cantacuzino a scris *Istoria Ţăr*. II *Româneşti dintru început* şi a alcătuit o *Kartă a Ţării Romaneşti*. Textul lucrării, scos la lumină de A.D. Creţescu,

a fost republicat de M. Kogălniceanu în 1872, în a doua ediţie a Cronicilor României volumul I, iar paternitatea i-a fost stabilită de Nicolae Iorga în 1901. De atunci opera sa a fost retipărită în mai multe rânduri.

Revelator la Stolnic este spiritul său critic ce-l manifestă faţă de sărăcia izvoarelor istorice care-i stau la îndemână şi se poate spune că el realizează o „istorie critică" 18.

Cuprinsul lucrării dovedeşte că autorul foloseşte foarte multe surse geografice în expunerea cadrului geografic antic al neamului său. Discutând nomenclatura geografică, el ia atitudine faţă de unele păreri şi afirmă că „sunt destule greşeli în nume şi în locuri", căci aşa „povestesc geografii, şi unele care nu sunt, zic că sunt, şi altele care sunt, le tac". Menţionează pe „Pius Eniiasul, Antonie Bonf mie, Filip Cloverie, Guililm Blaut (Blaue)" etc.

Istoria Ţării Româneşti am putea să o considerăm prima şi cea mai valoroasă operă de geografie istorică. Deprins cu lucrările documentare, cunoscător al limbilor clasice şi dotat cu un profund spirit critic şijde analiză, Stolnicul Cantacuzino este un deschizător de drumuri.

În capitolul: „Numele acestei ţări den vechi cum îi era şi cine o stăpânea" prezentând hotarele Daciei şi situaţia ei sub romani el combate „diferite teorii greşite despre întinderea Daciei, autorul arătând că Moldova, Ţara Românească şi Ardealul corespund Daciei antice"[215]. „Nu iaste a ne minuna, nici atât a huli... «fiindcă» n-au umblat să vază ei însăşi cele de care scriu, care nici cu putinţă iaste cuivaşi în lume să poată umbla toată lumea (... *), ci dar acestea mai multe auzindu-le de la alţii ce umblă, unii într-o parte, alţii într-alta, unii cu neguţătorii, alţii ca să vază numai lumea, întreabă şi scriu ale lumii lucrurile,

215« IBIDEM, p. 227.
11 După A. ARMBRUSTER, op. cit, p. 202.

oraşele, apele, munţii, neamurile, obiceaiurile lor, legile, roada acelor pământuri ce dau, ce lucruri se află într-însele, ce nu să află şi ca aceasta de toate”.

La Stolnicul Cantacuzino găsim exprimarea cea mai clară a întregii probleme a originii latine şi a continuităţii poporului român în Dacia, originea sa rezultând din romanizarea dacilor: „Măcar a şi acei dachi, măcar a şi acei romani, carii apoi de multă vreme prent-atâţea ani tot într-un loc trăind şi lăcuind, şi bine unii cu alţii amestecându-se pen rudenie, unul luând fata altuia, altul feciorul altuia, atâta s-au amestec şi s-au unit, cât mai pe urmă împreună tuturor *dachi le zicea*, până când grecii scriitorii întâi, zic toţi, că le-au schimbat numele ce le-au zis vlahi”[216].

Harta Ţării Româneşti a fost tipărită la Padova în 1700. Are chipul lui Constantin Brâncoveanu şi este scrisă în greceşte. În anul 1718 a apărut în copie în opera lui Del Chiaro, cu caractere latine, sub titlul *Istoria dette moderne rivoluzioni delta Vallachia*16.

Acest document cartografic, întocmit aproximativ la scara 1/278.000, conţine un bogat material geografic ce înfăţişează teritoriul cuprins între Carpaţii Meridionali şi Dunăre şi de la Siret până aproape de Valea Cernei, cuprinzând şi porţiuni restrânse din Dobrogea, Moldova, Transilvania şi Banat. Harta, este împărţită în grade de longitudine şi latitudine preluate din alte hărţi, fiind, cu greşelile inerente vremii, cea mai aproape de realitate. Are circa 700 de denumiri: 10 de munţi, 15 de dealuri favorabile culturii viţei de vie, 132 de hidronime, 526 de sate, 23 de oraşe şi târguri, 28 de mănăstiri. Proiecţia hărţii nu este unitara observându-se combinarea proiecţiei

---

216 CONSTANTIN CANTACUZINO, Istoria Țării Românești intru care să cuprindă numele ei cel dinții .... în „Cronicari munteni", ed. M. Gregorian, I, București, ms. 1267 fol. 207, Biblioteca Academiei R.S.R., pp. 54 — 55.

perspective cu cea orizontală.

Relieful este conturat prin movile, haşurate.pe latura internă din dreapta şi lăsate în alb în stânga, redând pentru prima dată o imagine generală asupra munţilor şi dealurilor şi chiar a depresiunilor şi câmpiilor. Pentru prima dată găsim citate nume în greceşte şi latineşte de culmi muntoase din Carpaţii Meridionali, nume ce vin fie de la ape, fie de la localităţi (munţii Tismanei, Bistriţei, Olăneşti, Cozia, Câmpulungului, Leaota, Bucegi, Vârful lui Crai, Buzăului, Vraucei şi Moldovei). Dealurile subcarpatice sunt sumar redate, iar denumirile sunt date în partea stângă a hărţii după vinurile pe care le produc (Râmnic, Piteşti, Târgovişte, Scăieni, Cernăteşti, Schei, Năeni, Găteni, Sărata, Prahova, Buzău, Gârbova, Slatina şi Caracal). Schematic sunt redate şi depresiunile subcarpatice Ilurez, Novaci, Tg. Jiu, Văleni, Draj nachiojd, Niculele (Necorelele).

Hidrografia, amplu ilustrată, este înfăţişată până la cele mai mici râuri purtând, în majoritate, numirile de azi: Cerna, Vodiţa, Topolniţa, Bistriţa, Râul Vedea, Gârla Cuşmir, Desnăţuiul – până la Jiu. Oltul are nouă afluenţi pe partea dreaptă şi cinci pe stânga. Vedea cu Teleorman cuprind treisprezece afluenţi, iar Dâmboviţa – Argeş – douăzeci şi patru. Sunt indicate lacurile: Snagov, Bălteni, Căldăruşani; de asemenea valea Mostiştea. Se află conturat Calmăţuiul, vechiul curs al Buzăului. Autorul hărţii a fost preocupat şi de debitul de apă şi de extensiunea transversală a albiilor.

Pe cursul Dunării sunt 18 ostroave şi alături numeroasele bălţi, cu numele lor.

Peste ape sunt poduri: patru pe Dâmboviţa la Bucureşti, cinci pe Ialomiţa, unul peste Olt la Câineni şi unul peste Jiu la Ţânţăreni.

Masivele păduroase, reprezentate prin desenul unor copaci de egală mărime, ocupau suprafeţe întinse, un

înveliş continuu atât în zona muntoasă, cât şi în ţinuturile joase.

Harta Stolnicului Cantacuzino redă, pentru prima dată, cele mai multe aşezări rurale – 526 de sate (inferior desigur celui existent) repartizate atât în zona dealurilor şi depresiunilor subcarpatice, de-a lungul văilor principale, cât şi în Câmpia Română până la Dunăre, constituind din acest punct de vedere un preţios studiu pentru geografia populaţiei. Alături de aşezările rurale pe hartă sunt localizate un număr de 23 târguri şi oraşe din cele 32 existente la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Aşezările rurale sunt indicate prin două semne: unul pentru satele libere şi altul pentru satele boiereşti – ultimele, în număr de 76, mai răspândite în Ilfov, Prahova, Argeş, Vlaşca şi Romanaţi.[217]

Figurează, de asemenea, căile de comunicaţie: şoselele principale, drumurile oilor, drumurile sării, drumurile buţiilor[218].

Considerăm că harta Stolnicului Constantin Cantacuzino, rămâne un important document de cunoaştere şi analiză a Ţării de la începutul secolului al XVII-lea.

Dimitrie Cantemir (1673 – 1723), domnitor cu idei politice avansate pentru epoca în care a trăit, savant român de formaţie enciclopedică şi de renume european, este continuator al unor generaţii de cărturari reprezentate de Grigore Ureche şi Miron Costin.

Tatăl său, boierul şi apoi domnul Moldovei, Constantin Cantemir, a făcut totul pentru a-i da fiului său o

---

217“ Originalul hărții se află la British Museum din Londra. O copie după acest original se află la Biblioteca Academiei R.S.R., cota H 1165 C.

2181 1 CONST. C. GIURESCU, Harta stolnicului C. Cantacuzino, în „Rev. 1st. Rom.” voi. XIII, București, 1943; M. POPESCU-SPINENI, Anteil an der Kartographie, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, LV, București, 1936.

cultură desăvârşită, cu o pasiune care ne aminteşte de tatăl lui Montaigne[219]. Educatorul fiilor săi a fost Ieremia Cacavela, învăţat de renume, grec originar din Creta cu studii la Lipsea şi Viena.

La vârsta de 15 ani, în 1688, Dimitrie Cantemir este trimis în capitala otomană unde rămâne trei ani. În acest răstimp el frecventează Academia grecească, studiile efectuate acum având o influenţă hotărâtoare pentru viitorul om de ştiinţă. Aici îşi completează cunoştinţele de latină, studiază filosofia antică greacă, ca şi ştiinţa geografiei pe care o va reprezenta cu strălucire[220]. Studiile de geografie laică şi sacră le-a făcut cu Meletie de Arta[221].

Ajuns domnitor al Moldovei, Cantemir şi-a îmbogăţit materialul strâns din lucrările timpului cu cel de pe teren şi din arhivele din ţară. După eşuarea planurilor sale ca domnitor, în timpul şederii sale în Rusia, a scris la cererea Academiei din Berlin, al cărui membru fusese ales în 1714, lucrarea *Descriptio Moldaviae* (terminată în 1716) iniţial scrisă în limba latină şi apoi trecută în limba română sub titlul *Gheografiia Moldovei* şi *Hronicul vechimii romanomoldo-vlahilor*™ (1719 – 1722) redactat într-o formă rezumativă în limba latină sub titlul *História Moldo-Vlahică* (1717), în care a căutat să lămurească problema originii poporului român şi a unităţii sale etnice şi să dovedească continuitatea lui pe teritoriul Daciei.

---

219 DAN BĂDĂRĂU, Filozofia lui Dimitrie Cantemir, Editura Academiei, București, 1964.

11 I. MITEA, Despre Dimitrie Cantemir, Omul — scriitorul — domnitorul, Iași, 1926. P.P. PANAITESCU, Dimitrie Cantemir, Viata și opera, București, 1956.

220* ••G. IVAȘCU, op. cit., p. 245.

2211 0 DIMITRIE CANTEMIR, Hronicul Komdno-Moldo-Vlahitor. Alcătuit de Domnul Moldovei Cantemir la anii 1777 Iară acum de pe originalul manuscript depozitat de fericitu autoriu tn împărătească Arhivă a Moscovei ... Iașii, 1835-1836, In 8°, LXX + X și 365 + X + 402 + CX.

Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei), prima monografie asupra Moldovei, rămâne, în primul rând, o operă geografică atât prin planul lucrării, cât şi prin elementele pe care le cuprinde în cele trei părţi, şi anume: *Partea geografica, partea politica şi despre cele bisericeşti şi ale învăţăturii în Moldova*. Ea a fost scrisă din adânca dragoste a lui Dimitrie Cantemir pentru patrie, pentru a face cunoscut străinilor o ţară frumoasă şi un popor viteaz. *Descrierea* Moldoveichiar dacă conţine şi informaţii eronate, explicate prin condiţiile de informare limitate ale timpului – atrage atenţia prin acurateţea metodei folosite şi concepţiei moderne care-i stă la bază, fiind o expunere monografică a cadrului geografic, istoric, politic, social, cultural şi etnografic (acordă o atenţie specială dansurilor, obiceiurilor şi legendelor).

Ceea ce este cu totul neobişnuit pentru vremea sa, este observaţia directă a terenului, pe care Cantemir o consideră calea cea mai justa pentru aflarea adevărului „toată ştiinţa din povaţa simţirilor se află” 21.

Unele relatări referitoare la perioada anterioară a istoriei Moldovei trebuie considerate cu rezerve, în multe cazuri. El revine pe larg asupra lor, însă cu păreri schimbate, în urma investigaţiilor ştiinţifice ce au urmat, în lucrarea *Hronicul*... Aşa este cazul, ca să dăm numai un exemplu, că în *Descriptio Moldaviae* el înclinase să dea credit legendei „descălecatului” lui Dragoş din Maramureş în Moldova, în *Hronic*... revine, arătând că legenda „descălecatului” nu poate explica apariţia statului moldovenesc (v. mai departe). În *Descriptio*... el atinge foarte puţin, dar esenţial, romanitatea românilor: colonizarea romană; descendenţa românilor din romanii Daciei, deci continuitatea şi unitatea neamului, latinitatea limbii.

Prezentarea geografică începe cu căutări ale numirilor vechi ale Moldovei. Este pomenită lumea scitică

apoi locuitorii de baştină ai acestei regiuni geţii şi dacii „numiţi de către greci când geţi când daci. Sub stăpânirea romană s-a statornicit numirea de daci”. Sunt date, în continuare, subdiviziunile Daciei romane formându-se „Dacia Ripensa, Dacia Mediterranea şi Dacia Alpestră de cea dintâi, parte din Valahia şi din Ungaria, a doua a primit numele de Transilvania şi în fine a treia numire s-a dat celei mai mari părţi din Moldova noastră”. Afirmă că în vremurile grele ale năvălirii tătarilor ca şi a altor popoare migratoare, o parte din populaţia românească s-a retras în munţi, cei mai mulţi rămânând pe loc şi păstrându-şi organizarea lor proprie. Dintre cei retraşi în munţi, unii au trecut în Transilvania de unde au revenit în Moldova când vremurile s-au liniştit „Dragoş şi însoţitorii lui ar fi fost unii din aceştia care păstrând legile lor au descălecat”... „în patria cea veche”. Asupra acestei idei Cantemir revine în *Hronic*, cu păreri schimbate, şi ceea ce a rămas un bun câştigat în istoriografie este rămânerea pe loc a celei mai mari părţi a populaţiei româneşti.

Ţara a fost numită după numele râului Moldova. Turcii au dat la început moldovenilor numele de *Ak Ulak* (adică „vlahi albi” spre deosebire de „vlahi negri” care sunt locuitorii Valahiei), iar mai târziu Bogdanii; vecinii poloni şi ruşi i-au numit volohi, adică italieni, pe cei din Valahia i-au numit *munteni*, ca oameni de la munte.

Determinând poziţia teritoriului, după coordonate matematice, Cantemir arată că Moldova se întindea în latitudine „de la 44°, 54 până la 48°, 51”; în longitudine, spune că situaţia e nesigură, după părerea celor mai mulţi geografi, partea de apus, care atinge Transilvania, e aşezată la 45°, 39, iar cealaltă extremitate „care face un unghi ascuţit la Akerman, numită de locuitori Cetatea Albă îl socotesc la 53 °, 22 „22.

„Despre apele Moldovei” este titlul capitolului III pe care îl începe astfel: „Aproape nu vei găsi în altă ţară atât

de micşoară ca Moldova mai multe ape împodobite cu atâtea frumuseţi ale naturii. O străbat patru ape mai mari şi bune de navigaţie: Dunărea, Nistrul, Prutul, Şiretul”. Cu perfectă exactitate sunt descrise toate râurile principale cu afluenţi până la cei mai neînsemnaţi, despre care astăzi geografiile nu mai vorbesc.

„În Dunăre se varsă Prutul, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar de vechii greci *Pyretus* (...). Are apa cea mai uşoară şi mai sănătoasă, cu toate că este tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea”.

„Şi Şiretul este un râu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Leghia, curge către miazăzi şi se varsă în Dunăre prin două guri. E un râu lat şi adânc, însă fiind înconjurat din toate părţile de păduri şi munţi, iar pe alocuri împedicat de vaduri, până acum nu s-a putut deschide pretutindeni o cale pentru corăbii”.

„Alături de acestea, Moldova mai este udată şi de alte ape mai mici. În *Şiret* se varsă *Bârladul*, care curge prin ţinutul Tecuciului, de la răsărit spre apus, şi se uneşte cu Şiretul mai jos de satul Şerbăneşti; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al ţării; *Moldova*, despre al cărui nume am vorbit în primul capitol; *Bistriţa*, care izvorăşte din munţii transilvăneni şi are un curs atât de repede încât smulge şi târăşte cu ea bolovani grei din munţi, *Trotuşul* este un râu tot atât de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriţei”.

Aflăm nu numai numele apelor, dar autorul face şi unele observaţii asupra debitului şi calităţii acestora fiind o dovadă a cunoaşterii de amănunt. Astfel, despre Prut arată că „am făcut experienţa lucrului şi am găsit că o cantitate de o sută de drahme este cu treizeci de drahme mai uşoară decât apa luată din alte râuri”.

Lacurile sunt împărţite în două categorii: „parte naturale, parte artificiale” şi notează: „Brateş, între Prut şi

Siret, aşezat lângă oraşul Galaţi, se întinde pe o lăţime de o milă şi jumătate italiană şi pe o lărgime de două mile. N-are izvoare, ci numai o gârlă mică, nu prea adâncă numită Pruteţ, care se adapă din Prut când apele acestuia cresc din ploi multe sau mari".

„Primăvara, crescând Dunărea, prin topirea zăpezilor, nu numai împinge Prutul, dar umple cu îmbelşugare tot lacul cu apă proaspătă şi cu peşti, pe care locuitorii îi prind lesne când scad apele". Descrierea Lacului Brateş este completă şi exactă. Ea poate fi folosită şi pentru zilele noastre, mai puţin drenările efectuate în părţile limitrofe ale lacului, cu terenurile inundabile care au fost redate agriculturii. Sunt descrise heleşteiele de odinioară „lacul de la Orhei, lung de şase mile pe râurile Răut şi Cula"". lacul Dorohoiului, lacul Ovidului, aproape de Acherman". Ele erau un izvor de bogăţie. Apele de munte „dau păstrăvi foarte gustoşi, lostriţe şi lostoşă-lipani, cari în zilele de post de către călăreţi se aduc vii la masa domnului".

În capitolul referitor la *împărţirea administrativă* se arată că „odinioară Moldova era alcătuită în trei părţi: de Jos, de Sus şi Basarabia, în care se numărau, luate la un loc, 23 de ţinuturi mai mici. În timpurile de mai târziu, după trădarea lui Aron Vodă, căzând Basarabia sub stăpânirea turcilor, luându-se Tighina cu două părţi, au rămas domnitorilor moldoveni de astăzi numai 19 judeţe şi nici acestea întregi".

În Ţara de Jos („cum o numesc locuitorii") sunt 12 judeţe: Iaşi, Cârligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălcii, Lâpuşna, Orhei şi Soroca; în Ţara de Sus sunt 7 ţinuturi: Hotinul, Dorohoi, Hârlău, Cernăuţi, Suceava, Neamţ, Bacău.

Pentru fiecare judeţ se arată hotarele, sunt descrise oraşele şi se fac multe consideraţii social-economice şi istorice. Despre Suceava, spune că are relicve pe zidurile

ei „o piatră mare sculptată cu şapte turnuri acoperite cu o coroană împărătească, pe care o susţin doi lei, apoi, în temelia turnurilor se vede o întindere mare de piatră în care se arată doi peşti solzoşi, eu capetele în jos, cu coadele în sus şi subt ei un cap de bour, care ţine între coarne, aşezată, o stea cu şase raze”. Explică aşezarea zidurilor şi ajunge la concluzia că este vorba de o arhitectură romană, sculpturile cu stema ţării aparţinând etapei „descălecării” a doua.

Foarte interesantă este descrierea „Valului împăratului Traian”, care păstrează numele întemeietorului şi despre care, spune el, „mă mir că niciunul din istoricii vechi, nici dintre cei noi nu pomeneşte nimic. Acest val, pe care l-am văzut cu ochii mei, începe de la Petrovaradin în Ungaria, se coboară la munţii Demarkapu (Poarta de Fier) şi de aci trece ca un singur şanţ prin toată Valahia şi Moldova, taie Prutul la satul zis Troian, Botna la satul Căuşani, şi străbătând toată Tartaria se opreşte la fluviul Tanais”[222].

Dimitrie Cantemir combate afirmaţiile celor care cred că unele oraşe în Moldova sunt opera genovezilor, pentru că spune el „cum oştirea romană, care din vechime se afla acolo în mare număr n-ar fi putut sta fără oraşe şi acoperământ, iar genovezii, care se aşezau la Marea Neagră numai pentru negustorie au întemeiat oraşe în locuri potrivite pentru agricultură „şi încheie „Dacă însă cineva ar socoti că au fost zidite de dacii vechi, pe când lucrurile lor erau destul de înfloritoare sub domnia lui

---

2228 3 Vezi R. VULPE, Materiali i Isledovaniia po Arheologhii iugo-zapada S.S.S.R. t Rumînscoi Narodnoi Respubîiki, Chișinău, 1960, p. 266. Cele două valuri din Bugeac (cel de jos : Vadul lui Isac-Tatarbunar și cel de sus : Leova-Bender (Copanca) erau concepute ca vinul singur, imaginar, cu un cap la Vadul lui Isac și cu altul la Bender, Ideea că acest Imaginar val ar fl format un. singur șanț al lui Traian împreună cu toate valurile de la Peterwardein pînă la Don era, de asemenea, pură fantezie, împărtășită de toți istoricii și cronicarii de pe atunci.

Decebal şi pe urmă au fost ocupate de romani şi date în folosinţa coloniilor lor, noi unii n-am îndrăzni să contrazicem”.

Cantemir se dovedeşte a fi un precursor al geografiei pitoreşti sau cum a numit-o peste două veacuri S. Mehedinţi descrierea geografică estetică. „Natura a acoperit munţii cu arbori () printre ei râuri foarte limpezi şoptind drâglă laş, curg din vârfurile lor şi înfăţişează acele locuri ca nişte grădini de tot frumoase; iar câmpiile. la rândul lor, dau cu îmbelşugare semănături, care nu pot creşte la munte din cauza aerului rece”.

Prezentând Ceahlăul, îl compară cu Olimpul, Pindul sau Pelion – munţi cântaţi de poeţi în antichitate – „faţă de care n-ar fi fost mai vestit”, arată că „natura şi-a arătat în acest monument jocurile sale”, iar „înălţimea la apusul soarelui, când cerul e limpede, face să se vadă întreg şi aşa de curat ca şi cum ar fi aproape, ceea ce nu ştiu dacă s-ar putea spune despre vârfurile cele mai vestite ale altor munţi?

Nu dă o explicare a fenomenelor geomorfologice, darie înfăţişează într-o formă, încât cititorul intuieşte amănuntul.

„În mijlocul Ceahlăului se vede o foarte veche stană de piatră înaltă de cinci coţi, care înfăţişează o babă înconjurată de 20 de oi, din care curge necontenit un izvor de apă” şi, în continuare, afirmă „statuia nu e aşezată pe niciun soclu, ci se ţine una cu întreaga stâncă, având însă spatele şi pântecele libere; şi dacă ai voi să admiţi că s-ar fi uns crăpăturile cu vreun var fabricat de om, totuşi nu poţi concepe în ce chip s-a adus acel izvor prin picior în partea din care curge, pentru că împrejur nicăieri nu se vede vreo fântână sau urmele vreunui curs de apă”. Despre vegetaţie spune: „Plantele ce nu se pot semăna pe munţi, din cauza greutăţilor frigului şi furtunilor, cresc atât de bogate pe întinsele câmpii încât plugarul în anii cei buni ia de 24 de

ori sămânţa de grâu, secara de 30 de ori, orzul de 60 de ori, iar pentru mei – ceea ce nu-i vine să crează cuiva care nu a văzut însuşi – ia de 300 de ori sămânţa…” Mai departe arată „dar ţoaţe celelalţe daruri ale pământului sunt cu mult întrecuţe de yiile minunaţe ce se înţind pe o mare lungime între Coţnar şi Dunăre, având aţâţa îmbelşugare încât un singur pogon dă adesea 400 şi 500 de măsuri (vedre) de vin. Vinul cel mai generos se face la Coţnari…”; după aceea vine cel de la Huşi, al treilea Qdobeşti, al patrulea Nicoreşti, al cincilea Greceni, al şaselea la Costeşti.

Consideră că munţii nu sunt lipsiţi de darul lor obişnuiţ, aflică de zăcăminţele de minerale, şi explică că nevalorificarea lor se datoreşte cumpătării domnitorilor care nu le pun în valoare din cunoscuţa lăcomie a ţurcilor şi din „ţeama ca nu cumva căutând ei bogăţii să piarză aţâţ fondul, cât şi munca şi fi neţul ei”.

Menţionează aurul, adus de apele „care curg din adâncurile munţilor ()

fierul, de pe malul Nistrului”, ca nişte „globuri roţunziţe aşa bine de natură încât fără a le mai lucra s-ar putea întrebuinţa ca ghiulele”, sarea ce nu se sfârşeşte niciodată, păcura sau dohoţul, „izvor biţumen amestecaţ cu apă, de care se slujesc ţăranii noştri la unsul roţilor”. „Moldova” spune autorul „se mândreşte foarte mult cu străluciţele ei păduri”. Ştejarul moldovenesc este mai ales preţuit de corăbieri. Vestiţii codrii „Dumbrăvile roşii” şi „Tigheci”, ce formau „apărarea cea mai puţernică în contra sciţilor, cuprinde în partea dinlăuntru aproape 30 de mile italice”.

Printre animalele sălbaţice, menţionează că „în munţii din apus este un animal, care-aş îndrăzni a spune, este propriu al ţării noastre. Moldovenii îi zic zimbru, E mare câţ un bou domestic, dar are capul mai mic şi mai lung, gâţul şi pânţecele mai delicate, picioarele mai înalţe,

coarnele mai subţiri şi mai drepte, iar vârfurile lor foarte ascuţiţe întoarse puţin în afară. E un animal fioros şi iuţe, poate să se urce pe stâncile abrupţe ale munţilor ca şi caprele; de aceea nu se poate prinde decât răniţ sau ucis cu puşca”.

Cartea a doua cuprinde capitole de geografie politică şi istorică. Autorul lămureşte trecuţul, menţionând rezulţaţele importanţe ale marilor înţemeieţori şi deschizăţori de drumuri.

Pentru epoca antichităţii, în capitolul *pesÿre organizarea statului moldovenesc*, observă că „după ce toată Dacia[223] a fost prefăcuţă în provincie romană, a fost guvernaţă de magistraţii şi de legile romanilor; mărturiile cele mai evidenţe ale istoneilor celor mai serioşi din vechime nu lasă în această privinţă niciun fel de îndoială”. A urmat „înţunericul nepătruns care acoperă toată istoria neamurilor în vremea aceea şi ne împiedică să arăţăm amănunţiţ cauzele acestui fapt, acest lucru e sigur că locuiţorii Moldovei, de origine din Italia, care şinau căutat scăparea de atacurile sciţilor şi celorlalţi barbari, au avuţ ţoţdeauna sau regi sau principi”... „din neamul acestora se trage acel vestiţ Ioan, principe al Valahilor – pomenit Niceţas Choniaţes – Dragoş Bogdan, Ştefan cel Mare care învinge pe duşmani în ţoaţe părţile”. Apoi cu regreţ, spune: „Raza gloriei Moldoviei a dispăruţ, a început să descrească în mod simţiţor până când a ajuns la sărăcia în care se găseşte asţăzi”.

Pe locuiţori îi împărţe, în afară de nobili, în următoarele caţegorii: orăşeni şi ţărani. Qrăşenii nu sunt supuşi nimănui, decât domnului, căruia îi plăţesc impoziţul, ţăranii erau iobagi, şerbi, legaţi de pământ. Boierului moldovean îi e permis să vânză pe un iobag, dar

---

223m Nu îfltnftg| Dftçiç f fçst pfșfăţytă în prçylnçiç çi ? m?jç p?jtț | çi, inçl^siy
sftd^l Mçldçyçi.

numai în saţul în care s-a născuţ. Dacă yinde saţul întreg, vânzarea e bună şi legală. Impoziţ plăţeşte câţ porunceşte domniţorul, fără a preciza măsura şi ţermenul. „Aş zice că din toţi munciţorii de pământ, câţi sunt în lume, cei mai săraci cu totul sunt ţăranii moldoveni, dacă nu i-ar mântui de sărăcie, cam fără voia lor, belşugul pământului şi al semănăturilor”.

Cantemir menţionează ţinuturi în care „locuitorii nu sunt în adevăr nobili, dar nu sunt supuşi nici unui boier şi trăiesc ca într-un fel de republică: Câmpulung, în judeţul Suceava – cu 15 sate care toate se folosesc de legi şi de judecători particulari; Vrancea cu 12 sate şi numără 2000 de case…

În capitolul „Despre limba moldovenilor” Cantemir spune: „păreri diferite au scriitorii despre originea limbii moldoveneşti; mulţi o consideră coruptă din limba latină, fără a avea ceva luat din altă limbă; unii o cred derivată dintr-un dialect italic”.

Analizând critic ambele teorii el dovedeşte multă erudiţie. Cu modestie, spune că nu va îndrăzni să stabilească adevărul „de teamă ca un cumva iubirea de patrie să nu ne întunece vederea şi să ne facă să nu observăm unele lucruri care pentru alţii ar fi clare”. De aceea, zice el: „… lăsăm faptele la judecata binevoitorului cititor”. Citează concluziile lui Covatius care spune: „e de mirare că limba moldovenilor şi valahilor are mai multe cuvinte latine decât italiene, deşi italianul locuieşte pe acelaşi pământ pe care locuia odinioară romanul. Dar aceasta nu e de mirare, căci italienii şi-au format limba mult mai târziu”. Eruditul voievod moldovan pare a fi fost primul care a preconizat „cuvinte dace” în limba română, plecând de la premisa justă: supravieţuirea populaţiei daco-getice, alegând însă câteva exemple (stejar, pădure, heleşteu, cărare ş.a.) ce nu au legătură cu limba dacilor: „e de observat că se găsesc în limba moldovenilor câteva

cuvinte, care sunt necunoscute atât latinei, cât şi celorlalte limbi ale neamurilor vecine. Poate că nu e fără temei a socoti că ele au rămas din vechea Dacie”.

Dimitrie Cantemir, care apare ca un geograf de multilaterală formaţie, se dovedeşte a fi şi un mare cartograf al vremurilor, el fiind autorul unei hărţi originale a Moldovei. Precum se arată în textul *Descrierii Moldovei*, el face de multe ori trimiteri la o hartă, care nu corespunde cu schiţa alăturată de Büsching[224]. De altfel, preocupări cartografice dovedeşte el încă de pe timpul când era la Constantinopol, căruia îi ridicase planul.

Harta lui Dimitrie Cantemir a fost găsită în copie, de către George Valsau, în Biblioteca Naţională din Paris, colecţia lui d’Anville, tipărită la Amsterdam în 1737, după originalul dus de fiul lui Cantemir, Antioh, la Paris.

Harta are meridiane şi paralele, longitudinile fiind socotite de la primul meridian Eerro. În comparaţie cu hărţile dinaintea lui sau cu cele din timpul său, conturul ţării se apropie de forma generală a ţării, cu excepţia unei exagerări a lăţimii Moldovei între Şiret şi graniţa spre Transilvania.

Relieful este înfăţişat prin movile, iar pădurile prin pomi. Reţeaua hidrografică este densă, harta înfăţişând pe lângă cele trei râuri principale (Şiret, Prut, Nistru) şi afluenţii de ordinul I, ÎI şi chiar III şi IV (aceştia din urmă nenominalizaţi). Cei mai numeroşi sunt afluenţii de pe dreapta Siretului (peste 60 de râuri de ordinul I şi IV), urmaţi de ai Bârladului, în cea mai mare parte nominalizaţi (11 pe stânga, 4 pe dreapta), ai Prutului şi Nistrului; nu lipsesc nici cei care străbat Podişul Buceagului şi se varsă direct în mare.

Localităţile, în număr de 714, sunt redate după categorii – sate, târguri şi oraşe – cu numele şi la locul lor,

---

2248 6 Editorul traducerii germane a lucrării Descriptio Moldouiae (1769 —1770).

ceea ce dovedeşte că acestea au fost adunate în timpul numeroaselor sale călătorii prin ţară.

Principatus Moldaviae nova et accurata Descriptio delineante principe Demetrio Cantemirio™, prima lucrare alcătuită pe baza unor informaţii de teren, are multe trăsături exacte şi o valoare documentară, fiind folosită, alături de Harta Ţării Româneşti a Stolnicului Constantin Cantacuzino şi de cea a Transilvaniei, în hărţi mai generale cuprinse în atlasele timpului.

CARTOGRAFIA AUSTRIACĂ

După pacea de la Karlowitz (1699) şi cea de la Passarowitz (1718), Imperiul habsburgic şi-a sporit anexiunile teritoriale înglobând în graniţele sale Transilvania şi ulterior Oltenia (între 1718 – 1738); judeţele de peste Olt (când ca număr), devenite acum „Valachia imperială”, trecând sub administraţia habsburgică sunt supuse unei noi organizări.

În timpul stăpânirii habsburgice cunoştinţele despre Transilvania şi ulterior despre Oltenia se generalizează în foarte mare măsură, ele cuprinzând referiri la natura locurilor, aşezări, romanitatea românilor, tradiţie şi obiceiuri populare.

Luigi Ferdinando Marsili (1658 – 1730) de origine italiană (născut la Bologna) a fost general în armata austriacă, prilej cu care a făcut mai multe vizite în Ţara Românească.

În septembrie 1691 a fost primit de către domnitorul Constantin Brâncoveanu, iar în 1694 poartă corespondenţă cu Stolnicul Cantacuzino, care îi furnizează o serie de elemente referitoare la originea românilor.

Preocupările sale de geograf şi de cartograf se oglindesc printre altele şi în lucrări referitoare la fluviul Dunărea.

Descrierea Dunării[225] este o operă vastă care s-a

225H Vezi G. VÂLSAN, Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir. în

tipărit în 1726 în şase tomuri. Volumul I cuprinde Atlasul Dunării a cărui structură este: o hartă generală a Dunării (scara 1: 850.000); o hartă a porţiunii Kahlenberglantra; 20 de planşe ale acestei regiuni la scara 1: 100.000 (planşele 14 – 18 cuprind regiunea Orşova – lantra) şi observaţii geografice, hidrografice, astronomice.

Volumul II se ocupă de antichităţile de pe malul Dunării. Volumul III de „Mineralogie"; Volumul IV de „Peştii Dunării"; Volumul V de „Păsările acvatice"; Volumul VI este intitulat „Adaos la întreaga operă".

Lucrarea reprezintă rezultatul unor cercetări şi informări de teren. Marsili a lucrat personal la ridicările topografice şi a reuşit să ne lase prima lucrare ştiinţifică, ca şi prima hartă cu măsurători şi determinări reale. A fost retipărită în anul 1744.

În anul 1741 Marsili a publicat o altă lucrare intitulată *Ungaria şi Dunărea în treizeci şi una de hărţi, fidel desenate la faţa locului de autor*6.

Detaşată de lucrarea întreagă, Marsili a publicat harta Dunării intitulată *Mappa potamographica Marsili, Danubius Pano – Mysicus*[226][227].

Friederich Schwantz, (? – mort în 1728), ofiţer în armata austriacă (inginer topográf), a desfăşurat o activitate deosebit de însemnată în domeniul cartografiei.

În anul 1721 un corp de ofiţeri, condus de Schwantz, a fost trimis să întocmească o hartă a Olteniei şi a

---

„Anal. Acad. Rotn/', Mem. sect, ist, seria III, t. VI, București, 1926; CONST. C. GIURESCU, Principatele Române la începutul secolului XIX, Editura Științifică, București, 1957.

226■ IDEM. La Hongrie et U Danube ... Avec une Préface sur Vexcellcnce et l'usage de ces cartes par Mr. Bruten de la Martiniére. A la Haye, 1741. 1 vol. In fol.. Bibi. Academiei R.S.R., H. V 932.

227 Tom. I, 1726; 590 x 400.

♦ Ms. Bibi. de Stat Berlin. Q 2930 ; 4 foi 630 X 585.

••♦) Cf. IOAN C. B ACILĂ, Oltenia sub Austriaci, 1718—1739, Craiova, 1924 (extras din revista Arhivelor Olteniei).

marginilor ei şi să construiască o şosea care să treacă pe valea Oltului, de la mănăstirea Cozia înainte, spre Transilvania. *Tabula Valachiae Cisalutanae per Predericum Schwantzium Regiminis Heisteriani Căpitaneum* (1722) * concretizează această acţiune.

Autorul arată că şi-a dat silinţa să fie cât mai îngrijită: *Es soll solche von meinem dabey angewendeten Fleiss und Accuratesse von Einem se Hocherleuchten und der Dinge Kündigten Dicasterio selber reden; wie dann, jedoch mit grössester Bescheidenheit, în Wahrheit sagen kann, dass nichts hinein gekommen, was nicht begangen, und nach praetorianischer Arth, ganz genau abgemessen, und nach seiner natürlichen Lage und Verhattniss gezeighnet seye*".

Raportul care însoţeşte harta (alcătuită din patru foi a 58 x 64 cm) are 22 de capitole şi cuprinde o descriere geografică complexă şi surprinzător de exactă a Olteniei. Schwantz, după ce arată că numele de *Valachia* şi *valachi* derivă din slavonă, dar că locuitorii înşişi îşi zic *romun* (= romani), combate teoria lui Piccolomini despre enigmaticul Flaccus-Flacciana, arătând că, în dialectul săsesc, românii sunt numiţi „Blôch". Descrierea este însoţită de un registru alfabetic cu satele şi târgurile consemnate pe hartă.

Localităţile, în număr de 1365, erau repartizate astfel: Vâlcea 196; Romanaţi 113; „Syll-super" (Gorj) 195; „Syll-infer" (Dolj) 135; Mehedinţi 230 şi în Loviştea 9. În Muntenia figurează 72 de sate, pe malul Oltului şi bazinul Topologului, în Transilvania 228, în Banat 70.

În colţul din dreapta, jos, într-un cadran, stă scrisă inscripţia de pe stânca muntelui cu „Via Carolina", de pe valea Oltului, prin care se aminteşte că romanii încercaseră tăierea unei şosele prin defileu. „Unde vitejia lui Traian, împăratul romanilor, n-a îndrăznit să se lupte cu râul Olt, pe acolo a doua oară Carol al VI-lea, cu un

admirabil curaj şi stăruinţă a pătruns. El a început, cu ajutorul lui Dumnezeu, această şosea prin Carpaţii cei sălbatici, lucrare care păruse romanilor imposibilă, şi a terminat-o cu o muncă herculeană, în timp de doi ani... s-au mărit veniturile vistieriei. Călătorule, foloseşte-te, bucură-te de o binefacere aşa de mare a celui mai providenţial Principe; du-te fericit şi gândeşte-te că nicio cale a virtuţii nu este cu neputinţă" **!

La Câineni s-a construit o cetate „Fort oder Föstung" care la trei ore de drum mai jos de Turnu Roşu, la întâlnirea Şoselei Carolina cu cea care venea de la Bucureşti, închidea trecătoarea, încât nu se putea pătrunde fără control pe nicăieri pe ambele maluri ale Oltului.

Lucrările odată terminate, în ianuarie 1722, s-a aşezat inscripţia „Strassburg a numit-o Steinville, Arxavia i-au zis romanii. Alungă săgeţile duşmane de la augusta şosea". În acelaşi timp, şoseaua a fost prelungită până la Râmnic. Tot din anul 1722 datează şi inscripţia: „Opreşte-te călătorule! Unde natura îţi porunceşte să te opreşti şi vitejia eternă s-a oprit (Roma). Aici, sub auspiciile lui Carol VI, împăratul Cezar, cu adevărat August, supusă fiind Dacia Ripensis, printr-un scurt război, dar cu multă vitejie, de Eugeniu, comandantul suprem, locţiitor al Cezarului, pentru ca să fie unite prin comunicaţii mutuale, ţara de mijloc cu cele muntoase, după ce stândle au fost sfărâmate şi rostogolite, Carpaţii nivelaţi şi uniţi printr-un pod, s-a deschis drumul de trăsuri lung de 11 ore".

„Lucrarea a început-o Ştefan Conte de Steinville şi a terminat-o D. Hugo, S.R.I., Conte de Virmondt, delegaţi ai Cezarului şi *preşedinţi ai dacilor*, arhitect fiind: Friederich Schwantz. Prin providenţa lui August, pentru binele obştesc, prin o slujbă credincioasă, a pus acest monument nepieritor pentru posteritatea recunoscătoare. Acum rămâi sănătos şi adu-ţi aminte că prin virtutea lui Carol nu este

niciun drum nefăcut ciici, în timp ce străpunge Carpaţii şi învinge râurile, termină războiul şi anexează popoare, liberate de munţi şi fericite prin supunere. Şoseaua Carolina este aceasta. După cerere a fost pusă ca dar al Senatului Dacic de distinsul S (amuel) K (öleseri) d (e) K (eres-Eer)".

Această inscripţie prezintă o mentalitate caracteristică vremii. Ochii se îndreptau asupra suveranului, care prin linguşiri era asemănat cu împăraţii romaqi, iar imperiul german era considerat superior chiar celui roman. Ceea ce îi preocupa pe cuceritori erau formele şi formulele. În numele „dacilor", sub care înţelegeau pe români, se dirijau în reformatori ai filosofiei împărăteşti în Ţările române, iar boierii „Senatul dacic" – în întinsul lor oligarhic, ca să fie pe plac stăpânirii, cereau să se imorţalizeze o acţiune ca aceasta, care s-a făcut cu o muncă imensă – *camque immenso laboré* – dată de ţărănimea, căreia i se făgăduia liberţatea teoretică, în schimb era obligată să muncească „o zi cu boii şi două cu mâinile în fiecare săptămână".

Harţa Olteniei ridicată de Schwantz reprezintă un real progres carţografic prin semnele convenţionale noi şi amănunţime; proiecţia hărţii nu este imitară folosindu-se concomitent două proiecţii: una perspectivă şi alta orizontală.

Precum se arată în colţul din dreapta, jos, autorul a folosit o aparatură specială pentru măsurători şi pentru desen: pendula, echerul, compasul, adică uneltele pentru: „*Mensur a*, *Numerus*, *Pondus*" – măsura, numărul, greutatea, cele trei principii care stăteau la baza ştiinţei cartografice a timpurilor noi.

În colţul din stânga, tot jos, titlul hărţii este înconjurat de figuri ce simbolizează bogăţiile ţării. Imaginea Olteniei cu bătrânul Danubius ce ţine în mână un vas din care curge apă, cu un picior pe un peşte; zeul

animalelor înconjurat de oi, capre, porci; ţăranul ce poartă snopul de cereale şi panerul cu fructe de tot felul. Alături: plantaţia de vii, pădurea şi stupul de albine.

Pe hartă sunt trecute numele a peste 130 de masive muntoase, culmi şi vârfuri; sunt evidenţiate prin elemente morfologice şi hidrografice caracteristice depresiunile, văile cu chei, terase, câmpiile, dealurile. Reprezentarea cartografică detaliată şi aproape de realitate a apelor, aşezările omeneşti, bogăţiile, vegetaţia, drumurile ş.a. Întregesc cuprinsul şi fac din această lucrare un izvor preţios de informaţie geografică. Harţa lui Schwantz a fost mult folosită. Din 1723 exista *Copiam Fe*: *Io*: *Berndt Ing*. *L Lient*; Căpitan Jacubenz o reproduce în *Die Cis-alutanische Walachei unter Kaiserlichen Verwaltung* (1717 – 1739); Ignatz

Müller o integrează în *Mappa Geographica novissima Regni Hungáriáé… Magúi Principatus Transilvaniae*, *Banatus Temesiensis*… *Walachiae*… Anno 1769.

Stephan Lutsch von Luchsenstein a condus o echipă de cartografi trimişi în Ţările române de Statul major austriac.

Pe baza documentelor existente până atunci şi a cercetărilor întreprinse pe teren, acesta a alcătuit mai multe hărţi. Prima, din 1738, lucrată în 12 planşe şi intitulată *Dacia Mediterranea sau Transilvania* nu s-a publicat[228], dar a generat alte lucrări importante. Cea de-a doua este harta privitoare la Oltenia şi Muntenia[229], în care

---

228•• STEPHAN LUTSCH VON LUCHSENSTEIN, Nova et accurata geometrica Mappa Daciae Mediterraneae seu moderni Principatus Transilvaniae, în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B. IX a 713.

229•• Tabula Walachiae Austriacae quidem, seu Cis-Alutanae, per Fridericum Schwantzium Geometrice comensuratae, Turcicae vero seu Transalutanae ex vetusto quodam exemplari desumpto Combinata per Stephanum Lutsch de Luchsenstein, Anno 1738, în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. III a 20.

s-a folosit în mare parte documentaţia cartografică a lui Schwantz. Compusă din nouă planşe colorate, de diferite mărimi, lucrarea dovedeşte mai mult zelul autorului care era şi un foarte harnic tipograf.

Către mijlocul secolului al XVIII-lea Lutsch von Luchsenstein ridică şi alte hărţi în care se găsesc multe şi variate informări, mai ales asupra regiunilor muntoase. Dintre acestea, menţionăm: *Principatuum Transilvaniae el Moldaviae con/interum* (1751), în două foi colorate; *Delineatio Alpium Transilvaniam a Moldavia*, în cinci foi (1753) şi *Siebenbürgische Grenz Carte gegen der Walarhey* (1754) în şase foi[230].

Pe hărţi era indicaţia să figureze formele de relief, satele şi oraşele, apele, pădurile, tufişurile, drumurile, potecile. Astfel, s-au stabilit semnele convenţionale şi s-a hotărât ca ridicările să se facă la o scară cât mai mare care să permită nu numai înfăţişarea tuturor elementelor interesante, dar şi o lectură lesnicioasă a planşelor.

Büschel între anii 1773 şi 1775 alcătuieşte o hartă intitulată *Bucovina* în 71 de planşe şi o descriere a planşelor în şase volume.

Maiorul von Mic g este autorul unei alte hărţi a Bucovinei, mult amplificată însă[231].

Pentru Moldova de Nord mai există şi o serie de hărţi anonime. Unele sunt în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România[232], iar altele în diferite biblioteci şi

---

230 Cf. N. DOCAN, Memoriu despre lucrările cartografice, in „An. Acad. Rom.", ser. II, t. XXXIV, Mem. secț. ist., 1912, pp. 1262-1263.

231 MAIOR v. MIEG, General-Carte von der neuen geometrischen Aufnahme; theils von denen ă la vue aufgenohmenen Gegenden zusammengesetzt, zu Ersehung derjenigen Graentzlinie, welche bey Formirung eines Arrondissments der Bucovina vor das Allerhöchste Interesse filrzuwahlen erforderlich wäre, 1774.

232•• Bucovina, Bibi. Academiei R.S.R., H 831 D XVII 86; H 562 D XIV 3; H 2492 A LXXXVII 30.

arhive din străinătate[233].

Pentru scopuri militare există o planşă, însoţită de un „memoriu”: *Copie einer Türkischen Karte, wo die grânzen Siebenbürgens gegen die Bukowina, Moldau* <t. *Wallachey illuminirt, wie auch alle an der alten und gegen die Moldau und Wallachey vorgerückten Granzen auf gestellte Kais. O österreichischen Adler spunde bezeichnet sind.* Harta dovedeşte un bogat conţinut informativ. Orografia este reprezentată prin haşuri, hidrografia este redată detaliat. Dunărea cu mlaştinile şi bălţile ei, Delta cu braţele şi ostroavele, iar Marea Neagră cu limanele. Grupurile de arbori indică pădurile, iar prin semne obişnuite hărţilor se arată localităţile. Graniţele Moldovei înconjură unitatea sa teritorială la timpul respectiv.

Descrierea principatelor se face în acel „Memoriu”, care s-a tipărit la Frankfurt şi Lipsea, în cinci capitole, în ultimul dând pe judeţe numele satelor şi oraşelor.

Contele Fabris, colonel în armata austriacă, între anii 1769 – 1773, a ridicat harta Transilvaniei, în 208 planşe, pe care o însoţeşte de patru volume textu’.

Tot de atunci este şi *Harta speciala a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova şi Ţara Românească*[234][235], în 103 planşe, însoţită de nu volum care cuprinde descrierea topografică a terenului, descrierea frontierei spre Moldova, în 206 pagini, şi descrierea zonei de frontieră spre Valahia, în 295 de pagini18.

Planşele înfăţişează nu numai linia de demarcaţie, ci şi anumite regiuni cu drumurile principale dintre aceste

---

233 Bibi, de Stat din Berlin, Secția hărților, O 13908, 56 x 57 cm, scara 1 : 182 000, cf. M. POPESCU-SPINENI, Harta Bucovinei din anul 1774, In „Rev. 1st. rom.", vol. XI—XII (1941 — 1942), pp. 149-161 +2 hărți.

234 In „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B IX a 715.

2351 8 Militärische Beschreibung über die Moldauische und Walachische Lisiere.

trei provincii.

Eugen de Sa voia, în timpul guvernării sale, a stimulat ample ridicări topografice în intervalul 1723 – 1725, în urma cărora a apărut harta cu titlul: *Carte originale du Bannat de Temesuar divissée dans ses districts* (Viena, 1738).

Baron von Câmpt, între 1769 – 1772, ridică o hartă a Banatului în 208 planşe la scara 1: 25.000. De asemenea, realizează harta Munteniei, în 15 planşe, la scara 1: 24.000, plus un schelet topografic cu titlul: *Plan von dem zwischen der Donau und der Siebenbürgischen Graenze an Orschovaer und Caranschebeser District anstossenden Antheil der türkischen VZallachey*.

Francisc Griselini (1717 – 1783) este autorul unei lucrări de *Istorie a Banatului*, cu numeroase referiri geografice[236].

Lectura cărţii demonstrează o amplă informare şi o metodă de lucru avansată. Accentul este pus pe factorii economici, etnici şi politici. Banatul este descris ca o regiune în care creşterea vitelor ocupă un loc de frunte, evidenţiindu-se, de asemenea, folosirea apelor minerale, existenţa minelor, practicarea agriculturii.

Tabula Bannatus Temesiensis, desenată după măsurătorile geometrilor statului major (*Quam în minorem formam reduxit, gradusque longitudinis et latitudinis adjecit Franciscus Griselini*), a fost tipărită la Viena, în anul 1776, în mărime de 570 x 630, la scara 1: 480.000, gravor fiind Augustinus Cipps.

Într-un alt format, la scara 1: 432.000, o găsim sub titlul: *Karte des Tenteswarer Banats*.

În sfârşit, o hartă şi opt tabele însoţesc lucrarea, care are următorul titlu: *Franz Griselini, mehererer Akademien Ehrenmitgliedes und der K.K. Gesellschaft zur Aufnahme*

---

236 FRANCISCUS GRISELINI, Geschichte des Temcswarer Bannats Viena, 1779.

des Ackerbaues, der Künste, Manufakturen, und Handlung zu Mailand Sekretärs, Versuch einer *politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Bannats* în *Briefen an Standespersonen und Gelehrte*.

Căpitan Lauterer în anul 1779 coborând pe Dunăre cu expediţia sa iniţiată de Statul major austriac, poposeşte la Rusciuc (Ruse). Vasul a fost vândut, iar el a trecut în Ţara Românească oprindu-se la Bucureşti, Slatina şi la Cerneţi.

În timpul războiului din 1769 – 1774 ofiţerii austrieci înjghebaseră câteva hărţi, însă ceea ce rămăsese mai puţin reprezentată era Dunărea în cursul său inferior, de la Vârciorova până la vărsarea în Marea Neagră. Aşa se explică prezenţa căpitanului Lauterer şi a expediţiei sale pe Dunăre.

În Arhiva Ministerului de război din Viena mai sunt câteva încercări cu titlul *Planul Dunării dintre diferite porturi*[237], dar hăiţile şi descrierile lui Lauterer sunt cele mai complete.

În prima sa călătorie realizează o lucrare, în 11 planşe, ce cuprinde zona de la Zemlin la Rusciuc16 (1779), cu o descriere a acestei regiuni. Cu multă grijă şi destulă pricepere sunt redate: apele, oraşele, redutele şi vechile turnuri romane, locurile de pescuit, mănăstirile, locurile periculoase pentru navigarea vaselor; sunt date şi distanţe în lăţimea fluviului.

Peste trei ani, în vara anului 1782, Lauterer a executat ridicări şi în restul cursului Dunării şi anume pe

---

237w Plan des Donau-Stroms zwischen Orșova und Nicopel în 5 planșe. No. B HI b 26;

B III b 27 ; B III b 28.
11 LAUTERER PONTONIER-COMMANDO. Plan des Donau-Stroms von Zemlin bis Ruszug, mii allen seinem Inseln. Sand-Bäuchen, Mühlen. Steinklippen, S tökén, Wirbeln 1779.

porţiunea dintre Rusciuc (Ruse) şi Sulina[238], în opt planşe, numerotate de la 12 la 19, formând astfel, cu planşele anterioare, un tot indivizibil. Întregii hărţi a Dunării i s-a anexat şi o descriere amănunţită[239].

Lauterer călătoreşte şi prin Moldova, ajungând la Iaşi. De aici trece în Transilvania şi se opreşte la Braşov.

Interesante sunt planurile alcătuite de el şi utile informaţiile economice pe care le dă în legătură cu comerţul cu lemne de la Galaţi, şantierul de construcţii navale, încărcarea cerealelor pe şlepuri, mişcarea în schelele Galaţi şi Brăila.

Lauterer ajunge şi la gurile Dunării cu ocazia unei alte călătorii, de unde se îndreaptă apoi spre Constantinopol.

Franz Mihanovics, croat de origine, întreprinde o călătorie în ţara noastră în anul 1783, cu care prilej cunoaşte oraşele Brăila şi Galaţi. A făcut planul portului Brăila, a mers în amonte pe Siret şi Prut, a cercetat braţele Sulina, Sf. Gheorghe şi a vizitat complexul Razim.

El este autorul unei hărţi foarte izbutite a Dunării de la Peterwardein (lângă Novisad) până la vărsarea în Marea Neagră, şi de la Sulina până la Portiţa[240].

Pe lângă multe detalii, în ceea ce priveşte formele de teren şi aşezările omeneşti, găsim şi menţiuni asupra adâncimilor apelor Dunării, Mihanovics fiind primul care a

---

238 LAUTERER, Plan des Donau-Strom» von Rustvg bis Sulina 1782 în „Arhiva Ministeru
lui de război din Viena" No. B III b 32.

239 Esquelelte de Carte des Donau Stroms von Zemlin bis Sulina an dem Schwarzen Meere, in „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B III b 33.

240 FRANZ MIHANOVICS, Charte des Donau Strohines von Peterwaràexn bis zur Mündung desselben am Schwarzen Meer bey Sullina oder Suhnta, dann des letzten Arms so der Portxczo...; cf. N. DOCAN, Expiorațiuni austriace pe Dunăre la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, în „An. Acad. Rom.", t XXXVI, Mem. Sect. ist.. București, 1914.

făcut numeroase sondaje pe tot cursul fluviului. De la el ne-a rămas şi un jurnal de călătorie prin Moldova şi prin Macedonia. Înfăţişând populaţia din Balcani, remarcă prezenţa arromânilor în Albania.

Siegfried Ioliannes Heribert baron de Tauferer, căpitan în Statul major austriac, un om întreprinzător, cu mari planuri de îmbogăţire, este autorul unei hărţi de navigaţie pe Dunăre, de la Sémiin până la vărsarea în Marea Neagră[241], care reprezintă, de fapt, o revizuire a hărţii lui Lauterer, în opt planşe, cuprinzând numai cursul Dunării. Planşele, bine gravate şi în parte colorate, sunt numerotate în cifre romane de la I la VIII. Pe lângă fiecare număr, sunt înscrise, în roşu, iniţialele LT. Acestei hărţi îi este anexată o broşură conţinând descrierea planşelor. O altă ediţie are planşele imprimate în negru şi pe fiecare planşă, pe dos, există descrierea părţii respective[242][243].

F. Jos. Ruhedorff a fost în serviciul comandamentului militar din Transilvania. Între anii 1786 şi 1787, folosind documente cartografice militare şi informaţii primite direct din Ţara Românească, a lucrat cu multă grijă *Mappa specialis Walachiae*™, care a rămas în manuscris. Titlul este încadrat de o ramă susţinută de îngeri, deasupra căreia se afla coroana imperială. Harta, apărută la Viena în

---

241 1 0 TAUFERER, Navigation-Karte der Donau von Sémiin bis zu ihrem Ausfluss ins Schwarze Meer, zur genausten Kentniss Valier in derselben Befindlichen Inseln, Sandbänke, Wirbel, Klippen u.s.w, 1789. în cele opt planșe, de mărimi diferite, sínt cuprinse următoarele regiuni : I Belgrad— Orșova; II Orșova—Vidin; III Vidin—Peslicov ; IV Peslicov—Giurgiu; V Giurgiu — Depren ; VI Depren — Hîrșova ; VII Hîrșova —Isaccea ; VIII Isaccea —Sulina.

242 1 1 în „Arhiva Ministerului de război din Viena", ambele ediții No. B III b 37 și în BibL Fidci-Comisului, No. 970 ; cf. N. DOCAN, Lucrările cartografice ... p. 1275.

243 1 1 Originalul, frumos desenat în cerneli colorate și ornamentat în acuarelă, se găsește în BibL Fidei-Comisului, No. 983.

august 1788[244], a fost scrisă de Benedict! şi bine gravată de KÛian Ponheimer, unul dintre cei mai de seamă specialişti din Viena. În partea dreaptă a hărţii sunt specificate 18 judeţe şi 4 raiale.

Harta s-a bucurat de aprecierea specialiştilor vremii, despre ea spunându-se că întrece toate hărţile Ţării Româneşti apărute până atunci[245]. Cuprinde multe amănunte: aşezările omeneşti izolate, carantinele, cărările şi drumurile, trecătorile peste munţi şi peste Dunăre etc. Harta s-a tipărit şi la Sibiu[246] în anul 1788.

Benedict! vestit cartograf vienez, alcătuieşte hărţi de poştă, iar pentru Statul-major efectuează o hartă a Banatului, în care este cuprinsă şi Oltenia până la Jiu[247].

Balzer-Walenta este o colecţie de planuri. Partea întâi cuprinde 16 planşe colorate şi un text pe două coloane. Autorul este Anton Balzer. Partea a doua, cu 19 planşe, cu 68 de pagini text este editată de Balzer împreună cu Joseph Walenta.

Colecţia cuprinde planurile multor localităţi de pe teritoriul principatelor române unde au avut loc lupte între austrieci, ruşi şi turci, în intervalul 1788 – 179027.

Hora von Otzellowitz, căpitan austriac, a condus şi a realizat o serie de lucrări cartografice privind teritoriul în care se desfăşurau evenimentele în vremea războiului ruso-turc, când Austria se angajase şi ea împotriva turcilor.

Una dintre lucrări cuprinde ridicarea planurilor

244•• ’ Mappa specialis Walachiae ex acuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata ... per F.I.R, 1788.

2458 4 „Allgemeine Litteratur Zeitung", aprilie 1789, col. 15.

2461 1 Mappa specialis Walachiae. Sibiu, 1788.

247m BENEDICTI, Allgemeine Postharte von Ungarn, Kroatien, Sklavonien und Siebenbürgen Zur Uebersicht, Wien, 1789; IDEM, Postkarte von der Halbinsel Taurien oder Krim (1788); IDEM, Le Banat de Temeschwar d'après les nouvelles indications pour servir de renseignment à la Carte des Lxmxtes de trois Empires, ou Théâtre de la Guerre présente (1789).

raialei Hotinului şi descrierea geografică a acesteia. Harta realizată în 1788 este alcătuită în 29 de secţiuni, colorate, format 640 X 420, la scara 1: 28800 şi are titlul *Militaeriseher Aufnahms-Brouillon von der Chotymer Baja*... Ea este însoţită şi de un text cuprins în volumul intitulat: *Militärische Anmerkung des Districts der Chotymer Raya*, în *Ansehung der Lage überhaupt*.

Lucrarea este foarte bine executată. Hotarele raialei dovedesc faptul că turcii nu s-au mulţumit numai cu cetatea şi terenul din jur, ci s-au întins până spre Bucovina, spre Prut, în apropierea comunei Ştefăneşti din judeţul Botoşani, şi până la râul Ciuhurul.

În descrierea ţinuturilor se au în vedere: numele localităţilor, numărul caselor, numărul locuitorilor de sex masculin, efectivul animalelor de tracţiune, distanţa dintre localităţi, situaţia localităţii, starea clădirilor, locul ocupat de păduri, fineţuri, bălţi şi smârcuri, iazuri; sunt trecute râurile şi apoi pâraiele, drumurile, chiar cărările şi potecile. Formele de relief întregesc conţinutul hărţilor pe care sunt făcute şi diferite observaţii militare. În anul 1790, Otzellowitz realizează o altă lucrare de seamă ca ridicare topografică care cuprinde judeţele Suceava, Roman, Neamţ, Bacău şi Putna. Harta este ridicată tot la scara 1: 28.000 şi este compusă din 107 planşe colorate de 625 X 415. Ea poartă titlul: *Brouillon oder Original-Aufnahme der fünf Moldauischen Districten, nämlich des Sutschawer, Roman, Niamtz, Baken und Puttnaer Bezirkes, welche im Jahre 1788 von der Kayserlich Königlichen Armée occupirt und im Jahr 1790 unter der Direction des Teutsch Bannatischen Granitz-Regiments Hauptmann Hora von Otzellowitz durch Civil-Ingenieurs aufgenommen worden*[248].

Cele două volume de text au titlul: *Topographische*

2481 7 Sammlung der merkwürdigsten Städte und Festungen welche in den Jahren 1788, 1789 und

Beschreibung der im Jahre 1788 und 1789 von der K.K. Armée în Besitz genommenen fünf Moldauischen Bezirken.

Planul descrierilor corespunde, în general, primei lucrări menţionate.

Lucrările realizate de Otzellowitz şi echipa sa de cartografi sunt socotite ca primele hărţi moderne ale României. Relieful este surprins în detaliu, potrivit redat şi frumos colorat. Satele sunt figurate prin clădiri, desenate în roşu, cu grădini în verde; oraşele prin planuri. Satele vechi sunt arătate printr-o cruce sau o fântână probabil distruse sau părăsite de locuitori în timpul războaielor.

După aceeaşi concepţie, colonelul Specht realizează între 1790 şi 1791 o lucrare similară pentru Ţara Românească. Este vorba de harta: *Militairische Carte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide zusammen aus 394 Sedionen bestehet, und wehrend des Waffenstillstands Zwischen der K.K. und der türkischen Armée vom Monat September 1790 bis Ende Mai 1791 durch den General-quartiermeister-staab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden*™. Harta Munteniei are 108 foi, dintre care trei, însemnate cu literele A, B, C, cuprind imaginea hotarului vestic cu Serbia şi o planşă ce interesează Orşova. În totalul ei, harta formează un dreptunghi de 8, 20 m lungime pe 4, 62 m lăţime. Nu conţine raiaua Brăilei, deoarece turcii n-au

---

1790 von den K.K. öestereichischen und Kais, russischen Armee der Pforte abgenommen worden

1791 ; vezi și N. DOCAN, op. cit., pp. 1348 și urm.

« Cf. N. DOCAN. op. cit., pp. 1276-1277; VICTOR ANDREI, Harta austriacă Otzellowitz din 1790, în „Rev. geogr. rom.", VI. fasc. I—II, 1943; Moldova bistrifeană și ținutul Neamț în cartografia străină a veacului al XVIII-lea, în „Anuar, liceului «Petru Rareș Piatra Neamț, 1942; exemplare în BibL Academiei R.S.R., H 455 D IX 1 ; H 456 D IX 2.

permis cartografilor să facă ridicările respective. Harta se opreşte la braţul Cremene, la nord de Hârşova, merge pe Călmăţui până în satul Făurei, o ia spre nord-est pe râul Buzău până unde se varsă în Şiret, şi apoi urmăreşte frontiera spre Moldova, pe Putna, pe Milcov până în munţi, pe munţii Monteoru, Purului, Muşa-Mică, muşamare şi Giurgiului.

Trei volume de text însoţesc şi întregesc lucrarea. Munţii sunt redaţi prin haşuri al căror grad de îndesire sugerează înclinarea pantelor, fiind uşor marcate unităţile depresionare, pintenii, luncile largi, văile. Detaliile fac posibilă împărţirea în regiuni de dealuri şi depresiuni subcarpatice şi intracolinare. Înfăţişarea podişurilor, a chnpiilor şi caracterele morfohidrografice ale văilor reies cu prisosinţa. Reţeaua hidrografică este redată destul de exact. Vegetaţia reprezentată prin masive puternice de păduri ce ajung până în câmpie, păduri rare şi tufişuri, demonstrează modificarea peisajului natural de-a lungul timpului.

Pe baza materialului oferit de hărţi şi de text se poate face o apreciere asupra unor aspecte privind modul de grupare a populaţiei, starea economică, utilizarea terenului pe suprafeţe delimitate, drumurile, aşezările omeneşti.

Harta Munteniei a fost reprodusă de mai multe ori, într-o formă mai mică. Copiile – trei – se păstrează în „Arhiva Ministerului de război din Viena”. În 1812 a fost gravată cu titlul: To*pographische Karte der grossen und Kleinen Wallachey aus verschiedenen Recognoscirungs-Plaenen des K.*K. Ge*neral-Quartier-Meister Staabs im Jahre 1790 zusammengetragen.* He*rausgegeben im Jahre 1812* – în 4 planşe. Din această ediţie mai sunt două hărţi. S-a mai tipărit în două foi la Breslau, în editura lui I.D. Gruson.

F.L. Gûssefeld este trimis în principatele române

pentru ridicări topografice. Coordonează materialul adui Mt cu cel din lucrările lui Sulzer, maiorul rus Islenief şi Bauer, şi la Nürnberg, în 1785, publică o hartă cu următorul titlu: *Charte von der Moldau und Walachey nach astronomischen Beobachtungen des Russisch Kayser. Majors Islenief und denen Charten und Beschreibung des H. Hauftm. Sulzer ing., den Charten des ehma. Russ. Kays. Gen. Lient, v. Bauer über die Moldau u.a.m. entworfen.* Deasupra, harta are titlul în limba franceză: *Charte de la Moldavie et de la Valachie dressée d'après des mémoires...*

În 1802 Güssefeld publică o hartă a Imperiului otoman în Europa, Asia şi în Africa, iar în 1821 o alta sub titlul: *Charte von osmanischen Reiche în Europa, gemeiniglich die Europäische Türkey genant*™.

„SPECHT, *Militairische Carte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei, welche beide zusammen aus 394 Secţioneu bestehet...* în Bibi. Academiei R.S.R., H 1003 D XXVII 6.

«Bibi. Academiei R.S.R., H 2145 D LXI 85; H 704 D XV 31; H 758 D XVII 13.

Ferdinand Ernst, căpitan topograf între anii 1788 şi 1791, desenează planul oraşului Bucureşti. Sunt arătate edificiile de seamă, casele boiereşti, hanurile, străzile şi ieşirile din oraş.

Franz Baron Purcel, căpitan, inginer, desenează şi el un plan al Bucureştiului. Din punct de vedere documentar pentru istoria oraşului, planurile Ernst şi Purcel sunt singurele mărturii lucrate cu pricepere şi seruptdozitate.

Lucrările cartografice necesare diferitelor operaţiuni militare se evidenţiază prin exactitatea ridicărilor topografice şi metodelor noi utilizate, ele constituind documente ce oglindesc realităţile geografice de atunci şi, în special, graniţele impuse arbitrar de către marile puteri europene.

IZVOARE CARTOGRAFICE RUSEŞTI

Deosebit de însemnată este contribuţia literaturii cartografice ruse din secolul al XVIII-lea. Petru I, suveranul care trăise în Olanda, în marile centre unde se punea mare temei pe răspândirea cunoştinţelor prin hartă, înfiinţează pe lângă Academia de Ştiinţe din Petersburg o secţie cartografică. Acest for avea strânse legături cu Academia de Ştiinţe din Paris.

După moartea împăratului, fiica sa, Elizabeta, se îngrijeşte de publicarea unui *Atlas Rus*[249][250], care se tipăreşte la Petersburg în anul 1745.

Hărţile elaborate de Statul major al armatelor ruseşti contribuie la cunoaşterea tot mai însemnată a principatelor române. Lucrările sunt întemeiate pe observaţiuni de teren, detaliate, pe ridicări topografice şi observaţii astronomice.

Din anul 1770 datează un plan al oraşului Bucureşti, întocmit de ofiţerii ruşi. Limitele de atunci erau: Podul de Pământ (Calea Plevnei), Elefterie, Biserica Cotroceni, Dealul Spirei, Dealul Filaret, Dealul Piscului, Dudeşti, râul Colentina, Biserica Mărcuţa şi Pantelimon. Pe margini sunt figurate căile de ieşire din oraş: Podul Calicilor (Calea Rahovei); Podul Mogoşoaia (Calea Victoriei), Podul Târgului de afară (Calea Moşilor), Podul Vergului (Bariera Vergului).

C.M. Both, cartograf rus, publică în anul 1771 *Harta*

2491 Russischer Atlas welcher in einer General Kharte und neuntehen Special-Charten das gesamte Russiche Reich und dessen angrântxende Länder nach der Regeln der Erd-Beschreibung und den neuesten Observationen vorstellig macht. Etworffen bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften, St. Petersburg, 1745, In fol. BibL Academiei, H V 425.

250 C. M. ROTH, Carte speciale de la Principauté de la Valaquie, St. Petersbourg, 1771, BibL Academiei R.S.R., H 1757 D LII 37 ; IDEM, Carte speciale de la Principauté de la Moldavie divisée en ses districts, SL Petersbourg, 1771, Bibi. Academiei R.S.R., H S 39; cf. CONST. C. GIURESCU, Principatele române, p. 10.

specială a Principatului Valahiei şi *Harta specială a Principatului Moldovei*, împărţită în judeţe1, lucrări care ne oferă un bogat material informativ, în special cu caracter economic, despre împărţirea administrativă, despre aşezările omeneşti – sate şi oraşe –, despre căile de comunicaţie, locurile bătăliilor din războiul început în 1768.

I.R. Islenief, astronom rus, în anul 1771 determină coordonatele geografice ale oraşelor: Iaşi, Focşani, Brăila, Bucureşti etc. Rezultatele cercetărilor sale de teren şi a observaţiilor sale astronomice sunt cuprinse în *Noua Hartă geografică a Moldovei şi Valahiei*[251][252].

Această lucrare a fost des folosită ulterior de cartografi şi astronomi, printre care menţionăm pe Stephan Rumowski cu a sa *Determináló longitudinis et latitudinis quor undam Moldaviae et Valahiae locorum deducta ex observ ationibus Iohanne Isleniei*[253].

I.F. Schmidt a desfăşurat o susţinută activitate cartografică la Academia de Ştiinţe din Petersburg. În 1774, cu prilejul războiului ruso-turc, el întocmeşte Harta Moldovei şi Valahiei[254] (în limba rusă şi latină) care s-a bucurat de mare preţuire, fiind reeditată în 1788 e. Schmidt a folosit, în mare măsură, harta lui D. Cantemir pentru Moldova şi, probabil, a Stolnicului Cantacuzino pentru cea a Munteniei.

---

251 I. R. ISLENIEF, Mappa noua geographica Moldáviáé et Valachiae ad recentiones observa- tiones astronomicas....

252X VIII, Petropoli, 1776.

253•• I. P. SCHMIDT, Karta Moldavia Valahi po podlinnym Kvartirmeistcrskim Certe San, 1774, Biblioteca Academiei, R.S.R. H 592 D XIV 33 ; Principatum Moldáviáé et Walachiae Tabula geographica Generalis, ex Autographis Castramentatorum Russicorum ad Normam Observationum Astronomi- carum hunc in/inem in Ulis Regionibus habitarum conscripta a I.F. SCHMIDIO, Acad. Scient.

254P etr.. Adjuncta. 1774, Bibi. Academiei R.S.R., H 591 D XIV 32; H 371 D VII 12.

Friedrich Wilhelm von Bawr (Bauer) ocupă în literatura geografică a Ţărilor române un loc deosebit, fiindcă sub conducerea sa au fost efectuate, în 1769, primele ridicări expeditive la faţa locului (din cauza evenimentelor, ele s-au făcut în grabă) ale Munteniei şi Moldovei, care au făcut obiectul unor serii de hărţi ulterioare.

Bawr publică lucrarea *Memoriile* care este structurată pe cinci capitole şi cuprinde o descriere istorică şi geografică a Ţării Româneşti, cu destule amănunte orografice, hidrografice şi economice[255]. În ultimul capitol se află şi o listă a tuturor satelor şi oraşelor pe judeţe. În prospectul acestei lucrări se dau lămuriri asupra hărţilor pe care voia să le publice într-un atlas, urmând ca Moldova să fie redată în şase planşe, Ţara Românească în patru planşe; apoi Podolia şi Volhinia, Crimeea, Bosforul şi Dardanelele, Bulgaria.

Printr-o subscripţie publică „harta Moldovei" care este tipărită, în 300 de exemplare, în anul 1781, la Amsterdam, de către *Jean van der Schley* un celebru gravor... Lizibil scrisă, bogat ornamentată şi trasă pe o hârtie solidă, harta lui Bawr era, într-adevăr, pentru timpurile ei şi pentru cartografia Moldovei, *un chef d'oeuvre*. Ridicată la scara 1: 288.000, ea se compune din şase foi dreptunghiulare numite secţii. Valoarea unui grad este de 114 verste (120 km), pentru longitudine, şi de 76

255' F. W. DE BAWR, Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un Prospectus d*un Atlas Géographique et Militaire ...A Frankfort et Leipsic, 1788, In —8°, 236; IDEM, Carte de la Moldavie, pour servir à VHistoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs. Levée par l'État Major sous la Direction de F. G. de Bawr. Maréchal Général de logis, Lieutenant Gén. des Armées de S; M : lmp : de toutes Us Rttssics ; Chevalier de V Ordre de St. Alexandre Newshy, de St. George et de St. Anne, Amsterdam, 1781 ; cf. CONST. C. GIURESCU, op. cit., p. 11; F. CONSTANTINESCU-IAȘI, Relațiile culturale tomâno-ruse în trecut. București, 1954.

verste (82 km) pentru latitudine.

Pentru cunoaşterea trecutului ţării moldoveneşti, pentru identificarea vechilor aşezări omeneşti, această hartă, fiind foarte bogată şi bine informată, rămâne un document de mare valoare9.

Relieful este redat prin metoda haşurilor, respectându-se metoda iluminării verticale, ceea ce dă impresia unui ţinut de munţi şi dealuri, din care se evidenţiază Ceahlăul, iar câmpiile sunt mici porţiuni nehaşurate. Reţeaua hidrografică este destul de detaliată, numirile de râuri fiind foarte numeroase; cursul Dunării se referă numai la sectorul cuprins între Brăila şi Marea Neagră, iar Delta Dunării, bălţile şi mlaştinile sunt destul de bine redate. Prezenţa pădurilor pe hartă dovedeşte că regiunea era bine împădurită.

În general, precizia hărţii este destul de mare având în vedere condiţiile de realizare, iar execuţia grafică ireproşabilă.

ALTE DOCUMENTE CARTOGRAFICE

În secolul al XVIII-lea războaiele din sud-estul Europei au condiţionat tipărirea multor lucrări cartografice. Cum cele mai numeroase lupte s-au dat în spaţiul Dunării de Jos, Ţările româneşti figurează în multe hărţi generale, hărţi speciale şi planuri de război.

Pe lângă hărţile întocmite de Statul major austriac şi cele elaborate de Statul major al armatelor ruseşti, publicaţiile contemporane şi posterioare perioadei menţionate sunt numeroase, drept pentru care ne vom permite să amintim pe scurt doar câteva dintre ele, în ordinea alfabetică, după numele autorilor sau al editorilor.

Iacob Adam a lucrat la Viena, într-o întreprindere cartografică, realizând două hărţi care s-au bucurat de apreciere, la timpul lor, şi anume: *Harta*, *Valakiei*, (1781) şi *Harta Moldovei*. De asemenea, el a mai publicat şi *Harta Imperiului austriac*, în care este cuprinsă şi Bucovina.

În *Karte der Wallackei* găsim numirea *Susszar adens* scrisă prin litere dispersate pe tot cuprinsul ţării. De asemenea, drumul lui Traian, care începe de la Dunăre, de lângă satul „Humovo", trece pe la nord de Craiova şi Drăgăşani, la sud de Piteşti, Pietroaia, Târgovişte, prin Ploieşti, Buzău, pe la sud de Râmnicul Sărat, Focşani, traversează Şiretul pe la nord de Galaţi şi se termină la localitatea Traian. Este numit *Fossa Trajani oder Av arische Landvehr*. Mai este menţionată existenţa „Distr: Lowischta" cu localităţile: Strasburg, Kobeschty, Rakowitza, Ruderea, Gribleschty, Pouschor, Bomboeschty, Kokoj, Spin, Basca, Brodiany, Brodet, Bajusch, Szaratsinesty, Cornet, Malaj, Presoj, Bredanj, Veratica, Perischan.

Karte von der Moldau und Bessar abien, colorată, înfăţişează teritoriul într-o formă inegală din punct de vedere geometric, cu frontierele spre Transilvania inexacte.

Hărţile au fost publicate ca anexe la lucrarea lui Sulzer, *Geschichte des Transilvanischen Lacién* (*Istoria Daciei Transalpine*) (Viena, 1781 – 1782), iar în 1788 au fost republicate de editorii Graeffer şi Arţaria din Viena[256][257].

F. Afner, gravor, cartograf din Viena, publică în anul 1780 o hartă a Olteniei2 împărţită în cinci judeţe, îmbogăţită cu date toponimice. Este o lucrare meritorie, autorul folosind mult material al altor ingineri cartografi şi în special al lui Schwantz.

Ignatz Albrecht a desfăşurat la Viena o însemnată activitate de gravor cartograf. Într-o lucrare cartografică

256•• Cf. N. DOCAN, op. cit., pp. 1266-1269; GENERAL BRĂTIANU, Notiță despre lucrările care au avut de scop descrierea geometrică a României, In ,,An. Acad. rom.*', seria II, t XXII, Mem. secț. ist., 1899—1900.

257 Bibi. Academiei R.S.R., H 1608 B XLII 7; H 3088 B CII 51 ; H 1560 C XLI 76; H 171 C IV 24.

pe care o elaborează prezintă principatul Transilvaniei, iar în alta ţinutul Bucovinei3.

Anton Amon a întocmit două lucrări: *Karte von eter Walachei, Moldau und Bessar abien4* şi *Karte von dem Königreiche Ungam mit den Königreichen Kroatien und Sklavonien und dem Grossfürstenthum Siebenbürgen5*; amândouă s-au publicat la Viena, prima în anul 1788, iar a doua în 1789.

Jean Baptiste-Bourguignon d'Anville (1697 – 1782), membru al Academiei de Ştiinţe din Paris, a scris lucrări de mare valoare.

Unul dintre studiile sale îl formează statele Europei după căderea Imperiului roman de apus8. În capitolul privitor la popoarele care locuiesc Dacia lui Traian, găsim o seamă de date interesante pentru noi.

„Nu mi se va ţine de rău de a înştiinţa, terminând acest memoriu, că aceste ţări: a Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei, sunt reprezentate într-un mod imperfect pe hărţile care pot fi în mâinile oricui. Bucăţile deosebite de geografie ce avui fericirea de a aduna asupra acestor materii au trebuit să mă convingă de ceea ce zic. O mare hartă manuscrisă a Transilvaniei, dresată în însăşi ţara aceasta, comunicându-mi-se, am putut să fac după ea o reducere, care cuprinde tot ceea ce originalul avea esenţial şi mai interesant pentru curiozitatea noastră. Am cunoscut, prin asemenea mijloc, că în harta cea mare a Ungariei de Müller este mult de zis în privirea Transilvaniei. Există o hartă particulară a Valahiei, al cărei autor se numeşte Cantacuzin, şi care este dedicată unui Comnen, arhiepiscop de Drista. În fine, mi-a fost permis de principele Antioh Cantemir, ambasadorul Rusiei pe lângă rege, de a copia în întregime harta Moldovei dresată de Demetrius Cantemir, tatăl său, pe timpul când guverna această provincie în calitate de Gospodar sau Voievod".

La sfârşitul memoriului despre Dacia există o notă a

editorului în care spune: *L'auteur de ce mémoire a fait usage des morceaux de géographie don't il est parlé ci dessus, en dressant la troisième partie de să carte de l'Europe, publiée en 1761*.

Din lucrările lui d'Anville în care sunt cuprinse principatele române menţionăm: *Valakié, Moldavie, Transilvanie1, Troisième partie de la carte d'Europe*[258]

258•• F. AFNER, Valachia Cisalutana in sous quinq. districtus divisa; F. AFNER, sculp. 1780 (39x230), BibL Academiei R.S.R., H 1608 B XLII 7; H 3088 B Cil 51.

•• I. ALBRECHT, Das Grossfürstenthum Siebenbürgen, Wien, 1789 (15x290), BibL Academiei R.S.R., H 1146 C XXXVII 26; IDEM, Die Landschaft Bukowina, Wien, 1789 (210x290), Bibi. Academiei R.S.R., H 1147 C XXXVII 27.

< BibL Academiei R.S.R., H 999 D XXVII 2.

•• IBIDEM, H 690 D XV 17.

•• D'ANVILLE, États formés en Europe après la chute de l'Empire romain en occident, Paris, 1761 (vezi cap. : Mémoire sur Us peuples qui habitent aujourd'hui la Dacie de Traian, pp. 240, 24 L« 268, 269).

7 Paris, 1760 (390x290), BibL Academiei R.S.R., H 873 B XXI 7; H 870 XXI 4.

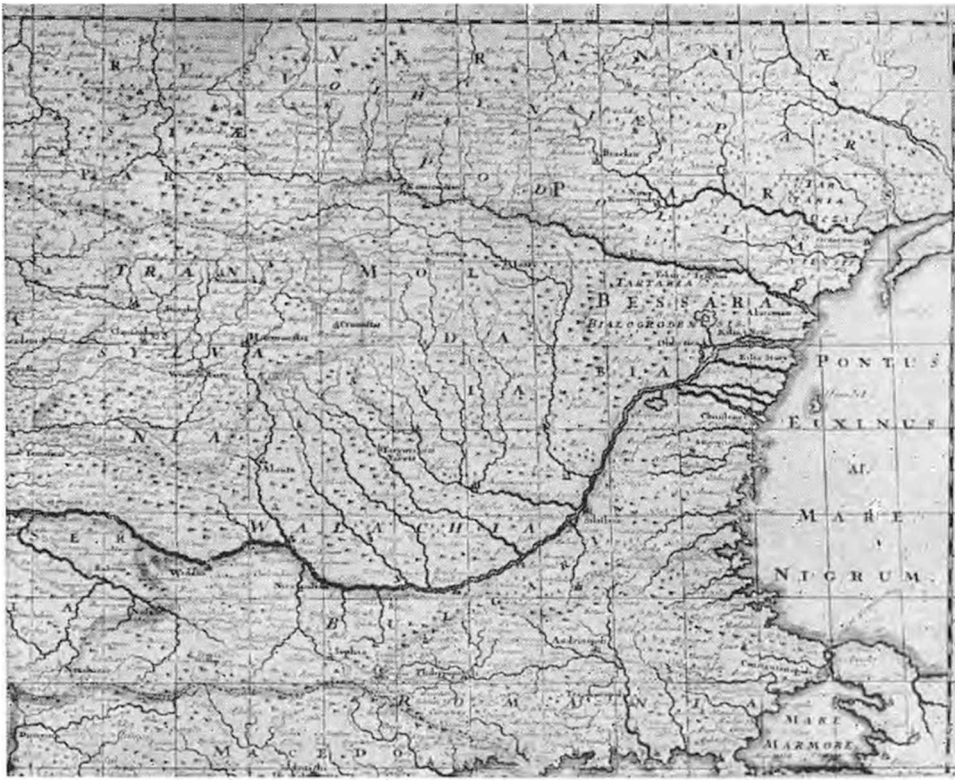

Detaliu din harta lui Joacoi Danckerta.

Ioannes Ianssonlin, *Danubius, Jlttvius Europas maximus*, 1649 (detaliu).

Stolnicul Constantin Cantacuzino, Frescă de la Mănăstirea Hurezu (Bibi. Academiei R.S.R., Stampe 54417).

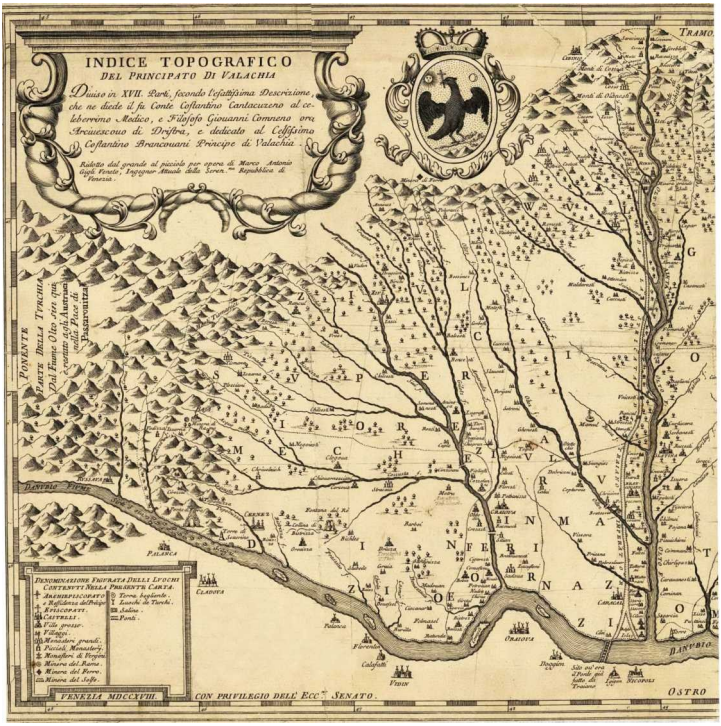

Fragment (Oltenia) din *Harta Ţării Româneşti întocmită de Stolnicul Constantin Cantacuzino,* Padova, 1700 (British Museum).

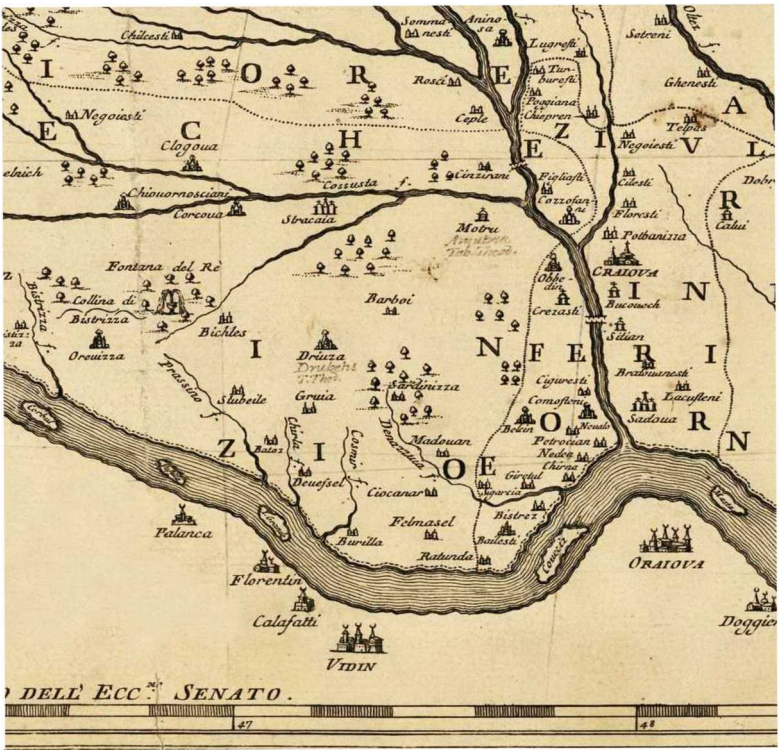

Detaliu din harta Stolnicului Cantacuzino.

Dimitrie Cantemir (1673 – 1723).

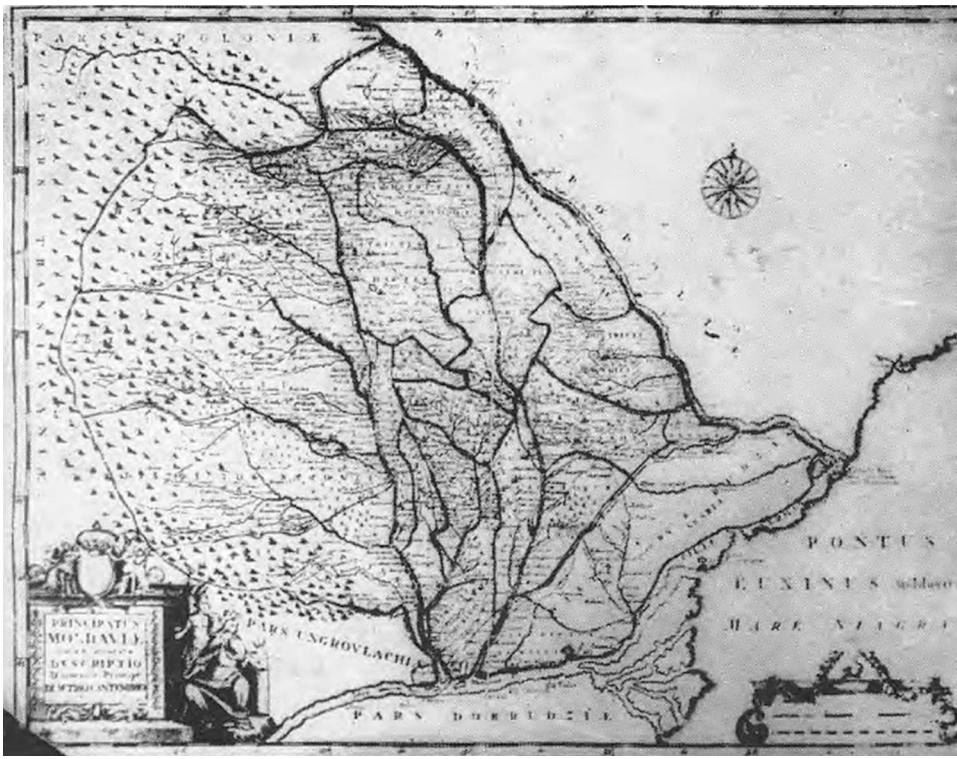

Dimitrie Cuntemir, *Harta Moldovei*; G. Vûlsnu, *Harta Moldovei* de *Dimitrie Cantemir*, în „Analele Academiei Roma ne Mem. Sect. ist., seria III, tora. VI, Mem. 9, Bucureşti, 1926.

Demetrii Kantemirs
ehemaligen Fürsten in der Moldau,
historisch- geographisch- und politische
Beschreibung
der
Moldau,
nebst
dem Leben des Verfassers
und
einer Landcharte.
Frankfurt und Leipzig,
1771.

Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* scrisă în 1716. Versiunea germană; Beschreibung der Moldau, Frankfurt und Leipzig 1771 (Bibi. Academiei R.S.R. C.R.V. 375).

contenant te midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie6 şi *Schauplatz des Russich Türkischen Krieges*?

Publicând *harta Europei* în 1761, el arată că şi-a propus să facă şi o hartă specială intitulată *Dacia vetus et*

nova, prin consultarea izvoarelor autohtone. Iată cum motivează el această hotărâre: *Comme ces morceaux ainsi que beaucoup d'autres ne sont pas assujétis à une rigueur géometrique, ai senti qu'on ne pouvait les altier, pour en composer un tout assez régulier, sans y employer du travail et de l'intelligence. Mais, il en résulteront un morceau precieux pour la géographie: et en représentant dans un coin de la carte les mêmes contrées réduites à ce qu'on connaît de positions dans l'antiquité, cette carte pourroit être intitulée Dacia vetus et nova.*

În *Geografia veche*[259] tratează şi ţinuturile noastre pe baza mărturiilor de demult, de cele mai multe ori raportate la situaţia din prezent.

Vorbind de populaţia din antichitate, el scrie că „dacii şi geţii care ocupau ţinuturi imense, la sud de Dunăre şi la nord până la graniţele Germaniei, aveau aceeaşi limbă. Geţu se aflau şi în Tracia, dar, de când cu expediţia lui Alexandru împotriva tribaliilor, nu se mai vorbeşte despre ei fiindcă" zice autorul, „geţii nu se mărgineau în graniţele lor, căci Moesia şi Illyricum au îndurat năvălirile lor, iar popoarele celtice care se pripăşiseră aci au fost distruse de geţi".

Vorbeşte de urmele materiale ale culturii dace şi daco-romane.

Intră în unele amănunte, cu privire la drumurile romane, arătând că „un drum roman pleca din Viminacium şi ajungea la Timişoara"; de aci un alt drum care pornea printre munţi, în Transilvania, întâlneşte la ieşire oraşul „care sub numele de Sarmizegetusa slujise de capitală lui Decebal – învins de Traian – oraş care fu numit de acesta din urmă Ulpia Traiana, pe lângă numele său de la început" 11, remarcă ruinele de aici care „au mărimea de altă dată fiind locuite acum de ciobani", loc numit „Varhel, ceea ce înseamnă «locul oraşului» sau Grădiştea" cu

259•• Paris, 1760 (800x510); Bibi. Academiei R.S.R., H 385 D VII 26.

acelaşi sens. De aci porneşte drumul „spre nordul Transilvaniei ce duce la Apulum – oraş de seamă, numit acum Alba Iulia”, la „locul Salânae”, numit acum Ocna Mureşului, „unde sunt mine de sare”, la „Napoca, la Ulpianum…”

Textul mai descrie apele din ţară. Mureşul care cuprinde mijlocul ţării – „cunoscut în vechime sub numele de *Marisius*” – intră în Ungaria şi se varsă în Tisa; „un alt râu care iese din Transilvania, străbătând munţii, care o despart de Valahia, este Aluta, păstrându-şi numele de Olt sau Alut (…) * Dincolo de Aluta, găsim numele de Ardeiscus astăzi Argis, care era purtat de un oraş şi un râu, ceea ce este şi acum. Se citeşte numele de «Ardessos» şi în Herodot”. În continuare, el remarcă, poate pentru prima dată, că râul cu numele

„Naparis” trebuie să fie cel numit „Proava” (Prahova?).

În Muntenia este menţionat drumul roman în lungul râului Olt, până la

Dunăre în faţa oraşului Nicopole, şi Zernes, care era o cetate puţin depărtată de Podul lui Traian şi al cărei nume a rămas pe loc, scriindu-se Zernes (*Dierna* – Orşova).

Pentru ţinutul Moldovei „care se pare că a fost stăpânit mai mult de geţi”, menţionează ca ape Ararus „care s-ar părea că e Şiretul; Porata sau Pyretos, fără îndoială Prutul, pe care Ptolemeu îl numeşte Hierassus”. De asemenea, afirmă că „Dacia lui Traian n-avea altă margine decât cursul Tyras-ului, al cărui nume de Dansater a devenit mai în urmă Dnistru”.

Între Dunăre şi Bender (Tighina) fixează „o mare cale romană, care este numită Troiană sau Traiană”[260][261], iar în interiorul ţării, câteva dintre „locurile arătate de Ptolemeu

---

260 Este vorba de imaginarul val diagonal al lui Cantemir din Bugeac.

261 c ipium Iassiorum’’ nu a existat.

în Dacia şi anume Paloda, care pare că ar fi Bârlad; Petrodava: Piatra; Zusidava: Suceava”. În ceea ce priveşte oraşul Iaşi, „Iassiorum municipium, numele este dat de o inscripţie”. Ultimul oraş arătat este „Practoria Augusta, menţionat de Ptolemeu care pare a fi Roman, la unirea râului Moldova cu Şiret” 18.

El mai spune că: „Ţara este acoperită la nord de lanţul munţilor al cărui nume de Carpaţi se păstrează, nefiind decât schimbarea din numele Karpak… „[262].

Bonne este un cunoscut hidrograf francez din secolul al XVIII-lea. În afară de hărţile cu conţinut special, despre mări şi oceane, el a publicat şi o hartă care cuprinde spaţiul unde au avut loc războaiele dintre ruşi şi austrieci: *Théâtre de la Guerre entre les Russes et les Autrichiens alliés projettée et assujettie aux observations célestes* par Mr. Bonne, Prof. de Mathématiques à Paris[263][264].

Harta compusă din nouă planşe cuprinde multe ţări europene. Autorul, pe lângă contribuţiile privitoare la fixarea coordonatelor, include numeroase localităţi care au figurat în timpul luptelor.

C.F. Delamarche redactează la Paris mai multe hărţi18 privitoare la sud-estul european. În 1788 tipăreşte o hartă care priveşte spaţiul de la Marea Caspică, Marea Neagră, Marea Adriatică şi Marea Mediterană, incluzând şi principatele române. Este o hartă reuşită ca tehnică, frumos gravată, dar şi cu multe erori de conţinut.

În 1797 mai publică *Europe divisée en états*, *empires*, *royaumes et républiques*, corectată mult şi mărită ulterior.

Continuator şi succesor al geografului Robert de Vaugondy, el publică la Paris, în 1809, *Description géographique et historique*, în care prezintă o hartă a

---

262 Karpak nu reprezintă originea numelui munților Carpați, ci deformarea lui.

2631 1 Chez LATTRE, Graveur ordin, du Roi et de la Ville, Paris, 1788.

264I II 637 ; H 753 D XV 60.

Daciei şi o descriere a ei după autorii latini şi greci.

Delamarche consacră o hartă a teatrului de război din Prusia, Austria, Turcia şi Rusia, din anul 1812, iar mai târziu publică *Atlas historique*, în care pune în circulaţie documente antice, din epoca medie şi modernă.

Dezauch este un cartograf francez care a moştenit întreprinderea editorială a lui De lâsle. El alcătuieşte o *Carte de la Mer Noire comprenant la plus Grande Partie de l'Empire Ottoman, partie des États de l'Empereur de la Russie* (1788). În chenar sunt doi ostaşi: un turc şi un rus care stau faţă în faţă. Este o frumoasă şi interesantă hartă de război. După un an, în 1789, Dezauch retipăreşte o *Carte du Théâtre de la Guerre entre les Turcs, les Russes et l'Empereur, ou carte de la Mer Noire, comprenant la plus grande partie de l'Empire Ottoman, partie des États de l'Empereur de la Russie, de la Pologne11*, hartă care este de fapt o *Carte du gouvernement de Tauride, comprenant la Crimée et les Pays voisins*, pe care o alcătuise De lâsle cu prilejul călătoriei împărătesei Rusiei în aceste regiuni.

Maria Teresia Drachenfeldt, născută Lidi, probabil fiica gravorului vienez Lidi, este autoarea unei alte hărţi a teatrului de război din jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. Are un titlu lung în care sunt menţionate: Transilvania, Moldova, Valahia, Polonia, Bulgaria, România, Dardanelele, Marea Neagră[265]... Este alcătuită din patru planşe şi formează un dreptunghi de 1080 X 670.

Autoarea foloseşte în transcrierea numirilor geografice ortografia italiană: Szurza (Giurgiu), Buccorest, Tergovisto, Buzeo etc., iar limitele dintre ţări şi diferite ornamente sunt intens colorate. Harta a fost pusă în vânzare în iunie 1789.

Sebastián Harti, librar din Viena, a pus în vânzare, în 1788, o hartă a Moldovei şi Valahiei18, făcută după

265 Bibi. Academiei R. S. R., H 3541 D CXIII 13.

ultimele cercetări şi realizări cartografice.

Este o compilaţie care cuprinde multe numiri de sate şi de râuri.

I.M. Hasius, profesor de matematici, publică în 1774 o hartă în care sunt reprezentate Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Autorul, aşa cum de altfel spune, foloseşte lucrările cele mai vechi şi noi de geografie[266]: *le tout dressé sur le pied de Pancienne et nouvelle Geographie*, cunoaşte lucrarea Stolnicului Cantacuzino, nu însă şi pe cea a lui Cantemir. În partea Moldovei înfăţişează multe şiruri de movile şi multe regiuni de stepă. Provincia este numită şi *Bogdania v. Gara Bogdan Turcis dicta despuiat*.

În Muntenia, pe o porţiune, la marginea Dunării, între „Chodivoya" (Odivoaia), „Flocz" (Cetatea de Floci) şi „Brakilow" este marcată stăpânirea raialelor turceşti.

Spre nord, hotarul între Moldova şi Galiţia este dus pe râul Linkou, la Suyatin, unde este menţionată „Bukowina". Pe hartă mai figurează Maramureşul şi oraşele Satu Mare, Baia Mare, Arad şi Timişoara. Lângă Abrud sunt trecuţi Munţii Vulcan, între Târgu Jiu şi Petrosz (Petroşani) mai multe *portaie* (păsuri): „Porta Vulcan", între Rucăr şi Braşov „Porta Turzburg" (Bran), apoi între Braşov şi Buzău „Porta Thomis" (Timiş-Predeal), „Porta Busa" (Buzău). Mai ţa nord, în Carpaţii Orientali sunt trecătorile „Porta Ci dos" (Oituz), „Porta Ghomes" (Ghimeş) dintre Transilvania şi Moldova, precum şi „Porta în Moldáviám" (Prislop) care pornea de la Bistriţa şi de la Rodna făcând legătură cu nordul Moldovei.

În Dobrogea şi la gurile Dunării figurează multe localităţi între care aminteşte pe cele din vechime: Sagadava, Sucidava, Cum (?) Biroe, Trosmi, Arrubium, Dinogettia, Aegissus, Salsovia, Pence etc. Pe ţărmul mării

---

2668 0 Cf. V. A. U RECHIA, Cartografia Română, în „Anal. Acad. Rom.", București, 1880; Bibi. Academiei R.S.R., H 1503 C XLI 19.

sunt: Pangala Turcis, Graecis, Tulsa, Chioustange-Constantiana, Istropolis, Carahirmen, Civitas negra (Maurocastron, ulterior Cetatea Albă), Scala Nova, Spera, Zoff, Kilia Nova, Kilia Vetus şi altele. Între Dunăre şi mare este desenată V. Carsoviensis (Valea Carasu).

Père Hell, astronom la curtea imperială din Viena, a alcătuit *Istoria războiului între trei curţi imperiale*, în gravuri[267], care s-a tipărit la Viena în anul 1795.

Lucrarea este însoţită de un text în care sunt explicate planşele (p. A-D =» – 15 p.) şi de o hartă cu titlul *Marea hartă geografică împărţită în 40 secţiuni* sau *Teatrul de război între trei curţi imperiale* (p. 15), în care, printre multe alte ţări, se află şi *Transilvania*, *Valahia şi Moldova*...

Autorul declară că au fost consultate hărţi speciale ale celor mai recunoscuţi cartografi, precum şi hărţile cu noile staţii pentru poştă, pentru a fi de folos tuturor, militarilor, călătorilor.

Între gravurile din ţara noastră menţionăm câteva: Orşova cu Adakale, „Tömeser şi Posaner Pass în Siebenbürgen", Mănăstirea Cozia până la Turnul Roşu, Botoşani, pasul Buzău, harta Munteniei, intrarea austriecilor în Bucureşti.

Jaeger a fost numele unei mari edituri din Frankfurt pe Main, unde s-a publicat monumentala lucrare *Grosser Atlas von Deutschland*, în 81 de planşe.

V.C. Jaeger este autorul unei hărţi care cuprinde părţi din Italia, Moravia, Rusia, Marea de Azov şi Marea Egee: *Neuer Kriegs Schauplatz Zwischen den Kaiserlich Koeniglichen Russisch Kaiserlichen und Türkischen*... (1788).

Lucrarea este îngrijită şi dă amănunte interesante

2671 1 PÈRE HELL. L'Histoire de la guerre entre les trois cours impériales en gravures .... Vienne, 1795; Bibi. Centrală de Stat, București, I H 232.

despre ţările noastre în ce priveşte dispoziţia trupelor din timpul războiului ruso-turc.

LW. Jaeger este autorul altei hărţi, cu acelaşi subiect, dar la care se adaugă contribuţia unor călătorii şi a consultării atlasului Rusiei. Se numeşte: *Le Théâtre de la Guerre entre les deux puissans Empires, L'Autriche, la Russie et la Turquie, tant en Europe cu'en Asie, dressée avec beaucoup de soin d'après les meilleures cartes et observations les plus modernes voyages de Pocock, Otter et Hanwey et d'après les Atlas de la Russie et de Pologne, de même qui suivant les nouvelles cartes qui ont păru de ces provinces par LW. Jaeger Ing. Cap. Lient, de V Artillerie et Inspect, des arsênaux de la ville lmp. de Frânefort sur le Mein, rédigé de nouveau en 1788*. Este o hartă în şase planşe, la un loc fiind de 1340 X 950 cm[268].

Johann Matthias Korabinszki a publicat, în anul 1786, un atlas[269] în care sunt cuprinse: o hartă a poştelor de la Viena la Braşov şi hărţile comitatelor: Timişdara, Torontal, Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureş. El este şi autorul unui *Lexicon geografic* în care găsim interesante menţiuni despre geografia economică a Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei. Iată titlul ediţiei din 1789: *Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von der Königreichen Kroatien, Stovenien, Dalmatien, Seruien, Bosnien, Galicien mit der vereinten Bukowina, vom Grossfürstenthum Siebenbürgen; von der Moldau und Walachey…*

Preocupat de evenimentele legate de războiul austriaco-turc, în 1790 publică o descriere a sorţii Bucureştilor şi Orşovei[270].

268« ••Cf. N. DOCAN, op. cit., pp. 1295-1296.

269I . M. KORABINSZKI, Atlas Regni Hungáriáé ... Lx Tafeln im Taschenformat. Ein geographisches Noth = und HülfsbUchlein fürs gemeine Leben ... Pressburg, 1786 ; Bibi. Academiei R.S.R., H I 1.

2701 1 IDEM, Beschreibung und Schicksale von Bender. Bukarest und Orsowa. Wien, 1790, 270 p.

Tobic Conrad Lotter a fost cartograf şi negustor de hărţi. Sub semnătura lui au ieşit o mulţime de hărţi, dintre care unele pot fi luate în consideraţie[271][272], deoarece se referă şi la teritoriul provinciilor româneşti.

Ignatz Müller este autorul unei lucrări cartografice cu titlul: *Mappa Geographica novissima Regni Hungáriáé divisi în suos Cornitatus cum Districtibus Iazygum et Cumanorum, Banatus Temesiensis ejusque Districtuum nec non Regnorum Croaţiae Sclavoniae Dalmatiae Magni Principatus Transilvaniae partis Bosniac Serviae Bulgáriáé et Walachiae*™. Alcătuită din 12 planşe, gravate în negru şi imprimate pe hârtie bună, lucrarea lui I. Müller este o realizare reuşită pentru vremea sa. În ceea ce priveşte partea ce cuprinde ţările noastre, ea are o deosebită valoare documentară.

LF. Müller este autorul mai multor hărţi în care sunt prezente şi Ţările române.

Una dintre lucrările sale cartografice cuprinde bazinul Dunării de la Viena până la Marea Neagră[273], cu toate ţările din regiune, precum şi provinciile româneşti Transilvania, Bucovina, Valahiile (Muntenia şi Moldova). Altă hartă tipărită în 1790, apoi în 1792 şi 1803, redă Transilvania şi Muntenia până la apa Dâmboviţei[274].

271« Bibi. Academiei R.S.R., H III 1478; H 570 D XIV 11 ; H 1396 D XL 6 ; H I 55 ; H 3461 C CXII 28; H 134 C III 46; H 397 D VII 38; H II 183; H 718 D XV 45; H 3712 D XIV 50; H 3712 D CXVI 24; H 774 D XVII 29.

2728 8 Bibi. Academiei R.S.R., H 732 D XV 59.

17 I. F. MÜLLER, Der Lauf der Donau Stroms ..., Wien, 1788; Bibi. Academiei R.S.R., H 1349 XXXIX 5.

18 IDEM, Mappa novissima Regnorum Hungáriáé, Croatiae, Sclavoniae nec non Magni Prtn~ cipatus Transilvaniae, Bibi. Academiei R.S.R., H II 269.

2731 8 Augsburg, bey joh. Mich. Probst, 1786, 2 foi a 490x430; Bibi. Academiei R.S.R., H 571 D XIV 12.

2748 8 In Augsburg zu finden bey Iohanne Michael Probst

Mai trebuie amintită şi o hartă a poştelor din ţările Europei centrale şi de răsărit: *Neueste Postkarte des Königreichs Ungam, Gallizien, Oesterreich, Croaţien… Bosnien, Servien, Bulgarien, Walachie und Moldau* (Viena, 1788).

Lucrările lui I.E. Müller dovedesc multă străduinţă şi oferă un bogat material informativ.

Iohann Michael Probst, calcograf din Augsburg, s-a ocupat cu reproducerea de hărţi mai vechi sau cu alcătuirea de noi lucrări cartografice.

În *Theatrum Belii Russo-Turcici sive Moldaviae, Walachiae, Transilvaniae* *.2 e, o planşă care acoperă spaţiul din Italia la Oceakov şi de la Praga la Constantinopol, autorul prezintă şi Ţările române, dar cu multe inexactităţi în ceea ce priveşte fixarea localităţilor şi aprecierea distanţelor.

În 1788, el tipăreşte o lucrare mai veche în care, adăugând câteva localităţi pomenite din timpul războiului, o intitulează *Nova et accurata Tabula Regn. sup. et inf. Hungáriáé… ut et Princip. Transylvaniae*, Moldav., *Wal., Bulgar, et Rom*

Probst a mai editat, cu prilejul războiului, *Mappa nava Principatus Moldaviae et Bucauinae cum finitimis Regionibus*? *O*; cu tot subtitlul ei *Carte nouvelle et exacte*, are multe deficienţe, cea mai mare parte dintre oraşe fund aşezate mult spre răsărit.

Franz Johan Joseph von Reilly, vestit cartograf şi editor din Viena, a publicat un *Atlas* cu numeroase planşe colorate (385 X 285), în trei volume: vol. I (1789) hărţile 1 – 91; vol. II (1791) hărţile 92 – 427; vol. III (1791) hărţile 428 – 697. Între acestea găsim hărţile: *Banatul Temişana* (6); *Principatul Transilvania* (7); *Bucovina* (8)*; Principatul Moldovei, jumătatea părţii de nord* (9); *Principatul*

Kunsthändler, 1789; Bibi. Academiei R.S.R., No. 33 și H 829 D XVII 84 ; H 188 C IV 41.

Moldovei, jumătatea părţii de sud (10); *Principatul Valahiei* (13) 31.

Reilly este şi autorul *Marelui Atlas German* (3 volume) care s-a tipărit la Viena între 1794 şi 1796. Acest atlas conţine, la rândul său, multe hărţi cu Ţările române, dintre care menţionăm: *Harta Ungariei cu Principatul Transilvaniei*[275], gravată de Anton Amon (1790); *Harta Imperiului otoman*[276], gravată de los. Stöber (1796) şi *Harta generală a Ungariei şi a Imperiului otoman în Europa34* (1789).

Hărţile, imprimate pe hârtie bună, destul de fin gravate, prezintă detalii interesante în legătură cu locul şi data luptelor pe teritoriul Moldovei.

Antonio Rizzi Zannoni, cartograf italian cu o bogată activitate, ale cărui lucrări s-au bucurat de mare preţuire, unele dintre ele fiind folosite şi ulterior, s-a preocupat de reprezentarea cartografică a Europei de răsărit, pentru care a alcătuit mai multe hărţi.

În 1774 tipăreşte o hartă a Imperiului otoman cuprinzând şi Crimeea, Moldova şi Valahia, în trei planşe colorate (520 X 720). Lucrarea, mărită, s-a retipărit în 1777 în şase planşe colorate (560 X 430) [277].

Una dintre aceste planşe are titlul *La Moldavie, la Valakié et la Transilvanie*...

La Veneţia, în anul 1782, harta principatul Moldovei şi Valahiei a fost editată de P. Santini (A Venise) în mărimea 420 X 563, iar de G. Pitteri (Venezia) şi de Antonio Zatta[278] în mărimea de 310 X 405.

Abbé Max Schimek a alcătuit una dintre cele mai cunoscute hărţi publicate cu prilejul războiului ruso-turc.

275N o. 334 H; H II 318 și H III 1295.

2761 1 REILLY, Schauplatz der fünf Theile der Welt... Wien, 1789; Bibi. Academiei R.S.R.,

2778 8 Bibi. Academiei R.S.R., H 690 D XV 17.

2788 8 IDEM, H 386 D VII 27.

Lucrarea a apărut în 12 planşe colorate de câte 49J X 530, editate de F.A. Schraembl în anul 1788 sub titlul: *Oesterreichisch-Russisch-Tür bischer Kriegsatlas*[279]*"*. Ea cuprinde spaţiul de la Genova până în Caucaz şi de la Magdeburg până în Siria, inclusiv Cipru. Deşi conţine puţine detalii, conturul Ţărilor române este destul de bine prezentat. Pare să fi fost utilizată pentru alcătuirea regiunilor române harta lui d'Anville.

Schimek mai are o hartă care cuprinde Bosnia, Herţegovina, Croaţia şi Timişana[280][281].

Schlacht-Plane zur Geschichte des siebenjährigen Krieges 1756 – 176338 este titlul unei colecţii de 102 hărţi militare, cu multe amănunte despre localităţi, drumuri şi cu relieful prezentat în haşuri.

F.A. Schraembl publica în 1789 un Atlas[282] cu 113 hărţi.

După titlul hărţilor, Schraembl pare să fie doar un editor care, folosind mai mulţi autori, pune la dispoziţia publicului interesat lucrări de orientare în vremea războaielor din sud-estul Europei. Din producţia sa mai personală am putea cita harta: *Schauplatz des russisch-türkischen Krieges*, publicată în 1787, în două planşe, care

---

2798 4 IDEM, B II 3.

280 RIZZI ZANNONI, Carte de la Partie septentrionale de l'Empire Ottoman... Netù&fc. 1774; Bibi. Academiei R.S.R., H II 266; Ed. 1777, Bibi. Academiei R.S.R., H II 217.

2818 4 Bibi. Academiei R.S.R., H .1783 D LIV20; H 3756 C XXV 46; H 3756 C CXVII 24. 81 Bibi. Academiei R.S.R., H II 304; No. 432; Arhiva Ministerului de război din Viena,

H III c 2852.

88 SCHIMEK, Das Königreich Bosnien und die Herzegowina samt den angrenzenden Provinzen von Croatùn, Sclavoni6n, Temesvár, 2 foi.

88 BibL Academiei R.S.R., H III 1069.

282 SCHRAEMBL, Atlas, 1789, BibL Academiei R.S.R., H V 448 ; H 3589 D CXIII 61; II 387 D VII 28; H 3563 D CXII 35; H 999 D XXVII 2; H 1403 D XL 13.

înfăţişează un teritoriu cuprins aproximativ între Marea Baltică, Viena, Caucaz, cu destule amănunte şi care a fost considerată ca cea mai bună pentru vremea aceea.

Johann Christian Schreiber a avut o întreprindere cartografică în Leipzig, profilată pentru tipărirea de atlase şi hărţi.

Atlas Selectus von allen Königgreichen und Lander der Wett (1735) [283] cuprinde 35 de hărţi între care se evidenţiază şi câteva lucrări ce înfăţişează teritoriile ponto-danubiene: *Die Europaeische oder Kleine Tarţar ey nebst den Angraentzenden Laendern*?[284] şi *Das Königreich Ungam nebst den angraentzenden Keiserlichen Laendern*™.

În anul 1720, Schreiber publicase la Leipzig şi o lucrare privitoare la ţările Dunării de Jos, cu titlul *Neue Kriegscharte von Siebenbürgen, Moldau, Walachey u, dem Temeswarer Bannat*[285] (210 X 160).

C. Schütz a fost unul dintre cei mai de seamă pictori şi gravori vienezi. Hărţile sale sunt artistic desenate.

Kriegstheater oder Graenzkarte Oesterreichs, Russlands und der Türkey™ este o hartă care cuprinde Transilvania, Moldova, Valahia şi toate ţările vecine. Deşi are unele lipsuri, totuşi dovedeşte, prin conţinut şi formă, un progres în cartografie. Găsim localităţile: Bukurescht, Brankovan pe Olt, Girgitza pe Ialomiţa şi altele, scrise în fonetică românească.

*Neueste Karte von der Moldau, Walachei... saint den angraenzenden Provinzen Siebenbürgen...*4 e are titlul scris într-o vinietă, o stâncă înconjurată de soldaţi turci şi austrieci. Într-o formă mai corectă şi cu un material

---

283 SCHREIBER, Atlas Selectus .... Leipzig, 1735; Bibi. Academiei R.S.R., H II 152.

284< ••BibL Academiei R.S.R., H 849, S XX 10.

285 Berlin, Staatbibl. O.S. 16350 ; BibL Academiei R.S.R., H 1126 C XXXVII 6.

informativ mai cuprinzător sunt prezentate toate ţările. Pentru această hartă autorul a folosit lucrările lui Bawer, Schmidt, F. Müller[286].

L Senex, cartograf englez, a publicat numeroase ediţii de atlase. În *A new general Atlas*, tipărit la Londra în 1721, pe lângă alte descrieri despre Ţările române sunt consemnate şi principalele oraşe cu numărul lor de locuitori: Iaşi cu 122.000, Târgovişte cu 76.000, Suceava cu 43.000, Baccovia cu 40.000, Timişoara cu 33.000, Lipova cu 20.000, Caransebeş cu 47.000, Beha cu 36.000, Sibiu cu 36.000, Braşov cu 48.000, Sighişoara cu 35.000, Mediaş cu 17.000, Rodna cu 4.000, Cluj cu 35.000, Deva cu 28.000 locuitori (p. 180).

În *Atlas of the World* (Londra, 1708 – 1725) hărţile *Europe* şi *Moscovey Europe* înfăţişează, cu destulă exactitate, toate provinciile româneşti48.

Mathaeus Seutter a desfăşurat activitate cartografică la Viena şi Augsburg ca geograf al curţii imperiale habsburgice.

A publicat *Atlas Nauus* în mai multe ediţii49. În harta intitulată: *Iuslissimae causae, heroica virtute propugnataie, gloriosis triuntphi pracmium sive accurata deliniatio provinciarum et urbium,* quae *duabus celeberrimis expeditionibus iussto Domino ac Victori restitu*taie *et Pace Passarowiziensi. A o. 1718 d. 21 Iulii a debellotis Turc. concessae et assignataie sunt*...60, Seutter delimitează regiunile ce intrau sub stăpânirea austriacă după pacea de la Passarovitz. Dintre lucrările lui mai menţionăm: *Ichonographia munitissimae Ar cis Otzakof quae* Å *1737 die 3 iuly auspicys... Münnich ab exercitu Russorum vi occupata 173761*; *Temeswaria Oppidum... Comitatu Temesiensi62*; *Nova* et *accurata Hungáriáé cum adiacenţib. Regn.* (1736) 83.

Lucrările speciale sunt: *Transilvaniae, Moldaviae,*

286” Cf. N. DOCAN, op. eit., pp. 1304-1306.

*Walachiae, Bulgáriáé noua et accurata delineatio. Magnam partem hodierni Theatri Bellid*64, cu o vignetă formată din butoaie, fructe, tunuri şi vultur încoronat, şi *Transilvaniae Principatus în quinque Nationes divisus*? *6*, care înfăţişează populaţia românească şi naţionalităţile conlocuitoare, precum şi locurile pe care le ocupă acestea în Transilvania.

D.F. Soţmann, geograf al Academiei regale şi al Academiei de Ştiinţe din Berlin, secretar al cartierului general de război, folosind un material cartografic militar, a publicat o *Charte von den oberhalb und seitwärts dem Schwarzen Meere gelegenen Russischen und Türkischen Ländern nach de neusten Astronomischen Beobachtungen, Zeichnungen und Charten* (Berlin, 1788) 61, o hartă bine gravată.

După planul său şi cu punerea la punct a observaţiilor astronomice ale lui I. Berzellini, a alcătuit *harta Banatul Temişoara61*, o lucrare care diferă în esenţă de cele ale contemporanilor lui, conturând o nouă orientare cartografică, mai realistă. A mai publicat o hartă a Peninsulei Balcanice cu Grecia, Albania, Macedonia, Romania68.

CL. Thomas, inginer şi geograf, publică în anul 1788 o planşă colorată, care cuprinde spaţiul în care au avut loc războaiele ruso-turce: Moldova, Ţara Românească, Basarabia, Bulgaria, Crimeea, Bucovina, Transilvania59. Autorul s-a folosit şi de hărţile timpului, de harta Poloniei a lui Zannoni, de hărţile şi planurile guvernământului şi Statului major al Rusiei, publicate de Academia din Petersburg.

G.F. Uz, inginer locotenent şi arhitect, este autorul unei hărţi[287] care cuprinde toată Europa de sud-est,

---

287K önigreichs Polen. Gallxzcn, gantx Hungern, die Bukowina, Siebenbürgen, Slawonien, einen Theil von Oesterreich, Mähren, Schlesien ....., Franckfurt am Mayn. 1788 (840 X 545).

inspirându-se din d'Anville şi alte hărţi. Este o lucrare interesantă pentru contribuţia la răspândirea ştirilor geografice, cu consideraţii despre războaie.

Rigas Velestinlis, celebrul poet al Renaşterii greceşti, secretar al domnitorului Mavrogheni la Bucureşti, a alcătuit o hartă în 12 foi a Dunării, numerotate în cifre arabe (fiecare având 760 X 550 mm) în care sunt reprezentate Peninsula Balcanică, Grecia şi ţinuturile Valahiei şi Moldovei. Acestea au fost tipărite la Viena, „întru folosul elenilor şi filohelenilor", prima având titlul *Nea harta tis Vlahias*, iar cea de-a doua *Gheniki harta Moletavias*, ambele gravate de François Miller. În titlul hărţii (foaia 4), încadrat într-un medalion caracteristic vremii, găsim o explicaţie prin care se arată că harta a fost publicată pentru întâia dată de către Rigas Velestinlis Tessaliotul în 179701.

Harta Valahiei cunoaşte o nouă ediţie în 1803, gravată de Schindelmayer, şi alta în anul 1925, la Iaşi, litografiată de către Alexandru Roşculescu. Cadrul geografic, numerotat din grad în grad, permite stabilirea poziţiei pe glob a Munteniei, iar prin comparaţie cu poziţia geografică actuală rezultă că ea a fost destul de bine localizată şi la dimensiunile reale. Relieful, respectiv munţii şi dealurile subcarpatice, este redat prin movile, iar culmile principale poartă numirea de plaiuri; hidrografia

---

••° G.F. UZ. Charte von Ungarn, Polen, Russland und der Turkey. Enthaelt Polen, Galizxen, die Moldau, Bukowina und Wallachey, Nürnberg, 1788, Bibi. Academiei R.S.K, H 606 D XIV 47 și Acad. Rom., No. 86.

<l Cf. A. NĂSTASE, Muntenia pe o har Id de la sfîrșitul secolului al XVIII, in rev. „Natura", ser. geogr.-geologie, nr. 3, 1966, foile 11 și 12 care reprezintă Muntenia și Oltenia sînt atribuite lui Iosif Moesiodiacul, care a fost dascălul copiilor lui Alexandru Ipsilanti, și numai publicate de Rigas; v. și IORGA N., O hartă a Țării Românești din anul 1780 și un geograf dobrogean, iu „An. Acad. Rom.", ser. II, tom. XXXVI, Mem. secț. istorice, Buc., 1914.

este destul de dens redată, dar este săracă în hidronime, iar lacurile şi bălţile sunt, de asemenea, bine reprezentate. Vegetaţia, redată prin grupuri de copaci, permite reconsiderarea întinselor păduri din vremea respectivă. Nu lipseau din hartă nici elementele economico-geografice (salinele de la Telega şi Slănic, precum şi petrolul la sud de Câmpina) şi, în mod deosebit, aşezările omeneşti, grupate, mai ales, de-a lungul râurilor. Specificul economiei se evidenţiază din numărul mare de aşezări din câmpie, legate de producţia cerealieră, şi din regiunea subcarpatică unde activitatea omenească era legată de bogăţiile solului.

Velestinlis, în cadrul fiecărui district, notează cu unităţi teritorial-administrative şi plaiurile pentru plăşile din regiunea dealurilor: Plaiul Loviştei, Plaiul Arefului, Plaiul Teleajenului, Plaiul Dâmboviţei, Plaiul Ialomiţei, Plaiul Râmnicului etc.

ÎNSEMNĂRI ISTORICO-GEOGRAFICE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Pentru secolul al XVIII-lea în afară de lucrările scrise în limba română şi prelucrările de ordin cartografic, acestea din urmă realizate, în special, de trimişii imperiilor vecine sau ai ţărilor mai depărtate, preocupate de a cunoaşte în amănunţime condiţiile şi resursele naturale ale ţărilor ce urmau să fie „eliberate” de sub stăpânirea Imperiului otoman şi anexate la imperiile creştine vecine1, mai trebuie să amintim numeroasele descrieri cu un conţinut de informare complexă. Aceste lucrări deşi nu sunt scrise în limba română, fiind elaborate de geografi, călători, istorici străini sau originari din Ţările române, prezintă un interes deosebit pentru geografia istorică deoarece înfăţişează aspecte geografice ale pământului românesc.

Stephan Lakatos, originar din Transilvania, a scris pe la 1702 o lucrare cu caracter geografic despre Ţara

secuilor[288][289], o carte pe cât de interesantă, pe atât de rară. Faţă în faţă sunt puse două probleme: poziţia teritorială cu elementele umane, originea saşilor, teorie de factură populară, a romanităţii românilor[290][291], obiceiurile, starea socială.

Mihael Bombardas, iezuit austriac din Stiria, publică în 1718 *Topographia Magni regni Hungáriáé… Turn etiam Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae provinciis*?… Scrisă pe baza unui material luat din lucrări mai vechi (I. Lucius, Szomosközy, Pius al II-lea, Laonic Chalcocondil, Bonfini ş.a.) sau cules din vremea aceea pe cale de informare directă, autorul reuşeşte să determine poziţia multor localităţi şi să fixeze limitele unor ţinuturi, tratând, în acelaşi timp, şi problema originii romane a românilor.

Martin Schmeitzel (1679 – 1747), originar din Braşov, a fost profesor de istorie şi ştiinţe politice la Universitatea din lena şi apoi la Halle, unde a predat mai mulţi ani un curs despre istoria Transilvaniei. Prelegerile sale privind Transilvania, cu un conţinut istoric, geografic şi politic, nu au fost tipărite, dar se păstrează în numeroase copii, făcute de studenţii saşi, la arhivele din Sibiu, Braşov, Mediaş[292][293]. După ce face critica izvoarelor anterioare combătând teoriile greşite despre originea saşilor emise de Tröster şi Toppeltinus, în cartea a doua *Liber geographicus* se ocupă de: graniţe, aşezarea geografică, păsuri, munţi, ape, numiri de localităţi din Transilvania,

---

288 Vezi V. MIHĂILESCU, Evoluția gîndirii geografice din România, rev. Terra, nr. 1/1975. 1 STEPHAN LAKATOS. Liber geographicus de Terra Siculorum sive Siculia, Claudiopoli,

2891 702.

2901 Vezi această problemă la Tröster și Toppeltinus.

291 BOMB ARDUS, Topographia Magni regni Hungáriáé ....Turn etiam Transylvaniae .., Vien

292n ae Augustae, 1718, In 4° foi 4, pag. 371, index.

293I oh. Stoltz în anul 1727), la Arh. Stat Sibiu, mss. L. 5—1, nr. 331.

materialul şi felul expunerii demonstrând cugetarea nu numai a unui istoric, dar şi a unui geograf. În capitolul ce tratează locuitorii Transilvaniei, Schmeitzel demonstrează romanizarea populaţiei autohtone din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, urmaşii coloniştilor lui Traian, ce se simt romani şi se numesc ei înşişi *Rumunyos*, dovedindu-şi originea, prin limba, moravurile şi credinţele lor[294]. Faptul că românii din Transilvania au păstrat de pe timpul lui Traian, limba, obiceiurile şi instituţiile romane i-a servit lui Schmeitzel pentru a demonstra descendenţa lor romană şi a combate pe unii care cred că românii au imigrat mai târziu în aceste locuri[295]. Asupra acestor probleme el şi-a expus opiniile şi în alte lucrări ce au fost tipărite în străinătate.

Ios Kunies, un localnic din Transilvania, scrie lucrarea *Siculia Dacica brevi compendio exhibita*, tipărită la Cluj în anul 1731. Folosind atât material vechi, cât şi nou, Kunies înfiripă o descriere a ţinutului de răsărit al Transilvaniei, cu districtele şi localităţile mai însemnatee.

Samuel Timon (1673 – 1736), iezuit slovac, un bun cunoscător al românilor, în cărţile sale dedicate Ungariei antice, se ocupă pe larg şi de Dacia antică, de luptele daco-romane, descrie Ardealul în general, ţinuturile locuite de saşi, valea Mureşului şi a Oltului, în special, dă numiri de localităţi, munţi şi ape, precum şi menţiuni asupra comitatelor şi a numirilor lor vechi[296][297].

Francisc Fasching elaborează un studiu amplu

294•• După A. ARMBRUSTER, op. cit., p. 227.

295 M. SCHMEITZEL, Collegium in res Transilvanicas praelectum, la Arh. Stat Sibiu, mss. E I, 1-6, nr. 9.

2966 IOS. KUNICS, Siculia Dacica brevi compendio exhibita, Claudiopoli, 1731.

297 SAMUEL TIMON, Imago antiquae Hungáriáé ... Cassoviae, Anno 1733, 409 p. ; Imago novac Hungáriáé ... Cassoviae ; Anno 1734, 240 p. plus index.

consacrat istoriei antice şi moderne a Transilvaniei (*Vetus Dacia ex probatis Scriptoribus De prompta ac Antiquität um Cultoribus*, 1725) [298299], studiu pe care îl amplifică şi îl republică la Cluj în anul 1743. În această lucrare pe lângă consideraţiile geografice şi, bineînţeles, istorice, găsim şi date privitoare la populaţia Transilvaniei. Autorul dă o statistică a localităţilor (*civitates* 8; *oppida* 40; *pagi* 2122) cu scurte explicări topografice şi descrieri ale principalelor oraşe.

Mathias Bél (1684 – 1749), geograful Ungariei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, este cunoscut pentru realizarea unor colecţii de izvoare şi lucrări personale, contribuind mult la răspândirea ideü romanităţu românilor. Astfel, tipăreşte între anü 1735 şi 1745, la Bratislava, o lucrare11 cu observaţu critice şi întregiri din alţi autori, în care sunt oferite amănunte interesante despre felul de viaţă şi despre originea românilor, despre Moldova şi Transilvania, care au fost locurile dacilor (*quae Dacorum sedes*, *antiqua illa lucrint*), despre partea unde odinioară a fost Dacia şi unde sunt astăzi (hodie) *Valachia*, *Moldavia*, *Transilvania*, *Mar amar usium*.

În indicele lucrării ni se vorbeşte de *Moldavia regio* şi de *Bogdani terra*, acum Maramureş, locul de plecare a lui Bogdan. Sunt menţionaţi: *Dragula vajvoda crudelis* (Vlad Ţepeş), neamul lui Nicolae Olahus, Mihai valahul, cuceritorul Transilvaniei, care a intrat în Alba Iulia ca voievod ş.a.

În lucrarea: *Prescurtare în geografia Ungariei11* vorbeşte de români şi de locurile lor; despre caracterul şi

---

2981 9 FRANCISC FASCHING S.J., Nova Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta, Claudiopoli, 1743-1744.

81 MATHIAS BÉL, Adparatus ad históriám Hungáriáé sive collectio miscella..., Posonii, 1735-1745.

299P osonii, 1753; ed. all-a 1767; ed. a III-a 1777; ed. a IV-a 1779 (în 8® foi 8 și 318 p. plus iudex).

ocupaţule acestora.

În *Compendiolum regnorum*... titlul ultimei sale lucrări care s-a publicat în 1753 şi 1779, Marele Principat al Transilvaniei este completat cu date noi şi însoţit de harta *Tabula... regni Hungáriáé* a lui Samuel Mikovini, din anul 1753.

Iosephus Benkö, de origine secui, a fost un învăţat de seamă care ne-a lăsat mai multe lucrări istorice[300] şi din domeniul ştiinţelor naturii.

În lucrarea *Transilvania* publicată la Viena, în 1788, în două volume, vorbeşte de vlahii transilvăneni, urmaşi ai colonilor romani, *Valachos Transsilvanos Romanorum Coloniarum esse reliquas*, şi de celelalte naţionalităţi *De nalionibus tolerálás*:

„După ce la anul 274 d.Hr. O bună parte din romani au părăsit Dacia, amintirea despre ei n-a dispărut dintr-însa, pentru că mulţi romani împreună cu dacii indigeni au rămas pe loc".

„Vlahii se trag de la romani, de la coloniile anume pe care Traian şi ceilalţi împăraţi le-au adus în Dacia. Astăzi au ajuns în stare de servitute faţă de nobilii din Transilvania, dar măcar că au trecut atâtea veacuri la mijloc n-au părăsit nici limba, nici obiceiurile strămoşeşti" 14.

Atenţie deosebită acordă Benkö celor două legiuni de pedeştri aduşi în Dacia pentru apărarea graniţelor, pomeneşte de episcopatul Milkoviense, evocă marile figuri de arme ale lui Ion de Huniadé „Sive Corvinus" şi Michael Waivoda. Se ocupă de etimologia cuvintelor „walach, wlach" şi „lassi". Cu destule amănunte sunt înfăţişate bogăţiile Transilvaniei: cereale, păduri, viţa de vie,

---

3001 8 IOSEPHUS BENKÖ, Sive Magnus Transsilvaniae ... Olim Dacia Mediterranea ... Vindobonac, 1778; ed. a Il-a, Claudiopoli, 1833—1834 ; Milkovia . .., Viennae, 1781 ; Imago Inctytoe, in Transilvania ..., Cibini et Claudiopoli, 1791, ed. a Il-a, Cibini, 1837.

» IOSEPHUS BENKÖ. Transilvania, 1778, vol. I, pp. 474, 476.

animale, diferite zăcăminte minerale.

La Benkö găsim prima descriere botanică a tutunului şi a scumpiei, observând că această plantă a fost introdusă în Transilvania în 1576, când, pentru prima dată, Mehmed Aga a fumat în curtea de la Alba Iulia la 16 iulie 1576.

A mai publicat la Viena în 1781 o lucrare vastă, în 2 tomuri, intitulată *Milkovia*, în care înfăţişează episcopatul şi chorografia acestei diocese, şi *Imagini vestite în Transilvania*.

Lucrările s-au bucurat de preţuire, republicându-se până în anul 1837.

Franz lose ph Sulzer (sfârşitul secolului al XVIII-lea), de origine elveţiană, ca ambasador al intereselor comerciale şi politice ale imperiului austriac, a fost trimis în principatele române. Călătoreşte prin Muntenia şi Moldova şi se stabileşte pentru multă vreme în Transilvania, unde se şi căsătoreşte. Numit funcţionar judecătoresc, el leagă prietenie cu domnitorul Alexandru Ipsilante, care îl invită să organizeze o Facultate de drept.

A cules mult material pentru lucrarea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, *das ist*: *der Wallachey*, *Moldau und Bessarabien16*, lucrare însoţită de hărţile lui Iacob Adam: *Hartes des alten Daciens*, *Karte der Wallachei*, *Karte von der Moldau*, *Mappa von der Oesterreich Moldau*.

Sulzer se ocupă de înfăţişarea peisajului natural, de reţeaua hidrografica, de floră, faună; insistă apoi asupra unor date din care putem desprinde câteva trăsături ale economiei ţărilor. Aflăm că în Ţara Românească erau peste 2.500.000 de oi, iar în Moldova 1.500.000; că o oaie costa un leu. Fiecare casă de ţăran avea patru până la zece porci. Mai notează că morunul se prindea nu numai în regiunea de vărsare a Dunării, ci şi la Porţile de Fier şi la Celei. Albinăritul era foarte dezvoltat; un boier putea să aibă 13.000 de stupi. Numai Moldova încasa anual 200.000

lei pe ceară şi miere. Muntenia era renumită prin podgoriile de la Valea Fetei, Poieni, Cernăteşti, Filipeşti, care produceau 50 – 75.000.000 oca pe an.

Vorbind despre originea daco-romană a poporului român, Sulzer a susţinut teza neştiinţifică a originii sud-dunărene a românilor, care ar fi venit din sudul Dunării ca popor constituit, aceasta fiind un răspuns la lucrarea lui Samuil Micu Clain (*De origine Daco-Romanorum*). Precursor al lui Robert Roesler, a cărui teorie a fost respinsă şi de învăţaţii străini moderni, Sulzer nu a ţinut seama şi nu cunoştea faptul că poporul român se formase pe o vastă arie geografică şi de străveche civilizaţie şi unitate, substratul traco-geto-dac şi sinteza daco-romană conservând unitatea şi dăinuirea poporului român pe întregul cuprins al Daciei străvechi. La venirea paleoslavilor, poporul român şi limba română, în structura sa romanică, se constituiseră, slavii influenţând pe localnici în ceea ce priveşte cultura materială şi spirituală dând, fără îndoială, o anumită coloratură limbii române şi culturii noastre.

„Nu tăgăduiesc originea romană a românilor, ba chiar, în unele din paragrafele următoare, voi arăta câteva dintre obiceiurile lor, care, comparate cu limba lor, care e mai mult latinească decât slavă, fac foarte probabilă concluzia că se trag din sânge roman. Decât numai că ei au şi obiceiuri slave şi vorbe slave în limbă, cu mult mai multe decât îşi închipuiesc acei care au scris până acum despre originea lor”. Şi mai departe: „slavii au putut să adopte limba latină şi obiceiurile romane, din cauza îndelungatului contact cu romanii… „[301].

Interesantă este şi descrierea capitalelor de ţări. El arată că Dealul Mitropoliei era o insulă, în vremea aceea pe cursul văii Dâmboviţa.

301» IBIDEM, p. 6,

Johann Ehrenreich v. Fichtel[302], primul mineralog al ţinuturilor carpatice, a cutreierat timp de 19 ani aceste regiuni, iar ceea ce a constatat la faţa locului le-a cuprins într-o lucrare, în două volume, în care sunt descrise rocile, vinele de sare şi modul de exploatare a sării din Transilvania. Autorul menţionează că a descoperit câteva peşteri. În această lucrare sunt amintite 216 localităţi cu izvoare sărate; insistă asupra însemnătăţii izvoarelor, lacurilor, minelor. Are credinţa că vinele de sare stau în legătură cu cele din Muntenia, spre sud şi cu cele din Carpaţii Păduroşi dinspre nord.

Opera sa este însoţită de o hartă a Transilvaniei, una dintre cele mai izbutite din câte se cunosc în secolul al XVIII-lea, considerată ca *prima hartă geologică a Transilvaniei*.

Gibbon scrie în limba engleză o istorie a declinului şi căderii Imperiului roman[303] în care se ocupă şi de expansiunea romanilor, de cucerirea Daciei şi de problema urmaşilor în această regiune.

Aurelian a retras oştirile romane din Dacia… Cu toate acestea au rămas în vechea ţară cu acest nume o parte însemnată din locuitorii ei, *care mai mare groază aveau de emigrare decât de stăpânitorul got*. Aceşti romani… au continuat cu toate acestea să aducă servicii imperiului… Cu încetul s-au născut raporturi de afaceri şi de limbă între malurile opuse ale Dunării, şi după ce Dacia a devenit un stat independent, ea s-a arătat adeseori ca cel mai puternic zid de apărare al împărăţiei romane contra năvălirilor hoardelor sălbatice ale nordului”.

Karl Gottlieb von Windisch publica numeroase lucrări

---

302 IOHANN EHRENREICH V. FICHTEL, Beitrag xur Mineralogeschichte von Siebenbürgen, 1-11, Nürnberg. 1780.

303i e GIBBON, The history of the decline and fall of the Roman empire, Basel, 1787,

în special din domeniul geografiei. Într-una[304] dintre acestea se ocupa de mărimea teritorială a Transilvaniei pe baza întinderii ei în longitudine şi latitudine. În altă carte[305], pe lângă un bogat material de geografie matematică, ne prezintă şi o imagine a peisajului şi a vieţii economice şi politice a Transilvaniei. Facem astfel cunoştinţă cu împărţirea administrativă impusă de împăratul Iosif al II-lea (11 comitate şi 19 oraşe libere).

Se presupune că Windisch a folosit un manuscris al ardeleanului Ioan Seivert din Guşteriţa de lângă Sibiu.

Von I. Kl. (?) publică o lucrare[306] despre Ţara Birsei cu descrierea munţilor şi peşterilor din împrejurimi, apoi o monografie asupra regiunii Birsei şi, în sfârşit, *Registrul munţilor sudici dintre Transilvania şi Ţara Românească*, unde dă numele a patruzeci de piscuri.

Samuel Köleseri de Keres-Eer (născut în anul 1683), medic şi filosof, a trăit multă vreme în Transilvania, ocupându-se şi de mineritul din această provincie. A publicat în 1717 la Sibiu o lucrare despre *Aurăria Romano-Dacica*™, ce cuprinde mineritul din timpuri străvechi, precum şi elemente de geologie economică minieră. Pornind de la aurarii daco-romani, cu dese referiri la

---

304 KARL GOTTLIEB VON WINDISCH, Ueher die Grösse des Gross/ürstenthums Siebenbürgen, Preszburg, 1781.

305w IDEM, Geographie des Siebenbürgen, 1790.

3061 1 I. Kl., Beschreibung einiger Berge und Höhlen in Burzeland ... 1793; IDEM, Chorogra- phie von Burzeland, 1793 ; IDEM, Verzeichniss der südlichen Grdnzgebirge zwischen Siebenbürgen und Wallachey, 1798.

“ SAMUELIS KÖLESERI DE KERES-EER, Auraria Romano-Dacica, una cum Valachiae Cis-Alutannae, Cibini, Anno M.D.C.C., XVII, 237 p. In 1780 se retipărește cu titlul nou Historica- phystcotopographica Valachiae Avstriacae subterranea descriptio, Posonii et Cassoviae, 1780.

” JEAN-LOUIS CARRA, Histoire de la Moldavie et de ta Valachie. Paris, 1788.

vestigiile romane din Dacia, autorul arată cum se lucra şi cum se lucrează în mine, cum se purifică metalul, menţionând, în acelaşi timp, numele şi în româneşte al diferitelor localităţi legate de minele de aur şi argint. Descrie monedele bătute în ţară şi perpetuarea unor practici penale la români, care îşi au originea la romani ai căror urmaşi îi socoteşte, şi încheie cu *De laboré auri medico*. Pe copertă este o stampă cu băieşii români din minele de aur.

Jean-Louis Carra, călător francez, a trăit mai multă vreme în Moldova, ca profesor al fiilor de domni, pe vremea lui Grigore Ghica (executat de turci la 1777).

Îndeplinind funcţia de secretar domnesc şi având şi o fire iscoditoare, el cercetează arhivele şi cronicile locale. Rezultatul acestor căutări este lucrarea *Istoria Moldovei şi Valakiei™*, interesantă din punct de vedere geografic.

Prezintă munţii care sunt „mai puţin impunători decât munţii Elveţiei, dar mai zâmbitori"; câmpiile care seamănă cu Champagne şi Burgundia; populaţia pe care o evaluează la 500.000 de locuitori.

Raicevich, învăţat italian, este trimis de casa habsburgică din Viena în Ţara Românească pentru chestiuni comerciale, în calitate de consul. A stat în ţară 11 ani, a călătorit prin Moldova şi a fost profesorul fiilor lui Ipsilanti.

Este autorul unor lucrări cu conţinut istoric şi geografic[307]. Convins de originea latină a românilor, spune că au fost aduşi colonişti din Imperiul roman

şi din amestecul lor cu băştinaşii s-a născut poporul…

La el găsim menţionată zicala: „Dâmboviţa apă dulce". îi place peisajul Munteniei şi serile de mai cu cântecul privighetorilor. Preţuieşte brânza şi pastrama.

3071 4 RAICEVICH, Osservazioni storiche naturali e politiche intoroo la Valachia e Moldavia, Napoli 1788; Viaggio in Valachia cl Mo Ida via .... Milano, 1822.

Despre vânatul iepurilor spune că în Muntenia se vânau 300.000 de bucăţi pe an, iar în Moldova 200.000 pe an. Arată că veneau negustori greci, turci, lăzi din Asia Mică, din Polonia şi Germania. Cau se vindeau în Polonia – anual 20.000 – la preţul de 13 – 15 galbeni fiecare; boii şi vacile la Breslau; vinul cel din Muntenia în Ardeal; cel din Moldova în Rusia.

Raicevich critică pe boieri pentru luxul lor, spunând că purtau haine scumpe şi laudă iniţiativa lui Grigore Ghica, fiindcă înfiinţase o fabrică de postav la Iaşi.

Contele Al. de Hauterive soseşte în principatele române în anul 1785, ca secretar al principelui Alexandru Ipsilante, venind dinspre Constantinopol, prin Silistra, Călăraşi, Slobozia. Îndreptându-se spre Moldova el trece prin Focşani, Vaslui şi apoi ajunge la Iaşi.

Descrie cele văzute[308], oprindu-se asupra pitorescului local al unor obiceiuri, dar şi asupra „chestiunilor vitale" privind viaţa economică şi politică din Ţările române.

L-au impresionat în mod deosebit horele noastre tumultuoase şi graţia fetelor în timpul cositului. A mâncat mămăligă şi alte mâncăruri tradiţionale. A stat de vorbă cu populaţia negustorească, arătând că ţările merită laudă sub toate raporturile, dar recunoaşte că din cauza exploatărilor şi războaielor cu Imperiul otoman, posibilităţile noastre materiale sunt reduse, din care pricină poporul suferă. Aduce o serie de învinuiri administraţiei pentru lipsa de gospodărire şi remarcă asemănarea dintre felul de trai al românilor din Transilvania şi din restul principatelor.

În memoriu scris pentru principe în care înfăţişează starea socială şi administrativă a Moldovei el arată că

308« AL. de HAUTERIVE. La Moldavie en 1785, Paris, 1786. IDEM, Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie. Journal à*un voyage de Constantinopole à lasst... dans l'hiver de 1785; cf. G. VÂLSAN, O Jazd tn populare a Ţârilor Românești, în „Bul. Soc. rom. geogr.", XXXIII, București, 1912.

„limba italienească, cea spaniolească nu sunt mai latineşti decât graiul moldovenilor”. Se mai poate cunoaşte la dânşii înălţimea şi firea voinică a soldaţilor romani şi cine a văzut chipurile celor care au biruit pe daci, cioplite pe columna înălţată în amintirea cuceririi lui Traian, nu fără oarecare plăcere recunoaşte în Moldova chipurile urmaşilor lor (...). Moldovenii n-au pierdut nimic din firea acestora de origine (...). Înfăţişarea lor este cât se poate de cumpănită (...). Mărturisesc că această tradiţiune vie a vechii libertăţi romane este un lucru pe care nu mă aşteptam de loc să-l găsesc aici, şi mi-a plăcut foarte mult să-l aflu la patru sute de leghe de Roma şi după optsprezece veacuri de la Cicerón”[309].

Este categorie împotriva teoriei că ţările ar renaşte prin cucerirea lor de către străini. Ar fi mereu o luptă şi întrecere de ocupaţiune, care ar ducela jaf şi pauperizare. El preconizează ideea de a fi lăsate să se ridice şi să se conducă „numai prin mijloacele lor proprii”.

François Tott s-a născut în Franţa în anul 1733. În 1755 era secretar la legaţia Franţei din Constantinopol, iar în 1767, în calitate de ambasador al Franţei pe lângă hanul tătarilor, are misiunea de a pregăti o expediţie împotriva Imperiului ţarist în momentul când era în discuţie împărţirea Poloniei. În călătoriile sale, François Tott de la Viena ajunge la Braşov, unde rămâne câteva zile, apoi la Iaşi, Botoşani şi în multe oraşe din Moldova.

Spre a informa asupra celor constatate, ca un fel de bilanţ al călătoriei sale, Tott îşi scrie *Memoriile*[21] asupra celor văzute la turcii şi la tătarii din Moldova.

Lucrarea s-a tipărit în mai multe rânduri.

Pătruns de o gândire critică asupra societăţii, pe lângă cele scrise despre tui ci şi tătari, Tott vorbeşte şi

---

309 4 IDEM, Memoriu despre starea Moldovei la 1787, București, 1902, pp. 79—81 ; Apud TEODOR FILIPESCU, Coloniile din Bosnia, București, 1906, pp. 250—251.

despre români, despre Ţările române.

„Moldova şi Valahia, spune el, sunt *une colonie Romaine*. *On y parte encore aujourd'hui un latin corrompu, et ce langage se nomme Roumie, langage Roumain*". Ajungând la Iaşi în urma unui mare incendiu, oraşul nu-i lasă o impresie prea bună.

Domnitorul îl primeşte într-un salon luxos, cu un fast deosebit. Descrie situaţia privilegiată a unor clase şi, în paralel, viaţa mizeră a ţăranilor.

Moldova l-a impresionat prin frumuseţile sale, evocând „peisajul Burgundiei".

Când caută a mai găsi cauzele strâmtorii în care trăieşte populaţia, aminteşte şi de sistemul „de a fi ţara arendată la greci". Arată ca „impozitele au crescut la douăzeci şi cinci la sută şi în luna octombrie se lua al unsprezecelea sfert de bir, în loc de a fi, ca la început, a patra rată din birul pe an".

Pe la Căuşani, unde-l primeşte fiul hanului, vede pentru prima dată cămile, în localitatea Botoşani cu aproape 8.000 de locuitori, populaţia era speriată de armatele turceşti, „ienicerii îşi făceau de cap şi toată lumea era îngrozită", dar oamenii erau tare primitori, cerând fiecare să-l adăpostească.

De la Ismail a trecut la Tulcea, unde pe malul Dunării a întâlnit multe tăbăcării ce lucrau pielea scumpă de „chagrin".

M. Reichard, bibliotecar la Gotha, publică în *Almanach de Gotha* un studiu etnografic28, deosebit de interesant, în care vorbeşte şi despre români.

Îşi începe relatările cu prezentarea îmbrăcămintei boierilor arătând că atât femeile, cât şi bărbaţii au adoptat moda turcească, deşi se simte şi influenţa apusului Europei, pentru că îmbrăcămintea de acolo pune în evidenţă mai mult frumuseţea pieptului. Unele dintre femei poartă turbane, la vârf cu 20 – 30 de cozi,

neîmpletite, care acoperă tot spatele capului „şi le stă bine”, altele poartă o bonetă-căciulă – legată cu o bandă de mătase. Bărbaţilor nu le este permis turbanul, ci au nişte căciuli „de stofă dublată cu blană”. În general, îmbrăcămintea este „minunată şi scumpă”. Femeile „trebuie să poată cel puţin să-şi împodobească partea din faţă a turbanului cu diamante în formă de soare”, iar gâtul, urechile, degetele „încărcate de pietre preţioase”. Au haine de blănuri „care costă până la 500 de florini. Cingătoarea, pe şolduri, este obiect de lux şi costă

87 FR. TOTT, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, I-H, Amsterdam, 1785.81 M. REICHARD, *Almanach de Gotha contenant diverses connaissences curieuses et utiles pour*

L’année, 1787.

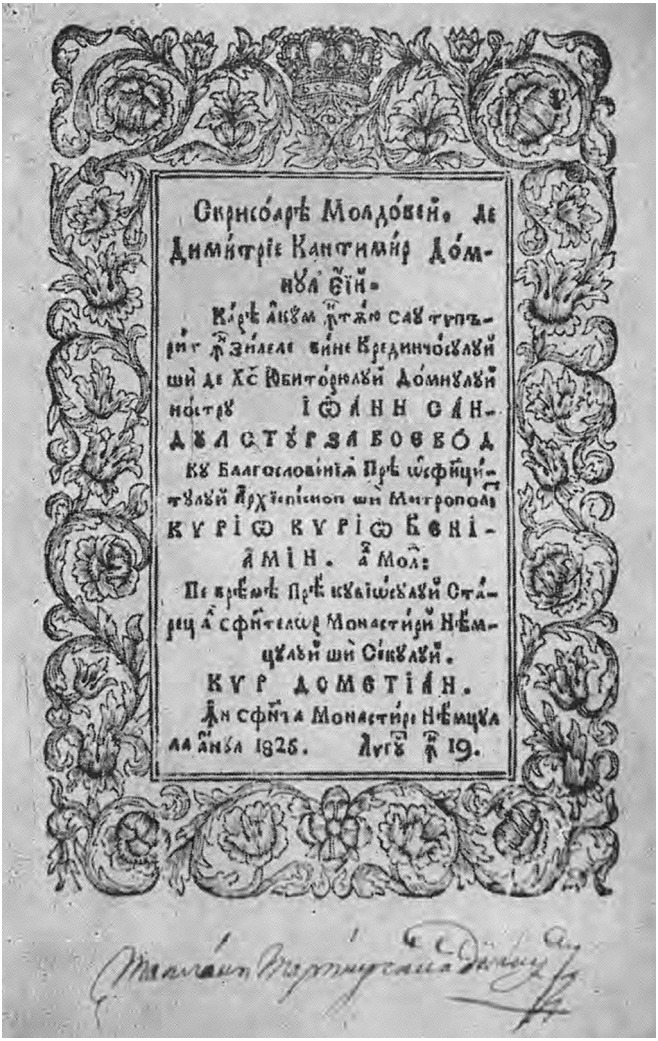
Скрисоарѣ Молдовеи. Де
Димитріе Кантимиръ Домнъ
Єи.
Кѣрѣ ѧкъм дтѫ сав тип-
рѧт дѫ Зилеле вине Крединчосъвъ
шй де Хс Ювитоюбъвъ Домнъвъ
ностръ ІѠѦНН СѦН-
ДЪЛСТЪГЗЛБОВБѠД
Къ Благословенїѧ Прѣ ѡсфѧщи-
тъвъи Архїепїскопи шй Митрополи
КЎРІѠ КЎРІѠ ВЕНІ-
ѦМІН. ѧ Мол:
Пе врѣмѣ Прѣ кѧїосъвъи Ста-
рецъ ѧ сфѧнтълоръ Монастирй Нѣмц-
цълй шй Сїкълй.
КЎР ДОМЕТІѦН.
Ан сфѧнтъ Монастире Нѣмцъ
ла ѧнъ 1825. Лѣтъ дѫ 19.

Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*. Scrisoarea Moldovei... Neamţ, 1825; pagina de titlu (Bibi. Academiei R.S.R., C.R.V. 1234).

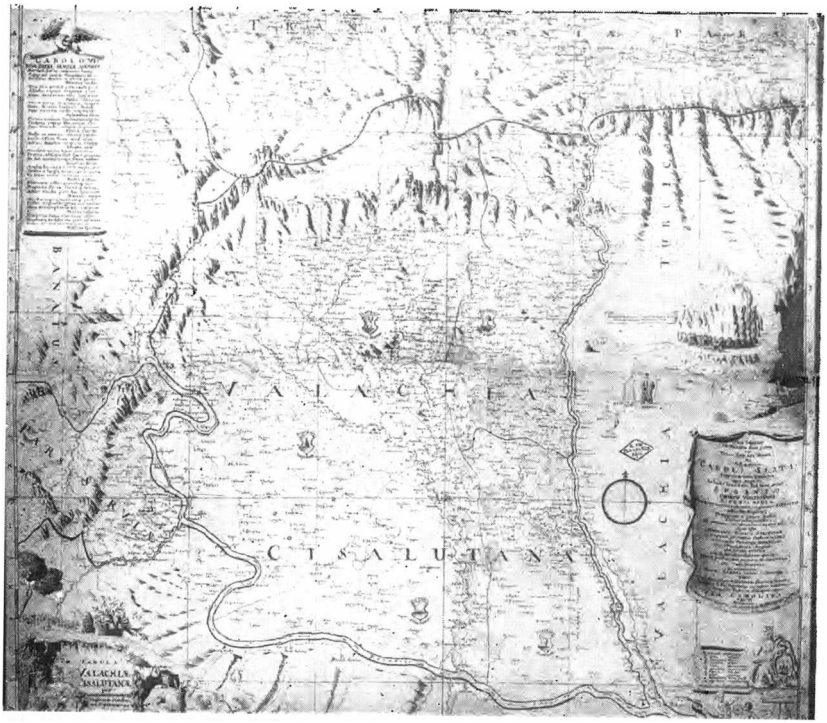

Friedrich Schwantz, *Tabula Valachiae Cisalutanae*, 1722 (ms? Staatsbibliothek, Berlin Q 2930).

Hora vou Otzellowitz, *Brouillon oder Original-A uf nähme fünf Moldauischen Districten*... 1788 – 1792. (Bibi. Academici R.S.R., H 456 D IX 2), tiegineutuin Voroneţ-Suceava.

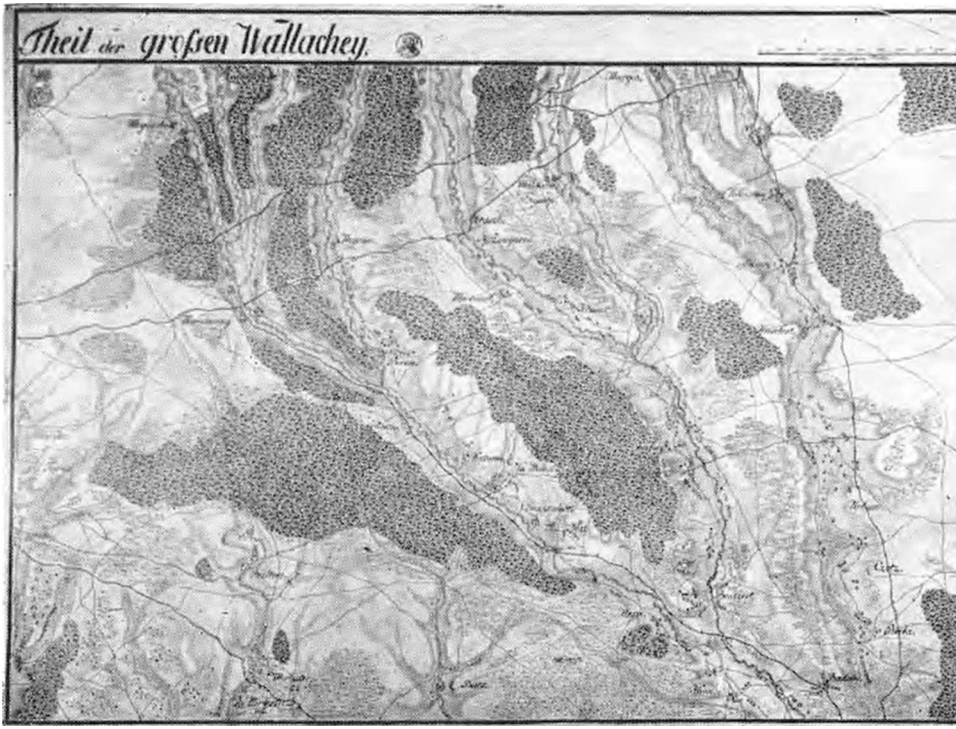

Specht, *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide Zusammen aus 394 Sec*tionen *bestehen, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der K: K; und der türkischen Armée vom Monat September 1790 bis Ende Mai 1791 durch den General-quartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch auf genommen, und in das reine ausgezeichnet worden*. (BibL Academiei R.S.R., H 1003 DXXVII 6). Segmentum Scorniceşti.

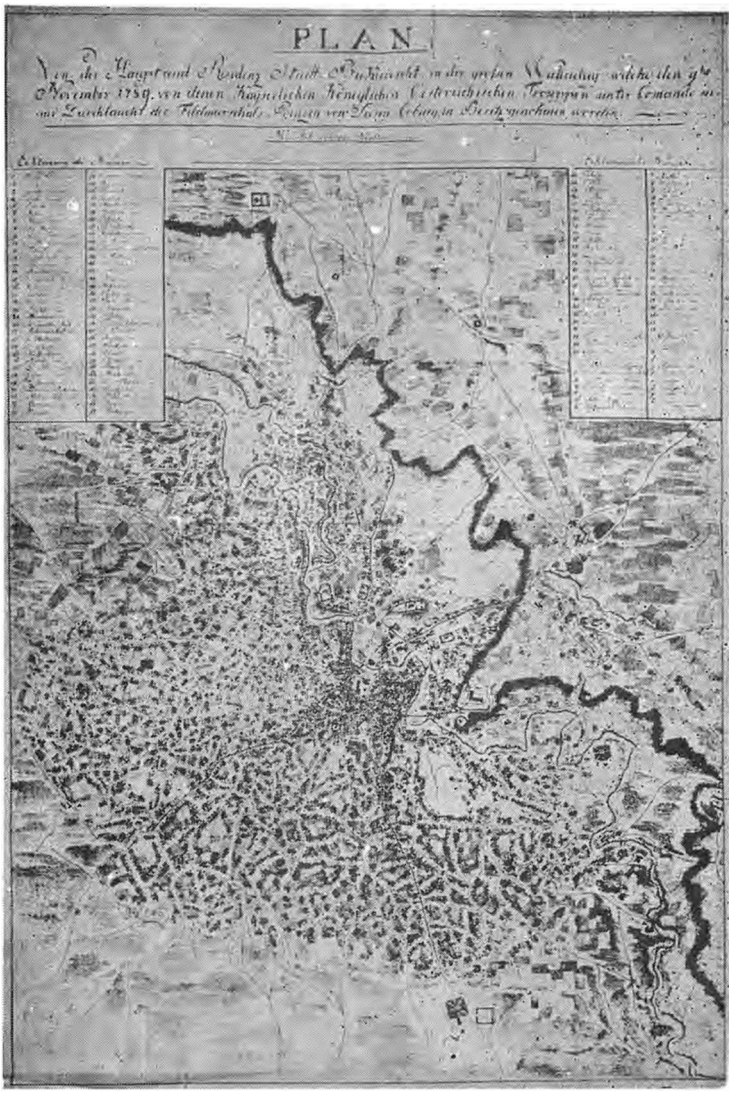

Franz Purcel, *Plan von der Haupt und Residenz Stadt Bukurescht, in der grossen Wallacheij.*, *1 1789*. (Planul oraşului Bucureşti).

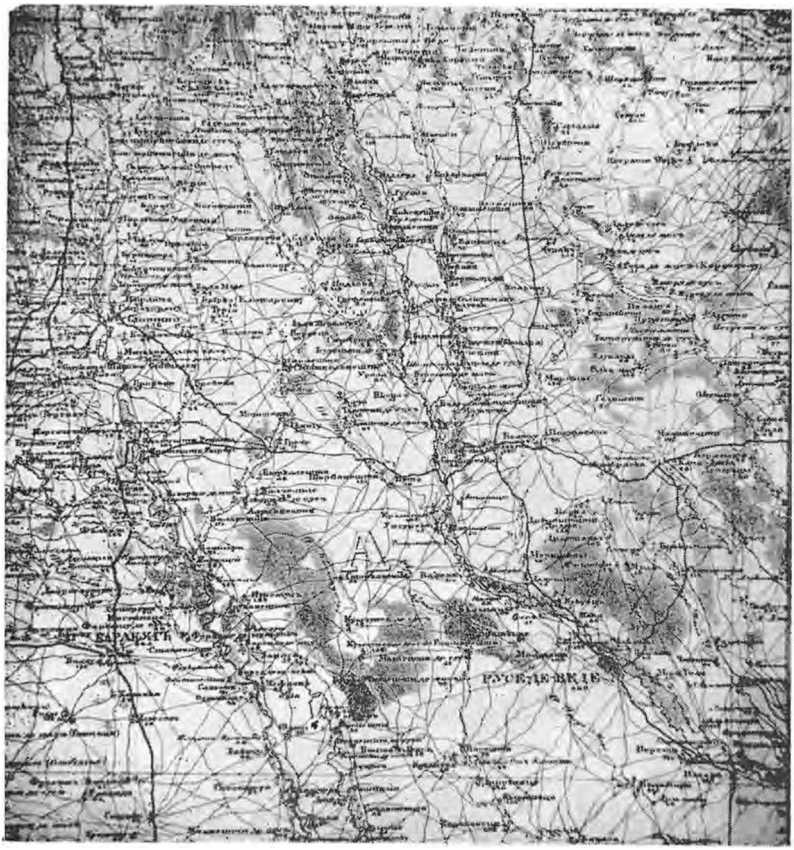

C, M. Roth, *Carte speciale de la Principauté de Valaquie, St*. Petersbourg 1771. (Bibi. Academiei R.S.R., H 1757 D LII 37).

loh. Christian Schreibern, *Charte von der Walachey, Moldau* (…). AtlaaJBfbL Leldo.

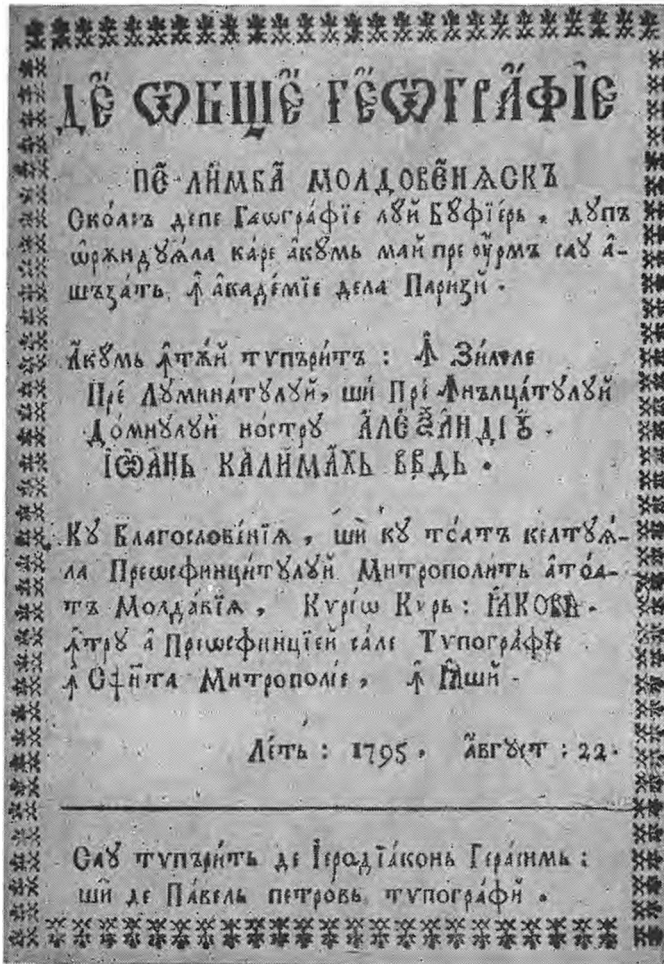

ДЕ ОБЩЕ ГЕОГРАФІЕ

ПЕ ЛИМБА МОЛДОВЕНЕАСКЪ

Скоасъ дінпе Географіе лъй Бъфіер, дупъ
ворждъмла каре акъмь май пре оурмъ сав а-
шезатъ ла Академіе дела Парижъ.

Акъмь дтжи тупъринтъ : ла Зиалеле
Пре Луминатълъй, ши Пре Инълцатълъй
Домнълъй ностръ АЛЕКСАНДРЪ
ІОАНЪ КАЛИМАХЪ ВВДЪ.

Къ Благословенїа, ши къ тсалъ келтъ-
ла Пръосфинцитълъй Митрополитъ ал тоа-
тъ Молдакїа, Кирїо Кирь : ІАКОВЪ.
ал тръ а Пръосфинцїей сале Тупографіе
ла Сфънта Митрополіе, ла Іаши.

Лъто : 1795. Авгъст : 22.

Сав тупъринтъ де Іеродіаконъ Герасимъ :
ши де Павель петровъ тупографъ.

Amfilohle E o tini ui, *De obşte geografie pre limba moldovenească*. Pagina de titlu (BibL Academiei R.S.R., mas. 3593).

până la 800 de taleri. Este o simplă plasă făcută cu peri de capră de Persia, de aproape trei coţi lungime şi destul de tare, dar aşa de fină că ai putea-o trece prin inel". Când se făcea o logodnă tânărul trebuia să trimită viitoarei lui „o pereche de pantaloni de damă lucraţi şi garnisiţi cu perle". Alte daruri erau cingătoarea, câteva

batiste de mătase, cămăşi de femeie toate brodate cu numele lor.

„Cei de rând”, de ambele sexe, se îmbracă economicos şi numai la sărbătoare au haine mai alese, iar femeile îşi pun un rând de monede, de argint, la gât. Atunci, însă, ele se fardează „c-ar fi greu să găseşti o ţărancă care să nu se fardeze, mai ales la nunta loi. Nu-şi fardează numai obrajii, sprâncenele, pleoapele şi fruntea dar chiar pieptul”.

Bărbaţilor la vârsta de 50 – 60 de ani le este „permis” să poarte barbă.

Interesante sunt obiceiurile de nuntă: … „Logodnicul nu-şi vede mireasa decât acoperită cu văl roşu până după noaptea nunţii” –, dar aceasta la fetele de boieri. Se fac multe înşelăciuni în privinţa alegerii soţilor.

Nunta începe în casa celor doi miri şi ea se desfăşoară după următorul ceremonial; „Duminica, fete curat îmbrăcate vin în curtea mirelui să joace hora – dans în cerc – după. care mirele călare, însoţit de naşul şi de prietenii săi, cu lăutari şi o ceată de soldaţi îmbrăcaţi în roşu, se duc la casa miresei, pe care naşa o aduce jos la scară. Se varsă o găleată de apă la picioarele calului mirelui, acesta coboară de pe cal şi mirii sunt conduşi de naşii lor (*Naschys*) în salonul, unde, în genunchi, repetă după preot o rugăciune de nuntă, după care mireasa îşi ia rămas bun de la neamuri plângând. Alaiul se porneşte în frunte cu naşul sau naşa, care varsă un pahar cu vin, rupe în două o turtă şi azvârle dte o bucată de fiecare parte a uşii trăsurii cu şase cai care-i duc la biserică”.

Ospăţul se face „cu mare pompă” în casa miresei. Mirii nu iau parte, ei fiind serviţi separaţi unul de altul. Tot timpul, mireasa poartă un voal ca să nu i se vadă faţa.

Despre politeţea românilor, spune că „inferiorii pe superiori, tinerii pe cei bătrâni se salută ducând mâna celuilalt la gură şi la frunte”.

Găsim la Reichard şi o descriere a dansului căluşarilor: ... câte şase tineri, sau mai mulţi, sprijiniţi pe ciomege pornesc într-un anume tempo, fac un rond în paşi măsuraţi şi grei care se acordă cu cadenţa. Nu-şi dau mâna. Din timp în timp scot ţipete de bucurie".

Către sfârşitul articolului, găsim referiri la războiul ruso-turc şi la răscoala lui Horia.

MANUSCRISE CU CONŢINUT ISTORICO-GEOGRAFIC

Amâilohie Hotiniu, cărturar român, ia iniţiativa unei intense acţiuni de culturalizare prin intermediul cărţilor scrise în limba română. A luptat pentru introducerea în învăţământ a limbii române în locul celei greceşti, a publicat pentru prima dată un manual de geografie, pregătind astfă gustul publicului pentru această ştiinţă.

Într-o diplomă eliberată de Vartolomei Măzăreanul, „mădular academicistei teologii Chievului, arhimandrit al mănăstirii Putna", împreună cu Ilarion „mădular al filosofilor Patmosului şi învăţător psaltichiei şcolilor Moldovei" şi cu „îndreptătorii şcolilor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti a Moldovei", se arată că „Ion, fiul preotului Gheorghe Vasilevici Bălăşescul, pe lângă studii religioase şi de gramatică a învăţat şi geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier"[310].

Într-adevăr, „Smeritul între Arhierei, Amfilohie Hotiniuului" în anul 1795, la Iaşi, publică *De obşte gheografie pre limba moldovenească scoasă de pe gheografia lui Buffier*.

Lucrarea a circulat şi sub forma de manuscris. Un exemplar cu litere chirilice se găseşte în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, înregistrat cu nr. 3593, scris de caligraful Ioniţă Arapul „cel între scriitor

---

310•• Citat după ediția Editurii Științifice, București, 1963, partea IV, p. 89—90; v. Școala Ardeleană. I, Ed. Albatros, p. 175 ; GEORGE IVAȘCU, op. cit., p. 309.

mai mic”.

Manuscrisul menţionat este scris dinainte de anul 1803, fiindcă la folio 83 se arată că „a fost un cutremur la Ieşi, în timpul domnitorului Moruzi… mai toate zidăriile atunci au crăpat şi la unele mănăstiri au căzut şi mergând mai gios şi mai mare cutremur au fost că pre une locuri pământul s-a despicat şi au ieşit apă”.

În „Cuvânt către cetitoriu”, Amfilohie mărturiseşte că a vrut „să ajute studiile geografice”. Apoi, adaugă; „Precum întru Franţa unde dintâi o au aşezat orânduiala într-acest felin, ci şi în alte locuri şi ţări s-au primit ca un lucru uşor pentru învăţătura geografiei tălcuindu-se în fiinţă fieştecare prea sa limbă, care acum şi într-a noastră ţară a se da la lumină n-au lipsit. Căci, cu adevărat, nu era cu putinţă în alt cirip, a se da orânduială mai cu lesnire pentru învăţătura geografiei celor ce voiesc a ştie lucrurile de fieştecare parte a pământului, împărăţii, ţări, cetăţi, munţi, râuri, care se scriu aici de-a rându pentru folosinţa tinerilor de a le ţine minte; care în ce parte de loc este şi ce anume are, pe cât s-au putut până acum de a se cunoaşte asupra acestui glob de pământ şi apă”.

Mai departe, el se împotriveşte celor ce au scris „întru nişte varvare viersuri de poetice, care în loc de a avea tinerii ajutor şi folos, ei se însărcina de o greutate…”. Este adeptul scrierii în proză şi al învăţării „gradate” a faptelor. După partea de geografie descriptivă, recomandă „să se suie la celelalte mai grele, ca la cosmografie, fiindcă geografia arată numai pentru pământ, iar cosmografia arată pentru toată lumea”.

În *manuscrisul 3593* găsim multe informaţii ce privesc istoria geografiei, în general. Se insistă asupra faptului că geografia a trecut prin mai multe nume: „topografie, adică scrisoarea locului; iar când se întinseră cu locuinţa mai pre multe locuri, o numiră horografie, adică scrierea de sate şi cetăţi; şi iarăşi când împliniră o

mare parte de a pământului o numiră geografie, adică scrisoarea pământului”.

Ca metodă de lucru, autorul preconiza că „ea – gheografia – poate să se facă istoriceşte, filosoficeşte şi matematiceşte”. Prima dă „arătările de trebuinţă, ţări, locuri şi lucrurile care li-au luminat”, a doua „cuprinde apropierile fireşti a oamenilor, sau istoria cea firească a lor”, iar a treia „înseamnă chipul pământului, arătările cereşti cele ce îi stau în drept de le luminează”.

După ce face un istoric al geografiei şi după ce explică etimologia unor cuvinte ca „ghi” şi „graphie”, lucrarea menţionată dă o serie de date privind continentele Europa, Asia şi Africa. În capitolul „Gheografie Moldovenească”, Amfilohie fixează locuri, dă descrieri şi face mici caracterizări asupra bogăţiilor şi asupra stărilor de lucruri din acea vreme. În ultima parte, el ţine să adauge „Aici am scris o seamă de veleaturi – date – pentru multe lucruri ce s-au întâmplat”, dintre care menţionăm: „La leat 1711 au venit Petru împărat cu moscalii în zilele lui Dumitraşco voievod. La 1712 au venit nemţii la Ieşi. La 1700 au ieşit turcii din Oameniţa şi leşii din Moldova. La leat 1719 au fost foamete mare în pământul Moldovei. La anul 1738 au fost cutremur mare în Moldova… ş.a”.

Cele înfăptuite pe scurt dovedesc că geografia era o preocupare de învăţătură, că prin ea se puneau nădejdi în viitorul culturii româneşti, care înregistrase începuturi de seamă în epoca de glorie brâncovenească şi cantemirească.

Manuscrisul 12G72 – un miscelaneu – cuprinde două lucrări de geografie, şi anume: *Cosmografia adică izvodirea lumii, care acum s-a scris în vremea binecredincioasei, singurei stăpânitoare maréi doamne noastre şi impar alese Ecaterina a II-a a toată Rusia şi a moştenitorului Ţesarevici şi marelui cneaz Pavel Petrov ici,*

în anul 1774 august 1 şi Geografia Europei, cu Istoria Ţării Romaneşti, Ţara Moldovei etc.

Pe coperta cu titlul *Cosmografia*, în partea de jos, se menţionează: „Scrisus-au dar de Acatolie Ierodiacon în oraşul Râmnicului" şi semnează.

Privind unitar cele două provincii, zice autorul: „Moldova cum şi Ţara Muntenească sunt pe pământul ţârei căreia scriitorii pământului, cei bătrâni, îi zicea Dachiia". Locuitorii „sunt urmaşii Râmului, au cuvinte râmleneşti şi latineşti"; în continuare, el afirmă că după ce au încetat migraţiile „românii, alegându-şi singuri voievozi, au aşezat târgurile şi cetăţile, au făcut Hotinul, Iaşii, Suceava, Dorohoiul, Ştefăneştii, Cernăuţii, Botoşanii, Vasluiul, Bârladul, Bucureştii şi altele, împărţindu-se în doao părţi, Valahii, şi acum are doao voievozii; unul moldovenesc şi altul muntenesc, măcar că mai înainte supt un voievod era; că întâi nu avea despărţire această Ţară".

Iată şi câteva descrieri de geografie urbană – cum s-ar tălmăci astăzi: „Sociava oraş, cetate cu turnuri şi şanţ adânc; Iaşu, unde e scaunul domnesc; Neamţul, un târg bunişor, Romanul, târg nu prea prost; Bacăul stă acest târg pre apa Bistriţei, aşa numită dupre rusie Bistriţa, că e prea reapede; iaste şi alt părău Limpede, de pe limba latinească limbedea8; Lunca Mare, Târg pe apa Siretului..." Mai departe vorbeşte că: „Pre tot locul vii; iaste toată cu îndestulare: boi, oi, păşuni, sunt întru ales; peaşte are de voie, are vii şi pâine, mare bogăţie".

Manuscrisul 35154 are titlul *Carte a părţii dinţii Europa*; *Cartea părţii a doua care cuprinde izvodirea Asiei*; *Africa sau a treia carte* în *care se închide isvodirea Africii*. Scrierea este foarte îngrijită. Titlul cărţilor, capitolelor, începutul propoziţiilor, parantezele, numerele fiind scrise cu roşu de chinovar, restul cu cerneală neagră.

Din analiza graiului avem convingerea că autorul a scris la începutul secolului al XVIII-lea, fiind folosite

particularităţi de limbă din vremea brâncovenească. Faptul este întărit de menţiunile: „Venit-au aice în anul 1711 şi Petru, mare împărat al Moscului, cu toată puterea ca să izbească aceste ţări de supt giugul turcilor pe vremea lui Dumitraşco Cantemir voievod şi s-au lovit cu turcii la Stănileşti”. Atrăgând atenţia asupra luptei de la Beciu (Viena), arată că pe lângă „domnul de Ucraina au luat parte anume Duca Voievod bătrânul şi domnul de Ţara Muntenească Şerban Cantacuzino”.

Autorul manuscrisului nu este cunoscut. El a prelucrat o operă străină, iar partea privitoare la Ţara Românească, Transilvania şi Moldova (f. 83 a – 88 b) este o contribuţie personală. Vorbeşte şi el de „Dacia acum Transilvania...” amintind de principalele ei oraşe, ape, bogăţii.

A doua „ţară” a Daciei este Ţara Muntenească „numită de turci Ţara Bogdan”; a treia Ţara Moldovei „care se trage până la Nistru şi până la Marea Neagră, care împarte-se în două, cea mai mare Moldavia şi o parte este Basarabia-Bugeacul... unde lăcuiesc tătară de câţiva ani descălecaţi acolo...; „toate sunt descălecătura râmlenilor”.

Ca să convingă pe cititori de latinitatea limbii române, el spune că locuitorii grăiesc „cu o limbă stricată lăţinească, cum arată din cuvinte: calul – italieneşte *cavallo*; apa – italieneşte *l'acqua*, latineşte *aqua*; pâine – italieneşte *îi pane*, latineşte *panis* şi alte multe”.

Autorul spune că scrie pentru acei „ce trăiesc cu nevoie, în vremurile cele aducătoare de primejdii, carea pururea nu încetează de pe aceste locuri”, pentru acei unde „turcul stăpâneşte şi trimite domni, adesea schimbându-i pentru bani”; scrie „în limba norodului învăţătură să nu mai fie proastă”.

Interesante sunt formele arhaice de limbă; plin de noutăţi este vocabularul; bogată este şi terminologia

geografică: „abături” (canale), „adăusături” (perisipuri sau grinduri); „coadă” (braţ); „câmpi” (câmpie), „cuvioasă” (climă cuvioasă, dulce); „dâmbi” (deluşoare), „feredea” (baie, localitate balneară); „hultuieşte” (altoieşte); „graduri” (grade); „boiazuri” (râuri) etc.

Pe manuscris sunt două adnotări. Prima ne arată: „această carte s-a citit şi de mine în vremea domnitorului Grigore Ghica”, a doua spune: „Ce se cheamă Geografie universală au făcut parte din mica mea bibliotecă pe care astăzi am dăruit-o bibliotecii ce se fondează în numele Şcolii Naţionale din Târgu sau Urbea Ocnele Mari, judeţul Vâlcea, Plasa Ocolu, Preotul Stan Popescu, duhovnic şi superior la sfântul Schit Fitireciu, 1879, iulie 3”.

Manuscrisul 1667 e intitulat *Tălmăcire dintr-o scriere geograficească ce s-au tipărit în ţară la anul 1770*, în colţul din stânga, pe prima pagină, are scris: „Acesta nu este tipărit în Arhiva Românească”. Într-adevăr, găsim că acolo s-a publicat o altă lucrare, şi anume: *Traducere dintr-o scriere geografică, tipărită în Roşia, la anul 1770, asupra Moldovei*.

Cu toate că e scrisă pentru Moldova, autorul tratează şi celelalte provincii româneşti, vorbind în acelaşi timp şi despre trecutul Daciei preromane. „Din istorie iau lucru înştiinţat că în veacul al doilea după Hristos pe Moldova şi Valahia le-au făcut Dachia cea veche, în care au trăit geţii şi dacii”. În continuare se arată că: „locuitorii aşezaţi au numit locurile acelea Romană, după numele cetăţii Romei. Apoi, la vremurile ceale di pe urmă, când au adus împărăţia Romei la căderea cea desăvârşită, hunii, goţu… ne-au numit cu acest nume… iar mai pe urmă viind şi leşii au numit această ţară Volohschia, iar pe locuitori, voloh”.

Ocupându-se de înfăţişarea naturii Moldovei autorul vine cu multe amănunte. Astfel, când descrie reţeaua hidrografică, el arată că „Bârladul are 17 pârae, Prutul 20, Şiretul 12”. împarte ţara în două: Ţara de Sus, cu şapte

ţinuturi, şi Ţara de Jos, cu 12 ţinuturi. Descrie în amănunt fiecare ţinut, arătându-i aşezarea, capitala, însemnătatea economică. Iată câteva exemple: „Ţinutul Cârligătura, întru care este oraş mic anume Târgul Frumos, se hotărăşte cu ţinutul laşului dinspre miazănoapte (...)” sau „Ţinutul Covurluiului, numit de pe conacul Covurluiului, care se întinde în lung 56 verste, în care ţinut este târgul Galaţi vestit de negustori, lângă apa Dunării din care moldovenii trimit multe feluri de mărfuri”.

De remarcat este felul cum explica topicul „Bugeac”, „care va să zică unghi”, şi de reţinut este faptul că „şanţul cel minunat al împăratului Traian încă până acum în multe locuri are 12 paşi în adâncime, că taie apa Prutului lângă Troian... şi trece prin Ţara Tătărască sfârşindu-se la apa Donului”.

Manuscrisul 3771 cu titlul: *A toată lumia călătorie sau înştiinţare dă lumia cia veche şi cia nouă, dă toate pământurile acum ştiute la patru părţi ale lumii. Dată în limba franţuzească de Abat. de la Porte*. S-*au tălmăcit în limba rusească la leat 1780, s-au scos pre limba românească la leat 1788*.

Este o lucrare voluminoasă, cu 608 foi, scrisă într-o caligrafie îngrijită. Tomul I a fost la Nazarie, directorul Seminarului Central din Bucureşti; Tomul II, la profesorul Iancu Bogdan; Tomul III, neştiut; Tomul IV, cel de la Biblioteca Academiei, a fost oferit de preotul Lazăr Poenaru, din comuna Boteşti, judeţul Roman, în 1906 pentru expoziţie.

Deşi ultimul volum nu cuprinde literatură locală, menţionăm opera în întregime spre a evidenţia că în cuprinsul lucrării, geografia s-a bucurat de atenţia cuvenită în rândul obiectelor de învăţământ în limba naţională.

Manuscrisul 476 e este intitulat *De trei părţi ale lutnei ce se numesc Asia, De Africa, De Eurofa*.

Între neamurile din Europa sunt menţionaţi românii, adică muntenii, moldovenii şi transilvănenii.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Principatele Române se înfăptuiesc reforme şcolare, în 1766 în Moldova şi în 1776 în Muntenia. Academiile domneşti de la Iaşi şi de la Bucureşti, hrisoavele domneşti, îndrumau studiile spre o învăţătură a „epistimiilor" adică a ştiinţelor. Hrisovul lui Alexandru Ipsilanti spunea „niciun lucru nu e în stare într-atât să conducă pe oameni către bunul trai şi adevărată fericire ca învăţătura... Ea instruieşte pe oameni şi în acelaşi timp a lucra cu raţiune".

La aceste academii au fost o seamă de profesori eruditi, traducători şi prelucrători de manuale de ştiinţă apuseană. Printre aceştia, unii s-au remarcat prin lucrările lor de geografie, fie scrise în limbă românească, fie în limbă neogreacă.

Manuscrisul 30417 (un filio de 54 pagini), intitulat *Geografie*, reprezintă un model de manual din aceste timpuri. El cuprinde: *Definiţia geografiei*, *Geografia astronomică*, *Geografia statistică; Europa*, *Asia*, *Africa*.

La început, autorul a ţinut să introducă cititorii în planul arhitectural al geografiei. Începe cu definiţia, arătând că numele îi vine de la cuvintele greceşti *ghi* (pământ) *şi graf ho* (scriu) şi înseamnă „Descrierea Pământului". În continuare, spune că descrierea se poate face în următoarele chipuri: „Întâi putem descrie pământu' ca un trup ce se măsoară şi stă în relaţie cu alte timpuri cereşti. Ad putem cerceta cât de mare este, ce formă şi ce mişcări are" – geografia „matematică sau astronomică".

„Al doilea: pe pământ vedem apă şi uscat, deosebim munţi, văi, câmpii, precum şi felurimi de minerale, plante şi animale – se numeşte geografie fizică sau naturală".

„Al treilea: oamenii au întemeiat state, au zidit oraşe, se îndeletnicesc la industrie, se deosebesc prin limbă, religie, năravuri – descrierea pământului în astfel de chip

se numeşte geografie politică sau statistică”.

E o definiţie clară şi destul de completă. Cuprinsul ramurilor geografiei urmează într-o ordine ce nu diferă mult de ceea ce se face în vremurile noastre.

Geografia astronomică priveşte „Universul în totalitatea trupurilor ce există: Soare, stele, planete (16 la număr)”. Autorul tratează despre mişcarea şi mărimea Pământului şi despre orientarea pe glob şi pe hartă, insistând asupra foloaselor coordonatelor în orientare.

La capitolul „Geografia statistică” prezintă acele cinci părţi ale lumii, din care însă lipseşte America şi „Oceania sau Australia”. Sunt descrise continentele şi ţările, arătându-se pentru fiecare aşezarea, marginile, golfurile, apele, relieful, întinderea. Despre patria noastră spune „România, care este acum pământul dintre Carpaţi, Dunăre şi Prut, cuprinde două staturi sau ţări: România şi Moldova; apoi Transilvania şi alte ţinuturi şi colonii româneşti, zece cu totul”.

Despre Ţara Românească, care era mai bine cunoscută de către autorul manuscrisului, sunt date mai multe amănunte: lungime, lăţime, hotare, relief, ape, judeţe, oraşe; pentru Moldova mai puţine: câteva râuri şi oraşe. Despre Transilvania, cu 2.000.000 loc., Banatul, cu 1.500.000 loc., Maramureşul, Bucovina şi Basarabia, cuprinse într-un singur capitol, se arată că sunt „ţinuturi române”.

Samuil Micii-Clain de Sad (1745 – 1806), istoric român, unul dintre corifeii Şcolii Ardelene, şi-a făcut studiile la Blaj şi la Viena. Pătruns de ideile iluministe ale vremii, S.M. Clain a conceput emanciparea politică şi culturală a românilor nu printr-o prealabilă ridicare economică, ci prin răspândirea ştiinţelor şi a culturii generale printre români. A tipărit, în limba latină, lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Este o gramatică destinată tuturor cu scopul, cum spune el, „că

mulţi oameni din toate condiţiile şi stările vor dobândi un foarte mare câştig… căci fie că ar avea de făcut o călătorie prin Ţara Românească, Moldova, Transilvania Marmaţia, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania, Banat, Cuţo Valahia… *limba daco-romană* va fi mai necesară decât celelalte – *Daco-Romana lingua prae caieteris indigebit quippe qua trequentiorem în enumeratis provinciis audias nullám. Verum de His satis*".

Micu-Clain arată că „vechile litere ale daco-romanilor sunt aceleaşi cu ale latinilor sau ale vechilor romani, de la care îşi trag originea".

Cea mai însemnată operă cu conţinut istoric şi unele referiri geografice a lui Clain *a rămas în manuscris*, scrisă în latineşte şi terminată în anul 1778: *Brevis Historica notiţia originis et progressu nationis Daco-Romanae seu ut quidam barbaro vocabula appelant valachorum ah initio usque ad secolum XVIII*.

În Biblioteca Academiei R.S. România, filiala Cluj, există manuscrisul cu titlul *Scurt cunoştinţă a istoriei românilor*, în limba română (scrisă între anii 1792 – 1796), un rezumat al operei sale anterioare în care autorul arată, între altele „De unde şi cum s-au început şi s-au înălţat neamul rumânilor"; „Descălecarea romanilor în Dacia"; „în ce pământuri locuiesc rumânii".

El zice: „În Dachiia cea Veche, încarea împăratul Traian au aşezat pe romani, care să cuprindea cu Tisa, cu Prutul, cu Tyras, şi cu Dunărea, mai mulţi lăcuitori sunt români, decât toate alte neamuri, că în Ţara Ardealului şi în Ţara Ungurească până la Tisa, românii cu mulţimea pre toate alte neamuri întrec care sunt întru aceste pământuri. Iară în Ţara Românească şi în Moldova, mai cu seamă singuri românii sunt lăcuitori".

„Afară de locurile acestea, mai sunt români carii lăcuiesc în Machidoniia şi să cheamă *vlahi* şi, pentru că Hrisa, domnul lor, au fost om scurt de stat, unii greci i-au

zis *Condo-vlahi*, adică români scurţi. Alţii îi zic *cuţo-vlahi*, români şchiopi, pentru că, când s-au aşezat acolo, în bătaia care avură cu grecii, mulţi au fost şchiopi. Că pre la anul 1121, o parte din români carii erau mai spre Marea Neagră, trecând Dunărea, au făcut bătaie asupra grecilor şi i-au biruit…

Aceştia nici cu limba, nici cu neamul, nici cu obiceiurile nu se osibesc de românii cei din Dachiia (…) însă acum câtva să osibesc cu limba de noi, că noi am băgat cuvinte sloveneşti multe, ei au băgat greceşti, şi dintru această osibire vine în limbă… Bulgarii supuind şi ei Dachiia cea noao, pre romani au început a-i chema în limba lor *vlahi*, că la neamurile sloveneşti *vlah înseamnă roman* şi pre tot omul roman şi ital ei îl cheamă vlah… „9.

TIPĂRITURI CU REFERIRI GEOGRAFICE

Gheorghe Răduean Golescu, fiul ctitorului primei şcoli de „învăţătura copiilor satului în limba românească”, a studiat la Viena. Prin bogatele sale cunoştinţe, între altele, şi în domeniul cartografiei şi geografiei, el a fost trecut în rândul savanţilor vremii.

În anul 1800, sub îngrijirea lui, apare lucrarea *Atlas sau hartă cuprinzând tabele geografice generale ale sferei pământului, după poziţiunea lui dreaptă, paralelă şi oblică şi descrierea generală paralelogramă şi variată a sferei pământului şi a* ap*ei şi uniciclul, cuprinzând numirile vechi de locuri după Dionisie Periegetul şi o Tabelă parţială a Valahiei; felingă acestea sistemele, sferele, planeţii şi alte scheme ce arată poziţiunile sferei şi vânturilor şi multe altele, contribuind la cunoştinţa generală şi a astronomiei.*

Lucrată pentru iubitorii de învăţătură de Gheorghe, fiul prea ilustrului boier, mare vornic Răducanu Golescu, cu a cărui cheltuială s-a dat la tipar… în Viena, 1800[311].

---

311 GHEORGHE RĂDUCANU GOLESCU, "AtXoç «<P^Zmv Ka toXixoôç y«û)ypa<pKoùç
ívaxet.... tt)ç BXaxiaç, (Bibi. Academiei R.S.R., H III 337 şi H 869 B XXI

Această operă cartografică, un atlas după conţinut, cu titlul şi denumirile geografice scrise în limba greacă este realizată în mai multe proiecţii: steriografică, ecuatorială, cilindrică, pătrată şi migdaliformă.

Dinien Golescu (1777 – 1830), mare logofăt în Ţara Românească, adept al iluminismului, scriitor şi fondator al ziarului „Curierul românesc”, este considerat „ca autorul celui dintâi jurnal de călătorie1 «modern»”, scris între anii 1824 şi 1826 după ce cunoaşte Rusia, Austria, Italia, Bavaria şi Elveţia.

În lucrarea menţionată găsim relatări asupra celor văzute cu ochiul unui bun patriot şi competent om politic, reflecţii asupra „subdezvoltării” ţării sale şi asupra prosperităţii ţărilor văzute.

Adresându-se cititorilor, el spune că scopul călătoriei sale a fost să vadă civilizaţiile altor popoare, să înţeleagă administraţia şi economia lor, să înţeleagă „deosebirea neamurilor şi semănăturilor, precum şi orice obicei şi faptă bună”, ca, apoi, să le arate „naţiei sale”.

Lucrarea este un interesant tratat de geografie socială. Printre altele el scrie: „Învederat lucru este că noi am rămas în urma tuturor neamurilor, în vreme ce în anii cei vechi a fost începere de deşteptare prin mulţi care au adus la lumină, alţii tălmăcind cărţi (…). Şi în loc să se înmulţească cu cursul anilor, nu numai că nu s-au înmulţit (…) spre mai mare pagubă s-au împuţinat…

Ilustrând aspecte ale unei crunte exploatări el scrie: „… mă silesc să arăt pricinile pentru care birnicul Ţării Româneşti, care lăcuieşte într-acel bogat şi frumos pământ, este într-o sărăcie şi într-o ticăloşie atât de mare, încât un străin este peste putinţă să crează această proastă stare. Şi că pentru banii de bir au urmat şi pedeapsă, ca să dea ceea ce nu are şi atâţi cât nu poate agonisi. O 1 să cutremură mintea omului când îşi va aduce

---

3).

aminte (...) că fraţii noştri au fost câte zece aşternuţi pe pământ cu ochii în soare şi o bírná mare pusă pe pântecele lor ca, muşcându-i muştele şi ţânţarii, nici să poată a se feri... că „fraţii noştri ţărani erau spânzuraţi cu capul în jos şi afumaţi în coşare ca să plătească dajdiile".

Dimitrie Daniil Philippide se numără printre figurile remarcabile de profesori de la Academia domnească din Bucureşti. împreună cu Grigore Constanda, publică la Viena, în anul 1791, lucrarea *Geografia noua culeasă din diferiţi scriitori*, sub pseudonimele de Daniil Ieromonahul şi Grigore Ierodiaconul. Lucrarea tratând despre Turcia europeană, Italia[312], Spania, Portugalia şi Franţa este dedicată generalului Potemkin, care, în momentul acela, cu armatele ruseşti, era în Ţările române.

Ulterior, după studii serioase în Apus şi după diferite călătorii, inclusiv şederi îndelungate în Moldova şi Ţara Românească, reia singur vechile preocupări şi dă la iveală o *Istorie a României* şi o *Geografie a României*, amândouă publicate la Leipzig în 1816, formând partea I şi a II-a a primului volum dintr-o lucrare concepută pe un plan mai larg.

Titlul complet al celei dintâi este: *Istoria României sau expunerea celor mai însemnate întâmplări amintite în stânga Istrului de jos, de la năvălirea egiptenilor până la aşezarea conducătorilor români în Ţara Românească şi în Moldova, acum alcătuită întâi şi tipărită în Lipsea Saxoniei, în tipografia lui Tauchnitz*. Tomul I, partea I-a.

Cealaltă parte se intitulează *Geografia României ca mijloc pentru o mai bună şi mai deplină înţelegere a istoriei ei, acum* etc. (tonul I, partea II-a., lucrare însoţită şi de trei hărţi dintre care una priveşte toate Ţările româneşti, peste care stă scris „Rumunia".

---

312 DINÏCU GOLESCU, însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Goleşti, făcută fn anul 1824. 1825. 1826, Buda, 1826. Vezi și G. IVAȘCU, op. cit., pp. 349-350.

Philippide delimitează teritoriul naţional al românilor atât în textul descrierii, cât şi în hărţi. Este cel dintâi care, într-o lucrare ştiinţifică, dă şi încetăţeneşte numele de *România* „pentru locul întâi pe care-l ţin românii, atât prin vechimea, cât şi prin numărul lor” (Istoria României).

Iată cum descrie el trecutul îndepărtat al românilor:

Soarta hotărâse ca Decebal în mijlocul marilor lui proiecte şi succese să dea peste necaz şi se proclamă împărat al romanilor marele Traian, care era mai mare om decât Decebal. Căci astfel de multe ori oamenii cei mari au de contemporani pe alţii mai mari decât dânşii şi faptele lor cele strălucite pălesc ca lumina lunii când soarele luminează… Dacia deveni provincie a marii împărăţii a romanilor… şi împăratul romanilor, marele Traian, care fu proclamat de cel mai bun om şi prin votul senatului, aduse o prefacere spre cultură şi spre mai bine în ţara pe care o stăpânise Decebal… Pentru aceia toţi locuitorii şi cei băştinaşi şi cei veniţi mai de curând, închipuindu-şi pe marele Traian ca pe un om mai presus de fire vedeau în el un înger binefăcător… în vremea aceasta *dacii băştinaşi şi geţii* şi alt neam de oameni care va fi fost în Dacia sub stăpânirea dacilor, din veneraţie şi din tragere de inimă către marele Traian, au început să imiteze în tot felul de viaţa al romanilor şi să le vorbească limba, care era şi limba marelui împărat, zeul protector al Daciei şi în acest chip s-au romanizat… Centrul acestei noi provincü îl forma partea apuseană a Ardealului şi a Munteniei. Provincia însăşi se întindea spre apus până la Tisa, iar spre răsărit până la graniţa de vest a Moldovei, căci ţara aceasta a Moldovei a primit expediţii romane, dar supusă vreodată romanilor n-a fost. (Aci rămânând dacii şi carpii liberi). Şi aşa, deci Traian, administrând pe supuşii lui şi îngrijindu-se de ei ca un părinte, a devenit întemeietorul şi înfiinţătorul unui popor, care, după ce a suportat nenumărate incursiuni a nenumărate neamuri furioase, şi-

a păstrat existenţa până astăzi, se numeşte în limba lui proprie români şi locuieşte pe teritoriul dintre Tisa, Dunăre, Marea Neagră…”

A urmat după cucerire şi după colonizare retragerea, sub Aurelian, când „s-au strămutat atunci garnizoanele şi dintre locuitori doar care din cauza înaltei lor poziţii sociale şi a bogăţiei lor, în dreapta fluviului, care s-a numit şi ea tot Dacia, pentru că, după ce a pierdut provincia, a căutat împăratul măcar cu numele ei să se mângâie. *Este evident însă că cei mai mulţi locuitori, mai ales de la ţară, au rămas în vechea Dacie, care apoi s-a întins cu mult peste hotarele ei şi a devenit Rumunia de astăzi. Căci este greu ca oamenii care locuiesc o (ară înfiinţată, care au case şi ogoare şi vite, oameni ca stare şi proprietari de pământ, ce nu mai sunt deprinşi să trăiască pe cară şi prin corturi, să se strămute cu toată pojijiea pe pământ străin.*

Străbunii românilor sunt deci aceştia care au rămas atunci pe loc, precum şi mulţi alţii din neamurile ce au năvălit în ţările de aici, în repetate rânduri, care s-au amestecat cu dânşii şi s-au romanizat”[313].

Ca titluri, ce sunt dezvoltate în geografia sa, menţionăm:

„Poziţia României. Observaţii asupra calităţilor climei şi ale solului. Diviziunea României: Moldova, Ţara Românească, Ardealul. Comparaţie între Ardeal şi Elveţia. Minerale. Animalele domestice. Arborii. Animalele sălbatice. Apele. Peştii. Subdiviziunile României în districte. Districtul Moldovei. Districtele dgrului românesc Ţara Românească. Locuri ocupate de turci. Districtul Banatului. Districtele Ardealului…

Tunusli – fraţii Tunusli – „prea cinstiţi şi de neam

313 DIMITRIE PHILIPPIDE. Istoria tis Rwnunias.., Leipzig. 1816, tom. I. cf. ALEXANDRU PHILIPPIDE, op. cit.. I, Iași, 1923, p. 678-685 ; M. POPESCU-SPINENI, Primele manuale de geografie. în „Revista generală a învățământului”, 1931.

iubitori” cine au fost, cine se ascunde sub pseudonimul acesta, încă nu se ştie. De la ei, însă, a rămas o lucrare intitulată: *Istoria Valakiei politică şi geografică, de la aşezarea ei cea mai veche fină la anul 1774*, dată mai întâi la lumină în limba grecească în anul 1806 e.

Lucrarea cuprinde 61 de capitole dintre care menţionăm:

Capitolul 1 – *De către cine se stăpânea Ţara Românească, de când au venit pe pământul acesta coloniile romanilor şi pentru ce aceşti Valachi se numesc romani, pe când alte naţiuni îi numesc valachi*.

Cu o largă informare bibliografică autorii expun această problemă.

„Ţara Românească sau Valachia a fost una cu Ardealul şi cu Moldova: ea se numai Dacia sau Geţia…

„Hotarele Daciei sunt până la râul ce se numeşte Tyras, despre Sarmaţia sau Russia şi Podolia; despre apus se desparte de Atuge şi Metanastasi;… Locuitorilor, posteritatea le-a dat numele de *moldoveni*, numind ţara lor Moldova; precum şi celor din partea de sus a Dunării numele de *munteni*… Traian învingând pe Decebal… a adus aice colonii, sau locuitori din Roma, pe care i-au aşezat în toată Dacia, orânduind oştiri pentru pază. Din aceste colonii se coboară popoarele care locuiesc astăzi ţara aceasta… Cât despre dialectele lor se vede că se trage din coloniile romane, că s-a amalgamat cu al dacilor şi din împrumutata lor înrudire, s-a corupt şi limba românească adaptând accente ruseşti şi slavone…”

În privinţa numelui de valah, autorii prezintă ceea ce au găsit în câteva izvoare de seamă pe care, pentru importanţa şi varietatea interpretării, le reproducem în parte.

„Crommer zice că nici el nu ştie de unde derivă numele de *vlach*, poate vine de la Plac…; Laurenţiu Gopente, în cartea tipărită la Mion, în Gallia, zice că

românii s-au numit vlachi de la Elacu, voievodul lor; Eneas presupune această mărtună după versurile lui Ovidiu; iar alţi istorici adeveresc că numele acesta vine de la *Black*; iar grecii şi latinii îi numesc *vlachi* şi *valachi*. Gopente zice că dacă vreunul din ei întreabă: tu ce eşti? răspunde: *roman*, adică roman, aşa dar dacă un *vlach* răspunzând zice că e român, se dovedeşte, precum zice Laurenţiu că este roman. După *Martin Maintz* sub numele de bulgar se cuprind şi vlachii şi moldovenii… dar cea mai adevărată aserţiune este, că de către celelalte limbi se numesc *black*, *vlach*, *vloch*, şi germăneşte *welchen*, prin care se înţelege italian… Se mărturiseşte şi chiar de graiul românesc, după care se numesc *rumăni*, adică romani: apoi, şi chiar limba lor corumpta şi barbarisată de dânşii. Din toate acestea se demonstrează, că sorgintea lor este din coloniile romane, aşezate în Dacia învinsă de Traian".

Analizând lucrarea germanului Bussing (tom. Îl al geografiei istorice) Tunusli informează că… „sub numele general de Valachia se înţelege vechea

1 FRAŢII TUNUSLI. *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti*, Bucuresc!, 1863, trad. George Sion.

Dacie şi Cumania… şi s-a numit aşa după locuitorii *vlachi*, care se numesc pe sine *români* şi care de turci se numesc *eflac* sau *iflac*. Vlachii sunt fraţii locuitorilor de peste Dunăre sau *strănepoţi ai vechilor ihr aci*, care sub numele de geţi şi daci şi sub regii lor Dromichete, Borebista, Cotison şi Decebal au făcut mari şi strălucite fapte, iar după ce s-au supus de romani, au primit limba lor şi moravurile lor şi căpătând drepturi civile sub Caracala, s-au numit romani, iar acum *români*"[314].

Geografia fraţilor Tunusli este plină de informări economice. Se ocupă de bogăţiile subsolului şi de prelucrarea mineralelor. „Aurul se exploatează din nisipurile râurilor: Oltu, Topologu, Argeş, Dâmboviţa;

314•• IBIDEM, p. 3-10.

arama din districtul Mehedinţiului, la locul ce se cheamă Baia de Aramă; pucioasă s-a găsit în judeţele Muşcel, Argeş, Dâmboviţa şi Săcuieni; sarea se scotea din trei ocne: Ocnele Mari, Telega, Slănic; păcura este în mai multe părţi. Industria este de ulei în satul Duceşti, judeţul Dâmboviţa şi de hârtie pe apa Colentinei.

Are un capitol despre „articolele ce ies din ţară” şi cu „cele de intră”. Lucrarea abundă în topice orografice şi hidrografice.

Pornind de la Dunăre, de la cursul Vodiţa până la apa Milcovului, la hotar sunt următoarele culmi de munţi:

Judeţul Mehedinţi: Daranin, Doranu, Iartanti, Dumulţu, Cherchiţa, Piatra Kina sau Peliniţa Mare, Cobant, Capinu, Dumbrăvile, Tatovu, Tutuia, Cloşani, Secu, Vieni.

Judeţul Gorjului până în apa Oltului: Sturul, Serpele, Turcine, Turzeneasa, Osia, Nadelia, Rastovanul, Piatra Tănasii, Arcanul, Secriul, Muscelul, Cornile, Negrile, Mutul, Futegul, Balcanul, Drăgoiul, Mugile, Chindecul, Gruiul Gardului, Palatiştea, Priloapele, Gemânare, Stoaniţa, Dealul-Svorului, Badea, Gura Plaiului, Stima, Slavighiul, Chista Roşu, Cimbeanu, Groapa Seacă, Curmătura Costişului, Burta, Provaciul, Poiana Muierii, Sahanicle, Şoimul, Larga din Patrina, Larga din Pârâul Fetii, Larga din Guiul, Balul, Săracisul Grivilor, Săracisul Grivilor din mijloc, Săracisul Grivilor Hărtăscilor.

Munţii Argeşului din Lotru: Argeşul, Gotega, Streaţa, Hainescul, Vârful Gropilor, Bálintul, Stricatul, Vârful Nedei, Dobronul, Zidul, Hotanul, Buceciul, Voinegul, Delavoi, Neşiţa, Mândră, Serbinul, Pârcălabi, Coasta Chingilor, Pripopul, Priculmele, Colţul, Vârful Bou, Scărişoara, Ciocanu, Lepazilor, Boitul, Obârşia Căprăreşti, Simcetul, Făgăraşului, Moldovanul.

Judeţul Muşcelului: Valea Lungă, Scărişoara, Plăişorul, Muntele Galbena, Valea Rea, Buda, Tindora, Musătescul, Borezu, Piscul Leotei, Valea, Cirna,

Madosorul, Piscul Nepotului, Brătila, Gropile, Muntele Valea Vadului, Perivoieşti, Lucile, Hogetul Caprii, Masulu cel Mare, Pantesul mic, Piatra lui Crai, Fundurile, Gerile, Fundata, Sântulia, Secarele.

Judeţul Prahovei: Buceciul, Slemnei, Plaiul Susaiul, Piatra, Muntele Valea Neagră, Şesul Paiului, Geuruţi.

Judeţul Secuienilor: Muntele Grotişul, Bobul cel Mare, Bobul cel Mic, Babeş, Aratoţi, Teigoiul, Curu' Roşu, Sterilor, Curul Pământului, Tătaru, Curmătura Crasii, Dealul Cheii, Herducu, Căruiul, Băbeşul, Giugiovul, Circiul, Muntele Muşa, Muntele Furur, Montiorul.

Autorii consemnează că aceste numiri orografice „s-au scris după arătarea ce s-au trimis de fost serdar sau fostul logofăt de la vistierie sau după socoteala ce a dat vătaşii de plaiuri".

Dionisie Fotino (1769 – 1821) s-a născut în Peloponez şi a fost, sub ultimă domni fanarioţi, unul dintre renumiţii profesori greci din Bucureşti. Despre el s-a scris că „niciunul dintre scriitorii greci de la noi nu s-a făcut mai vrednic de recunoştinţa noastră". S-a mai spus că „deşi grec, a călcat pe inima sa, a descris cu nepărtinire şi cu compătimire de inimă românească, calamităţile câte au suferit Ţările române din cauza consângenilor săi", pe care îi numeşte „oameni ticăloşi, destrămaţi şi fără saţiu, necugetând decât numai să se îmbogăţească cu dezbrăcarea săracilor".

Dionisie Fotino este autorul unei lucrări în trei volume, intitulată *Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Moldovei şi Valahei*[315], publicată la Viena, în anul 1818 – 1819.

---

315 DIONYSIOS PHOTTNOS, Istoria tis Pale Dakias ta «in Transilvanias, Blahias ke Moldavias, En Bieni. 1818, I-III. I; p. 125, 158, 162, 243-245. 249. 278. 300 -301. cf. AL. PHILIPPIDE. Originea Românilor, I, p. 683—685.
Traducere In limba română: cu omisiuni de George Sion, 3 voL, București, 1859.

În primul volum găsim referiri interesante asupra geografiei Daciei din antichitate până la secolul al XIII-lea, iar în al doilea şi al treilea asupra geografiei Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei.

Ca şi predecesorii săi, Fotino începe prin a arăta originea daco-romană a românilor care sunt urmaşii „numeroaselor colonii aduse din Imperiul roman, care au umplut Dacia" şi că „romanii s-au amestecat cu dacii şi din încuscrirea lor reciprocă a rezultat un amestec unic şi un neam de oameni aparte".

Când vorbeşte de vremea lui Aurelian, afirma: „Dacia a lăsat-o pe socoteala acelor daco-romani, care au fost părăsiţi în părţile muntoase ale ei", iar, din cei strămutaţi peste Dunăre a ieşit „un stat puternic, care câteodată era unit sub un singur şef, altă dată era despărţit sub mai mulţi şefi şi s-au întins până în Macedonia şi în Epir".

Şi, mai departe... „autohtonii şi colonii romani, ori mai bine-zis dacoromânii, rămaşi în Dacia, atât cei care locuiau în părţile de sus, între Carpaţi şi Pannónia, cât şi cei care trăiau în părţile dinspre miazăzi, între râurile Prut, Şiret şi Dunăre, după ce au fost părăsiţi de stăpânirea romană, au format în de ei o domnie autonomă şi, revenind la starea lor de mai înainte, au hălăduit în pace din partea romanilor".

Este, apoi, de părere că „cei din şesurile Daciei, din cauza necontenitelor invazii ale roiului de barbari, care veneau din Sciţia asiatică şi europeană, şi curgeau ca nişte torente, s-au retras şi s-au refugiat în Munţii Carpaţi, unde au trăit cea mai mare parte din vreme".

Întrebându-se care vor fi fost conducătorii neamului nou, el răspunde că neavând războaie cu romanii, nu a fost prilej de a se face menţiune în lucrările timpului, dar există totuşi mărturii în cronicele bizantine, sârbeşti şi ungureşti care documentează că acest popor îşi avea şefii lui naţionali.

Fotino înfăţişează multiple fenomene geografice, lucrarea fiind socotita între cele mai moderne, în ceea ce priveşte conţinutul şi forma de tratare. Din aceasta, pentru valoare istorică arătăm care era împărţirea administrativă în anul 1818 a Ţării Româneşti:

Situaţia se prezenta astfel:

Argeş, cu 8 plăşi şi două plaiuri; Buzău 3 plăşi şi 2 plaiuri; Dâmboviţa 8 plăşi, 2 plaiuri; Ialomiţa 7 plăşi; Ilfov 12 plăşi; Muscel 6 plăşi, 2 plaiuri;

Olt 8 plăşi; Prahova 5 plăşi şi 1 plai; Râmnic 10 plăşi, 1 plai; Săcuieni 5 plăşi, 2 plaiuri; Teleorman 10 plăşi; Vlaşca, 9 plăşi.

Erau 12 judeţe cu 103 plăşi şi cu 12 plaiuri.

Neofit Duca profesor şi director al Academiei Domneşti din Bucureşti între 1783 – 1800 şi 1816 – 1821, a trăit un timp la Viena unde a publicat o seamă de lucrări şi a excelat prin erudiţia şi prin zelul său patriotic.

În anul 1805 apare *Manual despre Organizarea Şcolii greceşti*, în care, pe lângă multe precepte pedagogice şi didactice, propune ca la şcolile de toate gradele să se predea noţiuni de istorie şi de geografie. Urmează în 1815 *Apologia istorică* şi *critică asupra clerului bisericii răsăritene*? în care scrie: „moldovenii şi valachii, locuitorii Moldovei şi Valachiei, au liturghia, după cărţile bisericeşti, în limba lor, aceasta-i şi limba administraţiei, cu toate că domnitorii ce administrează sunt greci. Limba greacă este comună numai nobililor ţării, iar poporul nu ştie altă limbă decât cea valacă” (p. 86).

Remarcă apoi că „valachn Epirului sunt colonişti al Valalchiei. Partea unde au locuit (…) s-au numit de asemenea Valachia, cum se vede la istoricii bizantini. După căderea Imperiului romeic (Grecesc) s-a împrăştiat în diferite părţi. Este un popor păstoresc şi jumătate de an, adică iarna şi primăvara, locuieşte la şesurie cu animalele, iar vara şi toamna în munţi, unde îşi au în realitate şi

locuinţele lor. În orăşelele acestor vlachi se află şi mulţi comercianţi dintre dânşii.

Limba lor casnică este valaha corumptă, vorbesc însă toţi şi pe cea grecească" (p. 89) [316][317].

Gheorghe Şincai (1754 – 1816), născut în Samşud (Şinca), a studiat la Blaj, Cluj, iar ulterior la Roma şi Viena.

Pasionat strângător de documente, el este acela care a alcătuit o colecţie de documente, celebră, privind istoria românilor[318][319], rămasă în manuscris. Pe baza acestui bogat material documentar, el a alcătuit *Hronica românilor şi a mai multor neamuri, încât au fost ele aşa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înţeles*, despre caren. Iorga afirmă că este o „operă din cele mai bogate, din cele mai muncite, din cele mai cinstite ce se pot închipui. Un repertoriu, o culegere de izvoare din cele mai îmbelşugate, la care se recurge încă astăzi şi se va recurge încă multă vreme" u.

În această lucrare, spune el, românii se trag din coloniştii aduşi în Dacia „din toată lumea romanilor, dar mai ales din Roma şi din Italia". În legătură cu populaţia daco-romană de pe teritoriul Daciei Traiane şi Daciei libere, după anul 271, arată că „oricum s-au numit sau se numesc şi acum tot de o viţă sunt şi porodiţă sunt, adică romani de sânge precum firea şi virtutea îi mărturiseşte".

Într-o scrisoare către geograful şi cartograful Lipszky, datată 1804, după ce vorbeşte de preocupările

316 NEOPHIT DUCAS, 'ArcoXoyiat latoput1?) xal xprcud) ţjrcip tóv tepfcv xXrjpov ríj; ávavoXtxíjs

3171 91-192.

318 Un fragment s-a tipărit ca anexă la Calendarul din Buda, 1806—1808, un volum a dat ALEX. GAVRA, 1844 ; ediții complete în 3 voi.. Iași, 1853—1854 și București, 1886; o nouă ediție în București 1867-1869 și G. IVAȘCU» op. cit., pp. 310-311.

319 N. IORGA, Istoria literaturii românești, III, Ed. a doua, București, 1933, p. 228.

sale geografice, adresează acestuia rugămintea ca în lucrările sale să aibă grijă să scrie bine locurile şi numele româneşti, de obicei scrise greşit cu litere drilice sau latine pe la alţi autori (*Tabella docens módúm scribendi valachice litteris tam cyrilliani, quam, latinis*) *n*.

Ioannes de Lipszky îşi începe activitatea de cartograf prin publicarea unei hărţi a regatului Ungariei în anul 1805, pe care o republică în 1806 refăcută şi mărită în nouă foi a 700 X 450 şi trei foi a 670 X 260. Urmează *un repertoriu de locuri şi obiecte* pe care îl publică în două mari părţi, la Buda, în anul 1808, în tipografia regală a universităţii, operă de mare valoare pentru toponimia veche românească[320].

În 1810 apare o altă hartă a lui Lipszky: *Tabula generalis regni Hungáriáé... nec non Magni Principatus Transilvaniae conspectum mappae generális în IX. Sectiones moduli majoris distributaie Civitates, Oppida, Sationes et vias Poştales... u.*

În 1812, la Viena şi Buda apare *General-Charte des Königreiches* Ungam *mit Einschluss von Siebenbürgen... Moldova u.s.w.* după marea hartă a lui Lipszky, redusă de Edmund Zuccheri la numai patru foi, la scara 1: 576.000. Urmează o nouă ediţie în 1816 la Viena şi Pesta, în editura lui I. Riedl şi la Berlin la editura I. Schropp et C-ie, îngrijită de los. Stöber.

Ioan Monorai (1756 – 1836) originar din comuna

3201 1 GEORGE ȘINCAI, Epistola Georgii Sinkai de Eadem ad Spectabilem et clorissimum virum Ioannem de Ltpszky .. . Mappae Geographicae Provinciarum ad. S. Coronam líegni Hungáriáé psrttnentiuro elucubratorem, Budae, 1804.

13 Bibi. Academiei R.S.R., H 2826 D XCIV 60.

14 IDEM, H II 453.

16 Cf. EDUARD I. GĂVĂNESCU, Ioan Monorai, Scurtă cunoștința a lucrurilor Dachi«..., în „Anal. Acad. Rom.“, secț. șt., seria III, tom. XXI, mem. 6.

Mănărade de lângă Blaj, cu studii la Lvov şi Roma, ne-a lăsat o lucrare în latineşte *Brevis notiţis rerum Daci car um aliorumque motuum et revolu*tionum *quae recentioribus temporibus Európám infestarunt... Anno* 1822, scrisă în 1820; în traducere: *Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachtet şi mai ales ale Ardealului şi ale altor mişcări, care în zilele ceste mai de curând se intiwplară în Europa. Culese şi puse în rând prin un patriot român, în Anu 1820*™.

În cele cinci „capuri" autorul ne înfăţişează teritoriul şi originea locuitorilor Daciei, precum şi faptul că populaţia locală în primele momente ale pătrunderii popoarelor migratoare a fost nevoită să se retragă temporar în locuri mai adăpostite, în regiunea dealurilor subcarpatice, pentru a reveni apoi în locurile de câmpie părăsite temporar. „Sentinţa şi scăparea a toată Dachia a fost în faţa popoarelor nomade, care preferau stepa şi nu muntele, formele accidentate au rămas leagăn al poporului care s-au supus doar legăturii de danişte", spune autorul. Pentru secolul al VII-lea arată că „era atâta norod, încât se făcuse singură stăpânitoare supt osâbit povăţuitoriu ales din neamul său rumân".

Mai sunt analizate aspecte social-politice şi economice din Transilvania, pentru care scrie „mai cu di-a-măruntul... aşa ca ce ştiu eu, nu precum se află în actele de obşte..." „Ce preludiumuri avu tumultul Horii? Tumultul Horii; Suplica românilor către Leopold" etc.

Ocupându-se de Unirea din anul 1600, realizată pentru scurtă vreme de Mihai Viteazul, spune: „Mult folositoare şi slăvită putea fi această însoţire a ţărilor acestora la toată Europa şi putea fi începătură şi altor vitejii".

LUCRĂRI ALE UNOR AUTORI STRĂINI DIN SECOLUL AL XI X-lea

Osterwald şi Bérenger sunt autorii lucrării *Curs de*

geografie istorică veche şi modernă, tipărită la Paris în anul 1804, căreia i s-au adăugat şapte hărţi ale lui Martelle şi Chanlaire[321][322].

Autorii folosesc metoda socratică de expunere. Iată câteva dintre răspunsurile formulate: „Transilvania este situată la răsărit de Ungaria: i se zice astfel pentru că este despărţită prin păduri care o înconjură de toate părţile. Pământul este fertil în grâu şi vin; acolo se hrănesc multe animale; în munţi se găsesc metale şi minerale. Acest principat avea altă dată domni proprii pe care îi alegeau. Ei purtau titlul de voievozi şi ultimul a fost Mihai Abaffi, care pentru a se pune la adăpost de mizeriile continue ale turcilor, s-a pus sub protecţia Austriei cedând împăratului toate drepturile lui asupra Transilvaniei…” (p. 174). „Moldova şi Valahia sunt două mari provincii situate între Transilvania şi Dunăre. Pământul lor este destul de fertil, mai ales în vinuri. Se cresc cai preţuiţi. Fiecare din aceste provincii are un principe propriu numit voievod sau hospodar…” (p. 519).

Bérenger mai publică singur în 1806 un *Dicţionar geografic sau Descrierea imperiilor, regatelor, republicilor… ale celor patru părţi ale lumii*, o traducere din limba engleză după Yosgien. Lucrarea este însoţită de un vocabular al geografiei vechi, o explicaţie a termenilor marinăreşti şi de navigaţie şi un tablou general al monedelor tuturor ţărilor2.

Fraţii Bache viile, căpitani în garda imperială a lin

3211 OSTERWALD-BÉRENGER, Cours de géographie historique ancienne et moderne ... Edition refondue, corrigée et augmentée ..., Tome premier, Paris, 1804, Bibi. Nat. Paris, G 9922—9923.

322 BÉRENGER, Dictionnaire géographique ou description des Empires Royaumes. Republiques, Provinces Lyon, 1806, Bibi. Nat. Paris, 8° G 8804.

* BACHEVILLE, Voyages des Frères Bachcville en Europe et en Asie... Paris, 1822; Cf. C.I. KARAGEA. Călători străini pe la noi, în „Spicuitor în Ogor Vecin”, I, București, 1921 (fasc. 4-12).

Napoleon, fiind siliţi să fugă din Franţa după restaurarea Burbonilor (1816), au trecut prin Moldova în drumul lor spre Constantinopol.

Cele constatate au făcut obiectul unei lucrări publicate în două ediţii la Parisă.

Călătoria pe meleagurile ţării noastre a început din partea de nord a Moldovei, înspre sud, de-a lungul Prutului. Cei doi fraţi au rămas surprinşi când un moldovean i-a oprit şi le-a spus în limba lor că este „un prieten al francezilor, care vine în ajutorul lor”, apoi a poruncit să fie conduşi până la Iaşi. Aci au rămas mai multe luni, în aşteptarea aprobării de plecare spre Constantinopol. Remarcă numărul mare al preoţilor „care stăpânesc averi mari”, mănăstirile bine înzestrate, faptul că „boierii sau stăpânii formează o clasă foarte numeroasă.

având două treimi din pământul pe care îl dau în arendă la ţărani, de când aceştia nu mai sunt iobagi”. Vorbind despre Moldova, scrie: „Provincia aceasta, străbătută de Dunăre, Prut şi de o mulţime de alte râuri, care se scoboară din munţii Carpaţi, e foarte bogată şi exportul depăşeşte importul cu un sfert, măcar că ţara a fost de mai multe secole teatrul războaielor între oameni şi creştini, cu toate că guvernul e despotic şi se deosebeşte prin lăcomie, fraudă, corupţie, ignoranţă şi fanatism şi confiscaţiile sunt o regulă în ţara aceasta...” „una dintre cele mai bogate din Europa”.

Aceşti francezi, dând lecţii fiilor de boieri, ajung şi la Bucureşti unde sunt bine primiţi. Aici ei pot observa că în Ţara Românească „obiceiurile seamănă foarte mult cu cele moldoveneşti. Aceeaşi cârmuire, boierime, preoţime, funcţiunile, impozitele, birurile şi nedreptăţile erau tot la fel. Ţara Românească are cam un milion de locuitori, împărţiţi în trei stări: boierime, preoţime şi popor, care rămâne în urma celorlalte”.

Adam Neale, englez de origine, în anul 1805, în drum

spre Constantinopol, trece şi prin Moldova unde constată prezenţa mulţimii aşezărilor omeneşti „la mai toate pâraiele care erau închise cu iezături pentru mori. Pe câmp păşunau mari turme de oi, vite şi cai”[323]. Dorohoiul era un sat; Botoşani, târg mare; laşul „un oraş de cam zece mii de locuitori, moldoveni, albanezi, ruşi, greci şi evrei... nesănătos din cauza mlaştinelor de care era înconjurat”.

Trece prin Vaslui şi Bârlad, ajunge la Galaţi şi se miră că de-a lungul drumului a întâlnit „numeroşi tumuli”. Cunoaşte localităţile Isaccea, Tulcea şi ajunge cu corabia la „ruinele oraşului Kustendje”.

La înapoierea din Constantinopol trece Dunărea la Giurgiu, ajunge din nou la Bucureşti, apoi trece prin Focşani şi Bârlad către Iaşi.

Sunt de reţinut constatările autorului privitoare la „domnitorii greci care ajungeau la domnie prin intrigi, făcând datorii pe care trebuia să le plătească ţara”.

Dimitrie Bantâş Kamenski la începutul secolului al XIX-lea face o călătorie în Moldova, Ţara Românească şi Serbia. Sub forma de scrisori pe care le adresează unui prieten al său, Kamenski scrie o lucrare care a fost tipărită la Moscova în 1810 e.

Autorul intră în Moldova trecând pe la Dubosari – pe Nistru, pe care îl găseşte îngust, dar adânc, şi repede – se urcă în poşta moldovenească la Kriuleni, şi ajunge la Iaşi unde a întâlnit „doamne moldovence îmbrăcate europeneşte şi generali ruşi, printre care şi pe Kutuzov”. Descrierea oraşului este interesantă: „... protipendada vorbea franţuzeşte. Boierii de prim rang nu umblau pe jos; la spatele trăsurilor lor stăteau câte două slugi, dintre care una ţinea ciubucul stăpânului; când boierul mergea călare, un ţigan alerga după el ca să-i ţină calul când descalecă”.

323* NE ALE, Travels through some part of Germany, Poland, Moldavia and Turkey, London, ■ DIMITRIE BANTÂȘ KAMENSKI. Puteșestvie v Moldaviiu, Valahiiu i Serbiiu. Moskva, 1810.

Mai găsim referiri la bogăţiile Moldovei: cereale, animale, sare, smoală, ceară, „aur şi argint ca în Siberia”. îi dă suprafaţa (1 600 mile pătrate) şi numărul locuitorilor, pe care îi consideră de origine latină.

Pentru a ajunge la Bucureşti trece prin regiunea de stepă.

Descrie organizarea poştelor şi viaţa în hanurile de la staţiile unde se schimbau caii şi capitala ţarii: „Bucureşti e mai mic în circumferinţă decât Moscova. Are 60.000 de locuitori şi peste 300 de biserici”.

Spune că „valahii sunt un popor bun, dat împilat de ispravnici. Sătenii din Moldova sunt mai înstăriţi decât cei din Valahia şi femeile de dincolo de Milcov mai frumoase, în schimb, vinul e mai bun. Pământul Valahiei ar putea hrăni o populaţie de patru ori mai mare, locuitorii însă sunt fugiţi şi câmpurile se lucrează puţin. Pădurile sunt foarte întinse. Suprafaţa e de 1 025 mile pătrate şi 950.000 de suflete”.

Thomas Thornton, un englez care a trăit mulţi ani în Turcia a scris o carte despre principatele române cu titlul *Starea de acum din oblăduirea geograficească, orăşenească şi politicească a Prinţipaturilor Valahiei şi a Moldovei, după îngrijirile făcute de o lăcuire de ani cincisprezece, atât în Ţari grad, cât şi în impar alia turcească, tipărită la Paris în anul 1812, iar acum tălmăcită în limba românească şi dată ta tip ar înspre cunoştinţa neamurilor acestor două Prinţipa*[324] *turi.*

Preţioase sunt informaţiile privind aspectele social-economice şi paginile de geografie pitorească. „Am străbătut ambele Principate, în toate direcţiile, şi-mi amintesc cu o vie plăcere întipăririle ce mi le-a lăsat măreţul şi romanticul lor peisagiu; şivoaiele care se aruncă în prăpăstii şi şerpuiesc prin văi; mireasma încântătoare a

---

324 THOMAS THORNTON, Starea 4e acum din oblăduirea geograficească, Buda, 1826.

florilor şi a ierburilor călcate în picioare de turma ce paşte; coliba singuratică a ciobanului pe vârful muntelui; muntele ridicându-se departe, mai presus de nori, acoperit peste tot, afară de regiunile cu zăpadă, de un strat adânc de pământ vegetal şi pretutindeni împodobit cu înalţi şi maiestuoşi copaci de pădure ori cu verdeaţă bogată şi vioaie – tot acest amestec de frumuseţe, care odată îmi mulţumia vederea, încă mă interesează în icoana pe care mintea o păstrează”.

Remarcă ospitalitatea ţăranilor care „le dădeau toate din belşug”. „Nu ieşeam dintr-o casă fără a fi înconjuraţi de toată familia, şi uneori de toţi bărbaţii din sat, cari de bunăvoie sprijiniseră trăsura noastră prin locurile grele ori noroioase, la intrare”.

Desconsideră clasa boierească pentru neajunsurile ce le face ţărănimii. Recunoaşte însă că a fost bine primit în conacele lor de ţară.

În încheiere, Thornton dovedindu-se un adept al unirii tuturor românilor, scrie: „Aceste provincii nu mai pot rămânea mult timp sub o stăpânire, împărţite”, dar „nici nu se pot ridica la independenţă, cât timp puternice imperii le înconjură din toate părţile”.

REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

În secolul al XIX-lea numărul, precizia şi diversitatea tematică a hărţilor sporesc. Pe plan extern, teritoriul Ţărilor române fiind la confluenţa zonelor de interese habsburgice, ţariste şi otomane, fapt ce a afectat însăşi integritatea teritorială, a constituit subiectul unor hărţi speciale, sau a fost integrat în hărţi ce cuprindeau o arie geografică mai largă.

K. Kipâerling tipăreşte la Viena în 1803 harta *Siebenbürgen, I. Blatt* sau *Partie I-ère de la Transylvanie*[1], în care pune în evidenţă trăsăturile generale ale ţinutului, urmărind să alcătuiască astfel un material auxiliar pentru

învăţământ, pentru călători şi militari.

Într-o altă hartă intitulată *Charte von der Europäischen Turkey*, din 1810, şi retipărită în 1820, se ocupă de fenomenul restrângerii treptate a teritoriilor aservite Imperiului otoman, arătând că principatele române îşi croiesc alt drum, afirmându-se nu ca „sangiacuri sau paşalâcuri", ci ca „naţii valahe".

I. Riedl este numele unui cartograf şi al unei întreprinderi de care se leagă apariţia, la Viena şi Pesta, în 1811, a unei hărţi: *General Charte von der Moldau*[2], lucrare ce s-a republicat în 1815.

Joseph Dierwald publică *Mappa specialis Valachiae ex inelioribus mappis*? într-o formă mai mare şi mai cuprinzătoare s-a retipărit în anul 1824. Oferă o bogată sursă toponimică.

Abatele Herbbitz, folosind hărţi mai vechi, în special pe cele ale lui Bauer, tipăreşte în 1811 *Karte von der Moldau, nach Bawr mit Benützung der neuesten astronomischen Orts-Bestimungen und andern Hülismitteln entworfen*[4].

Ferd. Götze publică la Weimar, în 1804, *Charte des Schwarzen Meeres* şi *Charte von Ungam, Siebenbürgen…* [6], în care este figurat tot teritoriul României.

Conrad Männert publică patru hărţi la Nürnberg, dintre care ne interesează: *Charte von der Europäischen Türkey*; *Charte von Ungam, Siebenbürgen*; *Imperium Russicum* (1810) şi din nou *Charte von Ungam, Siebenbürgen* (1812) e.

F. W. Stret publică la Nürnberg, în 1817, harta intitulată: *Charte von dem Türkischen Reiche în Europa*[1].

C. Smith tipăreşte la Londra, în 1809, harta *Germania, Dacia, Moesia, Illyricum, Pannónia, Rhaetia et Noricum*? care, de asemenea, interesează, pe ea figurând coordonatele matematice, teritoriul vechii Dacii, localităţi scrise în limba latină, precum şi o bogată reţea

hidrografică.

A. C. Gaspari publică la Weimar *Allgemeiner Hand – Atlas der Ganzen Erde* (1800 – 1805) în care sunt cuprinse şi hărţile: *Charte des ganzen Russischen-Reichs în Europa und Asia*, de I.C.M. Reinecke, figurând şi Moldova; *Charte von Ost und West Galizien*, de G.R. Schmidburg, în care este partea de nord a Moldovei şi *Charte vom Türkischen Reiche în Europa*[325].

I. Pinkerton la Paris, în 1809, tipăreşte *Atlas de la géographie moderne10*, cu 42 de hărţi executate de Arrowsmith şi îndreptate de I.N. Buache, de la Institutul Franţei. Principatele române sunt înfăţişate în hărţile: *Europe*, *Empire de Russie*, *Turquie à*Europe*.

G.U.A. Vieth în *„Bureau d1 Industrie”*, din Weimar, publică în 1800 *Atlas du Monde Ancien11*, în 12 hărţi geografice, însoţit „des tables explicatives”, făcute de C. Ph. Funke. Este prezentă şi harta Daciei vechi şi noi.

Carl Mare publică la Berlin *Carte de la plus grande partie de la Russie, de la Pologne, de la Prusse* (1813) şi *Europe* (1819) 12.

Între 1800 şi 1812 cartografii ruşi ridică hărţi topografice foarte importante.

Generalul Opperman coordonează lucrările pentru *Podrobnaja Karta Rossijskoy Imperij i blifi bezascih Zagranicijh veadenij socinena13* (1801 – 1804), în 25 foi,

---

325» IBIDEM, H HI 382. u IBIDEM, H H 128.

M IBIDEM, H 2193 D LXIX 21; H 374 D VII 15. u IBIDEM, H IV 473.

« IBIDEM, H III 748; H III 196.

« IBIDEM, H D XIV 24; H IV 393. i» IBIDEM, H 959 CXXV 74.

" IBIDEM, H IV 393.

“ Cf. CON ST. C. GIURESCU, Principalele române la începutul secolului al XIX-lea, Editura Ştiinţifică, Bucureşt i, 1957 ; G. VÂLSAN, O fază în popularea ţărilor româneşti, în „Bul. Soc. rom. geogr.”, 1912; V. MIHĂILESCU, Aşezările omeneşti în Cîmpia Română. Bucureşti, 1624.

însoţite de un schelet, în care sunt cuprinse numeroase date despre principatele române.

Al. Savinkov oferă un important material geografic în ale sale hărţi: *General naja Karta Rossijskoi Imperij na piatdesiat gubernij razdelennoj's pokazaniem*; *General naja Karta Evropy po novceisomu razdeleniiu* (1825) 14.

General-Major Hatov a ridicat harta fizico-administrativă a Ţării Româneşti, a Bulgariei şi Rumeliei – în patru planşe. Lucrarea a fost litografiată la Institutul militar topografic din Petersburg, în anul 182815.

C. van Baarsel publică la Amsterdam *Théâtre de la guerre actual, comprenant la Grèce, la Valachie, la Moldavie* (1828) le.

Pierre Lapie din ordinul generalului Conte Guilleminot a strâns materiale publicate şi nepublicate, informaţii directe, şi a tipărit *Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles* (1821).

Lapie a publicat şi o lucrare specială, şi anume cincizeci de hărţi, cu descrieri geografice şi istorice despre Lumea Veche şi Lumea Nouă cu titlul: *Atlas Universel de Géographie Ancienne et Moderne* (1829) 17.

De o mare valoare rămâne: *Karta teatra voinea va Europa* – (Harta *teatrului de război în Europa în anii 1828 şi 1829*), *întocmită la scara 1*: *420.000 cu ridicările instrumentale pentru Basarabia, cu recunoaşterile pe teren în Serbia, părţii de răsărit a Bulgariei şi Rumeliei, cu ridicările militare ale Moldovei, Valahiei şi ale regiunii Babadagului*, tipărită la Petersburg, în 183518.

Pentru ţara noastră interesează planşele I, II, IV, V, VII şi VIII.

Cartografă din Statul major rus, care semnează planşele, au lucrat pe teren, ajutaţi de „dumnealor ispravnicii", care au furnizat „toate ştiinţele ce se cer de la plăşi şi de la sate".

Harta s-a retipărit în 1853 „îndreptată după

completările aduse în anul 1850 de ofiţerii de stat major ai corpului 5 de infanterie", publicată la Viena în 1856. Foile 10, 14, 15, 20 cuprind Muntenia, Moldova, Banatul, Bucovina şi Transilvania.

În comparaţie cu toate hărţile mai vechi, aceasta este cea mai completă şi cea mai reuşită. Ea ne oferă întregul material pe care trebuie să-l dea o astfel de lucrare: relief, hidrografic, vegetaţie, bogăţii minerale, hotare. Elementele de geografie a aşezărilor sunt, de asemenea, nespus de valoroase: oraşe de patru categorii; sate, de trei categorii; curţi boiereşti, biserici; mănăstiri; stâne, târle, coşere, cârciumi, hanuri, staţii de poştă, fabrici, manufacturi, mori de apă, mori de vânt, ferăstraie, mine, ocne, drumuri, poteci, poduri, faruri.

S-a scris despre ea că este, probabil, cea mai bună lucrare cartografică a ruşilor, un preţios document geografic pentru studierea distribuţiei şi mişcării populaţiei în ţinuturile româneşti pe care le cuprinde.

Colonelul Iosef Scheda[326327], reprezentând Institutul geografic din Viena, publică între anii 1845 şi 1847 harta Europei, care în foile XIII, XIV, XVIII şi XIX cuprinde teritoriul României.

Un tablou mai amănunţit îl oferă şi harta topografică compusă din 20 de foi *General-Karte des Oesterreichischen Kaiserstaats mit einem Grossen Theile der Angrenzenden Lander*, una dintre cele mai bine lucrate, atât din punct de vedere al preciziei, cât şi din punct de vedere artistic.

Câţiva ani mai târziu, austriecii întocmesc *Harta Munteniei*, care s-a publicat între 1856 şi 1857, cu titlul *Das Fürstenthum Wallachei*, o lucrare reuşită ce oferă date privitoare la aşezările omeneşti de la mijlocul secolului al

---

326 Cf. CORNBLIU BUCHHOLTZBR şl PETRE ROTARU, Istoricul Cartografiei. 1937, pp.

3278 6-87.

XIX-lea.

Pe marginea foilor sunt menţionate numele satelor, cu numărul de case, grajduri, specificându-se şi câţi soldaţi şi câţi cai se pot încartirui.

În anul 1864, harta s-a retipărit la Bucureşti sub titlul *Charta României Meridionale*[328].

F. Fried tipăreşte în cadrul editurii „Arţaria et Comp". la Viena, *Carte de la plus grande partie de la Turquie d'Europe contenant la Moldavie, la Bessarabie, la Valachie, la Bulgarie et la Roumelie* (1828).

După o îndelungată muncă de teren şi de bibliotecă, Fried a reuşit să înfăţişeze, într-o formă destul de perfectă, sud-estul european în care sunt cuprinse toate provinciile româneşti.

Progresul cartografic reiese din bogăţia semnelor convenţionale, din mulţimea de amănunte, din exactitatea coordonatelor şi din desen. Modul de a reda munţii, dealurile, câmpiile, văile, numirile de sate şi de oraşe, drumurile de poştă, căile de comunicaţie sporeşte valoarea acestui document cartografic.

HĂRŢI ROMÂNEŞTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Iosif Mesiodax (Moesiodacul) [329], născut la Cernavodă, profesor al fiilor lui Ipsilanti şi la cele două Academii Domneşti – din Iaşi şi Bucureşti – este autorul unei hărţi în două planşe, care cuprinde Muntenia, Moldova şi Dobrogea din atlasul anexat romanului *Voyage du jeune Anacharsis de Barthélemy*.

3288 0 Cf. G. VÂLSAN, op. cit.. CONST. C. GIURESCU, în „Revista Istorici Română" XI,

329 Cf. N. IORGA, O hartă a Țării românești din a. 7780 și un geograf dobrogean, în „An. Acad. Rom.", t. XXXVI, Meni. Secț. ist., 1914. învățat român de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

••Cf. V. SFICLEA, O hartă de valoare deosebită a Țării Românești din anul 1831, în rev. „Natura", XX, 3, 1968.

« Vezi BUCHHOLTZER-ROTARU, op. cit., p. 87.

Autorul cunoaşte bine locurile. Prezintă hotarele administrative ale principatelor şi ale judeţelor, hidrografia, drumurile, şoselele romane, podurile, localităţile unde s-au dat lupte şi pâlcurile de pădure, destul de numeroase, lângă care se găsesc fixate numeroase vetre de sat.

Grigore Pleşoianu, fost elev al şcolii de hotărnici din Bucureşti, profesor la Cerneţi şi la şcolile naţionale din Craiova, este autorul hărţii cu titlul: *Poşttte şi carantinele Ţării Româneşti*? (1831) anexă la lucrarea sa: *Deosebite istorii morale şi pline de învăţătură*. Este o litografie. În colţul din stânga hărţii este semnătura lui G.C. Heinrich, de la Institutul litografic „Michael Bielz" din Sibiu.

Din analiza materialului tehnic de construcţie se observa, cu prisosinţă, că autorul avea cunoştinţe topografice, harta fiind făcută spre a fi de folos călătorilor cu poşta, români şi străini.

Zaharia Karkaleky, cunoscut ca publicist, a tipărit în 1836 harta *Poştile şi carantinele Ţării Rumăneşti* (340 x190 mm). Autorul semnează ca „editor" în colţul din stânga jos. Sus este stema ţării: vulturul încoronat, înconjurat de steaguri, arme şi o goarnă. Sunt arătate staţiile de poştă prin cercuri, carantinele şi oraşele prin edificii; drumurile prin linii drepte, munţii prin haşuri.

Este o hartă mică şi ultilă.

Colonel Hâncu, în anul 1833, a lucrat, după harta Institutului geografic din Viena, *Harta administrativă a Valachiei cu tabelă statistică*, la scara 1: 420.0008.

Locotenent-Colonel Bergenheim I-iu şi căpitan Galiţin, din indicaţiile generalului Kiseleff au alcătuit *Harta administrativă cu tăbliţă statisticească a Prinţipatului Valahii*, la scara 1/420.000, în oraşul Bucureşti, 1833. A fost tradusă de praporgicul miliţiei Şonţu şi litografiată în întreprinderea tipografică I. Eliad şi R.T. Biliţ.

Este o lucrare bogată, explicată printr-o legendă compusă din cincizeci şi trei de semne, şi conţine elemente fizice, administrative şi economice.

La Academie s-a păstrat şi manuscrisul în care se arată numele colaboratorilor: „tradusă de praporcicul miliţiei Şonţul I-iu, lucrată de tipografii clasului 2-lea Lefcencu, Man jet, Krivoruciki şi Zosim şi de iuncării miliţii Ciocârlan şi Hoc”.

Este prima hartă care se multiplică la noi în ţară; „ea reprezintă un mare pas înainte, autorităţile şi cetăţenii aveau acum, pentru întâia oară, o imagine a ţării cu împărţirea în judeţe, plăşi şi plaiuri, cu oraşele şi târgurile ei şi cu satele mai importante, cu reţeaua poştei, cu lăcaşurile mănăstireşti, cu tot ce era necesar unei orientări rapide; iar această imagine era tipărită în româneşte”[330331].

A doua lucrare semnată de aceiaşi colaboratori are titlul: *Harta administrativa cu tăbliţa statisticească a Prinţipaiului Moldavii alcătuită din porunca deplin împuternicitului prezident al Divanurilor Prinţip olurilor Moldavii şi Valahii, domnul general adiutant Kisselef, de podpolcovnicu gheneralicescului ştab Bergenheim I-iu şi căpitanul din acelaşi ştab cneazul Galiţin, după masştabul 1) 420.000, în O. Bucuresci 1833, tradusă de praporcicul Şonţiul I-iu. În litografia lui*

I. Eliad şi R. Biliţ.

Este la fel concepută ca şi cea a Munteniei. Hotarele sunt clar trasate, iar împărţirea în ţinuturi, în ocoale cu sediile instituţiilor administrative, judecătoreşti, militare, şcolare, sanitare sunt redate cu amănunţime şi precizie. Sunt indicate târgurile înfiinţate recent ca: „Târgu Nou,

---

330 CONST. C. GIURESCU', Principatele române la începutul secolului XIX. pp. 195 — 199; Bibi. Academiei R.S.R., H I 29; H III 682; D XXIX 21.

331•• CONST. C. GIURESCU, op. cit., pp. 199-202; BibL Academiei R.S.R., D XXIX 24.

Săveni în ţinutul Dorohoi; Buceci şi Suliţa în ţinutul Botoşani; Frumuşica în ţinutul Hârlău; Sculeni, Ştefăneşti în ţinutul Iaşilor; Podu Liloi (şic. = Iloaii) în ţinutul Cârligătura; Lespezi şi Bordiujeni în ţinutul Suceava; Buhuşol ori Buleşti ori Cerpani în ţinutul Neamţului; Moineşti şi Căiuţi în ţinutul Bacăului; Nămoloasa în ţinutul Putnei, Nicoreşti în ţinutul Tecuciului; Oancea şi Ofetul ori Drăguşenii în ţinutul Covurluiului".

În transcrierea topicelor s-au făcut şi destule erori[332].

Fr. Vulbaum a publicat între 1833 şi 1844, la Bucureşti, *Harta Ţării Romaneşti*. În partea superioară a hărţii sunt menţionate judeţele. Lucrarea prezintă multe topice, unele dintre ele fixate însă eronat6.

Petre Asaki este unul dintre cei mai vechi cartografi români. La cererea marelui logofăt A. Sturza el alcătuieşte două hărţi administrative. Prima, *Harta Principatului Moldovei după înrătundire făcute la 1833*, ce cuprinde ţinuturile, ocoalele şi toate satele, arătate pe harta şi de o parte şi de alta a ei.

„Tălcuirea semnelor" (legenda) cuprinde: „târguri de reşedinţă, târguri mici, sate, mănăstiri, poşte, minerale, zastave pe hotar, carantine, odăi sau căşle".

Are stema Moldovei, un scut încoronat, cu doi delfini pe margini şi mai multe trofee. De o parte şi de alta sunt stemele celor zece judeţe.

Cea de-a doua hartă are titlul: *Tabló paralel pentru a sluji de alăturare în dislocaţia ţănuturilor şi a ocoalelor Prinţipatului Moldovei, o foaie cu trei hărţi*; într-una este înfăţişată „Starea ţănuturilor ocârmuitoare după învechită a lor formă" – Suceava, Neamţu, Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui, Fălciu, Herţa, Dorohoi, Botoşani, Hârlău, Ieşii şi Cârligătura; într-alta este arătată:

332•• IBIDEM, pp. 202-203; BibL Academiei R.S.R., H D V 3 și H II 246 ; I. BÂCIlA, Hărți geografice asupra țărilor române intre 1800 — 1835. Cluj, 1931.

„Starea ţănuturilor judecătoreşti după dislocaţia din luna aprilie 1833” – Suceava, Romanul, Bacăul, Putna, Covurlui, Tutova, Fălciu, Dorohoiul, Botoşanii şi Ieşii; ultima se referă la „Starea ţănuturilor înrătundite la 1833 după proiectul D: Marele Logofăt şi Cavaler K. Sturdza” – Dorohoi, Botoşani, Suceava, Românu’, Bacăul, Putna, Covurlui, Tutova, Vaslui şi Ieşii.

Asaki a mai publicat la Iaşi *Karta poştală a Moldovei* nu *marşruta docunturilor domneşti intăea oară* (1847) şi *Harta Moldauei împărţită în ţinuturi după cea din urmă rătunjire, din anul 1848*, iar după tratatul de la Paris (1856) a tipărit în Institutul „Albina” de la Iaşi *Carta Moldauei*.

Hărţile lui Asaki au o mare importanţă în dezvoltarea cartografiei româneşti şi, în general, a culturii noastre. Observăm că, pentru întocmirea lor, începe o activitate tematică de teren şi de cabinet – administrativă; iau naştere acum institute cartografice şi servicii speciale, pe lângă departamentele de stat.

P. Antoni tipăreşte în 1848, în cadrul Institutului tipografic Albina „Harta Moldovei vechi împărţită în 23 de ţinuturi”.

Carol Begheanu începe în 1843 ridicarea de lucrări pe bază de măsurători cu aparate geodezice şi topografice. El introduce metode de lucru mai precise. *Planul liniei Dunării* rămâne neterminat. *Harta grăniţeră spre Dunăre* (12 foi colorate) şi *Harta grăniţeră spre munte* (6 foi colorate) reprezintă un important progres geodezic, topografic şi cartografic. Această activitate cartografică este continuată de Carol Begheanu şi în 1855 când execută *Harta cordonu munţilor din Muntenia* (8 foi) şi în 1856 *Harta cordonu Dunării din Muntenia* (*1* foi).

Litografia din Iaşi „P. Miller şi Parteni” pune în circulaţie, în 1850, *Harta generală a Moldauei cu învecinatele ieri*: *România, Transilvania, Bucovina şi*

Basarabia, după cele mai notée izvoare.

G. Vernie, în 1850, publică în Litografia „Bilz şi Danielis" din Bucureşti *Carta Tzării Romanesci arătătoarea drumurilor de postie*.

F. Filipescu-Dubău este primul inginer cartograf român. El ridică în anul 1853 *Harta generală a Moldauei*, publicată în Editura „Parteni-Miller".

În 1854 apare *Charta poştală a Moldauei după celle mai sigure izvoare drassă de inginerul statului slugerul F. Filipescu-Dubău*, litografiată de Parteni, în care acordă o atenţie deosebită economiei: făbrici de hârtie, de sticlă, ferăstraie, ocne de sare, mine de cărbuni, tăbăcării, făbrici de postav etc.

În anul 1864, în colaborare cu Anton Parteni-Antoniu, el mai tipăreşte!

Harta Principatelor Unite a României cu circumvecinele ţării române, lucrare folosită în învăţământul de toate gradele.

Konstantin Tomas Paniciueul semnează lucrarea: *Râul Dunărea de la Vârciorova până la ale lui vărsări în Marea Neagră. Orig. aridicatu de Ştabul-Majoru al Armii Imperiului rusescu în anii 1852 – 1853*, rămasă în manuscris.

Robert Bielitz, în 1854, publică *Principatul României* hartă colorată ce redă drumurile de poştă (cu distanţa lor în ceasuri), drumurile de comerţ, pichetele, minele, trecătorile, ostroavele din Muntenia.

Cesar Bolliac (1813 – 1881) entuziastul poet şi publicist revoluţionar, preocupat şi de problemele ştiinţifice, a călătorit mult realizând *Carta României în relief* (Stabilim, litografic „G. Voneberg" din Bucureşti, în 1855). Această lucrare, retipărită în Bucureşti în anul 1923, cuprinde lanţul Carpaţilor, reţeaua hidrografică de bază, oraşele existente şi principalele drumuri.

Mareşalul Fligely a fost trimis de Institutul geografic

din Viena, în anul 1856, să studieze diferenţa de nivel dintre Marea Neagră şi Marea Adriatică.

Cu prilejul acestor lucrări, domnitorul de atunci Barbu Ştirbei i-a cerut să facă şi ridicarea hărţii Olteniei şi Munteniei. Lucrarea s-a executat între anii 1855 – 1857, iar tipărirea hărţii, la Viena, în anul 1864, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

La lucrările de pe teren, ca începători în ridicările de hărţi geometrice au luat parte şi ofiţeri români, între care locotenentul C. Barozii, cel care în 1873 cu gradul de colonel a ajuns directorul „Depozitului de război" sau actualul Institut topografic militar.

Harta cuprinde 112 planşe de mărimea 60 x 40 cm şi este desenată la scara 1: 57.000.

Harta Ţării Româneşti lucrată de Statul major austriac a fost întocmită pe reţele de triangulaţie primordială, completate de triangulări de ordine secundare. Relieful este reprezentat prin haşuri şi cu culori speciale.

A fost reprodusă de Szatmary, angajat în acest scop de Cuza Vodă şi colecţia întreagă se găseşte la Biblioteca Academiei.

La 8 mai 1858, prin decret, ia fiinţă „Biroul de Jeni" (Geniu), compus din: locot. V. Costafom, sublocotenenţii Gh. Slăniceanu, C. Barozii, G. Mărculescu, N. Dona, Gh. Borănescu, E. Boteanu, căruia i s-a dat sarcina să continue cele începute cu Fligely. „Acestor ofiţeri prin înţelegere cu Ministerul de Interne li se va încredinţa continuarea lucrării topografice, păstrarea semnelor făcute pentru triangulaţie şi orice altă lucrare privitoare la specialitatea lor"[333]. Cu aceste hărţi se termină o epocă cartografică unde au lucrat austrieci, ruşi şi romani. După Unirea Principatelor, cartografia românească devine o preocupare

333 Poruncă către oștire. No. 92, anul 1858, mai, 8, dată de Alexandru Dimitrie Ghica.

ştiinţifică pentru noi, iar hărţile ce se vor realiza de către străini, nu sunt altceva decât o reeditare din vechile hărţi româneşti.

LITERATURA GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ cU CARACTER DIDACTIC

În secolele XVIII şi XIX când se impune o literatură geografică cu caracter didactic, drept consecinţă a introducerii acestei ştiinţe ca obiect de învăţământ în şcolile româneşti, atât în Academiile Domneşti cât şi în cele mănăstireşti şi laice, apar manuale în care geografia generală se împleteşte cu cea regională. Manualele geografice nu sunt simple traduceri după cele din apusul Europei, ci au un pronunţat caracter de originalitate aducându-şi o contribuţie importantă la dezvoltarea învăţământului geografic românesc.

Însemnări asupra spaţiului geografic românesc, precum şi legătura cu natura care a fost atât un mijloc de adăpost şi apărare, cât şi leagăn de formare şi de viaţă a poporului român, apar şi în operele unor învăţaţi români de formaţie complexă, sau originari din Ţările române, în cuprinsul cărora găsim contribuţii valoroase, mai ales privind geografia istorică, a populaţiei şi economică.

fev

Merită a fi semnalată Geografia sau Scrierea Pământului, în două tomuri, tipărită la Buda în 1814 şi 1815> cu sprijinul material al lui Nicola Nicolau din Braşov1. Autorul se adresează „Către cititori” astfel: „Aşa prea frumos lucru este şi vrednic de duhul omului a cunoaşte Pământul acesta pe care locuiesc muritorii oameni. Nu puţină, cu adevărat desfătare simte omul întru inima sa, când ţinuturile împăraţilor şi a crailor cele mai depărtate, cetăţile, oraşele cele vestite, ţările, neamurile cele cu osebite obiceiuri cred, nici de pomenire prin singura scriere şi le pun înainte, fără de a avea lipsă cu multă cheltuială şi cumplite primejdii să ajungă pe acolo a

le privi cu ochii. Ba încă, cu neputinţă e a vedea cineva toată lumea. Dar, prin asemenea Geografie ni se împărtăşeşte nouă ştiinţa şi obiceiurile a toate i lumi, după cum tuturor neamurilor celor poliite se făcu primită şi bine plăcută... nădăjduim şi alte vrednice cărţi a se tipări în limbă românească, spre literatura acestei limbi şi spre un de mijloc folos acestei naţiuni... „şi tocmai noi „care ne tragem de la cel mai slăvit neam al romanilor, până la aceste vremi de o ştiinţă aşa de scumpă şi nepreţuită tocmai eram lipsiţi”. Cuvintele de faţă sunt semnate de *„Un – iubitor de neamul românesc*[334][335].

Cartea de care ne ocupăm nu se încumetă să dezlege toate problemele. Ţinta i-a fost să întoarcă privirea asupra unor adevăruri, despre cum trăiesc oamenii în mediul înconjurător. Arată valoarea geografiei în antichitate, insistă asupra obscurantismului medieval, laudă valoarea arabilor, care „s-au apucat cu de-adinsul de învăţătura geografiei”, ajunge la vremea lui Ludovic al XV-lea al Franţei, când doi academicieni au pornit „unu spre Ecvator, altul spre Polul Arctic, pentru ca să însemneze chipul şi mărimea Pământului”. Atrage luarea aminte despre „Geografia istoricească, geografia filosofică, geografia matematicească” şi se opreşte la geografia descriptivă a împărţirii feţei pământului în continente şi ţări.

G. Bariţiu (1812 – 1893), om politic, ziarist, istoric, a intuit necesitatea geografiei. Astfel în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură” (1838) face o amănunţită descriere geografică a Transilvaniei2.

În introducere, el arată scopul lucrării: „Câtă

3341 M. POPESCU-SPINENI, Primele manuale de geografie tn Școala Românească. în „Rev. generală a înv/', nr. 2, 1931.

335 Cf. ST. MANCIULEA, Transilvania tn cărțile românești de geografie apărute pînă la 1848, în „Lucr. Inst. de geogr. a Universității Cluj”, VII, 1942.

neîndemânare şi stricare cauzează românimei din Transilvania, din partea lipsei de o geografie a patriei, cât de scurtă, în limba românească, e de prisos să mai dovedească cineva cu multe cuvinte. Cine va îndrăzni a pofti de la locuitori iubire de patrie, apărarea acesteia mai cu însufleţire şi o industrie mai fericitoare, dacă ei nu cunosc nici darurile naturii cu care e înzestrat pământul în care lăcuiesc, nici constituţia, nici gradul culturii în care se află întru asemenea cu alte ţări? Spuneţi-mi ce mod va lega de altul, ce magnet mai este care vă face să reînvieţi, să moşteniţi şi să vă iubiţi patria?”

Bariţiu face parte din pleiada marilor scriitori şi este unul dintre cei mai de seamă susţinători ai întemeierii de şcoli pentru români. „El a ştiut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuie dusă lupta pentru neamul său şi să se înfăţişeze acolo cu steagul în mână…

Bariţiu ridică steagul geografiei, pregătind gustul de învăţătură şi condiţiile materiale ale literaturii de specialitate de mai târziu.

De formaţie complexă, el se dovedeşte bine documentat. Începe cu o scurtă introducere istorică, vorbeşte apoi de hotarele Transilvaniei şi îi dă suprafaţa. Arată că „este înconjurată de Munţii Carpaţi ca o coroană, având pe la mijloc dealuri învârstate cu văile şi şesurile cele roditoare”. Clima „foarte sănătoasă ajută la sporirea oamenilor, a vietăţilor şi a plantelor”.

Sunt menţionate apele curgătoare. Asupra Mureşului şi Someşului face observaţia că „se poate pluti mai sigur, pe când Oltul deşi e mai mare, este primejdios de plutit, având stânci de piatră în albia sa”.

Transilvania este bogată „După deosebirea climei, este împărăţia vieţuitoarelor, mineralelor şi plantelor”.

„Despre producturi manufacturate încă nu se pot căi ardelenii că n-ar avea mai mult decât toate ţările vecine, şi însuşi decât Ungaria…

Sunt prezentate multele vestigii romane „care se sapă şi se scot necurmat din pământul său – bani, idoli, statui, mozaicuri, basorehefe, inscripţii, rămăşiţe de palaturi, de biserici”.

Arată că în Transilvania „cea mai numeroasă dintre naţii este a românilor, căci singura face mai bine de un milion şi o sută de mii, apoi urmează ca numărul săcuii, saşii, ungurii şi ceilalţi”.

Urmează împărţirea administrativă şi încheierea în care îşi exprimă dezideratul „să se găsească un bărbat nepregetător, care să dea o geografie a patriei şi în limba noastră”.

Ion Rus, profesor de geografie la liceul din Blaj, a scris Icoana Pământului, carte de geografie în trei volume, tipărită la Blaj în anul 1842.

Volumul întâi cuprinde „Precuvântare”, lămuriri asupra numelui şi împărţirii geografiei; apoi împreună cu volumul al doilea se ocupă cu descrierea statelor Europei. Volumul al treilea se ocupă cu geografia celorlalte continente.

Rus, convins de foloasele geografiei, scrie: „Cugetul mi-a fost a scrie o carte de geografie mai cu seamă pentru românii din Transilvania. Am ales această ştiinţă pentru literatura mea cuprindere, nu că doară aş fi presimţit în ea mai puţine greutăţi, ci spre a plini o lipsă a literaturii româneşti în această ţară, de mult şi de mulţi simţită. În frumoasa Transilvanie românii fac partea cea mai mare a locuitorilor, ei sunt aicea poporul cel mai vechi, ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare cultură”.

Descriind Transilvania, Ion Rus prezintă marginile acestui „Mare Principat”, după care trece apoi la descrierea reliefului, spunând: „Faţa Transilvaniei e plăcută în mare măsură, căci în ea nu se osteneşte ochiul de uniformitate, ca în partea mai mare a Rusiei, în o parte

a Germaniei, a Ungariei, nici prin câmpuri şi munţi de tot pietroşi ca în unele părţi ale Elveţiei, Spaniei şi Turdei, d munţi învăscuţi cu groaznice păduri ce se cheamă cu desfătatele şesuri de întindere mică, şi îngustele văi cu frumoasele dealuri, arătând în toate părţile noi izvoare de frumuseţi fireşti”.

A doua provincie, în ordinea tratării, este: „Frumoasa Ţara Valahia, Ţara Românească, sau cum o numesc unii dintre scriitorii româneşti ROMÂNIA”, îi arată hotarele, aşezarea faţă de coordonatele geografice şi mărimea.

Despre relief, spune că are „multe ramuri de munţi, coperiţi mai mare parte cu groaznice păduri de brazi şi de fagi, carii apoi se gată în dealuri roditoare.

Printre munţi se întind văi şi lunci desfătate, adăpate de o mulţime de râuri limpezi ce se prăvălesc mai mare parte spre m.z. şi r. arătând prin cursul lor a fi ţara plecată către Dunăre…”

„Clima e plăcută, sănătoasă şi stâmpărată. Vara e căldură foarte mare, lipsă de ploi; iernile sunt tare aspre…” „din privinţa rodirii se număra Valahia între cele dintâi ţări ale Europei”. îi arată produsele vegetale şi animale, iar „Dintre minerale e sarea din multe ocne, apoi arama, iar din arina (nisip) mai multor râuri se culege aur. Sunt urme de argint, fier, aramă, argint-viu, pucioasă…

Locuitorii „rumâni au înălţime cu ceva mai mică ca ardelenii şi moldovenii, mai cu seamă în judeţele de către m. z”… „Ospătatea încă este o veche însuşire de laudă a tuturor românilor; curatul patriotism este o preţioasă virtute care e la tot poporul”.

Consideră anul 1716 „timpul fărădelegilor, domniilor grecilor”, iar anul 1822 „timpul fericitoriu pentru români”. De atunci începe cultura care „au făcut spor neaşteptat. De atunci s-au înfiinţat colegii la Bucureşti şi Craiova, şcoli în judeţe şi în sate”.

Înfăţişează Obştească Adunare, rangurile boiereşti, şi

consideră că ţăranii „poartă cele mai multe greutăţi a ţării, plătesc zeciuiala şi lucră pe sama proprietarilor de moşii; se vede totuşi a fi mai puţin apăsaţi ca cei din Moldova şi Transilvania”.

În capitolul „Topografie”, unde e vorba de oraşe, sunt date amănunte despre instituţii de cultură, de sănătate. În ordinea măriméi şi a poziţiei geografice sunt descrise: capitala ţării, capitalele de judeţe, localităţile cu începuturi ale industriei.

Geografia Moldovei este redată în aceeaşi formă de expunere: aşezare, relief, climă, ape, vegetaţie, locuitori etc. în mare strâmtoare sunt înfăţişaţi ţăranii care erau exploataţi de mai mulţi: de boieri, de arendaşii greci „care scot întreit de pe spatele ţăranilor acei bani care îi dau moşierilor”.

Industria „e numai în pruncie, neguţătoria mai în floare”. Despre cultură spune că a început mai serios ca în Valahia, dar că „boierii învaţă mai mult în ţări străine, în Franţa şi Germania”. În continuare, potrivit sistemului, sunt descrise oraşele principale şi „alte locuri mai alese din Moldavia”. „Suceava, cu aproape 5.000 de locuitori, mai de mult capitala Moldovei, una dintre cetăţile mai strălucite de peste Carpaţi, cu 16.000 de că-şi – cum scrie Cantemir; Câmpulung, orăşel zidit în loc foarte plăcut între munţi”. Din sus de acest oraş „se deschide romantica vale a Dornei, cu multe băi şi fântâni minerale, prin care trece un minunat drum peste Carpaţi către Transilvania”.

Icoana Pamentului a lui Ion Rus a fost bine primită de toţi cărturarii şi cititorii români, ea alcătuind decenii de-a rândul temelia învăţământului geografic românesc şi îndreptar ştiinţific pentru elevii şcolilor de pretutindeni[336].

*

* * *

Descrierea scurta a Ţerii Ardealului, aplicată la

336■ ŞT. MANCIULEA, op. ott., pp. 8-10.

cuprinderea minţei pruncilor începători, cu întrebări şi răspunsuri a fost tipărită la Blaj în anul 1847.

Traducătorul se adresează cititorilor astfel: „Când am scris astă carte mică şi simplă, cel mai de frunte plan mi-au fost ca să nu îngreuiez sufletul învăţăceilor începători cu cuvinte seci, îngrămădite şi cu răspunsuri lungi, ci ca să le dau o învăţătură pe cât se poate mai uşoară şi mai înţeleasă…” „Poată că unora dintre cititorii preţuiţi, văzând cărticica mea, se va părea singular cum că o închei unde alţii o încep, dar n-au pentru ce se mira, căci am să le răspund ca un scriitor «iubite pruncule al patriei, mai întâi să-ţi cunoşti patria, şi dacă ai cunoştinţă despre pământul patriei, apoi va să-ţi fiu conducător credincios». Dar ce foloseşte pentru un prunc care nici casa părintească nu o cunoaşte, nici numele satului său, au oraşului să nu-l ştie, a-i înşira ţări, graduri de către răsărit sau de către miazăzi, toate asemenea învăţături sunt învăţături întoarse pe dos. Fără carte bună manuală şi mapă bine pregătită, e cu neputinţă a învăţa cu folos descrierea pământului, drept aceea, onoraţi soţi dascăli, când între a voastre osteneli nobile, va veni înainte învăţătura Descrierii Pământului, să nu vă chinuiţi a învăţa pe prunci geografie, până nu veţi avea la mână o hartă bună, pentru că nu poate fi învăţătură mai seacă şi mai fără priinţă decât geografia fără mapă. O mapă fără nume poate face şi cel ce n-au mai făcut, dacă aşezând o mapă pe glaja ferestrei, o va desemna pe o hârtie pusă deasupra-i. Aceasta e un lucru numai de o jumătate de zi. Afară de aceasta dascălul nedeprins va putea căpăta îndreptare de la alţi dascăli deprinşi. Şi făcând dascălii asemenea, vor gusta aceea bucurie dulce, care a lor osteneală o va încununa cu succes mântuitor şi priincios”.

Traducătorul în multe privinţe este şi autorul acestui manual didactic. Sub formă de note, dă unele explicaţii profesorilor spre a-i ajuta în predarea lecţiilor. Pentru

fixarea cunoştinţelor el pleacă de la orizontul local, de la noţiunile cele mai apropiate spre cele mai îndepărtate: sat, plasă, judeţ, district, ţară. El anexează, pentru prima dată, unui manual de geografie o hartă a provinciei.

Este o lucrare meritorie, un document ce oglindeşte activitatea didactică şi pedagogică a profesorilor din Transilvania, vreme de aproape un veac, privind predarea geografiei patriei. Şi ţinând seamă că de la catedră se vor fi adus şi alte completări, numai aşa se explică cum şcoala a reuşit să crească zeci de generaţii în dragostea de lege şi de neam, care vor lupta pentru egalitatea tuturor „naţiunilor" în acest „mare Principat al Transilvaniei"[337].

Aaron Florian) profesor la Craiova şi apoi la Bucureşti, a predat geografia şi istoria la Colegiul „Sf. Sava". A fost membru în Consiliul Suprem de Instrucţie, îndrumător-instructor în aplicarea programelor şcolare. El a tipărit *Manual de geografia cea mică* (1839) în care, pe lângă materialul de introducere a elevilor în ştiinţele geografice, descrie Ţările române.

Damascliin Bojinca (1803 – 1869), bănăţean de origine, a fost notar în oraşul Buda, jurisconsult al Moldovei, director al seminarului de la Socola – Iaşi.

Este autor de lucrări, cu conţinut istorico-geografic, în care răspunde unor lucrări străine tendenţioase în privinţa originii românilor.

Ne mărginim la lucrarea: *Arătarea cu scriptori vrednici de credinţă întărită*: *cum că romanii sunt adevăraţi strănepoţi ai romanilor*. *Intiiu latineşte ţesută, iar acum în limba Daco-Romanească preîntoarsă*.

Din „Prefatie" citäm următoarele păreri ale autorului Bojinca asupra numelui şi originii românilor:

„Nomele acest *vlah* se lăţi în toate laturile, din gura sclavilor, întru atâta, cât începură unii scriptori greceşti, sloveneşti ş.a. (carii urmau acestora) a numi pe români

337 Ibidem pp. 11—24.

vlahi, când scria oare ce despre dânşii; deşi prea luminat sciau că *romanii*, nicicând, în limba sa, ci în limbi streine se chemau vlahi. Nomele *vlah*, cel românilor prin slovi alipit, dede povaţă unor scriptori (carii îndepărtaţi fiind, nu cunosciau ghinta românească, nici ceteau istoriile şi strămutările popoarălor) de a zice că românii ar fi de viţă sclavi. Ci, aceşti scriptori, mai mulţi sclavi, şi aşa interesaţi fiind, lucrează din pofta de a-şi lăţi neamul său prin tragerea romanilor către sine; pentru aceia cu atâta mai puţină credinţă a li se da se cuvine, fiindcă nu au altă proptă, cucarea şi-ar întări cugetul său decât singur nomele *vlah*, din care se ostenesc a arăta că sângele românilor ar fi slovenesc…

Bojinca aduce argumente combătând pe acei care au scris fără să „cerceteze adevărul lucrului cu de-amănuntul”[338][339]. El însă a publicat altă lucrare intitulată *Anticile romanilor*, lucrare ce cuprinde „în sine datinile şi năravurile romanilor, precum în cele religioase aşa şi în cele politiceşti sau lumeşti” explicând că „sunt mai mari şi mult mai temeinice mărturii spre adeverirea urzirii românilor de la vechii romani… aflând urzirea, izvorul şi causa a multor îndatoriri ce vezi astăzi a lăcui în mijlocul naţiei tale, pe care până acum poate că nici nu le ştiai de unde se trag, cum au răsărit şi cum au venit între români”.

El arată legătura între romani şi români, datini, veşminte, jeluiri de morţi; vorbeşte de păstori, de hrana lor; de jocuri romane şi acum „româneşti”.

Iată ce spune despre Căluşari:

„Collisalii – pe carii i-au introdus Tulus Hostilius „următorul lui Numa în crăime, adică a 3-lea craiu de la Romulus – collisalii aceştia săltau în tot anul, către luna lui

---

338■ DAMASCHIN TH. BOJINCA. la înalta tablă cr. a Ungariei jurat Notăraș, Buda, 1828. Apud Școala Ardeleană. III, Bd. Albatros. 215.

339•• Idem, A nticiU romanilor acum întîia oară românești, scrise. Ia Buda, 1832; Școala Ardeleană, m. p. 242.

maiu, în muntele acela, unde au ţinut Romulus joc, când au răpit romanii fămeile sabinelor şi a altor neamuri ce venise la privirea jocului, şi aceasta se făcea spre aducere aminte a răpitelor şieşi muieri...

Collisalii aceştii şi pană astăzi se mai ţin în Ardealu şi prin Banat (poate că şi alt unde) şi se cheamă *caluşeri*, iară cel peste ei mai mare a cărui rânduială joacă şi fac toate se numeşte vătau, adică vates... Şi precum collisalii vechilor romani erau preoţi şi slujeau unei dumnezeiri, aşa şi căluşerii românilor de acum cred că este o puterecarea îi ajută în săltare şi priveşte neadormit spre jocurile lor... Nu credinţa deşartă clară, ci datina de la strămoşii săi moştenită, este jucarea căluşarilor româneşti" e.

Nicolae Bălcescu (1819 – 1852) este una dintre cele mai reprezentative personalităţi ale neamului: „mare scriitor politic al românilor", „romantic revoluţionar de o luciditate şi un simţ al situaţiilor care duce pe culmi realismul ancestral al neamului", este „un Miron Costin al veacului al XIX-lea". „Mersul revoluţiei în istoria românilor este cea mai importantă scriere politică a unui român, până la Eminescu"[340].

Bălcescu s-a născut în anul 1819, a urmat cursurile la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, având ca profesori pe Aaron Florian, pe Ioan Eliade Rădulescu.

Pasionat istoric, cunoscător al mai multor limbi, Bălcescu a folosit din plin literatura documentară istorico-geografică în lămurirea mai multor subiecte de istorie. Pentru soldaţii săi, pentru gradele inferioare şi subofiţeri, la propunerea sa, s-a creat o şcoală la care Bălcescu a ţinut lecţii de istorie, de geografie, de ştiinţe fizico-naturale. Aci şi-a cristalizat o parte din opera sa, aci a vorbit despre trecutul îndepărtat când, popoarele migratoare, aşezându-se pe ruinele împărăţiei romane, îşi puseră vremelnic legile şi obiceiurile lor în locul

340 GBORGB IVAȘCU, op. cit., p. 438.

instituţiilor romane, iar cărţile care ar fi putut lumina poporul erau în mâinile popilor şi interesul lor era ca lumea să fie în întuneric[341].

După revoluţia din 1848, la Paris publică lucrarea cu conţinut geografic intitulată *Question économique de Principautés Danubiennes*, în care analizează din toate punctele de vedere problema agrară, scriere destinată să arunce lumină asupra adevăratei situaţii şi să justifice temeiurile Revoluţiei.

În lucrarea *Istoria Românilor supt Mihai Vodă Viteazul*, Bălcescu realizează o operă documentar-ştiinţifică asupra marelui domnitor „simbol al năzuinţei de a vedea sub acelaşi sceptru cele trei ţări româneşti". Zice el: „Deschid sfânta carte unde se află înscrise gloria *României* care să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagini din viaţa eroică a părinţilor. *Voi arata acele lupte uriaşe pentru libertate şi unitate naţională*".

N. Bălcescu ne-a lăsat şi o minunată descriere a Transilvaniei, prima descriere de pitoresc geografic cu adevărat artistică: „Pe culmea cea mai înaltă a Munţilor Carpaţi se întinde o ţară mândră şi binecuvântată între toate ţările de Domnul pre pământ. Ea seamănă a fi un măreţ şi întins palat, capodoperă de arhitectură, unde sunt adunate şi aşezate cu măiestrie toate frumuseţile naturale ce împodobesc celelalte ţinuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brâu de munţi ocoleşte, precum zidul o cetate, toată această ţară, şi dintr-însul, ici-colea, se desfac, întinzându-se până în centrul ei, ca nişte valuri proptitoare, mai multe şiruri de dealuri înalte şi frumoase, măreţe piedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi şi peste lunci. Mai presus de acel brâu muntos se înalţă două piramide mari de munţi, cu

---

341•• Ibidem, p. 447.

•• N. BĂLCESCU, Românii supt Mihai-voievod Viteazul, E.S.P.L.A., București, 1960.

creştetele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriaşi, stau la ambele capete ale ţării, cătând unul în faţa altuia. Păduri stufoase, în care ursul se plimbă în voie, ca un domn stăpânitor, umbresc culmea acelor munţi. Şi nu departe de aceste locuri, care îţi aduc aminte natura ţărilor de miazănoapte, dai, ca la porţile Romei, peste câmpii arse şi văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte şi miazăzi trăiesc într-acest ţinut alături una de alta armonizându-se împreună. Aci stejarii, brazii şi fagii trufaşi înalţă capul lor spre cer; alături te afunzi într-o mare de grâu şi porumb, din care nu se mai vede calul şi călăreţul. Ori încotro te-i uita, vezi colori felurite ca un întins curcubeu şi tabloul cel mai încântător farmecă vederea. Stânci prăpăstioase, munţi uriaşi, a căror vârfuri mângâie norii, poduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gârle a căror limpede apă lin curge printre câmpiile înflorite, păraie repezi, care mugind groaznic se prăvălesc în cataracte printre acele ameţitoare stânci de piatră, care plac vederii şi o înspăimântează totodată. Apoi, în tot locul, dai de râuri mari, cu nume armonioase, a căror unde port aurul. În pântecele acestor munţi zac comorile minerale cele mai bogate şi mai felurite din Europa: sarea, fierul, argintul, arama, plumbul, mercuriul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuteaua, teluriul şi, în sfârşit, metalul cel mai îmbelşugat decât toate, aurul, pe care îl vezi strălucind şi prin noroiul drumurilor. Astfel este Ţara Ardealului” 8.

La 6 decembrie 1850 Bălcescu, din exil, scria lui Ghica:

„Eu cred că mijloacele noastre de lucru, punctul de reazăm este în Transilvania; numai cu românii de acolo vom putea odată pune ţerile în picioare… E nevoie dar nu a declara că voim două Românii, una austriacă şi alta turcă… *ţintirea noastră este a întemeia Regatul*

Daciei”...[342343].

În amintirea măreţei Adunări de la Blaj din 3/15 mai 1848, în mai 1851

scria:

„Te pomenim şi te serbăm cu drag, o zi măreaţă! Căci întâiaşi dată auzirăm atunci un popor întreg răspunzând celor ce vorbeau de unirea Ardealului prin această strigare: „Noi vrem să ne unim cu ţara”... „numai poporul şi poeţii, aceşti fii ai inspiraţiei divine, avuseră la 1848 conştiinţa întâmplărilor viitoare, numai ei citiră şi destăinuiseră aceea ce era scris în fundul inimii fiecărui român: mântuirea de orice domnie străină prin unitate naţională” 11.

Şi mai scrie Bălcescu:

„Unitatea naţională fu visarea iubită a voievozilor noştri cei viteji, a tuturor bărbaţilor noştri cei mari, care întrupară în sine individualitatea şi cugetarea poporului spre a o manifesta lumii. Pentru dânsa ei trăiră, munciră, suferiră şi muriră. Pentru dânsa Mircea cel Bătrân şi Ştefan cel Mare se luptară toată viaţa lor îndelungată şi traseră asupră-le năvălirea îngrozitoare a turcilor, pentru dânsa Mihai cel Viteaz cade ucis în Câmpul Turda, pentru dânsa Şerban Cantacuzino bea otravă, pentru dânsa Horea moarte cumplită pe roată suferii” 18.

La 4 martie 1850 Bălcescu spunea:

„Unirea Ţării Româneşti şi a Moldovei este un fapt acceptat de toată lumea, şi nu poate întârzia a se realiza. Când deci două grupe de 4 milioane şi de 3 milioane şi jumătate se vor constitui la un loc, cine va putea să le împiedice a se uni”?

«Notre Romănie donc existera»[344]. „vrem ca tot românul să simtă trebuinţa ei şi s-o dovedească. Numai ea

---

3421 9 Cf. GEORGE IVAȘCU, op. cit., p. 444.

343i e N. BĂLCESCU, Opere, IV, București, 1964, p. 278.

3441 9 CONSTANTIN C. GIURESCU, Principatele Române... p. 6.

e vecinică. Pentru aceasta dar trebuie luminarea poporului", şi cerea Bălcescu generaţiilor viitoare ca revoluţia să cuprindă „universalitatea românilor" şi să fie a „junimei române, în junie e entuziasmul lucrurilor mari şi devotamentul pentru adevăr"[345].

Pentru documentare, Bălcescu foloseşte în opera sa un material bibliografic de origine geografică. În *Magazin istoric pentru Dacia*, unde continuă opera lui Kogălniceanu, în prospectul magazinului, el arată că pe lângă documente, cronici şi studii revista va publica şi „carte grafice... cu interes istoric" 15. În Magazin Bălcescu scria:

„Istoria este cea dintâi carte a unei naţii. Într-însa ea îşi vede trecutul şi viitorul. O naţie fără istorie este un popor care şi-a pierdut religia survenirilor. Într-o asemenea stare ne aflăm noi românii din cele trei provincii ale Daciei. Românii au trebuinţă astăzi să se întemeieze în patriotism şi în curaj şi să câştige statornicia în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobândi când el ar avea o bună istorie naţională şi când aceasta ar fi îndestul răspândită".

Bălcescu face apel la „toţi patrioth români din deosebitele părţi ale Daciei, din România, Moldova, Transilvania şi Ungaria, care posed documente istorice despre *Dacia noastră*... să binevoiască a contribui la această lucrare naţională" 16.

Cum a privit Nicolae Bălcescu problema întreagă a românilor, aceasta se desprinde din lucrarea lui Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848* (1889), unde sunt publicate mai multe scrisori ale sale17.

La 25 octombrie 1849, Bălcescu scria din Paris:

„Eu aveam hotărârea, viind la Constantinopol, de a mă aşeza între *Cuţovlahi*, căci socot de neapărat a developa naţionalitatea într-acest avantpost al

345 IDEM, partea a II-a, p. 122.

românismului”.

La 13 ianuarie 1850 revine asupra problemei spunând: „Hotărârea lui Ionescu [de la Brad] e bună dar ar trebui să nu uiţi ce ţi-am scris şi de Cuţo-Vlahi” – ceruse să se trimită acolo „un om zdravăn, să ne facă un raport asupra stării morale şi politice a lor, apoi am căuta o şcoală şi să dăm de lucru la atâţia tineri ce mor de foame”… „Naţia română din toate naţiile orientului are cel mai frumos viitor, este mare, cred mai la zece milioane, este compactă şi cuprinde tot ţinutul dintre Tisa până la Marea Neagră (…), căci trebuie să ştii că în Transilvania afară de vreo 400.000 de secui, saşi, unguri sunt numai câteva mii şi încolo sunt tot români…”

Dimitrie Gusti (1818 – 1887), profesor la Iaşi, funcţionar superior şi apoi ministru al Instrucţiunii în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, desfăşoară o însemnată activitate geografică. *Geografii pentru clasele începătoare*, pentru *clasele primare*, pentru *clasele coleghiale*, precum şi lucrarea *Popor acţiunea Moldovei şi agricultura ei* sunt scrieri care au avut un rol în împlinirea educativă a tineretului şi a neamului pe o perioadă de un sfert de veac.

Apariţia cărţii *Geografia nouă pentru şcolile începătoare 19* în colaborare cu V. Fabian, care a scris „Partea astronomică şi fizică”, iar Guşti „Partea politică cu Geografia Moldovei” „cuprinde un material valoros pentru istoria literaturii geografice româneşti.

Principatul Valahiei sau Ţara Românească şi principatul Moldovei cuprind 57 de pagini din cele 160 pagini cât are manualul.

Sunt descrise amândouă după aceleaşi norme: margini, vecini, coordonate, ape, munţi, bogăţii, locuitori, împărţirea administrativă, oraşele de reşedinţă ale judeţelor, capitalele ţărilor, cu date privitoare la evoluţia lor.

Autorul spune că Ţara Românească exporta: piei, grâu, ceară, lână, unt, vinuri, sare şi importa „lucrurile şi mâncărurile de lux, căci din cele de trebuinţă nimic nu lipseşte”. La fel era structura exportului în Moldova, adăugându-se lemnul. Pe lista importului figurează: fructe tropicale citrice, rodii, nuci de cocos, cafea, ceai; bumbac, fierul lucrat, vase felurite de porţelan şi altele. Se arată că în anul 1841 s-a construit o fabrică de hârtie la Piatra Neamţ, în 1842 o fabrică de luminări la Iaşi, iar în toată ţara multe ateliere.

Vasile Bob Fabian, fost profesor la Seminarul Socola şi la Academia Mihăileană din Iaşi, „bărbat erudit”, a scris lucrări de geografie care s-au tipărit în multe ediţii (1834 – 1869).[346]

346 Bd. a III-a, Iași, 1843, 1846, 1849, 1852, 1854, 1858, 1859, 1860, Bd. a XIII-a, Iași,

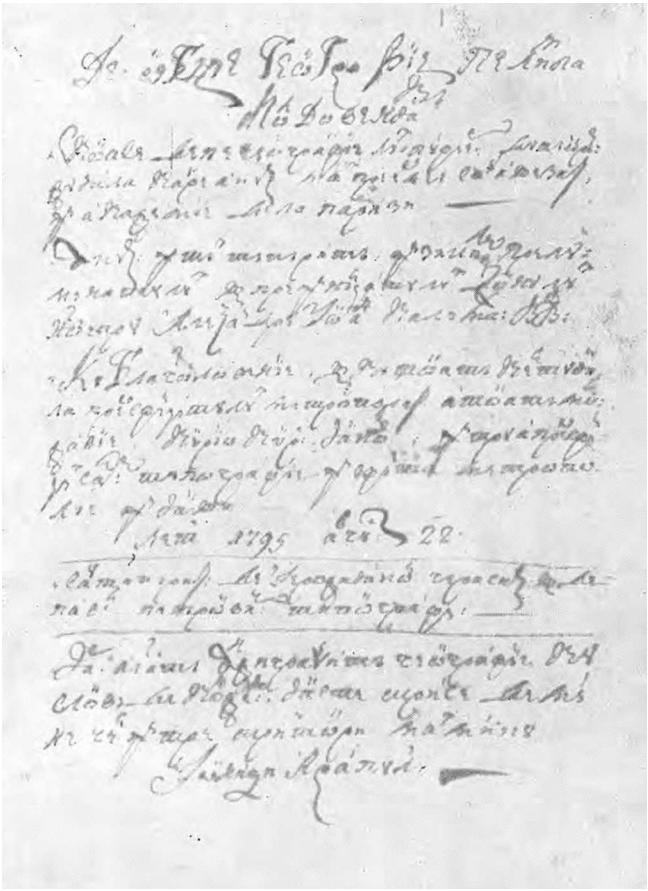

Amtilohie Ilotiiiul, *De obşte geografie pre limba moldovenească scoasă de pe geografia lui Buffier... Tălmăcită de pe limba* italienească *de Arhiereul Amfilohie Hotiniul...* Iaşi, Leat 1795, August 22. Pagina de titlu. (BibL Academici R.S.R., C.R.V. 594).

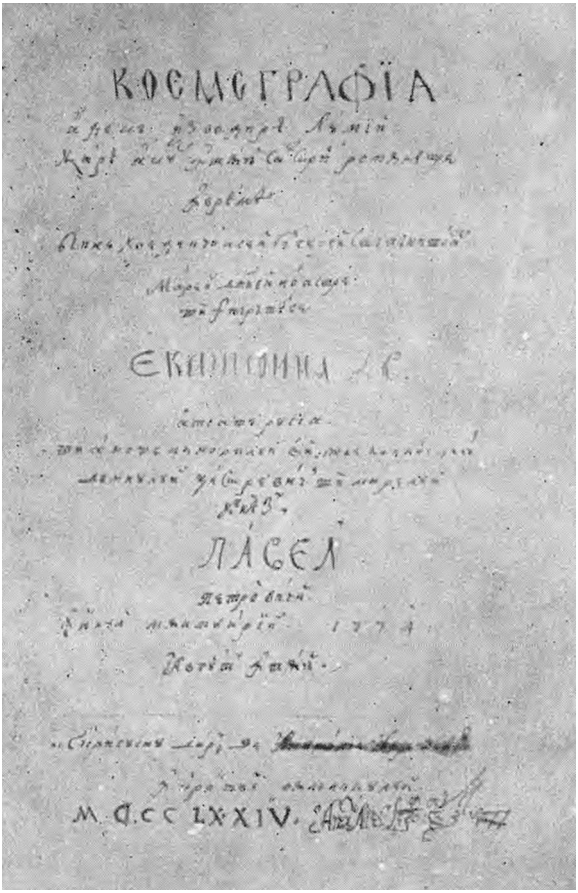

Cosmografia adică izvodirea Itli Hti, care acum V-tU s-au scris românește... 1774, August întâi. Scrisu8-au dar de Acatolie Ierodiacon în oraşul Râmnicul MDCCLXXIV (Bibi. Academiei R.S.R., m-aş. 1267).

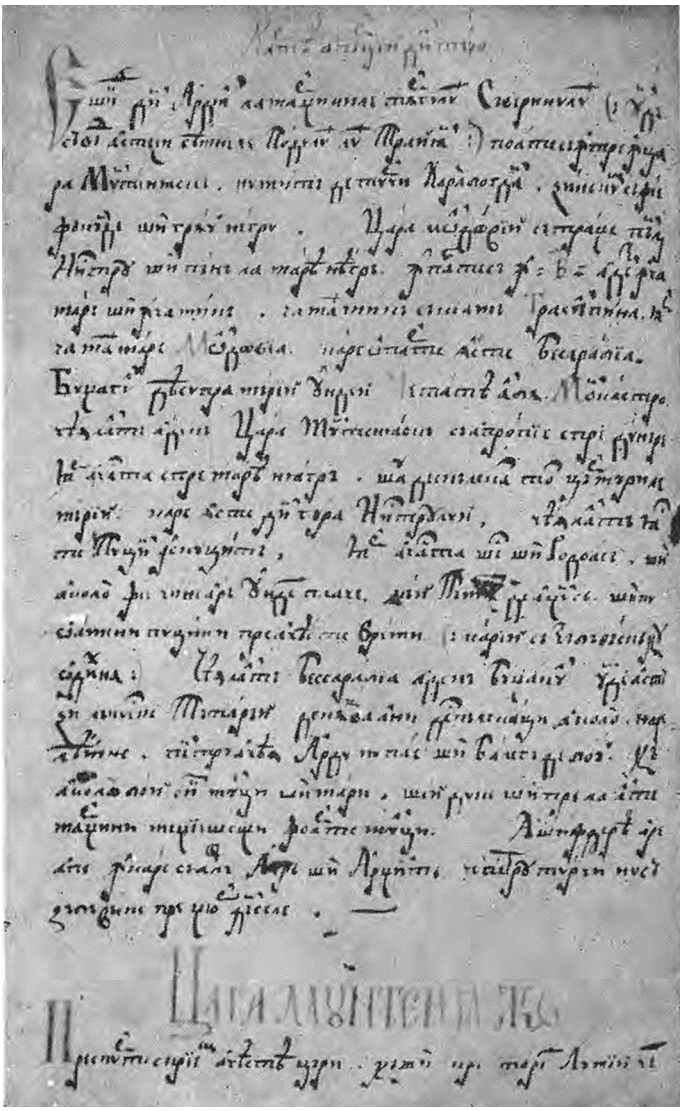

Geografia universală... (Bibi. Academiei R.S.R., mss. 3515). Ţara Românească, fol. 83.

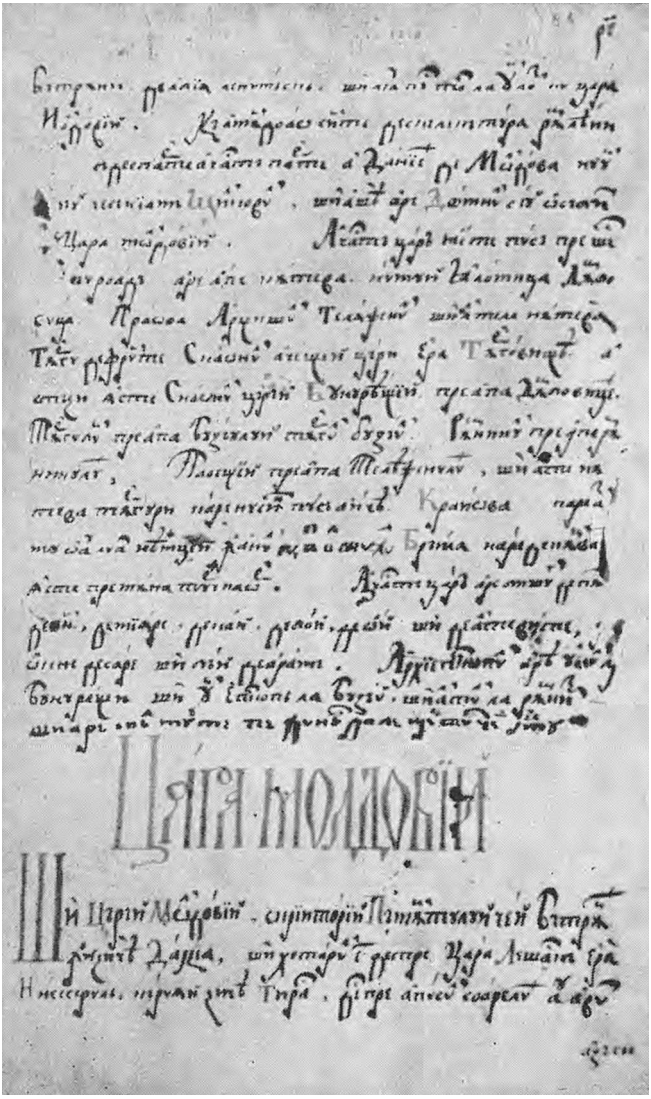

Geografia universală... (Bibi. Academiei R.S.R., mss. 3515). *Moldoua*, fol. 84.

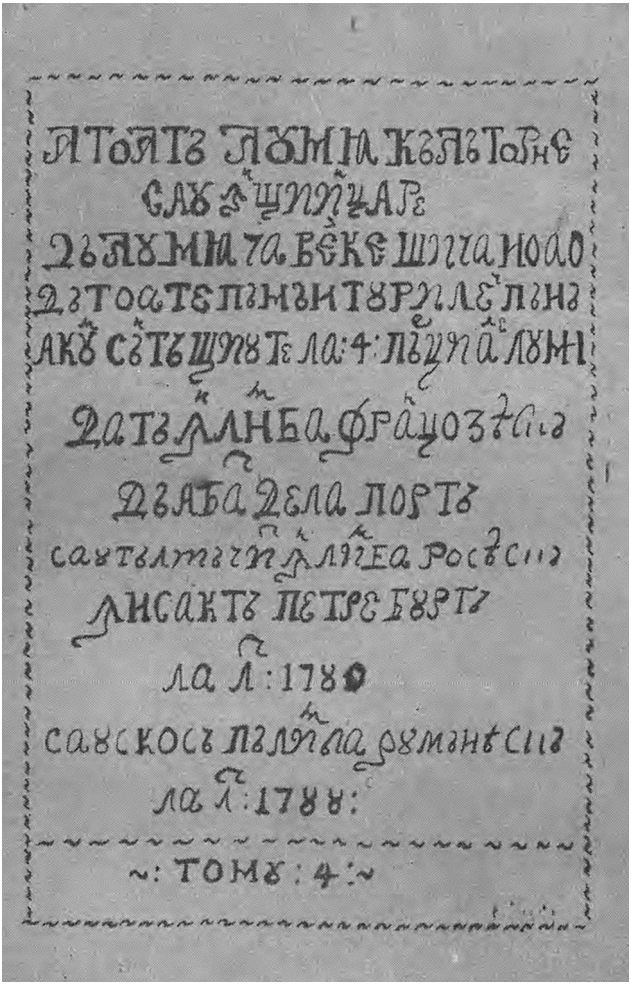

A toată lamia călătorie sau înştiinţare dă lumia cia veche şi cia nouă… (Bibi. Academiei R.S.R., mss. 3771).

Ghoorgho Hăduconu Golescu, *Atlas*i *Harus*... Victual, 1800, *Pinax lis Vlahias* (Bibi. Academici R.S.R., H. III 337)

Dliu Krio Philippide, *Geograzicon tis Rumunias*... En Lipsia, 1816. Harta: *Rumunia*. (Bibi. Academiei R.S.K., I 50105).

Cesar Bolliac, Carla *Rumăniei în relie*], 1855.

Geografia elementară, Geografia nouă pentru şcolile *începătoare, Elemente de geografie cuprinzătoare preliminărilor şi descrierii generale a cinci părţi a pământului, Elementuri de geografie pentru trebuinţa tinerilor începători, Geografie pe scurt*.

Explicarea fenomenelor de geografie generală, el o face într-o terminologie românească, pe înţelesul tuturor.

În manualul *Geografia nouă pentru şcolile începătoare*, pe care îl publică împreună cu D. Gusti, lui îi aparţine „Partea astronomică şi fizică”.

În capitolul „Despre geografie în general”, după ce defineşte geografia – descriere a Pământului – prezintă: *geografia astronomică* arătându-i sfera de conţinut şi stabilindu-i Pământului locul între corpurile cereşti, forma şi mişcarea lui; *geografia fizică*: materiile pământului,

mările, uscaturile, munţii, câmpurile, izvoarele, pârâurile, lacurile, aerul, atmosfera şi climele, împreună cu produsele lui animale, vegetale şi minerale; *geografia politică*: împărţirile Pământului, „stăpânirea ţărilor şi naţiilor vieţuitoare sub deosebite relaţii, drituri şi aşezăminte”.

Fabian se ocupă şi de partea de cartografiere a Pământului. Hărţile sunt definite planuri ce arată suprafaţa pământului. Ele sunt *particulare* când cuprind o parte a lumii; *generale* când redau state întregi; *speciale* care redau una sau mai multe părţi ale unui stat; *topografice*, care înfăţişează un ţinut sau loc particular; *hidrografice* cu râuri, lacuri şi ţărmuri maritime; *marine* care cuprind margini de mări, insule. Mai sunt apoi *hărţi de poştă*, *hărţi militare* şi în sfârşit *Planigloburile* sau *mapamondurile*, „hărţi înfăţişătoare a doua emisfere”.

Toate hărţile „într-o adunare sistematică” formează un Atlas.

August Treboniu Laurian (1810 – 1881), fost profesor la Colegiul „Sf. Sava”, Inspector al Şcolilor şi profesor de limba latină şi primul decan al Facultăţii de filosofie şi litere din Bucureşti, face parte din pleiada marilor personalităţi transilvănene care au militat pentru crearea unei unitare conştiinţe naţionale la toţi românii.

Numeroase sunt studiile sale filologice şi istorice[347]. Pentru şcolile de toate gradele, de asemenea, a scris manuale de filosofie, de istorie şi de geografie.

În 1848, în colaborare cu N. Bălcescu, a scris *Temişana sau scurtă istorie a Banatului Temişan*, iar între 1849 – 1851, la Viena, în trei volume, a publicat *Die Rumänen der oesterreichischen Monarchie*.

Începând cu anul 1854, Laurian se îndreaptă spre o activitate strict geografică, scriind cărţi didactice: *Manual*

---

347 Cf. M. POPESCU-SPINENI, Contribuțiuni Ia istoria tnuățămintului superior, București, 1928, pp. 97-99.

de Geografie pentru clasa a II-a a şcolilor primare din Moldova, lucrată după modelul inductiv, pornind de la patrie, ca din centru, către periferie (Iaşi, 1854); *Manual de Geografie pentru clasa a III-a primară* (Ed. I., Iaşi, 1855, ed. a II-a, Iaşi, 1857); *Manual de învăţătură pentru clasa a III-a primară cuprinzând Geografia, Catechismul creştinesc şi Elemente de Istorie şi Biografii* (Iaşi, 1857); *Elemente de cosmografie pentru clasele primare* (ed. Ia, 1859; ed. a II-a, I860; ed. a III-a, Bucureşti, 1863; ed. a IV-a, Bucureşti, 1861); *Manual de geografie pentru clasa IV primară a Şcolilor din Moldova* (Iaşi, 1857); *Geografia Ţărilor Romane pentru Şcolile primare* (Bucureşti, 1864; idem, 1866); *Atlante geografic după L. Bonefont* (Paris-Bucureşti, 1868) şi *Harta Daciei moderne* (Bucureşti, 1868).

Oprindu-ne numai asupra uneia dintre aceste lucrări, şi anume la *Geografia Terriloru Române*, observăm că el descrie întâi „România" (Muntenia) cu toate amănuntele: margini şi vecini; întindere (5.000.000 de fălci de pământ); râuri, lacuri, relief; *munţii* cu metale, cu aurul „din arena râurilor", cu „cărbunii de piatră care nu se caută", cu „fontăni copioase de pecură"; *seşul* întins cu pomi; *timpurile* cu grâne.

Sunt arătate animalele domestice şi sălbatice, felurile de păsări şi de peşti. Locuitorii, în număr de trei milioane, „*pământenii*, se ocupă cu lucrarea pământului şi crescerea vitelor, *locuitorii oppidelor* se ocupă cu industria şi cu negoţul". Insistă asupra „comerţului export şi import", zicând că „preţul articolelor ce vând românii întrece cu mult preţul articolelor ce cumpără aceştia de la străini".

La împărţirea administrativă sunt înfăţişate judeţele, cercurile sau plasele, apoi oraşele, în frunte cu „Bucurescii, care avea 100.000 de locuitori în care era Academia naţională, trei gimnazii, seminarul mitropoliei, şcoala militară, şcoala de medicină, şcoala de artă, 5 şcoli

primărie de băieţi, un institut pentru crescerea fetelor, 2 şcoli de fete; alte 5 şcoli de fete fundate de principele Brâncoveanu, 1 şcoală de fete fundată de principesa Ştirbei, 2 pensionate de studenţi gimnaziali, mai multe pensionate private de băieţi şi de fete. Academia are o bibliotecă, un museu, şi o tipografia unită cu tipografia mitropolitului Nifon”. Vorbeşte apoi şi de alte instituţii: spitale, tipografii; la Pantelimon un institut de agricultură, iar la Cotroceni un institut de orfani, fundat de Elena Doamna la 1862.

La geografia Moldovei, urmând acelaşi plan de descriere, prezintă relieful, apele, bogăţiile şi locuitorii. Spune că se întinde „peste 3.000.000 de fălci de pământ din care un milion de fălci erau pământ lucrat, un milion erau păduri, iar restul locuri cu aşezări şi fineţe”... „Moldova dădea anual 2.500.000 chile de bucate, 3.000.000 de care de fân; viile produceau 5.000.000 de urne de vin; avea 454.000 de capete bovine, 682.000 de capete ovine, cai aproape 50.000 de capete; porci ca la 500.000 de capete”. Autorul arată că „Esportaţiunea tutoru lucrărilor pe an se suie la 60.000.000 lei, importaţiunea la 40 006.000 lei”, iar „industria Terrei se mărgineşte la articole cele neajpărat necesare societăţii, fiindcă cea mai mare parte de articole pentru commodităţile vieţii se aduc făcute din ţerri străine”.

Lupă ce sunt înfăţişate judeţele, oraşele, pentru care aduce multe lămuriri în ceea ce priveşte numele şi trecutul lor, încheie cu un capitol despre toate „Terrile Române” şi cu o Tabelă statistică, în care se arată că la acea vreme erau 7 400.000 de români.

D. Pappasoglu, autorul mai multor lucrări între care *Istoria oraşului Bucureşti*, publică în anul 1865 *Atlasu Geografien* aflu *României împărţită pe districte*[348] care cuprinde 32 de hărţi ale judeţelor, fiecare cu „drumurile

348« > Bibi. Academiei R.S.R., V 405.

centrale şi cele de comunicaţie, limitele plasilor, numărul familiilor fieşcărei comune, mănăstirile toate, linia telegrafelor, poştile, pichetele dunărene şi muntene, puncturile graniţelor, locurile bătăliilor române, puncturile arheologice cum şi pe fieşcare harta, statistica fieşcărui districtu în parte".

Este prima lucrare de acest gen pentru uzul şcolilor de toate gradele.

La 30 octombrie 1863, prin decret domnesc, se instituie la Academia din Bucureşti o Şcoală superioară de litere, cu scopul de a forma profesori gimnaziali în ramurile limbilor clasice şi moderne, ale literaturii şi filosofiei, istoriei şi geografiei[349]. Înainte de a începe funcţionarea, această instituţie a devenit Facultatea de filosofie şi litere prin Ieşea de la 1864. Începând din anul şcolar 1864 – 1865, în cadrul catedrelor de istorie, studenţii au început să asculte lecţii şi cu conţinut geografic la profesorii Ion Maiorescu, „profesor erudit", la Vasile Alexandrescu – Urechea, care este autorul mai multor lucrări cu conţinut geografic, la Petre Cernătescu, autorul unui *Compendiu de istoria generală cu geografia respectivă* (1868, 1873).

B. C. Şiaicariu (Şeicaru), fost elev al Şcolii superioare de litere şi student al Facultăţii de litere, ca profesor la Liceul „Matei Basarab" din Bucureşti, a ţinut un curs special elevilor săi pe care l-a publicat sub titlul *Istori a Geografiei prescurtată după Malté-Brun* (Bucureşti, 1869). Cartea este dedicată celor 32 de elevi cărora le indică numele „cu care – spune el – am început acest curs, în anul şcolar 1867 – 1868" şi cuprinde:

Partea I „Geografia lui Moise; Geografia lui Homer; Geografia lui Herodot (în acest capitol menţionează cunoştinţele lui Herodot despre dad); Geografia lui

---

3491 1 Cf. M. POPESCU-SPINENI, Contribuțiuni la istoria tnvățlmtntului superior, p. 16.

Strabone; Consecinţele geografice în întâiul Secul aflu erei noastre”.

Partea a II-a, „Invasiunea barbarilor; Starea şciinţei geografice; Operele arabilor; Călătoriile normanzilor; Starea cunoştinţelor geografice pre timpul expediţiunilor cruciate; Alte călătorii în Asia; Chartele secuiului al XIV-lea”.

Partea a III-a, „Descoperirile portughezilor; Descoperirea America; Călătorie spre nord-est; Descoperirea Olandei-Noui; Exploraţiunea Oceanei; Ultimele călătorii ale secolului ăl XVIII-lea; Progresul geografiei; Călătoriile şi descoperirile secolului al XIX-lea; Ultimele călătorii ale secolului al XIX-lea”.

M. Michăescu, fost profesor la Şcoala Centrală de fete din Bucureşti, este autorul lucrării *Elemente de geografie fisică şi politică a celor cinci continente*. Corectată şi adăugită în anul 1869 a fost introdusă ca manual de învăţământ în „toate şcolile secundare din ţară”. Autorul a dedicat-o „junimii studioase de ambele sexe”.

În prefaţă, el spune: „Lipsa mai totale a unei geografii de felul acesta era foarte simţită atât pentru profesori, cât şi pentru şcolari; pentru profesori căci îşi pierd timpul în deşert dictând elevilor testul în clase, când ar căta să-l întrebuinţeze mai mult la ascultarea lor şi în explicaţia lecţiunilor; pentru şcolari, căci printr-o asemine procedere se strecoară în manuscriptele lor erori neiertate şi adesea contradictorie sensului adevărat”.

Michăescu arată că „geografia precum îi indică numele său ca sciinţă ne învaţă a cunoaşte globul terrestru şi diversele ţerri ce ellu cuprinde, ne arată şi forma, întinderea, diviziunea, climele, producţiunile şi locuitorii globului terrestru… Geografia este de cea mai mare importanţă din causa strânsei legături în care stă cu cellealte sciinţie, şi mai vârtos cu celle istorice, pentru

care cei vechi o şi numai ochiul istoriei”.

În partea privitoare la *Dacia modernă*, vorbeşte de trecutul Daciei, lămureşte poziţia ei geografică după coordonate şi margini naturale, o împarte în

Dacia pe care munţii o înconjoară prefăcând-o într-o fortăreaţă naturală, care astăzi se numeşte Transilvania, în „Dacia australe, care poartă numele de România munteană” şi în „Dacia orientale cu Ţinutul superior de la sorgintele Prutului ce se numeşte Bucovina, ţinut ce se zice Moldavia…”

Menţionează că „ţinutul de la originea Tissei, care curge deasupra Transilvaniei, se numeşte Marmorosu, cel dintre Tissa, Sameşiu, Mureşiu, se numeşte Crişana, cel dintre Mureşiu, Tissa şi Dunăre se numeşte Temişana”.

Interesantă este remarca, din capitolul „Noţiuni istorice”, în care el, tratând în mod unitar tot pământul şi tot neamul, arată că vitregia vremurilor a împărţit teritoriul şi oamenii, ceea ce a făcut „pre români a protesta în faţa Europei prin mişcarea de la 1848”.

Anghel Demetriescu este cunoscut „ca un om cu largă şi solidă cultură clasică, un înţelegător de latineşte şi greceşte, un degustător fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură şi înalt meşteşug în formă, un apreciator călduros al unor literaturi moderne, pe atât de frumoase şi de bogate, pe cât de morale, înălţătoare de suflet, cum sunt literatura engleză şi cea germană; un spirit doritor de a şti tot ce se scrie mai de căpetenie în lume… un amator de cărţi…

Prin concurs, în anul 1869, el obţine catedra de istorie-geografie de la Liceul „Sf. Sava”, unde a funcţionat până în anul 1890, când s-a transferat la Liceul Lazăr, la cursul superior.

A scris mult. Istoricii culturii sunt de acord că opera îi este de mare valoare. Despre Anghel Demetriescu, geograf, nu-i nicio menţiune. Nu se găseşte menţionată

nici măcar lucrarea *Elemente de geografie* (1873).

Numai Spiru Haret, indirect, i-a recunoscut şi calitatea de geograf. În 1891, când a voit să creeze biblioteci săteşti, a apelat la Demetriescu ca să-i dea o listă de lucrările ce trebuiau să se tipărească. Atunci, el, între altele, cere să se tipărească *Geografia României* „însă nu searbădă şi uscată, ca acelea ce se propun în şcoli, ci o geografie pitorească, bazată pe autopsie, inspirată de dragostea ţării, o operă în care ţara noastră să fie înfăţişată ca ceva organic, însufleţit, unde fiecare pagină să facă să vibreze inima cititorului".

Din această propunere a ieşit ceva bun. Al. Vlahuţă a scris *România Pitorească*.

Prezentându-şi „opu" de geografie, Demetriescu arată că „în mare parte este compilat după autorii străini cei mai acreditaţi", că „nu are pretenţiunea de a fi dat cel mai bun şi cel mai complet curs de geografie... Ceea ce am încercat este schimbarea acelei direcţiuni în care se aruncaseră mai toţi factorii de geografie la noi, direcţiunea falsă care consta în a pune vorbe acolo unde se cereau idei dare şi cunoştinţe reale".

În Cartea I prezintă „Obiectul geografiei; Relaţiunile ei cu alte ştiinţe; Diviziunea". El înţelegea să aşeze geografia pe temelii raţionaliste, adică ştiinţifice, de aceea explică „Pământul şi poziţiunea lui relativă" şi dă „Definiţiunea principalilor termeni".

Cartea a II-a cuprinde „Distribuirea geografică a mineralelor, a vegetalelor şi a animalelor pre glob". Interesante sunt observaţiile sale asupra descrierii biosferei: „fiindcă clima joacă un rol predominant în distribuirea vegetalelor pe suprafaţa globului, vom divide studiul vegetalelor după zone". Tot aşa pentru animale „şi dacă omul previne a strămuta o specie dintr-o parte într-alta a globului, această aclimataţiune se face în virtutea similitudinii climelor". În felul acesta judecând lucrurile

ajunge la forme de grupe ale maselor de plante şi animale fixând provincii geografice cu „speciile care încă şi astăzi se par particulare cutărei sau cutărei diviziuni a globului”.

Cartea a III-a se ocupă de om: „Diferenţiele dintre diversele rase de oameni, Diferenţia de limbi, Diferenţia de religiune, Diferenţia de cultură”.

Cartea a IV-a cuprinde: „Diviziunea uscatului, Diviziunea oceanului şi Istoria geografiei”.

În Istoria geografiei se observă influenţa profesorului său de la „Matei Basarab”, Şeicaru, pe care l-a preţuit şi al cărui elev cu mândrie se considera.

Cartea a V-a tratează geografia Europei. Capitolul XII este intitulat „Dacia Traiana”.

Dacia era o regiune pe care „natura a circumscris-o în nişte limite, care, departe de a o închide, o pun din contră în relaţiune cu centrul şi părţile orientale ale vechiului continent. La una din estremităţile climei de sud-est a Europei se întinde o avută şi fertilă regiune, al cărui sol merge înălţându-se de la periferie spre centru, şi, unindu-se muntele cu câmpia, formează una din cele mai frumoase panorame ale Europei. Cu puţine şi mici excepţiuni, teritoriul acestei fericite regiuni este locuit de români, vechi coloni ai romanilor”.

Îl interesa şi ce se va întâmpla în viitor, de aceea scrie „tinerilor studioşi”: „Dacă românii ar fi liberi, prin emanciparea acestui popor energic şi inteligent, civilizaţiunea ar fi cu câteva secole înaintată, echilibrul european ar avea cea mai sigură garanţie în părţile Orientului, spinoasa chestiune a Orientului s-ar afla definitiv rezolvată şi avutele provincii din Orient s-ar transforma imediat într-un admirabil loc de comerţ, unde lumea ar veni să schimbe mărfurile sale”.

Despre limba noastră afirmă că „prin puritatea formelor, prin flexiunile sale mai-mai latine, prin massa cuvintelor latine din cea mai înaltă anticitate, ea este fără

îndoinţă singura dintre idioamele neo-latine, care a conservat tipul antic în cea mai mare curăţenie a sa; şi afară de aceasta, limba dacoromană nu oferă, ca celelalte, acea diviziune în dialecte foarte depărtate unele de altele... Este o limbă clară, virilă şi graţioasă".

În limba aceasta s-au cultivat mai toate genurile de scrieri şi menţionează o întreagă pleiadă de oameni de litere: „Urechea, Miron şi Nicolae Costin, Samuel Micu, Petru Maior, marele Şincai, Georgiu Lazăr şi pe fabulistul Chichindelu, poeţu Momuleanu, Beldiman, Asaki, Văcărescu, Cârlova, genialul N. Bălcescu şi marele Eliade" şi încheie spunând că „despre Allessandri, Alessandrescu şi Bolintineanu, putem zice că posteritatea a început încă de acum pentru dânşii".

Despre limba dacilor care cunoşteau şi scrisul, Anghel Demetriescu arată din Cassius Dio partea care spune că împăratul Domiţian a prezentat senatului roman o scrisoare primită de la Decebal, ceea ce dovedeşte că regele avea o cancelarie diplomatică. Le asemenea, pomeneşte scrisoarea în latineşte de pe o ciuperca pe care burii, aliaţi ai dacilor, au trimis-o lui Traian, prin care îl sfătuiau să încheie pace cu Decebal88.

C. T, Buzoianu, fost profesor la Craiova şi Botoşani, s-a remarcat prin activitatea sa de publicist.

Condeiul său ia atitudine împotriva metodicii geografiei. În 1884 publică *Despre îrwăţâmântul geografiei* în care scrie cam exagerat că „în afară de

11 Cassiu Dlone (= Cassius Dio), *Istoria romană de la Nerone până la Alexandru Sever*. Cartea LXI-LX XX (trad. Anghel Demetriescu. Tip. Soc. Academiei române. Bucureşti, 1878, pp. 88 şi 101; Cărţile LXVII, p. 7 şi LXVIII, p. 8).

câteva excepţiuni demne de laudă, lipseşte cu desăvârşire metoda de predare", în anul 1887, arată metodele după care se studiază în alte ţări şi se pronunţă

pentru metoda mixtă sau sintetic-concentrică.

Într-o conferinţă afirmă că geografia a devenit „o ştiinţă a Pământului, cea mai imediat necesară omului, de aceea ar trebui să înceapă studiul ei de la clasa a II-a primară şi să nu se termine decât la Facultate”.

Geografia României şi a Ţârilor vecine (Botoşani, 1893) este o lucrare ştiinţifică prin documentare şi analiză.

Opera se deschide cu capitolul „Numele de România”, spunând: „Patria noastră de la romani, care au fost strămoşii, monumentul cel mai de valoare fiind limba românească, cu viers dulce şi sonor, care dacă nu ar fi fost păstrată, cu sfinţenie, nu ne-am fi numărat azi printre popoarele de elită ale Europei. Românii sunt mândri de numele lor, căci în toate vremurile ei s-au luptat vitejeşte spre apărarea şi neînstrăinarea moşiei şi a limbii lor strămoşeşti”.

Buzoianu face şi studii geomorfologice; el stabileşte existenţa a patru zone: „a căror întindere, înălţime şi caractere variază…”

Iată una: „Terasa dunăreană. Această zonă ocupă o mare parte din câmpia plană a regiune! Munteniei. Ea se cuprinde între marginea meridională a zonei şesului şi a ţărmului actual al Dunării. Marginea septentrională a acestei zone se arată mai pretutindeni sub forma unui mal, care nu e altceva decât ţărmul de altă dată al Dunării. Plecând de la Ciuperceni, acest mal începe a se depărta de ţărmul Dunării, şi, îndreptându-se spre est, trece pe la Bistreţ, până unde este presărat de dune, apoi peste Jiu, pe la satul Za val, unde cade Jiul în lunca Dunării, făcând o cascadă, înaintează pe la nord de lacul Potelu, trece Oltul, pe la nord de Izlaz, apoi pe la nord de delta râului Vedea… ş.a.m.d”.

Buzoianu este primul geograf care integrează în geografia fizică a României „răspândirea tărâmurilor, din diferite vârste geologice, din era arhaică, în care apar

culmile cele mai înalte ale Carpaţilor – în special tărâmuri din Mehedinţi, Gorj, Suceava-Dorna; era paleozoică – cu tărâmurile de la Vârciorova şi Tulcea – sistem siluric; Gorj – sistem carbonifer, antracit; era secundară cu dealurile şi munţii; eocen cu Bucegii, Caraimanul, Omul, Ceahlăul; miocén cu lignitul de la Bahna, chihlimbarul din Prahova şi Buzău, Gorjul cu fosilele; Muşcelul cu peştii fosili; Tecucii cu mastodontul fosil de la Găiceana; Tutova cu dinoteriul fosil de la Manzaţi; Constanţa cu stratificarea orizontală; pliocenul ce coboară în dreptul Craiovei şi, în sfârşit, era cuaternară cu solul de la apusul Bucureştilor şi Olteniţei cu deluviu sur şi loess ş.a".

Grigore Cobălcescu, pionier al geologiei româneşti, remarcabil om de ştiinţă şi profesor, s-a născut la Iaşi, în ziua de 22 septembrie 1831.

Absolvent al Academiei Mihăilene, este numit prin concurs profesor la catedra de ştiinţe naturale şi fizică de la singurul liceu aflat în Iaşi. Urmează apoi la Paris, timp de trei ani, cursurile de mineralogie şi geologie, înapoindu-se în ţară ca licenţiat în ştiinţele naturale. Este numit profesor la prima catedră universitară de geologie înfiinţată la Iaşi (1863).

Ca „profesor universitar a ţinut cursul de geologie, mineralogie şi zoologie la Universitatea din Iaşi şi cursul de geografie fizică a României la Şcoala militară.

Prelegerile sale erau de o înaltă ţinută ştiinţifică, ca şi manualele pe care le-a tipărit.

Printre studenţii care au continuat munca dascălului şi au ilustrat cu cinste ştiinţa românească mai departe, putem aminti pe Brândză, Em. Racoviţă, Em. Teodorescu, Sava Atanasiu şi I. Simionescu.

Cursul de geografie intitulat *Geografia fizică a Daciei moderne* prezintă o deosebită importanţă fiind prima lucrare ştiinţifică de geografie asupra teritoriului patriei noastre. El nu a fost tipărit şi s-a păstrat sub formă de curs

litografiat. Cobălcescu face studii asupra reliefului ţării noastre, asupra reţelei hidrografice, adunându-şi datele din scrierile vremii, hărţi topografice şi studii de teren.

Încă înainte de sfârşitul secolului, al XIX-lea ştiinţa geografică românească şi-a dovedit maturitatea realizând *Marele Dicţionar geografic al României*, operă geografică capitală pentru acele vremuri, cu care încheiem şi noi lucrarea de faţă.

Pe fondul unei vechi tradiţii geografice pe pământul românesc, fusese pusă temelia Societăţii Române de geografie la 15 iunie 1875, moment care a însemnat începuturile către afirmarea acestei discipline ca o ştiinţă modernă. Societatea geografică, care era de fapt o colaborare multidisciplinară şi o informare geografică totală, şi-a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea învăţământului, la înfiinţarea catedrelor de geografie, la universităţile din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, la organizarea de călătorii şi expediţii, la apariţia unor publicaţude geografie, printre care: *Buletinul Societăţii Române de geografie*, cu un cuprins foarte variat, al cărui conţinut formează baza cercetărilor geografice pentru toată perioada în care a apărut (1876 – 1943), cele 32 de monografii geografice pe judeţe, precum şi *Marele Dicţionar geografic al României* (5 volume).

Materialul informativ pentru alcătuirea unui dicţionar geografic lipsea aproape cu totul, iar calea ce trebuia urmată pentru obţinerea lui apărea destul de confuză. S-a recurs la sistemul concursului cu premii, câştigătorul urmând să primească suma de 1.000 lei, sumă foarte mare pentru acele vremuri, şi asigurarea tipăririi dicţionarului. Un prospect concis arăta dorinţele Societăţii. Rezultatele n-au fost cele aşteptate, întrucât nu s-a prezentat nicio persoană interesată. Trebuia, prin urmare, căutată altă cale, care să îndemne apariţia autorilor, şi aşa s-a ajuns la simplificarea temei, în sensul alcătuirii de

dicţionare judeţene. S-a început cu judeţele Dolj şi Iaşi, dar din nou acţiunea n-a dat rezultate (1886).

Se întâmplă însă că un institutor din Bârlad trimite Societăţii dicţionarul unui alt judeţ decât cele propuse pentru concurs. Deoarece, între timp se mai primiseră cereri pentru alte judeţe, de asemenea, în afara celor anunţate, s-a hotărât ca autorii să aibă libertatea alegerii regiunii. Astfel în 1887 Societatea era în posesia manuscriselor a patru judeţe, cu acestea începând seria dicţionarelor judeţene la care se va lucra timp de peste zece ani.

Pentru precisa informare a cititorilor dăm lista dicţionarelor judeţene şi a autorilor lor: *Argeş* de M.I. Lahovari, *Bacău* de Hortensia Racoviţă, *Botoşani* de V.C. Nădejde şi I. Tiţu, *Brăila* de Iulian Delescu, Basil Demetrescu – Oprea şi N.T. Vâlcu, *Buzău* de Barbu Iorgulescu, *Constanţa* de Gr. Dănescu, *Comirlui* de Moise Pascu, *Dâmboviţa* de Dim. Condurăţeanu, *Dolj* de Ana Cambray, Maria Manoil, Mihail Canianu şi Aureliu Candrea, *Dorohoi* de Nicu Pili» pescu-Dudău, *Fălciu* de Const. Chiriţă, *Gorj* de col. Vasiliu Năsturel, *Ialomiţa* de I. Provianu, *Iaşi* de Const. Chiriţă, *Ilfov* de C. Alessandrescu, *Mehedinţi* de N.D. Spineanu, *Muscel* de C. Alessandrescu, *Neamţ* de Const. I. Gheorghiu, *Olt* de C. Alessandrescu şi G. Sfinţescu, *Prahova* de Paulina Brătescu, C. Alessandrescu şi Ioan Moruzi, *Putna* de Mihail Canianu şi Aureliu Candrea, *Râmnicu Sărat* de Gr. Dănescu, *Roman* de Petre Candrea, *Romanaţi* de Const. Locusteanu, *Suceava* de Serafim Ionescu, *Tecuci* de Th. N. Ciuntu, *Teleorman* de Pândele Georgescu, *Tulcea* de Gr. Dănescu, *Tutova* de Petre Candrea, *Vaslui* de Const. Chiriţă, *Vâlcea* de C. Alessandrescu şi *Vlaşca* de Antonescu-Rcnms.

În total, 31 de autori, dintre care unii au elaborat două sau mai multe dicţionare, iar alţii au lucrat în colaborare. De remarcat că cei mai mulţi au fost profesori

şi învăţători, pătură de intelectuali care se afirma atunci cu autoritate în multe sectoare ale ştiinţei. Remarcăm cu acest prilej apariţia în publicistica ştiinţifică a patru femei autoare: Paulina Brătescu, Ana Cambray, Maria Manoil şi Hortensia Racoviţă. Este un procent de participare care merită să fie subliniat.

Seria lucrărilor preliminare care urmau să stea la baza marelui dicţionar proiectat lua prin urmare sfârşit. Pentru viitor totul părea simplu: o regrupare alfabetică de la nivelul judeţelor la acela al ţării. Realitatea a dezminţit însă această părere, căci trebuiau înlăturate „urmările fireşti ale unei colaboraţiuni aşa diferite în timp şi în persoane", cum se spune în „precuvântare", şi mai ales să se ajungă la „unitatea de concepţiune şi execuţiune", sarcină de căpetenie. „Ce să scoţi şi ce să păstrezi?" se întrebau membrii comisiei coordonatoare numită în martie 1896. Dar ei nu s-au temut, şi prin muncă intensă au putut face ca numai la doi ani mai târziu să şi apară cel dintâi volum al *Marelui*

Dicţionar geografic al României™. A fost o operă de mare folos şi de mândrie firească.

Coordonatorii dicţionarului şi-au dat seama de lipsurile lucrării şi chiar o spun: „Dicţionarul are învederate lacune, erori, nepotriveli de date şi de stil, că s-ar fi putut da tablouri statistice mai complete, ştiinţe mai sincronistice, s-ar fi putut adăuga planurile oraşelor mai însemnate; s-ar fi putut indica prin hartă direcţiunile şi curentele râurilor, ilustra publicaţiei cu peisajele frumoase ale naturii, cu monumentele publice, tipurile populare, resturile antice etc", însă greutăţile întâmpinate au trebuit să lase „urmele unor lacune inevitabile şi unor dificultăţi încă pe nedeplin învinse". Autorii şi-au dat seama că „orice tărăgănare aduce mai multă pagubă decât folos şi este mai bine de a da la lumină cu un minut mai devreme o operă, fie şi mai puţin desăvârşită, dar reclamată zilnic de nevoile

multiple şi sociale, publice, şi făcută cu intenţiunea binevoitoare de a umple lacunele şi a rectifica erorile prin ediţiuni suplimentare ulterioare, decât a aştepta an peste an, cu speranţa de-a face ceva mai bun şi mai desăvârşit, iar la fine să nu faci nimic”.

Această lucrare depăşea la vremea sa cu mult cadrul obişnuit al dicţionarelor geografice. Ziare, reviste din ţară şi din străinătate au avut cuvinte de aleasă preţuire scriind că „este o lucrare care merită să facă parte din biblioteca oricărui român cult, cum şi din biblioteca oricărei instituţiuni din ţară” („Albina”); „Iată tânăra naţiune română că publică acest monumental inventar de note cu privire la geografia casei sale”.

11 Societatea Geografică Română, fundată la 15 iunie 1875, *Marele Dicţionar geografic al României, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe* de George Ioan Lahovari, general C.I. Brătianu. Grieore G. Tocilescu, vol. I-V, Bucureşti, 1898 [1902].

Autorii *Marelui Dicţionar Geografic* au dat tot ceea ce se putea da atunci şi noi îl apreciem fiindcă el nu este o simplă nomenclatură ci, cum spuneau coordonatorii săi: „grupează într-o formă comodă şi concisă un foarte mare număr de date statistice, sociale, geografice şi istorice, etnografice şi arheologice”, încât numeroşi specialişti vor putea afla în ele informaţii variate referitoare la „aproape 30.000 de numiri”, care vor putea fi folosite pentru orice lucrare în viitor. Aceea rămâne însă de făcut de acum înainte.

INDICE DE AUTORI

A
Acominatus, Nicetas Chômâtes, 94 – 96
Adam, Iacob, 191
Aelianus, Claudius, 47 – 49
Aelius, Sparţianus, 64 – 65
Aemilius, Paulus, 32

Afner, F., 192
Agrippa, 79
Albrecht, Ignatz, 192
Alessandrescu, C., 248
Ambrosius, 63
Amfilohie, Hotiniu, 209 – 211
Ammianus, Marcelinus, 44, 58 – 62, 63, 66
Amon, Anton, 192, 198
Anania, Giovanni Lorenzo D, 140 – 141
Aentolie, 211
Androtion, 15
Anonimi:
Chronicon Budense, 111
Chronicon Dubnicense, 111
Descriptio Europae Orientalis, 111 – 112
Gesta Hungarorum, 109 – 110
Itinerarium Antonini, 84 – 85
Manuscrisul 1267, 211
Manuscrisul 3515, 211
Manuscrisul 1667, 212
Manuscrisul 3771, 213
Manuscrisul 476, 213
Manuscrisul 3041, 213
Scutul de la Dura-Europos, 83 – 84
Tabula Peutingeriana, 34, 79 – 83, 87
Ansbertus, 104
Antonescu, Remua, 248
Antoni, P., 231
Antoninus, Aurelius, 84
Anville, Jean Baptiste-Bourguignon d. 192 – 194
Apollonioi din Rhodos, 16, 31
Appianns, (Apian), 37 – 38, 121
Apuleins, Pseudo, 27
Aristarh din Samos, 39
Aristotel, 15

Arrianus-Flavius, 30, 36 – 37, 97
Asaki, Petre, 230
Athenaios, 52
Atlas Catalan, 108
Augustinus, 64
Auxentius din Durostor, 62 – 63
Aventin us, L, 138
Avienus-Rufius, Festus, 64
B
Baarsel C. van, 227 Bacheville, 223 B & lăsescu, Nicolae, 213 Barbas, 33
Bălcescu, Nicolae, 237 – 240
Balzer, Anton, 186
Bantâş, Kamenski, 224
Bariţiu, G., 233 – 234
Bart, Crescenţiua, 108
Bart, Olives, 108
Berzellini, I., 200
Bauer, Bawer-Bawr, 188, 190 – 191
Beatus, 104
Becharius, Battista, 107 Beghenau, Carol, 231 Bél, Mathias, 203 – 204 Benedict! 186 Benincasa, Graţiosus, 108 Benkß, Iosephus, 204 Benevenuto, 149 Bergenheim, I, 230 Berunghieri, Francesco, 127 Berndt, 182
Berry Gilles le Bouvier, 120
Bertius, Pierre, 151
Bertran de Maiorca, 108
Bianco, Andrea, 108
Bielitz, Robert, 231, 232
Bleauw, 154 – 155, 172
Bojinca, Damaschin, 236
Bolliac, Cesar, 231
Bombardius, Mihael, 202
Bonfini, Antonio, 117 – 118, 120, 138, 172, 202
Bongars, Jacques, 146 – 148

Bonne, 194
— Borfinescu, Gh., 232
«Boteanu, E., 232
Botero, Giovanni, 143 – 144
Boufier, 210
Br & tescu, Paulina, 248
Brodarics, Stephan, 120 – 121, 138
Buache, 227
Büschel, 183
Buzoianu, C.T., 246
C
Caesar, Caius Iulius (Cezar), 18 – 19 Calapoda, Giorgio, 108 Cambary, Ana, 247
Camere, L, 130 Candrea, Aurel, 247 Canianu, Mihail, 247
Cantacuzino, Constantin, Stolnicul, 164, 171 – 174, 180, 190, 195
Cantacuzenee, Iohannes, 101
Cantemir, Dimitrie, 174 – 180, 190, 195
Capeci, Ferante, 144 – 145
Carignano, Giovanni, 107
Carra, Jean Louis, 206
Cassiodorus, 75
Castaldi, J.B., 136
Cernătescu, Petre, 243
Chnicocondylas, Laonicus, 113 – 114, 139, 202 Chiaro, Fiorentino, 164 – 166, 173 Chiri (a, Constantin, 248 Cicero, 18
Ciocârlan, 230 Ciuntu, Th. N., 248 Clari, Robert de ce*, 105 Claudo, Henry, 214 Clemens din Alexandria, 47 Cluverius, Philipp, 154 Cobălcescu, Grigore, 246 Columela, 28 Comes, 75, 139 Comnena, Ana, 93 – 94 Condrea, Petre, 248 Condurăţeanu, D., 247 Copernic, 39 Casă, Juan de la 108 «Costafom, V., 232 Costin, Miron, 168 – 171, 172, 245 Criton, 34

Cromer, Martin, 134, 138 Cumont, F., 83 Cusanus, Nicolaus, 114 Curtins, Rufus, 26
D
Danckerts, Cornelius, 157 Danckerts, Justus, 157 Danckerts, T, 157 Dănescu, Gr., 247 Danieli», 231 Delamarche, C.F., 194 Belesen, Iulian, 247 De Piste, G., 158, 159 Demetresen, Basil, 247 Demetriescu, Anghel, 244 – 245 Demetrios din Callatis, 16, 32, 52 Demostene, 15 Dezauch, 194 Dexippos, 53, 54, 65 Dierwald, Ioseph, 226 Dio Cazeins, 49 – 51, 87, 97 Diodor din Sicilia, 12, 18 Diogene, Laertiu, 52
Dion Chrysostomos, 12, 32, 51, 75, 76, 77
Dionisyos-Periegetul, 38, 64, 69 Dioscorides, (Diecoride), 27, 49 Dona, N., 232
Drachenfeldt, Maria Teresia, 195 Duca, Neofit, 221 Dulcerto, Angelino, 107 Duval, Pierre, 155 – 156
E
Eliad, L, 230
Eliade, 245
Climpt, Baron von 184
Eins, Rudolf von «e, 105
Enikel, Iansen, 105
Ephoros, 14
Ephraemus, 100 – 101
Eratosthene, 20, 79
Ernest, Ferdinand, 188
Ea chil, 10
Engen de Savoia, 184
Euripide, 11
Eusebius, 75, 97
Eustathios, Kataphloros, 98 – 99 Eustathios al Tesalonicului, 98 – 99 Eustatius, 138
Eutropius, 56 – 57, 66, 139
F
Fabian, Vasile Bob, 240, 241 Fabris, 184

Fasching Francisc, 203
Fer, Nicolas, de 159
Fichtei, Iohann Ehrenreich von –, 205 Filipescu-Dubău, F., 248 Filipescu-Dubăn, Nicn, 248 Filostrat, 51 – 52 Flaccus, Valerius, 31 Flavius, Josephus, 30, 97 Flavius, Vopiscus, 64, 66 Fligely, 232
Florian, Aaron, 236
Florus, Annaeus, 35, 75, 130 Fotino, Dionisie, 220 Fra Mauro Camalduleb, 108 Fried, F., 228 Frölich, David, 160 – 161 Frontinus, Sex. Inlius, 31 Pronto, 35 Funke, C. Ph., 227
G
Galenas, 46
Galitin, 229
Gaspari, A.C., 226
Gastaldo, Iacobo, 136
Schimek, Abbé Max, 198 Scbley, Jean van der 190 Schmeitzel, Martin, 202 Schmidt, I.F., 190, 199 Schollenberger, H. Iacob, 163 Schraembl, F.A., 199 Schreiber, Iohanu Christian, 199 Schütz, C., 199
Schwantz, Friedrich, 181 – 183, 192 Scylax din Caryanda, 15
Scymnos din Chios (Prendo-Scymnos), 16, 52
Seneca, 26
Seivert, Ioan, 206
Senex, L, 199
Seutter, Mathaeus, 200
Sextus Aurelius Victor, 62
Sfinţescu, G., 248
Signot, Jacques, 130 – 131
Silins, Italicus, 30 – 31
Simocattes Theophylaetus, 78
Simon de Kéza, 110 – 111
Simonide din Ceos, 10
Sivori, Franco, 151 – 152

Slfiniceanu, Gh., 232
Smith, C., 226
Socrate, 14, 21
Sofocir, 10
Solinus, Caius Iuliui, 53, 127, 129, 130
Soţmann, D.F., 200
Spineanu, N.D., 248
Statius, Papinius, 31
Stierfichsel, 119
Stöber, 198, 222
Sturdza, K., 231
Strabon, 12, 14, 20 – 23, 36, 44, 49, So, 121, 138, 243
Străin, Mihai, 213
Stret, F.W., 226
Suidas, 138
Suetonius, 35
Sulzer, Franz Ioseph, 188, 191, 204 Szatmary, 232
Ş
Şiaicariu, B.C., 243, 245
Şincai, Gheorghe, 222
Şonţul, I, 230
T
Tacit, 34 – 35, 38
Tauferer, 186
Taurinus, Stephan, 119 – 120
Theophanes, Confesor, 78
Thévet, André, 131 – 132
Teopomp, 10, 53
Terentius, 18
Tertulian, 47
Thomas, C.L., 200
Thoroton, Thomas, 225
Timos, Samuel, 203
Titus, Livius, 23

Tiţu, L, 247
Toppeltinus, Laurentius, 161 – 162 Tott, François, 208 Traian, împăratul, 33 – 34 Trebellius, Pollio, 64, 65, 66 Trogus, Pompeius, 26, 121 Tröster, Iohann, 162 – 163 Tucidide, 14
Tudela, Benjamin de «s», 104 Tunusli, 218 – 220
U
Ureche, Grigore, 166 – 168, 170 Urechea, V. Alexandrescu, 243
V
Vadianus, Ioachim, 129 – 130 Valbaum, Fr., 230 Valk, Gerardus, 158 Valk, Leonardus, 158 Vasiliu, Năsturel, 248 Vaugondy, Robert de 194 Velestinlis, Rigas, 201 Veranesics, Anton, 132 – 133 Vergiliu, 19 Vernie, G., 231 Vesconte, Pietro, 107 Vieth, G.U.A., 226 Viladestes, 108 Vâlcu, N.T., 247 Visscher, Nicolaus, 158 Von. I. KL, 206 Voneberg, G., 232 Vulcacius, Gallicanus, 64
W
Walenta, 186, 187
Walsperger, Andreas, 107
Witt, F. de 158
Windisch, Karl Gottlieb von –, 206
X
Xenofon, 14, 97
Xiflin, 49
Z
Zannoni, Antojiio Rizzi, 198, 201 Zatta, Antonio, 198 Zonaras, Ioan 97 – 98 Zosim, 230 Zosimus, 67
Zuccheri, Edmund, 222
CUPRINS
Cuvânt înainte
PARTEA ÎNTÂI. ANTICHITATEA
Izvoare greceşti anterioare epocii romane 9
Dacia în literatura greacă şi latină a epocii romane 17

Izvoare greceşti şi latine din secolele IV-VI e.n. 54
Hărţi» itinerarii şi liste ai denumiri geografice din epoca romană 79
PARTEA A DOUA. EVUL MEDIU
Autori bizantini. 91
Izvoare occidentale (misionari şi poeme medievale)… 103
Ce înfăţişează hărţile nautice 107
Cronici şi cronicari din secolele XI-XV 108
Lucrări istorico-geografice şi cartografice din veacurile XV şi XVI (autori străini şi localnici) 114
PARTEA A TREIA. EPOCA MODERNĂ
Teritoriul României în reprezentările cartografice moderne din apusul Europei 164
Mărturii cu caracter geografico-etnografic de la începutul epocii moderne 160
Reprezentanţi de seamă ai culturii şi ştiinţei româneşti 166
Cartografia austriacă 180
Izvoare cartografice ruseşti 189
Alte documente cartografice 191
Însemnări istorico-geografice din secolul al XVIII-lea 202
Manuscrise cu conţinut istorico-geografic… 209
Tipărituri cu referiri geografice 215
Lucrări ale unor autori străini din secolul al XIX-lea. 223
Reprezentări cartografice din secolul al XIX-lea *… 225
Hărţi româneşti din secolul al XIX-lea 229
Literatura geografică românească cu caracter didactic 232
Indice de autori… 250
Lucrarea de faţă reprezintă o culegere a celor mai importante documente – texte şi hărţi – începând din

antichitate şi până în pragul secolului al XX-lea. ea fiind rezultatul unei opere de investigaţie personală şi de selecţie desfăşurată de autor timp de trei decenii.

Deşi are un pronunţat caracter geografic, lucrarea depăşeşte acest cadru, abordând numeroase probleme de istorie. În ea se găsesc fragmente şi citate din numeroase lucrări ce aparţin îndeosebi unor autori străini, dintre cele mai vechi şi mal autorizate, care dovedesc originea geto-dacică şi daco-romană a românilor, aşezarea lor geografică, continuitatea şi permanenţa lor pe teritoriile moştenite de la străbuni, obiceiurile, ocupaţia, civilizaţia lor.

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ

·*· Tot un braţ al Sulinei.

— Probabil unul din canalele actualului braţ Chilia.

11 Sarmaţii iazigi pătrund în secolul I e.n., în vremea lui Tiberiu (prin N Daciei) în câmpia dintre Dunăre şi Tisa (Alföld), teritoriu locuit în cea mai mare parte de daci.

M Cf. *Itv. Ist. Rom.* (*Fontes...*). p. 403.

·· Neam războinic, bastarnii au intrat deseori în conflict cu dacii fiind respinşi sub regele Oroles (cca. 200 î.e.n.).

17 A.S. HUNT, *Register of a coborî în Moesia*, în voi. *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*. Milano, 1925, pp. 265 – 272; GH. CANTACUZINO, *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas-Danube*, în „Revue historique du Sud-Est européen", V, 1928, p. 38 – 74; R.O. FINK, *Hunt's pridianum*: *British Museum Papyrus 2851*, în „The Journal of Roman Studies", XLVIII, 1958, p. 102 – 116; K SYME, *The Lower Danube under Trajan*, în „The Journal of Roman Studies", XLIX, 1959, p. 26 – 33; R. VULPE, *Muntenia şi Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirului Hunt*, în „Studii clasice", II, 1960, pp. 337 – 537; VI. ILIESCU, în *Izvoare privind istoria României*, I, p. 467 – 471.

46 Zxv. *Ist. Rom.* (*Fontes*) ... I, p. 504.

— P. CUMONT, *Fouilles de Doura-Europos* (1922 – 1923), Paris. 1926, p. 330; I. MITITELU, în „Buletinul Societăţii numismatice române" XVXXII, 1943, p. 78 – 91; *Ixv. Îşi. Rom.* (*Fontes...*), I, 725 – 727; R. VULPE, în „*Din istoria Dobrogei*". II, p. 205 – 206.

— Este vorba de romani.

4 D. ONCIUL, *Teoria lui Roester*. În „Scrieri istorice" 1968, pp. 195 – 198, caută să identifice pe dacii lui Kekaumenos cu românii nord-dunăreni, besii reprezentând, după opinia istoricului, ramura sud-dunăreană a românilor. Fără a nega această posibilitate, este probabil că sub dacii autorului bizantin se ascund românii; când se referă la besi, autorul bizantin vorbeşte de elementul politic dominant în epoca în care au loc evenimentele, fie că e vorba de pecenegi, fie că e vorba de elemente slave; cf. A. ARMBRUSTER, op. cit., pp. 19 – 22 şi nota 21.

— *Călători străini*... III, p. 164 – 166.

44 GIOVANNI ANTONIO MARGINI. *Geographiae universae*... Venetiis, 1596, 2 vot; *Geografia, cio è Descrittione universale*... Veneţia, 1597, 2 voi; IDEM, *Geographiae universae*... Colonia, 1597; IDEM, *Geographiae* EI. *Ptolemaei pars secunda*... Colonia, 1597; IDEM, *Geographiae, turn veteris, turn novae, volumina duo*, Arnhemi, 1617; IDEM, *Geographiae* EI. *Ptolemaei pars secunda*... Arnhemi, 1617; IDEM, *Geographia cio è descrizione universale della Terra*, Partita în 2 volum!... Padova, 1621.

1 AMFILOHIE HOTINIU, *De obşte gheografie pre limbă moldovenească de pe gheografia lui Buffier*, Iaşi. 1795.

— Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

$ Corect latineşte *limpidus*; copistul însă a scris sub

influenţa foneticii greceşti moderne.

— Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

1 Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

— Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

T Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Element a linguae daco-romanae sive valachicae. Composita ab Samuele Klein de Sxad... Vindobonae M.D. CCLXXX, 5 foi 4 – 94. Mireneşte el se numea Maniu; v. *Şcoala Ardeleană*, vol. I, Ed. Albatros.

— IBIDEM, H 692 D XV 19; H 696 D XV 23; H 3580 D CXIH 53.

IBIDEM, H 360 D VII 1.

— IBIDEM, H 1512 C XU 28.

— IBIDEM, H V 692.

1 Bibi. Academiei R.S.R., h 3496 C CXII 63; H 942 C XXV 57; H 943 C XXV 58; H 944 C XXV 59.

— IBIDEM, H 203 D V 7; H 140 C ÎI 12; H 1.000 D XXVII 3; H 593 D XIV 34; H 193.» IBIDEM. H 243 D V 47; H I 84; H I 58.

— IBIDEM, H III 360; H H 138; H ÎI 192; H ÎN 317.

— *Ibidem* H 1352 D XXXIX 8; H 3605 D CXIH 77.